EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

TE'VÎLÂTÜ'L KUR'ÂN

TERCÜMESİ

1

Çeviren
PROF. DR.
BEKİR TOPALOĞLU

Editör
PROF. DR.
YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ensar

بسم الله الرحمن الرحيم

ensar

Eserin Yayınlanmasına Katkıda Bulunanlar

Ümraniye Belediyesi
Hasan CAN
Belediye Başkanı

Ensar Vakfı
Hüseyin KADER
Genel Müdür

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9991-64-3
TAKIM NUMARASI: 978-605-9991-63-6
Sertifika No: 17576

Kitabın Adı
TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ
Cilt - 1

Yazarı
Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör-Redaktör
Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

Yayın Yönetmeni
Hüseyin KADER

Yayına Hazırlayan
Hüseyin KAHRAMAN

Tashih Kontrol
İnayet BEBEK

Sayfa Düzeni
Coşkun YILDIRIMTÜRK

Kapak
Halil YILMAZ

Baskı-Cilt
ERTEM BASIM
Başkent Organize Sanayi Bölgesi 22. Cadde No: 6 Malıköy - Temelli / ANKARA
Tel : 0312 640 16 23 Fax : 0312 640 16 24
Sertifika: 26886

1. Basım
Mart 2015 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim
Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Oruçreis Mahallesi Giyimkent 12. Sokak No: 40/42 Esenler/ İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr ensar@ensarnesriyat.com.tr

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandi
(ö.333 / 944)

Cilt: 1

Çeviren

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

Editör

Prof. Dr. Yusuf Şevki YAVUZ

İstanbul 2015

el-Mâtürîdî
Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi / Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (ö.333/944) (Çev. Bekir Topaloğlu, .-- İstanbul: Ensar Neşriyat A.Ş., 2015
c. 1; s. 464; 23,5 cm.
ISBN: 978-605-9991-64-3
1. İslâm dini_Tefsir; 2. Ayetler ve sureler
297.211 DC20
Bibliyografik niteleme Anglo-American Rules 2 (AACR2)'ye göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

GİRİŞ

FÂTİHA SÛRESİ

BAKARA SÛRESİ

KISALTMALAR

§	:	Arapça orjinal eser sayfa kesim yeri
a.	:	Yazma yaprağı ön sayfası
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.mlf.	:	Aynı müellif
a.s.	:	Aleyhisselâm
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	Yazma yaprağı arka sayfası
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
r.a.	:	Radiyallahu anhu / Rahmetullahi aleyh
s.	:	Sayfa
s.a.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	:	Ve başka
vr.	:	Varak

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

"Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla"

SUNUŞ

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye ait *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirin, 2005 yılında başlayıp 2011'de sona eren ilmî neşrinin ilk yıllarından itibaren kitabın Türkçe'ye tercüme edilmesine yönelik talepler başlamıştı. Bu isteklerin etkisiyle olmalıdır ki bir süre sonra tercüme denemesine başlamış ve Fâtiha ile Bakara sûrelerini bitirmiştim. Ancak diğer çalışmalarımın yanı sıra edisyon kritiğin ilmî kontrolü sebebiyle tercümeye devam edememiştim.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. M. 944), Ehl-i sünnet kelâmı ile dirayet tefsirinin kurucusu ve Hanefî fıkhının geliştiricisidir. Onun kelâma dair *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserinin, eski öğrencilerimden Muhammed Aruçi ile (Allah rahmet eylesin) ilmî neşrini yapmış, aynı zamanda tarafımdan Türkçeye de çevrilmişti (İSAM Yayınları, Ankara 2002-2003). Bu gelişmeler *Te'vîlât*'ın tercüme edilmesini âdeta zaruret haline getirmişti. Bunun gerçekleştirilmesi için tercüme elemanlarının yanı sıra malî imkâna da ihtiyaç duyulmuştu.

Te'vîlâtu'l-Kur'ân da *Kitâbu't-Tevhîd* gibi anlaşılması zor bir metindir. Bu sebeple ciltlerin ilmî tahkikini yapan arkadaşlardan durumu müsait olanların bu çalışmaya katılması gerekiyordu. Malî imkâna gelince, şahsen ben Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Diyanet Vakfı ile bu vakfa bağlı İslâm Araştırmaları Merkezi yöneticilerine başvurdumsa da netice alamadım. Nihayet eski öğrencilerimden, Ümraniye Belediyesi değerli başkanı Hasan Can'a yaptığım teklifi tereddütsüz kabul etmiştir. Kendisine teşekkür eder, başarılarının artarak devam etmesini dilerim.

Te'vîlâtu'l-Kur'ân değişik mütercimler tarafından tercüme edildiği için üslup ve şekil birliğini sağlamak amacıyla şöyle bir usûlün takip edilmesi kararlaştırılmıştır:

Âyetlerin tercümesi Prof. Hayreddin Karaman ve arkadaşlarının *Kur'ân Yolu Meâli* adlı eserden alınacaktır. Tefsir sırasında âyetin tekrarlanan kısımları da bu meâlden nakledilecektir. Ancak âyet-i kerîmenin orjinali ve tercümesi konulduktan sonra, tefsirdeki âyet metni tam ise tercüme bir daha yazılmayacaktır.

İlk geçtiği yerde âyetlerin metinleri, sonra meâlleri verilecektir. Tefsiri yapılan âyet meâlleri koyu olarak yazılacaktır.

Tercüme aslına sadık olacak, müellifin anlatım sırası ve düzeni bozulmayacaktır. Türkçe ifadeye önem gösterilecek, imkân nispetinde tercüme hissi de verilmeyecektir. Metni anlamak isteyen bir araştırmacı tercümeden yararlanmak istediği takdirde, tercüme bu fonksiyonu yerine getirebilmelidir. İfadede genel kural olarak parantez kullanılmayacak, ancak metnin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bazen kelimeler ilave edilebilecektir.

Te'vîlâṭ'taki paragrafların başında yer alan (وقوله عز وجل) kısmı tercüme edilmeyecektir.

Te'vîlât'ın zor şartlarda gerçekleşen Arapça ilmî neşri sırasında "Allahım! Bu kitabın ilmî neşri ve tercümesini görmeyi lütuf ve kereminle bana nasip et!" şeklindeki duamı şimdi de tekrar etmekteyim.

"Sana sunduğum niyazlar sayesinde, Rabbim, hiç umutsuz olmadım!" (Meryem, 19/4)

Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU'

EBÛ MANSÛR el-MÂTÜRÎDÎ

Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz[*]

A. HAYATI

Sünnî kelam okullarından Mâtürîdiyye'nin öncüsü olan[1] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hakkında kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Günümüz Özbekistan Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki Semerkand'ın dış mahallesi olan Mâtürîd'de doğdu. Sâmânoğulları'nın Mâverâünnehir bölgesine hâkim oldukları dönemde yaşadığı bilinmektedir. Doğum tarihine ilişkin herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Rey kadısı olan hocası Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'nin 248 (862) yılında vefat ettiği dikkate alındığı takdirde bir asra yakın bir ömür yaşadığı tahmin edilen Mâtürîdî'nin III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında doğduğunu söylemek mümkündür.

Geç dönem müelliflerinden Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin onu Ensârî nisbesiyle anmasından hareketle bazı yeni eserlerde soyunun Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî'ye vardığı belirtilmişse de bu, güvenilir bir bilgiye dayanmamaktadır. Şâyet hakkında kullanılan Ensârî nisbesi sahih bir rivâyete dayanıyorsa muhtemelen künyesinde bulunan "dine yardımcı kişilerden biri" olması anlamında kullanılmıştır[2]. Şunu da belirtmek gerekir ki Mâtürîdî'nin kızının kızı tarafından torunu olan ve Semerkand kadılığı yapan Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Mâtürîdî'nin (ö. 511/1117), baba tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî soyundan geldiği[3] dikkate alındığı takdirde baba tarafına ait nesep bağının yanlışlıkla anne tarafına da nispet edildiğini söylemek mümkündür. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Arap asıllı olması mümkün görünmemektedir. Çünkü eserlerinde kullandığı üslup ve ifadenin kuruluşu gramer yapısı itibariyle Türk asıllı

---

[*] Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

[1] Wilferd Madelung, *Studies in Medieval Muslim Thought and History*, VI, 318; a.mlf., *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, II, 117, 121, 125-126.

[2] Beyâzîzâde *İşârâtu'l-merâm*, s.23 ; Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, II, 5.

[3] Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 420.

bir müellifin Arapçası'nı yansıtmaktadır. Bu da onun, çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu Semerkant bölgesinde yaşamış Türk kökenli bir ailenin soyundan gelmesini gerektirmektedir. Eserlerinde bazan Farsça kelimeler kullanması ve Türkler'in yaygın olarak yaşadığı Mâverâünnehir bölgesinin köy ve kasabalarında konuşma dili olarak Türkçe'nin, ilim ve kültür dili olarak Farsça'nın kullanılması[4] da bu tezi kanıtlayan önemli bir delildir. Babası Muhammed ve dedesi Mahmud'un dışında aile fertlerinin adları bilinmemektedir. Mâtürîdî'nin tefsirinde, müslüman Türk geleneğinde erkek çocuğu olmayanların Mansur adında bir oğlu olması temennisiyle Ebû Mansur künyesinin verileceğine dair beyanda bulunmasından[5] hareketle erkek çocuğunun olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Hanefî mezhebinde yetişmiş üçüncü kuşak âlimlerden biridir. İmâm Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencisi olan Muhammed b. Hasan es-Şeybânî'nin (ö. 189/805) öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin öğrencilerinin öğrencisidir. Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, Nusayr b. Yahya el-Belhî ve Nişapur kadılarından Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cûzcânî onun ilim öğrendiği hocalardan bazılarıdır. Ancak asıl öğrenimini, Dâru'l-Cûzcâniyye medresesinde müderrislik yapan Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâzî'nin ders halkasına katılarak tamamlamış ve ondan icazet almıştır. Öğrenim hayatını bitirdikten sonra Mâtürîdî'nin ne gibi görevler yaptığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakta, sadece çok sayıda öğrenci yetiştirdiğine ve eserler yazdığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ebû Ahmed el-İyâzî, Ebu'l-Hasan Ali b. Said er-Rustuğfenî, Ebû Muhammed Abdülkerim b. Mûsa el-Pezdevî gibi isimler onun yetiştirdiği âlimlerdendir. Hakîm es-Semerkandî de onun ilim meclislerinde bir arada bulunduğu Hanefî âlimler arasında yer alır.

Ebu'l-Muîn en-Nesefî Mâtürîdî'nin, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den (ö. 324/936) kısa bir süre sonra vefat ettiğini nakleder[6]. Sonraki kaynakların bir kısmında Mâtürîdî'nin ölümüne dair 323/934, 332 (943), 333 (944) ve 336 (947) gibi değişik tarihler kaydedilmişse de Abdülkâhir b. Muhammed el-Kureşî ve Beyâzîzâde onun 333 (944) yılında vefat ettiğini belirtmiştir[7] ki modern dönemde genellikle bu tarih benimsenmiştir. Mâtürîdî Semerkant'taki Çârkedîze

---

[4] Muhammed b. Sultan el-Hûcendî, *Hukmullahi'l-Vâhid*, s. 48.

[5] Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, XVII, 364.

[6] Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, I, 360.

[7] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, III, 360-361; Beyâzîzâde, *İşârâtu'l-merâm*, s. 7.

kabristanına defnedilmiştir. Yakın dostu Hakîm es-Semerkandî mezar taşına şu anlamdaki bir yazının yazılmasını emretmiştir: "Bu mezar, mesaisini ilme veren, bütün gücünü ilim öğretmek için harcayan, dine dair kaleme aldığı eserleri takdirle yâd edilen ve ömrünün meyveleri toplanan kişinin kabridir"[8]. Sovyetler Birliği zamanında kabrinin bulunduğu mezarlıkta evler inşa edilmiş ve türbesi yıkılmıştır. 2000 yılında ise kabrinin bulunduğu tahmin edilen mekânda yeni bir türbe yapılmıştır.

B. ESERLERİ

Kaynaklar Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin çeşitli konulara dair eserlerinin adlarını kaydetmektedir. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, adlarını belirterek ona on iki eser nisbet etmiştir. Ne yazık ki bunlardan sadece iki tanesinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Kendisine ait olmadığı halde yazma nüshalarında ona nisbet edilen ve bu şekilde yayımlanan bazı eserler de mevcuttur.

1.Mâtürîdî'nin Günümüze Ulaşan Eserleri

a. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân.* Mâtürîdî'nin günümüze intikal eden en hacimli eseri olup tefsire dair erken devir İslâm düşüncesi ürünlerinin en önemlilerindendir. *Kitâbu't-Te'vîlât*, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* ve *Te'vîlâtü'l-Mâtüridiyye* diye de anılır. Kitap başta tefsir olmak üzere kelam, mezhepler, fıkıh, usûl-i fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerin yanı sıra İslâm dışı din ve mezheplere ilişkin değerli bilgiler içerir. Kırk civarında yazma nüshası bulunan eser önce Fatıma Yusuf el-Haymî tarafından büyük boy beş cilt olarak neşredilmiş (Kahire 2004), ardından Bekir Topaloğlu'nun ilmî kontrolü altında (editörlüğünde) muhtelif ilim adamları tarafından tahkik edilmiş ve sonuncusu "İNDEKSLER" olmak üzere orta boy on sekiz cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 2005-2011). Yeni bazı yayınlarda Te'vîlâtu'l-Kur'ân Murteza Bedir ve Bekir Topaloğlu'nun müşterek editörlüğünde neşredildiği belirtilmiştir. Ancak bu yanlış bir bilgi olup eser Bekir Topaloğlu'nun editörlüğünde yayımlanmıştır.[9]

b. *Kitâbu't-Tevhîd.* Ehl-i Sünnet kelam okulunun en hacimli ilk kaynağı olan eser önce Fethullah Huleyf tarafından başarısız bir şekilde neşredilmiş (Kahire 1970), daha sonra Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi tarafından tahkik edilerek yeniden yayımlanmıştır (Ankara 2003). Bu son tahkik İran İslam Cumhuriyeti kültür bakanlığı tarafından 2008 yılının ödüle lâyık kitabı

---

8 Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, I, 358-360.

9 Ahmet Ak, "İmam Mâtürîdî'nin Hayatı, Eserleri ve Görüşleri", *Uluğ Bir Çınar*, ed. Ahmet Kartal, Eskişehir 2014, s. 20.

olarak seçilmiş ve tahkikini yapanlara ödül verilmiştir. Ayrıca Bekir Topaloğlu eseri Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 2002).

2. Mâtürîdî'nin Günümüze Ulaşmayan Eserleri

a. *Reddu Evâili'l-edille li'l-Kâ'bî.*

b. *Reddu Tehzîbi'l-cedel li'l-Kâ'bî.*

c. *Reddu vaîdi'l-füssâk li'l-Kâ'bî.*

d. *Beyânu vehmi'l-Mu'tezile.*

e. *Reddu'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî.*

f. *Reddü Kitâbi'l-imâme li-ba'dı'r-Revâfıd.*

g. *er-Red ale'l-Karâmıta.*

h. *Meâhızu'ş-şerâi'.*

ı. *Kitâbu'l-cedel fî usûli'l-fıkh.*

i. *Şerhu Câmi'i's-sağîr.*

j. *Kitâbu'l-Makâlât.*

3. Mâtürîdî'ye Nisbet Edildiği Halde Ona Ait Olmayan Eserler

a. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber.* Mâtürîdî'ye nisbet edilerek Haydarâbâd'da yayımlanan (1321/1904) eser Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye (ö. 373/983) ait olup onun tarafından Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ebsat*'ına yapılmış bir şerhtir. Eser yanlışlıkla Mâtürîdî'ye nisbet edilmiştir.

b. *Risâle fi'l-akâid. el-Akîdetü'l-Mâtürîdiyye* diye de anılan risâle Yusuf Ziya Yörükân tarafından *Akâid Risâlesi* adıyla *İslam Akaidine Dair Eski Metinler* (Ankara 1953) içinde yayımlanmış ve tercüme edilmiştir. Risâlenin Mâtürîdî'ye değil, Mâtüridiyye okuluna mensup bir âlime ait olduğu belirlenmiştir.

c. *Kitâbu't-Tevhid.* Yusuf Ziya Yörükân tarafından *İslam Akaidine Dair Eski Metinler* (Ankara 1953) içinde tercüme edilerek ve Mâtürîdî'ye nispetle yayımlanan bu risâle de ona ait değildir.

d. *Kitâbu'l-usûl* (*Usûlu'd-dîn*). Brockelmann tarafından Mâtürîdî'ye nisbet edilen eserin de ona ait olmadığı belirlenmiştir.

e. *Risâle fîmâ lâ yecûzu'l-vakfu aleyhi fi'l-Kur'ân*[10].

---

[10] Fuat Sezgin, *GAS*, I/4, s. 42.

f. *Pendnâme-i Mâtürîdî.* Farsça olup Îrec Efşâr tarafından Mâtürîdî'ye nisbet edilmiştir[11].

g. *Risâle-i Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî.*

h. *Risâle-i Cânıvâr Dârî*[12].

Eserlerinin adlarından da anlaşılacağı üzere İmam Mâtürîdî bir taraftan Ehl-i sünnet kelam okulunun inşa edilmesini sağlayan kitaplar yazmış, bir taraftan da muhalif mezhep ve din mensuplarınca ileri sürülen görüşleri eleştiren çalışmalar yapmış; böylece Mâverâünnehir bölgesinin sınırlarını aşan bir şöhrete kavuşmuştur.

C. İLMÎ ŞAHSİYETİ

1. Kelâm İlmindeki Yeri

Literatürde "hidâyet önderi" (imâmu'l-hudâ), "hidâyet meşalesi /âlameti" (alemu'l-hudâ), "kelamcıların hocası" (imâmu'l-mutekellimîn), "Ehl-i Sünnet'in Reisi" (reîsü ehli's-sünne), "Müslümanların inançlarındaki yanlışları düzelten kişi" (musahhihu akâidi'l-müslimîn)[13] gibi övgü dolu lakablarından söz edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bilindiği gibi Sâmânîler'in Mâverâünnehir bölgesinde hükümrân olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu devirde Sâmânî hükümdarlarının dinî ve dünyevî ilimlere değer vermesi sayesinde bölgede tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf gibi dinî ilimler; kimya, astronomi, tıp gibi fen ve sağlık bilimleri alanında pek çok âlimin yetiştiği bilinmektedir[14]. Söz konusu âlimler bölgede hem bid'at olarak niteledikleri inançların yayılmasını engellemişler, hem de bu coğrafyada Ebû Hanîfe'nin öncülüğünü yaptığı aklî bilgiler ile vahiyleri uzlaştıran din anlayışının hâkim olmasını sağlamışlardır. Bir uçta aklî bilgileri birincil kaynak olarak kabul eden ve hadisleri akaid alanında genellikle dikkate almayan Mu'tezilî kelamcıların, diğer uçta da aklî bilgileri ihmal eden ve yalnızca naklî bilgileri öne çıkaran hadisçi ve fıkıhçıların oluşturduğu problemli iki din anlayışına karşı, aklî bilgilerle naklî bilgileri uzlaştıran ve temelleri Ebû Hanîfe tarafından atılan mutedil bir din anlayışının Mâverâünnehir bölgesinde olumlu bir yankı uyandırması Mâtürîdî'nin yetişmesine de zemin hazırlamıştır. Mâtürîdî'nin, ders aldığı hocaların ilmî

---

11 bk. *Ferheng-i İran Zemîn,* Tahran 1345 hş, X, 46-67.

12 bk. Bekir Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi,* (Giriş), s. XXVI, XXIX, XXXI-XXXIV.

13 Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye,* II, 130-131; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim,* s.59; Murtezâ ez-Zebîdî, *İthâfu's-sâde,* II, 5; Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye,* s. 195.

14 Makdîsî, *Ahsenu't-tekâsim,* s. 380; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân,* IV, 245.

silsile itibariyle Ebû Hanîfe'ye varan bir zincir oluşturması bunu kanıtlamaktadır[15]. Bu silsile şöyledir: Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, Ebû Süleymân Mûsa b. Süleyman el-Cûzcânî (ö. 200/816), Muhammed b. Hasan es-Şeybânî (ö. 189/805). Buna göre Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin ilmî silsilesi içinde dördüncü kuşağı temsil etmektedir.

Mâtürîdî, Hanefiyye okuluna mensup hocalardan tahsil ettiği İslâm ilimlerine vâkıf olduktan sonra özellikle kelam, usûl-i fıkıh ve tefsir dallarında derinleşmiş, bu ilimleri sistemleştirip geliştirmiş ve bu alanlarda önemli eserler telif etmiştir. Özellikle, esasları kendisinden önce belirlenmiş olan Ehl-i sünnet akaidini aklî bilgilerle temellendiren deliller geliştirmiş, böylece o Ebû Hanîfe'den sonra[16] Ehl-i Sünnet Kelâm Okulu'nun ikinci kurucusu olmuştur. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin Basra'da geliştirdiği Sünnî kelam yönteminin daha üstününü Mâveraünnehir bölgesinde inşa etmiş ve bu coğrafyada Ehl-i Sünnet'in reisi olmuştur. Ancak şu çok önemli farkla ki Mâürîdî'nin kurduğu Sünnî kelam sistemi, Eş'arî'nin geliştirdiğine nispetle daha ileri düzeyde akılcıdır[17].

Mâtürîdî'nin yazdığı nakledilen eserlerin adlarından, onun başta Mu'tezile olmak üzere Şîa ve Karâmita gibi mezheplerin fikirleriyle mücadele ettiği de anlaşılmaktadır. Gerek yazdığı eserler, gerek bölgede faaliyet gösteren çeşitli mezheplerin âlimleriyle yaptığı tartışmalar ve gerekse yetiştirdiği âlimlerin ilmî gayretleri Mâtürîdî'nin inşa ettiği yöntemin yayılıp kökleşmesini sağlamış, böylece müslümanların büyük çoğunluğunun tasvibini kazanmıştır. Nitekim meşhur Eş'arî âlim Fahreddin er-Râzî, Mâverâünnehir bölgesine yaptığı münazaralarda bu coğrafyada Mâtürîdî'ye bağlı âlimlerin mevcut olduğundan söz etmiştir[18]. Mâtürîdî'den sonra görüşlerini ve sistemini benimseyenler arasında Ebu'l-Hasan er-Rüstuğfenî (ö. 345/956), Ebû Muhammed el-Pezdevî (ö. 390/1000), Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) gibi isimler yer almaktadır. Bunlardan sonra Mâtürîdiyye'nin en temel kaynaklarından *Tebsıratü'l-edille*'nin yazarı olan Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115), bu mezhebin kökleşmesinde en büyük katkıyı sağladığını belirtmek gerekir. Nesefî Mâtürîdî'yi şöyle niteler: "O, kolayca elde edilemeyecek farklı bilgilere sahip bir şahsiyettir. Dini ihyâ etmeye çalışmış, onda bulunan deruni hikmet ve hakikatleri açığa çıkar-

15 Leknevî, *a.g.e.*, s. 130-131.
16 Beyazizâde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, s. 23.
17 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VI, 391-392.
18 Râzî, *Münâzarât*, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1966, s. 53.

mak için zihnini yoğurmuş bir âlimdir"[19]. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'ye bağlı olmasına rağmen Mâtürîdiyye adını kullanmamış, bunun yerine, bizzat Mâtürîdî'nin mensup olduğu mezhebin adı olarak açıkladığı Ehl-i Sünnet ismini tercih etmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Mâtürîdiyye adından ilk defa İbn Fadlullah el-Ömerî (ö. 749/1349)söz etmiş[20], daha sonra bu adı Teftâzânî (ö. 792/1390) kullanmıştır[21].

Mâtürîdî'nin, kelamî problemlerin çözümüne dair ortaya koyduğu deliller kendisinden sonra gelen Sünnî kelamcılar tarafından benimsenip kullanılmasına rağmen gelenekçi din anlayışını temsil eden fakihler ve muhaddislerce Mu'tezile'ye yakın görülmüştür. Bunun yanında Eş'ariyye'ye mensup kelamcıların çok sayıda eser yazmaları ve bunların Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulması Mâtürîdî'ye ait görüş ve eserlerin uzunca sayılabilecek bir süre ihmal edilmesine sebep olmuştur. Francis Bacon (1561-1626) ve Descartes'la (1596-1650) birlikte Batı'da yeni felsefî görüşlerin ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti'nde gerileme dönemine girilmesinin ardından, Beyâzîzâde Ahmed Efendi gibi âlimler Mâtürîdiyye adını kullanarak bu okula dikkatleri çekmiş[22], ve böylece gözler yeniden Mâtürîdî'ye çevrilmiştir. Son dönem Osmanlı âlimlerinin Mâtürîdiyye okuluna mensup olduklarını fark etmeleri ve Batı düşüncesindeki değişimin oluşturduğu atmosfer dinî düşüncede yenilenme ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Modernizm'in etkisiyle kafa karışıklığına maruz kalmış günümüz İslâm dünyasında yol gösterici bir ışık olarak Mâtürîdî'nin kelam yöntemi ve din anlayışı yeniden önem kazanmıştır. Bu sebeple de akademik dünyada Mâtürîdî hakkında çeşitli yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bu süreç günümüzde devam etmektedir.

2. Tefsir İlmindeki Yeri

İmam Mâtürîdî günümüze ulaşan ilk dirâyet tefsirinin müellifidir. O, bir âyet-i kerîmeyi diğer bir âyetle veya sahih bir hadisle tefsir etmeye önem vermekle birlikte *Te'vîlât*'ında sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden intikal eden açıklamaları da nakletmiştir. Böylece hem tefsir, hem de âyetlerin ihtiva etmesi muhtemel anlamları akıl yürüterek belirlemeye çalışmak suretiyle te'vîl yöntemini uygulamıştır. Bir başka ifade ile naklî, aklî ve dilbilimsel bilgileri birlikte

---

19 Nesefî, *Tebsıratu'l-edille*, I, 359.

20 İbn Fadlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebsâr*, VI, 46.

21 Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, II, 271.

22 Beyazîzâde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, s.53, 189, 244, 312.

kullanarak Kur'ân'ı anlamaya çalışmış önemli bir müfessirdir. Naklî bilgileri ihmal etmemesinin bir sonucun olarak âyetlerin yorumunda bazan İsrâiliyât türünden rivâyetleri de kullanmıştır. O akılcı bir müfessir olması itibariyle âyetleri tefsir ederken lafzî ve zâhirî anlamlardan uzak durmuş, bunun bir sonucu olarak mecâzî anlamları öne çıkarmıştır. Canlı-cansız bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğini beyan eden[23] âyet-i kerîmeyi tefsir ederken bu teşbihin, her varlığın Allah'ın birliğine işaret eden bir yapı taşımaları anlamına geldiğini söylemesi; âhirette amellerin tartılacağını, tartıları ağır gelenlerin kurtulacağını, hafif gelenlerin ise hüsrana uğrayacaklarını haber veren âyet-i kerîmeyi tefsir ederken de ağırlığa, yapılan amelin âhirette değer taşıması, hafifliğe ise değersiz olması anlamını vermesi mecâzî tefsir örneklerinden bazılarını teşkil eder[24]. Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'ı, Ehl-i Sünnet'in görüşünü teyit eden ve muhalif mezhepleri reddeden bir üslûba sahip olduğundan zihinlerde, âyetleri mezhep bağlamında yorumlayan bir tefsir izlenimi uyandırmaktadır. Mâtürîdî tefsirinde itikadî mezheplere dair bilgilere yer verdiği gibi fıkhî mezheplere, özellikle Şafiî fıkhına ilişkin bilgiler de nakleder.

3. Tasavvuf İlmindeki Yeri

Mâtürîdî'nin tasavvuf ilmine bakışına dair eserlerinde açık bilgiler mevcut değildir. Bununla birlikte kendisinden söz eden kaynaklarda onunla ilgili bazı menkıbe ve rüyalar nakledilmiştir. Bu menkıbelere göre Hızır aleyhisselâm Semerkant'ta bulunan Deşt Ribatı'nda Mâtürîdî'ye görünmüş, Mâtürîdî onu görünce ondan dua talebinde bulunmuştur. Rivâyetlere göre çeşitli kerametler de göstermiş, yaptığı dualar kabul edilmiştir[25]. Ancak Hızır'la görüştüğüne ilişkin kaynakta Mâtürîdî adı geçmemekte, sadece Şeyh Ebû Mansûr künyesi yer almaktadır, bu da sözü edilen kişinin başka bir Ebû Mansûr olma ihtimalini akla getirmektedir. Takva sahibi olmakta üstün bir konumda bulunduğu nakledilen Mâtürîdî'nin tasavvuf anlayışı Kur'ân ve Sünnet'e uygundur. Nitekim velilerin peygamberlerden üstün olduğuna ilişkin görüşleri reddetmesinden[26], onun Allah'a tâzim, muhabbet ve tevekkülün yanı sıra takvayı ve Resûlullah'a bağlılığı öne çıkartan bir tasavvuf yöntemini benimsediği sonucu çıkarmak mümkündür. *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'da kendi dönemindeki mutasavvifeden "Müte-

---

23 el-İsrâ, 17/44.

24 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VIII, 282-283; V, 293-295.

25 Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s.3; Necmeddin en-Nesefî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, s. 32

26 Ahmed b. Musa el-Keşşî, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 547, 308a, 314b.

kaşşife" adıyla bahseden Mâtürîdî "**Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı temiz yiyecekleri haram kılmayın**"[27] meâlindeki âyetin az yemekle yetinmeyi prensip edinen Mütekaşşife'yi reddettiğini belirtmesi[28] de onun tasavvuf anlayışının ip uçlarını verici mahiyettedir. Ayrıca onun "**akşama ve sabaha ulaştığınızda Allah'ı tesbih edin**"[29] meâlindeki âyeti tefsir ederken ümmetin burada "Allah'ı tesbih edin" emrinden, Allah için namaz kılmayı anladıklarını belirterek bu âyetten zikrin anlaşılmayacağına işaret etmesi[30] de dikkat çekicidir.

4. Fıkıh Usûlü ve Fıkıh İlmindeki Yeri

Talebelerinin derlediği eserlerinde "fakîh" unvanıyla tanıtılan, telif ettiği kitapların yanı sıra okuttuğu fıkıh dersleri sayesinde Semerkant yöresindeki fıkıh okulunun da reisi kabul edilen Mâtürîdî, Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin öğrencisi Alaaddin es-Semerkandî tarafından Hanefî Mezhebi'nin fıkıh usûlünü oluşturan âlimlerin merkezinde yer aldığı vurgulanır[31]. Fıkıh usûlüne dair yazdığı *Meâhızu'ş-şerâi'* adlı eserinden, bu alanda telif edilmiş eserlerde sıkça alıntılar yapılmış olması, onun bu ilimdeki merkezi konumunu kanıtlayıcı mahiyettedir. Mâtürîdî'nin fıkıh ve usûlüyle ilgili eserleri günümüze intikal etmemekle birlikte *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*'da ahkâm âyetlerini tefsir ederken bunlardan ürettiği usûl kuralları onun bu alandaki gücünü ortaya koymakta ve fıkıh usûlüne ilişkin yöntemi hakkında ip uçları vermektedir.

Fıkhı "bir şeyi, başka bir şeyi bilmek için delil olarak kullanmak" diye tarif eden Mâtürîdî hüküm çıkarma yolunun kıyasla sınırlanamayacağı, bunun yanında içtihadın da çok önemli bir hüküm koyma yöntemi olduğu görüşündedir. O, Hz. Ömer'in Resûlullah zamanında kendilerine müellefe-i kulûb statüsü verilen kişileri, İslâm'ın güç kazanması ve müslümanların çoğalmasını gerekçe göstererek bu statüden çıktıklarını beyan ettikten sonra halife Hz. Ebû Bekir'in bu uygulamayı aynı kişiler hakkında devam ettirmesine ilişkin kararını reddettiğini nakletmiş, ardından da bunu dikkate alarak anlamını yitiren hükümlerin içtihatla nesh edilebileceğine hükmetmiş[32], ayrıca içtihada bağlı olarak hüküm konulabileceğini ve buna göre amel edilebileceği görüşünü be-

---

27 el-Mâide, 5/87.

28 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, IV, 290.

29 er-Rûm, 30/17.

30 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, XI, 166.

31 Alâaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abdüber, Katar 1404/1984, s. 3, 191.

32 Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, VI, 392.

nimsemiştir[33]. Mâtürîdî, aklen iptal edilip değiştirilmesi mümkün olmayan hükümlerde neshi câiz görmezken nesh edilmesi husunda aklî bir imkânsızlığın bulunmadığı hükümlerin nesh edilebileceğini açıkça belirtmiştir[34]. Ona göre insanların dinî bakımdan sorumluluğunu sağlayan Kur'ân'ın kıyâmete kadar geçerlilik arz etmesi, ancak kıyas ve içtihadın câiz ve meşru görülmesi halinde mümkündür. Zaten Kur'ân'ın, bunların uygulanmasını müslümanlara emreden âyetler içermesi konuya dair açık bir delildir. Aksi takdirde Allah insanları çözümsüzlükle karşı karşıya bırakmış olur. Ona göre iyinin (hüsün) iyi ve kötünün (kubuh) kötü olduğu akıl yoluyla, dinî emir ve yasaklar vahiy yoluyla bilinir, akıl bunları müstakil olarak belirleyemez. Mâtürîdî'nin fıkıh usûlü anlayışında Sünnet'in önemli bir yeri vardır. Çünkü peygambere itaat Allah'a itaat etmek anlamına gelir, bu da onu Allah adına konuşma yetkisine sahip kılar. Bu yaklaşım Mâtürîdî'yi hadisleri değerlendirmeye sevk etmiş, sahabeden beri uygulanan ve sonraki nesillere intikal eden âhâd hadislere önem atfetmiş ve amellere yansımaları yönünden fi'len mütevâtir kabul ettiği bu tür hadislerin Kur'ân'daki hükümleri nesh edebileceği kanaatine varmıştır[35]. Uygulamaya konu olmayan ve dolayısıyla peygambere aidiyeti kesin bir şekilde bilinemeyen âhâd hadislerden çıkarılacak hükümler kesinlik değil ancak kuvvetli bir zan ifade eder.

Mâtürîdî icma'ın, ilâhî buyruklara itaat eden müçtehitlerin belirli konularda naslardan çıkardığı ortak hükümlerden oluştuğu görüşündedir. Bu durum kendiliğinden değil Allah'ın lütfu ve bu faaliyetlerinde onları başarılı kılmasıyla gerçekleşir[36]. Çünkü müçtehitlerin sosyal ve ilmî seviyelerinin yanı sıra mezhep ve meşrepleri, arzu ve amaçları farklı olmasına rağmen ortak bir hükme varmaları, ancak Allah'ın kendilerini hata etmekten koruması sayesinde mümkün olur. Âlimleri Hz. Peygamber'in varisleri olarak kabul eden Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın, gidecekleri doğru yolu gösteren ve ihtilâf edecekleri konulara dair hükümleri belirleyen âlimler yaratmayıp insanları öndersiz bırakmasını da hikmetle bağdaştırmaz[37]. O istihsânı, naslardan hareketle bir hadiseyi çözme imkânı bulamayan âlimin en iyi hükmü bulma için galip zannına göre içtihat etmesi olarak değerlendirir.

---

33 Mâtürîdî, *a.g.e.*, XVII, 48.

34 Mâtürîdî, *a.g.e.*, VI, 465.

35 Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 88.

36 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s.14-15.

37 İbn Yahya, *Şerhu Cumeli usûli'd-dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa nr. 1648, 18b-19a.

Sonuç olarak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ortaya koyduğu görüşleriyle ufuk açan, yol gösteren ve günümüzün de tartışma konusu olan dinî meselelere ışık tutabilen ve İslâm düşüncesi tarihinde müstesna mevkie sahip bir **Türk din âlimi** olarak yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Alâaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl*, nşr. M. Zeki Abdülber, Katar 1404/1984.

Bekir Topaloğlu, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2003.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm*, nşr., Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1368/1949.

Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî, Muhammed b. Muhammed, *Usûlu'd-dîn*, Hans Peter Linss, Kahire 1383.

Ferheng-i İran Zemîn, Tahran 1345 hş, X.

Fuat Sezgin, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums* (*GAS*), Leiden 1967-1984, I-IX.

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâliku'l-ebsâr*, nşr. Fuat Sezgin, 1408/1988.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1968-1972.

İbn Kutluboğa, Kasım b. Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, Bağdad 1962.

Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire 1399/1979.

Leknevî, Muhammed b. Abdülhay, *el-Fevâ'idu'l-behiyye*, nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs, Kahire 1324.

Makdisî, Muhammed b. Ahmed, *Ahsenu't-tekâsim*, nşr. M. J. de Goeje, Leiden 1877.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2005-2010.

Muhammed b. Sultan el-Hûcendî, *Hukmullahi'l-Vâhid*, Kahire 1355.

Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tebsıratu'l-edille*, nşr. C. Selame, Dımaşk 1993.

Nesefî, Necmeddin, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad 1492/1991.

Râzî, Fahreddin, *Münâzarât*, nşr. Fethullah Huleyf, Beyrut 1966.

Teftâzânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, İstanbul 1277.

Wilferd Madelung, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, London 1985.

Wilferd Madelung, *Studies in Medieval Muslim Thought and History*, ed. Sabine Schmidtke, Ashagate 2013.

Zebîdî, *İthâfu's-sâde*, II, Kahire 1311.

TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN TERCÜMESİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd
el-Mâtürîdî es-Semerkandî
(ö. 333 / 944)

CİLT: I

Çeviren
Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

§ "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla"

[Te'vil ile Tefsir Arasındaki Fark][1]

Te'vil ile tefsir arasındaki fark beyan edilen şu husustan ibarettir: Tefsir ashaba, te'vil ise âlimlere ait bir iştir. Bunun mânası şudur ki sahâbe-i kirâm çeşitli meclislerde bulunmuş, birçok hadiseye şahit olmuş ve Kur'ân'ın hangi olay veya mevzu hakkında nâzil olduğunu bilmişlerdir. Binaenaleyh onların âyeti tefsir edişleri büyük önem arzetmektedir, çünkü onlar olup biteni görmüş ve olaylarda hazır bulunmuşlardır. Zaten âyetten kastedilen de budur. Burada ilâhî beyanın neyi amaçladığını bilmek bir şeyi görmeye benzer ki bu husus işin iç yüzünü bilenden başkası için mümkün değildir. Nitekim bu mânaya bağlı olarak şöyle buyurulmuştur: "Kur'ân'ı şahsî görüşüyle tefsir etmeye kalkışan kimse (cehennemdeki yerine şimdiden) hazırlansın"[2]. Çünkü öylesi yaptığı tefsir konumundaki açıklamasına Allah'ı şahit tutmaktadır.

Te'vile gelince, bu kelimenin mânası bir hususun varacağı nihaî noktayı açıklamaktan ibarettir. Te'vil "âle-yeûlu" (آل يئول) kökünden alınmıştır, "rücû eder, şu sonuca varır" anlamında. Ebû Zeyd'in[3] ifadesiyle te'vilin mânası şudur: Eğer bu, Allah'tan başkasına ait bir söz olsaydı şu şu anlamlara gelirdi. Burada sözü muhtemel mânalara yönlendirmek bahis konusudur. Sözü edilen bu te'vil yönteminde tefsirde olduğu kadar şiddetli bir sakındırma gündeme gelmez, çünkü bunda Allah adına açıklama yapmak gibi bir durum yoktur, zira kişi

---

1 Te'vil ile tefsir hakkındaki bu açıklama, tespitlerimize göre Köprülü hariç, *Te'vîlât* nüshalarının hepsinde yer almıştır. Söz konusu açıklamanın, ders okutması sırasında İmam Mâtürîdî'nin sözlerinden biri olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu kısmın muhtevası onun kanaatleri ve tefsir yöntemiyle paralellik arzetmektedir.

2 Tirmizî, "Tefsîr", 1.

3 Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sabit el-Ensârî (ö. 215/830) edebiyat ve dil âlimlerinin ileri gelenlerinden biridir. Basralı olup orada vefat etmiştir. Çağdaşları arasında rivayette güvenilir biri olarak şöhret bulmuştur. Biyografi kitaplarında isimleri kaydedilen birçok eseri vardır (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 77; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 121).

murâd-ı ilâhîden haber vermemekte ve "Allah bu beyanı ile şunu murad etti", yahut da "şunu kastetti" dememekte, sadece şöyle bir ifade kullanmaktadır: Bu ilâhî beyan şu ve şu mânalara yönelik ihtimaller taşımaktadır, benim bu söylediklerim insanoğulunun dile getirebileceği hususlardandır, Kur'ânî beyanın içerdiği hikmeti bilen sadece Allah'tır.

1 § Burada anlatmaya çalıştığımız hususun bir örneği şudur: Müfessirler Cenâb-ı Hakk'ın "elhamdülillah" (الحمد لله) kelâmı hakkında farklı görüşler ileri sürmüştür. Bir kısmı, "Allah kendini övmüştür" demiş, bir kısmı da, "Övülmesini emretmiştir" şeklinde görüş beyan etmiştir. Burada, "Allah şu mânayı değil, bu mânayı kastetmiştir" diyen kimse sözü edilen cümleyi tefsir etmektedir. Te'vil ise kişinin şöyle demesiyle oluşur: "Buradaki hamd Allah'a sena ve övgü mânasına ihtimal taşıdığı gibi O'na şükretmeye yönelik bir emir konumunda da olabilir; Allah neyi murad ettiğini ancak kendisi bilir." Sonuç olarak tefsir tek yönlüdür, te'vil ise birden fazla mânalara ihtimal taşımaktadır.

§ FÂTİHA SÛRESİ 5

1. "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla"[1].

[Besmelenin Fâtiha Sûresiyle Münasebeti]

Besmele Fâtiha'dan değil Kur'ân'dan bir âyettir. Besmelenin âyet oluşunun delili Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen şu hadistir: Kendisi bir gün Übey b. Ka'b'a, "Sana öyle bir âyet öğreteceğim ki benden önce Süleyman b. Dâvûd hariç kimseye inmemiştir" demiş ve bir ayağını mesciden dışarı atmış, ardından Ka'b'a, "Kur'ân hangi âyetle başlamaktadır?" diye sormuştur. Übey, "Bismillâhirrahmânirrahîm ile" deyince Resûl-i Ekrem, "İşte sözünü ettiğim âyet budur" buyurmuştur[2]. Bu rivayette besmelenin Kur'ân'dan
bir âyet olduğunun delili vardır; § şayet besmele sûreden sayılsaydı Hz. 6
Peygamber'in Übey b. Ka'b'a bir değil 100 küsur âyet öğretmesi gerekirdi. Yine besmele başında bulunduğu sûreden sayılsaydı Resûl-i Ekrem onu Kur'ân'ın anahtarı değil sûreden bir âyet olarak kabul ederdi.

Şu da bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır ki besmeleyi her bir sûrenin başında tefsir etmeyi gerekli görmeyen müfessirin kanaatine göre onun sûreden bir âyet olmadığı hususu sabit olmuştur. Yine, müslümanların besmeleyi namazda aşikâre okumayışı, onun, başında bulunduğu sûrenin ilk âyetini teşkil etmediğinin diğer bir delilini oluşturmaktadır. Zira herkesçe bilinen bir husustur ki Resûlullah'ın (s.a.) besmeleyi aşikâre okumuş olması ve bu hususun yanında bulunan sahâbîlere gizli kalması imkân dahilinde bulunmadığı gibi onların bu konuda gaflet edip, kendilerine yönelik dinî bir fayda hâsıl olmaksızın Resûl-i Ekrem'in sünnetini terketmeleri de mümkün değildir; öyle ki bü-

---

1 Aslında İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî besmeleyi -biraz sonra anlatılacağı üzere- Fâtiha sûresinin ilk âyeti olarak kabul etmemekte, buna göre de besmeleye birinci âyet rakamının konmaması gerekmektedir. Ne var ki mushaflarda göze çarpan yaygın kullanıma uyularak rakam konulmuştur.

2 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 368.

tün müslümanlar besmeleyi aşikâre okumamayı nesilden nesile devralmıştır, hem de cehren okuma resûlün sünneti olsun ve sonra bu husus gizli kalmış olsun! İşte müslümanların bu uygulamasında besmelenin, başında bulunduğu sûrenin ilk âyeti olmayışının delili yatmaktadır.

Söz konusu hususun bir delili de Resûlullah'tan rivayet edilen kutsî bir hadistir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Namazı benimle kulum arasında ikiye taksim ettim. Kul, 'Elhamdülillah ... mâliki yevmi'd-dîn'in sonuna kadar okuyunca -ki bunlar üç âyettir-, 'İşte bu ilk yarı bana aittir' buyurdu. Allah Teâlâ kutsî hadisin devamında ihdinâyı (اهدنا) sonuna kadar zikrettikten sonra, 'Bu da kuluma aittir' dedi. Hadisi bu beyanıyla Fâtiha'nın ihdinâdan (اهدنا) itibaren sonuna kadar olan kısmının üç âyet olduğu sabit olmaktadır, çünkü sûrenin ikiye taksimi ancak bu şekilde düzenine girer. Cenâb-ı Hak kutsî hadisteki beyanında, 'İyyâke na'budu ve iyyâke nestaîn' (اياك نعبد واياك نستعين) âyeti için, 'Bu benimle kulum arasında ikiye bölünmüştür' buyurdu"[3]. Böylece bu kısmın tek âyet olduğu ortaya çıkmış oldu. Sonuç olarak Fâtiha sûresi besmele
7 hesaba katılmaksızın yedi âyetten ibaret kaldı. § Zaten bütün âlimlerin görüşü de sözü edilen sûrenin yedi âyetten oluştuğu yönündedir[4]. Bir de besmele taksim hadisinde söz konusu edilmemiştir, demek ki Fâtiha sûresi onsuz yedi âyetten ibarettir.

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Resûlullah'ın (s.a.), Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın (r.a.) arkasında namaz kıldım, bunların hiçbiri bismillâhirrahmânirrahîmi (بسم الله الرحمن الرحيم) aşikâre okumamıştır"[5]. Hz. Ali (r.a.), Abdullah b. Ömer ve bir grup âlimden de aynı mahiyette bir görüş rivayet edilmiştir[6]. Ümmet içinde şöhret bulan kanaat de budur. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Hz. Peygamber'e nisbet edilen sihir kıssasında[7] ipliğe atılmış düğümlerin on bir tane olduğu ve Resûlullah'ın besmele çekmeden Muavvizeteyn'i (المعوّذتين) okuduğu nakledilmektedir[8]. Diğer sûrelerin Muavvizeteyn'den bir

---

3 Mâlik, el-Muvatta', "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

4 Buna göre "Sırâtallezîne en'amte aleyhim" (صراط الذين انعمت عليهم) kısmı müstakil bir âyet olmaktadır.

5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 273, 275, 278; Müslim, "Salât", 50, 52; Nesâî, "İftitâh", 22.

6 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 17; Âlûsî, *Ruhu'l-me'ânî*, I, 25.

7 bk. Buhârî, "Tıb", 47-50; Müslim, "Selâm", 43.

8 bk. İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 574. İbn Kesîr hadisin isnadında bazı problemlerin bulunduğunu kaydetmektedir.

farkı yoktur. Bir de besmele her sûrenin başlangıcı kabul edildiği takdirde eûzü (أعوذ) konumuna girer[9]. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

[Fâtiha Sûresinin İslâm Dinindeki Yeri ve Namazda Okunuşu]

Bizim kanaatimize göre Kur'ân'ın anahtarını teşkil eden Fâtiha sûresinin içerdiği muhteva bütün insanlar için vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Çünkü bu muhtevada Allah'a yönelik övgü, şan ve şerefle nitelemenin yanında O'nun birliğinin dile getirilmesi, kendisinden yardım ve hidâyet talep edilmesi vardır. Bunların hepsi aklı yerinde olan insanların tamamı için gerekli şeylerdir. Şöyle ki bu anlatılanların temel muhtevasında yaratıcının gerektiği şekilde tanınması ve lâyık olduğu biçimde övülmesine dair ilkeler mevcuttur. § Zira bütün 8
mahlûkata nimetlerini iptidaen veren O'dur, her kulun ihtiyacı ve her talep sahibinin arzı O'nun katına yöneliktir. İşte anlattığımız bu özellikleri bünyesinde toplamış olması sebebiyledir ki Fâtiha sûresi Allah'ın kulları için vazgeçilmez bir mertebeye sahip olmuştur.

Fâtiha'nın namazda okunmasının konumu farz derecesinde değildir. Aslında Fâtiha, zât-ı ilâhiyyeyi yaratılmışlık sıfatlarından tenzih etmeyi amaçlayan tesbihler ve O'nu yüceltmeyi hedefleyen tekbirler gibidir. Bunun yanında Fâtiha namaz ibadetine bağlı olmayarak herkese farzdır, çünkü hiçbir insan için Rabb'ini yakışmayan sıfatlardan tenzih etmemesi ve O'nu yüceltmemesi mümkün değildir. Ne var ki bu husus Fâtiha'yı namazda okumanın farziyetini gerektirmediği gibi mutlak farziyeti vurgulama konumunda bulunmamak şartıyla Fâtiha'nın içinde yer aldığı başka herhangi bir amelde de farz oluşunu gerektirmez. Ancak bütün bunlar sözü edilen sûrenin muhtevasının tüm insanlar için gerekli olduğu yolunda bahis konusu ettiğim hususun dışında kalır.

Fâtiha'nın namazda okunmasının farz olmadığı konusuna gelince, bu hususu birkaç yolla ispat etmek mümkündür. Birincisi namazda kırâatın farziyetine, "Kur'ân'ın kolayınıza gelen bir kısmını okuyunuz"[10] meâlindeki âyet-i kerîme ile vâkıf olmuş bulunmaktayız. Bu ilâhî beyanın konumuza delil teşkil etmesi de iki açıdandır. Birincisi Fâtiha'nın dışındaki sûre veya âyetlerin daha kolay olmasının imkân dahilinde bulunmasıdır. İkincisi sözü edilen âyet çerçevesinde kırâatın farziyeti bu görevin hafifletilip kolaylaştırılması suretiyle bizlere yönelik bir lutf-ı ilâhî biçiminde olmasıdır. Namazda mutlak mânada Kur'ân okumak farz olmasaydı, okumamamız da mümkün olacağından kırâatın

---

9 Müellif İmam Mâtürîdî, Kur'ân okunacağı zaman eûzü (أعوذ) ile başlamayı emreden âyet-i kerîmeye işaret etmektedir (bk. en-Nahl 16/98).

10 el-Müzzemmil 73/20.

bizim için kolaylaştırılmasıyla Allah'a yönelik şükür borcumuz gerçekleşmezdi. Şunun da belirtilmesi gerekir ki Fâtiha'nın zaruri olarak okunması halinde bizim için seçim hakkından söz edilemez, oysaki sayesinde kırâatın farziyetini öğrendiğimiz âyet kolay olanın tercih edilmesi konusunda seçim imkânı getirmektedir. Sonuç olarak bahis mevzuu kırâat âyetinin Fâtiha'dan başkasına da şâmil olduğu sübût bulmuştur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

٩ § İkincisi Resûlullah kutsî hadisinde, Cenâb-ı Hakk'ın Fâtiha'yı hamd ve senâ statüsünde kıldığını haber vermiştir ki bu, namazın ikiye taksim edilişi hadisinde yer almıştı, böylelikle Fâtiha bu makamda kırâat edilir olmuştur; gerçekte sözü edilen sûreye ille de namazda okunması konumu biçilmemiş, bunun yerine dua ve senâ statüsü verilmiştir. Dua ve senâ ise namazın farzlarından değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Üçüncüsü Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber bir geceyi Mâide sûresinde "in tüazzibhüm" (ان تعذبهم) diye başlayan âyetle[11] ihya etmiştir; Resûl-i Ekrem kıyamda iken sözü edilen âyeti okuyor, rükûda, secdede ve ka'dede de aynı âyeti tekrar ediyordu[12]. Şu halde namazda başka değil mutlaka Fâtiha'nın okunmasının belirginlik kazanmadığı ortaya çıkmaktadır. Bir diğer husus da Resûlullah'tan nakledilen ve içinde, "Geri dön ve yeniden namaz kıl, zira sen namaz kılmış sayılmazsın!" ifadesi geçen hadisin de bizim kanaatimizi desteklemesidir. Çünkü Hz. Peygamber namazın nasıl kılınacağını öğrettiği o kişiye, "Kur'ân'ın sana kolay gelen bir kısmını namazında oku!" demiştir[13]. Demek ki farz olan bundan ibarettir.

Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Fâtiha'sız namaz kılınamaz"[14] buyurmuştur. Hz. Peygamber'den Fâtiha'nın namazdaki konumunun açıklanması da şu şekilde nakledilmiştir: "İçinde Fâtiha'nın okunmadığı bir namaz eksik olup kemaline ermemiştir"[15]. Fasit olan bir ibadet eksik olmakla vasıf-

---

11 "Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Şayet onları bağışlarsan şüphesiz izzet ve hikmet sahibi sadece sensin" (el-Mâide 5/118).

12 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 222; V, 149; Nesâî, "İftitâh", 79; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 121.

13 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre bir gün Hz. Peygamber mescide girmiş, ardından biri gelip namaz kılmış ve Resûlullah'ın yanına gelip selâm vermiş. Resûl-i Ekrem selâmını aldıktan sonra kendisine, "Yerine dön de yeniden namaz kıl, zira sen namaz kılmış sayılmazsın" buyurmuştur. Sahâbî geriye dönüp daha önce olduğu gibi kılmış, sonra gelip Hz. Peygamber'e selâm vermiş, Resûlullah yine aynı talimatı vermiş ve bu durum üç defa tekrarlanmıştır (Buhârî, "Ezân", 95, 122; Müslim, "Salât", 45).

14 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 428; Buhârî, "Ezân", 95; Müslim, "Salât", 35-36.

15 Yukarıda geçen taksim hadisinin bir bölümüdür.

landırılamaz, hadiste zikredildiği şekilde nitelenen bir ibadet eksik olmakla beraber câiz olan ibadettir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Fâtiha, sonunda "âmin!" (آمين) denilmesiyle özellik kazanmış bir sûredir, zira Fâtiha (namazın) Allah ile kul arasında ikiye taksim edildiğini beyan eden hadisin zikrettiğine göre dua sûresi diye isimlendirilmiştir. Diğer bazı sûrelerde de dua cümleleri bulunmakla birlikte onlar bu özelliğe sahip kılınmamıştır. Bu sebeple de Fâtiha'nın sonundaki âmin aşikâre söylenmemiştir. Burada takip edilecek yol § besmelede zikrettiğimiz gibidir. Şu da var ki besmele dua konu- 10
muna Fâtiha'dan daha elverişlidir.

Aslında bütün dualarda sünnete uygun düşen onların gizli olmasıdır. Bu konudaki kaide şundan ibarettir: İmamın ve cemaatin iştirak ettiği her türlü zikir ve duanın sünnete uygun şekli gizli olmasıdır, bundan sadece ihtiyaç hissedildiğinde duyurmaya vesile olanlar istisna edilir. Bu kural Fâtiha'nın sonundaki "veleddâllîn"in (ولا الضالين) ardından söylenecek âmin duasını da kapsar, çünkü burada duyurma ihtiyacı yoktur, böyle yerlerde izlenecek yol gizliliktir. Mamafih âminin gizli olduğu hakkında tevâtüre varan hadisler de mevcuttur. Aşikâre söylendiğine dair haberler ise Asr-ı saâdet'te cemaatle namaz kılınmaya başlandığının ilk dönemlerine ait olmalıdır[16]. Nitekim Resûlullah bazan kırâatını gündüz namazında da cemaate duyuruyordu. Hz. Peygamber'in âmin dediğine dair haber onun -gizli aşikâr yönü kastedilmeksizin- bu kelimeyi okuduğunun haber verilmesinden ibaret de olabilir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

* * *

Fâtiha birçok iyilik özelliğini bünyesinde toplamış bir sûredir. Onun içerdiği her bir özellik de kendi türündeki bütün hayırları ihtiva etmektedir.

Sözü edilen özelliklerden biri şudur ki Fâtiha'nın, "Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur" mânasına gelen, "el-hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn" (الحمد لله رب العالمين) şeklindeki ilk cümlesinde bütün nimetlere mukabil şükrün tevcihi ve bunların ortağı bulunmayan Allah'a nisbet edilişi vardır; ayrıca bu cümlede Cenâb-ı Hakk'a imkân dahiline giren en üst derecede övgü mevcuttur, bu da sözünü ettiğimiz gibi ilâhî nimet ve lütfun bütün yaratıklarına şâmil olmasıdır. Bundan başka Fâtiha sûresinde Allah Teâlâ'nın, mahlûkatın tamamını başlangıçta yaratması ve onları yaşatıp geliştirmesine yönelik rubûbiyyetinde

16 bk. Buhârî, "Ezân", 111; Müslim, "Salât", 72.

tek ve bir oluşunun ifadesi vardır, bu da "rabbi'l-âlemîn" (رب العالمين) nazm-ı celîli ile sabittir. Aslında bu anlatılanların her biri dünya ve âhirete ait iyiliğin özelliklerini kendisinde barındırmakta ve içten gelen bir samimiyetle bu âyeti okuyan kimseye dünya ve âhiret selâmetini temin etmektedir.

11 § Fâtiha'da azîz ve celîl olan Allah'ı öyle iki isimle niteleme özelliği vardır ki, Cenâb-ı Hak, kendisinden başka herhangi birinin o isimlerin içerdiği mânalardan birine sahip bulunması veya buna kendi kendine hak kazanabilmiş olmasından münezzeh ve berîdir. Bunlar da Allah ve Rahmân isimleridir. Bir de sözü edilen sûrede Allah Teâlâ'yı öyle bir rahmetle vasıflandırma mevcuttur ki kurtuluşa eren herkesin necatı ve mutluluğa kavuşanların saadeti bu rahmet sayesinde mümkün olmakta, ayrıca bütün tehlikelerden aynı rahmetin yetişmesiyle sakınılabilmektedir. Şunu da eklemek gerekir ki Cenâb-ı Hakk'ın engin rahmetinin bir tecellisi de yaratıkların birbirlerine gösterdikleri şefkat ve merhameti yaratmış olması şeklindedir.

Fâtiha sûresinde ayrıca Allah'ı şan, şeref ve güzel övgü ile niteleme çerçevesinde kıyâmet gününe iman etme esası vardır, bu da "mâliki yevmi'd-dîn" (مالك يوم الدين) âyetiyle sabittir.

Fâtiha'da bütün bunlardan başka, tevhid ilkesi, ibadeti O'na özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar için gerekli olan hususlar da mevcuttur. Bunun yanında her türlü yücelik ve şerefin ancak azîz ve celîl olan Allah varlık sayesinde elde edilebileceği gerçeği, bütün ihtiyaçların O'na arzedilmesi, bunların yerine getirilmesi ve taleplerin elde edilebilmesi için O'ndan yardım istenmesinin ilkeleri vardır; hem de bütün bu dileklerin kalp huzuru ve gönül ferahlığıyla olması konumunda; çünkü ilâhî yardımın gerçekleşmesi halinde başarısızlık bahis konusu değildir, O'nun koruması durumunda haktan sapma ihtimali yoktur. Sözü edilen sûrede bir de Allah'ın rızâsını sağlayacak yolun talep edilmesi ve tekrarlanan her zaman dilimi içinde azgınlık ve sapıklığa sebep olacak şeylerden korunmasının istenmesi vardır. Bu talep ve istekte bulunurken Allah'ın hidâyet vermesi halinde kimsenin yoldan sapmayacağı, ümit ve korkunun başkasından değil sadece O'ndan olacağı bilincinin de taşınması gerekmektedir. Zaten kullara ait bütün işler ve uğraşlar bu çizgi üzerinde seyreder: Tuttuğu yolun amacına ulaşması ve arzusunu gerçekleştirmesi için bir vasıta kılmasını Cenâb-ı Hak'tan ümit edip beklemek. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

2. "Hamd âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur."

"Hamd Allah'a mahsustur." Yüce övgülere mazhar bulunan Allah'ın kendini övmüş olması ihtimal dahilindedir; bunun sebebi insanların O'nun zâtından ötürü hamd ve övgüye lâyık olduğunu anlaması ve O'na hamdetmesidir.

Eğer denilirse ki: Benzeri bir davranış insanlar için makbul olmadığı halde Allah'ın kendisini övmesi nasıl mümkün olabilir?

§ Şöyle cevap verilir: İki sebeple mümkündür. Birincisi Allah övgüye baş- 12
ka biri sayesinde değil zâtından ötürü lâyıktır. Binaenaleyh bu ilâhî beyanda, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini övmek suretiyle insanları nezdine yaklaştıracak davranışı tanıtması ve bu yolla onların Allah'ı övmesi bahis konusudur. Diğer varlıkların övgüye lâyık olması ise ancak Allah Teâlâ sayesinde gerçekleşebilir. Şu halde diğer varlıklar övgülerini kendilerine değil O'na yöneltmek durumundadır, çünkü onlar övgüye bizzat değil Allah'ın lütfuyla mazhar olmuşlardır.

İkincisi Allah Teâlâ hamd ve senâya lâyıktır, çünkü O'na yamânacak bir kusur ve dokunacak bir âfet yoktur ki kendisine eksiklik getirmiş olsun, yine O, herhangi bir emre de muhatap değildir. Kul ise kendisine ârız olacak kusurlar ve gelebilecek âfetlerden berî değildir; ayrıca kul emri yerine getirmekle övgüye mazhar olurken onu terketmekle de yergiye mâruz kalır. İşte bu durumlarda eksiklik bahis konusudur. Böylesine gereken şey, rahmetiyle kuşatması ve kusurlarını bağışlaması için Allah'a sığınıp yakarışta bulunmaktan ibarettir.

Kendini büyük görmenin (tekebbür) konumu da bunun gibidir. Biz bu olgu ile rabbimizi över fakat aynı şeyi başkasına nisbet etmeyiz. Çünkü kulun büyüklenmesine vesile olacak bir özelliği yoktur. Şu sebeple ki bütün insanlar yaratılışı ve sınava tâbi tutuluşu açısından eşittir. İçlerinden birinin elde edebildiği bir üstünlük veya bir yücelik varsa buna kendi başına değil Cenâb-ı Hak sayesinde mazhar olmuştur. Binaenaleyh ona düşen görev hemcinslerine karşı büyüklenmek değil, yüce Rabb'ini tenzih etmek ve şükrünü eda edebilmek için O'na sığınmaktır. Allah Teâlâ ise beşer için söz konusu olan bu konumdan münezzehtir.

Fâtiha'nın başındaki "elhamdülillah" (الحمد لله) beyanının zımnında "elhamdülillah (الحمد لله) deyiniz" şeklinde bir emrin bulunması mümkündür. Çünkü

hamd Allah'a nisbet edilen bir vasıf olup bunu kendisine izafe etmemiz gerekmektedir. Bu sebeple de hamd görevini yerine getirmemizi emretmiş olması muhtemeldir.

Âyetteki hamd iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi İbn Abbas'tan (r.a.) gelen rivayettir. Buna göre "elhamdülillah" yaratıklarına olan lütufları sebebiyle şükür Allah'a mahsustur, mânasına gelir[17]. Âyetin yorumu da Allah'a şükür tevcihinde bulunmayı emretme şeklinde olur; bu aynı zamanda elden gelen bütün imkânları kullanmak suretiyle itaatkâr olmayı içerir. Nitekim Resûl-i Ekrem'in (s.a.) ayakları şişinceye kadar namaz kıldığı rivayet edilmiştir. Bu münasebetle
13 kendisine, § "Allah geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış değil midir?" diye sorulmuş, o da, "Şükreden bir kul olmayayım mı?" şeklinde cevap vermiştir[18]. Bu davranışıyla Hz. Peygamber bütün taat çeşitlerini Allah'a şükür statüsünde tutmuştur; buna göre Allah'a itaat ve kullukta bulunan O'na şükretmiş olur. Âyetin yorumu da bu mânaya gelir.

İkincisi, hamdin azîz ve celîl olan Allah'a senâ, övgü, lâyık olduğu şekilde nitelendirilmesi, ayrıca nimetleri sadece O'ndan bilmek, kullarına lütuf ve ikramda bulunma konusunda ortağının olmadığına kesinlikle hükmetmek suretiyle şanına yakışmayan şeylerden O'nun tenzih edilmesi mânasını taşımasıdır. Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadis bu ikinci yorum çizgisi üzerindedir: "Azîz ve celîl olan Allah şöyle buyurur: Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım. Kul, 'el-Hamdü lillâhi rabbi'l-âlemîn' dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum bana hamdetti' buyurur"[19]. Burada Cenâb-ı Hak hamdi nakledildiği konumda kılmış ve iki açıdan onu kulundan vâki bir senâ olarak kabul etmiştir. Birincisi kul rubûbiyyeti âlemin tamamında Allah'a nisbet etmiş ve başkasından nefyetmiştir. İkincisi Allah Teâlâ Fâtiha'yı "salât" diye isimlendirmiştir. Salât kelimesi ise senâ ve duanın ismidir, bu da yerginin aksi ve karşıt anlamlısıdır. Yerilmekten berî oluşla nitelemek doruk noktasında övgü ve senâyı ifade eder. Bu sebepledir ki şükür ile hamdin tevcih edilmesi arasında fark gözetilmiştir. Şöyle ki Resûlullah'tan, "İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez"[20] meâlinde nakledilen hadis gereğince insanlara teşekkür etmekle emrolunduk. Hz. Peygamber bu hadisinde şükrü, yapılan iyiliğe mukabelede bulunma ko-

---

17 bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 135; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 22; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 10.

18 Buhârî, "Rikāk", 20, "Tefsîr", 48/2; Müslim, "Sıfâtü'l-münâfıkîn", 79-81.

19 Mâlik, el-Muvatta', "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

20 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258, 295; III, 32, 74; Ebû Dâvûd, "Edeb", 11; Tirmizî, "Birr", 35.

numunda tutmuştur. Hamd (övgü) ise birini lâyık olduğu şeyle nitelemek demektir. Bu sebeple hamd sadece Allah'a yönelik olarak münasip görülmüştür. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

"Âlemlerin Rabb'i." İbn Abbas'tan (r.a.) "âlemlerin efendisi (seyyid)" diye tefsir ettiği rivayet edilmiştir[21]. Âlem yeryüzünde hareket eden herkes ve
her şeydir. Rab bazan efendi oluş değil rubûbiyyet anlamına gelir, § zira ter- 14
biye mânasından hareketle insan türü ve diğerlerinden olmak üzere her şeyin Rabb'i, göklerin ve yerin Rabb'i, arşın ve benzerlerinin Rabb'i demek mümkündür, fakat göklerin ve benzerinin seyyidi demek isabetli değildir. Rab ismi mâlik anlamına da gelir, çünkü kendisine mülk nisbet edilen herkese o mülkün mâliki denebilir ama efendisi (seyyid) denemez, efendi sadece insanlar hakkında kullanılır. Rab ismi bu mânaların tamamını içermektedir, bu sebeple onu mâlik mânasına yorumlamak daha münasiptir. Bununla birlikte İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edilen mâna da ihtimal dahilindedir, çünkü gerçekte Allah zikredilenin (şuurlu canlılar) seyyidi ve Rabb'idir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Müfessirler âlemîn (العالمين) kelimesi hakkında farklı görüşler beyan etmiştir. Bir kısmı âlemîni yeryüzünde hareket eden bütün canlılara, bazıları da yeryüzünde ve başka yerlerdeki canlılara şâmil kılmıştır. Diğer bir grup da, "Allah'ın şöyle şöyle âlemleri vardır" demiştir.

Bize göre isabetli yorum kelâm âlimlerinin, "Âlemîn kelimesi yeryüzündeki bütün yaratıkların ve bütün mahlûkâtın ismidir" diye ittifak ettikleri görüştür. Tefsir âlimlerinin telakkisi de benzer bir sonuca varır, şu kadar var ki onlar belli şeylerin isimlerini zikretmişlerdir. Kelâm âlimlerinin yorumu onların söylediklerini de, diğerlerini de kapsamaktadır.

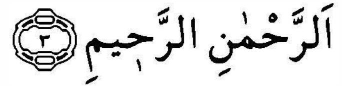
Âlem (Allah'tan başka) her varlığın adıdır, "halk" da aynı durumdadır. Bu kelimeleri "âlemîn (العالمين)" ve "halâik (الخلائق)" şekline koymak cem'u'l-cem' (جمع الجمع) statüsüne girer, ancak muhtevalarında herhangi bir değişiklik meydana gelmez. Sözü edilen kelimelerin çoğul sîgaları her dönemin âlemi ve her dönemin yaratıkları anlamına da alınabilir, zira âlem sürekli olarak yenilenir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

---

21 Taberî, *a.g.e.*, I, 143; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 23.

[Allah'ın Varlığı]

Rabbi'l-âlemîn terkibinde azîz ve celîl olan Allah'ın bütün âlemlerin Rabb'i olduğunun beyan edilişi vardır: Eskiden gelip geçenler, sonraya kalanlar, geçmişte var olanlar, gelecekte var olacakların hepsi. Kimse bu beyanı yalanlamaya dair bir şey söylemeye veya rubûbiyyetin bir kısmını kendisine
15 nisbet etmeye güç yetirememiştir. § Bu durum Allah'tan başka Rab olmadığını ve âlemde O'ndan özge bir yaratıcının bulunmadığını göstermektedir; zira ilkin yaratıp icat eden bir hakîm veya ilâhın bulunup da bu fiilini zâtına nisbet etmemesi, kendisine ait olanı başkasınınkinden ayırıp bildirmemesi ve başkası sayesinde değil, kendi zâtıyla varlık kazanan yaratıkların konumunu belirlememesi mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de, "O'nunla beraber hiçbir tanrı yoktur. Aksi takdirde her tanrı kendi yarattığını sevk ve idare eder..."[22] meâlindeki âyetin mânası da aynı mahiyettedir. İşte bu husus ve buna ek olarak birbirine zıt birçok şeyin bir arada bulunmasına rağmen tabiatın idare edilişinde gözlenen âhenk, tabiat varlıklarının hayatlarını sürdürebilmeleri için birbirine muhtaç olmaları, birinin faydalarının diğerinin varlığına bağlı kalması, bunlardan başka aralarında ilişki bulunan nesnelerin uzak mekânlarda yer tutması ve karşıt durumda bulunması, evet bütün bunlar şu gerçeğin açık bir delilini teşkil etmektedir ki sözü edilen her şeyin yöneticisi birdir ve bu tür bir yönetimin hakkıyla âlim olmayan bir varlık tarafından yürütülmesi mümkün değildir. **Yardımı istenecek olan yalnız Allah'tır.**

3. *"Rahmân ve rahîm olan (Allah)."*

Rahmân ve rahîm **"rahmet"** (رحمة) kökünden türetilmiş iki isimdir. Bu ikisi hakkında "biri ötekinden daha ileri derecede olmak üzere ince, rakîk, yufka" diye mâna verildiği nakledilmiştir[23]. Kelimelere bu mânayı verdiği söylenen kimse biri diğerinden daha ileri derecede olmak üzere, "latîf" (لطيف) nezaket ve merhametle muamele eden mânasını kastetmiş olmalıdır. Bunun da ispatı iki şekildedir. Birincisi bu konuda naklî delilin gelmesidir, zira Kur'ân'da da yer aldığı üzere Allah Teâlâ'nın isimleri arasında latîf kelimesi mevcuttur, buna mukabil naslarda rakîk ismi zikredilmemiştir. Latîfin mânası, Allah'ın, gizli kalan hususları ortaya çıkarması ve bunların kendisince bilinir hale gelmesidir, meselâ şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında

---

22 el-Mü'minûn 23/91.

23 İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 92; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 20).

bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde de bulunsa yine Allah onu kıyâmet gününde karşına getirir. Muhakkak ki Allah en ince işleri görüp bilmektedir (latîf) ve her şeyden haberdardır (habîr)"[24]. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

İkincisi latîf vefakârlığa, şefkat ve merhamete işaret eden bir kelimedir, rikkat ise kalınlık ve yoğunluğun zıddı olarak bir şeyin ince oluşu mânasına gelir. Nitekim filan yufka yüreklidir denilir. Şayet filan latîftir denilecek olursa
§ bununla vefakâr, merhametli mânası kastedilmiş olur. Bu sebeple Allah Teâlâ 16
hakkında latîf ismi kullanılır ama rakîk kullanılamaz. Zaten, "Rahmân" ism-i celîlini, "Rızıklarını vermek suretiyle halkına merhamet eden" (latîf) şeklinde tefsir eden de aynı düşünceden hareket etmiştir, ilk dönem âlimlerinden bazıları latîf isminin yoğun ve kalın olmanın zıddı mânasındaki **"letâfet"**ten (لطافة) geldiği görüşünü benimsemişse de bu, isabetli olmaktan uzaktır, kelime **"lütuf"**tan (لطف) gelmektedir.

Yukarıda İbn Abbas'a atfen sözü edilen "biri ötekinden daha ileri derecede olmak üzere rakîk" mânası da lütuf muhtevası çerçevesindedir. Bu ifade iki ihtimal taşımaktadır. Birincisi rahmân ve rahîm kelimelerinden biriyle (rahîm) vâki olan lütuf daha hususi, daha münasip, daha tam ve kâmildir, bu da müminlere olan rahmetidir; şöyle ki, "Allah müminlere karşı rahîmdir" denilir ve bununla onları diniyle müşerref kılması kastedilir. Ayrıca O, Muhammed ümmetini aralarında merhametli oluşla nitelemiştir[25]; bunun yanında Allah müminleri başkaları için irade buyurduğu dünya nimetlerine ortak kılmış ve aralarında fark gözetmemiştir. Görmez misin ki, "Allah müminlere karşı Rahmân'dır" denmediği halde "rahîmdir" denilmektedir. Yine genel bir ifade kullanılarak, "Kâfirlere rahîmdir" söylenmesi doğru değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

İkinci bir yorum da "rahmân ve rahîm"den her birinin lütuf ve ihsana diğerinden daha çok işaret etmesidir. Bir bakıma bu iki ismin yan yana gelmesi en üst noktada lütfun ifadesini amaçlamıştır, öyle ki her birinde bulunan ilâhî lütfu tam mânasıyla anlamak imkânsız hale gelmektedir. Ya da her bir ismin içerdiği lütfun doruk noktasını belirleyemeyen bir niteleme mânası kastedilmiştir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

---

24 Lokman 31/16.

25 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Muhammed Allah'ın elçisidir, ona mensup olanlar inanmayanlara karşı sert, kendi aralarında ise merhametlidirler" (el-Feth 48/29).

Söz konusu edilen meselede bir de şu husus var ki Rahmân ismine sadece Allah Teâlâ lâyık olup başkası onunla isimlendirilemez, rahîm ise başkasına isim olarak verilebilmektedir. Buna bağlı olarak Rahmân zatî, rahîm ise fiilî isim olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte her ikisi de rahmet kökünden türemiştir. Bu telakkinin ispatı Araplar'ın rahmân kelimesini yadırgayışlarıdır, halbuki onlardan hiçbiri rahîm kelimesini yadırgamamıştır. Araplar şöyle demiştir: "Rahmân'ın ne olduğunu bilmiyoruz. Emrettiğin şeye secde mi
17 edeceğiz?"[26] § Bir de Cenâb-ı Hakk'ın, "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin; hangisini derseniz olur"[27] meâlindeki beyanı Rahmân'ın fiilî değil zatî bir isim olduğunu gösterir. Ne var ki Allah'ın fiili de zatî sıfattır, çünkü O'na ait sıfatın başkasının etkisiyle oluşması imkânsızdır; böyle bir şey Allah'a yönelik övgü ve senânın hâsıl olması için başkasına muhtaç olmayı gerektirir. Sonuç olarak böyle bir bağlamda, "Allah övgüye nail olmak için mahlûkatı yaratmıştır" gibi bir iddianın ileri sürülmesi söz konusudur. Gerçekte ise O, bundan münezzehtir, aksine zâtından ötürü bütün hamd ve övgülere lâyıktır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Namazın, başka bir deyişle Fâtiha'nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste şöyle denilmiştir: "Kul, 'er-rahmânirrahîm' (الرحمن الرحيم) dediğinde Allah Teâlâ, 'Kulum bana senâ etti' buyurur. 'Mâliki yevmi'd-dîn' (مالك يوم الدين) dediğinde ise Cenâb-ı Hak, 'Kulum bana şan ve şeref nisbet etti' buyurur."[28] Bir rivayete göre de Hz. Peygamber sözü edilen ilk âyette şan ve şerefi, ikincisinde ise senâyı söz konusu etmiştir. Aslında bu ikisi aynı sonuca varır, çünkü senânın mânası şeref, lütuf ve cömertlikle nitelemekten ibarettir. Temcîd de aynı şeylerle vasıflandırmayı ifade eder. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

4. "Ceza ve mükâfat gününün sahibi."

"Mâliki yevmi'd-dîn"in (مالك يوم الدين) hesabın görüleceği ve amellere karşılık verileceği gün mânasına geldiği noktasında fikir birliğine varılmıştır. Cenâb-ı

[26] Müellif İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Onlara, 'Rahmân'a secde edin!' denildiği zaman, 'Rahmân da neymiş? Emrettiğin şeye secde mi ederiz?' derler ve bu emir onların nefretini arttırır" (el-Furkān 25/60).

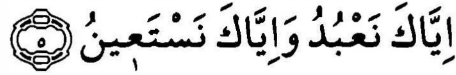
[27] el-İsrâ 17/110.

[28] Mâlik, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbnMâce, "Edeb", 52.

Hakk'ın, "Amellerimizin karşılığını bulacak mıyız?"[29] ve "O gün Allah amellerinin tam karşılığı olan cezalarını verecek"[30] şeklindeki beyanlarında yer alan din kavramı da aynı mânaya gelir, bu da dünyada işlenen amellerin karşılığı (ceza) demektir[31]. "Davranışına uygun düşen karşılık ne ise onu bulursun"[32] mânasında insanlar arasında yaygınlaşan söz de bu esasa dayanır.

"Mâliki yevmi'd-dîn" (مالك يوم الدين) âyetinin mânası, kıyâmetin zâlimlere boyun eğdirilen gün olma esprisine dayandırılmış olabilir, zira kıyâmet gününün mahiyeti, yüksek mertebesi ve Rabb'inin nezdindeki üstün konumu bu çerçevede belirginlik kazanır.

§ Sözü edilen âyet-i kerîmede Cenâb-ı Hakk'ı henüz mevcut olmayan bir 18
şeye mâlik olmakla nitelemenin delili vardır ki bu, kıyâmet günüdür[33]. Şu halde Allah Teâlâ vasıflandırılmaya lâyık olduğu bütün sıfatlara başkası sayesinde değil bizzat lâyıktır. Bu sebeple biz, "Allah ezelde yaratıcı, ezelde rahîm, ezelde cömert, ezelde işitendir" demeyi esas kabul ettik, her ne kadar bu sıfatların konusunu oluşturan hususlar ezelde bulunmuyor idiyse de. Bunun gibi, "O, ezelde her şeyin Rabb'i ve her şeyin ilâhıdır" da deriz, her ne kadar şeyler sonradan vücut buluyorsa da. Benzer bir şekilde bu günden "ceza ve mükâfat gününün mâliki" buyurmuştur, halbuki sözü edilen gün henüz gelmemiştir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

5. "Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz."

---

29 es-Sâffât 37/53.

30 en-Nûr 24/25.

31 Türkçe'de ceza kelimesi kötü davranışa karşı üzüntü, sıkıntı ve acı veren uygulama anlamına geldiği halde Arapça'da hem kötü hem de iyi davranışa karşı uygulanan ceza ve mükâfat mânasına gelir.

32 Sahâbî râvisi zikredilmeden Resûlullah'a nisbet edilmiş hadisin bir kısmını oluşturur. Hadisin tamamı şöyledir: "İyilik zayi olmaz, günah unutulup silinmez, amellerin karşılığını verecek olan Varlık ölmez, istediğin gibi davran, davranışına uygun düşen karşılık ne ise onu bulursun" (Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, XI, 178-179; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 155).

33 Mâtürîdî burada Cenâb-ı Hakk'ın fiilî sıfatlarının kadîm oluşuna temas etmektedir. Kelâm ilminde "tekvîn" diye ifade edilen bu sıfatlar hakkında Mâtürîdiyye ile diğer kelâm ekolleri arasında anlayış farkları vardır (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 86-91).

[İman'da İstisnâ]

Yalnız sana kulluk ederiz meâlindeki ilâhî beyanda -nihaî gerçeği bilen Allah'tır- gizli bir emir sîgası bulunmaktadır, yani, "Böyle söyle!" Ayrıca ibarenin kuruluşu bunu söyleyen kişinin "inşallah" (ان شاء الله) demesine müsaade etmemiş, aksine kendisinden kesin bir ifade kullanmasını istemiştir.[34]

Aslında böyle bir yerde inşallah (إن شاء الله) demek (istisnâ) iki mânaya gelmektedir. Birincisi kullanılacak ifade kişinin kendi halinden haber vermesine yorumlanır. Bu durumda müminin tevhid inancını dile getirirken inşallah dememesi gerekir, çünkü böyle bir yerde sözü edilen ifadeyi kullanan kimse şüphe ve tereddüdünü dile getirmiş olur. Halbuki Allah Teâlâ müminleri şöyle vasıflandırmıştır: "Müminler Allah'a ve resulüne iman edip de bunda asla şüpheye düşmeyen kimselerdir."[35] Ayrıca Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme en üstün amelin ne olduğu sorulmuş, o da, "Tereddüt taşımayan imandır" buyurmuştur.[36] İkincisi iman alanında tereddüt edilen bazı hususlardan dolayı
19 olabilir. § Ne var ki bunlar iman konularının bütününü oluşturan manzumenin (mezhep) itikadî meselelerini teşkil ediyorsa burada da şüphe edilmesi mümkün değildir. Zira mezhepler muvakkat zamanlar için değil sürekli olarak benimsenir. Bu sebeple de imanda inşallah demek hiçbir zaman isabetli değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

"Yalnız sana kulluk ederiz" meâlindeki ilâhî beyan iki mânaya alınabilir. Birincisi tevhiddir. İbn Abbas'ın (r.a.), "Kur'ân'da yer alan bütün ibadet kavramları tevhid mânasına gelir" dediği rivayet edilmiştir.[37] Diğer mâna ise buradaki ibadetin Allah'a kulluk edilmesine vesile olan her türlü taatten ibaret olmasıdır. Sözü edilen iki mâna son tahlilde aynı noktada toplanır. Çünkü

---

[34] Kelâm ilminde irdelenen konulardan biri de kişinin sahip olduğu iman hakkındaki kanaati ve bunu ifade ediş şeklidir. Konu ilmî tartışmaya açılırken iki ifade şekli örnek olarak ele alınır: a) "Ben kesin olarak müminim"; b) "Ben inşallah müminim". Mâtürîdiyye âlimleri ikinci cümlenin bir nevi tereddüt taşıması sebebiyle birinci deyişi tercih etmişler, çoğu Selefe mensup diğer bazı âlimler de mânevî halin Allah nezdindeki konumu ve ayrıca imanın insanın ömrünün sonuna kadar devam edip etmeyeceğinin bilinemeyeceği gerekçesiyle ikinci deyişi benimsemişlerdir, bu ikinci anlayışa istisnâ denilmiştir (bk. Nûreddin es-Sâbûnî, *a.g.e.*, s. 175- 176).

[35] el-Hucurât 49/15.

[36] Burada imanın kalbin, yani psikolojik muhtevanın ameli olduğu hatırlanmalıdır. Hadisin tamamı şöyledir: "Allah nezdinde amellerin en değerlisi tereddüt taşımayan iman, ganimetine dokunulmayan savaş ve Allah tarafından kabul edilen hacdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 258, 442; III, 411-412; Dârimî, "Salât", 135, "Rikâk", 28; Nesâî, "Îmân", 1, "Zekât", 49).

[37] bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 160; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 25-26.

kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek mâbud olarak tanıması ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmayıp kulluk görevini Allah'a has ve münhasır kılması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.

Yapılan bu yoruma bağlı olarak müminin ümidini, korkusunu ve yerine getirilmesini istediği bütün ihtiyaçlarını yaratıklardan uzaklaştırıp Allah Teâlâ'ya arzetmesi gerekmektedir. Bunun bir delili de şudur: "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Allah ise kimseye muhtaç değildir ve övülmeye lâyık olan yegâne varlık O'dur"[38]. Bu açıdan bakıldığında mümin Allah'tan başkasına gerçek mânada ümit bağlamaz ve ihtiyaçlarını ona arzetmez. Yine mümin herhangi bir yaratıktan, sadece Cenâb-ı Hakk'ın takdir ettiği belâlardan birinin kendisine gelmesine O'nun tarafından sebep kılınması açısından korkar; evet bu durumda ondan endişe eder. Ya da mümin Allah'ın kendisine lütfedeceği bir nimetine kulunu vesile kılmasını umar, bundan ötürü beklenti içinde bulunur; ama kul bu davranışıyla hak yoldan sapmış olmaz. Sonuç olarak tasvir edilen bu davranışlar çerçevesinde günahın bütün çeşitlerinden Allah'a sığınma ve bütün iyilik türlerine ulaşmayı O'ndan isteme durumu ortaya çıkar.

[İnsana Ait Fiiller ve Allah'ın Yardımı]

"Ve yalnız senden yardım dileriz." Bu ilâhî beyan insanın din ve dünya ile ilgili bütün ihtiyaçlarını yerine getirmesi konusunda Allah Teâlâ'dan yardım dilemeyi ifade eder. Ayrıca bu ilâhî kelâmın **"yalnız sana kulluk ederiz"** ifadesiyle oluşan Allah'a sığınmanın ardından, emrettiği kişinin yerine getirmesi ve yasakladığından korunabilmesi için O'ndan yardım dileme mânasına gelmesi de mümkündür. Nitekim insanlar arasındaki yaygın uygulama da aynı çizgi üzerinde seyreder. Onlar Allah'tan başarıya ulaştırmasını, yardımını esirgememesini ve dinen yasaklanan davranışlardan korumasını niyaz ederler. İyi kulların uygulaması hep bu yolu takip edegelmiştir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

§ Burada bahis konusu edilen başarı ve yardımın Cenâb-ı Hak'tan talep 20
edilmesi Mu'tezile'nin insana ait fiillerin yaratılması anlayışına göre doğru değildir. Çünkü kulun mükellef kılındığı şeyleri yerine getirebilmesi için gerekli olan imkânlar kendisine verilmiştir. Mu'tezile'ye göre yükümlü tutulduğu hususları yerine getirmesi için gerekli olan imkânlardan bir tanesi bile Allah nezdinde kaldığı takdirde kulun mükellef olması câiz değildir. Dolayısıyla in-

---

[38] Fâtır 35/15.

sanın zaten kendisine verilmiş bulunan bir şeyi istemesi ilâhî lütfu gizlemesi anlamına gelir, bu ise nimete karşı nankörlüktür. Sonuç olarak sanki Cenâb-ı Hak, nimetlerine karşı nankör davranmayı, onları gizlemeyi ve problem çıkarmak için istemeyi emretmiş gibi olur. Allah hakkında böyle bir zan taşımak ise küfürdür.

Bir de Mu'tezile anlayışına göre kulun talep ettiği şey Allah'ın lütfu kapsamında bulunmuş olabilir, fakat O, tamamını kula vermemiştir; ya da bulunmaz. İkinci durumda onu istemek Cenâb-ı Hak'la alay etme anlamına gelir. Çünkü birinden kendisinde bulunmayan bir şeyi isteyen kimse yaygın telakkiye göre onunla alay etmiş sayılır. Şu da var ki insanın talep ettiği şey; a) Ya mükellef tutmakla birlikte onu kuluna vermemesi Allah için câiz olan bir şeydir; bu durumda Mu'tezile'nin telakkisi temelinden yıkılır, zira onlara göre din açısından kul için yararlı olan bir şeye sahip olup da onu vermediği halde kişiyi mükellef tutması Allah için mümkün görülmez, b) Ya da nezdinde bulunan imkânı kuluna vermemesi Allah için câiz olmaz. Bu durumda kulun talepte bulunması, "Allahım, bana haksızlık etme!" mânasına gelir. Rabb'i hakkında bilgisi bundan ibaret bulunan kişiye gereken şey yeniden müslüman olmaktır. Şunu da hatırlatmak gerekir ki Allah Teâlâ'dan yardım talep eden herkes O'nun nusreti geldiği takdirde başarısız duruma düşmeyeceği ve O'nun koruması gerçekleştiğinde doğru yoldan ayrılmayacağı konusunda kesin bir kanaat ve gönül huzuru içinde olur. Ne var ki Mu'tezile'ye göre böyle bir lütufta bulunma imkânı Allah'ın katında bulunmamaktadır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Hz. Peygamber'den (s.a.), Fâtiha'nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, 'Bu benimle kulum arasında iki kısma ayrılmıştır' buyurur." Bu kutsî hadis çerçevesinde Fâtiha'nın "iyyâke na'budu" (إياك نعبد) dışında kalan iki kısmından her birinin Allah'a sığınmayı hedeflemiş olması mümkündür, bu sığınma Cenâb-ı Hakk'a kulluk, O'ndan yardım isteme, ihtiyacını O'na arzetme ve o yüce varlığın ihtiyaçtan müstağni oluşunu ifade etme şeklinde gerçekleşebilir. Sözü edilen bu muhteva Allah'a yönelik senâyı ve her çeşit meşru ihtiyacı O'na sunmayı içerir.

İyyâke na'buduü (إياك نعبد) âyetini teşkil eden iki kısımdan birincisinin, içerdiği ibadet ve tevhid ilkeleri sebebiyle Allah'a, "ve iyyâke neste'în" (اياك نستعين)
21 kısmının da kula ait olması da ihtimal dahilindedir, § çünkü bu ikinci kısımda kulun, Allah'ın yardımını talep etmesi ve arzusunu yerine getirmesinin temennisi vardır. Nitekim sûrenin devam eden kısmının dua üslûbuna büründürül-

mesi bu ihtimali güçlendirmektedir. Yukarıda söz konusu edilen kutsî hadiste de azîz ve celîl olan Allah, "Fâtiha'nın bu kısmı kuluma aittir; kulum ne isterse kendisine verilecektir" buyurmuştur[39].

6. "Bize doğru yolu göster."

[Hidâyetin Mânası]

"İhdina's-sırât." (اهدنا الصراط) İbn Abbas radıyallahu anhümâ "ihdinâ"ya (اهدنا) "erşidnâ" (أرشدنا) (bizi irşad et) mânası vermiştir[40]. Aslında irşadla hidâyet aynı mânaya gelir, şu farkla ki hidâyet ilâhî muhabbet ve rızâya ulaştırma çerçevesinde halkın anlayışına irşaddan daha yakındır, çünkü bu kelime halk geleneğinde daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

Hidâyet kavramı üç mânada kullanılır. Birincisi açıklamaktır (beyan). Bilindiği üzere dinî konularda açıklama Allah tarafından yapılmıştır. Bu sebeple Kitap ve Sünnet'te açıklama fonksiyonunu yerine getiren çeşitli ifadelerin varlığı karşısında kimse âyet-i kerîmedeki ihdinâ (اهدنا) kelimesiyle açıklama mânasını kastetmez. Ancak Mu'tezile mezhebinin mensupları bu anlamı benimsemiştir.

İkincisi Allah Teâlâ'nın kulu doğru yola iletmesi ve hak yoldan sapmaktan korumasıdır. Bazılarının vitir namazında okudukları Kunut duasının mânası da aynı şekildedir: "Allahım! Hidâyete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster"[41]. Cenâb-ı Hak bu âyetten itibaren sûrenin sonuna kadar makbul kulların vasıflarını açıklamaktadır. Şayet âyetteki hidâyet Mu'tezile'nin dediği gibi beyan mânasına gelseydi onu ifade eden kısımla "gayri'l-mağdûbi aleyhim ..." (غير المغضوب عليهم) kısmının aynı statüde olması gerekirdi. Şu halde Mu'tezile'nin değil, bizim söylediğimizin isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

39 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

40 bk. Taberî, *a.g.e.*, I, 174; İbn Kesîr, Tefsir, I, 50.

41 Mâtürîdî, Şâfiî mezhebini kastetmiş olmalıdır. Onlara göre Kunut duası Resûl-i Ekrem'in (s.a.), torunu Hz. Hasan'a öğrettiği şu duadır: "Allahım! Hidâyete erdirdiklerinin içinde bize de daima doğru yolu göster. Afiyet verdiklerinle birlikte bize de esenlik lütfet ve bizi, senin kader planının içinde yer alan kötülüklerden koru" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 199-200; İbn Mâce, "İkâmet", 117; Ebû Dâvûd, "Vitr", 5).

Üçüncüsü hidâyeti bizim için yaratmasını isteme mânasında olmasıdır; çünkü hidâyet, fiili olması açısından Allah'a nisbet edilmiştir. O'nun fiilinin eseri olan her şey yaratılmıştır. Bir bakıma kul şöyle demektedir: "Hidâyetimizi yarat!" Bu da hidâyeti bizim kabul etmemizden ibarettir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Allah Teâlâ'nın mümin olmayı nasip etmek suretiyle zaten hidâyete erdirdiği kimsenin onu talep etmesinin iki yorumu vardır. Birincisi Allah'ın lütfettiği hidâyetten ayrılmamayı istemektir. İmanın artmasının mânası da bu çizgi üzerinde seyreder: Daima iman hali üzere olmak.[42] Bu aynı şeye bakan iki adama
2a benzer, § bunlardan birinin bakışını başka tarafa çevirmesi halinde diğerinin bakışının artış kaydettiğini söylemek mümkündür. Diğer bir yorum ise şöyledir: Hayatın her kademesinde insanın hidâyet karşıtı davranışlar sergilemesi endişe edilen bir husustur. Fâtiha'da yer alan bu niyaz vesilesiyle Cenâb-ı Hak kişiyi daima hidâyet noktasına iletir. Bu onun için yeniden hidâyeti benimseme anlamına gelir, çünkü mümin her zaman dilimi içinde bir iman hamlesi yapmak suretiyle zıddı olan bir davranışı reddeder. Allah Teâlâ'nın, "Ey iman edenler! Allah'a ... olan imanınızı yeni hamlelerle tazeleyin"[43] meâlindeki beyanı ve benzeri diğer âyetler de aynı durumdadır. Bu ikinci yorum da ziyade mânasına alınabilir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Sırât (صراط) kelimesi yapılan bütün yorumlarda "yol" mânasına gelmektedir, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında olduğu gibi: "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur"[44], "De ki: 'İşte bu, benim yolumdur'"[45].

Müfessirler âyetteki sırât kelimesiyle ne kastedildiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı sırât Kur'ân'dır, bir kısmı da imandır demiştir. Hangisi kabul edilirse edilsin sırât eğriliği ve sapması olmadan varlığını sürdüren, içinde çelişkiler bulunmayan mânevî bir yoldur[46]. Bu yoldan ayrılmayan Fâtiha'da anlatılan ilâhî lütuflara mazhar olur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

---

42 Mâtürîdî "... Allah'ın âyetleri okunduğu zaman imanlarını pekiştirir ..." (el-Enfâl 8/2) meâlindeki âyete işaret etmektedir.

43 en-Nisâ 4/136.

44 el-En'âm 6/153.

45 Yûsuf 12/108.

46 Mâtürîdî'nin, bu ifadesiyle şu âyet-i kerîmelere işaret ettiğini söylemek mümkündür: "Hamdolsun o Allah'a ki kulu Muhammed'e kitabı indirmiş, bu kitabın içinde lafzı ve mânası açısından hiçbir çarpıklık bulundurmamış, onu âhenkli ve tutarlı kılmıştır" (el-Kehf 18/1-2).

"el-Müstakîm." (المستقيم) Bunun mânasını "el-kâim" (القائم) diye belirleyenler olmuştur; yani kesin aklî ve naklî delillerle sabit olan; öyle ki hiçbir karşı fikir onu yok edemez. Parlak delillerini ne düşünce cambazlarının kurnazlığı ne de şüphecilerin aldatıcı kanıtları çürütebilir. Bir görüşe göre müstakîm "kendisine uyup sadakat göstereni doğru yola sevkeden, kurtuluşa ulaştırıp cennete koyan" demektir. Diğer bir yoruma göre ise müstakîm (المستقيم) "sayesinde doğru yola girilen" anlamına gelir, tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında olduğu gibi: "Allah gündüzü nesne ve olayları gösteren (mübsır) kılmıştır"[47]. § 3:1
Yani, "Nesne ve olayların görülmesine vesile kılmıştır" (yübsaru bih) (يُبصر به) demektir. Nitekim şu âyet-i kerîme bu mânaya delil oluşturmaktadır: "Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra doğru yolda yürüyenler ... (sümme's-tekâmû)" (ثم استقاموا)[48]. Bu durumda müstakîm doğru yolu izleyen demektir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالّٖينَ ﴿٧﴾

7. "Gazabına uğrayanların ve sapmışların yolunu değil, lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu."

Cenâb-ı Hak bu âyette kendilerine nimet verilen kimseleri söz konusu etmektedir. Allah Teâlâ'nın hidâyet lütfetmesi sebebiyle her müminin üzerinde birçok nimeti vardır. Âyette sözü edilenler sırât kelimesinin din (iman) mânasına geldiğini göstermektedir, çünkü Allah onu bütün müminlere lütfetmiştir. Bunun yanında âyetin bu kısmını hususi mânaya yoranlar da vardır. Bu durumda mâna iki açıdan ele alınabilir. Birincisi Allah Teâlâ onlara kitaplara ve aklî delillere vâkıf olmaları açısından lütufta bulunmuştur. Bu yoruma göre sırât Kur'ân'dan ve çeşitli delillerden ibaret olur. İkincisi ilâhî nimete mazhar kılınanlar din alanında bir özelliğe sahip bulunmuş olur, onlar bu özellik sayesinde bütün müminlerin fevkinde bir yer tutar; meselâ Hz. Dâvûd (a.s.) ve Süleyman'ın, "Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun"[49] şeklindeki sözleri gibi. Bu takdirde "ihdinâ"nın (اهدنا) mânası da bu anlayış çizgisi üzerinde seyreder.

---

47 Yûnus 10/67.
48 Fussılet 41/30.
49 en-Neml 27/15.

İleri sürülen bir üçüncü yorum da özel alana yönlendirilmiş olup müminlerin çoğunu diğerlerinden ayırmış ve âyette sözü edilen nimeti onlara has kılmıştır[50]. Ne var ki âyetin devamında yer alan istisna konumundaki ifade ilâhî iradenin müminlerin tamamına yönelik olduğunu göstermektedir, çünkü sözü edilen irade gazaba, uğramayan ve hak yoldan sapmayanları hedef almıştır.

"Lütuf ve ikramda bulunduğun kimseler." Mu'tezile kelâmcılarına göre Cenâb-ı Hakk'ın, ilâhî gazaba uğrayanlara ve sapmışlara yönelik olmayıp sadece müminlerden birine has olan herhangi bir lütfu söz konusu değildir, çünkü Allah Teâlâ'nın insana olan lütfu mutlaka dinî açıdan en elverişli olanı vermesi (aslah) ve rızâsına uygun düşen davranış biçimini beyan etmesi şeklinde olur, bu ise bütün kâfirlere de verilmiş bulunmaktadır. Şu halde Mu'tezile'nin anlayışına göre (âyette görüldüğü üzere) ilâhî lütuflarda müminlere has bir ayırıma gitmek mümkün değildir[51]. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

34 § Gazaba uğrayanların ve sapmışların kimler olabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler ikisinin de aynı konumda olduğunu söylemişlerdir, çünkü doğru yoldan sapmış olan herkes ilâhî gazaba müstahak olmuş, gazaba uğrayan herkes de hak yoldan ayrılmış olmakla vasıflandırılma konumuna düşmüş demektir. Bazıları da gazaba uğrayanların yahudiler olduğunu söylemiştir. Yahudilerin özel olarak bu kötü vasıfla anılmaları, hıristiyanlarda görülmeyen gerçeğe karşı ısrarlı direnişleri ve azgınlığa varan kibirleri yüzündendir. Meselâ Hz. Îsâ'nın nübüvvetini inkâr edişleri, onu öldürmeye koyulmaları -ki bu tür davranışlar hıristiyanlardan sâdır olmamıştır-, ayrıca Allah Teâlâ hakkında, "Allah'ın eli sıkıdır"[52] demeleri, yine şu âyet-i kerîmede sözü edilen ifadeleri: "Andolsun ki, 'Allah fakir biz ise zenginiz' diyenlerin sözünü Allah işitmiştir"[53]. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın yahudiler hakkındaki beyanı: "İnsanlar içinde müminlere karşı düşmanlık gösterenlerin en şiddetlisi olarak yahudilerle müşrikleri göreceksin"[54]. Bunlardan başka puta tapanlara karşı ile-

---

50 Bu müminleri, Necm sûresinde zikredildiği üzere (53/32) büyük günahlardan ve onur kırıcı davranışlardan sakınan kimselerin teşkil etmesi muhtemeldir.

51 Mâtürîdî'nin burada söz konusu ettiği şey Mu'tezile mezhebince benimsenen "aslah" prensibidir. Bu prensibe göre her konuda dinî açıdan kulun lehine olan şeyi yaratması Allah için gereklidir (vücûb alellah). Ehl-i sünnet âlimlerince kabul edilmeyen bu prensibin sonuçlarından biri de Allah'ın kâfirlere de her türlü mânevî imkânı vermiş olmasıdır. Bu durumda tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin mânasını belirlemekte güçlükler ortaya çıkar (geniş bilgi için bk. Avni İlhan, "Aslah", *DİA*, III, 495-496).

52 el-Mâide 5/64.

53 Âl-i İmrân 3/181.

54 el-Mâide 5/82.

ride gelecek bir peygamber sayesinde zafer kazanacaklarını arzu ettikleri ve bunu söyleyip durdukları halde Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme iman etmeyişleri,[55] şiddetli direnişleri ve içlerinde nifak hareketinin baş göstermesi; işte bütün bunlar yüzünden, sapıklık vasfında başkalarıyla beraber bulunmakla birlikte, özel olarak ilâhî gazaba da müstahak olmuşlardır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Bu konuda başka bir yorum da söz konusu olup günahları iki gruba ayırmak mümkündür. Bazı günahlar var ki ilâhî gazabı gerektirir; bu, inkâr (كفر) türünü teşkil eder. Bir kısmı da sapıklık (ضلال) vasfını taşır, bu da inkârın dûnunda kalır; Hz. Mûsâ'nın (a.s.), "Ben o işin sonunun ne olacağını düşünmeyenlerden (dâllîn) biri durumunda iken yaptım"[56] demesi gibi. Fâtiha sûresinde hidâyetin ehli bulunanlara nisbet edilmesi, her türlü sapıklıktan ve Allah'ın gazabını celbeden bütün davranışlardan O'na sığınılması eyleminde -kurtuluş ve ebedî selâmete eriş ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür- Mu'tezile'nin aslah telakkisinin reddi vardır. Ayrıca Fâtiha'nın ikiye taksim edildiğini haber veren hadiste âlemlerin Rabb'inin, kulun kendisine arzedeceği ihtiyaçları yerine getireceğinin şaşmaz vaadi vardır, çünkü O, kutsî hadisinde şöyle buyurmuştur: "Namazı benimle kulum arasında ikiye ayırdım (kuluma ne isterse verilecektir)."[57]

§ Şu da var ki Cenâb-ı Hak sözü edilen hadiste sûrenin ikinci yarısını 13
kuluna ait kılmıştır. Fâtiha'nın bu bölümünün muhtevasında mevcut olan unsurlar ihtiyaç içinde bulunulduğunun arzı, dileklerin ulûhiyyet makamına sunuluşu, sûrede bahis konusu edilen iyi vasıflara ulaşma yolunda O'ndan yardım istenmesi ve kötü niteliklerden kendisine sığınılmasından ibarettir. Bütün bu sayılanlar -Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi- doğuştan kulun taşıyacağı nitelikler değildir. Şu halde kulun, emrettiği hususlarda Rabb'ine icabet etmesinin gerektiği kanıtlanmış oldu. Allah da itaati halinde kuluna söz konusu iyi sonuçları vereceğini vaad etmiştir; şüphe yok ki O, vaadinden caymaz. Allah Teâlâ sûrenin ilk yarısının içerdiği hususları kuluna emrettiği ve kul da bir taraftan kendi nefsini muâheze ederken diğer yönden bütün samimiyetiyle ilâhî

---

55 Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Daha önce kâfirlere karşı zafer istedikleri halde Allah katından ellerindeki Tevrat'ı doğrulayan bir kitap gelince, evet bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın laneti böyle inkârcılara yöneliktir" (el-Bakara 2/89).

56 eş-Şuarâ 26/20.

57 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Nidâ", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 241, 285, 460; Müslim, "Salât", 38; İbn Mâce, "Edeb", 52.

emri yerine getirmeye çalıştığı halde nasıl olur da Mu'tezile'nin aslah telakkisi yürürlük kazanabilir? Nasıl olur da lütuf ve ihsan sahibi olan Allah kuluna vaad ettiği şeyi yerine getirmez? Hiçbir zaman bunun olamayacağı açıktır. Üstelik Cenâb-ı Hak, "Bana dua edin, kabul edeyim"[58] buyurmuştur; ayrıca bu âyetten başka, vaadini yerine getireceğini, verdiği sözden asla caymayacağını ifade eden âyetler[59].

Hz. Peygamber Fâtiha'nın okunmasına dair bir hadisinde bu sûreyi Tevrat ve İncil'in muhtevasından daha üstün bir konumda göstermiş[60], onu Kur'ân'ın üçte ikisine denk tutmuş[61], din, beden ve dünya alanında söz konusu olabilecek çeşitli hastalıklardan şifa vesilesi kılmış[62], ayrıca her türlü sapıklıktan kurtulma ve bütün nimetlere ulaşma vasıtası yapmıştır. **Sadece Allah'tan yardım dileriz.**

Resûl-i Ekrem Fâtiha'ya nisbet ettiği isimlerle onun İslâm'daki üstün yerini ve paha biçilmez değerini açıklamış, Kur'ân'ın kendisiyle başlaması sebebiyle onu "Fâtihatü'l-Kur'ân" (فاتحة القرآن) diye isimlendirmiştir. Yine Resûlullah'tan,
2b (s.a.) § namazda Kur'ân okumaya Fâtiha ile başladığı rivayet edilmiştir[63]. Söz konusu sûre, mushafların ve Kur'ân'ın yazılmasında başlangıç teşkil ettiğinden, "Fâtihatü'l-kitâb" (فاتحة الكتاب), namaz içindeki kırâate esas oluşturduğundan "ummu'l-Kur'ân" (أم القرآن) diye de isimlendirilmiştir. Denildi ki burada umm (أم) "asıl" demektir; bunun mânası Fâtiha'nın muhtevasından hiçbir şeyin neshe ve hükmünün kaldırılmasına ihtimal taşımamasıdır, bu açıdan sûre asıl olmuştur. Fâtiha namazın rekatlarında tekrar edildiğinden "Mesânî" (المثانى) diye de adlandırılmıştır[64]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

---

58 el-Mü'min 40/60.

59 bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hulf", "va'd" md.leri.

60 Mâtürîdî muhtemelen Übey b. Kâ'b'ın rivayet ettiği hadise işaret etmektedir. Hz. Peygamber kendisine, "Sana Tevrat ve İncil'de benzeri bulunmayan bir sûreyi haber vereyim mi?" demiş, o da, "Evet, ey Allah'ın resulü" deyince Peygamber, "O, kitabın anahtarı olan sûredir, tekrar tekrar okunan yedi âyettir, bana verilen Kur'ân'dır" buyurmuştur (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 211; V, 114; Buhârî, "Tefsîr", 1/1, 15/3, "Fezâilü'l-Kur'ân", 9).

61 bk. Takıyyüddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl*, I, 556.

62 Fâtiha sûresinin şifa olması konusunda bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 9.

63 bk. Buhârî, "Ezân", 89; Ebû Dâvûd, "Salât", 121-122; Nesâî, "İftitâh", 2.

64 Ebû Hureyre'den (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Fâtiha ummu'l-Kur'ân, Fâtihatu'l-kitâb ve es-Seb'u'l-mesânî'dir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 448).

Fâtiha'da Cenâb-ı Hakk'ın "ihdinâ" (اهدنا) diye başlayıp sonuna kadar devam eden beyanında, şimdiye kadar söylediklerimizden başka iki yorum daha vardır; şu açıdan ki **"bize doğru yolu göster"** meâlindeki ilâhî kelâm, sûrenin, sonuna kadar içerdiği muhtevanın bir bakıma yerini tutan bir dua cümlesidir, çünkü bu kısımda söz konusu dua cümlesinin açıklamasından başka bir şey yoktur. Birincisi Allah'ın dinini bütün samimiyetiyle benimseyen kimselere O'nun nimetlerinin hatırlatılması, kendilerinin buna muvaffak kılınması ve hak ettikleri bir alacak olmadığı halde Cenâb-ı Hakk'ın onlara lütufta bulunmasıdır, ikincisi de kulların her türlü sapma, ilâhî gazap, dalâlet ve günahtan endişe edip bunlardan kurtulmak için Allah'a sığınmasıdır. Bu da **"gazaba uğrayanların ve sapmış olanların yolu değil"** meâlindeki ilâhî kelâmın işaret ettiği bir mânadır. **Bütün güç ve kudret yüce ve ulu Allah'a aittir.**

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'a inanmayan ve lütfettiği nimetlere nankörlük edenlere karşı ancak O'ndan yardım dileriz.

الٓمٓ ﴿١﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

1. "Elif. Lâm. Mîm."

2. "Bu kitabın vahiy ürünü olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. O, takvâ sahipleri için bir yol göstericidir."

"Elif. Lâm. Mîm" (الٓمٓ) hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: **"Elif. Lâm. Mîm"** (الٓمٓ) "Ben Allah'ım, en iyi bilenim" demektir[1]. Bunun Allah'ın bir yemin ifadesi olduğu söylendiği gibi (bazı sûrelerin başında yer alan) bu tür elifbâ harflerinin, sûrelerin başlangıç kısımlarını teşkil ettiği de belirtilmiştir. Bir başka görüşe göre bu harflerin her biri Allah'ın isimlerinden birinin örtülü (kinâye) anlatımıdır: Elif (أ) Allah, Lâm lütfu, Mîm (م) de mülkü demektir. Yahut Elif Allah'ın nimetleri (آلاء), Lâm (ل) lütfu, Mîm yüceliğine (mecd) veya Elif Allah, Lâm Cibrîl, Mîm Muhammed'e tekabül etmektedir. Diğer bir yoruma göre bunlar, şiir ve benzeri manzum sözleri ve mensur metinleri ayırmak için getirilen (ve şairlerin kasidelerinin başında bir süs ve bir giriş olarak yer verdikleri) teşbîb kabilinden ifadelerdir[2]. Yine denildiğine göre bu müstakil harflerin (hurûf-ı mukattaa: birbirine katılmayan harfler) mânaları kendilerini izleyen kısımlarla

1 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 88.

2 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demiştir: "Kimilerine göre bu elifba harfleri -insanların manzum ve mensur ifadelerinde âdet olduğu üzere- kendilerinden sonra gelen sözün mukaddimesi kabilindendir. Çünkü bir nesir parçasını kaleme alan edibin veya bir kaside nazmeden şairin âdeti, gazel, kalem ve bahar tasviri gibi asıl konuya giriş yaptığı bir mukaddime ile başlamasıdır. Bununla o, dinleyicinin anlayış ve zihnini sözünü anlamaya ve kavramaya hazırlamasına fırsat vermiş olur; dolayısıyla bu durum edip veya şairin hedeflediği amaca ulaşmasına bir vesile teşkil eder. İşte sûrelerin başında yer alan söz konusu alfabe harfleri de böyledir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer yer göze çarpan bu üslûbun kullanılmasının sebebi kâfirlerin Kur'ân'ı dinlememeleri ve ilgi duymamalarıydı. Nitekim Allah Teâlâ

28 açıklanmıştır: Meselâ § **"Elif. Lâm. Mîm"** (الم). Bu kitap... âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Burada **"bu kitap"** kısmı Elif. Lâm. Mîm'in (الم) açıklamasıdır. Aynı şekilde "Elif. Lâm. Mîm (الم). Allah kendisinden başka tanrı bulunmayan varlıktır"[3]. "Elif. Lâm. Mîm. Sâd (المص). Bu, sana indirilen bir kitaptır"[4], "Elif. Lâm. Râ (الر). Bu kitap..."[5], "Elif. Lâm. Mîm (الم). Bunlar, hikmet dolu kitabın âyetleridir"[6] gibi âyetlerde de bu harflerin hemen ardından getirilen kısımlar, onların açıklaması konumundadır. Kimilerine göre bu harflerde ebced hesabı ile İslâm ümmetinin hâkimiyetinin akıbetine dair işaretler bulunmaktadır. Ancak onlar bazı harfleri hesaba katmış bazılarını da katmamışlardır. Bir diğer görüş bu harflerin, Allah'ın hakkında bilgi vermediği müteşâbih grubundan olduğu şeklindedir, çünkü O'nun kullarını dilediği şekilde sınava tâbi tutması mümkündür. Yine bir görüşe göre müşriklerin, "Şu Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun"[7] sözlerinin ve "Onların, Beytullah yanındaki duaları, ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir"[8] meâlindeki âyet-i kerîmelerin de işaret ettiği üzere müşrikler Kur'ân'ı dinlemiyorlardı. İşte bu sebeple azîz ve celîl olan Allah, dinlemelerine vesile kılmak ve ilâhî tebliği sağlamak için bu elifbâ harflerine kitabında yer vermiştir.

[Kur'ân'da Yer Alan Hurûf-i Mukataa'nın Konumu]

Hurûf-ı mukatta'a konusunda hareket noktası olarak biraz önce de sözünü ettiğimiz gibi bunları yemin ifadeleri olarak belirlemek mümkündür. Belli sûrelerin başında zikredilenlerle Arap alfabesindeki bütün harfler kastedilmiş olabilir. Çünkü Araplar'ın geleneğine göre kadri yüce ve değerli şeyler üzerine ant içilir. Harfler ise dünya ve âhiret düzenini sağlayan temel unsurlardan olup onlar vasıtasıyla bütün faydalı şeylere ulaşılabilir. Bunun yanında mukattaa harfleri bütün hikmet nevilerinin kendilerinde toplandığı iki büyük nimet olan konuşma ve dinleyip işitme nimetlerine de işaret etmektedir. Bu sebeple Allah, "Harflerin Rabbi'ne yemin olsun ki" anlamında onlara yemin etmiştir. Veya insanların gözlerinde harflerin kadrini yüceltmek amacıyla onlarla yemin etmiştir. Bunun, Allah'ın iradesi çerçevesinde bulunduğu şüphesizdir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

---

bu hususu şu beyanıyla haber vermiştir. "Küfre saplananlar şu Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun" dedi (Fussılet 41/26; *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7b).

3 Âl-i İmrân 3/1-2.

4 el-A'râf 7/l-2.

5 Hûd 11/1; İbrâhîm 14/1.

6 Lokman 31/1-2.

7 Fussılet 41/26.

8 el-Enfâl 8/35.

Bazı sûrelerin başında yer alan harflerden her birinin, tekrar edelim ki ebced hesabı ile insanların katında büyük ve önemli birer işe işaret eden remiz ve semboller olması da mümkündür. § Yine onlarla Allah'ın isim ve sıfatları, ya- 59
ratıklarına ihsan ettiği nimetleri, İslâm ümmetinin akıbeti, bu ümmetin halife ve devlet başkanlarının sayısı ve İslâm ümmetinin yayılacağı yerler semboller halinde anlatılmış da olabilir. Bu, son derece veciz bir anlatım biçimidir, hatta söz yerine remizle yetinmek ve uzun anlatıma girişmektense işaretleri kâfî görmektir[9]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Bu suretle insanlar Allah'ın kudretine vâkıf olsun ve O'nun, dilediği gerçekleri dilediği sembollere sığdırdığını anlasın, hem de bütün yaratıkların gerçek konumu çerçevesinde. Nitekim eşyada bulunup da akıl ve idrak vasıtalarının mahiyetini anlamaktan âciz kaldığı ve herkesin kavrayamadığı ince sırlar bu cümleden olup Allah bunların zâhirî ve bâtınî yönlerini dilediğinde beyan etmektedir. Bunun gibi kendi beyanlarını da zaman zaman bu konumda kılması tabiidir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Sözü edilen harflerin sûre adları olması da mümkündür. Kitaplarına dilediği isimleri verdiği gibi sûrelerine de dilediği isimleri vermesi Allah'a ait bir iştir. Cins isimleri en fazla beş harfli olduğu gibi mukattaa harflerinden oluşan sûre adları da böyledir[10]. Bunun delili bu tür harflerle başlayan bütün sûrelerin sözü edilen harflerle bağlantı içinde olmasıdır; sanki sûre, başındaki mukattaa harfleriyle kurulmuştur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Hecâ harflerinin, daha önce söz konusu ettiğimiz üzere, manzum ve mensur sözlerin arasını ayırma vazifesi gören teşbîb kabilinden olması da mümkündür. Duyulur âlemdeki sözlerde âdet olan, manzumelerin teşbih ile başlamasıdır. Şair, bu suretle asıl söyleyeceği kelâmdan farklı bir giriş yapar, işte § [illegible]
Allah kelâmının durumu da böyledir. Görmez misin ki Kur'ân beşerî söz tür-

---

9 "Denildiğine göre Kur'ân'da geçen hece harflerinin her biri büyük ve önemli birer duruma işaret etmektedir. Meselâ İslâm ümmetinin hâkimiyetinin ulaşacağı sınırlar ve onların hâkimiyetinde hakkın bâtıla galibiyeti, devlet başkanları ile halifelerinin sayıları, İslâm devletinin hâkim olacağı ve yayılacağı yerlerin sayısı son derece veciz bir anlatımla ve uzun sözler yerine sadece bu harflerle yetinilerek açıklanmıştır. Bu suretle insanlar Allah'ın dilediği şeyleri işaret ve sembol diliyle anlatmadaki kudretini öğrenmiştir. Görmez misin ki Allah bazı yaratıkların yapılarına öyle gizemli şeyler yerleştirmiştir ki hem akıllar hem idrak vasıtaları bunları anlamakta hayrete düşmüştür. Meselâ böceğin yapısında ipeğin, ceylanda miskin, arıda balın... bulunuşu gibi. İşte Allah'ın kendi kelâmındaki remizli beyanları da bunun gibidir. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7a).

10 Arap dilinde ilâve (ziyade) harfler içermeyen cins isimlerinin en çok beş harften meydana geldiği anlatılmak isteniyor. "Kâf. Hâ. Yâ. Ayn. Sâd" (كهيعص) ve "Hâ. Mîm. Ayn. Sîn. Kâf (حمعسق) gibi sûrelerin başında yer alan hurûf-ı mukattaa'nın da en uzunu beş harftir.

leri çerçevesinde bir durum arzeder, fakat beşerin kelâmında Kur'ân'a tıpatıp benzeyen bir ifade bulmak mümkün değildir. Şairlerin teşbihinde de durum aynıdır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Allah'ın bu harfleri, neyi kastettiğini yalnız kendisinin bildiği şekilde indirmiş olması da mümkündür. Bu suretle Allah hurûf-ı mukattaayı te'vil ve tefsir etmekten çekinmek, gerçek mânalarını ve kendileriyle ne anlatılmak istendiğini, onları indirene bırakmak ve onların müteşâbih âyetler olduklarını kabul etmek hususunda kullarını imtihan etmeyi dilemiştir. Nitekim inkârcıların (mülhide) takılıp kaldığı konulardan biri de bu harflerdir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Bu harflerin Mekkeliler'in daha önce benzerini görüp tanımadıkları ilginç bir biçimde gelmeleri sebebiyle üzerinde düşünmeye sevkedecek tarzda indirilmiş olması da mümkündür. Çünkü Allah onların hakkı kabul etmeyip direttiklerini, Kur'ân'ı dinlemeyip ondan yüz çevirdiklerini ve onların, "Kur'ân'ı dinlemeyin, onu okunurken gürültüye boğun"[11] dediklerini biliyordu. Zira Mekkeliler Hz. Peygamber'i kendilerinden biri gibi kabul ediyordu. Ayrıca bu harfler daha önce tanımadıkları bir ifade şekli getirdiğinden onların eleştirisine yol açmıştır. Resûl-i Ekrem de bu inançsızlara her şeyin idaresine sahip bulunan Allah'ın katından nâzil olanları öğrenmeye kendilerini sevkedecek olan hurûf-ı mukattaalı sûreler okumuştur. Bu yüzden onlar, Kur'ân'ın bütün diğer âyetleri arasında bu harfler üzerinde fikir yormaya koyulmuşlardır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Nihayet diğer bir görüşe göre de Allah yaratıklarını bu harfler üzerinde düşünmeye davet etmiştir. Bunlarla neyi anlatmak istediğini bilen sadece kendisidir.

"Zâlike'l-kitab" (ذلك الكتاب) Allah nezdindeki kitaba, yani levh-i mahfûz işaret ettiği için bu kitap anlamındadır. "O" mânasındaki **zâlikenin** (ذلك) "bu" anlamındaki **hazâ** (هذا) yerine kullanılması Arap dilinde geçerli ve yaygındır. Bir anlayışa göre buradaki **zâlike** (ذلك) gerçek anlamında olarak uzaktaki şeyleri göstermek için kullanılmış olup "o" anlamındadır. Buna göre sözü edilen kelime ile güvenilir yazıcı meleklerin ellerinde bulunan kitaba işaret edilmiştir[12].

---

11 Fussılet 41/26.

12 "Denildi ki **zâlike** (ذلك) levh-i mahfûzdaki kitaba işarettir. Yine denildi ki: Güvenilir yazıcı meleklerin ellerindeki kitaba işarettir. Bir başka görüşe göre ise **zâlike** (ذلك), adı Ahmed olan bir peygamberin getireceği haber verilen kitaba işarettir. İmam şöyle dedi: Burada

§ **Allah'tan geldiğinde şüphe bulunmayan vahiy ürünü.** Bunun yoru- 31
munda bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bunları iki noktada toplamak mümkündür: Biri "Onun Allah katından gönderilmiş bir kitap olduğunda asla kuşkunuz olmasın". Bir de şöyle denilmiştir: "Onun emin ve güvenilir meleklerin elinde indirilmiş bulunduğunda asla şüphe yoktur".

Hüdâ (هدى) kavramıyla ilgili olarak iki yorum ileri sürülmüştür. Birinci yoruma göre **hüdâ** (هدى) açık seçik olmak demektir. Eğer **hüdâ** (هدى) ile anlatılmak istenen bu olsaydı takvâ sahibi olanla olmayan eşit konumda bulunurdu[13]. İkincisi, **hüdâ** doğru yolu bulan ve gösteren, hüccet ve delil anlamındadır. Delilin mâna ve mahiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Râvendî[14] şöyle demiştir: Delil, istidlâlin mevcudiyeti halinde vücut bulur[15]. Çünkü o, istidlâlde bulunanın fiili olup bundan doğan bir sonuçtur; tıpkı "darb"ın (ضرب) (vurma), "dârıb"dan (ضارب) (vuran) oluşması gibi. Diğer âlimlere göre ise[16] delil, kullanılmasa da kendi bağlamında bir delildir, ileri sürülmese de kesin bir kanıttır. Şu kadar var ki delil, onu kabullenip kullanan için geçerli olur. Binaenaleyh onu benimseyip kullanmayan için delil niteliği taşımaz, kendi özünde delil olsa bile. Aksine, onun için bir körlük ve şaşkınlık vesilesi teşkil eder. Bu hususa şu âyetler işaret etmektedir. "Bir sûre indirildiği zaman onların bir kısmı şöyle der: 'Bu hanginizin imanını arttırmıştır?' Şüphe yok ki sûre iman edenlerin inancını arttırır ve duydukları sevinci birbirlerine iletirler. Kalplerinde hastalık bulunanların ise inkârlarına inkâr katar. Onlar artık kâfir olarak ölürler"[17].

Müttakiler için ifadesiyle ilgili olarak iki yorum ortaya konmuştur: Birincisi görmeden Allah'a iman ederler ve meselâ İsrâiloğulları'nın Hz. Mûsâ'ya,

---

sıralanan görüşlerin mânası **zâlike'l-kitab** (ذلك الكتاب) ifadesinin Resûlullah'a nâzil olan kitaptan ibaret olduğu şeklindedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 7b).

13 Yani Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi hidâyet sadece gerçeği izah etmek anlamına gelseydi bu tür hidâyet muttaki olan ve olmayan herkese yönelik olurdu. Bu durumda âyette özellikle müttakilerin zikredilmesinin bir anlamı kalmazdı.

14 Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Yahya b. İshak er-Rundî (er-Râvendî, İbnü'r-Râvendî; ö. 301/913-14), hayatının ilk zamanlarında Mu'tezile kelâmcısı iken, sonraları zındıklıkla itham edilmiştir. Ancak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî onu, nübüvveti benimseyenler arasında zikretmiş ve *Kitâbu't-Tevhîd*'inde kendisinden nakiller yapmıştır (*Fihrisu'l-a'lâm*, s. 678; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 94-95; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIV, 59-62; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, X, 346; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, IV, 7).

15 "Burada anlatılmak istenen, Kur'ân'ın, müttakiler için, onu delil ve rehber olarak kullandıkları takdirde delil teşkil etmesidir (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 8a).

16 Bunlar İmam Mâtürîdî ve mensuplarıdır (bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 8a).

17 et-Tevbe 9/124-125.

"Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız"[18] demeleri gibi eski üm-
metlerin peygamberlerinden istedikleri şeyleri Resûlullah'tan talep etmez-
ler. İkincisi Kur'ân'da yer alan gaybî gerçeklere, onun haber verdiği va'd-vaîd,
32 emir-nehiy, § ölümden sonra diriliş, cennet-cehennem gibi hakikatlere ina-
nırlar. Aslında iman gaybî gerçeklere olur, çünkü o, bir şeyin doğru ve gerçek
olduğunu onaylamaktır (tasdik). Gerek onaylama (tasdik) gerekse yalanlama
(tekzîb) verilen habere yönelik bulunur. Haber ise zaten müşahede edilenden
değil duyu ile algılanamayan hususlara ilişkin olur.

Burada tefsirine girişilen âyet, bütün itaat ve ibadetlerin iman olduğu görüşünü benimseyenin iddiasını çürütmektedir. Çünkü, "Duyuları aşan âlemin varlığına inanırlar" ifadesiyle müttakileri, namaz kılmalarını ve zekât vermelerini henüz söz konusu etmeden iman vasfıyla nitelemiştir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3. "Onlar ki duyuları aşan âlemin varlığına inanırlar, namazlarını kılarlar ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar."

Namazlarını kılarlar ifadesi iki şekilde yorumlanabilir. Biri, buradaki salât, bilinen namaz anlamına gelebilir. Buna göre mâna şöyle olur: Namazı, rukûlarını ve secdelerini tam mânasıyla yerine getirmek suretiyle, ayrıca huzur-ı ilâhiyyeye yönelik ürperti, teslimiyet ve bir de niyetteki samimiyetle kılarlar. Nitekim bir hadiste, "Kime hitap ettiğini unutma!"[19] buyrulmuştur. Diğeri, bilinen namaz değil de mutlak mânada Allah'a hamd ve senâyı ifa etmektir. Eğer mâna bu ikincisi ise dünyada ve âhirette neshedilip kaldırılması söz konusu değildir.

Kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar, yani servetten. Bu, farz da nafile de olabilir. Verdiğimiz nimetlerden, bedene ait güçler ve organ sağlığından, harcarlar, yardımda bulunurlar demektir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[18] Âyetin tamamı şöyledir: "Bir zamanlar, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız' demiştiniz de göz göre göre sizi hemen yıldırım çarpmıştı" (el-Bakara 2/55).

[19] Hadis farklı metinlerle rivayet edilmiştir: Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 36, 37, 129; Buhârî, "Kader", 7; Müslim, "Zikir ve duâ", 51.

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4. "Onlar sana indirilen vahye de, senden önce indirilen vahye de iman ederler. Âhiret hayatının gerçekliğini de bütün benlikleriyle benimserler."

Sana indirilen vahye inanırlar, cümlesi iki şekilde yorumlanabilir: Sana indirilen Kur'ân'a veya sana indirilmekle birlikte Kur'ân'da zikredilmeyen hüküm ve şeriatlara.

Senden önce indirilen vahye... Bu da iki şekilde anlaşılabilir: Yani diğer peygamberlere indirilen kitaplar; bir de kitap biçiminde olmayıp şeriat ve haberler meyanında olanlar. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Âhiret hayatının gerçekliğini de bütün benlikleriyle benimser, inanırlar anlamında. "Îkān" (ايقان) kavramını bir şeye nisbet etmek onu bilmek demektir. "İman" ise tasdik etmek demektir. Ne var ki kişi bir şeye îkān etmişse inanmış ve onu onaylamış demektir, çünkü onu bilmektedir. Şu sebeple ki kâfirlerden bir grup yeniden dirilme (ba's) hususunda zan içinde bulunuyorlardı. § Nitekim böylelerinden söz eden bir ilâhî beyanda şöyle buyrulur: 33
"Kıyâmet hakkında sadece bir tahminde bulunabiliyoruz; doğrusu biz kesin bir bilgiye sahip değiliz"[20]. Azîz ve celîl olan Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyette takvâ sahiplerinin -biraz önce sözü edilen gruplar gibi zan ve şüphe içinde değil- tam bir bilgi ve kanaate sahip bulunduklarını haber vermiştir.

أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5. "İşte onlar Rab'lerinin gösterdiği doğru yolu izleyenlerdir, evet bunlar, sadece bunlar kurtuluşa ereceklerdir."

İşte onlar Rab'lerinin gösterdiği doğru yolu (hidâyeti) izleyenlerdir. Denildi ki: "Rablerinden gelen hidâyet üzere" demek O'ndan gelen doğrululuk ve rüşd demektir; bir görüşe göre ise, "Rab'lerinden gelen bir beyan üzeredir" mânasına gelir. Fakat (herkese hitap ettiğinden) sözü edilen beyan karşısından müminin kâfire nisbetle bir önceliği yoktur. Çünkü Allah kâfire de muhtaç olduğu her şeyi -ya akıl veya nakil yoluyla- beyan etmiştir. Buna göre birinci

---

20 el-Câsiye 45/32.

yorumun, Allah'ın kasdettiği mânaya, ikincisinden daha yakın olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bunlar, sadece bunlar kurtuluşa ereceklerdir. Bu ilâhî beyandaki "müflihûn" (المفلحون) hakkında birkaç görüş belirtilmiştir. Denildi ki "müflihûn" (المفلحون) Allah'ın nimetleri ve lütufları içinde olmakta devam edenler demektir. Yine denildi ki onlar arzularına ulaşanlardır. Çünkü Arap dilinde "arzusuna ulaştı" anlamında "eflâha" (افلح) denir. Bir kanaate göre müflihûn (المفلحون) mutlu olanlardır, zira "mutlu oldu" mânasında eflâha (افلح) denir. Şöyle de düşünülmüştür: Müflihûn (المفلحون) kurtuluşa erenlerdir. Çünkü Arapça'da "kurtuluşa erdi" anlamında "eflâha" (افلح) denir. Bu kanaatlerin hepsi aynı noktada birleşir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı sonuncu mânayı desteklemektedir: "Cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulan kimse artık kurtuluşa ermiştir"[21]. Şüphe yok ki cehennemden uzaklaştırılan herkes kurtuluşa ermiştir, cennete konulan herkes de aynı durumdadır. Buna göre sözü edilen âyetin mânası da bu çizgi üzerinde seyretmektedir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

6. "Şu bir gerçek ki inkâra saplananları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar."

[Hz. Peygamber'in Nübüvveti]

Şu bir gerçek ki inkâra saplananları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar. Bu âyet-i kerîme **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Allah'ın iman etmeyeceklerini bildiği bir grup hakkındadır. Azîz ve celîl olan Allah bu beyanı ile durumu Peygamber'ine haber vermiştir, nitekim sonuç da aynı şekilde gerçekleşmiştir. Bu açıdan sözü edilen ilâhî beyanda nübüvvetin ispatına dair işaret vardır. Âyet-i kerîme için şu mânayı düşünmek de mümkündür: Onlar küfürleri içinde bulundukları sürece iman etmezler; Cenâb-ı Hakk'ın, "Allah zâlimler zümresini hidâyete erdirmez"[22] meâlindeki beyanında olduğu gibi; kâfirler inkârlarında ısrar ettikleri sürece zâlimdirler.

21 Âl-i İmrân 3/185.

22 el-Bakara 2/258; Âl-i İmrân 3/86.

خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰٓى اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

§ 7. "Allah böylelerinin kalplerine ve kulaklarına mühür basmıştır. Göz- 34
lerinin üzerinde de perde vardır. Onları dehşet verici bir azap beklemektedir."

Allah böylelerinin kalplerine ... mühür basmıştır. Burada iki yorum şekli vardır. Birincisi, Hasan-ı Basrî'den şöyle bir açıklama nakledilmiştir: İnkârcının azgınlıkta ulaşacağı bir sınır vardır. Kendisi bu sınıra vardığı ve Allah da iman etmeyeceğini bildiği vakit kalbini mühürler, o kişi artık iman edemez. Ancak bu telakki Mu'tezile mezhebine göre iki açıdan yanlıştır. İlki, onlara göre kalbi mühürlenmiş olsa da kâfir imanla mükelleftir. Diğeri, yüce Allah ömrünün sonunda iman edecek veya hiçbir zaman iman etmeyecek herkesi bilmektedir, sözü edilen tipler azgınlığın nihaî sınırına ulaşsın veya ulaşmasın sonuç değişmez. Hasan-ı Basrî'nin telakkisinde kişi azgınlığının son noktasına varmadıkça ilâhî ilmin bu hususa taalluk etmeyeceğine dair işaret vardır. Mu'tezile ise şöyle demektedir: Allah'ın kelâmındaki "hateme" (ختم) ve "taba'a" (طبع) (mühürledi, mühür bastı) ifadeleri şu mânaya gelmektedir: Böylesinin kalbine iman etmeyeceğine dair bir işaret koyar, tıpkı kitap ve risalelere konulan işaretler (ve yazılar) gibi[23]. Bize göre ise burada sözü edilen fiil inkârcının kalbinde küfür zulmetinin yaratılmasından ibarettir.

İkincisi, inkârcı küfür fiilini işlediğinde Allah "hatm" (ختم) ve "tab'" (طبع) sonuçlarını onun kalbinde yaratır. Çünkü kâfirden zuhur eden küfür fiili bize göre mahlûktur. Cenâb-ı Hak ise hatm sonucunu bu fiilin tahakkuk etmesi

---

23 Alâeddin es-Semerkandî İmam Mâtürîdî'nin sözünü şöyle açıklamaktadır: "Hasan-ı Basrî'nin açıklaması Mu'tezile'den bazılarının görüşü ile uyum içindedir. Ancak bu yanlıştır. Şöyle ki onlar, 'Kişi küfrün nihaî sınırına varmadıkça Cenâb-ı Hak onun iman etmeyeceğini bilemez' demek istiyorlarsa bu, bir taraftan Allah'ı cehle nisbet etmek, diğer yönden de ilminin hadis olduğunu iddia etmektir. Şüphe yok ki böyle bir kanaat hem kökünden yanlış hem de imkânsızdır. Mu'tezile mensupları, 'Allah onun iman etmeyeceğini biliyor' demek istiyorlarsa, bu durumda Hasan-ı Basrî'nin, 'Kişi nihaî sınıra ulaşınca Allah onun kalbine iman etmeyeceği damgasını vurur' tarzındaki beyanının ne mânası kalır? Mu'tezile mensuplarının büyük çoğunluğu ise şu kanaati belirtmektedir: Allah'ın 'mühür basmıştır, mühürlemiştir' şeklindeki beyanı şu mânaya gelmektedir: Böylesinin kalbine iman etmeyeceğine dair bir işaret koyar, tıpkı kitap ve risalelere konulan işaretler (ve yazılar) gibi. İmam Mâtürîdî ise bu görüşün bâtıl olduğunu söylemektedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 9a).

üzerine yaratmıştır. Bu husus Allah'ın, "Onu (Kur'ân'ı) anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler koyduk, kulaklarına da ağır işitme özelliği verdik"[24] meâlindeki beyanına ve diğer âyetlere benzemektedir.

35 § Bu meselede hareket noktası şudur ki inkârcılar bütün psikolojik yetenekleriyle akıl yürütme ve düşünmeyi terkettikleri için Allah kalplerini mühürlemiş ve dolayısıyla istidlâl onların düşünme ve duygu merkezlerinde gerçekleşmemiştir. Yine onlar hakka ve adalete çağrı yapan sesi de dinlememiş, bu sebeple Cenâb-ı Hak kulaklarında ağır işitme özelliği yaratmıştır. İnkârcılar Allah'a götüren insanın ve evrenin yaratılışına ilişkin delilleri de incelememiş ve bu yolla yaratıkların fâni olduğu ve değişikliğe mâruz kaldığı sonucuna ulaşmamışlardır. Şayet bu noktada müsbet davranış ta bulunsalardı kâinatı yaratan yüce varlığın hiçbir zaman zeval bulmayan bâkī niteliği taşıdığını anlayacaklardı. İşte bu sebeple Allah gözlerinin üzerinde perde yaratmıştır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنٖينَ ﴿٨﴾

8. "Öyle insanlar vardır ki, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' derler ama aslında iman etmemişlerdir."

[Nifak Alâmetleri ve İman]

Öyle insanlar vardır ki, "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler. Bu beyan, bazı insanların bu sözü dilleriyle ifade etmişlerse de kalplerindeki kanaatin aksini dile getirdiklerini haber vermektedir. Azîz ve celîl olan Allah, onların mümin, yani kalben tasdik edici olmadıklarını Peygamber'ine (s.a.) haber vermektedir. O'nun şu beyanları da aynı mahiyettedir: "[Ey Resûl! Küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin,] ağızlarıyla inandık deyip kalpleri iman etmeyenlerden..."[25]; "Hayır, Rabb'ine yemin olsun ki onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem kabul etmedikçe iman etmiş olmazlar"[26]. Bu âyetlerin hepsi Kerrâmiyye'yi reddetmektedir, çünkü onlar imanın kalben tasdik değil, dil ile ikrar etmekten ibaret olduğunu iddia ederler. Halbuki yüce Allah münafıklar zümresinin, kalben tasdik etmedikleri için mümin sayılmadıklarını haber vermiştir. Bu, imanın kalbin tasdiki ile oluştuğunu kanıtlar, Kerrâmiyye ise onlar mümindir demektedir.

---

24 el-En'âm 6/25; bk. el-İsrâ 17/46.

25 el-Mâide 5/41.

26 en-Nisâ 4/65.

يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا
يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

9. "Onlar Allah'ı ve müminleri aldattıklarını sanırlar. Halbuki kendilerinden başkasını aldatmazlar ama bunun farkına varmazlar."

Allah'ı ... aldattıklarını sanırlar. Kimse Allah'ı aldatmaya teşebbüs etmez, aslında münafıklar müminleri ve Allah dostlarını aldatmayı amaçlıyordu. Azîz ve celîl olan Allah, sözü edilen makbul kulların kendi nezdindeki değer ve mertebelerinin yüceliği sebebiyle aldatma eylemini kendisine nisbet etmiştir. Bu, O'nun şu beyanına benzemektedir: "Siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder"[27]. Şüphe yok ki Allah yardıma muhtaç değildir; buna göre O, şu mânayı kastetmektedir: Siz Allah'ın dostlarına yardım ederseniz O da size yardım eder. Şu âyet-i kerîmenin mânası da aynı mahiyettedir: "Seninle biat edenler Allah ile biat etmiş olurlar"[28]. Aslında Allah ile biat (el sıkışma) olmaz, § ancak Peygamber'inin Allah nezdindeki değer ve mertebesinin 34
yüceliği sebebiyle biati kendisine izâfe etmiştir. İşte tefsirini yaptığımız âyette de münafıkların Allah dostlarına yönelik aldatma teşebbüslerini Cenâb-ı Hak kendi zâtına nisbet etmiştir, çünkü onların yüce yaratıcı nezdindeki mertebe ve değeri büyüktür. "Muhâda'a" (المخادعة) kavramı iki veya daha fazla kişi arasında cereyan eden bir fiildir (birbirini aldatma). Âyette münafıklar mümin cemaati aldatmaya çalıştıkları için böyle ifade edilmiştir, "mufâale" (مفاعلة) babı böyledir (müşareket mânası içerir). **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Halbuki kendilerinden başkasını aldatmazlar, yani aldatma fiillerinin kötü akıbeti kendilerine râcidir. İkincisi, onlar güven içinde olabilmek için müminlere karşı birlik-beraberlik görünümü sunarlar ve sonuç olarak aldatma eylemleri sebebiyle dünya hayatında sürekli bir korku içinde bulunurlar. Ama bunun farkına varmazlar, yani aldatma fiillerinden doğan sonucun âhirette kendilerine râci olacağının bilincini taşımazlar. İkincisi, kalplerinde gizledikleri kötü niyet ve küfrü, Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber'ine bildireceğini bilmezler. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[27] Muhammed 47/7.
[28] el-Feth 48/10.

فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾

10. "Kalplerinde bir hastalık vardır onların. Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını arttırmıştır. Bir de yalan söylemelerine karşılık kendileri için elem verici bir azap hazırlanmıştır."

Kalplerinde bir hastalık vardır onların. Hastalığa şek ve nifak mânası verilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah münafıkları "hastalar" diye nitelemiştir, çünkü onlar din konusunda bir ıstırap hali sergilemişlerdir. Şöyle ki münafıklar "iman ettik" sözü söyleyerek müminlerle beraber olduklarını belirtmiş, fakat kalplerinde buna ters düşen duygular beslemişlerdir. Bu suretle onların durumu ölümle hayat arasında zikzak çizen hastaya benzemiştir, zira hasta bazan hem ölüme yaklaşır, hem de ondan kurtulacağını umar, böylece ikisi arasında seyreder. Münafıklar da dinî tutumlarında gelgit halinde bulundukları için Allah Teâlâ onları "hastalar" diye nitelemiştir. Münafıklar dışındaki kâfirler ise, din konusunda böyle bir tutum benimsemeden kalplerinde gizlediklerini sözleriyle açığa vurmuşlardır. Allah da onları "ölüler" diye nitelemiştir, çünkü dünya hayatından faydalanmayı bilmemiş ve ebedî hayatı mâmur etmemişlerdir. Cenâb-ı Hak müminleri "diriler" diye nitelemiştir, zira onlar hayatlarından faydalanmayı bilmiş ve onun vasıtasıyla ebedî hayatı elde etmişlerdir. Müminler hem dilleri, hem de kalpleriyle azîz ve celîl olan Allah'ın dinine karşı olumlu ve uyumlu bir tavır sergilemiştir[29]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

37 **§ Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını arttırmıştır.** Bu ilâhî beyanın yorumunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Mu'tezile âyetin bu kısmına, "münafıkları, tercih ettikleri fiil ile baş başa bırakma" mânası vermiştir. Bize göre ise onların kalplerinde daha çok küfür ve nifak fiili yaratmak demektir. Münafıklar, müminlere karşı sözlü olarak muvafakat görüntüsü verdiği, fakat kalben bunun zıddını benimsediği için her zaman dilimi içinde Cenâb-ı Hak -bu tercihleri sebebiyle- kalplerindeki hastalığın artışını halket-

[29] Müellif (r.a.) muhtemelen şu âyetlere işaret etmektedir: "Şunu bilmelisin ki sen ölülere hiçbir şey işittiremezsin. Arkalarını dönüp giderken sağırlara davetini duyuramazsın. Yine sen körleri tuttukları yanlış yoldan doğru yola çeviremezsin. Ancak âyetlerimize teslimiyet içinde inananlara ses duyurabilirsin" (en-Neml 27/80-81; bk. er-Rûm 30/52-53); "Gözü kör olanla gören, karanlıklarla aydınlık ve gölge ile yakıcı sıcak bir olmadığı gibi dirilerle ölüler de bir değildir. Şüphe yok ki Allah dilediğine işittirir. Sen -ey Resûlüm- mezardakilere söz işittiremezsin" (Fâtır 35/19-22).

miştir. Bu konudaki bakış açımızı Fâtiha sûresinde "ihdinâ" (اهدنا) ile başlayan âyetin tefsirinde daha önce zikretmiştik.

Yalan söylemelerine karşılık kendileri için elem verici bir azap hazırlanmıştır. Bazan dünyada da azap uygulaması olur, fakat elemi bulunmaz. Azîz ve celîl olan Allah âhiret azabının dünyadakine benzemeyip şiddetli ve dehşet verici olduğunu haber vermiştir.

وَاِذَا قٖيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِى الْاَرْضِۙ قَالُٓوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

11. "Onlara, 'Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın' denildiği zaman, 'Biz sadece düzeltmeye çalışıyoruz' diye cevap verirler."

Onlara yeryüzünde bozgunculuk yapmayın denildiği zaman, yani müminleri aldatmak, sadece sözle uyum gösterip iç hayatlarında onlar aleyhine düşünce ve duygular beslemek, dindaşlarıyla baş başa kaldıklarında müminlerle alay etmek, onlar hakkında yakışıksız sözler söylemek ve Allah'tan başkasına tapınmak suretiyle. Hangi bozgunculuk bundan daha büyük olabilir?

Biz sadece düzeltmeye çalışıyoruz, yalnız sözle uyum göstermek şeklinde.

اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾

12. "Şundan emin olun ki onlar bozguncuların ta kendileridir, fakat bunu idrak etmezler."

Şundan emin olun ki onlar bozguncuların ta kendileridir. Allah Teâlâ bu beyanıyla münafıkların bozguncu olduğunu haber vermektedir, çünkü onlar iç âlemlerinde müminlere muhalefet etme, aldatma ve kendileriyle alay etme gibi duygu ve düşünceler barındırmaktadır.

§ Fakat bunu idrak etmezler. Yani bozguncu davranışlanmn kötü sonu- 38
cunun kendilerine döneceğini farketmezler. Veya yapmakta oldukları şeyin bozgunculuk olduğunu anlamazlar. Âyetten kastedilen ikinci mâna ise bu âyet, "İlâhî mükellefiyet mahiyeti bilinmeden bağlayıcı olmaz" diyenlerin sözünü

çürütmektedir[30]. Çünkü yüce Allah mahiyetini idrak etmeseler bile münafıkların yaptığı şeyin bozgunculuk olduğunu haber vermiştir. Şu âyette de durum aynıdır: "Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; aksi takdirde farkına varmadan amelleriniz boşa gider"[31]. Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak farkında olmasalar bile amellerinin boşa gideceğini (ihbat) haber vermiştir.

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَٓا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُٓوا اَنُؤْمِنُ كَمَٓا اٰمَنَ السُّفَهَٓاءُۜ اَلَٓا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَٓاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

13. "Yine kendilerine, "Herkesin inandığı gibi siz de inanın" denilince, "Aklı kıt kişiler gibi mi inanalım!" diye cevap verirler. Bilin ki asıl aklı kıt olan kendileridir, fakat bunu anlamazlar."

Kendilerine, "Herkesin inandığı gibi siz de inanın" denilince. Bu âyetin münafıklar veya Ehl-i kitap hakkında olması mümkündür. Münafıklar hakkında ise bunun anlamı, 'Ey münafıklar! Muhammed'in (s.a.) ashabı gizli ve açık her konumda iman ettiği gibi siz de gizli ve açık halinizde iman edin' demektir. Bu durum şu âyette de açıklanmıştır: "Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar"[32]. Yukarıdaki âyet Ehl-i kitap hakkında ise bunun mânası, bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu onaylamak (tasdik) statüsünde iman etmelerini emretmekten ibarettir. Bize göre iman kalp ile tasdiktir. Bunun delili, tefsir, dil ve edebiyat âlimlerinin hepsinin Kur'ân'ın tamamında geçen "âmenû" (آمنوا) (... iman ettiler) ifadelerini "saddekû" (صدقوا) (... tasdik ettiler) şeklinde açıklamış olmalarıdır.

Biz, "Aklı kıt kişiler gibi mi inanalım!" Süfehânın (السفهاء) müfredi olan sefîhin (السفيه) aslını teşkil eden sefeh (السفه) hikmetin zıddı olup yanlış oldu-
39 ğunu bile bile bir işi hoyratça işlemek demektir. § Cehl aslında ilmin zıddıdır. Sefeh sövme ve hakaret ifadesi olarak da kullanılır. Bir kimse diğerine "akılsız, beyinsiz" anlamında "ey sefîh" diyebilir.

---

30 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyet 'mükellefiyet, teklifi yapan ve teklif edilen şey hakkında yeterli bilgi olmadan hiçbir kimseye yönelmez; hüccet bağlayıcı olmaz' diyen Mu'tezile'nin aleyhine kesin bir delildir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 10b).

31 el-Hucurât 49/2.

32 el-Bakara 2/137.

Bilin ki asıl aklı kıt olan kendileridir. Bazı kelâmcılar, bunun Allah tarafından müminler namına münafıklara verilmiş bir cevap olmak üzere bir hakaret (şetm) niteliği taşıdığını söyler ve bunun, ilkin değil de vâki bir sataşmaya cevap mahiyetinde Allah için câiz olduğunu belirtirler; tıpkı mekr (مكر) (tuzak kurmak), keyd (كيد) (hile yapmak), istihzâ (استهزاء), hıdâ' (خداع) (aldatma) ve benzeri fiillerde olduğu gibi. İşte âyette geçen süfehâ (السفهاء) ifadesi de bu türdendir. Bize göre ise bu câiz değildir. Çünkü bir başkasına sövgü yönelten kimse kınanır. Sövgü sefihlere ait bir davranıştır. Buna göre söz konusu âyette azîz ve celîl olan Allah, tutundukları dinin bâtıl, müminlerin dininin ise hak olduğunu bile bile münafıkların hoyratça davrandıklarını haber vermektedir.

Fakat bunu anlamazlar. Burada iki yorum yapılmıştır. Birincisi, "Asıl sefihlerin kendileri olduğunu bilmezler", ikincisi de, "Bu sözlerinden dolayı başlarına gelecek azabı bilmezler" şeklindedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاِذَا لَقُوا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا قَالُٓوا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى شَيَاط۪ينِهِمْۙ قَالُٓوا
اِنَّا مَعَكُمْۙ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿١٤﴾

14. "Münafıklar iman edenlerle karşılaştıkları vakit, 'Biz de inandık' derler. Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman ise, 'Aslında biz sizinle beraberiz, müminlerle sadece alay etmekteyiz' diye konuşurlar."

Münafıklar iman edenlerle karşılaştıkları vakit, yani Muhammed'in (s.a.) ashabıyla. **"Biz de inandık"** derler. Görünüşte müminlerle aynı fikri paylaştıkları manzarası sergilemelerine rağmen iç dünyalarında onlara muhalefet ederler.

Şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman. Bunun yorumunda birkaç görüş ileri sürülmüştür. Denildi ki şeytanları kâhinler demektir. Kâhinlere şeytan denilmesi haktan uzaklaşmaları sebebiyledir. Arapça'da "uzaklaştı" anlamında "şetane ..." denilir. Diğer bir görüşe göre haddi aşan ve bunda ısrar eden herkese bu fiili sebebiyle şeytan denilir. "İnsan ve cin şeytanları"[33] meâlindeki âyette olduğu gibi. Burada kendilerine bu niteliğin nisbet edilmesinin sebebi meşru sınırı aşmaları ve bunda ısrar etmeleridir. Aslında şeytanların cin türünden olduğu kabul edilmektedir. Bir telakkiye göre de kâhinlerin şeytanlar diye isimlendirilmesi, her kâhinin beraberinde, onun emriyle iş gören bir şeytanın

---

[33] el-En'âm 6/112.

bulunması yüzündendir, bu sebeple kâhinler onların adıyla isimlendirilmiştir. Bu, dil açısından mümkün olup uygulamada da kullanılmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

"Aslında biz sizinle beraberiz derler." İki şekilde yorumlanmıştır: Yardımlaşma ve dayanışmada sizinle beraberiz demektir. İkincisi **biz sizinle** beraberiz, yani onların değil sizin dininize bağlıyız. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

40 **§ Müminlerle sadece alay etmekteyiz,** yani görünürde müminlerle uyum içinde olmak, iç dünyalarında ise onlara muhalefet etmek.

اَللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

15. "Allah da onlarla istihzâ eder ve azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir."

Allah da onlarla istihzâ eder. Allah'ın istihzâ etmesinin yorumuyla ilgili olarak değişik görüşler ortaya konulmuştur. Denilmiştir ki bu, Allah'ın, istihzâlarına denk ceza ile onları cezalandırması demektir. "Münafıklar kendi akıllarınca Allah'ı aldatırlar, halbuki gerçekte Allah onları aldatmaktadır"[34], yani aldatmalarına denk ceza ile cezalandırmaktadır. "Yahudiler tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu"[35] meâlindeki ilâhî kelâm da böyledir, yani onları kurdukları tuzağa denk bir ceza ile cezalandırdı. Allah'a nisbet edilen bu fiiller "karşılığını vermek, dengiyle cezalandırmak" şeklinde yorumlanır, çünkü "tuzak kurmak, aldatmak ve alay etmek" kavramlarının Allah'a izâfe edilmesi câiz değildir. "Mukabelede bulunma" dışında insanlar tarafından gerçekleştirilen bu tür fiiller kınanma konusu iken Allah'a nasıl nisbet edilebilir?

Bazı âlimler şöyle demiştir: İnsanların birbiriyle alay etmesi câiz olmasa bile Allah'ın istihzâ etmesi câizdir. Tıpkı tekebbür gibi, kibirlenmek Allah için câiz ise de insanlar için değildir, çünkü insanlar birbirinin benzeri ve dengidir, yüce Allah'ın ise benzeri ve dengi yoktur. İstihzâ da böyledir, Allah için câizdir ama başkaları için değildir. Zira istihzâ küçümsemedir. Kişinin yaratılışta benzeri olan ve fıtratına tevdi edilen arıza ve değişikliklerde dengi konumunda bulunan birini küçümsemesi doğru olmaz. Allah ise bütün bunlardan münezzehtir. Birinci yorum gerçeğe daha yakın görünmektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Diğer bir anlayışa göre Cenâb-ı Hak yukarıdaki âyette müminlerin

---

34 en-Nisâ 4/142.

35 Âl-i İmrân 3/54.

münafıklara yönelik olması gereken istihzâsını kendi zâtına nisbet etmiştir, tıpkı muhâdaa âyetinde[36] belirttiğimiz gibi.

Allah'ın münafıklarla istihzâ etmesinin gerçekleşme şekliyle ilgili olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Kelbî[37] şöyle demiştir: Bu, onlara cennet kapılarından birinin açılması, oraya yaklaştıkları sırada yüzlerine kapanması şeklinde olabilir. Bu rivayet sahih ise mesele Kelbî'nin söylediği gibidir.

§ Bir anlayışa göre, cennet ehli için, aydınlığında yürüyecekleri bir ışık 41
yükseltilir, münafıklar da o ışığın aydınlığında müminlerle beraber yürümeye kalkışınca ışık söndürülür, böylece onlar şaşkınlık içinde kalırlar. Bu duruma şu âyette de temas edilmiştir: "Münafıklar müminlere, 'Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım' diyeceği günde kendilerine, 'Arkanıza dönün de ışık arayın!' diye cevap verilir"[38].

Şöyle de denilmiştir: Müminlere dış görünüş itibariyle muvafakat göstermeleri sebebiyle dünyada istifade edecekleri çeşitli nimetler kendilerine verilir, âhirette ise iç dünyalarında müminlere muhalefet etmelerinin cezası olarak bu nimetlerden mahrum edilirler.

Azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir meâlindeki ilâhî beyan Allah'ın inanmayacaklarını bildiği bir kavim hakkındadır. "Uyarsan da uyarmasan da birdir, inanmazlar"[39] meâlindeki âyet gibidir. Şu kadar var ki bu, kâfirler hakkındadır, önceki âyet ise münafıklarla ilgilidir. Te'vilini yapmaya çalıştığımız bu âyet Mu'tezile'nin telakkisini çürütmektedir. Onlar şöyle derler: Allah, azgınlığı kendi irade ve ihtiyarları ile tercih etmeleri halinde insanları kötü fiillerinden alıkoymaya muktedir değildir, ancak irade dışı eylemlerinde buna güç yetirebilir. Halbuki azîz ve celîl olan Allah bu âyetinde kendi ihtiyarlarıyla işledikleri tuğyan fiilinde bir tür destek vereceğini haber vermiştir[40].

---

36 bk. el-Bakara 2/2.

37 Ebü'n-Nadr Muhammed b. Sâib b. Bişr b. Amr b. Haris el-Kelbî (ö. 146/763), Araplar'ın soy kütüğü ve tarihî olayları uzmanı, râvi ve müfessir. Kûfeli olup doğumu ve ölümü orada gerçekleşmiştir. Abdullah b. Sebe'nin arkadaşlarından olduğu söylenir (İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 533; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 107; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 309-311; Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, III, 556-559; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX, 158).

38 el-Hadîd 57/13.

39 el-Bakara 2/6.

40 Her ne kadar âyet münafıkların azgınlıklarına fırsat verilmesi hakkında ise de müellif burada, kulların fiilleri ve istitâatları meselesinden söz etmekte ve "istinkâz" (استنقاذ) kavramıyla görüşünü açıklamaktadır.

[İnsanlara Ait Fiillerin Yaratılması]

Azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir, yani azgınlık yapma fiilini onlarda yaratır. Bu, yardımını keser de kendi iradelerine bağlı olarak yaptıkları azgınlıklarıyla ömürlerinin sonuna kadar baş başa bırakır anlamına da gelebileceği gibi onlara hidâyet vermez ve kendilerini başarılı kılmaz (tevfîk) mânasına da alınabilir. Bu ilâhî beyanda "yardım etme (med)" ve "azgınlığa destek verme" kavramlarının Allah'a nisbet edilmesi yer alıyor. Halbuki Allah'a sadece övgü amacıyla nisbetler yapılabilir. Allah'ın zâtına yönelik övgü başka bir yerde açıkladığımız üzere üç şekilde gerçekleşebilir. Te'vilini yapmaya çalıştığımız âyetten anlaşıldığı üzere Allah münafıkları azgınlık eylemlerinde desteklediğine göre O, bunun zıddı olan iman fiilini de meydana getirmeye muktedirdir. Şu halde bu ilâhî beyan, Allah'ın kullarına ait bütün fiilleri yarattığına işaret etmektedir. Çünkü, tam kudretin, bir şeyi yapmaya kadir olduğunda zıddını da yapmaya kadir olduğu zaman gerçekleşeceği, Mu'tezile'nin sözleri cümlesindendir. Âyette yer alan ameh (عمه) kavramı sözlükte şaşkınlık anlamına gelir.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ
وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

16. "Sözü edilen kimseler hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır. Fakat ticaretleri kâr etmemiş, dolayısıyla kendileri de doğru yolu bulamamıştır."

Sözü edilen kimseler hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır. Yani dalâleti davet edildikleri hidâyete tercih etmişlerdir. Aslında onlar daha önce izledikleri isabetli bir yola da sahip değillerdi ki onu dalâlet karşılığında ter-
12 ketmiş olsunlar. Bu husus şu ilâhî beyana benzemektedir: § "Allah inananların dostudur, onları karanlıktan aydınlığa çıkarır, inkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlığa götürür"[41]. Aslında kâfirlerin daha önce aydınlık içinde olmaları söz konusu değildir. Benzer şekilde münafıklar da önceden hidâyet içinde olmaları söz konusu olmaksızın ilk defa kendilerine sunulan hidâyeti reddedip içinde bulundukları dalâlete sarılmışlardır.

---

[41] el-Bakara 2/257.

Bir görüşe göre buradaki dalâlet helâk mânasına gelir. Buna göre âyetin yorumu şöyle olur: Kurtuluşlarına vesile olacak hidâyete karşılık kendilerini mahvedecek olan dalâleti tercih etmişlerdir, ama bunu kasıtlı ve şuurlu olarak da yapmamışlardır. Bu tıpkı şu ilâhî beyana benzemektedir: "Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış!"[42] Kimse ateşe karşı dayanıklı olmadığına göre bununla anlatılmak istenen şey şundan ibaret olmalıdır: "Kendilerini ateşe sürükleyecek davranış biçimlerine ne kadar meraklı imiş! Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar değersizmiş!"[43] Yani mahvoluşlarını kurtuluşlarına tercih edişleri ne kötü bir davranıştır!

Bu âyette, bey' (بيع) yani "satış" sözü geçmeden yapılacak akdin geçerli olduğuna işaret vardır. Çünkü münafıklar, "satış" kelimesini kullanmıyor, sadece hidâyeti verip dalâleti alıyorlardı. Şu halde, aldığı bir bedele karşılık kim bir başkasına bir şey terkederse -taraflar "sattım-aldım" sözünü telaffuz etmeseler bile- geçerli bir satış akdi sayılır. "Gerçek şu ki Allah, müminlerden cennete karşılık canlarını ve mallarını satın almıştır"[44] meâlindeki âyette de durum aynıdır. Vaad edilen cennete karşılık müminlerin mallarını ve canlarını Allah için feda etmeleri demektir.

Fakat ticaretleri kâr etmemiş. Ticaretleri sebebiyle kâr sağlayamadılar demektir. Çünkü ticaretin kendisi kazanmaz, ticaretle kazanç elde edilir. Burada görüldüğü gibi dilde bazan bir şey sebebinin adıyla isimlendirilir. Şu âyette de bunun örneği bulunmaktadır: "Allah geceyi dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp çabalamanız için) gündüzü de görme vasıtası kılandır"[45]. Aslında gündüzün kendisi görmez, gündüz sebebiyle görme fiili gerçekleştirilir. Bir şeyi sebebinin adıyla isimlendirmek Arap dilinde geçerli ve yaygın bir anlatım yoludur.

§ Fakat ticaretleri kâr etmemiş. Bu beyanda dış görünüş itibariyle ticare- 13
tin kendisi değil kâr nefyedilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki nefiy iki şekilde olur. Biri, zıddının mevcudiyetini gerektiren nefiy ki sıfatın nefyidir; meselâ, "Falan âlimdir" deyişin gibi, sen bununla o kişiden cehli, "Falan câhildir" deyişinde de ondan ilmi nefyetmiş olursun. Bir de zıddının varlığını gerektirmeyen nefiy vardır, bu da cisimlere ait görünümlerin (a'râz) nefiy şeklidir. Sen cisimlerden herhangi bir rengi nefyedecek olursan bu, sözü edilen rengin zıddının

---

[42] el-Bakara 2/175.
[43] el-Bakara 2/90.
[44] et-Tevbe 9/111.
[45] Yûnus 10/67; el-Mü'min 40/61.

varlığını kanıtlamaz. Fakat ticaretleri kâr etmemiş ifadesi ise aslı olumsuzlamış ve sanki, "Onların ticaretleri zarar etmiştir" denilmiştir. Böylece, olumsuzlanma kârın zıddını kanıtlamıştır. Bunun delili, "Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar değersizmiş!"[46] ve "Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kadar değersizmiş, keşke bunu anlasalardı!"[47] meâlindeki âyetlerdir.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّٓا اَضَٓاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ
اللّٰهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ

17. "Onların hali ateş yakan kimselerin haline benzemektedir. Ateş etrafını aydınlatınca Allah gözlerinin nurunu yok etmiş ve kendilerini hiçbir şey göremeyecek şekilde karanlıklar içinde bırakmıştır."

[Münafık ve Kâfirlerin Nitelikleri]

Onların hali ateş yakan kimselerin haline benzemektedir. Âyetin yorumunda farklı fikirler ileri sürülmüştür. Denildi ki âyet münafıklar hakkında nâzil olmuştur, çünkü sûrede onlardan söz edilmesinin ardından yerini almıştır, o da şu ifadedir: "İman edenlerle karşılaştıkları vakit...".[48] Bir de âyetin yahudiler hakkında geldiği ileri sürülmüştür, zira daha önce, "... Onları uyarsan da uyarmasan da sonuç değişmez, hiçbir zaman inanmazlar"[49] âyetiyle yahudilere işaret edilmiştir. Mamafih âyetin ikisi hakkında da gelmiş olması mümkündür.

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Bu husus gizli kalan şeylerden biridir. Ne var ki onun bu değerlendirmesi ihtimal dahilinde bulunmamaktadır, çünkü sözü edilen ilâhî beyan Allah'ın getirdiği bir meseldir. Meseller kapalı kalan mânanın anlaşılması ve zihinden uzak kalan şeyin ona yaklaştırılması için getirilir. Mesele, İbn Abbas'ın dediğine göre yorumlanacak olursa ilâhî kelâmın maksadı anlaşılmamış ve insan zihnine herhangi bir mâna yaklaştırmamış olur. Ancak İbn Abbas "gizli kalan" ifadesi ile, "Kimler hakkında nâzil olduğu bilinmemektedir" demek istemişse ihtimal dahilindedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

46 el-Bakara 2/90.
47 el-Bakara 2/102.
48 el-Bakara 2/14.
49 el-Bakara 2/6.

§ **Onların hali ateş yakan kimselerin haline benzemektedir.** Burada "onlar" zamirine yapılan izâfetin daha önce değinilen münafıklara yönelik olması muhtemeldir. Nitekim, "Öyle insanlar vardır ki, 'Allah'a ... inandık' derler"[50] ve "İman edenlerle karşılaştıkları vakit, 'Biz de inandık' derler"[51] meâlindeki âyetler buna ışık tutmaktadır. Bu husus birkaç şekilde yorumlanabilir. **Birincisi**, bu kişiler Allah dostlarını aldatmayı ve kendileriyle alay etmeyi amaçlamışlar, Allah da ceza olarak onları dünya ve âhirette rezil durumuna düşürmüştür. Dünyadaki rezillikleri maskelerini düşürmesi ve dostlarını durumlarından haberdar etmesiyle gerçekleşmiştir. Böylece onların aldatma teşebbüsü kendilerine rücû etmiştir. Onlar, iç dünyalarında sakladıkları küfürden herkesin haberdar olması ve kendilerince güvence sağlamak istedikleri taktiğin boşa çıkarılması suretiyle cezalandırılmışlardır. Cenâb-ı Hak bu münafıkları ayrıca dâimî bir korku ile cezalandırmıştır, nitekim şu beyanlarında kendilerini korkaklıkla nitelemiştir: "Onlara savaş farz kılınınca içlerinden bir grup Allah'tan korkar gibi, hatta daha büyük bir dehşetle insanlardan korkmaya başladılar"[52], "Her feryadı kendi aleyhlerine sanırlar"[53], "Hükmü açık bir sûre nâzil olup da içinde savaştan bahsedilince kalplerinde nifak hastalığı bulunanların ölüm baygınlığı içinde sana baktıklarını görürsün"[54], "Bir korku hali gelince ölüm baygınlığı içinde gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün"[55], "Münafıklar kalplerindeki kötü düşünce ve duyguları kendilerine haber verecek bir sûrenin indirilmesinden endişe ederler"[56]. 44

İkincisi, münafıklar müslümanlara karşı din birliği görünümü sergilemekle onlar nezdinde izzet ve şeref elde etmeyi amaçlıyorlardı. Onların kâfirlere karşı tavırları da aynı çizgide seyrediyordu, kendilerine müminleri aldattıklarını ve onlarla alay ettiklerini ifade ediyorlardı. Sonuçta kâfirler (nâzil olan bazı âyetlerin ışığında) münafıkların müminlere sergiledikleri sahte tavrı kendilerine de sergilediklerini anlamış ve onları çevrelerinden uzaklaştırmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu gerçeği ifade etmek üzere şöyle buyurmuştur: "Allah'ın gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi? Onlar aslında

---

50 el-Bakara 2/8.
51 el-Bakara 2/14.
52 en-Nisâ 4/77.
53 el-Munâfikûn 63/4.
54 Muhammed 47/20.
55 el-Ahzâb 33/19.
56 et-Tevbe 9/64.

45 ne sizdendir ne de onlardan. § Bir de bile bile yalan yere yemin ederler"[57], "İki topluluk arasında bocalayıp dururlar. Ne onlara (müminlere) bağlanırlar ne de bunlara (kâfirlere)"[58]. Bu sebeple münafıkların peşine düştükleri şeref ve izzet ortadan kalkarak yerine zillet ve hakaret konmuştur. Onların bu durumu aydınlığından ve sıcaklığından yararlanmak amacıyla ateş yakan bir adama benzemiştir. Ne var ki Allah görme duyusunu iptal ettiğinden umduğu aydınlanma ve faydalanma olayı gerçekleşmemiş, üstelik Cenâb-ı Hak onu, ateşe yaklaştığı takdirde yanma korkusuyla cezalandırmıştır. Böylesi bu teşebbüsüyle kış günlerinde ateş tutuşturmanın ısınma sonucundan ya da harareti ve aydınlığından yararlanarak yemek pişirme imkânından mahrum kalmıştır, çünkü görme duyusu dumura uğramıştır. Münafıkların bu hali, Allah Teâlâ'nın, "O, münafıkların kendisini aldatma teşebbüslerini yüzlerine çarpar"[59] ve "Allah da onlarla istihzâ eder"[60] meâlindeki beyanlarının da realiteye aksetmiş bir sonucunu temsil eder. Zira onlar güven amaçladıkları şeyle korkuya kapılmak, şeref aradıkları şeyle hakarete mâruz kalmakla cezalandırılmış oldular. Ateş yakmak isteyen fakat görme duyusundan yoksun kalan kimsenin durumu da bunun gibidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** "Onlar hidâyete karşılık dalâleti satın almışlardır"[61] meâlindeki ilâhî beyan da aynı hususu desteklemektedir, yani şeytanlarına döndükleri zaman daha önce müminlerin yanında izhar ettikleri hidâyeti terkedip dalâleti tercih etmişlerdir. Buna göre Allah'ın münafıklarla istihzâsı ve onların aldatma teşebbüslerini boşa çıkarması muhâdaa (المخادعة) Allah dostlarının fiili ile gerçekleşmiş olur, çünkü onların iç yüzü Allah dostlarına haber verilmiş, bu yolla da münafıklar değerlerini yitirmiş ve nazarlarında zelil duruma düşmüşlerdir. Bu konuda âyetlerde zikredilen istihzâ Allah'a nisbet edilmiştir, zira müminler fiillerini O'nun sayesinde gerçekleştirmişlerdir, tıpkı münafıkların müminleri aldatmalarının Allah'a nisbet edilişi gibi; aldatma fiilini, müminlerin O'nun dinini benimsemeleri sebebiyle işlediklerinden. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Ortaya konan bu yoruma bağlı olarak mesel içeren âyetin kâfirler (yahudi ve hıristiyanlar) hakkında gelmiş olması imkân dahiline girer. Sözü edilen zümreler aslında Resûlullah'ı (s.a.) tanıyordu, çünkü gerek Tevrat gerek İncil'de onu niteleyen parçalarla karşılaşıyorlardı. Meselâ şu âyetlerde belirtildiği üze-

---

[57] el-Mücâdile 58/14.
[58] en-Nisâ 4/143.
[59] en-Nisâ 4/142.
[60] el-Bakara 2/15.
[61] el-Bakara 2/16.

re: "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de kendisinden söz edilmiş bulunan o ümmî resûl ve nebîye uyanlar. O kendilerine iyiliği emredip kötülükten sakındırır ..."[62], "Muhammed Allah'ın elçisidir"[63] diye başlayan âyetin devamı. Azîz ve celîl olan Allah şöyle de buyurmuştur: § "Kendilerine kitap verdiğimiz kimse- 16
ler onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar"[64], "Kendilerine Allah katından ellerindeki kitabı doğrulayan bir kitap gelince -halbuki daha önce kâfirlere karşı (yeni bir vahiy sayesinde) zafer umup duruyorlardı-, evet tanıyıp bekledikleri kitap karşılarına dikilince onu inkâr ettiler"[65]. Böylece Ehl-i kitap ateş tutuşturmak isteyen, daha doğrusu aydınlanmak amacıyla tutuşan alev arayan birinin durumuna düşmüştür; sözü edilen adam ateşi bulup aydınlığından faydalanmanın önemini anlayınca Cenâb-ı Hak alevi görme duyusunu gidermiş ve sonuç olarak adam ondan yararlanamamıştır. İşte yahudi ve hıristiyanların hali de bunun gibidir, Resûlullah (s.a.) nübüvvetle görevlendirilince yahudi ve hıristiyanlar sırf kıskançlıkları ve hakkı çiğneme arzuları yüzünden ona iman etmemişlerdir, çünkü o, kendilerinden değildi, ya da iktidar ve menfaatlerinin haleldar olacağından endişe ediyorlardı, ama onlar İslâm Peygamberi'ne inanmanın aslında büyük yarar sağlayacağını da biliyorlardı. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Münafıkların, Allah dostları olan müminleri aldatma ve kendileriyle alay etmeleri yüzünden âhiret hayatında karşılaşacakları akıbete gelince, onlar müminlere taktik uygulama çerçevesinde dostluk görüntüsü verirken bazı dünya menfaatlerini amaç edinmiş bulunuyorlardı. Meselâ ganimet ele geçirmek, müslümanlara vâris olmak, onlarla evlenmek gibi. Ama münafıklar iç âlemlerinde müslümanlara daima muhalif kalmışlardır. Allah Teâlâ da benzer bir şekilde kendilerini içinde yaşadıkları dünya menfaatleri noktasında müminlerle ortak etmiş, fakat dininin ileride gerçekleşecek duyular ötesi menfaatleri konusunda onlara muhalefet etmiştir ki bu da âhirettir. Evet, Cenâb-ı Hak münafıklara dünya hayatında müminlerle beraber olmayı nasip etmiş, âhirette ise bundan mahrum bırakmıştır, tıpkı onların inananlar zümresiyle beraberlik görüntüsü sergileyip iç dünyalarında muhalefet edişleri gibi. Ateş yakan adamın durumu da bunun gibidir; o, tutuşturduğu ateşin aydınlığına olan arzusunu izhar etmiş, fakat Allah Teâlâ görme imkânını ortadan kaldırmış, bu sebeple arzusuna kavuşacağını umduğu anda aydınlık yok olmuştur.

---

62 el-A'râf 7/157.
63 el-Feth 48/29.
64 el-Bakara 2/146; bk. el-En'âm 6/20.
65 el-Bakara 2/89.

Bu, münafıkların âhiretteki durumuna benzemiştir. Şöyle ki onlar dünyada iken -şayet âhiret diye bir şey varsa- orada da müslümanlarla beraber olacaklarını zannetmişlerdir. Şu ilâhî kelâm bu hususa temas etmektedir: "O gün münafık erkeklerle münafık kadınlar müminlere, 'Bizi bekleyin de nurunuzdan bir parça ışık alalım' diyecekler, kendilerine, 'Arkanıza dönün de orada ışık arayın' şeklinde karşılık verilecektir. Nihayet aralarına, iç tarafında rahmet bulunan, dış tarafından ise azap gelen bir sur çekilir. Münafıklar onlara, 'Biz sizinle beraber değil miydik?' diye seslenirler. Müminler de, 'Evet, ama siz kendinizi belâya soktunuz, fırsat bekleyip şüpheye düştünüz..."[66] diye cevap verecekler. İşte Allah'ın münafıklarla alay etmesi ve onları aldatması budur:
47 § Onları dünya meselelerinde müminlerle bir tutmuş, âhirette ise ayırmıştır. Münafıkların hidâyet karşılığında dalâleti tercih etmeleri de (satın almaları) aynı çizgi üzerindedir, yani mahvolmalarını sonuçlarından yolu kurtuluşlarını sağlayan yola tercih etmeleri mânasındadır.

Bahis konusu âyeti, Ehl-i kitab'ı konu edindiği şeklinde yorumlayanların kanaati de aynı mahiyettedir. Aslında Ehl-i kitap Muhammed'e (s.a.) iman etmiş sayılır, çünkü onlar kendi [kutsal] kitaplarına inanmışlardı, orada ise Hz. Peygamber'in yüce vasıfları yer alıyordu. Fakat Hz. Muhammed kendilerine de hitap edecek şekilde peygamberlikle görevlendirildiği, dolayısıyla imanın faydalı sonuçlarına ulaştıkları ve Resûlullah'ı müşahede ettikleri zaman onu inkâra kalkışmışlardır. Bu sebeple de kitaplarının sağladığı müsbet sonuçlardan ve cezaya çarpıldıkları gün, gerçekleştirecekleri imanın menfaatlerinden mahrum kalmışlardır; aslında onlar Muhammed'i (s.a.) gördükleri halde inanmayı reddetmişlerdi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Üçüncüsü, İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o bu âyet ile hemen kendisinden sonra gelen âyetin yorumunu Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıyla birlikte düşünmüştür: "İnsanlardan öylesi vardır ki Allah'a yalnız bir yönde ibadet eder. Kendisine bir iyilik gelirse memnun olur, sınayıcı bir güçlük karşısına çıkarsa dinden yüz çevirir"[67]. Bunun izahı **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şudur ki sözü edilen kimseler Allah'ı tam mânasıyla bilmediklerinden rubûbiyyeti kendilerinin Rabb'i oluşuna uygun şekilde O'na ibadet etmemekte, âhirete inanmadıklarından dolayı sergiledikleri iyi davranışlar belli bir sonuç (âhiret) için vuku bulmamakta, ayrıca dünyanın kendisi ve menfaatlerinden başka bir şeye önem vermediklerinden dindarlıklarını ve ibadetlerini dünya

[66] el-Hadîd 57/13-14.
[67] el-Hac 22/11.

karşılığında yapmaktadırlar. Bahis konusu kişiler İslâm dinindeki ganimetleri, gönül rahatlığını ve müslümanların yaptıkları ticaretlerin kâr getirdiğini görünce bunlara gönül bağlamışlar ve ele geçirmek için gayret sarfetmişlerdir. Bununla birlikte hayatın akışı içinde kendilerine zorluk ve belâ geldiğini, ticaretlerinin de kazanç sağlamadığını müşahede edince İslâmiyet'ten başka bir dine yönelmişlerdir. Bunların durumu ateş tutuşturmak isteyen birine benzemektedir ki o ateşin aydınlığına ve yemek pişirmeye elverişli sıcaklığına ümit bağladığı sürece tutuşturmaya gayret gösterir. Ancak [ilâhî fiilin sonucu] görme duyusu dumura uğrayınca ateşten hoşlanmamaya başlar, çünkü ona yaklaşmak suretiyle yanmaktan korktuğu gibi onun sağlayacağı menfaatler de ortadan kalkmıştır; keşke ateş yakmasaydı! Böylesi, İslâm toplumu içine girdikten sonra karşılaştığı güçlükler yüzünden müslüman olmamayı temenni eden münafık gibidir. Burada dile getirilen hususa Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları işaret etmektedir: "Münafıklar düşmanla birlik olmalarının bozulup gitmediğini zannederler. Birlikler tekrar gelecek olsa, çölde bedevî Araplar'ın içinde bulunup da haberlerinizi uzaktan sormayı temenni ederler. Zaten onlar
içinizde bulunsalar bile pek az savaşırlardı"[68], § "'Bizim de savaş konusunda bir 48
yetkimiz olsaydı burada o kadar ölü vermezdik' derler"[69], "Sana bir iyilik gelirse bu onları üzer, şayet bir musibet gelecek olursa, 'Biz tedbirimizi almıştık' derler ve sevinç içinde çekip giderler"[70], "İçinizden bazıları savaş konusunda ağır davranırlar. Size bir musibet gelecek olursa böylesi, 'Allah şahsıma lütufta bulundu da bunlarla beraber olmadım' der"[71]. Şunu da belirtmek gerekir ki burada tasvir edilen durum bir bakıma parlayan şimşeğe benzemektedir, insan onun aydınlığında yürür. Münafık da İslâm dininde herhangi bir menfaat gördüğünde onun alanında mesafe alır. Fakat [belâ ve musibetle karşılaşmak suretiyle] üzerine karanlık basınca şaşkınlık ve üzüntü içinde keşke bu yola girmeseydi temennisinde bulunur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Ebû Bekir el-Esam[72] şöyle demiştir: Sadece insanlar arasında sağlayacağı faydalar uğruna imanını izhar eden kimsenin hali, aydınlığından ışık almak amacıyla ateş yakan adama benzer. Fakat Allah iç dünyasında kendini imandan yoksun bırakan kişinin nurunu âhirette ortadan kaldırır. Benzer bir şekil-

---

68 el-Ahzâb 33/20.

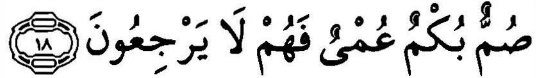
69 Âl-i İmrân 3/154.

70 et-Tevbe 9/50.

71 en-Nisâ 4/72.

72 Ebû Bekir Abdurrahmân b. Keysân el-Esam (ö. 225/816), Mu'tezile fakih ve müfessiri. *Tefsir*, *Makâlât* ve Allâf ile yürüttüğü *Munazarât*'ı vardır. Bunlardan başka Şiîlik ve tecsîme kail oluş telakkileri konusunda mücadeleleri olmuştur (İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, III, 519).

de Cenâb-ı Hak dünyada ateş yakanın nurunu da yok eder, artık böylesinin ateş etrafında aydınlıkta bulunma zevkini yaşaması imkânsız hale gelir. Esam sözüne şöyle devam etmiştir: Âyette bahis konusu edilen husus [Allah'ın ateş yakan kimsenin gözlerini kör etmesi] Allah'tan gelen bir lânet konumundadır. Nitekim, "Allah onun nurunu yok etmiştir" denir, yani izhar ettiği nuru; bu sebeple münafık âhiret karanlıkları, ateş yakan adam da körlük ve gece karanlıkları içinde kalır. Yine Esam şöyle demiştir: Allah Teâlâ İslâm'a daveti boşalan yağmura, İslâm uğrundaki cihadı gece karanlığına, ganimeti şimşeğe benzetmiş, münafıkların İslâm'da bulunan bazı güçlükleri duymaları sebebiyle parmaklarını kulaklarına tıkamalarını da gök gürültüsü ile temsil etmiştir.

18. "Sağır, dilsiz ve kördür onlar, yollarından dönüş yapmazlar."

Sağır, dilsiz ve kördür onlar, yollarından dönüş yapmazlar. İki şekilde
١٩ yorumlanmıştır: Birincisi, sağırdırlar... § Çünkü Allah kulaklarını, duyu yeteneklerini ve kalplerini mühürlemiştir. Artık onlar işitmez, görmez ve anlamazlar. İkinci ihtimal de münafıklar **sağır, dilsiz ve kördür**, zira kulakları, gözleri ve anlama yeteneklerinden faydalanmayı bilmemişlerdir.

Yukarıda sözü edilen[73] istihzâ kavramının Allah'a nisbet edilmesi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler, her ne kadar yaratıklardan sudur etmesi güzel değilse bile istihzâyı Allah hakkında câiz görmüşlerdir. İstihzânın yaratıklar için çirkin olmasının sebebi şudur: Bir insanın diğeriyle alay etmesi o kişinin câhil oluşu yahut da yaratılışının çirkin bulunuşu sebebine bağlıdır. Oysa ki istihzâ eden kimsede de bu özelliklerin mevcudiyeti pekâlâ ihtimal dahilindedir, şayet Allah'ın ona yönelik lütuf ve keremi olmasaydı. Aslında başkasıyla alay eden kimse bu meşgalesi yüzünden kendi durumunun inceliklerden habersiz kalır. Şunu da söylemek gerekir ki bu ince noktadan gafil olmak alay edilen kimsenin durumundan daha ilkel ve daha çirkin bir husustur. Bu sebepledir ki azîz ve celîl olan Allah, "Bir topluluk başka bir toplulukla alay etmemelidir, muhtemeldir ki alay edilenler edenlerden daha üstün konumda bulunur"[74] buyurmuştur. İstihzâ kibirlenmeye benzer. Kibirlenme yaratıklardan sâdır olduğu takdirde çirkindir, çünkü bütün insanlar yaratılmış olmaları, başkasının tesirinin izlerini taşımaları ve birinin sahip olduğu özellikleri öbürünün de sahip olması açısından benzer durumdadır. Tekebbürün

---

73 bk. el-Bakara 2/15.
74 el-Hucurât 49/11.

Allah'a nisbeti ise câizdir. Zira Allah benzeri ve denginin bulunmasından münezzeh olduğu gibi başkasının taşıdığı özelliklerin kendisinde bulunması da muhaldir. Hüseyin en-Neccâr[75] bu görüştedir.

Diğer âlimler ise bu telakkiyi benimsememişlerdir. Ancak dinleyiciyi istihzâ mânasına sevkedecek özel durumlardan sonra olması halinde bunu mümkün görmüşlerdir, meselâ kulun yaptığı bir fiilin hemen ardından o fiilin cezası olarak zikredilmesi gibi. Bu durumda Allah'a nisbet edilen istihzâdan kulun istihzâ eyleminin cezalandırılması mânası anlaşılmalıdır, ceza konumunda seyyie (سيئة), mekr (مكر) vb. kavramlarının zikredilmesi gibi[76].

§ Üzerinde bulunduğumuz konu birkaç şekilde irdelenebilir. Birincisi bi- 50
raz önce söylediğimiz husustur. İkincisi, istihzânın, bir şeyin talep edilmesine karşılık olarak Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmesidir. Meselâ âhirette müminlerin münafıklara hitaben, "Geriye dönün de kendiniz için aydınlık arayın"[77] demesi, bundan başka müfessir Kelbî'nin naklettiği husus doğru ise cennet ehlinin cehennem halkını oradan çıkmaya davet etmesi ve bir de meleklerin şu sözü gibi: "O halde kendiniz talep edin ama kâfirlerin talebi tamamen karşılıksızdır"[78] ve başka yorumlar.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

19. "Yahut da onların hali karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek eşliğinde yukarıdan boşanan yağmura tutulmuş kimselerin hali gibidir. Böyleleri şid-

---

75 Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr er-Râzî (ö. 220/835 civarında) kendisine izâfe edilen Neccâriyye fırkasının reisidir (Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, I, 216, 534, 541; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 229; İsferâyînî, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, I, 101; Abdülkâhir el- Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 217-218; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 75).

76 Müellif (r.a.) şu âyet-i kerîmelere işaret etmektedir: "Kötülük işleyenlere verilecek kötü ceza sadece misliyledir" (Yûnus 10/27); "Yahudiler tuzak kurdular, Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır" (Âl-i İmrân 3/54).

77 el-Hadîd 57/13.

78 "Cehennemde bulunanlar oranın bekçilerine, 'Rabb'inize dua edin de bizden bir gün olsun azabı hafifletsin!' derler. Onlar, 'Size peygamberleriniz açık deliller getirmediler mi?' diye sorarlar. Onlar da, 'Getirdiler' diye cevap verirler. Bu defa bekçi melekler, 'O halde kendiniz talep edin ama kâfirlerin talebi tamamen karşılıksızdır' diyerek tekrar mukabelede bulunurlar" (el-Mü'min 40/49-50).

detli gürültü ve ölüm korkusu sebebiyle parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."

Âyette zikredilen karanlıklar zulümât (ظلمات) üç şekilde yorumlanabilir. Birincisi kalplerindeki küfür karanlıklarıdır, zira onlar önce iman görünümü sergilemişlerdi. İkincisi Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerdir. Bu tür âyetler birçok müşrikin diline doladığı ilâhî beyanlar olup nihayet şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur: "Kalplerinde haktan uzaklaşma temayülü bulunanlar ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler"[79]. Üçüncüsü İslâm'ın toplum hayatında ortaya çıkan cihad, cezaî müeyyideler vb. türünden güçlük ve sıkıntılar.

Bu üç yorumdan birincisiyle sonuncusunu hem kâfir hem de münafık için, müteşâbihin te'vili konusunu ise sadece kâfir için düşünmek mümkündür. Nitekim bunların her birine ait sözü edilen şıklardan bir payın bulunduğunu belirtmiştik. **Allah kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır** meâlindeki âyetin son kısmı buradaki benzetmenin hem kâfir hem de münafık tipine yönelik olduğunu göstermektedir, çünkü münafık inkâr konusunda kâfirlerin ortağı sayılır. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

51 § Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetteki benzetmenin (mesel) Resûlullah'ı (s.a.) gören gruplara yönelik olması da mümkündür, çünkü bu insanlar onun nübüvvetle görevlendirilmesinden önce iki gruba ayrılmıştı. Bir kısmı önceki peygamberlerin getirip yanlarında bulunan kitaba bağlı bulunuyordu. Ne var ki onların dinî liderleri kitaplarında açıklanan ilâhî dini ve hükümlerini değiştirmişler, hatta bunları ortadan kaldırıp peygamberlerin getirmediği din ve hükümler icat etmişlerdir. Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları bu hususu açıklamaktadır: "Kendilerine açık deliller geldikten sonra parçalanıp farklı görüşler benimseyenler gibi olmayın"[80], "Ey Ehl-i kitap! Kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak, bir haylisini de bağışlamak üzere size elçimiz gelmiştir"[81], "Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlarla senin hiçbir ilişkin yoktur"[82]. Din adamlarının bir kısmı da kendilerinin uydurduğu kitabı peygamberlere nisbet etmiştir. Şu âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere: "Kitap ehlinden bir grup size ilâhî kitaptan olduğu kanaatini telkin etmek amacıyla onu okurken dillerini eğip bükerler. Halbuki o, kitaptan değildir. Onun Allah katından geldiğini söylerler, oysaki Allah katından değildir. Böylece onlar bile

79 Âl-i İmrân 3/7.
80 Âl-i İmrân 3/105.
81 el-Mâide 5/15.
82 el-En'âm 6/159.

bile Allah hakkında yalan uydururlar"[83]. Bu âyetler eski din mensuplarında ortaya çıkan fikir ayrılıkları, kendilerine hitap eden peygamberler ve yüce Allah hakkındaki yakışıksız sözlerini açıklamaktadır. Bilindiği üzere bütün peygamberlerin getirip tebliğ ettiği din aynı olup herhangi bir farklılık taşımaz. Ancak arada geçen fetret dönemlerinde ilâhî kitaplar ortadan kalkmış ve dinin şiarı konumundaki özellikler unutulmuştur. Sonunda toplumlar dalâlet karanlığı ve şaşkınlığı içine düşmüş, şeytanın yolunda kendilerini kaybetmiş, dinî konularda güvenilen âlimleri de âhirete intikal etmiştir. Bu suretle peygamberlerin yoluna girdiği ve onların getirdiği kitaplara bağlı kaldığı konusunda kimsenin elinde kanıtlayıcı bir belge kalmamıştı, ama hepsi bunu iddia etmekteydi. Bunun yanında sözü edilen toplumlar içinde isabetli düşünmenin ihtimal vermeyeceği ve aklın tahammül gösteremeyeceği derecede farklı ve çelişkili telakkiler ortaya çıkmıştı.

§ Hz. Peygamber'i müşahede eden toplumların ikinci grubu herhangi bir 33
ilâhî kitabı benimsemeyen ve peygamberlerin hiçbirine inanmayan zümrelerdi. Bunlar putlara, ateşe, taşlara, zarar veya fayda vermeye güç yetiremeyen basit nesnelere ibadet ediyorlardı. Onlar dinî hüküm ve kuralları bulunmayan şaşkın kimselerdi; herkesin yöneldiği bir mâbud tanımıyor, belli bir yol ve yöntem izlemiyorlardı. Aralarında başvurduklarında yol gösterecek ve doğruya kılavuzluk edecek önderleri de bulunmuyordu. Hülâsa bunlar ana yoldan ayrılan ve karanlıklar içinde şaşkın dolaşan insanlardı.

İçinde bulundukları şaşkınlık ve belirsizlik, her iki toplumu da hidâyet nurunun sayesinde dalâlet hastalığından kurtaracak birine muhtaç hale getirmişti. Aynı zamanda bu kişi, onları, ayrılık karanlığından kurtarıp anlaşma aydınlığına götürecek, şeytan yolundan çıkarıp Allah yoluna iletecek, başka tanrılar edinmemeleri için kendilerine hak olan mâbudu tanıtacaktı. İşte Allah Teâlâ şiddetli ihtiyaç duydukları sırada onlara bir peygamber (resûl) göndermiş ve lütfunu devam ettirerek kendilerine âyetler (mûcizeler) göstermiştir. Cenâb-ı Hak sözü edilen peygamberin ilâhî bir nimet olduğunu ve kendisine itaat edip lütuflarına şükürle mukabelede bulundukları takdirde onları dalâletten kurtaracağı gerçeğini bu âyet ve mûcizeler yoluyla onlara bildirmiştir.

Tasvir edilen bu duruma göre Asr-ı saâdet'in insanları gecenin ve bulutların sebep olduğu karanlıklara mâruz kalmış bir topluluğa benziyordu. Öyle ki bu topluluk ihtiyaç duydukları işleri görmelerine engel olan karanlık yüzünden ne yapacaklarını şaşırmış, ayaklarını nereye basacaklarını bilemeyip

---

83 Âl-i İmrân 3/78.

bulundukları yerde çakılıp kalmışken yaşadıkları sıkıntı kendilerini ateş yakmaya sevketmişti; onlar bu yolla arzularına ulaşmayı ve adım atarken tehlike ile karşılaşmamayı umuyorlardı. Yahut da sözü edilen insanlar zamanın darlığı ve kuraklığı yüzünden şiddetli açlığa ve susuzluğa mâruz kalmış bir topluluğa benzemişlerdi. Bu sebeple de sıkıntılarını gidermeye güç yetiren yüce varlıktan yardım istemişler, O da yağmur yağdırmak suretiyle dileklerini kabul etmişti. Bahis konusu topluluğun bir kısmı, kendilerine ateş yakma ilhamını veren veya yağmurla yardımda bulunan varlığı tanımış, O'nun nimetlerine şükürle mukabelede bulunmuş, sıkıntılarından kurtularak yok olma tehlikesini atlatmış ve sonuç olarak ateş veya yağmur sayesinde arzularını yerine getirmişlerdir. Bu, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyan, Allah'ın lütuflarını bilip O'na şükreden kimselerin halidir. Topluluğun diğer kısmı ise ateşin aydınlığını nankörlük, lütfedicisini de tanımamazlıkla karşılamış ve sıkıntılı dönemlerini unutmuşlardı. Nankör insanların bu haline Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanları işaret etmektedir: "İnsanın başına bir sıkıntı gelince Rabb'ine yönelerek yalvarır. Nihayet Allah kendi katından ona bir nimet verince önceki yalvarışını unutur ve başkalarını da saptırmak amacıyla Allah'a denk varlıkların mevcudiyetini ileri sürer. (Resûlüm!) De ki: 'Bu nankörlük ve inkârınla bir süre daha oyalanadur. Şüphe yok ki sen cehennem ateşinde yanacaklardan
53 birisin"[84] ve söz konusu ettiğim hususun dile getirildiği başka âyetler. § Bir de şu beyan: "Denizde başınıza bir musibet gelince O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider. Nihayet sizi kurtarıp karaya çıkarınca yine haktan yüz çevirirsiniz. İnsanoğlu gerçekten nankördür"[85]. Sonuç olarak Cenâb-ı Hak böylesinin göz nurunu giderdiğinden ateşin aydınlığından faydalanamaz, dolayısıyla arzu ve ihtiyaçlarının giderileceği noktaya ulaşamaz. Bunlar ise Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman etmeyenlerdir. Evet bu ikinci topluluk son Peygamber'in gönderilişinden faydalanamamış ve insanî emellerine ulaşamamış, aksine onun gelişi karanlık ve hayretlerini arttırmıştır, tıpkı ateş yakıp da gözü kör olan adam gibi. Şiddetli karanlıkta yürüme durumunda kalan, fakat ayaklarını basacakları yeri görmeleri için lütfedilen şimşek aydınlığı nimetini şükürle karşılamayan topluluğun durumu da bunun gibidir. Nihayet Allah böylesinin nurunu yok etmiş, şimşek parıltısı da durmuştur. Bu suretle sözü edilene yöneltilen yardım helâke dönüşmüş, özünde rahmet olan yağmur onun için belâ durumuna geçmiştir. Resûlullah'a (s.a.) karşı direten ve onu dinlemekten yüz çeviren kimsenin hali de buna benzemektedir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

---

[84] ez-Zümer 39/8.

[85] el-İsrâ 17/67.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ اَبْصَارَهُمْۜ كُلَّمَٓا اَضَٓاءَ لَهُمْ مَشَوْا ف۪يهِۙ وَاِذَٓا
اَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُواۜ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْۜ اِنَّ
اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٢٠﴾

20. "Şimşek nerede ise gözlerini kapacak; önlerini aydınlatınca biraz yürürler, karanlık basınca dikilip kalırlar. Allah dileseydi işitme ve görme yeteneklerini yok ederdi. Şüphe yok ki Allah her şeye güç yetirendir."

Şimşek nerede ise gözlerini kapacak. Yani İslâm toplumunda bulunan ganimet kendilerini cezbetmektedir. **Karanlık basınca,** çeşitli zorluklar sebebiyle, **dikilip kalırlar** ve Resûlullah'tan (s.a.) uzaklaştırılırlar. **Allah dileseydi** zikredilen yeteneklerini **yok ederdi**, yani onları sağır ve kör haline getirirdi. Dahhâk[86] yolu ile İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: Şimşeğin ve ateşin yansıttığı aydınlık sürekli değildir, âyette münafığın imanının bunlara benzetilmesi suretiyle kısa bir süre sonra ortadan kalktığına işaret edilmiştir.

Kutebî[87] şöyle demiştir: Münafık önceleri kâfir iken Allah tarafından lütfedilen nur sayesinde hidâyete ulaşmıştır, tıpkı ateş yakıp gece karanlığında
onun aydınlığından faydalanan bir insan gibi. § Gece karanlığında yürüyen 34
adamın durumu böyledir, ancak görme duyusunun yok olduğu veya şimşek parıltısı söndüğü vakit içinde bulunduğu karanlığa dönüş yapmış olur[88].

[Âhireti Kavrama Aracı Dünyadır]

Bu konuda aslolan şudur ki Allah Teâlâ şu dünya hayatını insanları sınava tâbi tutmak için yaratmış ve sergiledikleri davranışların karşılığını vermek üzere de ikinci bir âlem icat etmiştir. Zaten ikinci âlem olmasaydı dünyayı ve içindeki her şeyi meydana getirmenin bir anlamı kalmazdı. Çünkü bu durum-

---

[86] Ebu'l-Kāsım Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî el-Horasânî (ö. 105/723); müfessir. Birçok sahâbîden nakilde bulunmuştur. Bir kanaate göre herhangi bir sahâbîden semâ yoluyla nakil yaptığı sâbit değildir. Tefsir alanında kitabı vardır (bk. Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl*, II, 325-326; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ'*, IV, 598-600).

[87] Kuteybe'nin nisbesidir. Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889); edebiyat önderlerinden ve çeşitli alanlarda eser yazanlardan biri. Edebiyat, tefsir, hadis, siyaset ve diğer branşlarda telifleri bulunmaktadır (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 85-86; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 15; Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 143-147; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 42-44).

[88] İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, s. 362.

da belli sonuçlar olmaksızın yaratıkların icat edilmesi sadece fena bulmaları hedefine bağlı kalırdı, bu ise akılların abes göreceği bir şeydir. Sonucu olmayan bir konuda gayret gösteren herkes abesle iştigal etmiş, aklî açıdan önemi bulunan bir hedef izlemeden iş gören kişi de gayr-ı ciddi davranmış olur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, "Sizi boş yere yarattığımızı ve huzurumuza çıkarılmayacağınızı mı sandınız?"[89] buyurmuştur. Buna göre içinde yaşadığımız şu âlem öbür âlemin bir kılavuzu statüsündedir. Bu yüzdendir ki âhiret için yapılacak anlatımlar dünyadan bilinen şeylerle kıyaslanarak şekillendirilmiştir. Çünkü öbür âlemin bilinmesi bu âleme bağlıdır. Bu hikmete bağlı olarak Cenâb-ı Hak sınava tâbi tutmak üzere yarattığı insanları elem çekecek ve zevk alacak biçimde şekillendirmiştir. Tâ ki [kötü davrandıkları takdirde] geleceği haber verilen elemlerin, [iyi davrandıkları takdirde ise] gerçekleşeceği müjdelenen lezzetlerin konumunu anlamış olsunlar.

Bu hikmet çerçevesinde Allah Teâlâ âhiret hayatını göz önünde bulundurmayan, o hayatla ilgili olarak yapılan özendirmelere karşı kulaklarını tıkayan yahut da Allah'ın buyruk ve yasaklarını nazarı itibara almayan kimsenin meselini kör, sağır, ölü vb. kavramlarla beyan etmiştir. Çünkü o kişide görme, işitme ve yaşama yeteneklerinin sonuçları etkili olamamıştır. Aslında bunlar insanın duyu ötesinde kalan hususların düşünme yoluyla bilinmesi için yaratılmıştır. Kişi bunlardan gafil olunca biraz önce söz konusu edilen özelliklerle nitelendirilir. Şunu da hatırlatalım ki âhiret, yani ceza ve mükâfat âlemi olmasaydı bahis konusu yeteneklerin bizce mâkul olacak hiçbir hikmeti kalmazdı.

Bu bakış açısına bağlı olarak, sayesinde nesne ve olayların sonuçlarının tesbit edilip faydalanılması sağlanan kalbin nurunun yok oluşu göz nurunun sönmesine benzetilmiştir, gözle elde edilecek dünya menfaatlerinin yok olması gerçeğine paralel olarak. Kulak ve diğer yeteneklerin konumu da aynıdır. Buna göre yukarıda geçen iki meselin hedefini kâfirler ve münafıklar teşkil eder.

53 § Münafık örneğini ele alalım. Onun fıtrî yapısının nuru sönünce -ki bu gözün nurudur- tutuşturulan ateşin nurundan faydalanamaz, halbuki gözü gören herkes için ateşin nuru devam etmektedir. Ateşten elde edilecek diğer yararlıklar da aynı durumdadır. Bunun gibi münafığın kalp gözünün nuru ve hayatiyeti ortadan kalkınca âhiretin nurundan ve mükâfatından faydalanamaz. Şimşek parıltısından yararlanan kimsenin durumu da aynıdır. Şaşkın bir halde çakılıp kalır, çünkü o, yolunu şimşeğin aydınlığı sayesinde görüyordu. Tıpkı nesne ve olayların akıbetlerini tesbit etmeye yarayan kalbin sezişini kaybeden

---

[89] el-Mü'minûn 23/115.

kimse gibi. Hatta şimşek parıltısı veya ateş aydınlığına güvenerek yola giren kimse, bunlardan mahrum kaldığı takdirde, ateşin veya şimşeğin faydasını ilke olarak hesaba katmayana oranla aydınlığa daha büyük bir ihtiyaç hissettiği gibi ateşin kendisinden, yağmurun şiddetinden ve yolun kötülüğünden daha fazla endişe duyar. Böylesi eskiden çok arzu ettiği yağmurdan ve aydınlığı sönen ateşten de artık hoşlanmaz olur. Dünyada beyan ettiği imandan yoksun kalan münafığın âhiretteki durumu da bunun gibidir, çünkü o bu haliyle cehennemin en alt tabakasına atılacaktır[90]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Kâfire gelince, o da Allah'ın verdiği gözle dış dünyada gözlenen hususların akıbet ve mahiyetlerini görmemiş, O'nun lütfettiği işitme yeteneği ile de bu alanın iç yüzünü idrak edememiştir. Çünkü bu yeteneklerin amaçladığı hedef kişinin algıladığı şeyleri ibret alması için akla ulaştırmasıydı. Bu sayededir ki akıl bütün bu nesne ve olayların kendi başlarına (mekanik bir şekilde) meydana gelmediğini anlayacak, bunun yanında onlarda bulunan bütün hikmetlerin mahiyetini de kavrayamayacaktır. Nihayet akıl ilâhî nimetlerin azametini bilecek ve bunların hikmetsiz olmadığı şuuruna ererek şükrünün edası ile meşgul olacaktır. Akıl ve dolayısıyla kişi bu davranışıyla eylemlerinin ceza ve mükâfatına ulaşacaktır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذٖى خَلَقَكُمْ وَالَّذٖينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

§ 21. "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabb'inize, sadece O'na kulluk edin ki bu sayede kötülüklerden sakınmış olasınız." 250

[Allah'ın Birliği]

Ey insanlar! Rabb'inize, sadece O'na kulluk edin. Buradaki hitap özel ve genel (husus ve umum) kapsamında düşünülebilir. **Kulluk edin**, yani Rabb'inizin bir ve tek olduğuna iman edin. Bu ilâhî beyan ibadeti tevhidden ibaret saymıştır. Çünkü Allah için olan ibadet tevhidsiz oluşmaz ve sadece O'na yönelik olma özelliği kazanmaz. Şöyle de denebilir: **U'budû** (اعبدوا), yani ibadetinizi başkasına değil, Allah'a özgü kılın. Hitap her iki yorumda da kâfirlere yönelik olur. Bir de şu yorum var: **U'budû** (اعبدوا), O'na itaat edin. İbadet kulun söz, amel ve inanç olarak bütün varlığını Allah'a has kılmasıdır.

---

90 İmam Mâtürîdî şu âyete işaret etmektedir: "Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt tabakasında olacaktır ve sen onlara hiçbir yardımcı bulamayacaksın" (en-Nisâ 4/145).

Tevhid ve İslâm da budur. İtaat ise emri benimseme ve yerine getirme anlamına gelir. Allah'tan başkasına itaat etmek mümkünse de ibadet etmek söz konusu değildir, zira başkasının emrine göre hareket eden herkes ona itaat etmiş olur -meselâ, "Allah'a itaat edin, Resûlü'ne de itaat edin"[91] meâlindeki âyet-i kerîmesinde olduğu gibi- fakat başkasının emriyle hareket eden herkes ona kulluk etmiş sayılmaz. **Sadece Allah'tan yardım dileriz.**

Allah Teâlâ birliğini benimsemeyi ve sadece O'na ibadet etmeyi insanlara emrettiği varlığı nitelemek üzere şöyle buyurmuştur: Sizi ve sizden öncekileri yaratan. Halbuki taptığınız putlar sizi de sizden öncekileri de yaratmamıştır. Peki, sizi yaratana değil de putlara nasıl tapıyorsunuz? **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

12 § Belki bu sayede kötülüklerden sakınmış olursunuz. Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Mâsiyetlerden, nehyedilen şeylerden ve Allah'ın size haram kıldığı hususlardan sakınırsınız. Âyetten kastedilen mâna bu ise hitap müminlere yönelik olur. İkinci yorumsa, şirkten, yani Allah'tan başkasına tapınmaktan sakınırsınız şeklindedir. Bu ise kâfirlere yöneliktir.

{İmam şöyle dedi:} Takvâ ve tevhidin emir konumunda zikredildiği yerlerde güzel olan yöntem bunların umum ifade ettiğini, bu konumun dışında haber vermek mahiyetinde zikredilenlerin ise hususi mâna taşıdığını kabul etmektir.

Bu sayede sakınmış olursunuz. Yani sakınabilmeniz için.

اَلَّذٖى جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَٓاءَ بِنَٓاءًۖ وَاَنْزَلَ مِنَ
السَّمَٓاءِ مَٓاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْۚ فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ
اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22. "O Rab ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir tavan haline getirdi. Gökten su indirerek onunla size geçim vasıtası olsun diye yerden ürünler çıkardı. O halde siz, gerçeği bilip dururken sakın Allah'a denk tutacağınız varlıklara kulluk etmeyin."

---

[91] en-Nisâ 4/59.

[Allah'ın Varlığı ve Birliği]

Yeryüzünü sizin için bir döşek haline getiren. Allah Teâlâ bu âyette birliğinin tanınması, ibadetin kendisine yöneltilmesi ve insanın iç dünyasına ait bütün yönelişlerin O'na ait olmasını emrettiği zatın niteliklerini beyan etmek üzere şöyle buyurmuştur: Faydalanmanız ve çeşitli imkânlarından yararlanarak ihtiyaçlarınızı yerine getirmeniz için yeri bir döşek haline getirdi, meselâ üzerinde uyumak, mekân tutmak ve mesken edinmek gibi. **Göğü de bir tavan haline getirdi.** Yani göğü bina gibi yükseltti. "Semâ" (سماء), yükselen ve yukarıda olan her şeydir. Nitekim evin tavanı için yüksekte bulunması açısından semâ denir. Âyet-i kerîmede semâ (سماء) kelimesine bina kavramı nisbet edilmesinin sebebi -aslında semâ (سماء) insanların kurduğu binalara benzemez- buradaki binanın insanların kurduğu bina mânasına gelmediğinin anlaşılabilmesidir.

Gökten su indirdi. Yani ibadetinizi ihtiyaçlarınızı gidermek üzere sizin için gökten su indiren varlığa yöneltin; sizi yaratmadığını, gökten su indirmediğini, rızkınızı sağlamak üzere o sudan meyveler üretmediğini bildiğiniz putlara tapınmayın. Şunu bilmelisiniz ki Allah birdir, ortağı yoktur; O sizi yaratan, rızkınızı veren ve sizin için gökten indirilen sudan yiyeceğiniz besinler ve içeceğiniz tatlı su lütfeden varlıktır.

§ Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede, göğün ve yerin yaratıl- 59
ması, gökten su indirilmesi, bu sudan geçim vasıtaları ve çeşitli menfaatlerin üretilmesinden hedeflenen amacın insanoğlu olduğuna dair işaret vardır, çünkü tabiatta sınava tâbi tutulan insanlardır; âyette yer alan **yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir tavan haline getirdi** meâlindeki beyan ile gökten indirildiği ve yerden üretildiği anlatılan hususlar bunu göstermektedir. Ayrıca şu âyetler de bu konuya temas etmektedir: "Göklerde ve yerde bulunan her şeyi, kendisinin bir lütfu olarak sizin hizmetinize verdi"[92], "Gece ile gündüzü de istifadenize âmâde kıldı"[93], "Gemileri emrinize verdi"[94] ve birçok diğer âyet-i kerîme; bu âyetlerde yer alan bütün tabiat nesne ve güçlerini biz insanlara izâfe etti.

Şunu da belirtmek gerekir ki azîz ve celîl olan Allah aralarındaki uzun mesafeye rağmen gökten gelecek menfaatleri, lütuf ve kereminin ürünü olarak yerin menfaatleriyle ilişkili kıldı. Öyle ki gökten su inmeyince yeryüzü hiçbir bitki vermemektedir. Bunun sebebi göğü yaratanla yeri yaratanın aynı varlık

---

92 el-Câsiye 45/13.

93 İbrâhîm 14/33; en-Nahl 16/12.

94 İbrâhîm 14/32.

olduğunun bilincine ulaşılmasıdır. Şayet birinin yaratıcısı diğerininkinden ayrı olsaydı aralarındaki uzaklığa rağmen yararlıklarının ilişkisi için mâkul bir mâna ve yorum bulunamazdı. Ayrıca bu iki yaratıcı arasında anlaşmazlığın zuhur etmesi akıldan uzak bir şey değildi. Durum öyle değil de biraz önce belirttiğimiz nitelikte bulunduğundan yerle göğün yaratıcısının aynı varlık olduğu, onun şeriki ve rakibinin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Bazı âlimler tabiattaki her şeyin (eşya), yasak beyanı gelmedikçe bizim için helâl ve serbest (mubah) olduğu ve bir sakıncasının bulunmadığı kanaatini belirtmiş ve bunun için **onunla size geçim vasıtası olsun diye yerden ürünler çıkardı** meâlindeki ilâhî beyanın yanında, "Yeryüzünde bulunan şeylerden helâl ve temiz olarak yiyin"[95] anlamındaki beyanın zâhiri ile istidlâlde bulunmuştur. Diğer âlimler[96] ise şu kanaati belirtmişlerdir: Bu tür âyetler ibâha[97] görüşüne işaret etmez. Çünkü eşya her yönüyle bize ait değildir; aslolan ibâha beyanı gelmeden önce haram oluştur. Bir de şu var ki nesne ve olaylar önceden, mevcut bazı sebeplere dayanılarak helâl olur. Böylece sebepler yokken haramlığın sâbit olduğu ortaya çıkmıştır. Her şey helâl veya mubah kılmayı beyan eden haber gelmeden haram olma konumundadır. Şöyle bir gerekçe göstermek de mümkündür: Tabiattaki nesne ve olaylar, imtihana tâbi
39 tutulmamız ve bir süzgeçten geçirilmemiz için yaratılmıştır; nitekim, § "Şunu bilmelisiniz ki mallarınız ve evlâtlarınız sizin için imtihan vesilesidir"[98], "Andolsun ki sizi biraz korku, açlık, mallarınız, canlarınız ve ürünlerinizden kısmî azaltma ile deneyeceğiz. Sabredenleri müjdele!"[99] meâlindeki ilâhî beyanlar bu kanaati desteklemektedir. Bir de her şeyin ibâha ile yorumlanması aklın kabul etmeyeceği bir husustur, çünkü bu durumda yaratıkların fesada uğrayıp yokluğa mahkûm edilmesi faktörü vardır. Halbuki Cenâb-ı Hak insanların her birine özgü olarak başvuracağı bir sebep yoluyla mülkiyet hakkı tanımıştır, bunun da amacı fesada ve yok olmaya mahkûm olmamaktır. **Sadece Allah'tan yardım dileriz.**

Sakın Allah'a denk tutacağınız varlıklara kulluk etmeyin. Yani ibadette denk ve benzer kabul edeceğiniz varlıklar, "A'dâl ve eşkâl" (أعدال وأشكال) ikisi de aynıdır; bir şeyin dengi (ند), şekli ve benzeri demektir.

---

95 el-Bakara 2/168.

96 Semerkandî birinci görüşü Mu'tezile'ye, ikincisini de ehl-i hadis kelâmcıları ve fakihlerine nisbet etmiştir (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 14b-15a).

97 İbâha: Allah'ın insanlara bir şeyi haram kılmaması, yani serbest bırakması demektir.

98 el-Enfâl 8/28; et-Tegābun 64/15.

99 el-Bakara 2/155.

Gerçeği bilip dururken. Yani Allah'ın dengi ve benzeri olmadığını, çünkü O, tabiat nesnelerinin bir kısmının yaratılışını size göstermiştir. Oysa ki taptığınız putlardan böyle bir şey gerçekleştiren birini hiç görmemişsinizdir. İkinci olarak **bilip dururken**, yani çevrenizde yaratıp meydana getirdiği nesne ve olayları. Aslında siz iyiden iyiye inceleyip düşünseniz Allah'ın bir dengi veya benzerinin bulunmadığını pekâlâ anlarsınız, şu âyet-i kerîmede beyan edildiği üzere: "Kendi yapınızda da âyetler vardır, bunları görmüyor musunuz?"[100]

وَاِنْ كُنْتُمْ ف۪ي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه۪ۖ
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٢٣﴾

23. "Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğundan şüphe ediyorsanız siz de ona benzer bir sûre meydana getirin ve Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın, şayet iddianızda samimi iseniz."

Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğundan şüphe ediyorsanız. Yani Kur'ân'ın [Muhammed tarafından] uydurulduğu ve Allah tarafından gelmediği konusunda; şu ilâhî beyanlarda nakledildiği gibi: "Bu sadece bir uydurmadan ibarettir"[101]; "Bu Kur'ân uydurularak Allah'a nisbet edilmiş bir yalandan ibarettir"[102]; "Bu bir sihirdir"[103].

Siz de ona benzer bir sûre meydana getirin. Yani Muhammed'in getirdiğinin benzerini getirin, çünkü siz ve o aslî madde, yaratılış ve dil açısından eşit durumdasınız, metin uydurma konusunda onun sizden üstün bir yönü bulunmamaktadır.

§ Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın, şayet iddianızda 60
samimi iseniz. Yani Allah'tan başka taptığınız tanrılarınızı yardıma çağırın da Kur'ân'ın benzerini yapmada size destek versinler, şayet Kur'ân'ın Muhammed tarafından uydurulup Allah'a nisbet edildiğine ilişkin iddianızda samimi iseniz. Şöyle de denilmiştir: **Yardımcılarınızı çağırın**, yani Kur'ân'ın benzerini yapmakta size destek verecek şair ve hatiplerinizi. Bir de şu görüş ileri sürülmüştür: **Yardımcılarınızı çağırın**, Ehl-i kitap'tan olan; Tevrat, İncil, Zebur ve

---

100 ez-Zâriyât 51/21.
101 Sâd 38/7.
102 Sebe' 34/43.
103 el-Kasas 28/36.

geçmiş peygamberlere indirilen diğer kitaplardan, Kur'ân'ın uydurma ve iftira ürünü olduğuna şahitlik eden kanıtlar getirmeleri için.

فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّت۪ي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٢٤﴾

24. "Eğer yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. Bu ateş kâfirler için hazırlanmıştır."

[Büyük Günah İşleyenlerin Durumu]

Eğer yapamazsanız ki asla yapamayacaksınız. Bu ilâhî beyanı şu yaklaşımlarla yorumlamak mümkündür. Muhtemeldir ki müşrikler bu meydan okuyuşun ardından, gayret ve emek sarfetmeden, Kur'ân'ın benzerini yapmaktan âciz olduklarını itiraf etmişlerdir, çünkü azîz ve celîl olan Allah Kur'ân'a nazire yapma arzu ve emellerini kırmıştır. Bu sebeple onlar, bu kelâmın uydurma ve yakıştırma olduğu yolundaki iddialarının doğruluğunun ortaya çıkması ve Resûlullah'ın "âlemlerin Rabb'inin kelâmı" şeklindeki beyanının yanlışlığının kanıtlanması amacıyla ellerinden gelen gayreti sarfetmemiş ve Allah'ın nurunu söndürebilmek için bütün güçlerini kullanmamışlardır. Onların bu itirafı ve Kur'ân'ın mislini getirmeye fiilen girişememeleri onun Rabbu'l-âlemîn'den nebîsi ve Resûlü'ne indirilmiş bir kelâm olduğunu kanıtlamıştır.

Yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. Vekûd (وَقود), fetha ile odun (yakıt) demektir, vukûd (وُقود), zamme ile ise ateş mânasına gelir. Yüce Allah bu âyetinde cehennemin yakıtını insanların teşkil ettiğini haber vermiştir. Onların bedenleri ne zaman yanıp tükenirse yenilenerek devam ettirilir, "Derileri pişip duyarsız hale geldikçe onlara başka deriler giydiririz"[104] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Metinde yer alan el-hicâre (الحجارة) kelimesi bazılarına göre kükürt, bazılarına göre ise bilinen taşlar demektir. Taşlar sert ve yoğun olduğundan şiddetle yanar ve fazlasıyla kızdırır.

[Cehennemin Kâfirler İçin Yaratılması]

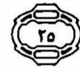
Kâfirler için hazırlanmıştır. Âyetin bu kısmında cehennemin kâfir olmayanlar için hazırlanmadığının ispatı vardır. Bu husus Mu'tezile'nin telakkisini çürütmektedir; şöyle ki onlar büyük günah işleyene kâfir demedikleri halde cehennemde ebedî kalacağını benimsemişlerdir. Onların anlayışına göre ce-
61 hennem aynı zamanda kâfirler için de hazırlanmıştır; § müminin ebedî azaba

104 en-Nisâ 4/56.

mahkûm edilmesi ise işlediği mâsiyetler, yüklendiği günahlar ve sergilediği çirkin davranışlar yüzündendir. Aslında Allah dilediği kimseyi dilediği kadar azapta bırakır, "O, kendi hüküm verişine kimseyi ortak etmez"[105] meâlindeki beyan gereğince bu konuda yaratıkların hüküm beyan etme hakkı yoktur.

Derlerse ki: Müşriklerin çocukları cennette olacaktır, oysaki cennet müminler için hazırlanmıştır; demek ki müminlerden başkalarının da cennete girmesi ve ebedî olarak orada bırakılması câizdir. Buna göre cehennem de, kâfirler için hazırlanmış olsa bile kâfir olmayanların orada ebedî azaba mahkûm edilmesi câizdir. "[O gün] yüzleri kararanlara, 'İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?'"[106] meâlindeki âyette imandan sonraki küfür sebep olarak gösterilmiştir. Demek ki küfür üzere neşet eden ile imandan sonra küfre dönen cehennemde ebedî kalma hususunda eşittir. Şu halde kebîre işleyen mümin ile hiç iman etmeyen kâfir cehennem azabı açısından aynı konumdadır.

Buna şöyle cevap verilir: Her kâfirin tabii yaratılışı Rabb'inin birliğine tanıklık eder. Fakat fıtratına bakış yapmayı terkedip alışılageleni tercih edince öylesinin durumu imandan sonra küfre dönüş statüsüne girer; ama aslında o, gerçekten mümin değildi ki sonradan küfre dönüş yapmış olsun. Mu'tezile'nin karşı delil olarak müşrik çocuklarını ileri sürmesine gelince, bu çocukların cennette ebedî olarak kalışları Rab'lerinden gelen bir lütfun eseridir. Allah Teâlâ'nın, dilediğini lütuf ve keremi çerçevesinde mükâfatlandırması tabii olup bunun için kişinin ille de bazı fiilleri işlemiş bulunması gerekmez. Yapılmamış bir amelin mukabili olmaksızın sadece ilâhî lütuf ve ikrâmın eseri olarak birinin mükâfatlandırılması aklen de câizdir, ancak irtikâp edilmiş bir günah olmaksızın azaba hükmedilmesi mümkün değildir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي
رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ

25. "İman eden ve yararlı davranışlar sergileyenlere altlarından ırmaklar akan cennetlere sahip olacaklarını müjdele. Ne zaman oradaki nimet-

105 el-Kehf 18/26.

106 Âl-i İmrân 3/106.

lerden biri kendilerine verilse, 'Bu daha önce de mazhar kılındığımız bir nimettir' diyecekler ve nimet onlara benzer bir konumda sunulacaktır. Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacak ve orada ebedî kalacaklardır."

İman eden ve yararlı davranışlar sergileyenlere ... müjdele. Âyetin bu kısmı itaat türlerinin hepsini iman statüsünde tutan kimsenin telakkisini çürütür, çünkü "yararlı davranışlar"ı (sâlih ameller) zikretmeden iman vasfını onlara nisbet etmiştir. Şu kadar var ki âyette söz konusu edilen müjde ve do-
62 layısıyla korkunun ortadan kalkması iyi davranışlara bağlı kılınmıştır. § Buradaki sâlih amellerin yerini kalbin amelinin (amelü'l-kalb) alması ihtimal dahilindedir; o da, kalbin iştiraki olmadan sadece sözle ifade edilen münafığın imanına benzemeyip Allah'a yönelen samimi bir imana sahip olmaktır.

Altlarından ırmaklar akan cennetlere sahip olacaklarını... yani bahçeler.

Altlarından ırmaklar... Yapılan yorumlardan biri şöyledir: Bahçe özellikle bir yerin veya bir mekânın adı olmayıp ağaçlar topluluğu ve oraya dikilmiş çeşitli meyve bitkileri demektir, böyle bir araziye bahçe denir.

Altlarından ırmaklar akan cennetler. Yani ağaçları ve dikili bitkilerinin altından. Şöyle de denilmiştir: **Altlarından**, gözün görebileceği yerden; böylesi insanlarca daha nezih, daha görkemli ve daha iç açıcı olur. Yine bir anlayışa göre **altlarından**, yani orada yükselen köşk ve binaların altından; yeryüzünün bazı mıntıkalarında olduğu gibi toprağın altından demek değil. Bu yorumun dayanağını rivayet edilen şu hadis teşkil etmektedir: "Her kılın altında cünüplük vardır"[107], yani kılın ten üstünde yükselen kısmının dibinde, cildin altında değil. Biraz önceki yorum da bunun gibidir: Köşk ve binaların aşağı kısmından. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

63 § Ne **zaman oradaki nimetlerden biri kendilerine verilse, "Bu daha önce de mazhar kılındığımız bir nimettir" diyecekler.** Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki: Daha önce de rızıklandığımız, yani dünyada. Yine denildi ki: Daha önce de rızıklandığımız, yani bu, dünyada iken, cennette böyle bir nimetin bulunduğu vaad edilen şeydir. Bir başka yorum, daha önce rızıklandığımız, yani bundan önce cennette sunulan demektir.

Nimet onlara benzer bir konumda sunulacaktır. Buna dair çeşitli yorumlardan biri şöyle: Benzer bir konumda, görünüşte benzer, tadında farklı.

---

107 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 94, 101, 133; VI, 111, 254; İbn Mâce, "Tahâret", 106; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 97; Tirmizî, "Tahâret", 78.

Veya benzer bir konumda; tat açısından benzer, fakat göze aksedişi ve renkleri farklı; zira öyle meyveler vardır ki yenilmesi bir yana ona bakmak suretiyle lezzet hissedilir. Bir de denildi ki güzel ve görkemli oluşta benzer.

Onlar cennette tertemiz eşlere sahip olacaklardır. Burada farklı yorumlar vardır. Kötü huy ve seviye düşüklüğünden arınmış, bunlardan uzak kalamayan dünya kadınları gibi değil. Denildi ki hastalık, ayrıca dünya hayatında müptelâ kılındıkları kir, pas ve hayızdan arınmış. Bir de özü ve temel yapısının berraklığı açısından tertemiz denilmiş; nitekim, "[Zerafeti sebebiyle] incik kemiğinin iliği şu kadar mesafeden görünür" buyrulmuştur[108]. Tertemiz; seçkin, eğitimli anlamı da verilmiştir.

Onlar orada ebedî olarak kalacaklardır. Yani sonsuz olarak ikamet edeceklerdir. Âyetin bu kısmı cennet ile cehennemin ve içindekilerinin fâni olduğunu ileri süren Cehmiyye'yi reddetmektedir. Onlara göre evvel, âhir ve bâkī olan Allah'tır, şayet cennet fâni değil de bâkī olursa yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelir. Lâkin bize göre bu bir vehimden ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla evvel, zâtıyla âhir, zâtıyla bâkīdir, cennet ve oradaki her şey ise başkası sayesinde bâkīdir. Eğer burada teşbihin bulunması söz konusu olsaydı âlim, semî' ve basîr sıfatlarında da teşbih bulunurdu, ayrıca var oldukları sürece yaratıklarla Allah arasında bekā sıfatında benzerlik meydana gelirdi. Zikrettiğimiz hususlarda böyle bir şey olmadığına göre cennet ve cehennemin ebediyetinde de teşbih oluşmaz. Bir de şu var: Allah Teâlâ cenneti kusur ve eksikliklerden arınmış bir âlem olarak yaratmıştır, çünkü onu "dârü'l-kuds" (دار القدس), "dârü's-selâm" (دار السلام) diye isimlendirmiştir[109]. Cennet bir gün sona erecekse onda en büyük eksiklik bulunmuş olur, § zira insan eninde 94
sonunda yokluğa mahkûm olacak bir hayatla mutlu olamaz. Cennetin sonu yokluktan ibaret bulunsaydı içindekilerin hayatını karartan bir nimet durumuna düşerdi. Sonuç olarak cennet ülkesi bütün kusurlardan arınmış olduğuna göre -ki yok olmak kusurların en büyüğüdür- kendisiyle birlikte içindekilerinin de ebedî olmaları kaçınılmaz bir nitelik taşır.

---

108 Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 18; Müslim, "Cennet", 14.

109 Kur'ân-ı Kerîm'de cennetin isimleri arasında "dârü'l-kuds" (دار القدس) terkibi geçmemektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği bir kutsî hadiste (*el-Müsned*, V, 257, 268) şöyle buyrulmaktadır: "Bana olan saygı ve korkusundan dolayı şarap içmeyi terkeden kimseye kıyâmet gününde kuds havuzlarından içireceğim". Dârü's-selâm (دار السلام) ismi için bk. el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25.

إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْي۪ٓ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَاَمَّا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا فَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَاَمَّا الَّذ۪ينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَٓا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِه۪ كَث۪يرًا وَيَهْد۪ي بِه۪ كَث۪يرًا وَمَا يُضِلُّ بِه۪ٓ اِلَّا الْفَاسِق۪ينَ ﴿٢٦﴾

26. "Şüphe yok ki Allah gerçeği açıklamak için sivri sinekle veya ondan daha basit bir şeyle misal getirmekten çekinmez. İman edenler bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr yolunu tutanlar ise, 'Allah bu misalle ne murad etmiştir?' derler. Allah böyle bir misalle nicelerini şaşırtır, nicelerini de doğru yola ulaştırır. Ancak onunla, zaten itaat altına girmeyenlerden başkasını şaşırtmaz."

Şüphe yok ki Allah gerçeği açıklamak için sivri sinekle veya ondan daha basit bir şeyle misal getirmekten çekinmez. Denildi ki bu ilâhî beyan **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** kâfirlerin Resülullah'a (s.a.) söyledikleri bir söze karşı cevap olarak gelmiştir. Bazı müfessirlerin[110] kaydettiğine göre şöyle demişlerdi: Senin Rabb'in basit hacimlere sahip bulunan, sivri olanı ve olmayanıyla birlikte sineği anmaktan çekinmiyor mu hiç (استحيا), halbuki dünyadaki hükümdarlar böyle bir şeyi söz konusu etmekten hayâ eder? Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, şüphe yok ki Allah [şundan] çekinmez buyurmuştur; çünkü yeryüzünün hükümdarları bu çelimsiz canlılara küçümseyen bir gözle bakar ve onları anmaya tenezzül etmezler. Yüce Allah ise bundan çekinmez, zira Cenâb-ı Hakk'ın birliğini, yaratıp geliştiriciliğini (rubûbiyyet) göstermesi açısından küçük cüsseli canlıları yaratmanın şaşkınlık veren fevkalâdeliği büyüklerini yaratmaktan çok daha önemlidir. Şöyle ki bütün insanlar bir araya toplanıp da sivri türünden olan veya olmayan bir sineği şekillendirmeye, onun için gerekli olan ağız, burun, el, ayak, mide ve dışkı yerini düzenlemeye çalışsalar güç yetiremezler. Ama onlar büyük cüsseli hayvanlar için bunu belki yapabilirler. Yeryüzünün hükümdarları sivri sineğin minyon oluşundan doğan bu fevkalâdeliğine bakmaya tenezzül etmemiş, ona sadece hakaret ve küçümseme nazarlarını atfetmişlerdir.

---

110 İbn Abbas ile İbn Mes'ûd bu görüşü benimseyenlerdendir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 177; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 65).

§ Kelâm âlimleri (ehl-i kelâm) hayâ kavramının Allah'a nisbet edilmesi 63
konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Onların bir grubu bunun câiz olduğunu kabul etmiş ve bu kanaatini, "Allah'ın, saçları İslâm'da ağarmış birine azap uygulamaktan hayâ ettiğini" belirten bir habere dayandırmıştır[111]. Bir de -daha önce yorumlarını yaptığımız üzere[112]- tekebbür, istihzâ ve muhâdaa kavramları gibi istihyâ da Allah'a izâfe edilebilir. Diğer âlimler ise haya kavramının Allah'ın zâtına nisbet edilmesini câiz görmemiştir, çünkü onun içeriğinde çekinme, izzetinefis gibi psikolojik faktörler bulunmaktadır, Allah Teâlâ bunlardan münezzehtir. Tefsirini yapmakta olduğumuz hayâ ise burada rıza mânasına gelmektedir; hayâ aynı zamanda terk demektir (لا يستحي), yani terketmez, bırakmaz.

İman edenler bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Yani âyette sözü edilen küçük cüsseli cisimlerin mesel olarak getirilmesinin hak olduğunu bilmişlerdir. Çünkü onlar bu tür yaratıklarda bulunan şaşkınlık verici özellikler, hikmetler ve inceliklere dikkat etmişlerdir.

İnkâr yolunu tutanlar ise, "Allah bu misal ile ne murad etmiştir?" derler. Çünkü bunlar o yaratıklarda bulunan fevkalâdelik ve hikmetlere değil, onların çelimsiz ve küçük oluşuna bakmışlardır.

[Hidâyet ve Dalâlet]

Allah böyle bir misal ile nicelerini şaşırtır, nicelerini de doğru yola ulaştırır. Âyetin bu kısmı Mu'tezile'nin hidâyet-dalâlet telakkisini çürütmektedir. Çünkü bu kısım kâfirlerin "Allah bu misal ile ne murad etmiştir" şeklindeki sorularına cevap teşkil etmekte ve şöyle demektedir: Allah bu misal ile birçok kimseyi şaşırtmayı, birçok kimseyi de doğru yola ulaştırmayı dilemiştir. Yani dalâleti tercih edeceğini bildiği kimseyi dalâlete sevketmiş, hidâyetini bildiği kimseyi de hidâyete iletmiştir. Herkesin seçip tercih edeceği şeyi murad etmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Mu'tezile mensupları ise Cenâb-ı Hak sözü edilen mesel ile herkesi hidâyete ulaştırmak istemiş, fakat onların bir kısmı bunu kabul etmemiştir demektedir. İkinci olarak Allah böyle bir misal ile nicelerini şaşırtır, yani dalâlet yoluna giren için bu fiili yaratmış, hidâyet

---

111 Enes b. Mâlik'ten rivayet edilip Resûlullah'a nisbet edilen kutsî hadis görünümündeki bir haberde şöyle denilmektedir: "Ben, saçları İslâm'da ağarmış erkek veya kadın bir kulumu azaba mâruz bırakmaktan hayâ ederim". Ancak bu haberin asılsız olduğu ifade edilmiştir (bk. Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a*, s. 480).

112 bk. el-Bakara 2/12.

yoluna giren için de hidâyet fiilini yaratmıştır. Biz bu konuyu daha önce açıklamıştık[113].

66 **§ Ancak onunla zaten itaat altına girmeyenlerden başkasını şaşırtmaz.** Yani bu mesel ile fâsıktan başkasını dalâlete sevketmez, çünkü fâsık bu tür mesellerin işaret ettiği fevkalâdelik ve inceliklere dikkat etmez.

اَلَّذٖينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مٖيثَاقِهٖ وَيَقْطَعُونَ مَٓا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ
اَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

27. "Onlar ki Allah'a verdikleri kesin itaat sözünden dönerler. Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği akrabalık bağlarını keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. Dünyada ve âhirette ziyana uğrayanlar işte onlardır."

Onlar ki Allah'a verdikleri kesin itaat sözünden dönerler. Allah'ın ahdi (Allah'a verilen söz) iki şekilde olur. Birincisi yaratılış ahdidir, şöyle ki herkesin yaratılışı Rabb'inin vahdâniyyetine tanıklık etmektedir; "Kendi fıtrî yapılarında da âyetler vardır, onlar bunu görmezler mi?"[114], "Kendi yaratılışlarına bakıp düşünmezler mi?"[115] meâlindeki âyetlerde belirtildiği üzere. Kişi kendi yaratılışına bakıp tefekkür ederse bir yaratıcısının bulunduğunu, onun bir ve tek olup şeriki düşünülemeyeceğini anlar. İkincisi ise peygamberlerin tebligatına bağlı olan risâlet ahdidir, şu âyet-i kerîmeler bu hususa ışık tutmaktadır: "Allah şöyle buyurmuştur: Ben sizinle beraberim. Eğer namaz kılar, zekât verir, peygamberlerime inanıp onları desteklerseniz ve Allah'a veriyormuş gibi ihtiyaç sahibine karşılıksız borç verirseniz mutlaka günahlarınızı bağışlar ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım"[116], "Allah, kendilerine vahiy ürünü kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve hiçbir şekilde gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[117]. Fakat insanların bir kısmı her iki ahdi de bozmuştur. Hilkat ahdini ve risâlet ahdini.

Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği akrabalık bağlarını keserler. İki yoruma açıktır: Peygamberlerin bir kısmına iman etmekten; halbuki

---

113 bk. Fâtiha sûresi, 6. âyetin tefsiri.

114 ez-Zâriyât 51/21.

115 er-Rûm 30/8.

116 el-Mâide 5/12.

117 Âl-i İmrân 3/187.

onlar bütün peygamberlere iman etmekle emredilmişlerdi; "Bir kısmına inanır, bir kısmını inkârla karşılarız"[118] meâlindeki âyet-i kerîmede işaret edildiği gibi. **Bir de Allah'ın daima riayet edilmesini emrettiği hısım-akraba bağını koparırlar**, diye yorumlanmıştır. **Ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar.** § 64
Burada da iki yorum yapılmıştır: Yeryüzünde fesat çıkarılmasını emretmek suretiyle bozgunculuk yaparlar; "[Münafıklar] kötülüğü emreder, iyilikten sakındırmaya çalışırlar"[119] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Bir de şöyle denilmiştir: Bozgunculuk yaparlar, yani bizzat kendileri yeryüzünde fesat çıkarırlar; "Yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışırlar"[120] meâlindeki ilâhî beyanda görüldüğü gibi.

Ziyana uğrayanlar işte onlardır. İki şekilde yorumlanabilir. Dünyaya ait arzu ve emellerinin gerçekleşmemesi sebebiyle ziyana uğramışlardır. Hasan-ı Basrî'den rivayet edildiğine göre "ziyana uğrayanlar işte onlardır" beyanı hakkında şöyle demiştir: Küfrü tercih etmeleri sebebiyle kendilerini cehennem tabakaları arasına atmışlardır, bu ise apaçık bir hüsrandır.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ
يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28. "Nasıl olur da Allah'ı inkâr edersiniz? Oysaki siz bir zamanlar cansız iken O size hayat verdi. Günü gelince hayatınıza son verecek, sonra da sizi diriltecektir. Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız."

Nasıl olur da Allah'ı inkâr edersiniz? Oysaki siz bir zamanlar cansız iken O size hayat verdi. Birkaç şekilde yorumlanır. **Keyfe** (كيف), yani Allah'tan başka put ve benzeri şeylere tapmak ve bunun hak olduğu konusunda nereden kesin bir delil elde ettiniz? Halbuki sözü edilen nesnelerden ne ölümden sonra hayat verme ne de hayat bahşettikten sonra öldürme fiilleri sâdır olmuştur.

Denildi ki: **Nasıl olur da inkâr edersiniz**, öldükten sonra dirilmeyi? **Oysaki siz bir zamanlar cansız iken**, yani sperm halinde iken **O size hayat verdi**. Aslında siz ilk yaratılışı müşahede edip benimserken ölümden sonraki dirilmeyi ve hayata kavuşturulmayı nasıl inkâr edersiniz?

---

118 en-Nisâ 4/150.
119 et-Tevbe 9/67.
120 el-Mâide 5/33.

[Âhiret İnancının Aklî Delili]

Bir de şöyle denildi: **Nasıl olur da inkâr edersiniz** yeniden can verilmesini ve ölümden sonra diriltilmeyi? Halbuki belli bir sonuç belirlemeden yaratıkları mutlak mânada yok etmek için meydana getirmenin akıl açısından boş ve abes bir şey olduğu ortadadır, zira sadece yıkma zevki için bina yapan herkes abesle iştigal ettiği gibi belli bir hedef ve sonucu bulunmayan bir konuda gayret gösteren kimsenin boşuna uğraştığı veya şaka yaptığı da kesindir. Şu halde azîz ve celîl olan Allah'ın fiilini ne hakla abes konumunda tutarsınız? Çünkü Cenâb-ı Hak insanlar için bir ceza ve mükâfat günü yaratmasaydı onları ilkin meydana getirmekle abesle iştigal eden, şaka yöntemini benimseyen ve
63 isabetli fiil yapmayı terkeden bir varlık olurdu. § Gerçek şu ki Allah zâlimlerin ileri sürdükleri iddialardan yüce, pek yücedir.

Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız. Yani O'nun huzuruna çıkarılacağınızı bilmektesiniz. Kur'ân'da geçen "masîr" (مصير) ve "meâb" (مآب) kelimeleri de aynı anlama gelir. İkinci olarak, "Sizin için hazırlanan gazaba döndürülüp götürüleceksiniz". Cenâb-ı Hak âyetin bu kısmı ile kâfirlere karşı kesin delil kullanarak kendilerini ilkin ölü iken yarattığını, ikinci ölüm halinden sonra da yeniden hayata kavuşturacağını haber vermektedir. **Nihayet hepiniz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız**, sanki şöyle buyurmaktadır: Şunu da bilmelisiniz ki siz O'nun huzuruna çıkarılacaksınız.

هُوَ الَّذٖى خَلَقَ لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمٖيعًا ثُمَّ اسْتَوٰٓى اِلَى السَّمَٓاءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلٖيمٌ ﴿٢٩﴾

29. "O Allah ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmış, sonra yukarıya yönelip yedi semâyı düzenlemiştir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."

O Allah ki yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yaratmış. Denilmiştir ki bu âyet-i kerîme bir öncekinin bağlantısı konumundadır. Yani yeryüzündeki her şeyi yaratan Allah'ı nasıl inkâr edersiniz, birliğine işaret eden her şeyi; zira yeryüzünde bulunan her şey Allah'ın birliğine kılavuzluk ettiğinden şüphe edilmez. Şöyle bir mânanın verilmesi de mümkündür. Yeryüzündeki her şeyi sizin için bir nimet olsun diye yaratan Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki bunu yapması için Allah üzerinde hiçbir hakkınız yoktu, yegâne amaç bütün bu nimetlere karşı O'na şükretmenizden ibaretti. Peki, nasıl olur da bu nimetlere mukabil yapacağınız teşekkürü O'ndan başkasına yöneltirsiniz! Bir

başka mâna da şöyle şekillenmiştir: **Yeryüzünde olanları sizin için yaratmıştır**, yani dünyada sizi imtihan etmesine vesile olması için; "O Allah ki hanginizin daha güzel davranışta bulunacağını ortaya koymak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"[121] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi. Ve bir de öbür âlemde ceza ve mükâfata kavuşturulmanız için. Şu halde yeniden dirilmeyi nasıl inkâr edebilirsiniz? İnsanların eninde sonunda ölmek üzere dünyada yaratılmasının ve âhiretin gerçekleşmesi için de tekrar diriltilmesinin beyan edilmesinde hikmet vardır, bu hususun söz konusu edilmemesi ise hikmetin ortadan kalkması demektir.

[Müteşâbihâtın Te'vili: İstivâ]

Sonra semâya yöneldi. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki duman (gaz) yükseldi, "Sonra duman halinde bulunan semâya yöneldi"[122] meâlindeki âyet-i kerîmesinde olduğu gibi. Yine denildi ki istevâ (استوى) tamamlandı mânasına gelir, "[Mûsâ] yiğitlik çağına erişip gücünü tam olarak kazanınca"[123] meâlindeki beyanda görüldüğü üzere. Buradaki istevâ (استوى) "temme" (تم) anlamına gelir; bir de istevâ "istevlâ" (استولى) (hâkimiyeti altına aldı) anlamına gelir, de denilmiştir.

§ Bize göre sonra semâya istivâ etti, "istevâ ale'l-arş"[124] (استوى على العرش) ve 69
benzeri diğer âyetler: "Rabb'in geldi, melekler saf saf"[125], "Onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"[126] meâlindeki âyetlerde bir hareket noktası belirlemek gerekir. Nitekim Müşebbihe'nin zannına göre bu tür ilâhî beyanlarda birçok yaratığın vasıflanabileceği şekilde Cenâb-ı Hakk'ın nitelendirilmesinin delili vardır. Gerçekte ise bu nevi âyetler birkaç ihtimal taşımaktadır. Birincisi Allah Teâlâ'yı naslarda geldiği gibi nitelememiz, ama bunun yanında, kendisine nisbet edilen fiillerde başkasına benzemediğinin bilincini de taşımamızdır. Çünkü sen hiçbir şeyin Allah'ın benzeri olmadığına ve hiçbir şeyde O'na benzer bir özelliğin bulunamayacağına prensip olarak inanmaktasın. Şöyle ki herhangi bir şeydeki yaratılmışlık (hades) özelliği Allah'ın zâtında bulunamayacağı gibi bir şeyin bir yönden Allah'a benzer görünümde bulunması da onun kıdemini gerektirmez. Yaratan ile yaratılanlar arasında ileri sürülebilecek bu tür telakkiler hem akıl hem de nakil açısından reddedilmiştir. Şunu da be-

---

121 el-Mülk 67/2.
122 Fussılet 41/11.
123 el-Kasas 28/14.
124 el-A'râf 7/54.
125 el-Fecr 89/22.
126 el-Bakara 2/210.

lirtmek gerekir ki Cenâb-ı Hakk'ın bir fiille nitelendirilmesi halinde bu fiilin yaratılmışlara özgü ölçülerle değerlendirilmesi câiz değildir. Ayrıca O'nun hay, kadîr, semî' ve basîr oluşu benzer vasıflara yaratıklardan birinin sahip olması ile de Allah'ın zâtında beşerî özellikler meydana gelmez. Bu münasebetlerin kökten reddedilmesi suretiyle yaratan ile yaratılan arasındaki benzerlik bâtıl olup ortadan kalkar ve sonuç olarak Allah'ın iradesi çerçevesinde naklin ve ilâhî vahyin gerekliliği ortaya çıkar. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

İkincisi, bu tür ilâhî beyanlarda sözü özet konumunda tutan, açıklamanın tamamına dolaylı olarak işaret eden ve bazı noktalarla yetinme özelliği taşıyan mânaların bulunması da mümkündür. Meselâ şu âyetlerde olduğu gibi: "Rabb'in geldi, melekler de..."[127] yani "bi'l-meleki" (بالملك) (melekleri getirdi: gönderdi), "Sen ve Rabb'in gidin ve savaşın"[128], "bi-rabbike" (بربك) (Rabb'inin yardımıyla) demektir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın Rabb'inin yardımıyla savaşacağı bilindiğinden böyle anlaşılmıştır. Bunun gibi bir önceki âyette de meleklerin geldiği bilinmektedir. Sanki ilâhî beyan bunu ifade etmektedir. Buradaki bakış açısını şu âyetler de desteklemektedir: "Melekler O'ndan emir almadan konuşmazlar, onlar sadece O'nun emriyle iş görürler"[129], "Onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?"[130]

70 § Burada ileri sürülen bakış açısını vuzuha kavuşturan hususlardan biri de şudur ki hiçbir kimse biraz önce geçen âyetlerde yer alan kelimelerden hakikat mânasında Rabb'in gelmesine (ityân, mecî') (اتيان، مجيء) inanmaz, hatta bunu tasavvur bile etmez; bunun gibi O'nun nüzûlünün (نزول) kâfirlerin beklemesine bağlı kılındığını da kabul etmez. Gerçekte sözü edilen fiil meleklerin gelmesiyle ilgilidir. Şu ilâhî beyanlarda da olduğu gibi: "Melekleri görecekleri gün, evet o gün günahkârlar için hiçbir sevinç haberi yoktur"[131], "Biz melekleri mutlaka gerçekleşecek bir iş için indiririz ve bu durumda inkârcılara mühlet verilmesi mümkün değildir"[132]. Bizim ortaya koyduğumuz bu yaklaşımlarda, meleklerin Allah nezdindeki konumlarının büyük olduğunun işaretleri de bulunmaktadır.

---

127 el-Fecr 89/22.
128 el-Mâide 5/24.
129 el-Enbiyâ 21/27.
130 el-Bakara 2/210.
131 el-Furkān 25/22.
132 el-Hicr 15/80.

Söz konusu edilen semâya istivâ beyanının bir benzeri de, "Rahmân arşa istivâ etmiştir"[133] meâlindeki âyette de mevcuttur. Burada iki bakış açısı söz konusudur. Birincisi arşın hükümranlık mânasında, istivânın ise hükümranlıkta eksiği bulunmayan tam bir hâkimiyet anlamında olmasıdır. Bunun yanında istilâ (استيلاء) hâkimiyet altına alma, yani başkasına ait hiçbir hükümranlık ve yönetim hakkının bulunmaması da düşünülmelidir. İkincisi arşın yaratılmış âlemin en yüksek ve en üst noktası konumunda bulunmasıdır. Nitekim insan zihni de arşı böyle tasavvur etmektedir. Buna göre Cenâb-ı Hak mekânlardan münezzeh olma mânasında bir yücelikle nitelendirilmiş olur. Aynı zamanda Allah mekânlar oluşmadan önce ne idi ise oluşmasından sonra da aynı olup hâkimiyet, kudret ve mekânlardan münezzeh oluş mânasında "her şeyin ötesinde olan en yüce konumdadır". **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Burada zikrettiğimiz hususların özü şudur ki Allah'ın fiilini yaratıkların fiiliyle, O'nun niteliğini yine yaratıkların niteliği ile mukayese etmemeliyiz, çünkü O hiçbir şeyin kendisi gibi olmayacağını haber vermiştir[134].

Yedi semâyı düzenlemiştir. Allah Teâlâ bir defasında yedi semâyı düzenledi (sevva) (سوّى), bir defasında da "yedi semâyı yarattı (haleka) (خلق)"[135], bir defasında yine "yedi semâyı yarattı (قضى)"[136], bir defasında § "göklerin sanatkârane 71
yaratıcısı (بديع)"[137] buyurmuştur, bunların hepsi aynı mânaya gelmektedir.

[Hz. Âdem ve İnsan Türünün Yaratılışı]

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَل۪يفَةًۜ قَالُٓوا اَتَجْعَلُ ف۪يهَا مَنْ يُفْسِدُ ف۪يهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَۚ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَۜ قَالَ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30. "Bilmelisin ki senin Rabb'in meleklere, 'Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım' demişti. Melekler de, 'Seni övgü ile yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?' diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Allah, 'Ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim' buyurdu."

---

133 Tâhâ 20/5.
134 eş-Şûrâ 42/11.
135 et-Talâk 65/12; el-Mülk 67/3.
136 Fussılet 41/12.
137 el-Bakara 2/17; el-En'âm 6/101.

{İmam radıyallahu anh şöyle buyurdu:} Bakara sûresinde Âdem aleyhisselâm kıssasının içerdiği hususlar ve bu konuda müfessirlerin söylediklerinin anlaşılması noktasında söylenmesi gereken şudur ki bu alanı ilgilendiren bütün hikmetlere isabetle değinildiği, herhangi bir konunun kesinlikle dile getirildiği ve âlimlerin yaptıkları yorumların tam bir kavrayış özelliğine sahip bulunduğu hususunda hiçbirimiz kesin bir şehâdette bulunmamalıdır. Beşer olarak tasarlayabileceğimiz ve bilgimizin ulaşabileceği nihaî nokta ilâhî imtihana tâbi tutulanların vasıflandırılabileceği özellikler çerçevesi ile sınırlıdır. Gerçi meleklerin her türlü yakışıksız vasıftan münezzeh olduğu tercih edilen bir kanaattir, çünkü Cenâb-ı Hak şu beyanları ile meleklere itaat vasfını nisbet etmiştir: "[Melekler] Allah'ın buyurduklarına karşı gelmez ve emredilen her şeyi yerine getirirler"[138], "Müşrikler, 'Rahmân [melekleri] evlât edinmiştir' dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis onlar ilâhî lütuf ve ihsana mazhar kılınmış kullardır. Melekler O'ndan emir almadan konuşmazlar, onlar sadece O'nun emriyle iş görürler"[139], "Onlar yücelerdeki Rab'lerinden korkarlar ve emrolundukları her şeyi yerine getirirler"[140], "O'nun huzurunda bulunanlar kendisine ibadet etme hususunda ne kibre kapılırlar ne de yorgunluk duyarlar"[141]. Ayrıca Resûlullah'tan gelen rivayetlerde meleklerin Allah'a itaat
72 etme ve sürekli ibadette bulunma nitelikleri açıklanmaktadır. § Bir de hiçbir peygamberden meleğin günah işlemekle nitelendirildiğine dair bir nakil gelmemiştir. Bu husus bazı Selef âlimlerinden zikredilmiş ve de -yüce Allah'ın melekleri hakkında dil uzatmanın münasebetsizliği bir yana- böyle âlimlere cüzi meselelerde muhalefet etmenin hiçbir sakıncası bulunmamaktadır. **Yardım Allah'tandır, hatalardan korunma O'nun sayesinde mümkündür.**

[Meleklerin Nitelikleri]

Allah Teâlâ meleklerine şöyle buyurmuştur: **"Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım" demişti. Melekler de, "Seni övgü ile yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" diye karşılık verdiler.** Bazı âlimler bunun meleklerin bir sürçmesi (zelle) olduğunu ileri sürmüştür. Çün-

138 et-Tahrîm 66/6.
139 el-Enbiyâ 21/26-27.
140 en-Nahl 16/50.
141 Bu hususta Resûlullah'tan rivayet edilen beyanlardan biri şöyledir: "Gök hissettiği ağırlıktan ötürü inlemiştir. Doğrusu buna hakkı da vardır. Çünkü orada dört parmaklık bir yer yoktur ki üzerinde secde eden bir melek bulunmasın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 173). Meleklerin nitelikleri hakkında bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "Melek" md.

kü onların **yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım** şeklindeki ilâhî beyana bu ifadeleri ile karşılık vermeleri münasip değildi; bu üslûp sorgulama konumunda olup Allah'ın fiilini yadırgayan bir eda ile "Biz şöyle şöyle yapmaya hazırken sen bu işi nasıl yaparsın?" mânasına gelir. Sözü edilen âlimler **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** meâlindeki ilâhî beyanla da kanaatlerini desteklemek istemişlerdir, bu ifadede, söyleyenin uyarılmasını gerektiren bir nevi bilgisizlik olmasaydı Cenâb-ı Hak **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** mukabelesinde bulunmazdı. Kendilerinin bilmediği birçok şeyi Allah'ın bildiği hususu meleklerce mâlûmdu. "Eğer iddianızda samimi iseniz" sözüyle Allah'ın kendilerini nesnelerin isimlerini söylemekle imtihan etmesi de bu kanaati desteklemektedir. Şayet meleklerden uyarıya mâruz kalacakları bir söz çıkmasaydı Cenâb-ı Hakk'ın "şunların isimlerini bana bildirin" şeklindeki beyanına "iddianızda haklı iseniz" şartını koşmasının bir anlamı kalmazdı. Şu da var ki bu üslûp sitem ve uyarı konumu arzetmektedir.

Bazı âlimler şöyle demiştir: **Orada bozgunculuğa yol açacak... birini mi yaratacaksın** ifadesi İblîs'e aittir. Aslında bu sözle karşılık veren İblîs'tir, ama ifade çoğul kipinde zikredilmiştir. Dil açısından topluluğu kastederek tek kişiye veya tek kişiyi kastederek topluluğa hitap etmek mümkündür; her ne kadar Allah'ın hitabı "**senin rabbin meleklere ... demişti**" şeklinde melekler topluluğuna yönelik görülse de, nitekim "**bana** şunu **bildirin**" ifadesi de çoğul şeklindedir.

Aslında Allah meleklerin o hususu bilmediklerini biliyor ve bilmedikleri halde bunu kendilerine emretmesi de ihtimal dahilinde bulunmamaktadır. Melekler ille de haber vermeye gayret gösterselerdi gerçeğe aykırı şeyler söyleme durumunda kalacaklardı. § Şu halde âyetin içerdiği ilâhî beyan melekle- 73
rin yaptığı bir hataya mukabil onlara sitem ve uyarı niteliği taşır. Bu telakkiyi destekleyen hususlardan biri de meleklerin Allah'ın öğrettiklerinden başka bir şey bilmediklerini itiraf edişleridir. Cenâb-ı Hakk'ın, "Ben göklerin ve yerin sırlarını bilirim"[142] meâlindeki beyanı da aynı telakkiyi desteklemektedir; melekler önceden yaptıkları bir gaflet olmasaydı onların bu tür haddini bildirmeye ve uyarıya lâyık görülmelerinin pek anlamı kalmazdı. Çünkü azîz ve celîl olan Allah'ın göklerin ve yerin gaybını bildiği hususu üstün derecedeki melekler şöyle dursun kötü davranışlı kâfirlere bile gizli kalan bir şey değildir. Fakat makbul kullar da sürçme ve küçük hatalarından ötürü dikkatleri çekile-

---

[142] el-Bakara 2/33.

rek bazan uyarılırlar; "Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının"[143]; bir de Resûlullah'a (s.a.) hitaben, "Eğer seni kararlı hale getirmeseydik neredeyse onlara az da olsa meyledecektin ve şüphe yok ki o zaman sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattıracaktık"[144], ayrıca meleklere hitaben, "Onlardan biri, 'Ben de O'ndan ayrı bir tanrıyım' diyecek olursa biz onu cehennemle cezalandırırız"[145] âyetlerinde görüldüğü gibi.

Bazı âlimler meleklerin imtihan çerçevesinde günah işlemesini câiz görmüşlerdir. Onların imtihana tâbi tutulmasının delili biraz önce sözünü ettiğimiz ümit ve korku fiilleridir; bunun yanında Allah'a ibadet etmekle övülmeleri, ulûhiyyet iddia ettikleri takdirde tehdide mâruz bırakılmaları da zikredilmelidir. Şu da var ki meleklerin fiilleri cebir ve zor ilkesine bağlı olarak gerçekleşseydi ifa ettikleri ibadet ve itaat konularında övülmeye lâyık görülmez, mâsiyetin imkân dahiline girmediği ve yaratılışın buna müsait olmadığı durumlarda da imtihan önem kazanmazdı, çünkü itaat mâsiyetten korunmaktan ibarettir. Cenâb-ı Hak, "Melekler Allah'a âsi olmaz"[146] buyurmuştur. Böyle bir ifade günah işleme ihtimali bulunmayan kimseler için kullanılmaz. Şu halde meleklerin de günah işleme imkânına sahip kılındıkları sâbit olmuştur. Bu sebepledir ki onların taatleri önem kazanmış ve ibadetlerinin kıymeti artmıştır. İmtihana tâbi tutulan kimsenin, Allah Teâlâ'nın koruma ve himayesi olmadığı takdirde sürçmesi, küçük hata, hatta günah işlemesi, her türlü belâ
64 § ve sıkıntıya mâruz kalması endişe edilecek bir husustur. Allah'ın koruması ise O'nun bir ihsan ve ikrâmı olup sadece kendisi tarafından lütfedilir, kimse buna yaratılıştan sahip değildir. Öyleyse günah işlemekle sınava tâbi tutulmak daima mümkündür. Şunu da söylemek gerekir ki sözü edilen makbul kullardan bazı hataların vuku bulması diğer insanlar için günahtan uzak kalmayı temenni etmeleri, günahsız oluştan ümit kesmeleri ve bu konuda yardımını esirgememesi için daima Allah'a yönelmelerine büyük etkiler yapmaktadır. Değeri ne kadar büyük olursa olsun Allah'a itaatkâr olan hiçbir kimse yoktur ki nefsiyle baş başa bırakıldığında tehlike içinde bulunmamış olsun; zaten Allah bazı konularda rızâsına ters seçimlerde bulunabileceğini bilmektedir. Şu kadar var ki kul Allah'a sığınıp niyazda bulunmayı şiar edinir. Bazı peygamberlerden (Allah'ın salât ve selâmı onların üzerine olsun) vuku bulan zellelerin anlamı da bundan ibarettir.

---

[143] Âl-i İmrân 3/131.
[144] el-İsrâ 17/74-75.
[145] el-Enbiyâ 21/29.
[146] et-Tahrîm 66/6.

Bir kısım âlim de var ki meleklerin Âdem'in yaratılması münasebetiyle Allah Teâlâ'ya olan itirazları onların yaptığı bir zelle biçiminde değerlendirmemiştir; aksine Allah kendilerini bundan korumuştur. Buna göre **orada bozgunculuğa yol açacak ... birini mi yaratacaksın** meâlindeki sözleri iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi soru tarzında olup Cenâb-ı Hak kendilerine âdemoğullarının yeryüzünde fesat çıkaracaklarını haber verince onlar da: "Bunu nasıl yapabilirler, halbuki sen onları yarattın, rızıklandırdın ve çeşitli nimetlerle ikrâmda bulundun; biz ise yaratılışımızı (bu şekilde) gerçekleştirdiğin için seni övgüyle yüceltir, aşkınlığını dile getiririz?" Yahut da şöyle: "İnsanların aklı kendilerine verilen bunca nimetlere rağmen sana âsi olmayı nasıl tasavvur edebilir; biz melekler zümresine gelince, aklımız böyle bir şeyi asla kabul etmez". Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah, **ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim** buyurmuştur. Yani ben âdemoğullarını fıtratlarına yerleştirilen birçok şehvete rağmen imtihana tâbi tutacağım; beşerî arzular kendilerine baskın geldiğinden çeşitli gafletlere mâruz kalıp, § düşmanlarının çokluğu 75
ve arzularının baskısı yüzünden daima uyanık ve bilinçli olma hali onlar için zor bir şey olacaktır. Tâbi tutuldukları sınav çok çetin olacağından sözü edilen kötülükleri yapabileceklerdir. Buraya kadar anlattığımız yorum Allah'ın kendisine âsi olacak kimseleri yaratmasındaki hikmeti hedefleyen soruya karşı verilen bir cevap niteliğindedir. Allah bu cevap meyanında meleklerin bilmediği şeyleri kendisinin bildiğini haber vermiştir. Bu haber veriş, Allah'ın dostlarının yanında düşmanlarının da olacağını açıklama anlamına geldiği gibi O'nun yarattığı kimselerin hiçbirini kendinin bir ihtiyacı veya menfaati için yaratmadığının da açıklaması mânasını içerir. Şayet zatî ihtiyaç ve menfaatinden dolayı olsaydı emrettiği bir şeye muhalefet edecek kimseyi yaratmazdı. O'nun insanları yaratmasının hikmeti birbirlerine ibret ve öğüt vesilesi olmalarıdır. Bunun sonucunda âsilerin cezaya çarptırılması ilkesi başkaları için günahtan çekinme ve öğüt alma vesilesi olur. Ve benzeri başka sonuçlar.

İkinci bir yorum, **orada bozgunculuğa yol açacak ... birini mi yaratacaksın** beyan-ı ilâhîsinin nefiy değil, ispat konumunda bulunmasıdır. Yani sen bunu yaparsın, çünkü âsi olacak kimseleri yaratmakta senin için hiçbir zararın bahis konusu olmadığı gibi itaat edecek kimseleri yaratmakta da herhangi bir menfaatin yoktur. Senin övgüye lâyık zâtın, fiillerinin bu iki amaçtan herhangi birine yönelik olmasından münezzehtir. Sözü edilen âyetin taşıdığı üslûp şu ilâhî beyana benzemektedir: "Kalplerinde bir hastalık mı var onların, yoksa şüpheye mi sürüklendiler, yahut da Allah ve Resûlü'nün kendilerine haksızlık

edeceğinden mi endişe ediyorlar?"[147]; bu âyetteki istifham gerçek mânada bir istifham olmayıp hastalığın ve şüphenin mevcut olduğu şeklinde ispata yönelik bulunmaktadır. Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili âyette şu ihtimali de belirtmek gerekir ki etec'alü (أتجعل) lafzındaki istifham edatının (ا) zâid olması mümkündür; "Dün bir adam öldürdüğün gibi bugün de beni mi öldürmek istiyorsun?"[148] meâlindeki âyetin başında yer alan (e türîdü) (أتريد) lafzındaki elif ile "Arzı iki günde yaratan Allah'ı inkâr mı ediyorsunuz"[149] âyetinde yer alan einneküm (أئنكم) lafzındaki elifler gibi. Burada mâna (inneküm) (انكم) ve (türîdü) (تريد) şeklindedir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet de bu konumdadır.

{İmam şöyle dedi:} "Ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim" meâlindeki ilâhî beyanın mânası şudur ki Allah meleklere yeryüzünde fesat çıkaracak âdemoğullarını haber vermiş, fakat onlara içlerinde bulunacak peygamberleri ve makbul kulları bildirmemiştir. Şüphe yok ki Cenâb-ı Hak meleklerin bilme-
34 diği hayırlı kulların haberlerini bilmektedir. § Bu sebepledir ki meleklerden varlıkların isimlerini söylemelerini talep ettiği sırada onlara Âdem'e lütfettiği büyük nimetleri bildirmiş ve isimleri kendisine öğretmek suretiyle onu bir nevi meleklerin peygamberi konumuna getirmiştir. Melekler beşer türü içinde nurdan yaratılmışların muhtaç olacağı bir şeyin bulunabileceğini tasavvur edememişlerdi; o nur ki nesnelerden perdelerin kaldırılması ve onların bütün çıplaklığıyla açığa çıkmasının sebebini teşkil etmektedir. Durum böyle iken melekler ilim elde etmek için kapalılığın ve karanlığın temelini oluşturan toprak ve suyun özünden yaratılmış birine muhtaç olsunlar! Cenâb-ı Hak Âdem'i yaratmasındaki yöntem sayesinde, meleklere, varlıkları bilip tanıma yolunun yaratılıştan değil Allah'ın lütfu ve keremi olduğunu bildirmek istemiştir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Bazı âlimler, makbul kullardan öylesi vardır ki isyan konumunda bulunan zelle şöyle dursun günah işlemenin zihne gelmesi sebebiyle bile itâba (عتاب) yani kınamaya müstahak olurlar, demiştir. Onlar derece ve değerlerinin yüksek oluşu sebebiyle günah işlemeseler bile böylesi bir durum sebebiyle kınamaya mâruz kalırlar. Nitekim Allah Teâlâ mâsiyet konumunda olmayan bazı konularda Peygamber'ine (s.a.) itâbta bulunmuştur. Şu âyetlerde görüldüğü gibi: "Allah seni affetti ya, ama sen doğru söyleyenleri tesbit edip yalancıları belirlemeden onlara niçin izin verdin?"[150]; "Günah işlemek suretiyle öz var-

147 en-Nûr 24/50.
148 el-Kasas 28/19.
149 Fussılet 41/9.
150 et-Tevbe 9/43.

lıklarına hıyanet eden kimseleri savunma"[151]; "Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de iyilik ettiğin kimseye, 'Eşini boşama ve Allah'a karşı saygılı davran!, diyordun. Ama bunun yanında Allah'ın eninde sonunda açığa vuracağı şeyi insanlardan çekinerek içinde gizliyordun"[152]. Halbuki Resûlullah'ın bu davranışlarında günah teşekkül etmemişti. Allah yine şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığı şeyleri neden kendine haram ediyorsun?"[153], oysaki bu noktada Resûl-i Ekrem herhangi bir günah işlememişti. Meleklerin durumu da bunun gibidir.

§ Âlimler meleklerin Âdem'in yaratılışına itiraz edişlerinin sebepleri üze- 77
rinde fikir beyan etmişlerdir. Bir kısmı melekler Allah nezdinde en değerli kullar olduklarını ve kimseyi kendilerinden üstün tutmayacağını zannetmişlerdi, demiştir. Bir kısmı da şöyle bir yaklaşımda bulunmuştur: Melekler ateş veya toprak cevherinden yaratıldığı zikredilen herkesten daha bilgili olduklarını zannetmişlerdi. Yahut da Allah'a olan ibadetlerinin azametinin yanında cin ve insan türünden olan yaratıklar içinde âsilerin de bulunduğunu bilmiş olmaları yüzünden. Bunun için olmalıdır ki Allah melekleri evvelâ ilimle, sonra da Âdem'e secde etmekle imtihana tâbi tutmuştur. Bununla, beşer türünün yücelik ve şerefini, ayrıca kendilerine lütfedilen bilginin enginliğini ortaya koymayı kastetmiştir. Nihayet bazı âlimler de meleklerin vâki itirazlarını Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanıyla açıklamak istemiştir: Seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiren bizler varken (yani melekler Allah'a tesbih ve takdiste bulunmaları sebebiyle yaratıkların en değerlisi olduklarım zannediyorlardı).

Yeryüzünde ona sahip ve vâris olacak birini (halife) yaratacağım. Bazıları Allah Teâlâ'nın bu beyanıyla Âdem'i (a.s.) kastettiğini söylemişlerdir. Buna göre Âdem yeryüzünde meleklere ve kendisinden önce gelip geçen cân[154] (الجان) türüne halef olacaktı. Ancak bu görüş gerçek olmaktan uzaktır. Çünkü melekler **orada bozgunluğa yol açacak... birini mi yaratacaksın** demişlerdi. Hz. Âdem yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan akıtacak biri değildi. Aksine o Rabb'ini övgüyle tesbih ediyordu ve O'nu takdis ediyordu. Ancak Allah bu beyanıyla Âdem'le birlikte bir kısmını diğerine halife kılmak üzere kıyâmete kadar gelecek neslini de murad etmiş olabilir; "... sizi yeryüzünün hâkimleri (halifeleri) kılan kimse mi?"[155] meâlindeki âyette olduğu gibi; yahut da görüş

151 en-Nisâ 4/107.
152 el-Ahzâb 33/37.
153 et-Tahrîm 66/l.
154 er-Rahmân 55/15.
155 en-Neml 27/62.

sahiplerinin söyledikleri doğru ise zikrettikleri kimselere halef yapar. Bu haleflerin yeryüzünde bulunmaları mümkündür. Çünkü arz onlar için durulmak, yayılıp kalınmak ve tekrar ondan yaratılmak (ba's) üzere var edilmiştir. Dünyanın sakinleri ve imar edenleri de onlardır. Yine onlar Allah'ın hükümlerini ve dinini yaşatmak için de halife kılınmışlardır, Cenâb-ı Hakk'ın Dâvûd'a (a.s.), "[Ey Dâvûd] biz seni yeryüzünde halife olmakla görevlendirdik"[156] buyurması gibi. Allah Dâvûd'u dünyadaki insanlar arasında ilâhî hükümleri icra etmesi ve kendi arzularına uymaması için halife yapmıştır. Âdemoğulları da bununla emrolunmuştur.

78 § **Biz seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiririz.** Buradaki bi-hamdike (بحمدك) ifadesine "emrin uyarınca" veya "seni tanımak suretiyle" yahut da "sana övgüde bulunmak suretiyle" mânaları verilmiştir. Bu mâna meleklerin sözü edilen ifadeyi kendilerine nisbet etmeleri ve Allah'ın onlara yönelik büyük nimet, lütuf ve muvaffakiyet ihsan edişini hesaba katmamaları durumunda sıhhat kazanır. Burada şöyle bir bağlantı kurmak da mümkündür: Melekler Allah'ın kendilerine verdiği tevfîke hamdetmeden yahut da beşerin müptelâ kılındığı şehvet ve kötülüklerden korunup affedilmeleri için dua etmeden beşer türünün sahip bulunduğu kötü nitelikleri nasıl zikretmiş olabilirlerdi! Bundan ötürü olmalıdır ki **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** onların sonraki meşgaleleri yeryüzünde bulunan insanlar için istiğfar talep etmek[157] ve Allah dostlarına yardımda bulunmaktan ibaret olmuştur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Bazıları da şöyle bir haber nakletmişlerdir: İblîs meleklere Âdem'in kendilerine üstün kılınması ve ona itaatte bulunmakla emredilmeleri halinde ne yapacaklarını sormuş, bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah İblîs'in gizlemekte olduğu isyan ile meleklerin izhar ettikleri taati bildiğini beyan etmiştir. Bu, mahiyeti bilinemeyecek bir şeydir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın itâbı, eşyanın isimlerini haber verme ve benzeri hususlarla ilgili hitabı meleklerin bütününe yönelik olmuş, secde etmelerine yönelik buyruğu ise başka bir vakit ve konumda gerçekleşmiştir. Melekler ilâhî rahmetten kovulmuş olan şeytanın sorusu yüzünden azarlanacak değillerdi. Şu var ki isyan derecesine ulaşmayan konularda da itâbın gerçekleşmesi mümkündür. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

---

156 Sâd 38/26.

157 İmam Mâtürîdî şu âyete işaret etmektedir: "Arşı yüklenen ve bir de çevresinde bulunan melekler Rab'lerini övgüyle yüceltir, imanlarını tekrar eden ve müminlerin bağışlanmasını isterler. 'Ey Rabbimiz! Senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Şu halde dönüş yapıp senin yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!" (el-Mü'min 40/7).

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَٓاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِؤُ۫نِي
بِاَسْمَٓاءِ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

§ 31. "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gös- 59
terdi ve &İddianızda haklı iseniz şunların isimlerini bana bildirin& dedi."

Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere gösterdi. Buradaki **allemenin** (علّم) (öğretti) "ilham etti" mânasına olması muhtemeldir. Yine Allah'ın melekleri öğretmesinin imtihana tâbi tutulanların dışında bir meleğin gönderilmesi suretiyle de gerçekleşmesi ihtimal dahilindedir. Burada söz konusu edilen öğretmenin tesbitinde iki yöntemden biri geçerlidir: Varlıkların bilinmesi ya hakikat konumunda ve zaruret çerçevesinde gerçekleşir, bu da bilginin meydana gelmesine sebep teşkil eden hususlara yönelip çalıştırmakla olur, meselâ gözün açılıp bakılması halinde görme duyusuyla algı olayının vuku buluşu gibi. Veya Allah Teâlâ'nın öğrenme fiilini yaratması yoluyla; bu da Allah'ın öğretmesi çerçevesinde kişiye kazandırılan bilgidir. Kur'ân'da, "[Rahmân] insana meramını ifade etmeyi öğretti"[158], "Biz [Muhammed'e] şiir öğretmedik, zaten bu kendisi için gerekli de değildi"[159] meâlindeki âyetler bunun örneklerini teşkil eder. Bu tür bir öğretim bilgi edinme sebeplerine ihtiyaç duyurmaz, çünkü bu sebeplerin hepsi Cenâb-ı Hak'ta mevcuttur. Yukarıda zikredilen bilgi edinmenin birinci şıkkı başkalarına duyurulmak üzere öğrenilen bir hakikat türü değildir. Bunun gibi meleklerin, "Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur"[160] şeklindeki sözleri de bu türe dahildir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

İddianızda haklı iseniz şunların isimlerini bana bildirin. Bu ilâhî beyanın görünüşteki anlamı emir konumundadır. Ancak daha önce de temas ettiğimiz üzere tehdit ve siteme de ihtimali bulunmaktadır. Bu üslûp Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Söz konusu ilâhî beyan gerçekte bir emir ise bunda emre muhatap olan kişinin bilmediği bir konuda emir vermenin mümkün olacağının işareti vardır. Şu şartla ki böyle bir emre muhatap olan kişi ilim sahibi olana başvurduğunda onu öğrenmiş olsun ve öğrendiği takdirde de ilim derecesine ulaşmış bulunsun. Meleklerin bu ilâhî hitapla uyarılmış olmaları da ihtimal
dahilindedir, öyle ki Âdem isimleri bildirdiğinde § gayret sarfettikleri takdirde 80

158 er-Rahmân 55/4.
159 Yâsîn 36/69.
160 el-Bakara 2/32.

onların da bulabileceği türden bir bilgi olduğu vehmi kendilerinde doğmuş olmasın. Yahut da Allah Teâlâ Âdem'in nübüvvetine kanıt teşkil eden dikkat çekici bir mûcize göstermeyi istemiştir. Bu yolla O, meleklere âciz olduklarını hatırlatmış ve dile getirdiği bilgiler hakkında Âdem'e boyun eğmeye mecbur kılmıştır; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Sağ elindeki nedir ey Mûsâ?"[161]. Bu âyette Cenâb-ı Hak Mûsâ'ya önce kendi halini ve asâsının durumunu hatırlatmış, ta ki Mûsâ Allah'ın, elinde gösterdiği olayın kendi nübüvvetinin alâmetlerinden biri olduğunu öğrenmiş bulunsun. Bizim Peygamberimiz'e ve Mûsâ'ya selâm olsun!

İddianızda haklı iseniz. Yani zikredilen hususlarda, yahut da yaratılıştan doğrulukla nitelendirilmiş iseniz veya bilgisiz söz söylemekten sakındırmak bağlamında. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Sadık olun ve bilmeden konuşmaktan sakının. Âyetin bu kısmında meleklerin bir konuda fikir beyan etmekle mükellef tutulmadıkları ve ayrıca Allah'ın onlara ilim öğretmediği hususlarına da işaret vardır.

Ebû Bekir Abdurɛahmân b. Keysân şöyle demiştir: Âyetin bu kısmı müneccimlerin, iz sürenlerin ve organlara bakmak suretiyle nesep bilgisi iddiasında bulunan kimselerin herhangi bir öğrenim görmeden doğrudan Allah'tan aldıkları bilgilerle gaybı bildikleri yolundaki görüşlerini çürütmektedir.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيمُ

32. "Onlar, 'Seni tenzih eder yüceltiriz. Öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Hakkıyla bilen ve her şeyi yerli yerinde yapan sen, evet sadece sensin!' diye cevap verdiler."

Meleklerin, **"Seni tenzih eder yüceltiriz. Öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Hakkıyla bilen ve her şeyi yerli yerinde yapan sen, evet sadece sensin!"** demesi şunu gösteriyor ki daha önce zihinlerinden bir fikir geçmiş veya orada bir fiil doğmuş, ancak bunun hikmetini anlamaları Allah'ın müdahalesi ile mümkün olmamıştır. Bu husustaki ihtimallerden biri kendilerine ait ilmin varlıkların bilgisine ulaşamamış olması şeklinde düşünülebilir. Yahut da Cenâb-ı Hak varlıkların isimlerini bilmediklerini elbette bil-

[161] Tâhâ 20/17.

diği halde kendilerine bunu nasıl emrettiği yolunda bir fikir düşüncelerine doğabilir. Bir başka ihtimal de herhangi bir yoruma gitmeden seçkin kulların bile denenmesinin ilâhî âdet olmasıdır; § şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Senden 61
önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki vahiyleri telaffuz ettiği zaman şeytan onun telaffuzuna bir şeyler katmaya kalkışmasın"[162]. Bir de imtihana tâbi tutulan kulların zihnine, defedilmesi için gayret sarfetmeleri gerekecek düşünceler (havâtır) kendiliğinden gelebilir, onların bu hususta herhangi bir iradî fiilleri bulunmadığı halde melekler **seni tenzih ederiz** demek suretiyle zihinlerinde doğan ve tasavvurlarında oluşan yakışıksız vasıflardan Cenâb-ı Hakk'ı tenzih etmiş, O'nu kendisine hiçbir şeyin gizli kalmayacağı bir alîm, hiçbir şeyde hata etmeyip fiili daima hikmet çerçevesinde kalan bir hakîm olarak nitelemişlerdir. **Başarıya ulaşmak ve hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

[Mürcie ve Kaderiyye]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede bir konuda yeterli bilgiye sahip olmadan görüş beyan etmenin nehyedilmesi ve böyle bir fiilden -bilgi sahibi olmak hariç- Allah'a sığınmanın gerekliğinin kaçınılmaz olduğu dolaylı bir şekilde ifade edilmektedir. Allah'ı bilen herkes için uyulacak yol bundan ibarettir. Cenâb-ı Hak aynı şeyi Peygamber'ine de (s.a.) emretmiş ve "Hakkında bilgin olmayan bir hususun ardına düşme"[163] buyurmuştur.

Ebû Hanîfe'ye (r.a.) ircâ (إرجاء) telakkisinin başlangıcı nedir, diye sorulmuş, o da meleklerin fiilidir, çünkü kendilerine bilmedikleri bir şey sorulmuş, onlar da bu hususu Allah'a havale etmiştir,[164] diye cevap vermiştir.

İrcâ iki mânaya gelir. Birincisi övgüye lâyık ircâ olup büyük günah (kebîre) işleyenler hakkında iradesine göre hüküm verme işini Allah'a havale etmek, yani onların cehennemlik veya cennetlik konumunda bulunduklarına hük-

---

162 el-Hac 22/52.

163 el-İsrâ 17/36.

164 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Ebû Hanîfe kebîre işleyen sahâbilerin durumunu ircâ çerçevesinde düşünüyordu. İrcâ hüküm vermeyi ilâhî iradeye havale etmektir. O şöyle diyordu: Böylelerinin durumu Allah'ın iradesine bağlıdır. Dilerse kendilerini bağışlar ve azaba mâruz bırakmadan cennete koyar, dilerse cehenneme koyup günahları kadar azap çektirir, sonra cennete koyar. Bu konuda Mürcie-i mübtedia olan Cebriyye'nin görüşünü benimseyerek sözü edilen sahâbilerin hiçbir azap çekmeden iman sahibi olmaları sebebiyle günahlarının affedilip cennete gireceklerine hükmedilemeyeceği gibi Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi ebediyen cehennemde kalacaklarına da kesinlik derecesinde karar verilemez. Bunun üzerine Ebû Hanîfe'ye ircâ fikrini kimden aldın diye sorulmuş, o da yukarıdaki cevabı vermiştir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 21a).

metmemektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Allah kendisine ortak koşulmasını (şirk)
83 bağışlamaz, § bunun dışında kalan günahları dilediği kimseden affeder"[165] buyurmaktadır. Yergiye müstahak olan ircâ ise cebirdir. Bu da kula ait iradî fiillerin Allah'a nisbet edilmesi, bu konuda kula herhangi bir tesir ve tasarrufun bulunmadığının söylenmesidir. Resûlullah'tan rivayet edilen hadis de buna ışık tutmaktadır: "Ümmetimden iki grup insana şefaatim ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie"[166]. Kaderiyye ise kulların iradî fiillerinde Allah'a ait müdahalenin bulunmadığını ve bu tür fiilleri planlamaya kudretinin taalluk etmediğini söylemiştir. Buna mukabil Mürcie kula nisbet edilen itaat ve mâsiyet fiillerinden O'na herhangi bir tesir izâfe etmemiştir. Biraz önce naklettiğimiz hadis, şefaati Kaderiyye ile Mürcie'den kaldırmış ve onu ikisi arasında kalan mezhebe (Ehl-i sünnet) tahsis etmiştir. Bu mezhep ise kula fiili, Allah'a da takdiri (ezelde planlamayı) nisbet etmiştir: Kuldan hayra veya şerre yönelik olarak harekete geçmek, Allah'tan ise yaratmak. Adalet ve hakkaniyet yönteminden aklın anlayacağı şey de bundan ibaret olup ifrat ve tefrit arasında bir yer işgal etmektedir. Nitekim Resûlullah (s.a.), "işlerin en hayırlısı iki uçta kalmayıp orta yolu takip edenleridir"[167] demiş, Allah Teâlâ da, "Biz sizi vasat bir ümmet kıldık" buyurmuştur[168]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

قَالَ يَٓا اٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ فَلَمَّٓا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَٓائِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ
لَكُمْ اِنّ۪ٓي اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا
كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُٓوا
اِلَّٓا اِبْل۪يسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِر۪ينَ ﴿٣٤﴾

33. "Allah, 'Ey Âdem, bunların isimlerini meleklere söyle!' buyurdu. O da isimleri kendilerine bildirince, Allah, 'Ben göklerin ve yerin sırlarını bildiğim gibi açıkladığınız ve gizlediğiniz her şeye de vâkıfım dememiş miydim?' buyurdu."

---

165 en-Nisâ 4/48, 116.

166 Şevkânî, Cûzekānî tarafından Enes b. Mâlik yoluyla Resûllullah'a nisbet edilen bu hadisin mevzû olduğunu belirtmektedir (bk. *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a*, s. 452).

167 Hadisin sıhhat açısından değerlendirilmesi için bk. Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, III, 273; Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a*, s. 251.

168 el-Bakara 2/143.

34. "Sonra biz meleklere, 'Âdem'e secde edin' dedik. İblîs dışında herkes secde etti. O ise diretti, büyüklük tasladı ve böylece kâfirlerden oldu."

İbn Cüreyc'den[169] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Meleklerin Âdem'e secdesi işaret yoluyla gerçekleşmiştir; kimseye yüzünü yere koymak suretiyle secde etmek meşru değildir. § İbn Abbas'ın da (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Me- 83
leklerin secdesi ibadet secdesi değil selâmlama secdesi idi. Katâde[170] ise şöyle demiştir: itaat Allah'a, secde ise hürmet konumunda Âdem'e yönelik olmuştur[171]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[İblis Melek mi Cin mi?]

İblîs hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun meleklerden olduğu, diğerleri ise olmadığı görüşünü belirtmiştir. Sonuncu kanaat Hasan-ı Basrî ve Ebû Bekir el-Esamm'a ait olup fikirlerini birkaç şekilde ispat etmeye çalışmışlardır[172]. Birincisi azîz ve celîl olan Allah'ın, "Onlar kendilerine emredilenler hususunda Allah'a âsi olmazlar"[173] meâlindeki beyanı ile meleklerin itaatkâr olduklarını zikretmesidir. Cenâb-ı Hak aynı konuda şöyle de buyurmuştur: "Melekler O'ndan önce konuşmazlar ve emrine göre hareket ederler"[174], "O'na ibadet etme hususunda ne kibre kapılırlar ne de yorulurlar"[175]. Yüce Allah bu beyanlarında melekleri kendisine olan itaatleri ve emirlerini yerine getirmeleriyle nitelemiştir. Şayet Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytan onlardan olsaydı kendileriyle birlikte itaat ederdi. İkincisi şu ilâhî beyandır: "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"[176]; halbuki melekler nurdan yaratılmıştır. Üçüncüsü, "O cinlerden idi"[177] meâlindeki âyettir. Cenâb-ı Hak burada "meleklerdendi" dememiştir. İşte bu âyetler İblîs'in meleklerden olmadığını göster-

---

169 Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc (ö. 150/767), döneminde Hicaz'ın imamı, Mekke'nin fakihi; Bizans asıllıdır. Mekke'de ilk defa ilmî eser telif edendir. Orada doğup vefat etmiştir (bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 400-407; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-safve*, II, 216; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, I, 127).

170 Ebü'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde b. Azîz es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735), müfessir, hadis hâfızı, anadan doğma âmâ. Arap dilinde, lügat ilminde, Arap tarihi ve nesebinde başvurulan bir âlimdi. Kader telakkisini benimsediği ve hadiste tedlîs yaptığı (hadisin bazı kusurlarını zikretmediği) nakledilir (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, XVII, 9-10; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, IV, 85-86; Zehebî, *Tezkiretu'l-huffâz*, I, 92-93).

171 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 229.

172 Bu konuda bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 226-227; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 78-79.

173 et-Tahrîm 66/6.

174 el-Enbiyâ 21/27.

175 el-Enbiyâ 21/19.

176 el-A'râf 7/12.

177 el-Kehf 18/50.

mektedir. Sözü edilen görüşü benimseyen Hasan-ı Basrî "İblîs dışında herkes secde etti" meâlindeki ilâhî beyan için şöyle demektedir: İstisnâ edilenin kendisinden istisnâ edilen şey (müstesna minh) türünden olmaması mümkündür, "Kûfeliler şu eve girdi ancak Medine halkından biri müstesna" örneğinde olduğu gibi, bu husus dil açısından imkân dahilinde bulunmaktadır. Âyette yer alan istisnâ ile secde emrinin orada bulunanların hepsine yönelik olduğuna istidlâl
63 edilebilir. § Yani hem İblîs'e hem meleklere secde emri verilmiştir. "Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin"[178] meâlindeki âyette olduğu gibi, bu ilâhî beyandan hac menâsiki içinde yer alan Arafat'ta vakfeden sonra Müzdelife'ye gitme (إفاضة) emrinin bütün insanlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. İblîs'le ilgili mesele de bunun gibidir[179]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İblîs'in meleklerden olduğu görüşünü benimseyenler ise şu izahı yapmaktadır: Gerek Kur'ân'da gerekse önceki semâvî kitaplarda birçok defa tekrar edilen kıssalarda İblîs'in meleklerden olmadığına dair herhangi bir kayıt yoktur. Kur'ân'da yer alan muhtelif âyetlerde de onun meleklerden olmadığını kanıtlayan bir beyan mevcut değildir. "Onlar (melekler) emrettiği hususlarda Allah'a âsi olmazlar ve kendilerine verilen talimatı yerine getirirler"[180] meâlindeki âyet de bunun için bir delil teşkil eder. İlke olarak meleklerden isyan ve Allah'a karşı çıkış hususu düşünülemeyecek olsaydı O'na itaatkâr olup boyun eğişlerinin övgüye vesile edinilmesinin bir anlamı kalmazdı. Görmez misin ki Cenâb-ı Hak, "Meleklerden biri, 'Ben de O'ndan başka bir tanrıyım' diyecek olursa onu cehennemle cezalandırırız"[181] buyurmaktadır. Bir de biz meleklerin çeşitli yollarla imtihana tâbi tutulduğunu zikretmiştik. Bir konuda imtihan edilen herkesin o noktada aykırı bir yol tutması mümkündür. "O, cinlerden idi (kâne mine'l-cinni)"[182] (كان من الجن) beyanına gelince, buradaki "kâne" (كان) lafzı "sonraları cinlerden oldu, sâre" (صار) mânasına gelebilir. Şöyle de denilmiştir: Allah âyetteki cin kelimesinden melekleri kastetmiştir, melekler duyu ötesinde

178 el-Bakara 2/199.

179 İmam Mâtürîdî, "Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin" meâlindeki âyetin tefsirinde şöyle demektedir: "Harem'in yerli halkı, 'Biz Allah'ın Harem'inin insanlarıyız, diğerleri gibi Arafat'ta durmayız' demek suretiyle Arafat'ta vakfe yapmıyorlardı. Cenâb-ı Hak bu âyetle Arafat'ta vakfe yapmalarını ve herkes gibi oradan Muzdelife'ye gitmelerini emretmektedir. Hz. Âişe'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kureyş mensupları ve onların din anlayışına bağlı olanlar Muzdelife'de vakfe yapıyor fakat Arafat'a gitmiyordu. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, 'Sonra herkesin ilerlediği yerden siz de ilerleyin' meâlindeki âyeti indirmiştir" (*Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, vr. 45b; ayrıca bk. Buhârî, "Hac", 91).

180 et-Tahrîm 66/6.

181 el-Enbiyâ 21/29.

182 el-Kehf 18/50.

bulunduğundan cin diye isimlendirilmiştir, "Siz annelerinizin karnında gözlerden uzak (ecinne) (أجنّة) durumunda iken"[183] beyanında olduğu gibi. Hasan-ı Basrî'nin melekler nurdan, İblîs ise ateşten yaratılmıştır, biçimindeki sözüne gelince, aslında buradaki nûr (نور) ile nâr (نار) aynı şeydir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah cinleri cânn (جان) öz ateşten[184] yarattığını haber vermiştir. Bir görüşe göre mâric (مارج) ateşin alevi demektir. Şunu da söylemek gerekir ki gerek Kur'ân'da gerek hadiste meleklerin başka bir şeyden değil de nûrdan yaratıldığına dair herhangi bir beyan bulunmamaktadır.

§ İblîs'in Allah'a karşı isyankâr ve nankör davranmasının sebepleri hak- 63
kında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunun sebebi İblîs üst konumda bulunan birinin aşağı tabakada bulunana secde etmesini hikmete uygun görmemiştir. Yine denildi ki İblîs, Allah'ın verdiği secde emrini yerinde bulmamış, onu adalet ile bağdaşmayan bir zulüm olarak değerlendirmiş ve bu sebeple karşı çıkmıştır. Bir görüşe göre kibirlendiğinden boyun eğmek istememiş ve bu yolla emre muhalefet etmiştir. Yahut insanları yoldan çıkarmayı düşündüğünden karşı çıkmıştır. Diğer bir telakki ise şöyledir: Kendini Âdem'den üstün görerek kibirlenmiş, bunu da, "Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın"[185] demek suretiyle dile getirmiş ve itaat etmemiştir.

Ve böylece kâfirlerden oldu. Yani sonradan oldu. Şu âyet-i kerîmelerde olduğu gibi: "Geçmişteki uygulamalar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla siz evlenmeyin; artık bu iğrenç bir davranış halini aldı"[186], "... sonradan o (Bel'am b. Bâûrâ) azgınlardan oldu"[187]. Bu âyetlerdeki "kâne" (كان), "sâre" (صار) anlamındadır. Bir de şöyle denilmiştir: İblîs'in küfür yolunu tutacağı Allah'ın ezelî ilminde yer almıştı.

Âdem kıssasında Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetinin ispatı vardır, çünkü Resûlullah kıssayı Kur'ân dışındaki semâvî kitaplarda olduğu gibi anlatmıştır. Halbuki onun semâvî din mensuplarına gidip geldiği yahut da onların dillerini bildiği sâbit değildir. Buna rağmen Resûl-i Ekrem, bilenlerden hiçbirinin karşı fikir beyan edemeyeceği şekilde konuyu haber vermiştir. Bundan amaçlanan hedeflerden biri Hz. Muhammed'in bu hususu Allah'tan aldığı vahiy yoluyla bilmiş olmasıdır.

183 en-Necm 53/32.
184 "Cinleri de öz ateşten yarattı" (er-Rahmân 55/15).
185 el-A'râf 7/12; Sâd 38/76.
186 en-Nisâ 4/22.
187 el-A'râf 7/175.

Yine Âdem kıssasında beşerin atası olan Hz. Âdem'in (meleklerden) üstün olduğunun işareti vardır, çünkü Allah varlıkların aslına dair bilgi alma konusunda meleklerini Âdem'e muhtaç kılmıştır. Bu bilgi ise her iyiliğin kendisine bağlı olduğu ve tabiattaki nesnelerin ancak bu sayede elverişli ve faydalı hale gelebildiği esas ilimdir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

86 § Aynı âyet meleklerin ilâhî imtihana tâbi tutuluşuna iki şekilde ışık tutmaktadır. Birincisi hayra vesile olacak en değerli şeyin ilmini öğrenmiş olmalarıdır. Çünkü bazan öğrenme zahmetine katlanmadan kişiye bir şeyin bilgisi ilham edilebilir. Buna rağmen melekler bu bilgiyi tahsil etmekle emrolunmuşlardır, üstelik bir nevi tehdit anlamına gelen "haydi bana haber verin"[188] üslûbunu taşıyan bir emirle; aslında imtihan konumunda bulunmayan bir hitapta böyle bir üslûbun kullanılması söz konusu değildir. Biz daha önce meleklerin imtihan edilme konumunda bulunduğunun delilini zikretmiştik. İkincisi Cenâb-ı Hakk'ın meleklere secde etmelerini emretmesidir, öyle ki secde buyruğunu yerine getirmeyen İblîs kâfir olmuştur. Burada ayrıca Âdem aleyhisselâmın üstünlüğünün (tafdîl) delili bulunmaktadır. Çünkü kendisi, Allah'ın yaratıklarının en hayırlısı olan meleklerin O'na ibadet etmelerine vesile kılınmıştır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

[Secdenin Mahiyeti]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetten secdenin kendi başına bir ibadet olmadığı sonucu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaratıklardan birine secde edilmesi câiz olduğu halde -nitekim **biz meleklere, "Âdem'e secde edin" dedik** meâlindeki âyetle Âdem'e secde edilmesi emredilmiştir- Âdem'e [ve dolayısıyla herhangi birine] ibadet emrinin verilmesi câiz değildir. "Allah" kelimesi ibadet edilen varlığın (mâbud) adıdır, eğer herhangi birine secde etmek mümkün olsaydı Allah'tan başka varlıkların ilâh (mâbud) olmaları gerekirdi. Bunun delili Araplar'ın tapındıkları her şeye ilâh demeleridir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Meleklerin Âdem'e secde edişi boyun eğmek mânasına gelebilir, "Göklerde ve yerde olan herkes O'na secde eder"[189], "Yıldızlar ve ağaçlar secde ederler"[190] meâlindeki ilâhî beyanlarda olduğu gibi. Şayet secdeden kastedilen boyun eğiş ve yüceltme ise iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi Allah Teâlâ, meleklere, kendisine has kıldığı bazı ilimlere vâkıf olmakla üstün kıldığı

---

188 el-Bakara2/31.

189 el-Hac 22/18.

190 er-Rahmân 55/6.

Âdem'e boyun eğmeyi ve tâzimde bulunmayı emretmiştir. Aslında başkasına muhtaç olup kurtuluşunun çaresi onun elinde bulunan yahut da üstünlük ve faziletini idrak ettiği herkese yakışan şey tâzimde bulunması, yüceltmesi ve ona boyun eğmesidir. İkincisi Cenâb-ı Hak melekleri, itaatin statüsünü ortaya koyacak bir şekilde imtihana tâbi tutmuştur. Zira konumu ve değeri yüksek olan birine itaat etmek kolay bir şey olup yaratıkların fıtratında mevcuttur. Fakat boyun eğmekle emredilen kişinin değerlendirmesine göre boyun eğilecek kimse kendisinden daha düşük mertebede olduğu veya benzeri bulunduğu, ya da aralarında büyük bir farklılığın oluşmadığı durumda öylesine itaat edip boyun eğme sınavının çetin olduğu ortadadır. İşte Allah melekleri bu şekilde imtihana tâbi tutmuş ve sonunda O'na boyun eğip hakkını teslim edenle kendini büyük görüp kibirlenen -ki bu İblîs'tir- birbirinden ayrılmıştır. Peygamberlere
tâbi olanlarla bundan kaçınanların genel konumu da buna benzemektedir. § 87
Bu ikincileri kaçınmaya sevkeden şey kendilerini büyük görmeleri ve onların uyan değil uyulan konumunda bulunduklarını zannetmeleridir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İkincisi bundan gerçek anlamda secdenin kastedilmiş olmasıdır. Bu durumda secdenin yine iki şekilde yorumlanması mümkündür. Birincisi secdenin bir selâmlama konumunda tutulması ve meleklerden bununla Âdem'i selâmlamaları istenmesidir. Bu, insan türünün atasının yüceltildiği ilk merhaledir. Nitekim cennette bütün müminlerin konumu böyle olacaktır: Şekilleri farklı olsa da melekler müminlerin yanına selâmlama ve çeşitli hediyeler ile geleceklerdir[191]. Secdenin bu mânaya gelişinde onun haddizatında bir ibadet olmadığının açık delili vardır. Çünkü bu mânada olmak üzere insanlara secde edilmesi emredilebildiği halde Allah'tan başkasına ibadetin emredilmesi mümkün değildir. Bu durumda Allah'tan başkasına secde etmek fiilî bir görünüm olarak gerçekleşir, onun ibadet yönü ise Allah'a ait olur, tıpkı Allah'a yaklaşma niyetiyle yaratıklara iyiliğin yapılması gibi. Hz. Ya'kūb'la oğullarının Yûsuf aleyhisselâma secde etmelerinin istenmesi de bu konumdadır.[192] **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İkincisi secdenin Âdem'e yönelme mânasında olmasıdır. Bu konumdaki secde gerçekte Allah'a aittir. Kâbe'ye dönerek Allah'a secde etme gibi; bu sec-

---

191 Kur'ân'da bu konuyu ilgilendiren âyetler çoktur. Ra'd sûresindeki şu iki âyeti (13/23-24) bu örneklerden birini teşkil eder: "Melekler çeşitli kapılardan cennet ehlinin yanına girecek ve 'Dünyada gösterdiğiniz sabra karşılık selâm olsun size!' diyecekler" (bk. Muhammed Fuad Abdülbâkī, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, "Selâm" md.).

192 "Anne ve babasını tahtının üstüne çıkarttı ve hepsi ona secde ettiler" (Yûsuf 12/100).

dede Allah'a tâzim edilmesi, Kâbe'nin de saygın görülerek diğer mekânlardan ayrı bir konumda tutulması söz konusudur. Âdem'e (a.s.) yönelik olarak meleklere emredilen secde de bir anlamda onun yüceltilmesi ve diğer insanlardan ayrı bir statüde tutulması demektir. Sonuç olarak Kâbe'ye ve Hz. Âdem'e yönelik olarak aslında Allah'a yapılan secdeler eşit durumda bulunur.

89 § Şunu da belirtmek gerekir ki İslâm dininde yaratılmışlara secde etme hükmü Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu rivayete dayanılarak kaldırılmıştır (nesih): "Bir insanın diğerine secde etmesi meşru olsaydı, kadının kocasına secde etmesini emrederdim"[193]. Bir de kötü insanların kendi ölçülerindeki büyüklerine ve Allah'tan başka taptıklarına secde etme geleneğine bağlı olarak ibadet statüsünde secde ediş secde edilene bir kulluk durumu arzeder ve onun üstün konumunu benimser. Böyle bir his ibadet edenlerin kalplerine yerleşir. Bu ise Allah'tan başka hiçbir kimseye sergilenemeyecek bir davranıştır. Gerçekte secde edilene ibadet mahiyeti taşımasa bile bu görünüm sebebiyle sözü edilen fiil yasaklanmıştır, tıpkı kendilerine gelebilecek çirkin durumlar sebebiyle bazı şeylerin yasaklanması gibi. Aslında yasaklanan bu şeylerin bizzat kendileri kötü değildir. Biraz önce bahis konusu edilen husus da bunun gibidir. Meselâ Allah'tan başkasına tapan kimseyi onur kırıcı bir şekilde eleştirmemek gibi, çünkü bu durumda onun Allah'a yönelik edep dışı hareketlerinden endişe edilir.[194] Ayrıca insan haddizatında Allah'a yakınlık özelliği taşımayan bazı fiillerle mükellef tutulur, tâ ki yakınlık özelliği taşıyanlara ulaşmış olsun; hacca[195], cuma namazına[196] ve benzeri bazı hususlara koşup gitmek gibi.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ilâhî beyanda Sünnet'in Kitab'ı neshedebileceğine delâlet vardır. Çünkü Hz. Âdem'e secde kitap ile sâbit olmuştur. Yûsuf a yönelik secde de aynı durumdadır. Ancak daha sonra Resûlullah (s.a.) onu yasaklamış ve bu fiil haram kılınmıştır. Bu durum Sünnet'in Kitab'ı neshettiğini kanıtlamaktadır.

---

193 Bu hadis farklı lafızlarla rivayet edilmiştir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'indeki metin şöyledir: "Eğer bir insana bir başkasına secde etmesini emredecek olsaydım, kadınlara kocalarına secde etmelerini emrederdim, bunun sebebi Allah'ın kocaları lehine kadınlara yüklediği haklardır" (Ebû Dâvûd, "Nikâh", 41; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 381; V, 228; VI, 76; İbn Mâce, "Nikâh", 4; Tirmizî, "Radâ'", 10).

194 "Allah'tan başkasına tapınanlara (ve dolayısıyla putlarına) sövmeyin. Çünkü onlar da bilmeyerek Allah'a sövebilirler" (el-En'âm 6/108).

195 "Haccı herkese ilân et ki gerek yaya olarak, gerek yorgun argın develer üzerinde nice uzak yoldan koşup sana gelsinler" (el-Hac 22/27).

196 "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrı yapıldığı zaman Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın" (el-Cum'a 62/9).

وَقُلْنَا يَٓا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ
شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ

35. "Yine biz Âdem'e, 'Sen ve eşin (Havvâ) cennete yerleşin, oranın istediğiniz yerinde bol bol yiyin ve için. Ancak şu ağaca yaklaşmayın, aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz' dedik."

Yine biz Âdem'e, "Sen ve eşin (Havvâ) **cennete yerleşin" dedik.** Daha
önce zikrettiğimiz üzere § cennet ağaçlar, dikilmiş meyveler ve çeşitli bitkilerle 89
çevrilmiş bir yerin adıdır. Bunun da delili **oranın istediğiniz yerinde bol bol yiyin ve için, ancak şu ağaca yaklaşmayın** meâlindeki ilâhî beyandır. Aslında herhangi bir yer parçasına yukarıda söz konusu ettiğimiz hususlar olmadan bahçe veya cennet denmeyeceği herkesçe bilinen açık bir husustur.

[Âdem ve Havvâ'nın Yaratıldığı Cennet]

Âdem ile Havvâ'nın girip ikamet etmekle emrolunduğu cennetin mahiyeti kesin olarak bilinmemektedir: Müttakilere vaad olunan cennet mi yoksa dünya bahçelerinden bir bahçe mi? Âyette bu hususun açıklaması yer almamaktadır. Ancak âyette şu hususa işaret edilmektedir ki zikredilmesi gereken bir şart bazan gizli (muzmar) tutulabilir ve açıkça anılmadığı halde şart yerinde bulunur. Nitekim bir yerde Cenâb-ı Hak, "Sen orada ne acıkacak, ne de çıplak kalacaksın"[197] buyurmuş, fakat sonra Âdem emre muhalefet edince aç ve çıplak kalmıştır. Âyetin kuruluşu burada günah işlenmemesinin şart olduğunu göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ'nın Âdem'e ve eşine cennete girip ikamet etmelerini emretmesi, yenmesi yasaklanıp uzak durulması istenen bir ağaç hariç -Ancak şu ağaca yaklaşmayın beyanında olduğu üzere- orada bulunan her şeyden yemelerine müsaade edilmesi imtihan edilme çizgisinde seyreder: Bir şey emredilirken diğer bir şeyin yasaklanması.

Rağaden (رغدا). Yani geniş çapta, bol bol. Arap dilinde birinin yaşayışı bol ve rahat, serveti de çok olunca bu kökten kurulan fiille ifade edilir.

Ancak şu ağaca yaklaşmayın. Yani yemeyin. Bu yorumun delili âyette geçen "orada yiyin" ifadesidir. Bir de bir şeye yaklaşmak suretiyle ondan yeme imkânına kavuşulabilir. Sözlük açısından bir şeyin kendi sebebiyle adlandırılması mümkündür.

---

197 Tâhâ 20/118.

[Meyvesi Yenmesi Yasaklanan Ağaç]

Âyette zikredilen ağacın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları onun üzüm ağacı (asması) olduğunu söylemişlerdir. Bu sebeple de Âdem ile Havvâ'nın bu ağaç yoluyla Allah'a âsi olduklarından şeytanın üzümle yakın bir ilişkisi olmuştur. Sözü edilen ağacın buğday bitkisi olduğunu söyle-
90 yenler de vardır. § Buna bağlı olarak Hz. Âdem ile Havvâ'nın ve kendilerinden kıyâmete kadar gelecek nesillerin gıdası buğday olmuştur, atalarının Allah'a karşı gelişlerinin cezasını çekmeleri için. Şöyle de denilmiştir: Sözü edilen şey bilgi ağacıdır, çünkü Âdem ile Havvâ daha önce bilmedikleri avret yerlerinin (cinsiyet özelliklerinin) farkına varmışlardı. Bu da, "Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü"[198] meâlindeki ilâhî beyanla açıklığa kavuşturulmuştur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Buradaki ağacın mahiyeti hakkında fikir beyan etmek ancak vahye dayanarak mümkün olur. Halbuki şecere (الشجرة) kelimesinin yorumuyla ilgili herhangi bir vahiy yoktur. Bu sebeple de bu hususta kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, "sonradan olursunuz" demektir. Nitekim daha önce İblîs hakkında "kâfirlerden olmuştu"[199] ifadesinde de durum aynıdır. Burada Âdem ile Havvâ'nın zâlimlerden olmalarının bir yorumu da Allah'ın ilminde zâlim olarak bilinenlerden olmak üzere O'nun ilminde böyle yer almaları şeklindedir. Ancak iki alternatifin zikredilmesi sırasında ikinci şıkkın mutlaka gerçekleşeceğine de hükmetmemek gerekir: "Yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir"[200] âyetinde olduğu gibi, aslında burada başka bir tanrının mevcut olduğu gibi bir mâna bahis konusu değildir.

Âdem ile Havvâ'nın ağaçtan yemelerinin menedilmeleri konusunda çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür. Birincisi başka bir yiyeceğin buna tercih edilme ihtimalidir. Böyle bir tercih olağan olup kişinin, başka bir yiyeceğin tercih edilmesi sebebiyle bir şeyi yemesi yasaklanabilir. Bundan başka bir şeyin yenmesi sebep olacağı bir hastalıktan ve getireceği zarardan ötürü yasaklanabilir. Burada başka bir gıdanın tercihi bahis konusu olmayıp yiyecek kimseye şefkat ve merhamet amaçlanmıştır. Ve nihayet bir şeyin yenmesi haram statüsünde yasaklanabilir. Bu söylenenlerin hepsi ihtimal dahilinde bulunduğundan
91 § Âdem ile Havvâ'yı yasak ağaçtan yemeye sevkeden şeyin konuyu iyi bilme-

198 el-A'râf 7/22.
199 el-Bakara 2/34.
200 el-Mü'minûn 23/14.

meleri, yani yasak statüsünde mi, başkasını tercih konumunda mı, yahut da hastalık yüzünden mi olduğunu bilmemeleriydi. Çünkü onlar yasaklamaktan kastın haram kılmak olduğunu bilselerdi ağaca yaklaşmaz ve ondan yemezlerdi. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette insanın, içinde bulunduğu rahat ve geniş halin ilâhî rahmetten kovulmuş bulunan şeytana ağır geldiği hususuna işaret vardır. Çünkü onun Âdem ile Havvâ'ya verdiği vesveseden amacı onları içinde bulundukları halden uzaklaştırmaktı. Biz insanlar genişlik ve bollukla da sınava tâbi tutuluruz. Bir zaman gelir de darlık ve musibetlerle karşılaşırsak bu kendi elimizle hazırladığımız bir sonuçtur. "Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizin işlediklerinin sonucudur"[201].

Yine bu âyet bazı mutasavvıfların temiz ve değerli şeylerin ve ziynetin haram kılındığına dair ileri sürdükleri görüşü de reddetmektedir.

Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz. Yani zarar verenler, çünkü her zâlim hem dünya hem âhirette kendisine zarar veren kimsedir.

فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا
بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى
حِينٍ ٣٦

36. "Fakat şeytan ayaklarını kaydırdı ve içinde bulundukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Bunun üzerine, 'Birbirinize düşman olarak aşağıya inin, yeryüzünde iskân etmek ve belli bir zamana kadar orada yaşamak sizin için mukadderdir' dedik."

Fakat şeytan ayaklarını kaydırdı. Yani kendilerine çağrıda bulunmuş, ayakların sürçmesine ve cennetten çıkarılmalarına sebep olan yolu onlara süslü göstermiştir. Ancak onları cennetten çıkarma veya ayaklarını kaydırma fiilini bizzat üstlenmemiştir, çünkü bunu yapan Allah'tır. Daha önce de belirttiğimiz üzere bazı şeyler sebeplerinin ismiyle, bazı sebepler de şeylerin isimleriyle adlandırılır. Bu, lügat açısından bilinen açık bir şey olup özellikle bir şeyin sebebinin adıyla isimlendirilmesi imkânsız değildir.

---

201 eş-Şûrâ 42/30.

[Hz. Âdem'in Yasaklanmış Ağaçtan Yemesi]

[illegible] § Âlimler Âdem'in ağaçtan yemesi ve bunun yasaklanmasının hikmetine dair çeşitli görüşler ortaya koymuşlardır. Bir grup âlim Âdem'in yasak ağaçtan yemesini Allah'a verdiği sözü hatırlamama mânasında unutma konumunda olduğunu söylemiş[202], diğer bir grup ise bunu isabetli görmemiştir. Hasan-ı Basrî Âdem'in unutmasının iradî olup (nisyan-ı tazyî') kendi arzusuna uyma özelliği taşıdığını ve hatırlayamama durumunda bulunmadığını birkaç delile dayanarak söylemiştir. Birincisi Allah'ın hükmünde yer aldığı üzere hatırlamama türünden olan unutma affedilir ve bu fiili işleyene isyan kavramı nisbet edilmez[203]. Halbuki Âdem yaptığı fiille cezaya mâruz bırakılmış ve isyana nisbet edilmiştir; "Âdem Rabb'ine âsi olup yolunu şaşırdı"[204] meâlindeki âyette zikredildiği üzere. Zaten ağaca yaklaştıkları takdirde zâlimlerden olacakları hususu daha önce kendilerine bildirilmişti.

İkincisi Âdem unutmuş olsaydı düşmanı olan şeytan dolaylı bir şekilde ona hatırlatıp şöyle demişti: "Rabb'iniz size bu ağacı melek statüsüne geçer veya ölümsüzlerden olursunuz diye yasakladı"[205]. Yine Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı: "'Ben gerçekten size iyi niyetle öğüt verenlerdenim' diye yemin etti ve onları hile ile aldattı"[206]. Âdem ile Havvâ'nın unutması hatırlamama konumunda olsaydı şeytanın yemin ve tahriklerine aldanmaz, onun, ayaklarını kaydırdığı biçimindeki ifadelerle nitelendirilmezlerdi. Bütün bunlarla söz konusu unutmanın iradî bir hareket mânasına geldiği sâbit olmaktadır. Bu tıpkı şu âyetlerde yer alan unutma kavramlarına benzemektedir: "Allah buyurur ki: İşte böyle. Sana âyetlerimiz geldi fakat onları unuttun. Bugün de benzer şekilde sen unutuluyorsun!"[207], "Kendileri şu günle karşılaşmalarını unuttukları gibi biz de onları unutuyoruz"[208] ve buna benzeyip içinde nisyan kavramının geçtiği diğer âyetler. Bu âyetlerdeki mâna ilâhî mesajı iradî olarak nazarı itibara almamak anlamına gelmektedir. Buradaki fiilin nisyanla (نسيان) ifadelendirilmesi her unutulan şeyin terkedilmiş bulunması sebebiyledir. Ancak gerekli olan bir şeyi terketmek onu yok saymaktır.

---

202 Bu âlimler şu âyetle istidlâlde bulunmuş olmalıdır: "Şu bir gerçektir ki biz daha önce de Âdem'i önemle uyarmıştık. Fakat o, ahdimizi unutuverdi. Biz gereken azmi kendisinde bulamadık" (Tâhâ 20/115).

203 Görüş sahibi herhalde şu hadise işaret etmektedir: "Allah hata, unutma ve icbar edilmek suretiyle işlenen günahların sorumluluğunu ümmetimden kaldırmıştır" (İbn Mâce, "Salât", 16).

204 Tâhâ 20/121.

205 el-A'râf 7/20.

206 el-A'râf 7/21-22.

207 Tâhâ 20/126.

208 el-A'râf 7/51.

Üçüncüsü Âdem'in unutmasının, fiilinin sonunda kendisine gelecek ilâhî gazaptan gafil bulunması mânasına gelmesidir. Bu sebeple onun bu hali nisyanla nitelendirilmiştir, § tıpkı müminin işlediği günahın cehalet diye nite- 93
lendirilmesi gibi. Çünkü o fiilinin mahiyetini değil, kendisine gelecek kötü neticeyi bilmemektedir. Bir başka açıklamaya göre Âdem'in fiiline nisyan denilmesinin sebebi onun bu fiiliyle Rabb'ine âsi olmayı veya şeytana itaat etmeyi kastetmemesidir. Nitekim bazı nisyan kavramları hakikat anlamına değil, bu mânaya yorumlanmaktadır.

Âdem'in yasak ağaçtan yemesinin sözlük mânasındaki nisyan konumunda olduğunu söyleyen, nisyanı birkaç şekilde yorumlamaktadır. Birincisi Âdem düşmanı olan şeytanla uzun uzadıya uğraştığından psikolojik muhtevası şeytanı defetmek, ondan kurtulma çarelerini düşünmek ve hilelerinden uzak kalmak yolunda meşguliyete gömülmüş ve bu husus önceden verdiği sözü kendisine unutturmuştur. Duyulur âlemde insanın zihninde bulunan konuları ortadan kaldıran şey ileri derecedeki meşgaledir. Aslında unutma birçok konuda mâzeret yerine geçmiş ve affedilmeye sebep teşkil etmiştir. Çünkü unutularak işlenen bir fiilden ötürü kişiyi azarlamak hikmetle bağdaşmaz. Duyular dünyasında bilindiği üzere bir işe yönelen, onu zihnine yerleştirmeye çalışan ve istediğinde hatırlayan kimse için sözü edilen husus kolay ve normal gelir. Fakat aynı şeyi sevmekle birlikte başka işlerle de meşgul olduğu takdirde o husus kolay ve normal olmaktan çıkar, hatta çoğu zaman bu noktalarda konu gizli kalabilir.

Bununla birlikte Âdem'in siteme mâruz kalması ve fiilinin isyan diye nitelendirilmesi şu sebeplerden ötürü mümkündür: Birincisi Âdem verdiği sözü hatırlamasını imkânsız hale getirecek çeşitli şekillerde imtihan edilmiş değildi. O sadece belli bir ağaca yaklaşmaktan menedilmekle sınava tâbi tutulmuştu. Böyle bir konuda mâzur sayılmaması tabiidir. Benzer bir şekilde duyulur âlemde mâzur sayılabilecek unutma, çeşitli sıkıntılarla karşılaşılması ve birçok belânın gelmesi halinde mümkün olur. Dikkat edersen insan namazda iken kendisine verilen selâmı almamakta, hayvan keserken besmele çekmemekte ve benzeri hususlarda mâzur sayılırken namazda yemek yemek, hac sırasında ihramlı iken cinsel ilişkide bulunmak ve benzeri davranışlarda mâzur tutulmaz. İşte tartışmakta olduğumuz konu da bunun gibidir.

§ İkincisi Allah nezdinde makbul insanların ve peygamberlerin, başkala- 94
rının sorumlu tutulamayacağı basit bir işten dolayı azarlanması câizdir. Çünkü Allah'ın onlara yönelik nimetleri çok, lütufları da büyüktür. Meselâ başkala-

rına nisbetle karşılaşacakları azabın kat kat olacağı şeklinde uyarılmaları ve Yûnus'un (a.s.) durumunda zikredildiği gibi[209]. Yûnus'un bu hali bir bakıma başkaları için büyük iyiliklerden biri sayılabilir, çünkü o, gördüğü yasaklanmış kötü fiillerin işlenmesinden ötürü kavminden uzaklaşmıştı. Böylesi başkasının nitelenebileceği en üst derecede övgüye lâyık bir davranış olabilir. Yine Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin itâba (kınama) muhatap olduğu husus da buna benzemektedir: O, sosyal konumları önem taşıyan kâfirleri çevresine yaklaştırmayı aklından geçirmişti; bunun sebebi onlara şefkatte bulunmak, kendilerinin ve tesirleri altında kalan kimselerin İslâm'a girmelerini arzu etmekti. Denebilir ki ondan başka birinin yaptığı iyiliklerin içinde Hz. Peygamber'in itâba mâruz kaldığı davranışa denk bile gelmez. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Üçüncüsü Âdem ilk sınava tâbi tutulduğu bir şey sebebiyle itâba mâruz bırakılmıştır. Aslında Allah kendisini böyle bir şey için yaratmıştı. Şöyle ki O, meleklerine, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"[210] buyurmuştu. Ne var ki Allah lütfunun bir tecellisi olarak insanlara yönelik âdetini, nimet ve ihsanlarını belâ ve kötülüklerden önce vermesi şeklinde yürütmüştür. Bununla birlikte bazan ikincisi ile yani belâ ve kötülüklerle başlaması da mümkündür. Bu ilâhî âdet Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında ifade edilmektedir: "Biz yahudileri kötülüklerden belki dönerler diye iyilik ve kötülüklerle imtihana tâbi tuttuk"[211], "Bir deneme vesilesi olsun diye sizi kötülükle de iyilikle de imtihan ederiz. Eninde sonunda bizim huzurumuza çıkarılacaksınız"[212]. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

95 § Hz. Âdem'in memnû ağaçtan yemesi sebebiyle itâba mâruz bırakılmasında, emre karşı çıkışın doğuracağı vebali başkalarına gösterme, günahlardan sakındırma ve bunların kalbe yönelik tehlikelerinin boyutlarını gözler önüne serme gibi hikmetler de bulunmaktadır. Çünkü insan türünün atası ve bu türe gönderilen peygamberlerin ilki olan biri bu kadarcık bir zelle sebebiyle cezalandırılmıştır. Oysaki Cenâb-ı Hak, melekleri, kendisinden öğrenimde bulunmaları ve secde etmeleri ile imtihan edecek kadar onu üstün kılmıştı. Bunun hikmeti, Allah'ın buyruğunda müsamahanın bulunamayacağı ve hükmünde şahsa göre bir değişikliğin olmayacağı hususunun insanlar tarafından bilinmesi, sonuç olarak da cezalandırmasından daima korkmaları, gazabını gerektire-

---

[209] bk. es-Sâffât 37/139-146.

[210] el-Bakara 2/30.

[211] el-A'râf 7/168.

[212] el-Enbiyâ 21/35.

cek hususlardan koruması için kendisine sığınmaları ve kullarını nefislerine havale etmemesini niyaz etmeleridir. Aslında insanlar Hz. Âdem'in o kadarcık bir sürçme ile ne denli bir imtihana tâbi tutulduğunun kendi kalplerindeki tesirini hissetmektedir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Hz. Âdem'in yasaklanmış ağaçtan yiyişini unutma (nisyan) ile yorumlayanların ikinci yaklaşımı şöyledir: Âdem yasaklanmış ağaçtan menedilişini anlayıp kavramış fakat buradaki yasağın ihlâl edilmesi halinde isyan nitelemesinin oluşmayacağını düşünmüştür. § Yahut da, "Aksi takdirde kendisine 96
kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[213] meâlindeki ilâhî beyanı unutmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere bir konuya yönelik yasak, yapılması halinde yürürlüğe girer. Ancak bazan fiilden önce de o eylemin niteliği zikredilebilir, buradaki zulüm niteliği gibi. Muhtemeldir ki Âdem, yasağın, haram kılınma çerçevesinin dışında bulunduğunu düşünmüştür. Çünkü yasaklama birkaç hedefe yönelik olur. Birincisi haram kılınması, ikincisi yasaklanan şeyde bir hastalığın bulunması ve yenmesinde zararın meydana gelmesi içindir. Bu husus duyulur âlemde de bilinmekte olup insanlar yaratılışlarının sevkiyle aslında helâl olan bazı şeyleri doğuracakları eziyet ve zarardan dolayı yasaklarlar. Belki de Âdem'in aklına bu gelmiştir, zira şeytan sözü edilen ağaçtan yemesinden büyük faydaların doğacağını ona vaad etmişti. Bu noktada akla gelecek bir ihtimal de şudur: Yasaklanmış ağacın yasaklanma sebebi belki de şeytanın vaad ettiği gibi Âdem ile Havvâ'nın ölümsüz canlılardan olma hevesine kapılmaları idi. Biraz önce değinildiği gibi buradaki men'in (منع) yasaklama şeklinde değil eziyet ve güçlük vermesi açısından olması da mümkündür. Hz. Âdem, "Aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[214] meâlindeki beyanı unutmuş, yahut da eşiyle birlikte ikisi bunu hatırlamış fakat ilâhî beyandaki "zulüm" kavramının zarar verme mânasına geleceğini zannetmişlerdir. Şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Bağların ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı"[215]. Buradaki "lem tazlim" (لم تظلم) ifadesi "lem tenkus" (لم تنقص) anlamına gelmektedir. Kişinin kendisine noksan getirmesi zarar vermek mânasına gelir. Nitekim müfessirlerin büyük çoğunluğu Kur'ân'da yer alan zulüm kavramını "zarar" (ضرر) anlamında açıklamışlardır. "Zarar" (ضرر) kelimesi "hastalık getirmek veya günah doğurmak" mânasına gelmekle birlikte asıl anlamı "bir şeyi yerli yerine koymamaktır". **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

---

[213] el-Bakara2/35.

[214] el-Bakara 2/35.

[215] el-Kehf 18/33.

Üçüncüsü, yasağın engelleme anlamına gelmesi ihtimal dahilindedir. Buradaki engelleme yasaklamayı değil, bir şeyi ilk önce başkasının yapmış olması ve o işin ona özgü kılınmasını amaçlar. Meselâ günlük hayatta olduğu üzere baba çocuğuna bir şeyi yemeyi yasaklar; aslında bu, yasaklamayı değil önce başkasının (misafirin) yemesini sağlamayı hedeflemektedir. Realite böyle olup, şeytan da yasaklanmış ağaçtan yemenin yararlı neticeler doğuracağını söyleyince Âdem yasaklanan fiili işlemiştir; ancak Âdem düşmanını görmüyor ve dolayısıyla bu fikrin şeytanî bir dürtüş olduğunu bilmiyordu.

Şöyle bir yorum da yapmak mümkündür ki Hz. Âdem kalbinde doğan yasaklanmış ağaçtan yeme fikrinin melekten gelen bir işaret olduğunu yahut da birçok makbul kullarda gerçekleştiği gibi bir ilham niteliği taşıdığını düşünmüş olabilir. O bu düşüncenin düşmanından gelen gizli bir vesvese olduğunu anlayamamış ve bu durum kendisini ağaçtan yemeye sevketmiştir. Bu takdirde Âdem -her ne kadar yeme fiilini kasten işlemişse de- unutan veya yasağın mahiyetini bilmeyen biri durumunda olur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Bu meselede aslolan şudur ki Âdem aleyhisselâmın fiili ister söz verdik-
97 ten sonra bir unutma olsun, ister bilerek olsun § sonuçta bu fiile gereken şey ceza niteliği taşır. Kendisinin karşılaştığı bu durum ilâhî bir imtihan konumunda ise Cenâb-ı Hak yine de onu cezalandırmıştır. Şayet böyle olmasaydı kendisine lütfettiği nimeti azaba çevirmezdi. Unutulmamalıdır ki Allah, bir kavme lütfettiği nimeti, o kavim kendi hallerini bozmadıkça aksine çevirmeyeceğini beyan etmiştir[216]. Allah'ın, gerektirici bir sebep olmaksızın nimeti azaba çevirmek suretiyle cezalandırması -hem de bunu yapmayacağını vaad ettikten sonra-mümkün değildir. Şu da var ki Âdem ile Havvâ kendilerine zulmettiklerini itiraf ederek şöyle demişlerdir: "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bağışlamaz, merhamet etmezsen mutlaka hüsrana uğrayanlardan oluruz"[217]. Ayrıca Cenâb-ı Hak, "Âdem Rabb'ine âsi olup haddi aştı"[218] buyurmuştur. Nitekim daha önce kendilerini, "... aksi takdirde kendisine kötülük eden zâlimlerden olursunuz"[219] diye uyarmıştı.

Hz. Âdem'in imtihan edilmesi meselesinde iki problemin çözümüne işaret vardır. Birincisi söz konusu edilen fiil Âdem ile Havvâ'dan iman niteliğini kaldırmamış ve işledikleri o fiilden sonra tekrar iman etmeye davet edilme-

216 bk. er-Ra'd 13/11; el-Enfâl 8/53.
217 el-A'râf 7/23.
218 Tâhâ 20/121.
219 el-Bakara2/35.

mişlerdir. Bu husus her günahın iman niteliğini yok etmediğine işarette bulunduğu gibi, günahların, kişinin "hiçbir konuda Allah'a âsi olmayacağı" inancında yalancı olduğu sonucunu da kanıtlamaz. Bu sonuç Havâric ile Mu'tezile mensuplarının telakkilerini çürütmektedir. Ayrıca, "Allah'a ve Resûlü'ne âsi olan ve O'nun belirlediği sınırları çiğneyip aşan kimseyi Cenâb-ı Hak cehennem ateşine atar"[220] meâlindeki ilâhî beyanın her isyanı kapsamadığı gibi mutlak mânadaki zulme yöneltilen azap tehdidinin de her türlü zulüm, isyan ve taşkınlığı kapsadığını da ifade etmez. Aksine burada sözü edilen kavramların kendi konumlarına göre taksime tâbi tutulmaları gerekir. Bu tür sonuçları bütün günahları kapsamına alacak şekilde genelleştiren kimse günahkârlar hakkında gelen ilâhî hükümlerden anlaşılan çerçevenin dışına çıkmış olur.

§ Hz. Âdem'in imtihana tâbi tutuluşu meselesinde çözümüne işaret edi- ٩٨
len ikinci problem de şudur ki, kendisine uygulanan cezanın hiçbir yönü, Mu'tezile'nin "kebîre" (كبيرة) diye isimlendirdiği eylemin herhangi bir yönüyle beraberlik arzetmez. Mu'tezile bir damla şarap içmek, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak, başkasının malından on dirhem değerinde bir şey çalmak gibi bir eylem sebebiyle iman niteliğini ortadan kaldırmaktadır; Hz. Ya'kūb'un oğullarının Yûsuf'a uyguladığı eylem de bu konumdadır[221]. Ama hiçbir kimse Hz. Ya'kūb'un oğullarının dinden çıktığı yolundaki iddiayı ileri sürmeye cüret etmemiştir. Şu halde Mu'tezile'ye ait iddianın kökten yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir de Mu'tezile şöyle demektedir: Hikmet prensibi çerçevesinde küçük günahtan dolayı azap uygulanması ve büyük günahın affedilmesi mümkün değildir. Halbuki Âdem aleyhisselâm azabın çeşitli türlerine mâruz bırakılmıştı; Allah Teâlâ'nın Âdem ile Havvâ'ya ait fiili bütün yaratıklara duyurması, sadece bu büyük bir azaptır (bununla birlikte Âdem o fiili sebebiyle imandan çıkmamıştır).

Hz. Âdem'in bilinen sınava tâbi tutulmasının çeşitli hikmetleri üzerinde durulmuştur. Bazıları bunun sebebini onun soyunda cennet ehlinden olmayan kâfirlerin bulunuşuna bağlamıştır. Diğer bir anlayışa göre bu olay bütün insanlar için rahmet vesilesi olması amacına yöneliktir; öyle ki işlenebilecek her günah sebebiyle Allah'ın rahmetinden ümit kesmesinler ve yaratan ile yaratıkları arasındaki dostluk bağı kopmasın. Şöyle de denilmiştir: Âdem ile Havvâ'nın sınava tâbi tutulmasının hikmeti nesillerinden gelecek insanlara şu mesajı vermekti: Kimse nefsiyle baş başa bırakıldığı takdirde yergiye konu teş-

---

220 en-Nisâ 4/14.

221 bk. Yûsuf 12/11-17.

kil eden davranışlar hususunda kendine güvenmemelidir. Bu prensip insanları
98 hayır işleme konusunda nefislerine danışmamalarına sevkeder ve § kötü niteliği taşıyan her şeyden Allah'a sığınmalarına yardımcı olur. Bir kanaate göre yasaklanmış ağaçtan yeme fiili Âdem'e sırf sınava tâbi tutulması amacıyla işletilmiştir. Çünkü bu durum sınava çekilen kimseyi acı ve tatlı tecelliler ve farklı durumlar arasında hareket eder hale getirir. Bu sebeple insanın hatalardan emin olması mümkün değildir. Böyle bir sonuç kişinin şahsî tedbir ve gayretiyle değil Allah'ın lütfu ve korumasıyla gerçekleşir. Buna şunu da eklemek gerekir ki Allah Teâlâ teşebbüs edeni göstereceği gayret ölçüsünde başarılı kılar, Allah'ın zâtına olan yöneliş ve bağlanışı ölçüsünde muhafaza eder. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Aslında Âdem'in küçük hata (zelle) yapmasının hikmeti hakkında söz etmeye ihtiyaç duymamalıyız. Çünkü insan fıtratı hata işlemeye meyilli olup Rabb'in nimeti yetişmediği takdirde böyle işleri yapmaya hazırdır. Nitekim Yûsuf aleyhisselâm da, "Ben nefsimi temize çıkarmam, zira nefis -Rabb'imin merhamet ettikleri müstesna- alabildiğine kötülüğe tahrik etme özelliği taşır"[222] demiştir. Diğer bir âyet de şöyledir: "Herkesin yaptığının sonucu yalnız kendisine aittir"[223].

[**Yasaklanmış** (Memnû) **Ağacın Mahiyeti**]

Yasaklanmış ağacın mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun üzüm asması olduğu, insan türünün baba ve annesinin sınav vesilesini teşkil ettiğinden bu ağaçtan şeytana da bir pay ayrıldığı ifade edilmiştir. Diğer bir kanaate göre söz konusu bitki buğdaydı. Buğday Âdem neslinin gıdası kılınmak suretiyle cennetteki rahatlık dünya hayatında meşakkate, oradaki nimet ihtiyaç ve zarurete çevirilmiştir. Şöyle de denilmiştir: O, bilgi ağacıydı. Çünkü yenmesi sonunda Âdem ile Havvâ'nın avret yerleri kendilerine görünmüş, daha önce farkına varmadıkları bir şeyi öğrenmiş ve örtmek için yaprak aramaya koyulmuşlardı[224].

100 § Bu meselede hareket noktası şudur ki sözü edilen husus ancak gayba muttali olan Allah'tan gelecek haber yoluyla bilinebilecek türdendir. Aslında bu olayın mahiyetini bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bize düşen görev günahın

---

[222] Yûsuf 12/53.

[223] el-En'âm 6/164.

[224] İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Âdem ile Havvâ ağaçtan tadınca ut (avret) yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başlamışlardır" (el-A'râf 7/22).

konumunu bilip Allah'a sığınmak, taatin de derecesini bilip işlemeye özen göstermektir. **Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Şunu belirtmek gerekir ki Allah Teâlâ imtihan dünyasıyla ceza ve mükâfat âlemini birbirinden ayırmıştır, çünkü ikisini birleştirmek sınavı yok edip perdeyi kaldırmak demektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak sürekli lezzetli olan ile kesintisiz elem vereni mükâfat ve ceza olarak belirlemiş, ikisi arası bir konumda bulunan, yani lezzet ve elemin karışması durumunu da imtihan olarak planlamıştır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

[İblîs'in Hz. Âdem'e Vesvese Verme Şekli]

İblîs'in vesveseyi Hz. Âdem'e ulaştırma yolu konusunda da fikirler beyan edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Âdem gökte, İblîs ise yeryüzünde idi; İblîs vesvesesini Allah'ın yarattığı bir yolla Âdem'e ulaştırmıştır. Bazıları İblîs'in yılanın başında iken Âdem'e hitap ettiğini ileri sürmüştür. Bir de şöyle denilmiştir: Şeytan, Cenâb-ı Hakk'ın Âdem'e, "Bu sana ve eşine düşman olan biridir; sakın cennetten çıkmanıza sebep olmasın!"[225] şeklinde hitap ettiği sırada sahip olduğu görünümü sonradan değiştirdiğinden Âdem onu tanımamıştır. Şayet tanısaydı Allah'ın uyarmasından sonra aldanması söz konusu olmazdı. Aslında bu hususun nasıl gerçekleştiğini sadece Allah bilir.

Hz. Âdem-İblîs olayına bağlı olarak şeytanın insana vesvese verme yöntemleri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, "Şeytan insanın teni ile eti arasında kanın dolaşması gibi dolaşır, bu esnada yüzünü kişinin kalbine doğru çevirir ve fikirlerini telkin eder" demiştir[226]. Bazı âlimler de şöyle demiştir: "Şeytana, fikirlerini insanın kalbine ulaştırma gücü verilmiş, vesvesesini kendisi için belirlenen bir yolla kalbine yerleştirmesi imkânı tanınmıştır. İnsan bu mekanizmanın mahiyetini bilememektedir". Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: İnsanın ruhu (nefs) akıcı bir nesne gibi bedenine yayılıp her yeri
dolaşır; § öyle ki onu hapseden beden olmasaydı tabiatın her noktasına ya- 201
yılma imkânı bulacaktı. Nitekim bedenin istirahate çekildiği uyku halinde bu durum gerçekleşmektedir. Kişinin yeryüzünün uzak bölgesinde bulunan biri üzerindeki fikrî etkisi de -sanki onu görüyormuş gibi- buna benzemektedir. İşte şeytanın insana nüfuzu ve etkisi bu türden bir şeydir.

Biz deriz ki -başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür-sözü edilen hususun mahiyetini bilemeyiz. Şu kadarı var ki Allah Teâlâ hem

---

225 Tâhâ 20/117.

226 Resûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şeytan insanın içinde kanın dolaşması gibi dolaşır" (Buhârî, "Ahkâm", 21, "Bed'ü'l-halk", 11; Müslim, "Selâm", 23-25).

hak hem bâtıl için kendilerini tanıtıcı bazı belirtiler yaratmıştır. Bâtıla çağrı yapıp hakka engel olan her şey şeytan işi olup böylesinden Allah'a sığınmak gerekir, keyfiyet ve mahiyeti bilinmese de. Allah şöyle buyurmaktadır: "Eğer şeytandan sana bir tahrik gelirse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işiten ve her şeyi bilendir. Allah korkusu bilincini taşıyanlara şeytandan bir vesvese gelince toparlanıp sorumluluklarını hatırlar ve hemen gerçeği görürler"[227].

Hasan-ı Basrî, "Rabb'iniz size bu ağacı sırf melek statüsüne girer veya ebedî olarak yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı"[228] meâlindeki âyet-i kerîmenin tefsirinde şöyle demiştir: Âdem meleklerin daha üstün olduğunu ve ebediyen yaşayamayacağını bilmişti. Çünkü Allah kendisinin öleceğini haber vermiş; yine kendisinin çamurdan, meleklerin ise nurdan yaratılması gerçeği karşısında melek olamayacağını, ancak onların üstünlüğüne yaklaşabileceğini anlamıştı. Bunun yanında şeytan Âdem ile Havvâ'ya samimi ve iyi niyetli olduğuna yemin etmişti[229]. Evet şeytan onlara vesvese verirken söylediklerinin bir samimiyet ve iyi niyet ürünü olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Âdem ile eşi şeytanın söylediklerine inanmasalar da yasaklanmış ağaçtan yeme konusunda ona uymuşlardır. Şayet onlar İblîs'in sözlerini benimsemiş olsalardı günahları, ağaçtan yemeye oranla daha büyük olacaktı. Ne var ki onlar bu sebeple değil, istek ve arzularına kapılarak yemişlerdir. Âdem ile Havvâ İblîs'i dile getirdiği hususlarda tasdik etselerdi küfre girerlerdi. Bu ise şüphe yok ki yasaklanmış ağaçtan yemekten çok daha vahim bir sonuç doğururdu. Aslında İblîs biraz önce meâli verilen âyetteki hususları kendisini tasdik etmeleri için değil, bir vesvese olsun diye ileri sürmüştü. Bu tıpkı bir adamın diğerine -sonuçta öldürülmesi veya organlarının kesilmesini gerektirecek bir konuda- "Şu
107 işi işlersen sana herhangi bir ceza uygulanmaz" demesine benzer, ş adam da o işe girişir. Aslında böylesi kendisini tahrik edeni onayladığı için değil, nefsânî arzusu için o fiili işlemektedir. Bunun gibi bir kimsenin diğerine falan kadının kendisini sevip beğendiğini söylemesi üzerine kadına şehvetle yaklaşması o kimseyi tasdik etmesi anlamına gelmez. Şeytanın Âdem'e vesvese vermesinin durumu da buna benzemektedir.

Hasan-ı Basrî'nin ileri sürdüğü bu fikir, Âdem'in, kendisine gelen vesvesenin şeytandan olduğunu bilmesini gerektirir. Bu durumda Âdem'in fiili sözü edilen tahriklerden sonra işe koyulma özelliği taşır ve gerçekleştirdiği eylemin

---

227 el-A'râf 7/200-201.

228 el-A'râf 7/20.

229 el-A'râf 7/21.

kendisine hayır getirmeyeceğini, hatta korkunç bir şey olduğunu da unutmaması gerekir. Aslında bu hususun kendisine yasaklandığını, onunla erdemli bir sonuca ulaşamayıp aksine şeytanın arzusuna uyacağının bilincini de taşımış oluyordu. Hasan-ı Basrî böyle bir durumu gözüyle görse bile Allah'ın meleklerden üstün kıldığı ve beşerin atası yaptığı bir zat hakkında bu iddiayı ileri sürmesi korkunç bir durum arzederdi.

Öyle olacağına Hasan-ı Basrî'ye şöyle denseydi: Âdem kendisine gelen telkinin düşmandan olduğunu bilmiyordu. Yahut Allah'ın makbul kullarında vuku bulduğu gibi onu bir ilham zannetmiş veya yine iyi kullarda tecelli ettiği gibi ilâhî âlemden gelen bir sese muttali kılınmış, yahut da daha önce kendisine gösterilen maddî şeklin dışında bir şekle bürünmüş birinden bir telkine hedef olmuştur; evet Hasan-ı Basrî'ye böyle dense biraz önceki açıklamasının yerine bunu söylemesi gerçeğe çok daha yakın ve dile getirmesine çok daha lâyık bir durum arzederdi. Önemli bir konuya -büyük bir istek ve arzu olmaksızın- sadece birinin haber vermesi suretiyle atılmak ne zaman görülmüştür?
§ Evet, Hz. Âdem'in sözü edilen (küçük) hatayı işlemesi yadırganmaz, ancak 103
bizim yaptığımız yaklaşım çerçevesinde olabilir. Bu çerçevede olduğu takdirde dinî açıdan fazla yadırganacak bir durum ortaya çıkmaz.

Hasan-ı Basrî açıklamasına iki meleğe temas eden âyetle başlamıştır. Onun dile getirmeye çalıştığı "meleklerden üstün olma veya olmama" düşüncesinin de isabetli bir yönü yoktur. Çünkü melek oluş, icra edilecek fiilleri iradesiz (cebir) hale getirir. Fiili, cebir statüsünde gerçekleşen birinin derece ve değerinin yükselmesi bahis konusu değildir. Melek konumunda bulunmaktan doğacak üstünlük iradî değil fıtrîdir. Âdem'in fıtratı farklı olduğuna göre bunu nasıl umabilirdi? Bu sebepledir ki meleklerden isyan türünden bir fiilin çıkması mümkün görülmemiştir, onlar nurdan yaratılmıştır. Yaratılışı gereği günah işleyemeyen kimse övgüye lâyık görülmez. Böyle yerde övgü gerekli hale gelseydi aynı şey yaratılışı gereği âsi olamayan bütün ölülerde ve hayvanlarda da gerçekleşmiş olurdu. Bu ise gerçekten uzaktır.

Âdem aleyhisselâm ve eşi melek olmaya heves etmiş olabilirler: Melekler gibi Allah'ı zikredip O'na itaat etmekle yetinme ve bütün nefsânî arzulardan korunma tabiatına kavuşturulmak. Şüphe yok ki Allah beşer türünü bu konuma getirmeye muktedirdir. Ne var ki realitede yaratıklar içinde mâsum olan da olmayan da bulunmaktadır, tâ ki fıtratın bunların hiçbirini gerektirmediği gerçeği ortaya çıkmış olsun. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Bu meselede hareket noktası şudur ki beşer türünün ölümlü oluşunun ve yaratılan her şeyin aslî maddesinin neden ibaret bulunduğunun bilinmesi nak-
104 le bağlıdır. Bu husus duyulara bağlı olmadığı gibi § canlının temel maddesinde yok oluşu gösteren bir kanıt da bulunmamaktadır. Cenâb-ı Hak dilediğini öldürür, dilediğini de bâkī kılar. Hasan-ı Basrî'nin, "Âdem ölümlü olduğunu bilmişti" şeklindeki sözü Allah'tan o sırada kendisine gelen bir haberle ortaya çıkmıştır. Meleklerin kendi konumlarını bilmeleri de buna benzemektedir: Gıdalarının Allah'ı zikretme sevgisiyle olduğu, ayrıca günahlardan korunmaları ilâhî muhabbetin yanı sıra lütuflarını müşahede etmelerine bağlıdır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Hasan-ı Basrî yaptığı açıklama sırasında Hz. Âdem'in meleklerin ölümsüz olduğunu anladığını zikretmektedir. Bu sözün ne mânaya geldiğini anlayamıyorum. Bağlandığı bir akîde midir, yoksa (gayrı iradî olarak) dilinden gelip geçen bir söz mü? Çünkü böyle bir husus ancak Allah'tan geldiğine şüphe edilmeyecek bir durumda bilinebîlir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Ve içinde bulundukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Yani bolluk, genişlik ve Allah'ın kendilerini yerleştirdiği cennette bulunan ve yemelerine müsaade ettiği nimetler.

Şeytanın Âdem ile Havvâ'ya nerede, hangi vasıta ile ve niçin vesvese verdiği hususunda farklı fikirler belirtilmiştir. Bir görüşe göre o, gökteydi, Âdem ile Havvâ'nın nimetler içinde yaşayıp safa sürdüklerini görünce kıskanmış ve bunun etkisiyle yılanın başından onlara vesvese vermiştir. Bir de şöyle denmiştir: Şeytan dünyada bulunuyordu. Âdem ile Havvâ'yı hariçten etkilemiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bir de şeytanın insanların gönülleri üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunduğu veya uzaktan onlara vesvese verdiği konusunda iki görüş ileri sürülmüştür: Bazı âlimler şeytanın kalbe doğrudan bir etkisinin bulunduğunu kabul etmiş ve bunu insan bedeninde kanın dolaşması gibi ten ile et arasında cereyan ettiğine ilişkin rivayete dayandırmıştır[230]. Bir de şöyle denilmiştir: Şeytanın insanların kalpleri üzerinde herhangi bir hâkimiyeti bulunmamaktadır.
105 Ancak o hariçten kendilerini etkilemekte ve § kötülüğe çağırmaktadır. Onun bu faaliyeti insanda görülen hayır veya şer hallerinin yansımalarına bağlıdır. Sözü edilen bu haller sanki hayır ve şer izleri olarak anlaşılan bir görünüm

---

230 Bu görüşün sahibi Resûlullah'tan (s.a.) nakledilen şu hadise dayanmaktadır: "Şeytan insanoğlunun bedenine kanın dolaşması gibi nüfûz eder" (Buhârî, "Ahkâm", 21, "Edeb", 121; Müslim, "Selâm", 23-25).

vermektedir. Şeytan bunları görünce kişiye vesvese verir ve onu kötülük yapmaya çağırır. Azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanı da bu hususu desteklemektedir: "[Kıyâmet günü] hesap görülüp iş bitirilince şeytan şöyle diyecektir: 'Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettimse de yalancı çıktım. Benim size karşı bir yaptırım gücüm yoktu, sadece çağrıda bulundum, siz de bana uydunuz"'[231]. O bu beyanında kötülüğe çağırmaktan başka üzerimizde bir etkisinin bulunmadığını haber vermektedir. Doğruya en yakın olan görüş de budur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tartışmakta olduğumuz bu konuda şöyle bir soru yöneltilmiştir: "Rabb'ine âsi olan kimse şeytana itaat etmiş olmaz mı?" Evet, diye cevap verilmiştir. "Peki, itaat edince küfre girmez mi"? Hayır, çünkü bu durumdaki insan şeytana itaat etmeyi amaçlamamıştır; küfre girmek ona itaat etmeyi amaçlamakla oluşur. Ama bunun yanında Allah'a âsi olmakta şeytana bir tür itaat de mevcuttur. Rivayet edildiğine göre bu soru Ebû Hanîfe'ye (r.a.) yöneltilmiş, o da böyle cevap vermiştir[232].

Bu noktada aslolan şudur: Kişinin şeytanın tahrikiyle kötülük işlemesi fiilen şeytana itaat mânasına gelmez ki ona itaat eden durumuna düşsün. Onun davranışını itaat haline getiren şey itaat olmasına niyet etmesidir. Buna göre bu sonuncu konum Âdem'de bulunmamıştır. Ancak şeytan Âdem ile Havvâ'nın bu davranışlarından sevinç duymuştur, mutlulukları ve rahatlarının ortadan kalkmasından duyduğu sevinç gibi. Ama tekrar edelim ki bu hatayı işleyen kimseyi şeytana itaat etmekle nitelemek mümkün değildir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

§ Aşağıya inin, dedik. Denildi ki burada geçen hubût (هبوط) kelimesi bir 106
yere inmek, konmak demektir, "Şehre hubût edin"[233], yani oraya inin, beyanında olduğu gibi. Âyetteki hubûtun yüksek bir yerden aşağıdaki bir yere inmek mânasına gelmesi de muhtemeldir.

---

231 İbrâhîm 14/22.

232 "Mümin Allah Teâlâ'ya âsi olunca bu davranışıyla şeytana itaat etmiş ve iradî olarak rızasını talep etmiş sayılmaz. Onun fiili itaat ve rıza görünümü açısından şeytanla uyum içinde olsa da hüküm değişmez. Böylesi bütün günahları işlese de -tevhid inancını bırakmadığı sürece- Allah'ın düşmanı statüsüne girmez. Bunun ispatı şudur ki düşman daima düşmanına buğzeder ve onun kusurlarını sayıp döker. Mümin büyük günah işlemiş olabilir, ancak bu durumda bile Allah Teâlâ onca başka her şeyden daha çok sevilmeye lâyık bir varlıktır. Şöyle ki o, ateşte yakılmak ile yakışıksız bir fiil veya sıfatı kalben Allah'a nisbet etmek arasında seçim yapmaya mecbur bırakılsa mutlaka ateşte yanmayı tercih eder" (Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *el-Usûlu'l-munîfe*, s. 106).

233 el-Bakara 2/61.

Birbirinize düşman olarak. Denildi ki İblîs ve nesli, Âdem ve çocukları birbirinin düşmanıdır; bizimle şeytanlar arasındaki düşmanlık açıktır. Yine denildi ki, 'Bizimle İblîs'i taşıyıp kaküllerinden Âdem ile Havvâ'ya vesvese veren yılan arasında'. Burada tartışılan konu ancak nakil yoluyla bilinebilir. Kur'ân'da bu hususta bir bilgi yer almamaktadır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki bizimle yılanlar arasındaki düşmanlık fıtrîdir, bizimle İblîs arasındaki düşmanlık ise hem ihtiyarî hem de ilâhî emirdir. Zira insan tabiatı eziyet ve zarar veren her şeyden nefret eder. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Bir zamana kadar yeryüzü sizin için ikamet yeridir. Yani yeryüzünde ikamet edersiniz. "Yerküreyi sizin için yerleşim alanı yapan Allah"[234] meâlindeki ilâhî beyanda olduğu gibi.

Ve belli bir zamana kadar yaşamak için. Yani yeryüzü ecelleriniz gelinceye kadar sizin için bir yaşama vasıtasıdır. Dünyanın sona ereceği güne kadar yaşama vasıtasıdır mânası da verilebilir.

فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَبِّه۪ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّح۪يمُ ﴿٣٧﴾

37. "Bu sırada (pişmanlık duyan) Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti, O da tövbesini kabul etti. Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır."

Bu sırada (pişmanlık duyan) **Âdem Rabb'inden ilhamlar aldı.** Buradaki "telekkâ" (تلقى), "ehaze" (اخذ) mânasına gelir.

Rabb'inden ilhamlar aldı ve tövbe etti. Âyetin bu kısmı birkaç yoruma
107 tâbi tutulmuştur. Denildi ki **fe-tâbe 'aleyhi** (فتاب عليه), § yani tövbeye muvaffak kıldı, ona sevketti, o da tövbe etti; "Sonra onları Allah'a dönüş yapmaya muvaffak kıldı"[235] beyanında olduğu gibi, yani Allah onları tövbeye muvaffak kıldı, onlar da tövbe etti. Bir başka görüşe göre "tövbe fiilini yarattı, o da tövbe etti" anlamına gelir. Hedâhu (هداه) sözü hakkında söylediğimiz gibi: "Onda hidâyeti benimseme fiilini yarattı ve kişi hidâyete ulaştı". Bazıları "kusurundan vazgeçti, affetti" diye açıklamışlardır. Diğer bir görüşe göre tövbe rucû (رجوع) dönüş

234 el-Mü'min 40/64.
235 et-Tevbe 9/118.

anlamına gelir. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: Âdem isyanından döndü, Allah da af ve mağfiret etti. Bu yorumların hepsi birbirine yakındır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Hz. Âdem'in Allah'a tövbe edişi Rabb'inden aldığı bazı kelimeler (ilhamlar) ile mümkün olduğu ifade edilmektedir. Âyet Mu'tezile'nin, "Küçük günah işleyen kimse kendiliğinden affa mazhar olur, dua veya tövbeye ihtiyaç duymaz" telakkisini çürütmektedir. Âdem (a.s.) Rabb'inden aldığı bazı kelimelerle dua etmesi sayesinde Allah'ın affına mazhar olmuştur. Âdem işlediği günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı Allah'a yönelik dua ve niyazı lüzumsuz ve gereksiz olurdu. **Başarıya ulaştırmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen "ilhamlar (kelimât)" diğer bir sûrede yer alan şu duadan ibarettir. "Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, bizi bağışlamaz, merhamette bulunmazsan ve bize acımazsan şüphesiz ki hüsrana uğrayanlardan oluruz"[236].

Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır. Tevvâb (التوّاب) "tövbeyi kabul eden" demektir. Bir görüşe göre ise "tövbeye muvaffak kılan ve ona ileten" anlamına gelir, "günahı örten ve tövbeyi kabul eden"[237] âyetinde olduğu gibi. Biz fe-tâbe aleyhi'nin (فتاب عليه) tefsirinde muhtemel bulunan mânaları zikrettik. Merhamet eden müminlere ve tövbe edenlere.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَاِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّى هُدًى فَمَنْ تَبِعَ
هُدَاىَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38. ""Evet, hepiniz oradan yeryüzüne inin" dedik. Eğer benden size bir hidâyet gelirse, o durumda hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur."

39. "İnkâr yolunu tutup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır."

"Evet, hepiniz oradan yeryüzüne inin" dedik. Sözü edilenlerin yeryüzüne inişleri "hepiniz" ifadesiyle zikredilmiştir. Onlar tek tek indikleri takdirde

236 el-A'râf 7/23.
237 el-Mü'min 40/3.

108 emir dışına çıkmış sayılmayıp onun kapsamı içinde bulunurlar. § Bu da çoğul kipiyle verilen emirler ve yapılan beyanların gereği olarak yapılacak fiilde çoğul şeklinin şart olmadığını kanıtlar.

"Eğer benden size bir hidâyet gelirse". Yani mutlaka gelecektir, bu dil açısından mümkün olan bir ifadedir.

"O durumda hidâyetime uyan kimseler için ne bir korku vardır ne de üzülmeleri söz konusudur". Yani benim hidâyetime uyup ölünceye kadar devam eden kimseler için ne korku vardır, ne de üzülmeleri söz konusudur. Şu âyet-i kerîme de aynı konumdadır: "Hidâyetime uyan kimse ne yolunu şaşırır" dünyada, "ne de mutsuz olur"[238] âhirette, hidâyet üzere ölmesi şartıyla.

[Cennet ve Cehennemin Ebediyeti]

Bu âyet ile kendisinden sonra gelen, **"inkâr yolunu tutup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır"** meâlindeki âyet, cennet ile cehennemin ve içindekilerinin fâni olup nihayet bulacağını söyleyen Cehmiyye'nin görüşünü çürütmektedir. Cennet içindekilerle birlikte sona erecek olsaydı orada korku ve üzüntünün bulunması gerekirdi. Çünkü dünyada bir nimetin zevalinden endişe eden kimse üzülür ve o nimetin tadını kaçırır. Bu sebepledir ki dünya, nimetlerinin sürekli olmaması açısından korku ve üzüntüyle nitelendirilmiştir. Yukarıdaki âyette ise azîz ve celîl olan Allah cennette korku olmayacağını haber vermiştir, yani belâ ve musibet korkusu; üzüntü de olmayacaktır, yani nimetin ortadan kalkması üzüntüsü.

Onların üzülmeleri de söz konusu değildir. Âyetin bu kısmı cennetin ve nimetlerinin ebedî olup hiçbir zaman yok olmayacağını kanıtlamaktadır.

Azîz ve celîl olan Allah kâfirlerin cehennemde ebedî kalacaklarını, azaplarının elem ve şiddet içinde devam edeceğini haber vermiştir. Kâfirlerin cehennemden kurtulma ümidi olsaydı onun azabını hafif görüp küçümserlerdi. Çünkü dünya hayatında kurtulma ümidi bulunduğu takdirde verilen ceza kişiye hafif ve basit görünmektedir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

---

[238] Tâhâ 20/123.

يَا بَنِيٓ اِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا
بِعَهْدِيٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٤٠﴾

§ 40. "Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın, bana ver- 109
diğiniz sözü yerine getirin ki ben de vaad ettiklerimi yerine getireyim. Ve
benden korkun."

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın. Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. **Nimetlerimi hatırlayın**, size özgü kıldığım nimetleri, meselâ sizden peygamberler ve hükümdarlar yaptım, "Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimetleri hatırlayın, çünkü O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar yaptı. İnsanlardan hiçbirine vermediklerini size lütfetti'"[239] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Nimetlerimi hatırlayın. Yani sizi Firavun'dan kurtardığımı; o sizi köle olarak çalıştırıyor, oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı hayatta bırakıyordu; "Oğullarınızı öldürüyor, kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı"[240] meâlindeki âyette olduğu gibi. "Nimetlerimi hatırlayın" ilâhî beyanı azîz ve celîl olan Allah'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği kudret helvası ve bıldırcının yanı sıra bulutla gölge yapması ve benzeri lütuflar mânasına gelebilir. Cenâb-ı Hak sözü edilen nimetleri başka hiçbir kimseye vermemiştir; İsrâiloğulları bunlara nail olmakla mümtaz kılınmışlardır.

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın İsrâiloğulları'na verdiği nimet Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdir. O, İsrâiloğulları'nın din alanında anlaşmazlığa düştükleri ve geçmiş peygamberlerin izlediği yolu anlamada farklı iddialar ileri sürdükleri bir dönemde gönderilmişti. Bunun hikmeti, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda gerçeği kendilerine göstermesi ve delillere dayanarak onları belli bir fikir üzerinde birleşmeye sevketmesiydi; nitekim içine düştükleri anlaşmazlık kendilerini bu neticeyi sağlayacak ve dolayısıyla doğruluğu sâbit olacak birine muhtaç hale getirmişti. İşte bunun üzerine Resûlullah (s.a.) ilâhî bir nimet olarak nübüvvetle görevlendirilmişti. İsrâiloğulları'nın kurtuluşu bu peygambere itaat etmeye bağlıydı. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Nimetlerimi hatırlayın. Yani lütfettiğim nimetin şükrünü başkasına değil bana yöneltin. Sözü edilen ilâhî beyandan maksat bu ise bu noktada

---

239 el-Mâide 5/20.

240 el-A'râf 7/141.

İsrâiloğulları ile diğer insanlar eşit durumda bulunur, çünkü nimetlere mazhar kılınan herkes Rabb'ine şükretmekle görevlidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya,** nimetin şükürle karşılanmasının emredilmesi onun dil ile ifade edilmesi
110 değil, Allah'tan geldiğinin bilinmesini amaçlar, § zira insanın, Allah'ın lütfettiği nimetlerin hepsine şükretmesi mümkün değildir; onun yapacağı şey bunlardan birine şükürle mukabele etmekten âciz olduğunu ömrü boyunca itiraf etmesinden ibarettir.

[Allah İle Yapılan Mîsâk]

Bana verdiğiniz sözü yerine getirin. Daha önce zikrettiğimiz üzere[241] Allah ile yapılan sözleşme iki şekildedir. Birincisi hilkat ahdidir, şöyle ki Cenâb-ı Hak herkesin yaratılışına varlığını ve birliğini kanıtlayan delilleri yerleştirmiş, insanı amaçsız icat etmediği, başı boş ve sorumsuz bırakmayacağı şuurunu yerleştirmiştir. İkincisi ise gönderdiği peygamberlerin dilinden aldığı risâlet ahdidir, şu ilâhî beyanlarda ifade edildiği gibi: "Allah şöyle dedi: 'Eğer namaz kılar, zekât verir, elçilerime inanır, onları desteklerseniz ve bir de Allah'a veriyormuş gibi O'nun rızâsı için karşılıksız borç verirseniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım'"[242], "Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve asla gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[243], "Bir zamanlar biz İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz, anne-babaya, yakınlarınıza, yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz' diye söz almıştık"[244].

Ben de vaad ettiklerimi yerine getireyim. Bu da cennettir, "... günahlarınızı örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyarım"[245] beyanında olduğu gibi.

Bana verdiğiniz sözü yerine getirin. Yani üzerinize yazdığım farzları eda edin, nimetimin şükrünü bana yöneltin, başkasına teşekkür etmeyin. **Bana verdiğiniz sözü yerine getirin.** Yani Allah'ın peygamberlerden aldığı söz, şu
1[illegible] ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere: § "Hani Allah, peygamberlerinden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdeki vahiyleri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştı"[246],

---

241 bk. el-Bakara 2/27.
242 el-Mâide 5/12.
243 Âl-i İmrân 3/187.
244 el-Bakara 2/83.
245 el-Mâide 5/12.
246 Âl-i İmrân 3/81.

"Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve asla gizlemeyeceksiniz' diye söz almıştı"[247]. Bu durumda Allah'ın ahdi, İsrâiloğulları'nın vahiy ürünü olan kitaplarında Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetle görevlendirileceğine dair olan hususları tebliğ etmek, onu onaylamak ve fiilen görevlendirildiğinde desteklemekten ibaret olur.

Ve benden korkun. Yani hükümranlık ve kudretimden korkun. Şöyle de denilmiştir: Azabımdan ve göndereceğim belâlardan korkun. Bir görüşe göre ahdimi bozmaktan ve gönderdiğim peygamber Muhammed'in niteliğini gizlemekten korkun, demektir.

وَاٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُٓوا اَوَّلَ كَافِرٍ بِه۪ۖ وَلَا
تَشْتَرُوا بِاٰيَات۪ي ثَمَنًا قَل۪يلًاۘ وَاِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

41. "Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici nitelikte indirdiğim Kur'ân'a iman edin, sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın. Âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın. Bana karşı gelmekten sakının."

İndirdiğim Kur'ân'a iman edin. Gönderdiğim peygamber Muhammed'e (s.a.) indirdiğim Kur'ân'a iman edin. **Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici.** Yani yanınızda bulunan Tevrat, İncil ve diğer kitaplara uygun olan. Aslında onlar Kur'ân'ın kendi kitaplarına uygunluğunu biliyorlardı, çünkü Kur'ân'ın kendi kitaplarıyla paralelliğini tesbit etmek ve ilâhî kitapları birbiriyle mukayese etmek gibi bir işe girişmemişlerdi. Şöyle bir mâna da muhtemeldir: **Tasdik edici**, yani yanınızdaki kitaplarla bağdaşan. Bunun da açıklaması şöyledir ki kâfirlerin bir grubunu temsil eden Sâbiîler, "İncil ruhsatlar ve kolaylıklar, getirmiş, Tevrat ise zorluklar ihtiva etmiştir" şeklinde bir kanaat belirtmiştir. Sâbiîler'in bu hükme varmasının sebebi, aynı kaynağa dayanan ilâhî kitaplardan bir kısmının kolaylıklar bir kısmının da zorluklar getirmesini hikmete uygun bulmamalarıdır. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah **musaddıkan** (مصدقا), yani "vahiy ürünü kitaplara muvafık olan" buyurmuş, zorlukların yanı sıra kolaylıklar da içeren bütün bu vahiylerin ortağı olmayan tek Allah'tan geldiğini beyan etmiştir. § Çünkü Allah'ın bir şeyi birine yasaklarken diğerine 112
emretmesi mümkün olduğu gibi yine bir şeyi bir zamanda yasaklayıp başka bir zamanda yapılmasını istemesi de mümkündür; burada hikmet sınırlarının dışına çıkış söz konusu değildir. Hikmet dairesinin dışında kalma, birine, aynı

247 Âl-i İmrân 3/187.

zaman içinde, aynı durumda ve tek konuda bir şeyi hem emretmesi hem de yasaklamasıdır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette neshedilen bir hükmün neshedenle aykırılık değil uyum içinde olduğunun işareti vardır; çünkü geçmiş ümmetlerin kitaplarında yer alan bazı hüküm ve kurallar ümmet-i Muhammed için söz konusu edilmeyip neshedilmiştir. Şayet sözü edilen iki vahiy arasında bir aykırılık bulunsaydı Ehl-i kitap Kur'ân'ın diğer vahiylere uyum sağlamayıp ters düştüğünü iddia ederdi. Benzer bir şekilde Kur'ân içinde de nâsih ve mensuh bulunmaktadır, ama bunların arasında herhangi bir aykırılık söz konusu değildir, "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelen bir kitap olsaydı içinde birçok tutarsızlık bulurlardı"[248] beyanında görüldüğü üzere.

Sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın. Bu âyetin tefsirinde iki yorum ileri sürülmüştür. Biri, küfür ve inkâr konusunda kendilerine uyulacak ilk örnek siz olmayın. Bir de şöyle denilmiştir: Aslında inandığınız bir şeyi ilk inkâr eden siz olmayın, çünkü onlar Hz. Peygamber'e nübüvvetle gönderilişinden önce iman etmiş, fiilen gönderildiğinde ise inkâra kalkışmışlardır. Şöyle de denilmiştir: Âyetin hitap ettiği kimseler Resûlullah ile ilk karşılaşan bir gruptu, zira Resûlullah onların arasında ortaya çıkmıştı. Bu durumda inkâr ettikleri takdirde Peygamber'i ilk inkâr eden durumuna düşecek ve bağlı bulunduğu zümrenin nazarında küfrü geçerli hale getiren kişilere gelecek sorumluluk ve azap onlara da gelecekti. Buna ek olarak İsrâiloğulları başkaları için bir kanıt konumunda bulunuyordu, bunun sebebi Resûl-i Ekrem'in sahip bulunduğu aklî ve naklî delilleri en iyi görüp bilen ve dolayısıyla görgüsü ve bilgisi olma-
113 yanların uyulacak önderleri niteliğini taşımalarıydı. Bu realite çerçevesinde §
İsrâiloğulları inkâr ettikleri takdirde ilk inkâr edenin sorumluluğunu taşırlardı. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Bunların yanında sözü edilen zümreye bile bile güçlük çıkarma ve inat etme niteliğinin de eklenmesi gerekmektedir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Âyetlerimi az bir değer karşılığında satmayın. Bazıları buradaki âyet kavramının hüccet (kesin delil) anlamına geldiğini söylemiştir. Hasan-ı Basrî Kur'ân'ın tamamında yer alan "âyât" (آيات) kelimesinin din mânasına geldiğini ifade etmiş ve "Onlar hidâyet karşılığında dalâleti satın almışlardır"[249] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen hüdâ (هدى) kelimesini de din anlamına geldiğini örnek göstermiştir. Bize göre âyât (آيات) kelimesi "kesin deliller (hucec)"

---

[248] en-Nisâ 4/82.

[249] el-Bakara 2/16, 175.

demektir. Bu sonuncu âyette yer alan "şirâ" (شرى) kavramının "bir şeyi başka bir şey karşılığında tercih etmek" mânasına geldiğini ve alışveriş için şirâ lafzının zikredilmesinin şart olmadığını daha önce anlatmıştık[250].

Bana karşı gelmekten sakının, yani azabımdan, gazabımdan, vereceğim belâ ve musibetten korkun. Yahut hâkimiyet ve kudretimden çekinin. Bu hususu daha önce anlatmıştık[251].

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

42. "Nihaî gerçeği bildiğiniz halde hakkı bâtıl ile karıştırıp gizlemeye çalışmayın."

Hakkı bâtıl ile karıştırıp gizlemeye çalışmayın. Çeşitli şekillerde yorumlanabilir: Bâtılı hak karşılığında almayın. **Karıştırmayın**, yani hak ile bâtılın birbirine karıştırılması gibi. **Karıştırmayın**: Hak ile bâtılı belirsiz hale getirmeyin. **Karıştırmayın**: Hakkı bâtıla benzetmeyin. **Karıştırmayın**, yani hakkı gizlemeyin. Bir de şöyle bir yorum var: **Karıştırmayın**, yani Muhammed'in (s.a.) (Tevrat'taki) niteliğini silip başkasını yazmayın. Bu söylenenlerin hepsi aynı neticeye ulaşır. Buradaki hak kavramı birkaç şekilde yorumlanır. Birine göre Hz. Muhammed ve önceki ilâhî kitaplarda kayıtlı bulunan nitelikleridir. Yahut da Kur'ân'dır veya imandır. Âyette yer alan bâtıl ise zulüm ve küfürden ibarettir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ **Gerçeği bildiğiniz halde.** Kaydedilmiştir ki burada bilinen husus son 114
Peygamber'in ve niteliklerinin kitaplarında hak olarak yer aldığıdır, şayet haktan maksat Hz. Muhammed ise; yahut Kur'ân veya imandır. "Fakat siz, ey İsrâiloğulları, sürekli inat göstermekte ve gurura kapılarak gerçeği inkâr etmektesiniz!"

وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

43. "Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin."

Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin. Bu farklı şekillerde yorumlanmaya müsaittir. Bir anlayışa göre buradaki namaz kılma ve zekât verme emri

250 bk. el-Bakara 2/16.
251 bk. el-Bakara 2/40.

İslâm'da bilinen ve daima edası istenen şekliyle namazın ve zekâtın kabul edilmesidir; nitekim, "[Müşrikler] İslâm'a dönüş yapıp namaz kılar ve zekât verirlerse kendilerini serbest bırakın"[252] meâlindeki âyet-i kerîme namaz ve zekât ibadetlerinin hemen yerine getirilmesini değil, onları benimseyip gönülden bağlanılması mânasına gelir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Âyette yer alan namaz kılma ve zekât verme buyruğu İsrâiloğulları'nın, namazlarının gerçek mânada namaz, zekâtlarının da gerçek mânada zekât olması anlamına da gelebilir. Sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Öyle bir hal içinde bulunun ki namazınız ve zekâtınız gerçek anlamıyla tahakkuk etmiş olsun. Çünkü âyet İsrâiloğulları hakkında nâzil olmuştu; onlar kitap ehli olup namaz kılar, zekât ve sadaka verirlerdi. Ancak onların namaz ve zekâtları imanla birlikte bulunmadığından Allah'a yönelik değildi. Âyet-i kerîmede namazlarının gerçek mânasında namaz olabilmesi için iman etmeleri emredilmiştir. Namazın kılınması ve zekâtın verilmesinin emredilişi, bu ibadetlerin sebep ve şartlarına uygun bir şekilde meydana getirilmesi anlamına da gelebilir. Meselâ namaz için gerekli temizliği yapmak (tahâret), avret yerlerini örtmek ve Allah rızâsı için kılmak gibi. Âyet-i kerîmeden maksat bu ise emir müminler için söz konusudur. Bir de namaz ve zekât emrinin onlardaki derunî sebeplere yönelik
115 bulunması da muhtemeldir. § Bu sebepler Allah'a boyun eğiş, itaat ve övgü unsurlarıyla gerçekleşir. Bu ise bütün müminlerin görevidir. Her bir müminin Rabb'ine boyun eğmesi, itaat etmesi ve buyruklarına karşı çıkmaması kaçınılmaz bir zarurettir. Zekât da buna benzemektedir, şöyle ki herkesin iç âlemini bütün kirlerden temizlemesi, kendisine zarar verecek her türlü unsurdan koruması gereklidir. Bu husus dinî yönden her müslümana farz kılınmıştır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin. Bu ilâhî beyan hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki yahudiler namaz kıldıkları halde rükûa gitmiyorlardı; bu ilâhî beyanla Allah rızâsı için namaz kılmaları ve müslümanlara benzer şekilde rükûa varmaları emredilmiştir. Şöyle de denilmiştir: İsrâiloğulları tek başına ve Allah rızâsını gözetmeyerek namaz kılıyorlardı; bu âyette Hz. Peygamber ve ashabı ile birlikte cemaatle kılmaları emredilmiştir. Sonuç olarak bu beyanda cemaate katılmalarının buyruğu yer almaktadır. Bir de şöyle denilmiştir: Rükû edenlerle beraber rükû edin, namaz kılanlardan, yani müslümanlardan olun, dinî inanç ve mezhep hususunda onlara muhalefet etmeyin.

---

252 et-Tevbe 9/5.

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

44. "Siz bir taraftan kitabı okurken diğer yönden insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"

İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Birkaç yorum yapılmıştır. Denildi ki: **İnsanlara emreder misiniz?** Yani halka ve aşağı tabakadaki insanlara ilim sahibi oluşunuz ve ilâhî kitabı okuyuşunuz sebebiyle size uyup saygı göstermelerini emreder misiniz? **Kendinizi unuttuğunuz halde.** Yani Muhammed'e (s.a.) -ilim sahibi oluşu nübüvveti ve Allah katındaki mertebesi sebebiyle- uymalarını emretmezsiniz! § **Kitabı okuduğunuz halde.** 116
Yani Muhammed'in söz konusu edildiği gibi olduğunu elinizdeki kitapta bulmaktasınız. Bu davranışınızın hayırlı olmadığı hususunda **aklınızı kullanmıyor musunuz?**

Şöyle de denilmiştir: **İnsanlara iyiliği emreder misiniz?** Yani fakirlere ve sosyal konumu iyi olmayan insanlara, Muhammed'e iman etmeyi emreder, zenginlere ve servet sahibi olanlara menfaatlerinizin elden çıkması korkusuyla bu imandan söz etmez misiniz? Âyet-i kerîmenin hem İsrâiloğulları'na hem de bütün müslümanlara yönelik bir hitap olması da ihtimal dahilindedir: Herhangi bir iyiliğin yapılması konusunda başkasına yapılacak telkini kişinin kendisine de emretmesi. Aslında yapılması gereken şey işe kendisiyle başlaması, sonra başkasına telkinde bulunmasıdır, bu metot daha faydalı olduğu gibi daha kolay benimsenmeyi de sağlamaktadır. **Aklınızı kullanmıyor musunuz**, bu usulün aklen gerekli olduğunu anlamıyor musunuz: İlk teşebbüsü kendisini düzeltmekle yapması, sonra başkasına emretmesi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى
الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

45. "Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile Allah'tan yardım isteyin. Şunu da bilin ki bu, Allah saygısından kalbi ürperenlerin dışında, herkese zor gelen bir şeydir."

Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile yardım isteyin. Birkaç şekilde yorumlanabilir. Bunlardan biri, dünyada [gereksiz yerde] riyâsette bulunmayı ve yiyip içmeyi terketme hususunda sabır ile Allah'tan yardım isteyin, çünkü bir önceki âyetten anlaşılacağı üzere İsrâiloğulları'nın riyâset makamında bulunan ileri gelenlerine hitap edilmektedir. "Siz bir taraftan kitabı okurken diğer yönden insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"[253] meâlindeki ilâhî beyanda belirtildiği gibi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Âyete şu mânayı vermek de mümkündür: Riyaseti, Muhammed'e (s.a.) terketme, ona boyun eğip itaatte bulunma konusunda sabır ve sebat gösterin, o, kendisine iman edip itaatte bulunan ve riyâseti ona veren kişinin âhirette mükâfata ulaşacağını beyan etmiştir. Bir başka yorum da şöyledir: Zorluklara ve nefsânî arzuları terketmeye çaba gösterip tahammül edin, çünkü, "Cennet zorluklarla, cehennem ise nefsânî arzularla sarılmıştır"[254] meâlindeki hadiste de açıklandığı üzere cennete ancak güçlükleri aşmak ve arzulardan uzaklaşmak suretiyle girilebilir. Âyetin şu mânaya gelmesi de ihtimal dahilindedir: Oruç tutma ve namaz kılma hususunda Allah'tan yardım isteyin. Bu durumda hitap müminlere yönelik olur, halbuki âyet İsrâiloğulları'nın ileri gelenleri hakkında nâzil
117 olmuştur, § bunun delili bir önceki âyette geçen, "Halbuki kitabı okuyup durmaktasınız" meâlindeki ilâhî beyandır. Bu sonuncu yorum "Ey iman edenler! Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin, şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir"[255] meâlindeki âyet-i kerîmeye uygundur.

Şunu da bilin ki bu herkese zor gelen bir şeydir. Bu ilâhî beyan -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- biraz önce zikrettiğimiz dünya hayatıyla ilgili riyâset ve yiyip içme hakkındadır, bu davranış Allah saygısından kalbi ürperenlerin dışındaki insanlara zor ve ağır gelir, ancak huşû sahiplerine zor ve ağır gelmez. Bir başka yoruma göre riyâseti Muhammed'e (s.a.) terketmek, ona boyun eğip itaatte bulunmak zor bir şeydir, fakat sözü edilen davranış kalbi ürperenlere ağır gelmez. Şöyle denilmesi de mümkündür: İtaat etmeye sabır göstermek ve farzları yerine getirmek münafıklara ağır gelir. Müminler ise müstesnadır, bahis konusu hususlar onlara zor gelmez. Şöyle de denilmiştir: Kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi yahudilere ağır gelmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Allah saygısından kalpleri ürperenlerin (hâşiîn) (الخاشعين) dışında. Birkaç yorum yapılmıştır. Bunlara göre hâşi' (خاشع) kalben korkan, tevazu gösteren yahut da mümin mânasına gelir. Hasan-ı Basrî huşûun kalpten ayrılmayan korku hali olduğunu söylemiştir.

---

[253] el-Bakara 2/44.

[254] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 333, 354; Müslim, "Cennet", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 21.

[255] el-Bakara 2/153.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾

46. "Onlar Rab'lerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini kesinlikle bilen kimselerdir."

Onlar Rab'lerine kavuşacaklarını kesinlikle bilen kimselerdir. Yani onlar dünyada iken yapıp ettikleriyle birlikte Rab'lerine kavuşacaklarını bilen, bunu zihinlerine ve gönüllerine yerleştiren kimselerdir. **Ve O'na döneceklerini**, yani o gün Allah'a döndüklerini anlayacaklardır. Mantık âlimi şöyle demiştir: "Zan iki ihtimalden birine[256] ağırlık vererek hükmetmek, şek zannın iki tarafını eşit konumda görmek, vehim ise şek ile zayıf ihtimal arasında kalandır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

§ 47. "Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın." 118

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın. Bu âyet-i kerîme birkaç yoruma açıktır. Size lütfettiğim nimetleri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi nübüvvetle görevlendirmek suretiyle. Şöyle ki o dönemlerde insanlar uzun zaman devam eden peygambersiz geçen devirde yaşıyorlardı; bunun yanında ilâhî vahiy kesilmiş, ortaya çıkan din ve mezhep anlayışları büyük farklılıklar göstermişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ Muhammed'i nübüvvetle görevlendirmiş, dağınık haldeki insanları bir araya getirip Allah'ın dinine davet etmek, birlik ve beraberliği sağlamak, onları hayret ve şaşkınlık karanlığından çıkarmakla görevlendirmişti. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetlerin en büyüklerinden biridir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Burada Muhammed (s.a.) merkezli olarak yaptığımız yorum yukarıda geçen âyetlerde de söz konusu edilmiştir: "Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın, bana verdiğiniz ahdi yerine getirin...", "Elinizde bulunan vahiyleri tasdik edici nitelikte indirdiğime iman edin"[257], yani Muhammed'e

---

256 Orijinal metinde "el-yakîn" (اليقين) yerine "el-muhtemileyn" (المحتملين) kelimesi konularak değişiklik yapılmıştır (mütercim).

257 el-Bakara 2/40-41.

iman edin. Allah'ın yeryüzündeki ahdi de Resûlü'dür, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Allah peygamberlerden, 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra elinizdeki vahiyleri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almıştı. Onlara buyurdu ki, 'Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?'"[258] Buradaki "ısri" (إصرى), "ahdî" (عهدى) demektir. Allah Teâlâ'nın, "Sakın onu inkâr edenlerin ilki siz olmayın"[259] meâlindeki âyeti de aynı mânaya gelir, yani Muhammed'i inkâr edenlerin ilki. "Hakkı bâtıl ile karıştırmayın"[260], yani Muhammed'i; "Namazı düzenli olarak kılın, zekât verin ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin."[261] Bütün bu âyetleri Muhammed (s.a.) mânasına yormak mümkündür.

Size lütfettiğim nimetleri, meâlindeki ilâhî beyanda yer alan nimetten
119 şu hususları anlamak mümkündür. Birincisi § Allah sizden peygamberler ve hükümdarlar yapmıştır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği üzere: "Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Allah'ın size lütfettiği nimetleri hatırlayın, çünkü O, içinizden peygamberler çıkardı ve sizi hükümdarlar yaptı'"[262]. Nitekim şöyle denilmiştir: Hz. Ya'kūb'dan Îsâ aleyhisselâm zamanına kadar gelen bütün peygamberler İsrâiloğulları'ndandı. İkinci bir yoruma göre ise azîz ve celîl olan Allah'ın kimseye vermediği çeşitli nimetlerdir, "İnsanlardan hiçbirine vermediklerini size lütfetmiştir"[263] meâlindeki beyanında temas edildiği üzere; meselâ kudret helvası, bıldırcın eti, bulutla gölgelendirme, herkesin elbisesinin boyu kadar uzaması gibi. Nakillerde şöyle belirtilmiştir: İsrâiloğulları'nın elbiseleri boyları kadar uzayıp tamamlanıyor, eskimiyor ve kirlenmiyordu. İşte bu kendilerinden başka hiçbir kimseye tanınmayan ilâhî bir imkândı. Bunun yanında âyette söz konusu edilen nimetin, İsrâiloğulları'nın Firavun ve taraftarlarının işkencesinden kurtulması mânasına gelmesi de muhtemeldir, "Sizi Firavun hânedanından kurtarmıştık"[264] diye başlayan âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere.

Ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdim. Denildi ki İsrâiloğulları yeryüzünde bulunan bütün canlılara şu yönlerden üstün kılınmıştır: Asıl madde açısından hayvanlara, peygamberler nesli olma açısından

---

[258] Âl-i İmrân3/81.
[259] el-Bakara 2/41.
[260] el-Bakara 2/42.
[261] el-Bakara 2/43.
[262] el-Mâide 5/20.
[263] el-Maide 5/20.
[264] el-Bakara 2/49.

cinlere ve iman etmeleri açısından diğer insanlara. Onların herkese göre daha üstün kılınışı başka şekillerde de yorumlanabilir: Yukarıda değindiğimiz üzere peygamberlerin kendi nesillerinden gelmesi, düşmanlarının elinden kurtarılıp gözleri önünde onların helâk edilmesi, denizin yarılıp kendilerinin geçmesi ve düşmanlarının burada boğulup kalması gibi; bu sonuncusu nimetlerin en büyüklerinden biridir: Düşmanının yok olduğunu göreceksin, sen ise ayrı bir yerde bulunup zarar görmeyeceksin.

Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın. Buradaki üstünlüğün İsrâiloğulları'nın eski atalarına ait olması ihtimal dahilindedir[265].

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Mu'tezile'ye yönelik iki eleştiri var-
dır. Birincisi **size lütfettiğim nimetleri hatırlayın**, § beyanıdır, Mu'tezile'ye 170
göre ise Allah'ın yaptığı her şey kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gerekliydi, şayet başka türlü yapmış olsaydı zâlim olmakla nitelenirdi. Cenâb-ı Hakk'ın bir fiili terketmesiyle zâlim olma sonucu doğacaksa o fiili yerine getirmesi kendisi için gerekli olur. Diğer yönden yapmaması imkân dahilinde bulunmayan bir fiili işleyen kimse bununla kimseye iyilikte bulunmuş sayılmaz. Şu halde Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'na fazla olarak bazı özellikler verdiği, kendilerini bu özelliklerle mümtaz kıldığı ve Mu'tezile'nin zannettiği gibi bu imtiyazın, sıra dışı bir iltimas (kayırma) anlamına gelmediği, ayrıca bazı kimselere lütufta bulunmayışı da onların ileri sürdüğü gibi cimrilikten ötürü olmadığı ortaya çıkmıştır.

İkincisi sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi; şayet Allah İsrâiloğulları'na fazla bir lütufta bulunmasaydı onların diğer insanlardan üstün konumda tutulması bahis konusu edilemezdi. Şu halde kendilerine diğerlerine verilmeyen bir nimetin lütfedildiği kanıtlanmıştır. Halbuki Mu'tezile'nin ileri sürdüğü görüşlerden biri de şöyledir: Allah Teâlâ'nın hiçbir kimseyi, kendi fiiliyle hak etmedikçe daha üstün bir konuma getirmesi mümkün değildir. Buna göre İsrâiloğulları'nı herkese üstün konuma getiren Allah değil kendileridir. Şu halde âyette belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na lütufta bulunduğunu beyan etmesi nasıl mümkün olur? **Bütün güç ve kudret Allah'a**

---

265 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Âyetteki hitap İsrâiloğulları'ndan Hz. Peygamber döneminde olanlara ait ise de üstünlük atalarına mahsustu. İsrâiloğulları Mûsâ aleyhisselâm döneminde bütün insanlardan üstündü. Arap dilinde eskiden vuku bulan bir şeyi şimdi vuku bulmuş gibi göstermek bilinen ve yadırganmayan bir şeydir... Eski asırlara ait bu hususun Hz. Peygamber'e bildirilmesinin sebebi bunu İsrâiloğulları'na haber vermesi ve dolayısıyla nübüvvetinin bir delili yerine geçmesidir" (*Şerhu Te'vîlât*, vr. 26b).

aittir. Şunu da belirtmek gerekir ki Allah'ın İsrâiloğulları'nı diğerlerine üstün kılması her şeyden önce dinî açıdan gerçekleşmiştir. Şayet böyle olmasaydı üstün kılmaktan söz etmek imkân dahiline girmezdi. Bu husus ilâhî beyanda yer aldığına göre Allah'ın dinî alanda herkesi eşit tutmasının kendisi için gerekli olmadığı hususu kanıtlanmış oldu.

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ
وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿٤٨﴾

48. "Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, kimseden şefaat kabul edilmez, fidye de alınmaz; o gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulmaz."

Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapa-
121 **maz. -nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** § İsrâiloğulları'yla ilgili olarak sevkedilen bu âyet -önce getirilmişse de- muhteva açısından daha sonra yer alıyor gibi düşünülmelidir. Çünkü Allah önceki âyette, "Sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi..." demiş, sonra lütfettiği nimetleri beyan etme çerçevesinde şöyle buyurmuştur: "Sizi Firavun hânedanından kurtardık"[266], "Sizin için denizi yarıp hepinizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını ise gözünüzün önünde suda boğmuştuk"[267]. Görüldüğü üzere bu âyetlerde azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na olan lütuf ve ihsanlarının büyüklüğünü hatırlatmakta, onlardan kendisine şükretmelerini ve bu hususların ilâhî lütuf ve nimet eseri olduğunu bilmelerini istemektedir. Allah Teâlâ bundan sonra şöyle buyurmaktadır: Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, bu ilâhî beyanın amacı İsrâiloğulları'nın dikkatli davranmaları ve dolayısıyla geçmiş ümmetlerde olduğu gibi güven ve refahtan sonra yok olup çeşitli felâketlere mâruz kalmaktan kendilerini emin görmemeleridir. Nitekim şu âyetlerdeki ilâhî beyan bu çizgi üzerine seyretmektedir: "Keşke onlara dünyevî azabımız geldiği zaman boyun eğselerdi! Fakat kalpleri iyice katılaştı, şeytan da onların yaptıklarını kendilerine cazip gösterdi. Nihayet yapılan uyarıları hiç önemsemez hale geldiklerinde refah ve zenginliğin bütün kapılarını açtık. Kavuşturuldukları imkânlar karşısında şımarmaya başladıkları zaman onları ansızın yakaladık; artık onlara bütün ümitlerini kaybetmişlerdi"[268].

---

266 el-Bakara 2/49.

267 el-Bakara 2/50.

268 el-En'âm 6/43-44.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede Ebû Hanîfe ve taraftarlarının, "Çocuk anne-babasına yönelik sövgü sebebiyle kendisi de sövgüye mâruz kalmış sayılır" şeklindeki kanaatine dair delil vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'nı atalarının işlediği günah dolayısıyla ayıplamış ve "Siz ise onun ardından haddi aşarak buzağıyı tanrı edindiniz" buyurmuştur[269]. Aslında Asr-ı saâdet'teki İsrâiloğulları buzağıyı tanrı edinmemiş, bu fiili eski ataları işlemiştir. Bunun gibi Allah boğulmaktan kurtarmak, düşmanın elinden uzaklaştırmak, denizi yarıp düşmanlarını mahvetmek türünden olmak üzere İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetleri zikretmiştir. Halbuki bütün bunlar kendilerine değil atalarına yönelikti. Cenâb-ı Hakk'ın atalarına olan büyük lütuflarını zikretmesinin sebebi sonraki İsrâiloğulları'nın bunun için Allah'a şükretmeleridir. Benzer şekilde atalarının buzağıyı tanrı edinmeleri ve haksızlıkta bulunmaları ile sonrakileri ayıplamasının sebebi de bu tür davranışlardan sakınma bilincini taşımalarına yöneliktir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ **"Ey İsrâiloğulları! Size lütfettiğim nimetleri hatırlayın."**[270] Yani benim 123
kendilerine vâki olan peygamberleri Mûsâ aleyhisselâma uyum sağlayıp itaatte bulunmaları biçimindeki lütufkârlığımı; şu halde siz de elçi olarak görevlendirdiğim Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyum sağlayıp itaatte bulunun ve onun izini bırakmayın.

Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz. Şöyle denildi: Hiçbir kimse başkası adına bir bedel ödeyemez; "Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından kaçtığı gün..."[271] beyanında olduğu gibi.

Kimseden şefaat kabul edilmez. İki şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki onların kendilerine aracılık edecek şefaatçileri olmayacaktır, "Şimdi artık şefaatçilerimiz yoktur"[272], "Sizin O'ndan başka ne bir dostunuz ne de bir şefaatçiniz vardır."[273] Şöyle de denilmiştir: Şefaatçileri olsa onların aracılığı kabul edilmez, "Şefaat edenlerin aracılığı onlara hiçbir fayda sağlamaz"[274], yani kendilerine şefaat edilmesine izin verilmez, "Allah'ın razı olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler"[275].

---

[269] el-Bakara 2/51.
[270] el-Bakara 2/47.
[271] Abese 80/34-35.
[272] eş-Şuarâ 26/100.
[273] es-Secde 32/4.
[274] el-Müddessir 74/48.
[275] el-Enbiyâ 21/28.

Kimseden fidye alınmaz, o gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulmaz. Âyetteki "adl" (عدل) fidye mânasına gelir, fidye maldan olabileceği gibi candan da olur. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi biraz önce şefaatçi hususunda söylediğimiz üzere kimseye şefaat edilememesi demektir. Bir de şefaat talebinde bulunulsa bile kabul edilmemesidir; nitekim şu âyet-i kerîme buna temas etmektedir: "Şüphe yok ki küfür ve inkâr yolunu tutanlar, yeryüzündeki her şeyi hatta misliyle birlikte fidye verseler asla kabul edilmez"[276].

Dünya hayatında insanın başına bir musibet geldiğinde onu üç şey kurtarabilir: Mal veya can ile fidye verilmesi, şefaatçilerin aracı olması yahut da bazı yardımcıların kendisine destek vermesi; sonuç olarak kişi bunlardan biri
133 vasıtasıyla musibetten kurtulabilir. § Azîz ve celîl olan Allah âhiret hayatı planında insanların bu tür kurtuluş ümitlerinin önünü kesmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- yahudi ve hıristiyanlar hakkında nâzil olmuştur. Onlar şu ilâhî beyanlarda görüldüğü üzere öldükten sonra dirilmeye, (ba's) cennet ve cehenneme inanıyorlardı: "Onlar, 'Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecektir' dediler"[277], "[Yahudiler] 'ateş bize sayılı birkaç gün dokunacaktır' [dediler]"[278]. Bu anlayış sebebiyledir ki âyette fidye, şefaatçi ve benzeri şeylerden söz edilmiştir. Âhirete inanmayana ise bu hususların hatırlatılmasında bir fayda yoktur.

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَفٖى ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظٖيمٌ ﴿٤٩﴾

49. "Sizi (yeni doğan) erkek çocuklarınızı öldürmek, kızlarınızı ise hayatta bırakmak suretiyle en kötü azaba mâruz bırakan Firavun hânedanından kurtardığımızı hatırlayın. İşte bunda Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardı."

Sizi Firavun hânedanından kurtardık. Denildi ki bir adamın "âl"i (آل), taraftarı demektir; bu mânadan hareketle Resûlullah'ın âli yakınları demek-

276 el-Mâide 5/36.
277 el-Bakara 2/111.
278 el-Bakara 2/80.

tir. Her mümin onun âlindendir de denilmiştir. Hz. Peygamber'e ve ona iman eden herkese salât ve selâm okumanın emredilmesi de bu anlayışa bağlıdır.

Sizi en kötü azaba mâruz bırakan. Bu ilâhî beyan için iki yorum yapılmıştır: En şiddetli azabı size uygulayanlar, bu da sizi köle edinip çalıştırmalarıyla gerçekleşir. Bir de şöyle denilmiştir: Yesûmûneküm (يسومونكم), size en şiddetli azabı tattırırlar, bu da erkek çocuklarını kesmek suretiyle kendilerine yaptıkları işkenceye yönelir, âyet-i kerîmede **erkek çocuklarınızın boğazlarını keserler**, yani onları öldürürler, şeklinde ifade edildiği gibi.

Kızlarınızı ise hayatta bırakırlar. İki mânaya yorumlanır: Yestahyûne (يستحيون) kelimesi hayâdan alınmış olabilir. Buna göre kadınları öldürmekten hayâ edip çekinmişlerdir, demektir, çünkü onlar kadınlardan korkmuyordu. İkincisi yestahyûne ihyadan alınmış olur, buna göre kadınları hayatta bırakmış, onları öldürmeyip köle statüsüne getirmişlerdir, mânası ortaya çıkar.

İşte bunda Rabb'inizden gelen büyük bir imtihan vardı. Denildi ki sonu uzatılarak okunan belâ' (بلاء) nimet demektir. Bu durumda mâna şöyle olur: Sizi Firavun ve hanedanından kurtarmamızda büyük bir nimet vardır. Bir de şöyle denildi: Uzatılmadan okunduğunda belâ imtihan mânasına gelir[279]. Bu
durumda ise mâna şöyle olur: § Firavun'un sizi köle edinip çalıştırmasında 124
büyük bir imtihan vardı.

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَا اٰلَ فِرْعَوْنَ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

50. "Bir de sizin için denizi yarıp hepinizi kurtarmış, Firavun'un taraftarlarını ise gözünüzün önünde suda boğmuştuk."

Bir de sizin için denizi yarmıştık. Denildi ki **feraknâ** (فرقنا), yani denizi sizin için yarıklar haline getirdik, içinde yürüyeceğiniz yollar haline. Bir de şöyle denildi: Feraknâ, sizi denizden karşıya geçirdik.

---

279 Müellif İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin belâ kelimesindeki mâna değişikliğini sonunun hemzeli veya hemzesiz oluşuna bağlaması isabetli görünmemektedir. Arapça sözlüklerin kaydettiğine göre hemzeli veya hemzesiz farketmeden belâ kelimesi iyilik mânasına olduğu gibi kötülük anlamına da gelir. Ancak müellifin bu âyette yer alan belâ kelimesini hayır ve şer şeklinde yorumlaması diğer müfessirlerce de benimsenmiş bir telakkidir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 275; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 194).

وَاِذْ وَاعَدْنَا مُوسٰى اَرْبَعٖينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾

51. "Mûsâ ile kırk gecelik bir süre üzerine anlaşmıştık. Siz ise onun ardından haddi aşarak buzağıyı tanrı edindiniz."

Mûsâ ile kırk gecelik bir süre üzerine anlaşmıştık. -nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya- İsrâiloğulları ile yapılan anlaşma iki çeşitti. Biri azîz ve celîl olan Allah'ın Mûsâ'yı Tevrat'la birlikte onlara döndüreceği yolunda verdiği sözdür, "[Ey kavmim!] Rabb'iniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı?"[280], güzel vaad, yani yerine getirilecek vaad. Diğeri ise Hz. Mûsâ'nın kırk gece sonunda Tevrat'la birlikte kendilerine döneceği şeklinde verdiği sözdü, "Bana verdiğiniz sözden caydınız"[281] ifadesinde görüldüğü üzere.

Siz ise onun ardından buzağıyı tanrı edindiniz. İki şekilde yorumlanabilir. Biri buzağıyı tanrı edindiniz, yani tapındınız. İsrâiloğulları buzağı heykelini edinmekle değil ona tapınmak suretiyle ayıplanıp kınanmaya müstahak olmuşlardır. İkincisi buzağıyı tanrı edindiniz; bu sebeple onlar ayıplanıp kınanmaya müstahak olmuşlardır, şu ilâhî beyanda belirtildiği gibi: "Mûsâ'nın kavmi kendisinin ayrılışından sonra, ziynet takımlarından böğüren bir buzağı heykeli edindiler"[282], "Sâmirî onlara böğürebilen heykeli döküp çıkardı, onlar da, 'Bu buzağı sizin ve Mûsâ'nın tanrısıdır' dediler."[283] Bu ikinci mâna daha münasip görünmektedir. Bir de **edindiniz**, yaptınız, şeklinde yorumlanmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Haddi aşarak. Zulüm konusunda birkaç görüş ileri sürülmüştür. De-
123 nilmiştir ki failinin cezaya çarptırılacağı her fiil zulümdür. § Yine din açısın-
dan izin verilmeyen her davranış zulümdür, denilmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette İsrâiloğulları izin verilmeyen bir şeyi yapmaları sebebiyle Cenâb-ı Hak tarafından zulme nisbet edilmişlerdir, aslında onlar öz varlıklarına haksızlık yapmış bulunuyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Zulüm bir şeyi yerli yerine koymamaktır. İsrâiloğulları ulûhiyyeti yerli yerine koymadıkları, yani Allah'a ait kılmadıkları için zâlim diye nitelendirilmişlerdir. Bu sonuncu görüş **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** gerçeğe daha yakın görünmektedir.

280 Tâhâ 20/86.
281 Tâhâ 20/86.
282 el-A'râf 7/148.
283 Tâhâ 20/88.

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

52. "Ama ardından lütfumuzu bilip şükredesiniz diye sizi affettik."

[Aslah Görüşünün Reddi]

Ama ardından sizi affettik. Bu âyet-i kerîme Mu'tezile'nin aslah telakkisini çürütmektedir. Onların iddiasına göre Allah, bir adamın ne kadar uzun olursa olsun ömrünün sonunda iman edeceğini, yahut dünya hayatı boyunca neslinden bir müminin geleceğini bilmişse onu [zamansız] öldürmesi veya neslini tüketmesi mümkün değildir. Bu iddia çerçevesinde İsrâiloğulları'nı yaşatmak ve nesillerini sürdürmek Cenâb-ı Hakk'a vâcip olduğuna göre (vücûb alellah) onlara lütuf ve ihsanda bulunduğunu hatırlatması ve şükretmelerini talep etmesinin bir mânası yoktur, çünkü O, üzerine düşeni yapmıştır. Yapması gerekeni yerine getiren herkesin bu fiili bir minnet ve lütuf özelliği taşımaz. Halbuki azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'nı kökten helâk etmeyip nesillerinin devamını sağladığı ve onları affettiği için kendilerine olan lütufkârlığını hatırlatmıştır. Şunu da hatırlatmak gerekir ki Allah'ın İsrâiloğulları'na yaptığı lütufkârlık onların atalarına ait olmakla birlikte sonraki nesillerini de içine alır, çünkü O, atalarını mahvedip nesilleşmelerine son verseydi tamamen ortadan kalkar, sonraki çağlara intikal edemezlerdi. Şu halde O'nun kendilerine olan lütufkârlığı gerçekleşmiş, bu sebeple de şükretmelerini talep etmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Durum anlattığımız gibi olduğuna göre Allah'ın, insanlar için dinî bakımdan en elverişli olanı (aslah) yaratması zaruri değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Şükredesiniz diye. Yani şükretmeniz için. Nitekim, "Cinleri ve insanları bana kulluk etsinler diye yarattım"[284] meâlindeki âyet-i kerîmede de mâna aynı çizgi üzerinde seyreder, yani beni bir tanımaları için. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu son kısmı ile onun ardından zikredilen âyette yer alan şükür ve ibadet kavramları birkaç şekilde yorumlanmıştır. Bunlardan birine göre
herkesin fıtratı § Allah'ın birliğine tanıklık ettiği gibi herkesin yaratılışı hal dili 136
ile O'na şükreder. Bir de âyette geçen ibadet kavramı Allah'ın birliğini tercih etme, şükür kavramı ise insanların nail olduğu nimet ve imkânların Allah'tan geldiğinin bilincini taşıma anlamına gelir. Bu duygu ve anlayışlar Allah'a kulluk eden ve O'nu bir tanıyan insan tipini niteler. Bir de şu mâna söz konusu edilebilir: Allah Teâlâ cinleri ve insanları, kabul edeceklere yönelik olmak üzere kendisine ibadet ve şükürde bulunmalarını emretmesi için yaratmıştır.

---

[284] ez-Zâriyât 51/56.

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

53. "Doğru yolu bulasınız diye Mûsâ'ya kitabı ve hak ile bâtılı ayıran hükümleri verdik."

Mûsâ'ya kitabı verdik. Yani Tevrat'ı. Kitap yazılı olan her şeyin adıdır.

Furkān. Denildi ki içinde helâl ve haramın birbirinden ayrılıp açıklandığı için Tevrat'a furkān denilmiştir. Muhtevasında helâl ile haramın ayırt edildiği her kitap furkāndır. Yine denildi ki Tevrat, içeriğinde hak ile bâtıl ayırt edildiği için furkān diye isimlendirilmiştir. Bu iki yorum birbirinin aynıdır. Bir de şöyle denilmiştir: Tevrat'a furkān denilmesinin sebebi muhtevasının incelenmesiyle dinî konulardaki şüphelerden kurtulmuş olma gerçeğidir.

Bir anlayışa göre âyetin muhtevasında bulunan fakat zikredilmeyen bir husus vardır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Biz Mûsâ'ya kitabı yani Tevrat'ı, Muhammed'e de Furkān'ı verdik, "Kulu Muhammed'e furkānı indiren Allah ne kadar yücedir!"[285] beyanında olduğu gibi.

Doğru yolu bulasınız diye. Âyetin bu kısmı hakkındaki açıklama, "Şükredesiniz diye" beyanında olduğu gibidir. Bu hususta daha önce yeter derecede bilgi vermiştik. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖ يَا قَوْمِ اِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ اَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا اِلٰى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ اِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾

54. "Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kavmine şöyle demişti: 'Ey kavmim! Şüphe yok ki siz buzağıyı tanrı edinmek suretiyle kendinize zulmettiniz. O halde yaratanınıza tövbe edin ve nefislerinizi öldürün. Bu yaratanınız nezdinde sizin için daha hayırlıdır. Bu suretle Allah tövbenizi kabul eder. Zira O, tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır'."

Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kavmine şöyle demişti: "Ey kavmim! Şüphe yok ki siz buzağıyı tanrı edinmek suretiyle kendinize zulmettiniz".

[285] el-Furkān 25/1.

§ Denildi ki buzağıya tapınmanız sebebiyle kendinize zulmettiniz. Yine 173
buzağıyı tanrı edinmeniz yüzünden kendinize zulmettiniz, denilmiştir.

O halde yaratanınıza tövbe edin. Buzağıya tapınmaktan dönüş yapıp Rabb'inize ibadet edin, denildi. Yine buzağıyı tanrı edinmekten vazgeçip yaratmmızı ilâh edinmeye dönün, denildi.

Nefislerinizi öldürün. {Fakih Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} Te'vîl ve tefsir ehli, bu ilâhî beyanda yer alan "kendilerini öldürme" ifadesini hakikat mânasına almakta icmâ etmeselerdi bu ifadeyi gerçek anlamında düşünmezdik. Çünkü Allah'ın öldürme emri İsrâiloğulları'nın tövbe edip O'na kullukta bulunma, itaat edip boyun eğme olayından sonra gelmiştir. Bunun delili azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanıdır: "Pişman olup da yoldan saptıklarını anlayınca, 'Rabb'imiz bize merhamet etmez ve günahlarımızı bağışlamazsa şüphe yok ki hüsrana uğrayanlardan oluruz' dediler"[286] Bu ilâhî beyanla İsrâiloğulları'nı katil emrinden önce tövbe ettikleri ortaya çıkmaktadır. Gerçi peygamberlerin getirdiği vahiylerde iman edinceye kadar kâfirlerin öldürülmesi meşru kılınmıştır, ancak onların hak dini kabul etmeleri halinde öldürme câiz olmaz, zira bu durumda peygamberin gönderilmesi din için değil, sadece öldürme amacına yönelik olur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bir de öldürme imana değil, küfre karşı tertip edilen bir cezadır, özellikle soy kırım yapıldığı takdirde, çünkü bir gün içinde 70.000 kişinin öldürüldüğü rivayet edilmiştir[287]. Bundan anlaşılacağı üzere bahis konusu katl fiili toplu öldürme ve yok edilmedir, halbuki Allah Teâlâ küfür ve inat hali dışına hiçbir kavmi helâk etmemiştir.
§ Çünkü hak dini benimsemek, öldürülmeyi bertaraf edip düşüren bir sebep 136
olarak kabul edilmiştir; bir de küfür ve inkârı yüzünden öldürülmeyi hak eden kimse iman ettiği takdirde ölüm cezası kalkar. Aynı şekilde iman edip hakka dönen ve bu hal üzere ölen kimseye âhirette önceki küfrü sebebiyle ceza uygulanmaz. Bütün bunlar karşısında İsrâiloğulları'nın tövbe edip Allah'a kulluk ve itaatte bulunma şeklindeki dönüşlerinden sonra dünyada öldürülmemeleri gerekir. Şu halde âyet-i kerîmede yer alan öldürme emrini, İsrâiloğulları'nın Allah'a itaat ve ibadet etmek, zorluk ve meşakkatlere göğüs germek suretiyle nefislerini yorup mânevî anlamda öldürme şeklinde yorumlarız, zira onlar buzağıyı tanrı edinmek, Allah'tan başka ona da ibadette bulunmak suretiyle Rab'lerine karşı gösterdikleri isyan ileri boyutlara ulaşmıştı. Bu tür bir yorum ve tasarruf insanların normal konuşmaları sırasında da görülmektedir. Meselâ,

---

286 el-A'râf 7/149.

287 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, I, 286.

"Falan adam şu iş uğrunda nefsini öldürmektedir" denilir, fakat bununla gerçek mânada öldürmeyi değil, nefsini o hususta yormak, şiddet ve güçlüklere göğüs germek anlamında kullanırlar. Buna bağlı olarak âyette geçen kendilerini öldürme emri söz konusu ettiğimiz mânaya yorumlanır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Âyette geçen öldürme (قتل) kavramı hakikat mânasına alındığı takdirde iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi bu emir İsrâiloğulları'ndan Allah'a karşı vuku bulmuş isyanları sebebiyle bir adam öldürme cezası değil, Allah'ın kendilerini imtihana tâbi tutmasının bir başlangıcı sayılabilir. Aslında Allah'ın İsrâiloğulları'nı, herhangi bir sebebe bağlı olmadan imtihan çerçevesinde kendilerini öldürmelerini emretmesi mümkündür, nitekim şu âyet-i kerîme buna ışık tutmaktadır: "Biz onlara, 'Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın' diye emretseydik pek azı müstesna bunu yapmazdı."[288] Tefsir âlimlerinin çoğu bu ilâhî beyanı ifade ettiğimiz şekilde yorumlamıştır, çünkü yaratıkların hayatına öldürme türlerinin herhangi biriyle son vermesi Allah için câizdir. Buna bağlı olarak Cenâb-ı Hakk'ın İsrâiloğulları'na gerçek mânada kendilerini öldürme hususunu emretmesi de imkân dahilindedir. Burada ayrıca kendilerini Allah için feda etme türünden olmak üzere davet edildikleri çok önemli bir hususu kabullenip teslim olmaları da söz konusudur. Nitekim Hz. İbrâhim'in oğlunu kurban etme şeklindeki ilâhî emri yerine getirmesi ve İsmâil'in kendini bu iş için feda etmesi bu türden bir fedakârlık örneğidir[289]. Sonuç olarak İsrâiloğulları'nın bu şekildeki emre muhatap kılınıp sınava tâbi tutulmasında
129 gerçek anlamında kendini öldürme değil, § emri tam mânasıyla yerine getirme ve dönüş yapma davranışları gerçekleşmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İkincisi, âyette yer alan öldürme emri gerçek mânasına alındığı takdirde dünyada uygulanan bir ceza niteliği taşıyabilir. Dünyada gerçekleşen ceza ve mükâfat olayları ilâhî imtihan konumunda bulunur. Buna göre tövbe edip Allah'a itaate dönüş vuku bulduktan sonra da sınavın uygulanması mümkündür, çünkü dünya imtihan yeridir. Âhiretin ceza ve mükâfatları ise sınav niteliği taşımaz, zira âhiret imtihan yurdu değildir. Sonuç olarak tövbeden sonra da olsa dünyada cezalandırılma imkân dahilinde ise de tövbe ile öldüğü takdirde âhirette mümkün değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

288 en-Nisâ 4/66.

289 "İsmâil babasıyla beraber koşacak çağa gelince, 'Yavrucuğum, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm, bir düşün, ne diyeceksin?' dedi. O da, 'Emrolunduğun şeyi yap babacığım, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın!' diye cevap verdi. İkisi de emre teslim olup İbrâhim oğlunu yüzükoyun yere yatırınca, 'Ey İbrâhim! Rüyanın gereğini yerine getirdin' diye seslendik. İşte biz iyileri böyle mükâfatlandırırız" (es-Sâffât 37/102-106).

Nefislerinizi öldürün meâlindeki ilâhî beyan hakkında başka yorumlar da yapılmıştır. Şöyle denilmiştir: İsrâiloğulları'nın öldürülmeye ve Allah'a teslim olmaya hazırlanmaları emredilmiştir, böylece onlar bir anlamda nefislerini öldürmüş konumuna geçtiler. Bir başka anlayışa göre nefislerini öldürme emri düşmanlarla savaşma anlamına gelir, bu savaşta ölmeleri söz konusu olsa da; nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Allah müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında kendilerinden satın almıştır. Şöyle ki onlar Allah yolunda savaşırlar, yerine göre öldürür veya ölürler. Bu, Tevrat, İncil ve Kur'ân'a göre Allah'ın mutlaka gerçekleşecek bir vaadidir."[290] Bu âyette söz konusu edilen Allah-kul ilişkisi Tevrat'ta da yer almıştır. Şu ilâhî beyan da bu konuya ışık tutmaktadır: "Yine biz birbirinizin kanını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık; siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz."[291] Cenâb-ı Hak sonuç itibariyle kendilerinin ölümü demek olan katil fiilinden menetmiştir. "Kendinizi öldürmeyin"[292] meâlindeki ilâhî beyan öldürmeye teşebbüs ettiğiniz kimseleri öldürmeyin mânasındadır, çünkü bu durumda kendinizi öldürmüş durumuna düşersiniz. Ebû Bekir el-Esam, "Eğer onlara, 'Kendinizi öldürün veya yurtlarınızdan çıkın' diye emretsek pek azı müstesna bunu yapmazlardı"[293] meâlindeki ilâhî beyanı da bu mânaya almıştır. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

§ **Nefislerinizi öldürün**, meâlindeki ilâhî beyan için Allah Teâlâ'nın 170
İsrâiloğulları'na birbirlerini öldürmelerini emrettiği şeklinde de yorum yapılmıştır, "[Evlere girdiğinizde] Allah'ın selâmı olarak kendinize selâm verin"[294] beyanında olduğu gibi, yani birbirinize selâm verin. Şöyle de denilmiştir: Cenâb-ı Hak buzağıya tapan herkese kendini öldürmesini emretmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bu, yaratanınız nezdinde sizin için daha hayırlıdır. Tövbe etmeniz yaratanınızın nezdinde sizin için daha hayırlıdır, şeklinde yorumlanmıştır. Şöyle de denilmiştir: Kendinizi öldürmeniz buzağıya tapma eyleminizden daha hayırlıdır. Şöyle bir mâna vermek de mümkündür: Azîz ve celîl olan Rabb'inize kullukta bulunmanız buzağıya tapınmaktan çok daha hayırlıdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[290] et-Tevbe 9/111.

[291] el-Bakara 2/84.

[292] "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya bağlı ticaret hali dışında, mallarınızı haksız yollarla yiyip bitirmeyin ve kendinizi öldürmeyin" (en-Nisâ 4/29).

[293] en-Nisâ 4/66.

[294] en-Nûr 24/61.

Bu suretle Allah tövbenizi kabul eder. Zira O, tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır. Bu konudaki yorumu daha önce yapmıştık[295].

İsrâiloğulları'nın kendilerinin öldürülmesine rıza gösterip sabretmeleri, direnişe geçmeyip buna uyum sağlamaya gayret göstermeleri hususunda iki yorumun yapılması mümkündür. Birincisi sanki onlar hayvanî özelliklere sahip kılınarak yaratılmışlardır. Şöyle ki Mûsâ aleyhiselâm kendilerini gerek Firavun'a gerekse hânedanına hizmet etmekten kurtarmış, mâruz kaldıkları büyük sıkıntı ve tehditlerden uzaklaştırmış ve onlara akıllara hayret veren mûcizeler göstermiştir; meselâ asâ, yed-i beyzâ (ışıldayan el), denizin yarılması ve içinde düşmanlarının boğdurulması, bir tek taştan su pınarlarının akıtılması ve sayılması uzun zaman alan diğerleri gibi. Aslında bunlardan sadece bir tanesi bile kendilerine pekâlâ kâfi gelir ve Mûsâ'nın nübüvvet iddiasını doğrulayabilirdi. Bütün bunlara rağmen Hz. Mûsâ yanlarından ayrılınca Sâmirî, "Bu hem sizin hem de Mûsâ'nın ilâhıdır ama Mûsâ unutuvermiştir"[296] demek suretiyle kendilerini buzağıya tapınmaya ve onu tanrı edinmeye davet etmiş, onlar da icâbet edip boyun eğmişlerdir. Bu sırada Hârûn -Allah'ın salât ve selâmı bizim Peygamberimiz'e ve ona olsun- içlerinde bulunuyor ve şöyle diyordu: "Ey kavmim! Şunu iyi bilin ki siz bu heykel ile sınava tâbi tutulmuş bulunuyorsunuz. Sizin Rabb'iniz Rahmân olan Allah'tır. Bana uyun ve emrime itaat edin."[297] Fakat İsrâiloğulları Hârûn'un çağrısına kulak asmamış, onu tasdik
131 etmemiş ve kâle almamışlardır, § halbuki Hârûn kendilerince en çok sevilen insanlardan biriydi. İsrâiloğulları hayvanî özelliklere sahip olmasalardı sözünü ettiğimiz mûcizelere şahit kılındıktan sonra ona kulak asmama eylemine girişmez ve buzağıya tapınmazlardı. Onların fıtratı anlatılan şekilde olduğuna göre kendilerinin öldürülmesine karşı çıkmamaları tabii bir husustur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bunu teyit edici türden olmak üzere İsrâiloğulları şöyle demişlerdir: "Ey Mûsâ! O puta tapanların tanrıları olduğu gibi sen de bize bir tanrı yap."[298] Bu sebepledir ki Hz. Mûsâ'nın bütün mûcizeleri aklî değil hissî olmuştur, çünkü onların akılları istidlâl yoluyla anlaşılabilecek konular bir yana duyularla algılanacak şeyleri bile anlamaktan âcizdi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İkincisi muhtemeldir ki İsrâiloğulları'na öldürülmeye tahammül gösterdikleri takdirde âhirette nail olacakları sevap, mükâfat ve iyi akıbet hissettiril-

---

295 bk. el-Bakara 2/37.

296 Tâhâ 20/88.

297 Tâhâ 20/90.

298 el-A'râf 7/138.

miş, bu sebeple söz konusu eylem kendilerince küçümsenerek hafif görülmüştür. Nitekim lânetli Firavun, karısının Allah'a ibadet ve itaatte bulunduğunu öğrenince ağır işkencelere mâruz bırakılmasını emretmiş ve emri uygulanmış. Ancak o, bu eylemlere gülerek mukabelede bulunmuştur, çünkü cennetteki üstün makamı ve iyi akıbeti kendisine gösterilmişti, o da işkenceleri küçümseyerek bağrına basmıştı. Benzer bir şekilde İsrâiloğulları'nın da kendilerini öldürülmeye hazır hale getirip tahammül göstermeleri imkân dahiline girebilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

55. "Yine siz hatırlamalısınız ki, 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız' demiştiniz de henüz bakınıp dururken yıldırım çarpmıştı sizi."

Yine siz hatırlamalısınız ki, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız". Bazıları şöyle demiştir: § Mûsâ'nın seçtiği yetmiş kişi[299] 152
şöyle demişti: Biz senin risâletini ve getirdiğin Tevrat'ı, Allah'ı apaçık görüp Tevrat'ı sana indirdiğini haber vermedikçe tasdik etmeyiz. Şu mâna da ihtimal dahilindedir: Haber verdiğin varlığı çıplak gözle görmeden tanrılığına inanmaz ve kulluğunda bulunmayız.

[Âhirette Allah'ın Görülmesi]

Âhirette Allah'ın görüleceğini (rü'yetullah) kabul etmeyenlerin bir kısmı (Mu'tezile) bu âyetle istidlâlde bulunmuştur. Şöyle ki Mûsâ'nın ümmetine Allah'ı görmeyi (rü'yet) istemeleri sebebiyle yıldırım çarpmıştı. Bu görüşü benimseyenler şöyle demektedir: Şayet Allah'ın görülmesi mümkün olsaydı kendilerine yıldırım çarpmaz ve bu yüzden azaba müstahak olmazlardı.

Bize göre sözü edilen âyette rü'yetullahın nefyedilmesine (olumsuzlamaya) değil, isbâtına dair delil vardır. Çünkü Mûsâ aleyhisselâm rü'yet talebi karşısında onları azarlamamış ve "Bunu istemeyin!" dememiştir. Bunun yanında o, Rabb'inden kendisini göstermesini istemiş, Cenâb-ı Hak bu isteği yasaklamayarak, "Dağ yerinde durursa beni görürsün"[300] demiştir. Bu, bir vaad

---

299 Müellif İmam Mâtürîdî şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Mûsâ belirlediğimiz vakitte kavminden yetmiş adam seçti" (el-A'râf 7/155).

300 el-A'râf 7/143.

üslûbudur, şayet istenen şey ihtimal dahilinde bulunmasaydı bu üslûbun kullanılması mümkün olmazdı, çünkü küfür konumunda bulunan böyle bir şeyin yasaklanmaması düşünülemez. Ayrıca Resûlullah'a (s.a.) yönelik olarak rivayet edilen rü'yet sorusu da görüşümüzü desteklemektedir, zira ashap, "Rabb'imizi görecek miyiz?"[301] diye sormuş, fakat böyle bir sorunun yöneltilmesini yasaklamaya veya yadırgamaya dair bir rivayet Resûlullah'tan intikal etmemiştir. Şayet rü'yet mümkün olmasaydı bu davranışları yasaklanırdı.

Allah'ı görmelerini istemeleri üzerine İsrâiloğulları'na yıldırım çarpmasının sebebi gerçeği öğrenmek değil, güçlük çıkarmak için soru yöneltmiş ol-
133 malarıdır. § Onların güçlük çıkarma niyeti taşıdığının delili, mutedil davranan kimsenin yeterli bulacağı kadar mûcizelerin gelmiş olmasıdır, bu yüzdendir ki kendilerini yıldırım çarpmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Şöyle de demek mümkündür: İsrâiloğulları'nı yıldırım çarpmasının sebebi 'Allah'ı çıplak gözle görmedikçe' ifadesi değil, sana inanmayacağız şeklindeki sözleridir. Bu meseleyi Allah'ın izniyle yerinde detaylı bir şekilde anlatacağız.

Yıldırım çarpmıştı sizi. Denildi ki bu ilâhî beyanda yer alan "saika" (الصاعقة) kelimesi mahvolmayı içeren her türlü azaptır. Ancak mahvoluş (helâk) iki çeşittir: Bedenlerin helâki, aklın ve zihnin helâki; "Mûsâ baygın düştü"[302] beyanında olduğu gibi; bu âyette yer alan "saikan" (الصاعقة) kelimesi baygın diye tefsir edilmiştir, baygınlıkta ise zihnin ve aklın dumura uğraması bahis konusudur. "Sûra üflenmiş, göklerde ve yerde olan herkes baygın düşmüştür"[303] meâlindeki âyet-i kerîmede geçen benzer kelime de aynı mânaya gelir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** "Sa'ka" (الصعقة) kelimesinin şiddetli ses anlamına geldiği de söylenmiştir.

Henüz bakınıp dururken. İki şekilde yorumlanmıştır. Birincisi dile getirdikleri yakışıksız söz sebebiyle yıldırımın çarpıp kendilerini mahvettiğini bilmektesiniz, binaen aleyh böyle bir söz sarfetmekten sakınmalısınız. İkincisi henüz bakınıp dururken, buradaki hitap yıldırımın çarptığı kimselere yöneliktir, yani sizi çarptığı zaman yıldırıma bakıp duruyordunuz, daha doğrusu yıldırım ansızın değil, göz önünde ve açık bir şekilde çarpmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

301 Ebû Saîd ve Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre bir grup insan, "Ey Allah'ın Resûlü, kıyâmet gününde Rabb'imizi görecek miyiz?" diye sormuş, Hz. Peygamber de, "Bulutsuz semâdaki güneşi ve ayı görmekte bir zahmet çeker misiniz?" demiş, "Hayır" cevabını alınca sözüne şöyle devam etmiştir: "İşte böylece siz Rabb'inizi de göreceksiniz" (Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 15; Müslim, "Îmân", 299-303).

302 el-A'râf 7/143.

303 ez-Zümer 39/69.

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا
عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾

56. "Ölüme yaklaşan o halinizden sonra şükredesiniz diye sizi tekrar hayata kavuşturduk."

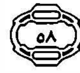
57. "Üzerinize bulut getirmek suretiyle gölge yaptık, bir de kudret helvası ve bıldırcın gönderdik. 'Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin!' dedik. Aslında o soydaşlarınız bize değil kendilerine zulmetmiş bulunuyorlardı."

Ölüme yaklaşan o halinizden sonra şükredesiniz diye sizi tekrar hayata kavuşturduk. Azîz ve celîl olan Allah kendilerine lütfettiği büyük nimetleri ni ve nihayetsiz ihsanlarını hatırlatmaktadır: Öldükten sonra onları diriltmesi (ba's), bulutla gölge yapması, semâdan kudret helvası ve bıldırcın indirmesi gibi; başkalarına yapılmayan bu ilâhî lütuflar kendilerine özgü olanların bir kısmını teşkil ediyordu. Bir de bizim için âhirette ve cennette gerçekleşece-
ği vaad edilen hususlar § onlar için dünyada gerçekleşmişti: Öldükten sonra 131
(dünyada) diriltilmek, uzatılan gölge, kızartılmış kuş eti, eskimeyen ve kirlenmeyen elbiseler; bunların hepsi cennette gerçekleşmesi şartıyla bize vaad edildiği halde İsrâiloğulları'na dünyada gösterilmiştir.

İsrâiloğulları bütün bunlara rağmen davet edildikleri hakikatlere inanmamış ve sözlerinde sadakat göstermemiştir; bu akıllarının az, anlayışlarının kıt oluşu ve hayvanî özelliklerle yetişmiş bulunmaları yüzündendi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin. İki şekilde yorumlanabilir. Biri, ihtiyaçlarından fazla olanın kendilerine helâl kılınmayıp sadece muhtaç bulundukları miktar mubah sayılmıştır, Cenâb-ı Hak bu kadarını "tayyibât" (طيّبات) diye isimlendirmiştir. İkincisi, Allah'ın İsrâiloğulları'na lütfettiği nimetleri tayyibât diye isimlendirmesinin sebebi, dünya yiyeceklerinin uzak kalamadığı sıkıntı veren hastalık ve zarar veren eziyetlerden arınmış olmalarıydı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Şöyle de denilmiştir: Tayyib insan tabiatının hoşlandığı ve nefsin zevk aldığı meşru şeydir.

Aslında o soydaşlarınız bize değil kendilerine zulmetmiş bulunuyorlardı. Önceki açıklamalarımızda zulmün mânasını kaydetmiştik[304]. Zulüm başka bir mânaya da gelebilir ki o da eksikliktir, "Bağların ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı"[305], beyanındaki "lem tazlim" (لم تظلم) "lem tenkus" (لم تنقص) demektir. Söylediklerimizin özü şudur ki zulüm bir şeyi yerli yerine koymamaktır. Burada dile getirdiğimiz bütün ihtimaller aynı neticeye ulaşır.

وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا
وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ
وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

135 *§ 58. "Bir de biz, 'Şu kasabaya girin, dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin. Kapısından secde ederek girin ve 'Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir' deyin ki kusurlarınızı affedelim, zira biz iyi davrananların mükâfatını arttıracağız' demiştik."*

Bir de biz, "Şu kasabaya girin" demiştik. Burada sözü edilen kasaba hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denilmiştir ki o Beytülmakdis'tir, "Allah'ın sizin için belirlediği mukaddes yere girin"[306] beyanında görüldüğü üzere. İsrâiloğulları oraya girmek ve ikamet etmekle emredilmişlerdir, çünkü bolluk ve bereketle nitelenen Beytülmakdis'te yaşayışları rahat geçecek ve rızıkları bereketli olacaktı. Şöyle de denilmiştir: İsrâiloğulları'nın girip ikamet etmekle emrolundukları yer çölün bitimi ve sınırında bulunan bir yerleşim merkezi idi. Belirtmek gerekir ki sözü edilen yerleşim merkezini (قرية) bilmeye ihtiyacımız yoktur. Bizim için gerekli olan onların muhalefet ettikleri şeyi bilmek, Allah'a itaat etmemeleri ve emrini yerine getirmemeleri sebebiyle kendilerine gelen azaptan haberdar olmaktır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Dilediğiniz yerde istediğinizi bol bol yiyin. Daha önce âyette yer alan "rağad" (رغد) kelimesinin rahat yaşayış ve fazla servet anlamına geldiğini kaydetmiştik[307].

---

304 bk. el-Bakara2/51.
305 el-Kehf 18/33.
306 el-Mâide 5/21.
307 bk. el-Bakara 2/35.

Kapısından secde ederek girin, bu ilâhî beyanda yer alan "bâb" (الباب) kelimesinden gerçek anlamdaki kapı kastedilmiş olabilir ki o da girmekle emrolundukları kasabanın kapısıdır. Yine "kasabanın kapısı" ile kapının kendisi değil, kasaba kastedilmiş olabilir, şu kasabaya girin demiştik beyanında olduğu gibi; burada kasaba anılmış, fakat kapıdan söz edilmemiştir; bu, sözlük açısından câiz olup yaygın bir kullanılıştır. Meselâ falan filan kapıya girdi denilir, ancak gerçek mânada kapıyı kastetmeyip o kişinin içinde bulunduğu durumu dile getirmiş olurlar.

Secde ederek. Bu kelime ile gerçek mânada secde kastedilmiş olabilir, bu durumda üç şekilde yorumlanması mümkündür: Biri o mekânı selâmlama anlamına gelebilir. İkincisi girdikleri yerdeki düşmanlarını yok ettiği için Allah Teâlâ'ya şükür mânası taşıyabilir, § "Orada zorba bir toplum var"[308] meâlindeki 136
ilâhî beyanın işaret ettiği gibi. Kelimenin gerçek mânada secde konumunda olması da ihtimal dahilindedir, nitekim Ebû Hureyre (r.a.) yoluyla rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İsrâiloğullları'na kasabaya secde ederek girmeleri emredilmiş, fakat onlar farklı biçimde girmişlerdir."[309] Binaenaleyh İsrâiloğulları'na gelen musibet Allah'ın emrine muhalefet etmeleri yüzünden olmuştu. Secdenin namazdan kinaye olması da mümkündür, zira Araplar bazan secdeyi namaz diye de isimlendirirler. Buna göre İsrâiloğulları kasabaya girerken namaz kılmakla mükellef tutulmuşlardır. Bir başka ihtimale göre secde emri gerçek anlamıyla secde veya namaz olmayıp Allah'a boyun eğip itaatte bulunmak, girecekleri kasabada kendilerine lütfettiğimiz nimetler, rahat yaşayış ve istedikleri gibi hareket etme lütuflarına karşı şükretmekten ibarettir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

"Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir" deyin. Bu ilâhî beyan hakkında iki yorum yapılmıştır: Biri âyette geçen "hıtta" (حطة) kelimesi lâ ilahe illallah (لا اله الا الله) cümlesidir, denilmiştir; bunun düşürme anlamındaki hıtta kelimesiyle ifade edilmesi şirk dahil her türlü günahı yok etmesidir. Bir anlamda onlar iman ve İslâm ile emredilmişlerdir. Bir de şöyle denilmiştir: **"Dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir" deyin**, yani işlediğiniz günah ve hataların affedilmesini isteyin ve kötü davranışlarınızdan ötürü pişmanlık duyun. Bir bakıma İsrâiloğulları günahların bağışlanmasına vesile olan istiğfar ve tövbe

---

308 el-Mâide 5/22.

309 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah İsrâiloğulları'na, 'Kapısından secde ederek girin ve dileğimiz günah yükümüzün düşmesidir, deyin ki kusurlarınızı affedelim' buyurmuş, onlar ise emri değiştirerek kapıdan kıçları üzerine sürünerek girmiş ve 'Arpa başağı içindeki tane' demişlerdir" (Buhârî, "Tefsîr", 5).

fiilini işlemekle, yani pişmanlık duymakla emredilmişlerdir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bunun da hem şirki hem kebâiri hem de bunların altında kalan diğer günahları kapsaması muhtemeldir.

137 § Ki kusurlarınızı affedelim. Azîz ve celîl olan Allah bazan "hatâya" (خطايا), bazan "hatîât"[310] (خطيئات), bazan "udhulû" (أدخلوا), bazan "üskünû"[311] (اسكنوا), yine bazan "fe-enzelnâ"[312] (فانزلنا), bazan da "fe-erselnâ"[313] (فأرسلنا) buyurmuştur, halbuki olay aynıdır. Bunun sebebi lafızların ve dillerin farklı oluşuyla mânanın ve ilâhî kastın değişmeyeceği, vazolunan hüküm ve şeriatların kelime ve lafızlara değil, bunlara dercedilip konulan mânalara göre düzenlendiği hususunun anlaşılmasıdır[314]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Biz iyi davrananların mükâfatını arttıracağız. Bu ilâhî beyanda yer alan "el-muhsinîn" (المحسنين) kelimesinden maksat daha önce iman edenlerdir. Bununla birlikte, **"Dileğimiz günah yükümüzün düşürülmesidir" deyin,** beyanından sonra müslüman olup o zamana kadar kâfir hayatı yaşayanı da kapsamına alması muhtemeldir. Âyette yer alan ziyade kavramının, Allah'ın, gelecekte kulunu iyilik yapmaya muvaffak kılması mânasına alınması mümkündür, "Artık kim cömert davranarak verir, Allah'a karşı saygılı olur ve tevhid gibi en güzel gerçekleri benimserse, biz ona huzura giden yolu kolaylaştıracağız"[315] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Sözü edilen ziyade şu âyet-i kerîmede belirtilen sevapta fazlalık anlamına da gelebilir: "İşte sabretmelerine karşılık bunların mükâfatı iki defa verilecektir. Onlar ki kötülüğü iyilikle önler ve kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda harcarlar."[316]

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾

310 el-A'râf 7/161.

311 el-A'râf 7/161.

312 el-Bakara 2/59.

313 el-A'râf 7/162.

314 Semerkandî şöyle demektedir: "Burada dile getirilen hüküm üç konuda muhaliflerimize karşı bizim için delil teşkil etmektedir. Onlardan biri (meşhur kırâatlerden olmak üzere) mânayı ifade edebilecek her lafızla namazın kılınabileceği hususudur. İkincisi Resûlullah'tan nakledilecek hadislerin mâna yoluyla (بالمعنى) rivayet edilebileceğidir. Üçüncüsü kıyas yöntemini kullanması ve muhtevanın göz önünde bulundurulması suretiyle nasların zâhirinden ayrılmanın meşru olabileceğidir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 28b).

315 el-Leyl 92/5-7.

316 el-Kasas 28/54.

59. "Fakat o zâlimler kendilerine söylenen sözü başka şekle çevirdiler. Biz de yoldan çıkmaları sebebiyle üzerlerine gökten bir belâ indirdik."

§ **Fakat o zâlimler kendilerine söylenen sözü başka şekle çevirdiler.** 136
Âyette yer alan **fe-beddele** (فبدل) kelimesi olmayan bir zulmü ve azîz ve celîl olan Allah'ın kendilerine emrettiği şeye ters düşen davranışı yapmak anlamına geldiği gibi verilen talimat dışında davranmaları mânasına da alınabilir. İsrâiloğulları'nın değiştirdikleri sözün mahiyeti açıklanmamıştır. Aslında bunu bilmeye ihtiyacımız da yoktur. Bizim için gerekli olan şey, yaptıkları değiştirme, Allah'ın emri ile hareket etmeme ve O'na muhalefette bulunma sebebiyle kendilerine uygulanması gereken neticedir. Cenâb-ı Hak lütfu ve keremiyle bunu açıklamıştır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Biz de yoldan çıkmaları sebebiyle üzerlerine gökten bir belâ indirdik. Âyette geçen "ricz" (رجز) kelimesi melekler vasıtasıyla gökten indirilen azap demektir. Azabın bir kısmı Lût kavmi ve benzerlerine geldiği gibi melekler vasıtasıyla iner, bir kısmı da yıldırım, şiddetli ses vb. olduğu gibi herhangi birinin aracılığı olmaksızın gökten iniverir.

Yoldan çıkmaları sebebiyle; bazan **yoldan çıkmaları.** Bazan da zulmetmeleri[317] şeklinde ifade edilmişse de hepsi aynı sonuca varır.

Zikrettiğimiz bu âyetler ile naklini yaptığımız haberlerde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâlet ve nübüvvetinin ispatı vardır. Şöyle ki Ehl-i kitap ellerindeki kitaplarda kayıtlı bulunmaları sebebiyle bu haberleri bilmekte, Hz. Peygamber de onların huzurunda sözü edilen haberleri kitaplarında olduğu gibi zikretmekteydi. Oysaki Resûlullah Ehl-i kitap ile görüşmüyor ve kitaplarını okumuyordu. İşte bu realite onun, sözü edilen haberleri Allah'tan aldığını kanıtlamaktadır. Bu tür haberlerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer alışında, Resûl-i Ekrem için, kavminin kendisine karşı direnişi ve itaat etmeyişi sebebiyle sükûn ve huzur, ayrıca sabır gösterme vesileleri vardır. Bunun yanında muhataplarının muhalefeti ve yalanlamasının davet ve irşad tarihinde ilk hadiseler olmadığı, aksine geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı tavırlarının benzer şekilde gerçekleştiğinin işaretleri de. § Geçmiş peygamberler bu 159
tür olaylara karşı sabır ve tahammül gösterdi, sen de -Ey Muhammed- onlar gibi sabret! Nitekim şu âyet-i kerîme aynı hususu vurgulamaktadır: "Azimli ve

317 el-A'râf 7/162.

kararlı ulü'l-azm peygamberler sabrettiği gibi sen de sabret ve muhatapların cezalandırılmasını hemen isteme!"[318]

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ﴿٦٠﴾

60. "Mûsâ kavmi için su arayışına çıktı. Biz de ona, 'Elindeki asâ ile taşa vur!' dedik. Taştan on iki kaynak fışkırmış ve her bir grup içeceği pınarı öğrenmişti. 'Allah'ın lütfettiği nimetlerden yiyin için, ama yeryüzünde fesat çıkarmayın' demiştik."

Mûsâ kavmi için su arayışına çıktı. Biz de ona, "Elindeki asâ ile taşa vur!" dedik. Yani Mûsâ ihtiyaçları doğduğunda kavmi için su aramış, Allah Teâlâ da kendisine **elindeki asâ ile taşa vur**! diye vahyetmişti. Daha önce temas ettiğimiz üzere azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na Hz. Mûsâ'nın asâsı yoluyla hayret verici mûcizeler göstermişti[319]. Meselâ sihirbazların gösterdiği marifetleri yutan ejderhaya dönüşmesi gibi, şu ilâhî beyanlarda açıklandığı üzere: "Mûsâ asâsını yere attı, bir de ne görsünler sihirbazların gösterdiği bütün marifetleri yutuvermiş"[320]; "Bir de ne görsünler kocaman bir ejderha!"[321]; yine asâsıyla vurup denizin yarılması gibi, "Deniz yarıldı ve su yolunun iki kenarı koca birer dağ gibi oldu"[322]; yahut da asâsıyla taşa vurup su pınarlarının fışkırması ve sayılması uzun zaman alan diğer mûcizeler. Azîz ve celîl olan Allah asâyı Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvet delillerinden kılmıştır.

[Allah'ın Yoktan (Hiçlikten) **Yaratması]**

Hz. Mûsâ'ya gösterilen hayret verici mûcizelerde âlemin hiçten (lâ min şey') yaratılıp meydana getirilişinin kanıtlanması vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah lütuf ve keremi sayesinde aslında bir yerden başka bir yere taşınabilecek kadar küçük olan bir taştan sayılarını ancak kendisinin bileceği büyük kalabalıklara yetecek kadar su çıkarmış ve bu taştan her bir grup için ayrı bir

---

318 el-Ahkâf 46/35.
319 bk. el-Bakara 2/47 tefsirinde.
320 eş-Şuarâ 26/45.
321 el-A'râf 7/107; ayrıca bk. eş-Şuarâ 26/32.
322 eş-Şuarâ 26/63.

pınarın fışkırmasını sağlamıştır. § Şimdi, sözü edilen suyun tamamının küçük 140
ve hafif bir taşın içinde bulunması ihtimal dahilinde değildir, suyun bu taşın altından fışkırması da mümkün görünmemektedir. Şu halde suyu taşta icat edip hiçten meydana getirenin Allah Teâlâ olduğu ortaya çıkmaktadır, çünkü bahis konusu taş su türünden olmadığı gibi onun kimyasal oluşumuna da sahip değildi. Cenâb-ı Hak buna kādir olunca âlemi de önceden mevcut olan herhangi bir nesne ve temel madde olmaksızın yaratıp meydana getirmeye de kādir olması tabiidir. Azîz ve celîl olan Allah'ın asâdan dönüştürdüğü ejderha ve yılanı İsrâiloğulları'na göstermesi de buna benzemektedir, ejderha ve yılan asânın aslî maddesi ve yapısına sahip olmadığı gibi ondan türeyip doğmuş da değildir, aksine Allah bu iki canlıyı kendi lütuf ve keremiyle icat edip ortaya koymuştur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Taştan on iki kaynak fışkırmıştı. İsrâiloğulları'nın da, "on iki başkan"[323] beyanına dayanarak on iki grup olduğu söylenmiştir ki bunların hepsi Ya'kūb'un oğullarıdır, Cenâb-ı Hak her grup için müstakil bir pınar yaratmıştır. Bu grupların her biri amcaları veya amcalarının oğullarına değil, bağlı bulundukları atalarına intisap etmiştir.

Durumun böyle gerçekleşmesinde atalarla olan ilişki kesilmedikçe mirasın baba silsilesinin dışına verilemeyeceğinin ispatı vardır. Burada ayrıca şu hususa da işaret bulunmaktadır ki kırsal kesim ile vahalarda yaşayan insanların dağınık ve birbirinden uzak değil, birbirine yardım ve destekte bulunacak
şekilde toplu halde bulunmaları gerekmektedir. § Çünkü İsrâiloğulları izdi- 131
ham verecek kadar kalabalık olmalarına rağmen dağınık ve birbirinden uzak değil, toplu halde iskân etmişlerdir, halbuki hayvan otlatmak ve geniş avlulu, geniş meskenler kurabilmek için dağınık ve birbirinden uzak bir şekilde oturmuş olmak daha faydalı ve kolay olmalıdır.

Her bir grup içeceği pınarı öğrenmişti, yani su yolunu. Her bir gruba ait müstakil bir su yolu tesbit edildiğinden böyle bir planlamada çekişme ve tartışmanın ortadan kaldırılması söz konusudur. Şayet su yolları müşterek olsaydı aralarında çekişme ve ayrılığın doğmasından endişe edilirdi; bundan ise hısım ve akrabalığın tehlikeye uğraması gibi bir sonuç doğmaktadır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Yiyin, yani kudret helvası ve bıldırcından. **İçin**, Allah'ın sizin için taştan çıkardığı sudan. Bunların ikisi de hiçbir zorluk ve zahmete katlanmayan İsrâiloğulları'na Allah Teâlâ'nın lütfettiği nimetlerdir.

---

[323] el-Mâide 5/12.

Ama yeryüzünde fesat çıkarmayın. Yani yeryüzünde fesat çıkarmak için dolaşmayın. Âyette yer alan lâ ta'sev (لا تأسوا) "lâ tüfsidü" (لا تفسدوا) (fesat çıkarmayın) şeklinde yorumlanabilir, çünkü "'asv" (أسو) fesadın kendisidir; bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: Yeryüzünde fesat çıkarmayın, aksi takdirde müfsid olursunuz.

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذٖى هُوَ اَدْنٰى بِالَّذٖى هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ۫ بِغَضَبٍ مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيّٖنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61. "Bir zaman geldi ki siz, 'Mûsâ, bir çeşit yemekle yetinenleyiz, Rabb'ine dua et de toprağın bitirdiği ürünlerden sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türünden çıkarıp bize lütfetsin!' dediniz. Mûsâ ise, 'İyi olanı kötüsüyle değiştirmek mi istiyorsunuz, o halde şehre inin, istedikleriniz orada bulunmaktadır' diye cevap verdi. Ama üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu, Allah'ın gazabına uğradılar. Bunun sebebi Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleriydi. Evet, bunun sebebi ilâhî buyruklara karşı çıkmaları ve hakkın sınırlarını ihlâl etmeleriydi."

Bir zamanlar geldi ki siz, "Mûsâ, biz bir çeşit yemekle yetinenleyiz!"
142 **dediniz.** Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denilmiştir ki § gökten ilk indirilen şey kudret helvasıydı, bunun üzerine İsrâiloğulları, "Bir çeşit yemekle yetinemeyiz" dediler, ardından bıldırcın gönderildi. Şöyle de denilmiştir: Onlar kudret helvasından yuvarlak bir parça alıp bıldırcınla yiyor, onu tek yemek sayıyor ve bununla yetinemeyiz diyorlardı. İsrâiloğulları'nın yemeklerinin günde bir defa olması, bu sebeple de tekrar ve başka yemekler istemiş bulunmaları da ihtimal dahilindedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Rabb'ine dua et de toprağın bitirdiği ürünlerden sebze, salatalık, sarımsak, mercimek ve soğan türünden çıkarıp bize lütfetsin. {İmam şöyle

dedi:} Bu ilâhî beyan hususi şeylerin azîz ve celîl olan Allah'a nisbet edilişinin mânasını bize açıklamaktadır. Bu, nisbet edilen hususi şeyin Allah nezdindeki üstünlüğünü gösterir[324]. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "Beytullah"[325] (بيت الله), "Resûlullah"[326] (رسول الله) ve "Nâkatullah"[327] (ناقة الله) terkipleri bu kabilden olup hepsi yüceltilmek konumunda bulunur. Küllî şeylerin Allah Teâlâ'ya nisbeti ise Rabb'in tâzim edilip yüceltilmesine yönelik olur, meselâ "her şeyin Rabb'i"[328], "her şeyin yaratıcısı"[329], "göklerin ve yerin Rabb'i"[330], "göklerin ve yerin halikı"[331] ve benzerleri, bütün bunlar Rabb'in yüceltilmesi niteliği taşır. Âyette geçen "fûm" (فوم) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Bir telakkiye göre fum sarımsaktır. Rivayet edildiğine göre kelime Abdullah [b. Mes'ûd] kırâatinde "ve sûmihâ" (وثومها) şeklindedir. Bir görüşe göre sûm buğdaydır.

§ Mûsâ ise, "İyi olanı kötüsüyle (ednâ) değiştirmek mi istiyorsunuz?" dedi. 143 Bu ilâhî beyanda yer alan ednâ (أدنى) kelimesi hakkında birkaç yorum yapılmıştır: Değerde daha aşağı, önemli görülüp rağbet edilmesi veya sağlayacağı faydalar açısından daha aşağı. Bir de şöyle denildi: Toprağın bitirdiği bu ürünler İsrâiloğulları'na zorluk ve meşakkat çekilerek ulaşacağı için daha aşağıdır, kudret helvası ile bıldırcın ise temininde güçlük olmadığından daha iyidir. Bu mânaların hepsi aynı sonuca ulaşır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Ednâ kelimesinin daha aşağı derecede ve daha az anlamına gelmesi de muhtemeldir. Şüphe yok ki onların peşine düşüp istedikleri şeylere sahip olduklarından aşağı derecedeydi. İyi olanı kötüsüyle değiştirmek mi istiyorsunuz? İsrâiloğulları'na istedikleri aşağı derecedeki ürünler verilmişti. Bu verilenler din açısından kendileri için daha elverişli olsaydı Hz. Mûsâ onları kınamazdı. Öyle anlaşılıyor ki ürünler elverişli olmadığı halde onlara verilmiştir. Bununla da din açısından diğer alternatifler daha elverişli olmasına rağmen (aslah) Allah Teâlâ'nın bir fiili işlemesinin hikmet açısından mümkün olduğu kanıtlanmış olur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

---

324 krş. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29a.
325 Meselâ bk. İbrâhîm 14/37.
326 Meselâ bk. el-A'râf 7/158; et-Tevbe 9/61; el-Feth 48/29.
327 Meselâ bk. el-A'râf 7/73; Hûd 11/64.
328 el-En'âm 6/164.
329 el-En'âm 6/102.
330 bk. er-Ra'd 13/16; el-Enbiyâ 21/56.
331 Bu ifade Kur'ân-ı Kerîm'de aynen yer almamaktadır, ancak "Gökleri ve yeri yarattı" ifadesi mevcuttur (meselâ bk. el-En'âm 6/1). Kur'ân'da bir de, "Fâtıru's-semâvâti ve'l-ard" (فاطر السماوات والأرض) ifadesi vardır (meselâ bk. el-En'âm 6/14; Yûsuf 12/151).

O halde şehre inin. Denildi ki bu ilâhî beyanda geçen mısr (مصر) kelimesi bilinen ülkenin adıdır. Bir anlayışa göre ise o şehirlerden biridir, çünkü İsrâiloğulları'nın istedikleri ürünler ancak şehirlerde bulunuyordu. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

İstedikleriniz orada bulunmaktadır. Yani "istedikleriniz"den maksat o ise tekrarlanan çeşitli yemekler demektir, sadece çeşitli yemekler idiyse söylediği gibidir.

Ama üzerlerine aşağılık damgası vuruldu. Âyette yer alan zillet kelimesi hakkında birkaç yorum yapılmıştır. Denildiğine göre zillet talep ettikleri çeşitli yemekler yüzünden zorluk ve güçlüklere göğüs germe zilletidir. Yahut da Rabb'lerine âsi olmaları sebebiyle cizye ödeme ve hakir görülme zilletidir. Bir de bunun çalışıp uğraşma zilleti olduğu ifade edilmiştir, çünkü önceki gıdaları çalışıp uğraşmadan kendilerine ulaşıyordu.

Ve yoksulluk, meskenetin fakirlik ve ihtiyaç olduğu yahut da Rabb'lerine âsi olduklarından âhirette ümitlerini kesmeleri mânasına geldiği ifade edilmiştir.

143 **§ Allah'ın gazabına uğradılar.** Birkaç şekilde yorumlanmıştır. "Bâû" (باؤ) kelimesini döndüler, müstahak oldular, lâyık oldular mânalarına geldiği ifade edilmiştir ki bunların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

Bunun sebebi Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri. Daha önce belirttiğimiz üzere Kur'ân'da yer alan "âyât" (آيات) kelimesi Allah'ın peygamberlerine verdiği ve onların ellerinde icra ettiği hüccetlerdir[332]. Hasan-ı Basrî âyâtın (آيات) Allah'ın dini mânasına geldiğini söylemiştir.

Ve peygamberleri haksız yere öldürmeleriydi. Bu ifadenin İsrâiloğulları'nın dışındaki kavimler için söylenmiş olması mümkündür, çünkü Hz. Mûsâ zamanında Hârûn'dan başka peygamber yoktu, İsrâiloğulları Hârûn'u öldürmüş değillerdi. Ancak şöyle düşünmek mümkündür: Peygamberleri öldürenler Mûsâ'dan sonra gelen İsrâiloğulları mensuplarıydı yahut da bunlardan başkalarıydı. Şunu da belirtmek gerekir ki İsrâiloğulları tarihinde peygamberlerin öldürülmesi bilinen bir husustur, hatta bir gün içinde şu kadar peygamberin (nebî) öldürüldüğü nakledilmiştir. Halbuki resûllerden herhangi birinin öldürüldüğü zikredilmemiştir. Bunun sebebi **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanlarında anlatılan husustur: "Şüphesiz

332 bk. el-Bakara 2/41 tefsirinde.

ki biz resûllerimize yardım edip zafer vereceğiz"[333], "Mürseller, evet onlar mutlaka ilâhî yardım ve zafere eriştirileceklerdir"[334]. Allah Teâlâ bu tür âyetlerde nebileri değil resûlleri muzaffer kılacağını haber vermiştir. Allah'ın yardımcısı olduğu herkes şüphe yok ki daima muzaffer olacaktır[335]. Çünkü benzerinin meydana getirilmesi mümkün olmayan âyetlerin verildiği kimseler resûller olup, bu tür âyetlerin mevcudiyetine rağmen onlara mukabelede bulunmak düşmanları için mümkün değildir. Nebilere gelince, onlar sözü edilen karşı durulmaz âyetlere sahip bulunmuyor, sadece insanları Allah'ın dinine başka kategorideki âyetlerle davet ediyorlardı. Bu sebeple peygamberler tarihi boyunca nebilerden öldürülenler olmuş fakat resûller öldürülmemiştir[336]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[Resûl - Nebî Farkı]

§ Bazı âlimler de şöyle demiştir: Resûllerden hiçbiri katledilmemiş, buna 157
mukabil nebiler veya resûllerin elçileri öldürülmüştür Durum böyle ise yukarıda naklettiğimiz âyetler bu mânaya alınır. Değilse (yani resûller de öldürülmüşse) Allah'ın yardım ve zaferi aklî ve naklî delillerle gerçekleşmiştir[337], bu durumda ilâhî yardım (nusret) hem resûller hem de nebiler için söz konusu olup peygamberlerin karşı durulmaz mûcizelere sahip olup olmamaları konusunda da herhangi bir ispat yapmak mümkün değildir. Nebilerin mûcizeleri bulunmuyor idiyse bunun sebebi kendilerinin ilkin (yeni) bir şeriat koyma veya eski bir şeriatı kaldırma (nesih) yetkilerinin bulunmayışıdır. Onların görevi önceki şeriatlara çağrı yapmak, mûcizeleri ise ya kendi dönemlerinde veya

---

333 el-Mü'min 40/51.

334 es-Sâffât 37/172.

335 İmam Mâtürîdî'nin âlimlerden naklederek yaptığı bu açıklama mülhid ve zındıkların şu itirazlarına cevap teşkil eden iki yorumdan birincisidir. "Şöyle demişlerdir: Sizin kanaatinize göre Allah Teâlâ kâfirlerin peygamberleri öldürdüklerini haber vermiştir. Halbuki Kur'ân'ın diğer yerlerinde, 'Şüphesiz ki biz resûllerimize yardım edip zafer vereceğiz', 'Onlar, evet onlar mutlaka muzaffer olacaklar ve bizim askerimiz galip gelecektir' denilmekte, yardımcısı Allah'ın olduğu herkesin galip geleceği kabul edilmektedir. Peki, nasıl olur da peygamberler kâfirlerin elinde öldürülür? Bu açık bir çelişkidir. İmam şöyle demiştir: Âlimler bu soruya iki şekilde cevap vermiştir. Birincisine göre kitaplarda ve mütevâtir sünnette resûllerden herhangi birinin öldürüldüğü kaydedilmemiştir. Bu tür kaynaklarda sâbit olan şey nebilerin öldürülmüş olmasıdır. Şu halde ortada herhangi bir çelişki yoktur" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b).

336 Mâtürîdî ve Alaeddin es-Semerkandî tarihte resûllerin değil nebilerin öldürüldüğünü söylemişlerse de bu Kur'ân-ı Kerîm'de ki bilgilerle örtüşmez. Zira Kur'ân'da İsrailoğulları'na gönderilen resûllerden bir kısmını onların yalanladığı, bir kısmını da öldürdükleri belirtilmiştir (bk. el-Mâide 5/70).

337 Bu konuda fazla bilgi için bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b.

önceki zamanlarda yaşayan resûllerin mûcizelerinden ibaretti yahut da mâsum oluşlarını gösteren güzel davranışlarıydı. Şunu da belirtmek gerekiyor ki bu nebiler sayesinde daha önce nâzil olan semâvî kitapların tebdile mâruz kalmadan korunması mümkün olmuştur[338]. Sözü edilen mesele hakkında **nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Peygamberlerden gelen tebligata dayanmadan kendi düşüncemizle bu konuda fazla söz söylemekten yahut da her peygamberin karşı durulmaz mûcizesinin bulunup bulunmadığına dair hüküm vermekten Allah'a sığınırız. Şu kadar var ki Allah Teâlâ dinî gerçeklere dair açık delilini yeterince herkese duyurmuştur.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62. "Şüphe yok ki iman edenlere, yani yahudi, hıristiyan ve Sâbiîler'den Allah'a ve âhiret gününe inanıp güzel davranışlarda bulunanlara Rab'leri nezdinde mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir."

[Âhirette Kurtulan Zümreler]

Şüphe yok ki iman edenlere, yani yahudi, hıristiyan [ve Sâbiîler'den]. Denildi ki yahudi, hıristiyan ve diğerini oluşturan Sâbiîler'in bu âyetin zâhiri ile ilişkili görünmesi mümkündür, çünkü bunlar, "Biz de Allah'a ve âhiret gü-
31b nüne inandık, § bizim de korku ve üzüntü duymamamız gerekir" demektedir[339]. Bu iddiaya verilecek cevap birkaç kısma ayrılır. Birincisi, Cenâb-ı Hak müminleri iman edenler diye zikretmiş, onların iman konusunu da diğer bir

---

[338] Yani nebiler sayesinde semâvî kitapların değişikliğe uğramadan korunabilmesi bunların bir kısmı için mûcize kabul edilmiştir. Üzeyir aleyhisselâm bunlardan biri olup yahudilerce -gördüğü hizmet beşer gücünü aşacak kadar fazla olduğundan- "Allah'ın oğlu" diye nitelendirilmiştir (bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 29b).

[339] "İmam şöyle demiştir: Yahudiler, hıristiyanlar ve Sâbiîler bu âyeti delil göstererek, 'Biz de Allah'a ve âhiret gününe inanmakta ve sâlih amel işlemekteyiz, âyetin gereği olarak bizim de korku ve üzüntü duymamamız icap eder' demiş ve müslümanların çelişki içinde bulunduğunu ileri sürmüştür. 'Siz, diyorlar, yahudilerle hıristiyanların küfür üzere öldükleri takdirde cehennemliklerden olacaklarının kitabınızda kayıtlı olduğunu iddia ettiniz. Halbuki kitabınızda onların korku ve üzüntü duymayacağı beyan edilmiştir'. Mülhid ve zındıklar da ileri sürdükleri çelişki iddialarında kendilerince delil saydıkları böyle bir düşünceden medet ummuşlardır" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 30a).

âyette şöyle açıklamıştır: "Allah'ın elçisi ve müminler Rab'lerinden kendisine indirilene iman ettiler. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, inandı. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız'"[340]. Halbuki sözü edilen zümreler, "Bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz"[341] demiş, dolayısıyla ilâhî kitaplar arasında da ayırım gözeterek bir kısmına inanırken diğerlerini inkâr etmişlerdir. Halbuki azîz ve celîl olan Allah'ın tefsirini yapmakta olduğumuz âyette zikrettiği zümreler bütün peygamberlerin yanı sıra bütün kitaplara da iman etmişlerdir. Onların imanı böyle olunca korku ve üzüntü duymamaları tabiidir.

İkincisi, Cenâb-ı Hak âyette Allah'a imanı zikretmiştir. Allah'a iman aynı zamanda bütün peygamberlere ve bütün ilâhî kitaplara inanmak demektir. Oysaki sözü edilen zümreler gerçek mânada Allah'a inanmamış ve O'nu tanımamıştır.

Şöyle de söylemek mümkündür: Allah sâlih ameli zikretmiştir. Peygamberlerin bir kısmına inanmamak sâlih amelin zıddını teşkil etmektedir. Bu sebeple de onların iddialarını kanıtlamak için bu âyete tutunmaları esastan bozulmuştur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bir de şöyle denilmiştir: Anlam ve hüküm tesbiti açısından âyette takdim ve tehir mevcut olup Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Yahudiler, hıristiyanlar ... onlardan Allah'a ve âhiret gününe inanan ve bir de iman edenler...

§ [Büyük Günah İşleyenin Durumu] 143

Mu'tezile mensupları da **onlar ne korkacaklar ne de üzüleceklerdir,** meâlindeki ilâhî beyanın zâhirine tutunmak isteyerek şöyle demiştir: Büyük günah işleyen kimse de korku ve üzüntü duyar. Şayet mümin olsaydı böyle bir duyguya kapılmazdı, çünkü Allah mümininin bundan uzak olduğunu haber vermiştir. Şu halde bu durum kişinin kebîre işlemek suretiyle imandan çıktığını kanıtlamaktadır. Mu'tezile mensuplarına şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak müminlerden her zaman dilimi için korku ve üzüntüyü yok etmiştir. Onların bir zaman diliminde korku hissetmesi, diğerinde ise etmemesi ihtimal dahilindedir. Çünkü her mümin kıyâmetin korku ve dehşetini psikolojik muhtevasında taşır, hatta peygamberler bile, şu ilâhî beyanın ispatıyla: "Allah'ın peygamberleri bir araya getirip de, 'Size ne cevap verildi?' diye soracağı gün onlar, 'Bizim hiçbir bilgimiz yok' derlerler"[342], bunun sebebi o günün dehşetinden korkmuş

---

340 el-Bakara 2/285.

341 en-Nisâ 4/150.

342 el-Mâide 5/109.

olmalarıdır. Cennete girip de meskenlerine yerleşince korku ve dehşetleri ortadan kalkar. Görüldüğü üzere müminin bir zamanda korkusu olur, diğerinde ise olmaz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Sâbiîler hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onların meleklere tapan ve Zebur okuyan bir kavim olduğu, yahut yıldızlara taptığı, Mecûsîler ile hıristiyanlar veya yahudiler ile Mecûsîler arasında yer aldıkları, bir de zenâdıkanın görüşlerini benimseyip iki tanrıya inandıkları ileri sürülmüştür. Doğrusu Sâbiîler hakkında sahih bir bilgimiz yoktur.

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾

148 **§ 63.** ***"(Ey İsrâiloğulları!) Sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, 'Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın ve muhtevasını daima hatırlayın ki kötülüklerden sakınabilesiniz' demiştik."***

Sizden sağlam bir söz almış ve Tûr dağını tepenizde yükseltmiştik. Allah'ın aldığı sözün (mîsâk, ahid) yaratılış ve fıtrat ahdi ile risâlet ve nübüvvet ahdi olmak üzere iki kısma ayrıldığını daha önce anlatmıştık[343]. Buradaki mîsâkın mânası şöyledir: Biz İsrâiloğulları'ndan Tevrat'ta onun muhtevasıyla amel etmeleri konusunda söz almıştık. Fakat onlar Tevrat'taki cezaî müeyyideler (hadler), çeşitli hüküm ve şeriatları görüp hoşlanmadıkları için ahidlerini bozdular. Bunun üzerine Allah Tûr'u tepelerine dikmiş, onlar da kabule mecbur kalmışlardı. Buradaki ahdin sözünü ettiğimiz yaratılış ve fıtrat ahdi olup onu bozmuş bulunmaları da ihtimal dahilindedir.

[Kader ve İnsan Fiilleri Meselesi]

Size verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın. Bu ilâhî beyan, süreklilik arzeden bir ciddiyet ve samimiyetle Tevrat'a sarılın; bir de **bütün gücünüzle**, yani Tevrat çerçevesinde Allah'a boyun eğip itaat edin, diye yorumlanmıştır.

Mu'tezile mensuplarından bazıları, kulun ihtiyarî fiillerinde kudretin fiilden önce olduğuna bu âyetle istidlâl etmek istemişlerdir. Çünkü azîz ve celîl olan Allah İsrâiloğulları'na Tevrat'ı benimseyip içeriğine göre hareket etmelerini emretmişti. Şayet Cenâb-ı Hak Tevrat'ı ellerine alıp gereğince amel etme-

[343] bk. el-Bakara 2/27 tefsiri.

den önce bu fiilin kudretini kendilerine vermeseydi bu hususu onlara emretmezdi, zira İsrâiloğulları emrettiğinizi yapmaya kudretimiz yoktur, derlerdi. İşte bu husus Allah'ın, fiilden önce ona ait kudreti (istitâat) insana verdiğini kanıtlamaktadır. Ancak bize göre adı geçen zümrenin telakkisi yanlıştır, çünkü Allah Teâlâ fiilden ve emrettiği zamandan önce İsrâiloğulları'na kudret verseydi bu kudret fiilden önce yok olur ve dolayısıyla fiil kudretsiz meydana gelmiş bulunurdu, zira Mu'tezile'nin görüşlerinden biri de [bir araz olan] kudretin iki zaman dilimi içinde devam etmeyip yok olması şeklindedir. Şu halde kudretin, fiilin meydana geliş sırasında vücut bulup ondan önce veya sonra değil tam fiil ile birlikte ortaya çıktığı kanıtlanmıştır. Bir de kudrete "fiilin kudreti" denilmiştir, şayet fiilden önce bulunsaydı kendisine nisbet edilmesinin bir anlamı kalmazdı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Bu hususta hareket noktası şudur ki Allah Teâlâ **verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın**, buyurmuştur. Bilindiği üzere "almak, sarılmak" buna 149
ait (fiilî) kudretle mümkün olur. Burada iki istidlâl şekli söz konusudur. Birincisi "alma-sarılma"ya (اخذ) ait "terketmek"ten ayrı bir kudret vardır[344]. İkincisi, Allah Teâlâ "kudretle alma"yı (bütün güçle sarılmayı) zikretmiştir; kudret fiil ile birlikte bulunmadığı takdirde fiilin bu kudretle gerçekleşmesi imkân dahiline girmez. Görülmez mi ki fiilin gerçekleşmesine ait kudret o fiilden birkaç zaman dilimi uzak kaldığı takdirde gerçekleşmemektedir; kudretin fiilinden bir tek zaman dilimi bile uzak kalması da aynı neticeyi doğurur.

Muhtevasını daima hatırlayın. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki üzkürû (اذكروا) unutmayın, mâfîhi (ما فيه) onda bulunan ilâhî emir ve yasağı; bunları kâle almamazlık etmeyin. Belki mâsiyet ve günahlardan sakınmış olursunuz. Ayrıca Tevrat'ta bulunan tevhid ve imanı unutmayın ki şirkten ve küfürden sakınabilesiniz, yahut içerdiği hüküm ve şeriatları veya mükâfat-ceza, vaad ve tehditleri (vaîd) unutmayın. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾

64. "Fakat çok geçmeden sözünüzden döndünüz. Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti yetişmeseydi elbette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz."

344 "Ahzin (اخذ) kudreti Allah'ın muvaffakiyet vermesi (tevfîk), terkin ise yardımını kesmesidir (hızlân)" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 30b).

Fakat çok geçmeden sözünüzden döndünüz. Yani ahdi kabul ettikten sonra. Bu beyan İsrâiloğulları'nın, Hz. Mûsâ'nın ilâhî mesajı getirmesinden önce Allah'ın ahdini benimsediklerini göstermektedir. Mûsâ mesajı getirip de ondaki zorluk ve meşakkati görünce onu benimsemeyip içerdiği hüküm ve şeriatlarıyla amel etmemişler, nihayet Tûr dağının tepelerine yükseltilmesi suretiyle tehdit edilince kabule mecbur kalmışlardır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Eğer Allah'ın lütuf ve merhameti yetişmeseydi elbette hüsrana uğra-
159 **yanlardan olurdunuz.** Denildi ki **Allah'ın size olan lütfu** § İslâm, **merhameti** de Kur'ân'dır. Yine denildi ki **Allah'ın size olan lütfu** Muhammed'dir (s.a.). O size de peygamber olarak gönderilmiştir, tâ ki uzun zaman Allah elçilerinden mahrum, din ve amelden uzak yaşadıktan sonra sizi bir araya getirip uzlaştırsın ve Allah'ın hak dinine davet etsin. **Allah'ın size olan lütfu**nun bir mânası da şöyle olabilir: Cenâb-ı Hak atalarınızı cezalandırmayı terkedip Tûr dağını üzerlerine yıkmamıştır, aksi takdirde siz üreyip bugüne gelemezdiniz. Bir de şöyle denildi: **Allah'ın size olan lütfu,** yani O, İsrâiloğulları'na Tevrat'ı göndermiş ve onu kabul etmelerini sağlamıştır. Aksi takdirde siz -ey İsrâiloğulları- **hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.** Bu yorumların hepsi birbirine yakındır.

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا
قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

65. "İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. İşte biz onlara, 'Aşağılık maymunlar gibi olun' dedik."

[Hz. Muhammed'in Nübüvveti]

İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. Bu ilâhî beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır. Buna göre Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Muhammed'in (s.a.) içinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenlerden ve onlara ne muamelede bulunulduğundan haberdar olmadığını pekâlâ bilmektesiniz. Ama o, bu olayı sonraları bilmiştir; demek ki onun bilgi sahibi olması azîz ve celîl olan Allah sayesinde imkân dahiline girmiştir. Çünkü o, sizin kitabınızı okumamış, bunu bilenlerden birine de gidip gelmemiştir. Evet Muhammed (s.a.) azîz ve celîl olan Allah sayesinde bundan haberdar olarak bilgi edinmiştir. İşte bu husus onun size de Allah elçisi olarak gönderildiğini kanıtlamaktadır.

İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. İşte biz onlara, "Aşağılık maymunlar gibi olun" dedik. Yani cumartesi avlanmak suretiyle o günün saygınlığını çiğneyenlerin başına gelen felâketi bilmektesiniz. Bir de siz, "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"[345], yani Allah elçilerinin oğulları ve sevdikleriyiz, diyordunuz. Gerçek dediğiniz gibi olsaydı Cenâb-ı Hak onları, yaratıklarının en çirkini ve en tiksinileni olan maymunlara çevirmezdi, zira böyle bir muamele dostlara ve oğullara uygulanmaz. Buradaki hitabın İsrâiloğulları'nın uyarılması konumunda bulunması da mümkündür, bu uyarının hedefi onların Hz. Muhammed'i (s.a.) yalanlamalarına ve emrine karşı çıkmamalarına yönelik olur; çünkü bu takdirde Hz. Mûsâ'ya karşı sergiledikleri aynı tavır sebebiyle atalarının başına gelen felâket bunların da başına gelebilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[Yahudilerin Maymuna Dönüştürülmesi -Mesh (المسخ)]

§ Cumartesi günü avlanmanın yasak edilişinin sebebi -**nihaî gerçeği bi- 131
len Allah'tır ya-** şöyle açıklanmıştır: Mûsâ aleyhisselâm haftanın bir gününü Allah için ayırmak, o günü O'na itaat ve ibadetle geçirmek istemişti ki bu cuma günüydü. Fakat İsrâiloğulları onun emrine muhalefet etmiş ve "Onu cumartesi olarak belirleyelim, çünkü cumartesi iş yapmamaya tahsis edilmiştir" demişlerdi. Bunun sonucu olarak o gün avlanmak yasaklanmıştı. Ne var ki avlananlar olmuş, bu fiillerinin cezası olarak da maymuna dönüştürülmüştür. Şu ilâhî beyanın yorumu bu anlayışa bağlı olarak yapılmıştır: "Cumartesi tatili onda ihtilâf edenlere farz kılınmıştır[346], yani cuma günü hakkında ihtilâf edenlere, "Allah hakkında ihtilâf edenlere" de denilmiştir.

Aşağılık maymunlar (gibi) **olun.** Bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler aşağılık maymunlar olun, insan türüne özgü özelliklerin ortadan kalkması şeklinde aslî yapı açısından, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Cumartesi saygınlığını çiğneyenlerin temel yapısı maymunların temel yapısına dönüştürülmekle birlikte anlama ve düşünmeden ibaret insanî özellikleri korunmuştur. Anlatıldığına göre kendilerini o gün içinde avlanmaktan alıkoymaya çalışan ırktaşları yanlarına gelmiş ve "Size bu fiili yasaklamış ve uyarmamış mıydık?" demişler, onlar da göz yaşları yanaklarını ıslatmış vaziyette "evet" işaretinde bulunmuşlardır. Eğer dönüştürme bütün insanî özelliklerin ortadan kalkması şeklinde olsaydı söyleneni anlamaz ve mâruz kaldıkları felâkete üzülmezlerdi, çünkü her türün ferdi Allah'ın kendisine biçtiği

345 el-Mâide 5/18.

346 en-Nahl 16/124.

fıtrattan memnun ve sevinçlidir. Bir de Allah Teâlâ'nın sözü edilen kimseleri maymunlara dönüştürmesinin sebebi dinî gerçekleri yalanlamadaki inatları ve Allah'a karşı gösterdikleri cürettir. Cenâb-ı Hak onların bazı insanî özelliklerini sürdürmüştür ki olan biteni anlasınlar ve kendilerini Allah'ın en çirkin ve en tiksinilen yaratığı olarak görsünler.

Bu ilâhî beyanda Mu'tezile'ye yönelik reddiye vardır. Onların anlayışına göre Allah'ın yaratıkları içinde çirkin (kabîh) olan yoktur[347]. Mahlûkat içinde çirkin niteliği taşıyanlar bulunmasaydı, Allah'ın cumartesi suçlularının bedenlerini insan suretinden çıkarıp en çirkin şekle dönüştürmesinin anlamı kalmazdı; bu dönüştürmenin amacı da O'nun emrine karşı çıkıp yasağını çiğnemeleri yüzünden çarptırıldıkları cezanın sonucunu kendi yapılarında görmeleriydi.

152 § **Aşağılık [maymunlar].** Hâsi' (خاسئ) kelimesinin aşağılık, zelil veya baîd (بعيد) (tabii ve güzel olandan uzak) mânalarına geldiği ifade edilmiştir. Bunların hepsi aynı noktada birleşir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

66. "Ve bu olayı hem o günkü insanlara hem de sonra gelen nesillere bir ibret ve kötülüklerden korunacaklar için bir öğüt vesilesi yaptık."

Ve bu olayı bir ibret yaptık. Denildi ki birinci kelimeye eklenen "hâ" (ها) zamiri cumartesi suçlularının bulunduğu "karye" (قرية) (kasaba) kelimesinin yerini tutar. **Önündeki insanlara,** yani kasaba halkından; **arkasındaki insanlara,** yani etrafındaki. Yine denildi ki hâ zamiri karyeye gider; **önündeki, arkadaki,** karyeler demektir. Bir de şöyle denildi: Allah hâ zamiri ile cezâ ve musibeti, **önündekiler** ile geçmiş günahları, **arkadakiler** ile de geride kalanları kastetmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

347 Semerkandî şöyle demektedir: "Mu'tezile'nin kanaatine göre Allah Teâlâ'nın yarattığı cisimler içinde çirkin olan yoktur. Çirkin denebilecek şeyler bazı fiiller olup küfür ve mâsiyet türlerinden ibarettir, bunların Allah'a nisbeti zaten câiz değildir. Böylece Mu'tezile cisimlerle fiiller arasında ayırım yapmaktadır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a).

وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةًۜ قَالُٓوا
اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٦٧﴾

67. "Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kendi kavmine, 'Allah bir sığır kesmenizi emrediyor' demişti. Onlar, 'Bizimle alay mı ediyorsun?' diye mukabelede bulunmuş, Mûsâ da şöyle cevap vermiştir: 'Cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım!'"

Şunu da hatırlayın ki Mûsâ kendi kavmine, "Allah bir sığır kesmenizi emrediyor" demişti. Denildi ki İsrâiloğulları'nda bir adam öldürülmüş ve başkasının kapısının önüne bırakılmıştı. Bu sebeple onlar tartışmaya girip farklı suçlamalarda bulunmuşlardı. Nihayet Cenâb-ı Hak nebîsi Mûsâ aleyhisselâma ilgililerin bir sığır kesmelerini emretmiş, o da kavmine **Allah bir sığır kesmenizi emrediyor** demiş ve **onun bir parçasıyla öldürülen adama vurun ki dirilsin ve katilin kim olduğunu söylesin,** diye ilâve etmişti.

Onlar, "Bizimle alay mı ediyorsun?" diye mukabelede bulununca Mûsâ şöyle cevap vermişti: "Cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım!" Bazılarına göre İsrâiloğulları bu sözleriyle küfre girmişlerdir, çünkü Mûsâ'yı alay eden biri olarak nitelemişlerdi, resûllerden birini alaycı diye niteleyen kimse küfre girmiş olur. Görmez misin ki onlar son merhalede, "İşte şimdi gerçeği anlattın!"[348] demiştir. Bu da Mûsâ'nın onlara daha önce söylediklerinin kendilerince gerçek olmadığını gösterir. Ancak ileri sürülen bu iddianın
ilmî bir değeri bulunmayıp § söyledikleri şey ihtimal dahilinde değildir[349]. 133
İsrâiloğulları'nın, "Bizimle alay mı ediyorsun?" şeklindeki sözü cezalandırma anlamına yorumlanır. Onlar sanki şöyle demişlerdir: Daha önceki itaatsizlik ve muhalefetimiz yüzünden bizi bununla cezalandırıyor musun? Çünkü onlar Mûsâ'nın Allah katından aldığı şeyleri emrettiğini bilmiyorlardı. Bu ve benzeri ifadelerin, vuku bulan bir davranışa karşılık cezalandırma anlamında sarfedilmesi mümkündür. Nitekim önceki bir âyette istihzâ (استهزاء), muhâdaa (مخادعة) ve mekr (مكر) kavramlarının cezalandırma mânasında kullanılmasının

---

[348] el-Bakara 2/71.

[349] Semerkandî şöyle demektedir: "İsrâiloğulları tevhid ilkesini benimsemiş ve Hz. Mûsâ'nın risâletini kabul etmişti. Bu sebeple sarfettikleri sözleri imkân nisbetinde küfre götürmeyecek biçimde yorumlamak gerekir. Her müslümanın söylediği sözde de yapılması gereken budur ..." (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a).

câiz olduğunu belirtmiştik[350]. Hz. Nuh'un, "Şunu iyi bilin ki siz nasıl bizimle alay ediyorsanız biz de aynı şekilde sizinle alay edeceğiz"[351] şeklinde kavmine yönelik sözü de aynı mahiyettedir, yani benzer karşı davranış. İşte biraz önceki mesele de bunun gibidir.

İnsanlar arasındaki istihzâya gelince, o bir cehalet ürünüdür. Kişiler kendi durumlarından habersiz oldukları için birbirleriyle alay ederler. Çünkü aslî madde, yaratılış, organların düzenlenmesi ve fizik şeklin verilmesi açısından insanların hepsi eşit konumdadır. Görmez misin ki Hz. Mûsâ, kavminin alay değerlendirmesine cehalet kavramını kullanarak cevap vermiş ve câhillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım demiştir. Bu anlatılanlar insanlar arasındaki istihzânın bilgisizliğe dayandığını kanıtlamaktadır[352]. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Bazıları, muhatabın kulağına ilk çarptığı zaman hitabın umum ifade ettiği şeklindeki görüşün doğruluğuna bu âyet-i kerîme ile istidlâl etmek istemiştir, çünkü Allah Teâlâ İsrâiloğulları'na bir sığır kesmelerini emretmiş, ancak onun keyfiyet ve mahiyetini hitap sırasında değil, araştırıp sorma eylemlerin-
151 den sonra açıklamıştır. Bu ise hitabın umum ifade ettiğini göstermektedir. § Görmez misin ki haberde, "İsrâiloğulları en basit bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti, ne var ki onlar kendilerine zorluk çıkarmış, Allah da işlerini zorlaştırmıştır"[353] denilmiştir. Fakat sözü edilen bakış açısını isabetli görmemek gerekir, çünkü burada verdiği bir emirde Allah için sonradan bir şeyin zuhur etmesi ve hükmünde düzeltmenin gerekmesi gibi bir sonucu O'na nisbet etmek bahis konusudur ki küfür niteliği taşır, böylesini peygamberlerden birinin söylemesi şöyle dursun sıradan bir müslümanın bile dile getirmesi düşünülemez. Bu tarz bir istidlâlin izahı şudur ki Mûsâ aleyhisselâm birkaç defa, "Allah şöyle buyuruyor" demiştir. Eğer ilk söylediği ikincisinden başka bir şey idiyse başlangıçta umum statüsünde söylediğini sonra -daha önce murad

---

350 bk. el-Bakara 2/15 tefsiri.

351 Hûd 11/38.

352 Geniş bilgi için bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31a.

353 Mücâhid'in, "İsrâiloğulları herhangi bir sığırı kesmiş olsalardı kâfi gelecekti" dediği rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc de Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "İsrâiloğulları basit bir sığır kesmekle emrolunmuştu. Fakat kendilerini zora sevkedince Allah da işlerini zorlaştırmıştır. Allah'a yemin ederim ki onlar 'inşallah' demeselerdi sığırın mahiyeti ebediyen kendilerine açıklanmayacaktı". Ancak İbn Cüreyc'in zikrettiği bu rivayet mürsel olup delil niteliği taşımaz. İbn Kesîr de benzer bir rivayete yer vermiş ve bu hadisin nakledilen şekliyle, "garîb" niteliği taşıdığını belirtmiştir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 348; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 111).

etmediği biçimde- tefsir etmiş demektir. İşte bedânın mahiyeti budur, hatta bu, ilkin söylerken murad ettiği şeyden rücû edip sonradan onu başka şekilde açıklamaktır[354]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmedeki hitabın husus ifade ettiğinin iki delili bulunmaktadır. Birincisi zahir statüsünde gelen her âyet önce umum durumunda bulunur, sonra onu tahsis eden beyan gelir. İkincisi önce emrin, sonra ona ait beyanın gelmesi mümkün olup bunu normal görmelidir. Biraz önce anlattığımız gibi âyet, hedefi bu olduğu kabul edilerek önce umuma hamledilir, sonra da husus gerçekleşirse ilâhî hüküm ve şeriatlarda bedâ ve sonradan farkına varma durumu ortaya çıkar ki bu, geleceği ve nihaî oluşumları bilmeyenin halidir. Cenâb-ı Hak böyle şeylerden münezzehtir.

§ İsrâiloğulları'nın, Hz. Mûsâ'dan, kendileri için Rabb'ine dua edip ke- 158
silecek sığırın mahiyetini açıklamasını talep etmelerinin mâna ve hikmeti, Allah'ın, sözü edilen sığırı mûcize statüsünde murad etmesidir. Bu sebeple onların zihninde her sığırın mûcizeye elverişli olmayacağı düşüncesi doğdu. Bundan dolayı olmalıdır ki İsrâiloğulları bu açıklamayı Hz. Mûsâ'nın kendisinden istememiştir, zira mûcizelere vâkıf olan sadece Allah Teâlâ'dır. Başka bir deyişle sanki "aranan sığır ilkin söylediğimizin ta kendisidir" denilmektedir. Konuyla ilgili ilk beyanda ilâhî irade sonucu verecek bu sığıra yönelik olmuş ve başlangıçta verilen kesilme emri nihaî olarak durumun karar kıldığı hayvana yönelikti. İsrâiloğulları'nın kesilecek hayvanın vasıflarını sorup araştırmakla emredilmesi Allah'ın murad ettiğine ulaşmaları hikmetine bağlıydı, yoksa onların talebi üzerine Allah'ın yeni bir karar vermesi şeklinde değildi.

---

354 Semerkandî Mâtürîdî'nin "umum" hakkındaki görüşünü şöyle kaydetmiştir: "Zâhiriyle amel etmenin mümkün olduğu umum hakkında deriz ki onunla amel etmek vâcip ise de kesinlik bulunmadığından onun umum veya husus ifade ettiğine itikad edilemez. Muhtemel statüsündeki bir nasla ağırlık bastığı takdirde (tereccuh) amel edilir, fakat kesin olmayan bu şeyi Allah'a isnad etme durumuna düşmemek için iki taraftan birine yakın derecesinde hükmedilmez. Bir de yakın derecesinde hükmediş, umumun ilkin zâhirî şekliyle Allah tarafından murad edildiği, sonra da -ilk kabulden sonra ve aradan yeter derecede zaman geçmeden- bir kayıtla nitelendirilerek tekrar murad-ı ilâhî olduğu gibi bir neticeye götürür. Bu durumda sözü edilen nasla amel etmek Allah Teâlâ için bedâ ve önceki emirden dönüş şeklinde bir sonuç doğurur. Bu ise ileriyi bilmeyenin fiilidir. Bununla birlikte aradan yeter derecede zaman geçtiği (terâhî) takdirde beyan değil, neshin vuku bulması mümkündür, beyan olmasa da. Sonuç olarak umun derecesinde bir nassın nüzûlünün hemen başlangıcında, onun umumiliğine kesin çerçevesinde hükmetmenin câiz olmayacağı anlaşılmıştır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31b).

[Ömrün Artması]

Nitekim, "Hısım akraba ile ilişkiyi sürdürme ömrün artmasına vesile olur"[355] meâlinde rivayet edilen haber de aynı çizgi üzerinde seyreder. Yani Cenâb-ı Hak kulunun sıla-i rahimde bulunacağını bildiği için ömrünü, bu davranışta bulunmamış olsaydı ilâhî ilminde belirlenen ömürden daha fazla yapar, demektir. Burada durum şöyle değildir ki Allah, kişinin ömrünü belirli bir sınırda belirlemiş olsun, sıla-i rahimde bulunduğu takdirde ise onu arttırsın. Yine durum Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi de değildir: Allah Teâlâ herkes için iki ecel belirler. Kul sıla-i rahimde bulunursa onun hayatına uzun ömrün bitiminde son verir, bulunmazsa ilk süresinde hayatını nihayete erdirir. Mu'tezile'nin bu tasviri geleceği bilmeyenin davranışıdır. Geleceği bilen için ise mümkün değildir, çünkü bu, sonradan farkına varmak bedâ-büdüv (بدا - بُدوّ) ve önceki durumdan dönüş yapmaktır.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmeye dayanarak maktûlün velilerinin sözüne itibar edilebileceğini söyleyen kimse birkaç yönden hataya düşmüştür[356]. Birincisi, maktûlün -konuşabildiği takdirde- "Beni falan öldürdü" şeklindeki beyanı, gerek miras hakkından mahrum edilme, gerekse diyet ödettirme konusunda kabul edilmez [aynı şekilde onu temsil eden velisinden de kabul edilmez]. İkincisi Hz. Mûsâ dönemindeki olay İsrâiloğulları'na gösterilen büyük bir mûcize olup başkaları için geçerli değildir. Üçüncüsü, Mûsâ dönemindeki maktûlün velileri -ölü canlandırılmadan önce- belli kişilerin kātil olduğunu iddia ediyordu. Şayet sözlerinin dikkate alınma hakları bulun-
136 saydı Kur'ân'da bahis konusu edilen mûcizeye gerek kalmazdı. § Dördüncüsü, ölünün beyanını kabul etmek velininkinden önce gelir, çünkü veli yapacağı beyanla faydalanır, ölü ise söyleyeceği sözle herhangi bir fayda sağlayamaz. Maktûlün sözü bizim şeriatımızda kabul edilmez, velisi de aynı durumdadır. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Diğer hayvanları değil de sığırı mûcize vesilesi kılmanın hikmeti iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, rivayet edildiğine göre anne babasına karşı vefakârlık, iyilik ve şefkatle davranan bir adam vardı, onun âyetlerde anlatılan nitelik ve benzerlikte bir sığırı bulunuyordu. Azîz ve celîl olan Allah, anne-babasına kar-

---

355 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 190; Buhârî, "Edeb", 11; Ebû Dâvûd, "Zekât", 45.

356 "İddia sahibine göre Allah, maktûlün diriltildikten sonraki sözünün kabul edilmesine hükmetmiştir. Veli de maktûlün temsilcisi olup sözünün kabul edilmesi gerekmektedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 31b).

şı sergilediği davranışın mükâfatını dünyada vermeyi murad etmişti[357]. İkincisi, olaya konu teşkil eden İsrâiloğulları, önceleri sığır ve buzağılara tapıyor ve bunun sevgisi, "Kalplerine buzağı sevgisi dolduruldu"[358] âyetinde ifade edildiği gibi gönüllerine yerleştirilmişti. Sonraları tövbe edip Allah'a ibadet ve itaate dönüş yaptılar. Cenâb-ı Hak sevdikleri hayvanı kurban etmeleri suretiyle kendilerini imtihana tâbi tutmayı istedi; bunun da amacı tövbelerinin samimiyeti, gönüllerindeki sığır ve buzağı sevgisinin kökünden silinmesinin ortaya çıkmasıydı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

68. "'Peki, bizim adımıza Rabb'ine dua et de sığırın nasıl olacağını açıklasın!' dediler. Mûsâ, Allah diyor ki, 'O ne çok yaşlı ne de çok genç, ikisi arasında bir inektir. Size emredileni hemen yapın' dedi."

Ne çok yaşlı, yaşlı değildir; **ne de çok genç**, genç de değildir. **İkisi arasında**, ne genç ne yaşlı. Şöyle de denilmiştir: **Lâ fârıd** (لا فارض), biraz önce değindiğimiz üzere yaşlı değil; **ve lâ bikr** (ولا بكر), çokça doğurmuş da değil; **avânun beyne zâlik** (عوان بين ذلك), yani bir veya iki defa doğurmuştur.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

§ 69. "Onlar tekrar, 'Bizim için Rabb'ine dua et de onun rengini açıkla- 157
sın!' dediler. O diyor ki, 'Sarı renkli, parlak tüylü, bakanlara zevk veren bir sığırdır' diye cevap verdi."

Safra, denildi ki koyuluğu sebebiyle siyaha çalan sarı demektir. Yine denildi ki safra bilinen sarı renktir.

---

357 Müfessir İbn Kesîr şöyle dedi: "Bu nakiller Ubeyde Ebü'l-Âliye, Süddî ve diğerleri tarafından bazı farklılıklarla gelmiş ve görüldüğü üzere Benî İsrâil kitaplarından aktarılmıştır. Bu tür şeyleri nakletmek câiz ise de bizim için doğru veya yanlış oluşlarına hükmedilmesi mümkün değildir. Bu sebeple bizce gerçek olduğu bilinmedikçe itimada şayan görülmez. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır**" (*Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 111).

358 el-Bakara 2/93.

Parlak tüylü fakı' (فاقع), kusursuz; **bakanlara zevk verir tesürru** (تسر), yani görenleri hayran bırakır. Şöyle de denildi: **Fâkı'un levnuhâ** (فاقع لونها), tırnakları ve boynuzları sarı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّٓا اِنْ
شَٓاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾

70. "İsrâiloğulları yine şöyle dediler: Bizim adımıza Rabb'ine bir daha dua et de onun diğer vasıflarını açıklasın, bizce inekler birbirine benzemektedir. İnşallah istenen sığırı bulmayı başarırız."

İnşallah istenen sığırı bulmayı başarırız. İsrâiloğulları kaba anlayışları ve kıt akıllarına rağmen Mu'tezile'ye nisbetle Allah'ı daha iyi tanıyor ve daha ileri derecede bir tevhid anlayışına sahip bulunuyordu. Çünkü onlar, "Allah dilerse doğruyu bulmuş olacağız" dediler. Mu'tezile ise, "Allah kâfirlerin de hidâyete ermelerini dilemiş, fakat kendileri hidâyeti benimsememeyi murad etmiştir" demektedir. Onların deyişine göre kâfirlerin iradesi Allah'ın iradesine üstün gelmiştir. Söz söylerken aşırı gitmekten, dinî konularda bilgisiz ve kaba davranmaktan Allah'a sığınırız.

قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ
مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا
يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

158 ***§ 71. "Mûsâ şöyle dedi: Rabb'iniz buyurur ki: 'O ne toprağı sürmek için çifte koşulan ne de ekin sulayan bir inektir. Salma bir sığır olup renginde alacası yoktur.' Onlar, 'İşte şimdi gerçeği anlattın!' dediler ve ineği bulup kestiler. Ama nerede ise başaramayacaklardı."***

Ne toprağı sürmek için çifte koşulan. Denildi ki çalışma faktörü ona boyun eğdirememiş, yani toprak sürülmesine koşulmamış ve ekin sulamasında kullanılmamış. Şöyle de denildi: **Ne toprağı sürmek için çifte koşulan**, yani toprağı eşeleyen, eğitilmemiş serkeş bir sığır, fakat serkeşliği ve aşırı gücü sebebiyle toprağı eşeleyip sürmek onu uysallaştırmamış.

Ama nerede ise başaramayacaklardı. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki **nerede ise yapmayacaklardı**, kâtilin meydana çıkıp rezil olmaları yüzünden. Yahut da **nerede ise başaramayacaklardı**, fiyatı yüksek olduğundan. Birinci yorum daha münasip görünmektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Şöyle de denildi: İsrâiloğulları kesilecek sığırın mahiyetini ve niteliklerini sorma konusunda ileri derecede bir titizlik göstermişlerdir. Bir konuda ileri derecede titiz davranmak bazan oyalama ve onu yerine getirmeme hedefine yönelik olur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

"Allah bir sığır kesmenizi emrediyor"[359] meâlindeki âyet-i kerîmede, sığır eti yemeyeceğine dair yemin edip de öküz eti yiyen kimsenin yemininin bozulduğu şeklinde Ebû Hanîfe ile mensuplarına (Hanefîler) nisbet edilen görüşün delili vardır; çünkü Allah Teâlâ önce "bakara"yı (بقرة) (sığır, inek) zikretmiş, sonra bununla öküzü murad ettiğini **ne toprağı sürmek için çifte koşulan,** buyurmak suretiyle açıklamıştır. Toprağı sürüp ekini sulayan inek değil, öküzdür. Bunun içindir ki cevap sadedindeki ilâhî beyan biraz önce söylediğimiz gibi olmuştur. Ancak o dönemin insanları -zamanımızdakilerin öküzle çift sürmelerine mukabil- inekle çift koşuyor idiyse âyette zikrettiğimiz meselede herhangi bir dayanak bulunmaz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَأْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾

72. "Hani siz bir adam öldürmüş ve bunun için birbirinizi suçlamıştınız. Halbuki Allah gizlemeye çalıştığınız hususu ortaya çıkaracaktır."

Bu âyette -her ne kadar umum konumunda bulunduysa da- ilâhî kastın
husus olduğunun delili vardır. Şöyle ki azîz ve celîl olan Allah $ **öldürmüştü-** 159
nüz buyurmuş, halbuki o adamı bir kişi öldürmüştü. Yine O, **Allah gizlemeye çalıştığınız hususu ortaya çıkaracaktır**, demiş, oysaki cinayeti tek kişi olan kâtil gizlemişti. Bundan dolayıdır ki biz, "Âyeti umum lafzının kullanılmasıyla umuma veya husus lafzının kullanılmasıyla hususa hamletmeyip, delil ve burhanın bulunmasına bağlı olarak hüküm veririz" dedik. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

359 el-Bakara 2/67.

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

73. "Bunun üzerine, "Öldürülen adama kesilen sığırın bir parçasıyla vurun!" dedik. İşte Allah bunun gibi ölüleri de diriltir ve düşünüp anlayasınız diye size âyetlerini gösterir."

Bunun üzerine, "Öldürülen adama kesilen sığırın bir parçasıyla vurun!" dedik. Denildi ki hayvanın sağ butuyla. Fakat bu, Allah'tan bir nakil gelmeden bilinemez, ancak kitaptaki bilgiye göre **sığırın bir parçasıyla** denebilir.

İşte Allah bunun gibi ölüleri diriltir. Yani sığırın bir parçasının ölüye vurulması örneğinde olduğu gibi Allah insanların tasavvur edemeyecekleri yöntemle ölüleri diriltir. "Rüzgârları gönderip de bulutu harekete getirmesini sağlayan Allah'tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz de ölümünden sonra toprağı canlandırırız. Ölülerin diriltilmesi de buna benzemektedir"[360] meâlindeki ilâhî beyan da bunun gibidir. Cenâb-ı Hak ölü durumunda bulunan toprağa gökten indirilen su ile hayat verdiği gibi insanların tahmin ve tasavvur edemeyeceği bir yöntemle ölüleri de diriltip tekrar hayata kavuşturur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Allah Teâlâ'nın İsrâiloğulları'ndan öldürülen kişinin diriltmesinin bir sebebi de onların kıyâmet günü insanların diriltilmesi gerçeğini tam olarak kabul edememiş bulunmalarıdır, denebilir. Azîz ve celîl olan Allah, tam kanaat getirip kararlılık kazanmaları ve bu alanda zikzak çizmemeleri için öldürülen kişiyi nasıl hayata kavuşturduğunu kendilerine göstermiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

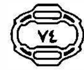
Ve âyetlerini gösterir. Birliğinin kanıtlarını gösterir, ölüleri diriltip ikinci hayata kavuşturmanın âyetlerini gösterir, sizden öncekilerde olduğu gibi muhtaç olduğunuz âyetleri size gösterir gibi mânalar verilebileceği gibi şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Size âyetlerini gösterir, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin mûcizelerini; çünkü o gaybdan haber vermiştir.

160 § Risâlet alâmetlerinin (a'lamu'n-nübüvve, delâilü'n-nübüvve) en belirgini gaybdan haber vermek ve olan biteni, kendinden icat etme yönteminin ulaşamayacağını bildirecek tarzda haber vermektir. Bu durumda muhataplar haber

[360] Fâtır 35/9.

veren zatın, bilgilerini Allah'tan aldığına hükmederler; zira Hz. Peygamber'in yazı yazdığı veya bir bilenin yanına gidip geldiği kaydedilmemiştir. Şu da var ki Resûlullah'ın haber verdiği hususlar öncekilerden aktarmak suretiyle gerçekleştirilmiş bulunsaydı münkirlerden her biri, onun naklettiklerine ilâve ve eksiltmeler yapabilirdi. Ne var ki Allah Teâlâ, aslında Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu bilen o kimseleri -ilâhî gazabın üzerlerine inmesine lütfu keremiyle razı olmadığından- bundan alıkoymuştur.

Düşünüp anlayasınız diye. Birliğinin kanıtlarını anlamanız ve ölüleri tekrar hayata kavuşturmaya kādir olduğunun bilincine ulaşmanız için.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً
وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ
فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ

74. "Fakat bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibidir, hatta ondan da serttir. Çünkü taşın öylesi vardır ki içinden ırmaklar akar, öylesi vardır ki çatlar da içinden su fışkırır. Taşların bir kısmı da Allah korkusundan yuvarlanıp aşağıya düşer. Şunu bilin ki Allah yaptığınız hiçbir şeyden habersiz değildir."

Fakat bütün bunlardan sonra kalpleriniz katılaştı, artık onlar taş gibidir, hatta ondan da serttir. Allah Teâlâ İsrâiloğulları'nın kalplerini taş temsiliyle anlatmış, onları katılık ve aşırı derecede sertlikleri açısından taşa benzetmiş, hatta ondan da sert olduğunu söylemiştir. Çünkü taşın öylesi vardır ki sertliği, katılığı, anlama ve düşünme vasıtalarından yoksun oluşu ve başkalarına söz anlatma yeteneğinden mahrum bulunuşuna rağmen Allah'a boyun eğip korkusundan parçalanır, şu âyet-i kerîmelerde işaret edildiği üzere: "Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirmiş olsaydık onu Allah korkusundan paramparça olmuş görürdün"[361], O, "Rabb'i o dağa tecelli edince onu paramparça haline getirdi"[362]. Kâfirin kalbine gelince, anlama ve düşünme vasıtalarının mevcudiyetine ve benimseme yeteneğinin enginliğine rağmen yumuşayıp Rabb'ine boyun eğmez.

---

361 el-Haşr 59/21.

362 el-A'râf 7/143.

Yine azîz ve celîl olan Allah, kıyâmetin kopuş dehşetinin karşısında dağların yumuşayıp boyun eğeceğini, "Dağların atılmış renkli yüne benzeyeceği gün"[363]
161 meâlindeki beyanıyla haber vermiştir. § Kâfirin kalbi ise ebediyen yumuşamaz. Bir de şöyle söylenebilir: Azîz ve celîl olan Allah sert ve katı oluşlarına rağmen taştan oluşan dağlarda yaratıklar için faydalanma vesileleri yaratmıştır, öyle ki dağdan nehirler çıkar, sular fışkırır. Kâfirin kalbi ise imkân ve yeteneklerine rağmen kimseye fayda sağlamaz. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Kâfirlerin kalplerinin, demir ve tunç gibi diğer sert cisimlere değil de taşlara benzetilmesinin hikmetine gelince **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** ateş demiri yumuşatır, tuncu da, hatta ikisinden de kap kaçak yapılır. Taşı ise ne ateş ne de başka bir şey yumuşatabilir. Bundan dolayı kâfirin kalbi taşa benzetilmiştir. Bu ilâhî beyan **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Cenâb-ı Hakk'ın iman etmeyeceğini bildiği zümreler hakkındadır.

Şunu da bilin ki Allah yaptığınız hiçbir şeyden habersiz değildir, bu ilâhî beyan muhataplarına yönelik en ileri derecede bir tahdit ve öğüt özelliği taşımaktadır, yaptıklarını bildiğini kendilerine hatırlatması yoluyla.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

75. "Onların siz müminlere inanacaklarını mı umuyorsunuz? Halbuki kendilerinden bir grup Allah'ın kelâmını işitip akılları aldıktan sonra bile bile onu tahrif ediyordu."

Onların siz müminlere inanacaklarını mı sanıyorsunuz? Denildi ki âyet umuma hitap eder gibi görünüyorsa da kastedilen husus olup o da Resûlullah'tır (s.a.). Tefsir ehlinin çoğu bu kanaattedir. Bir de şöyle denildi: Umûma hitap şeklini taşıyan bu âyetin hedefi Hz. Peygamber ve ashabından oluşmak üzere yine umumdur. Âyet, söz konusu ettiği kimselerin iman edeceğine ümit bağlanılmamasını talep etme konumunda olup sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: Onların imanına ümit bağlamayın, tıpkı şu âyetlerdeki üslûpta olduğu gibi: "Resûlüm! Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi, ateşin içinde bu-

363 el-Kâria 101/5.

lunan kişiyi sen mi kurtaracaksın!"[364], § yani kurtaramazsın; "Sağırlara sen mi 163
işittireceksin!"[365], yani işittiremezsin.

Halbuki onlardan bir grup Allah'ın kelâmını işittikten sonra tahrif ediyordu. Birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: Resûlullah'tan önceki dönemlerde bulunup da Allah'ın kelâmını işittikten sonra tahrif eden zümre olayında Asr-ı saâdet'teki bazı kimselerin imanından ümit kesmeyi gerektirecek ne vardı?

Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, soruyu iki şekilde cevaplandırmak mümkündür. Birincisi Asr-ı saâdet'teki insanlar gerçekleri başkalarına bakarak benimseyen (ashâb-ı taklid) kimselerdi, nitekim, "Atalarımızı belli bir dini benimsemiş bulduk, biz de onların yoluna uymaktayız"[366] meâlindeki ilâhî beyan buna işaret etmektedir. Azîz ve celîl olan Allah şunu haber vermektedir ki Resûlullah dönemindeki bazı muhataplar hayret veren mûcizeler görseler de hiçbir zaman inanmazlar, çünkü onlar taklitçi olup kesin delil ve mûcizelere ilgi göstermezler. İkincisi, bu gibiler Allahelçisi Mûsâ aleyhisselâm döneminde birçok âyeti müşahede ettikleri ve hayret verici olaylarla karşılaştıkları halde Hz. Mûsâ imanlarına ümit bağlamamıştır. Siz onların devamı sayılan berikilerin imanını nasıl umabilirsiniz? **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Yukarıdaki soruya farklı iki cevap daha vermek mümkündür. Birincisi, Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! Onların imanına ümit bağlama, çünkü onlar Allah'ın ilminde, zikrettiği kimseler gibidir. İkincisi, eskiler bunlardan daha hayırlı ve hakka daha saygılıydı. Bununla birlikte, ikna edici deliller ve iman etmeyi gerektirici kanıtlara muhatap oldukları halde inanmamışlardır. Şu halde berikilerin imanına nasıl ümit bağlarsın?

Akılları erdikten sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı, (Tevrat'ın) Allah'tan geldiğini, Mûsâ'nın Allahelçisi ve hak peygamber olduğunu bildikleri halde.

وَاِذَا لَقُوا الَّذٖينَ اٰمَنُوا قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ اِلٰى بَعْضٍ
قَالُوٓا اَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَٓاجُّوكُمْ بِهٖ عِنْدَ رَبِّكُمْ
اَفَلَا تَعْقِلُونَ

[364] ez-Zümer 39/19.
[365] ez-Zuhruf 43/40.
[366] ez-Zuhruf 43/23.

163 *§ 76. "Münafık yahudiler iman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'Biz de inandık' derler. Birbirleriyle baş başa kaldıklarında ise, 'Allah'ın size açıkladığı gerçekleri, Rabb'inizin huzurunda karşı delil olarak kullanmaları için mi onlara söylüyorsunuz, aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?' derler."*

İman edenlerle karşılaştıkları zaman. Bu ifade ile başlayan âyetin münafıklar hakkında nâzil olduğunu daha önce belirtmiştik.[367]

Birbirleriyle baş başa kaldıklarında. İki yoruma açıktır. Münafıkların bir kısmı diğerleriyle baş başa kaldığında, "Onlara şunları şunları söyler misiniz?" derler. Veya münafıklar yahudilerle baş başa kaldıklarında.

Allah'ın size açıkladığı gerçekleri onlara söyler misiniz? Denildi ki âyette geçen fetehallâhu (فتح الله) ifadesi Allah'ın anlattığı veya açıkladığı ya da hükmettiği demektir. Bir de Tevrat'ta size lütfettiği mânası verilmiştir. Hepsi aynı noktada birleşir.

Rabb'inizin huzurunda karşı delil olarak kullanmaları için. Yani bu adamlara itiraf etmeniz dolayısıyla. Bu ifadede "Resûlullah" kelimesinin dolaylı olarak bulunduğunu söylemek de ihtimal dahilindedir. Buna göre Allah sanki şöyle buyurmuştur: "Resûlullah'ın yanında ikrar edişinizi karşı delil olarak kullanmaları için". Aynı ilâhî beyanın, "Rabb'iniz hakkında fi rabbiküm (فى ربكم) karşı delil kullanmaları için" mânasına gelmesi de muhtemeldir, çünkü Araplar cer harflerini birbirinin yerine kullanırlar: 'İnde rabbiküm fi rabbiküm (عند ربكم، فى ربكم). Bir de Rabb'inizin huzurunda, kıyâmet günü mânasına gelebilir. Bu durumda, "Allah nezdinde olan, yani Allah'tan size gelen şeyi karşı delil olarak kullanmaları" şeklinde mâna verilebilir. Ancak bu bağlamda birinin şöyle bir soru yöneltmesi mümkündür: "Rabb'inizin nezdinde karşı delil kullanma"yı zikretmenin ne mânası var, zaten kıyâmet gününde bu tür işler sadece O'nun nezdinde gerçekleşir ve yapılacak fikrî tartışmalar sadece Allah'ın katında bulunan ile, yani O'nun katından gelen ile vuku bulur? Buna şöyle cevap verilebilir: Bu şekil gerçeği daha iyi ortaya çıkarır ve önceki ikrarlarını gizleme teşebbüsü başarılı olmaz. Bu sebepledir ki böyle bir itiraf kendilerince menedilmişti, yani münafık yahudiler yandaşlarını, müminlerin yanında İslâm dininin gerçekliğini dile getirmek ve Tevrat'ta yer alan Resûlullah'ın niteliklerini söylemekten menediyorlardı.

183 **§ Aklınızı hiç kullanmıyor musunuz?** Bu yaptığınızın sizin aleyhinizde olmak üzere onlar için bir kanıt teşkil ettiğini anlamıyor musunuz? Siz ki onun

---

[367] bk. el-Bakara 2/14 tefsiri.

hak peygamber olduğunu itiraf etmekte, niteliklerini anlatmakta, fakat kendisine biat etmemektesiniz. "Onun hak olduğunu anlamıyor musunuz?" mânası da ihtimal dahilindedir.

أَوَلَا يَعْلَمُونَ اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

77. "Bilmiyorlar mı ki Allah gizlediklerine de açıkladıkları her şeye de vâkıftır."

Bilmiyorlar mı ki Allah gizlediklerine de açıkladıkları her şeye de vâkıftır. Şöyle denildi: **Gizlediklerine** de, baş başa kalınca gizlice dile getirdikleri Muhammed'e (s.a.) yönelik inkâr ve yalanlamaya. **Açıkladıklarına da,** ashabına yönelik tasdik ve iman gösterisine de. Gizledikleri bazı nitelikleri ve Tevrat'ta yer alıp açıkladıkları diğer nitelikleri mânasının yanında şu yorum da muhtemeldir: Yahudi âlimlerinin Tevrat'ta yer alan nitelikleri ortaya çıkarmaktan gizlice menetmeleri ve münafık yahudilerinin müminlere açıkladıkları Resûl-i Ekrem'e ait nitelikler. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَمِنْهُمْ اُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ اِلَّٓا اَمَانِيَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

78. "İçlerinden bazıları okuma yazması bulunmayan avam tabakası olup kitap (Tevrat) hakkında bildikleri şeyler kuruntulardan ibarettir, onlar sadece zan ve tahminde bulunabilirler."

İçlerinden bazıları okuma yazması bulunmayan avam tabakası olup bilmezler. Yani yahudilerden bazıları vardır ki Tevrat'ı okuyamaz; bunların yegâne bilgileri âlimleri ile dinî liderlerinin anlattıklarından ibarettir. Ümmî yazamayan ve yazılı şeyi okuyamayan kimsedir. Fakat böylesi yazılı şeye dayanmadan ezberinden okuyabilir, Peygamber sallalahu aleyhi ve sellem gibi; o, "Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle yazabilirdin"[368] meâlindeki beyanın da ifade ettiği üzere yazı yazamıyor ve yazılı şeyi okuyamıyordu. Ümmî yazamayan, yazıdan veya ezberden okuyamayan kimsedir de denilmiştir.

§ **Sadece kuruntular.** Âyette geçen emânî (اماني) kelimesi İbn Abbas'ın ka- 163
naatine göre nakledilen asılsız sözlerdir. Bazılarına göre ise yalan mânasına ge-

[368] el-Ankebût 29/48.

lir[369]. Kisâî[370] ise emânîyi okuyuş mânasına almıştır, "Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki vahiyleri okuduğunda şeytan onun okuyuşuna (ümniyye) bir şeyler katmaya kalkışmasın"[371] meâlindeki âyette olduğu gibi.

Onlar sadece bir zanda bulunurlar. Yani onlar sadece zan içinde olup kesinliğe ulaşamazlar. Buradaki temel mâna şudur: Onlar kitap ilmine vâkıf değillerdir, kendilerinde mevcut olan sadece nefsin arzu ve şehvetleridir, "Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i kitabın kuruntuları!"[372] meâlindeki âyette olduğu üzere.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ
اللّٰهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ اَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ
لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

79. "Kendi elleriyle kitap yazıp, sonra az bir değer karşılığında, 'Bu, Allah katındandır' diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline, kazandıkları dünyalık yüzünden vay haline onların!"

Kendi elleriyle kitap yazanlar. Bu beyanda yer alan veyl (ويل) kelimesi için şiddet mânası verilmiş veya cehennemdeki bir vâdinin adıdır denilmiştir. Şöyle de düşünülmüştür: Veyl (ويل) üzüntü çekilip ah vah edilen her türlü olaydır, Arap, "Şu olay sebebiyle vay falanın başına gelen!" der.

Elleriyle kitap yazıp. İki şekilde yorumlanabilir: **Yazanlar**, Hz. Muhammed'in niteliklerini Tevrat'tan silip kaldıranlar (Tevrat nüshalarını bu şekilde yazanlar). Bir de **yazanlar**, yani niteliklerinin aksine yazı muhtevası icat edenler. **Sonra da, "Bu, Allah katındandır" derler**. Bu muhtevadaki "yazım" gerçeğin aksinin kayıt ve ispatı demektir, "İşte onlar, Allah'ın imanı kalplerine yazıp tesbit ettiği kimselerdir"[373] beyanında olduğu gibi. Burada tesbit edilen, aslının öyle olduğu zannedilmesi için Tevrat'a eklenen ibarelerdir.

---

369 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 375.

370 Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805) lügat, nahiv ve kırâat ilminde imam. Dönemindeki edebiyat âlimleriyle olan münasebetleri meşhurdur. Çok sayıda eseri vardır (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 72-73; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 403; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât*, II, 256-274).

371 el-Hac 22/52.

372 en-Nisâ 4/123.

373 el-Mücâdile 58/22.

Az bir değer karşılığında, bunun anlamını daha önce kaydetmiştik[374].

§ Elleriyle yazdıkları yüzünden vay haline, kazandıkları dünyalık yü- 166
zünden vay haline onların! Sözü edilen kimselere üç şey yüzünden üç defa teessüf edilmiştir. İlki Resûlullah'ın niteliği için yeni bir metin icat ederek doğru olanı yok edip değiştirmeleri. İkincisi bu, Allah katındandır demeleri. Üçüncüsü kazandıkları dünyalık yüzünden vay haline onların, yani yeme içme imkânları ve hediyeleri.

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّٓا اَيَّامًا مَعْدُودَةًۜ قُلْ اَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللّٰهِ
عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللّٰهُ عَهْدَهُٓ اَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ
﴿٨٠﴾ بَلٰى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهٖ خَطٖيٓئَتُهُ فَاُو۬لٰٓئِكَ
اَصْحَابُ النَّارِۚ هُمْ فٖيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

80. "Onlar, 'Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi dokunmayacaktır' dediler. De ki: Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah asla sözünden caymaz- yoksa O'na bilmediğiniz şeyleri mi isnat ediyorsunuz?"

81. "Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse ... Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Onlar, "Sayılı birkaç gün dışında bize cehennem ateşi dokunmayacaktır" dediler. Tefsir ve kelâm ehli bu âyette zikredilen sayılı günleri İsrâiloğulları'nın buzağıya tapındıkları gün ile yorumlamakta ittifak etmiştir. Ancak iki sebeple bu, mâkul görünmemektedir. Birincisi, bu sözü söyleyenlerin kendileri buzağıya tapınmamış, o fiili ataları işlemiştir. Şu halde beyanın içeriğini beriki yahudilere hamletmek mâkul değildir. İkincisi, âyetin muhtevası buzağıya tapınan atalarına izâfe edilse yine isabetli görünmez. Zira onlar söz konusu fiilden tövbe edip dönüş yapmışlardır. Tövbeden ve Allah'a ibadete dönüşten sonra buzağıya tapınma sebebiyle azap uygulaması yine isabetli değildir, nitekim, "Küfür ve inkâr yolunu tutanlara söyle: Vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır"[375] meâlindeki âyet bunu ifade etmektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

374 bk. el-Bakara 2/16 tefsiri.

375 el-Enfâl 8/38.

Şu halde "sayılı birkaç gün" İsrâiloğulları'nın ömürlerinde Allah'a âsi oldukları günlerle yorumlanmalıdır. Onların böyle demelerinin sebebi azaplandırmanın isyan ve günahın kapladığı zaman kadar süreceğini zannetmeleri veya cehennemde ebedî kalmayı kabul etmemeleri yahut da kendilerini, Allah'ın onlar adına haber verdiği gibi görmeleriydi: "Cennete yahudi veya hıristiyan olandan başkası girmeyecektir"[376], "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"[377]. Onlar şöyle demektedir: Biz sonsuza kadar azaba mâruz bırakılmayız, sadece babanın oğluna yahut sevenin sevdiğine uyguladığı disiplin gibi muamele görürüz; böylesi oğlunu veya sevdiğini kısa bir süre cezalandırır, sonra ondan razı olup cennete koyar.

167 § Ne var ki küfrün cezası ebedî olup cehennemde kalış belli bir vakte bağlı değildir, benzer şekilde imanın da mükâfatı ebedî olup belli bir zamanla mukayyet değildir. Çünkü bir dini benimseyen kimse muayyen bir süre için değil, ona ebedî olarak inanıp bağlanır. Buna paralel olarak ceza veya mükâfatı da süresiz ve ebedî olur. Buna mukabil müslümanlardan birinin nefsânî arzuların baskısı altında işlediği günah zamana bağlı olup kişi tarafından terkedilir. Böylesi cezaya çarptırılırsa işlediği günahın süresi kadar olur, çünkü o, günah fiilini ebediyet kaydıyla işlemiş değildir. Bu sebeple inanca ve fiile dayalı günahlar statü bakımından farklılık arzetmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

De ki: "Allah katından bir söz mü aldınız, ki Allah asla sözünden caymaz. Şöyle bir yorum yapılabilir: Sonsuz olarak değil de sayılı günler süresince azap edileceğinize dair Allah'tan bir haber mi aldınız? Şayet böyle bir şey varsa şüphe yok ki O, sözünden caymaz. İkincisi, Allah katından bir söz mü aldınız? Yani Allah katında, mukabilinde size cenneti vaad ettiği sâlih amelleriniz mi var? Şüphesiz Allah sözünden caymaz. Ama siz bunların hiçbirine sahip değilsiniz: Size azap uygulamayacağına dair ne Allah'tan gelen bir haber var ne de mukabilinde cennet vaad ettiği sâlih amelleriniz.

Yoksa bilmediğiniz şeyleri mi Allah'a isnat ediyorsunuz? [Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse ... Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır]. Bu ifade azîz ve celîl olan Allah tarafından, söyledikleri söz sebebiyle İsrâiloğulları'na yönelik bir yalanlamadır. Bir bakıma Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'a isnat ediyorsunuz. Görmez misin ki O, şöyle demiştir: "Öyle değil, kötülük işleyip de günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse", Cenâb-ı

[376] el-Bakara 2/111.
[377] el-Mâide 5/18.

Hak şunu kasteder: Kötülük işleyip de, yani Allah'a ortak koşup da, günahı kendisini çepeçevre kuşatan kimse, şirk günahıyla ölen kimse. Evet, böyleleri cehennemliktir. Onlar orada ebedî kalacaklardır, orada ölmezler ve içinden çıkarılmazlar. Kendisini kuşatan, kalbini kuşatan diye açıklanmıştır.

وَالَّذ۪ينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اُو۬لٰٓئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ
ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

82. "İman edip yararlı iş görenler ise cennetliktir. Onlar da orada ebedî kalacaklardır."

İman edip yararlı iş görenler. Bu muhtevayı daha önce açıklamıştık[378].

وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَ بَن۪ٓي اِسْرَٓاء۪يلَ لَا تَعْبُدُونَ اِلَّا اللّٰهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ
اِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاك۪ينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ
حُسْنًا وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا مِنْكُمْ
وَاَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

§ 83. "Bir zamanlar İsrâiloğulları'ndan, 'Allah'tan başkasına kulluk et- 168
meyeceksiniz, anneye, babaya, yakınlarınıza, yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz' diye söz almış, 'İnsanlara güzel şeyler söyleyin, namaz kılın, zekât verin' diye de emretmiştik. Sonra pek azınız hariç sözünüzden döndünüz, hâlâ da yüz çevirmektesiniz."

Bir zamanlar İsrâiloğulları'ndan söz almıştık. Allah'a verilen sözün (ahid, mîsâk) yaratılış ve fıtrat ahdi, bir de risâlet ve nübüvvet ahdi olmak üzere iki şekilde olduğunu daha önce anlatmıştık[379].

Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz. İki şekilde yorumlanabilir. Biri, ulûhiyyeti Allah'tan başkasına nisbet etmeyeceksiniz. Diğer bir yorumda bizzat ibadetin kastedilmiş olmasıdır. Yani Allah'tan başkasına, put vb. şeylere ibadet etmeyeceksiniz.

---

378 bk. el-Bakara 2/25 tefsiri.

379 bk. el-Bakara 2/27, 63 tefsiri.

Anneye babaya iyilik edeceksiniz, onlara karşı itaatkâr, şefkatli ve nazik davranmak, üzerlerine kanat germek, yumuşak ve alçak sesle konuşmak suretiyle, şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği üzere: "Kendilerine 'of bile deme, azarlamayıp münasip söz söyle. Hissedeceğin şefkatin ürünü olarak üzerlerine tevazu kanadı ger!"[380], "Onlara bu dünyada iyi davran."[381]

Denilirse ki iyilik yapmayı (ihsan) emretmek insanlar arasında gereklilik ifade eden bir görev değil, üstüne vazife olmayan bir lütuf olarak algılanır. Evet, öyle. Ancak "ihsan" (احسان) kavramı bazan güzel ve meşru hasen (حسن) olan fiilin bizzat kendisi konumunda da kullanılır. Meselâ, "Allah'ın rahmeti iyi ve güzel davrananlara (muhsin olanlara) yakındır"[382] meâlindeki âyette durum böyledir. Burada sözü edilenler muhsinîn (محسنين) Allah Teâlâ'ya iyilik yaptıklarından değil, güzel ve meşru olan amelleri yaptıklarından ötürü rahmete hak kazanmışlardır. Güzel olan fiili yapmak herkes için gerekli bir farzdır. İkincisi, anneye babaya iyilikte bulunmanın, Allah'ın insanlar üzerindeki haklarından biri olabilir. Allah'ın hakkı ise yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Hısım ve akraba ilişkilerini sürdürmek ve onlar için harcama yapmak da aynı şekilde yerine getirilmesi gerekli olan bir görevdir[383].

109 § Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmenin bu kısmı, Şâfiî'nin, "Anne babadan başkasına nafaka ödemek farz değildir" şeklindeki görüşünü çürütmektedir. Şöyle ki anne ve babalar için karabet kavramı zi'l-kurbâ (ذى القربى) kullanılmaz ve onlar bu kavram ile nitelendirilmez. (Âyette anne baba anıldıktan sonra bu kavramın kullanılması) Cenâb-ı Hakk'ın bununla anne babadan başkasını murad ettiğini göstermektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Yetimlere ve yoksullara, bu ifade harcamanın hem nafile hem de farz olanı içine alması ihtimal dahilindedir.

İnsanlara güzel şeyler söyleyin, birkaç mânaya gelme ihtimali vardır. Biri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin hak peygamber oluşunu ve niteliklerini gizlemeyip söyleyin. Diğeri, Allah'tan başka tanrı bulunmadığına tanıklık etmeye davettir. Hepsinin, her şeyin ve her sözün kastedilmesi de ihtimal dahilindedir, yani daima güzel ve doğru olanı söyleyin. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[380] el-İsrâ 17/23-24.

[381] Lokman 31/15.

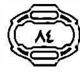
[382] el-A'râf 7/56.

[383] Fazla bilgi için bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 33"

Namaz kılın. Namazı tasdik edip benimseme mânasına gelebileceği gibi, vakti içinde rükûu, secdesi ve huşûunu tam olarak yerine getirmek suretiyle eda etmek anlamına da gelir. Bir de şu mânaya alınabilir: Öyle bir hal içinde bulunun ki o sizin için namaz, dua ve mânevî arınma vesilesi olsun.

Zekât verin. Namaz için zikrettiğimiz hususlara bunun da ihtimali vardır.

Sonra pek azınız hariç sözünüzden döndünüz, hâlâ da yüz çevirmektesiniz. Âyetin mânası açıktır.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ
مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

84. "Yine birbirinizin kanını dökmeyeceğinize ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza dair sizden kesin söz almıştık. Siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz."

Yine sizden kesin söz almıştık. Mîsâk ve ahd kavramlarını daha önce birden fazla yerde anlatmıştık.

Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize. İki şekilde yorumlanabilir. Yani başkasının kanını dökmeyeceksiniz, aksi takdirde o da sizin kanınızı döker,
§ dolayısıyla kendi kanınızı dökmüş gibi olursunuz. Bir de bir kısmınız di- 170
ğerinin kanını dökmeyecek mânası verilebilir, "Evlere girdiğinizde kendinize selâm verin"[384] beyanında olduğu gibi, yani bir kısmınız diğerine selâm versin. Âyette ahdini bozma eylemi -atalarında gerçekleşmiş olduğu halde- Asr-ı saâdet'teki yahudilere iki sebeple nisbet edilmiştir. Birincisi sonraki yahudilerin atalarının eylemine rıza göstermeleri. İkincisi, "Atalarımızı belli bir dine mensup olarak bulduk, biz de onların izlediği yolu takip ederiz"[385] demeleri.

Birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacağınıza. Bu da iki şekilde yorumlanabilir: Bir kısmınız diğerini çıkarmasın. Bir de başkalarını yurtlarından çıkarmayın ki siz de yurdunuzdan çıkarılmış olmayasınız, birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, ilâhî beyanında anlattığımız üzere. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

384 en-Nûr 24/61.

385 ez-Zuhruf 43/22.

Siz bu antlaşmayı kabul etmiştiniz ve hâlâ da etmektesiniz, ahdi ve mîsâkı kabul etmiştiniz ve Tevrat'ta bulunduğuna da şahitlik etmektesiniz, şeklinde mâna vermek mümkündür.

ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ
دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى
تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ اَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ
وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَٓاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ اِلَّا خِزْيٌ فِي
الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ اِلٰٓى اَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

85. "Buna rağmen siz, evet siz birbirinizi öldürüyor, içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, onlara karşı zulüm ve düşmanlık hisleriyle yardımlaşıyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size yasaklandığı halde esir olarak geldikleri takdirde esir mübadelesi yoluyla kendilerini düşmana teslim ediyorsunuz.[386*] Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanın cezası dünya hayatında zilletten ibarettir. Kıyâmet gününde ise böyleleri en şiddetli azaba sevkedileceklerdir. Allah yaptıklarınızdan asla habersiz değildir."

Buna rağmen siz, evet siz, yani ey o kimseler ki, **birbirinizi öldürüyor, içinizden bir zümreyi yurtlarından çıkarıyorsunuz.** Bir önceki âyetin, "Birbirinizin kanını dökmeyecek ve birbirinizi yurdunuzdan çıkarmayacaksınız" meâlindeki kısmında zikrettiğim iki yorum gibi açıklanması mümkündür.

Onlara karşı zulüm ve düşmanlık hisleriyle yardımlaşıyorsunuz. Yani
121 çıkarılmaları konusunda birbirinize destek veriyorsunuz, § bu ise açık bir zulüm ve düşmanca bir davranıştır. **Onları yurtlarından çıkarmak size yasaklandığı halde.** Yani yurttan çıkarmaları size haram kılınmıştı.

Esir olarak size geldikleri takdirde. Âyetin bu kısmı tertipte her ne kadar sonra ise de mâna bakımından önceki âyetle bağlantılı olarak düşünülmelidir.

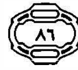
386 Müellifin anlayışına uygun düşmeyen bu tercüme âyetin bağlamıyla uyum içinde görülerek tercih edilmiştir.

Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: "Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza ve esir olarak size geldikleri takdirde fidye karşılığında onları kurtaracağınıza [sizden söz almıştık]".

Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Esir mübadelesine inanmış, yurtlarından çıkarmayı ve kan dökmeyi ise inkâr etmişlerdi. Başka bir ihtimale göre Tevrat'ta bulunan hüküm ve haberlerin bir kısmına inanmış, arzularına uygun düşmediği için Hz. Muhammed'in (s.a.) vasıflarını inkâr cihetine gitmişlerdi. Bir de kendilerinden olup başkalarının eline düşen esirleri fidye karşılığında kurtarmış, fakat başkalarının kadın ve çocuklarını esir statüsünde tutmuşlardır.

Sizden bunu yapanın cezası dünya hayatında zilletten ibarettir. Denildi ki dünyadaki zilletleri Nadîroğulları'nın yurtlarından çıkarılıp Şam'a sürülmesidir. Bir de Kurayzaoğulları ile savaşmak, kadın ve çocuklarını esir almaktır, denilmiştir; bu onlarla müslümanlar arasında ortaya çıkan bir savaş hali münasebetiyle gerçekleşmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır. Sizden bunu yapanın cezası dünyada zilletten ibarettir.** Fakat dünyada buna müstahak olmuşlarsa da cezaya çarptırılmazlar, âhirette ise azabın en şiddetlisine sevkedilirler, "Sakın Allah'ın, zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! Ancak O, böylelerini korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor"[387] beyanında olduğu gibi.

Allah yaptıklarınızdan asla habersiz değildir. Bu bir tehdit ifadesi olup açıklamasını daha önce yapmıştık[388].

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

86. "Onlar âhirete karşılık dünya hayatını satın almış kimselerdir. Böylelerinin azabı hafifletilmeyecek, kendilerine yardım da edilmeyecektir."

Onlar âhirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır. Muhtemeldir ki bunlar peygamber olarak ortaya çıkışından önce -nitelikleri kitaplarında yer aldığı için- Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iman etmiş, fakat arzu-

---

387 İbrâhîm 14/42.

388 bk. el-Bakara 2/74 tefsiri.

172 larının aksine zuhur edince onu inkâra kalkışmışlardı. § İşte âhirete karşılık dünya hayatını satın almak bundan ibarettir. Hz. Muhammed'e de inanmadan başlangıçta dalâleti hidâyete ve dünya hayatını âhirete tercih etme mânası da ihtimal dahilindedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِه۪ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا
جَٓاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَر۪يقًا كَذَّبْتُمْ
وَفَر۪يقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

87. "Şu bir gerçek ki biz Mûsâ'ya kitap verdik, kendisinden sonra ardı ardına peygamberler gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'ya da açık deliller ve mûcizeler verdik, onu Ruhulkudüs ile destekledik. Ne zaman bir Allah elçisi nefislerinizin arzu etmediği şeyleri getirmişse küstahlaşmış, resûllerin bir kısmını yalanlamış, bir kısmını da öldürmüş değil misiniz siz?"

Şu bir gerçek ki biz Mûsâ'ya kitap verdik. Yani Tevrat'ı. Bu mâna açıktır.

Kendisinden sonra ardı ardına peygamberler gönderdik. Denildi ki âyette geçen ve **kaffeynâ** (قفّينا) peşinden getirmek demektir. Bu kelime "kafa" (قفى) kökündendir: Kafâ-yakfû-kafven (قفى، يقفو، قفوا): Bir peygamberin ardından diğer bir peygamber getirdik mânasına geldiği ifade edilmiştir; "Biz de onları birbiri ardından yok ettik"[389] meâlindeki âyette olduğu gibi, yani birinden sonra diğerini.

Meryem oğlu Îsâ'ya da açık deliller ve mûcizeler verdik. Burada yer alan beyyinâtın (البيّنات) kesin deliller anlamına geldiği ifade edilmiştir. Beyyinâtın çamurdan kuş şeklindeki topraktan yapılmış heykeli canlandırmak, ölüleri diriltmek, körü ve alacalıyı iyileştirmek, muhataplarının kendi evlerinde yedikleri ve biriktirip sonraya bıraktıkları şeyleri haber vermek gibi Îsâ'nın elinde zuhur eden mûcizeler mânasına geldiği de söylenmiştir[390]. Bazıları da beyyinâtın helâl ve haramlar demek olduğunu belirtmiştir.

---

389 el-Mü'minûn 23/44.

390 bk. Âl-i İmrân 3/49.

Şunun belirtilmesi gerekir ki peygamberler kendi şahsiyetlerinde kesin delillere sahip olmuşlardır, bu sebeple söyledikleri her sözün bir delile ve doğruluklarını dile getiren bir beyana dayanmasına ihtiyaç duymamıştır, çünkü bizzat kendileri birer delildi. Diğer insanlar ise kendi varlıklarıyla delil teşkil etmezler, bunun için söyledikleri her söz için doğruluklarını gösterecek bir
delile § ve hakkı bâtıldan, doğruyu yanlıştan, gerçeği yalandan ayıracak bir 173
beyan gerekli olmuştur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Ve onu Rûhulkudüs ile destekledik. Bu terkip hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Rûhulkudüs'ün Cebrâil olduğu söylenmiştir. Aslında "kuds"ün (القدس) orijinal şekli "kuddûs"tür (القدوس), okunuşu kolaylaştırmak için vâv harfi atılmıştır. Hz. Îsâ'nın Rûhulkudüs'le desteklenmesi Allah'ın onu günahtan uzak tutup korumasıdır, hatta şeytan herhangi bir şeyle tahrip etmek şöyle dursun kendisine hiç yaklaşamamıştır bile. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bir görüşe göre "ve onu Rûhulkudüs'le destekledik", ruh ile rûhullah ile demektir. Îsâ'nın ruhunun azîz ve celîl olan Allah'a izâfeti, Îsâ'yı yüceltip üstünlüğünü vurgulamak anlamına gelir. Bunun izahı şöyledir ki Allah'a nisbet edilen her cüzî şey, o şeyin saygınlık ve üstünlüğünü gösterme hedefine yöneliktir; meselâ Hz. Mûsâ için, "kelîmullah", Îsâ için, "rûhullah" ve İbrâhim için, "halîlullah" denilmesi gibi ki bunlar saygınlık ve üstünlük ifade eder. Buna mukabil küllî şeyin O'na izâfe edilmesi O'nu yüceltme ve tenzih etme hedefini gözetir, "göklerin ve yerin Rabb'i" gibi[391].

Ne zaman bir Allah elçisi nefislerinizin arzu etmediği şeyleri getirmişse küstahlaşmış, resûllerin bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürmüş değil misiniz siz? Âyetin zâhirine bakılırsa İsrâiloğulları resûllerin bir kısmını yalanlamış, bir kısmını da öldürmüştür. Bazı âlimler, "Biz mutlaka resûllerimize zafer vereceğiz"[392], "Onlar, evet onlar mutlaka muzaffer kılınacaklardır"[393] meâlindeki âyetlere dayanarak İsrâiloğulları'nın resûlleri değil, nebileri öldürdüklerini söyler. Çünkü Allah bu beyanlarında resûllerine yardım edeceğini ifade etmiştir, Allah'ın yardımcısı olduğu kimse öldürülemez. Bazıları da İsrâiloğulları'nın § hem resûlleri hem de nebileri öldürdükleri 174
kanaatini taşır[394]. Biz deriz ki, "Biz mutlaka resûllerimize zafer vereceğiz" beyanı resûllerden biri hakkında gerçekleşirken diğeri hakkında gerçekleşmeyebi-

---

391 Bu âyet için meselâ bk. er-Ra'd 13/165; el-İsrâ 17/102; el-Kehf 18/14.

392 el-Mü'min 40/51.

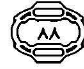
393 es-Sâffât 37/172.

394 Bu konu için bk. el-Bakara 2/61 tefsiri.

lir. Allah'ın zafer verdiği kimse öldürülemez. Yahut sözü edilen zafer ve yardım delil ve mûcizeler yoluyla gerçekleşmiştir.

[Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Dair Delil]

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Muhammed'in (en üst mertebedeki salât ve selâm ona olsun!) risâlet ve nübüvvetinin kanıtlanması bulunmaktadır, çünkü o, İsrâiloğulları'nın bazı resûlleri yalanlayıp bazılarını öldürdüklerini haber vermiş, onlar da buna itiraz etmemiştir. İsrâiloğulları Hz. Muhammed'in resûl olup söylediklerine Allah sayesinde muttali bulunduğunu bilmeselerdi susma yolunu tercih etmezlerdi.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا
يُؤْمِنُونَ

88. "Onlar, "Kalplerimiz perdelidir" dediler. Gerçek şu ki Allah, küfürleri yüzünden kendilerine lânet etmiştir. Artık onlar çok az inanırlar."

Onlar, "Kalplerimiz perdelidir" dediler. Yani perdelerin altında olup üzerinde örtü vardır, senin söylediklerini anlamıyor, dile getirdiklerine nüfuz edemiyoruz. İsrâiloğulları duydukları şeylerden hoşlanmadıkları için kendilerine hitap edilemeyeceğini iddia ediyorlar. Cenâb-ı Hak, **gerçek şu ki Allah onlara lânet etmiştir.** meâlindeki beyanıyla iddia sahiplerini yalanlamıştır. **Lânet etmiştir.** Yani inkârları, azgınlıkları, Resûlullah'ı yalanlama noktasında ellerinden geleni yapmaları ve ona karşı sürekli direniş göstermeleri yüzünden rahmetinden uzaklaştırmıştır. Aslında onların zihnî kapasiteleri iddia ettikleri gibi söylenenleri anlamayacak bir konumda bulunmuyordu. Ancak tefekkür ve istidlâli iradî olarak terkettikleri için bu duruma düşmüşlerdir.

Kalplerimiz perdelidir. Bu beyan hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Kalplerimiz söylenen ve öne sürülen şeyleri anlayıp kavrayacak mahfazalar
152 gibidir, ne var ki § senin söylediklerini anlayıp kavrayamıyoruz, onlar doğru
ve yerinde olsaydı anlar kavrardık. Yahudiler bu sözleriyle Resûlullah'ın tebliğ ettiği şeyleri kökünden çürüttüklerini sanıyorlardı. Bu, Hz. Şuayb'a kavminin söylediği söze benzemektedir: "Senin söylediklerinin çoğunu alamıyoruz"[395].

Artık onlar çok az inanırlar. İki şekilde yorumlanmıştır. Biri, Tevrat'ın muhtevasından az bir kısma inanırlar, çünkü Hz. Muhammed'in niteliklerini

395 Hûd 11/91.

bilmişler, tahrif ederek inanmamışlardır. Bir de şöyle denilmiştir: Onlardan küçük bir kesim peygamberlere inanmışlardır.

وَلَمَّا جَٓاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ
قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَٓاءَهُمْ مَا عَرَفُوا
كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. "Allah katından ellerindeki vahyi doğrulayan bir kitap gelince -ki daha önce inkârcılara karşı [böyle bir kitapla] sürekli zafer talep ediyorlardı- evet, geleceğini bildikleri şey karşılarına dikilince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun!"

Allah katından ellerindeki vahyi doğrulayan bir kitap gelince. Bu kitabın yanlarındaki kitapla çatışma değil uyum içinde bulunduğunu bilmeselerdi karşı tavır alır ve bu nuru söndürüp ortadan kaldırmaya gayret gösterirlerdi. Realitede teşebbüse geçmeyip herhangi bir eyleme girişmemeleri, onun, ellerindeki Tevrat'la uyum içinde bulunduğu gerçeğine ulaştıklarını gösterir. Bunda ise Hz. Muhammed'in (s.a.) nübüvvetinin işareti bulunmaktadır.

Halbuki daha önce inkârcılara karşı [böyle bir kitapla] sürekli zafer talep ediyorlardı. Buradaki **yesteftihûne** (يستفتحون) yardım ve zafer bekliyorlardı, demektir. **İnkârcılara karşı.** Yani Muhammed'in (s.a.) peygamber olarak görevlendirilmesinden önce. Şöyle diyorlardı: Allahım! Göndereceğin peygamber hürmetine bize zafer ver! Fakat sözü edilen peygamber kendi arzu ve istekleri çizgisinde gelmeyince onu inkâr ettiler. **Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun!**

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ
يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى
غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

§ 90. "Allah'ın, kullarından dilediği kimseye lütfuyla vahiy indirmesini 136
kıskandıkları için gönderdiği kitabı inkâr etmeleri, evet bu bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür! Onlar böylece gazap üstüne gazaba

müstahak olmuşlardır. Küfür ve inkâr yoluna saplananlar için zillet verici bir azap vardır."

Gönderdiği kitabı inkâr etmeleri, evet bu bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür! Buyuruyor ki kurtuluşlarına vesile olan şeyi verip mahvolmalarına götürecek şeyi satın almışlardır. Şöyle ki onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme, özelliklerini kitaplarında buldukları için gelişinden önce iman etmişlerdi, bu onların âhiretteki kurtuluş vesilesiydi. Fakat fiilen gelişinden sonra onu inkâr ettiler, bu da mahvolmaları ve harcanmalarıydı. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.** Şöyle de denilmiştir: **O bedel ile kendilerini satıp harcamaları ne kadar kötüdür.** Âhiret azabının eşlik ettiği dünyanın geçici ve basit menfaati bedeli ile.

Bağyen (بغيا), kıskandıkları için, diye yorumlanmıştır; şunun için ki yahudiler Muhammed'in (s.a.), tabileri bulundukları Ya'kûb'un (İsrail) neslinden gelmesini istiyorlardı. Fakat Araplar'ın atası olan İsmâil'in neslinden gelince kıskançlıkları yüzünden onu inkâr edip vasıflarını gizlemişlerdir. **Allah'ın, kullarından dilediği kimseye lütfuyla vahiy indirmesi.** Yani Muhammed'e (s.a.) nübüvvet verip kitap indirmesi. Bir de bu kelime (بغيا), zulmen (ظلما) diye yorumlanmıştır. İsrâiloğulları Muhammed'i (s.a.) inkâr edip yalanlamak suretiyle kendilerine zulmetmişlerdir. Fe-bâû (فباؤا) (müstahak oldular), mânasını daha önce anlatmıştık[396].

Gazap üstüne gazaba. İki şekilde yorumlanabilir. Denildi ki Îsâ aleyhisselâmı ve getirdiği mesajı inkâr etmeleri yüzünden Allah'tan gelen gazabın üstüne Muhammed sallahu aleyhi ve sellemi de inkâr etmeleri yüzünden ikinci bir gazaba müstahak olmuşlardır. Bir de lânet üzerine lânete müstahak olmalarının sebebi isyan üstüne isyan etmeleri ve günah üstüne günah işlemeleridir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ عَلَيْنَا
وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ
اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

1٦٦ ***§ 91. "Onlara, 'Allah'ın indirdiği kitaba iman edin' denildiği zaman, 'Biz sadece kendimize indirilene inanırız' diye cevap verir ve onun dışındaki vah-***

[396] bk. el-Bakara 2/61 tefsiri.

yi inkâr ederler. Halbuki o, ellerindeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelen hak bir kitaptır. De ki: Gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın gönderdiği peygamberleri neden öldürdünüz?"

Onlara, "Allah'ın indirdiği kitaba iman eden" denildiği zaman. Yani Muhammed'e (s.a.) indirilen Kur'ân'a. **"Biz sadece kendimize indirilene inanırız" derler.** Yani Tevrat'a. Aslında onlar Tevrat'a da inanmış değillerdi, çünkü inanmış olsalardı bu imanın içinde Muhammed'e, ona indirilene, bütün nebî ve resûllere ve onlara vahyedilen her şeye imanın yer alması gerekirdi. Şu sebeple ki Tevrat'ta bütün peygamberlere ve kitaplara iman emri yer almaktadır; Cenâb-ı Hak "ellerindeki kitabı doğrulayan ve onunla uyum içinde bulunan" buyurmuştur. Birbirleriyle uyum içinde olduklarına göre bunlardan birine iman bütün ilâhî kitaplara iman demektir.

Onun dışındaki vahyi inkâr ederler. Denildi ki Tevrat'ın dışında kalan İncil ve Furkān'ı inkâr ettiler. Bir bakıma Allah şöyle buyurmuştur: Tevrat'ın dışında kalanı hak olduğu halde inkâr ettiler; halbuki bu iki kitap (Furkān ve İncil) kendi ellerinde bulunanla uyum içinde olup muhalif değildir. **Onun dışındakini inkâr ederler.** Yani Mûsâ'dan başka Îsâ ve Muhammed'i inkâr ederler; "min verâihî" (من ورائه) buyurmuş gibi.

De ki: "Gerçekten inanıyor idiyseniz daha önce Allah'ın gönderdiği peygamberleri neden öldürdünüz? Derlerse ki peygamberleri biz öldürmedik, biz müminiz. Buna şöyle cevap verilir: Öldürme fiilini bizzat üstlenmediyseniz de kātillerin yaptığına rıza gösterip beraberliğinizi sürdürdünüz. Şu da var ki Muhammed'i (s.a.) öldürmeye defalarca teşebbüs ettiler, bu sebeple de adam öldürme (قتل) olayı kendilerine nisbet edilmiştir. Şöyle de denildi: Azîz ve celîl olan Allahelçisi efendimiz Muhammed'e (s.a.) İsrâiloğulları'nın nihaî noktada mantıksız olan davranışlarını, azgınlıklarını ve kendisini yalanlamalarındaki inatlarını haber vermektedir. Şöyle ki Hz. Peygamber yahudileri kendisine ve
Kur'ân'a iman etmeye davet etmiş, onlar da, § "Önceki peygamberlerin yap- 170
tıkları gibi sen de bize hissî mûcizeler ve kurban getir" diyerek cevap vermişlerdir. İşte azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki önceki peygamberler sözünü ettiğiniz mûcizeleri ve kurbanı atalarınıza getirmiş fakat onlar peygamberleri öldürmüştü. Cenâb-ı Hak Muhammed'e (s.a.) buyuruyor ki onlara, "Niye öldürdünüz?" diye sor; atalarınız Muhammed'den önceki peygamberleri niçin öldürmüşlerdi? Eğer, "Allah Teâlâ gökten gelecek ateşin yakacağı bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı Tevrat'ta bize emretti"[397] şek-

---

397 Bu meâldeki âyet için bk. Âl-i İmrân 3/183.

lindeki iddianızda samimi iseniz peygamberler bunları getirmişti. Peki, niçin onları öldürmüşlerdi? **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya,** İsrâiloğulları, her ne kadar Hz. Muhammed'in nübüvvetinin belirgin hale gelmesi sonucu onun hak peygamber olduğunu anlamışlarsa da bu tartışma yöntemini geçmişlerinden almışlardı. Siz, sonra gelen yahudiler, öncekilere özeniyorsunuz, hatta gözlerinizle gördüğünüz gibi elinizde haklı hiçbir delil yokken aynı mûcizeler size verilse bile özentinizden vazgeçemezsiniz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪
وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾

92. "Andolsun ki Mûsâ size apaçık deliller ve mûcizeler getirmişti. Sonra siz onun yokluğunda haddi aşarak buzağıyı tanrı edinmiştiniz."

Andolsun ki Mûsâ size apaçık deliller ve mûcizeler getirmişti. Âyette geçen **beyyinât** (بينات) kelimesi, daha önce açıkladığımız üzere[398], benzeri yapılamayan mûcizeler, akıllara durgunluk getiren kanıtlar ve apaçık burhanlardan ibaret olup bunların hepsi Hz. Mûsâ'nın risâlet ve nübüvvetini desteklemek-
١٧٩ te ve tebligatının haklılığını kanıtlamakta, § dolayısıyla Allah'tan olduklarını göstermekteydi. Hz. Mûsâ'nın bütün bunları getirmesine rağmen İsrâiloğulları buzağıya tapınıp onu tanrı edindiler, Allah'a karşı ise kâfir tavrını takındılar. Cenâb-ı Hak bunları haber vermek suretiyle Peygamber'ini teselli etmektedir. Tâ ki Resûl-i Ekrem Allah elçileri içinde yalanlanan ve inkârla karşılananların ilki olduğunu zannetmesin, dolayısıyla inkârcıların yersiz söylenti ve davranışlarından canı sıkılmasın. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.** Bu yorum şu ilâhi beyana benzemektedir: "Peygamberlerin kıssalarından kalbini rahatlatan her haberi sana anlatıyoruz"[399].

وَاِذْ اَخَذْنَا م۪يثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَٓا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاُشْرِبُوا ف۪ي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ
بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِه۪ٓ ا۪يمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِن۪ينَ ﴿٩٣﴾

---

398 bk. el-Bakara 2/87 tefsiri.

399 Hûd 11/120.

93. "Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, 'Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın ve dinleyip itaat edin' demiştik. Onlar, 'Sözünü işittik fakat emrine isyan ettik' diye cevap verdiler. Küfür ve inkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti. De ki: Eğer inanıyorsanız imanınız sizi ne kötü şeylere yöneltiyor!"

Hatırlayın ki sizden sağlam bir söz almış, tepenizde yükselttiğimiz Tûr dağının altında, "Verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın ..." demiştik. Daha önce bu konuda Allah'ın izniyle tatmin edici bilgi vermiştik[400].

Dinleyin. İki şekilde yorumlanabilir: Ve'smeû (واسمعوا) icabet ve itaat edin. Ancak bu itaat ediş insanlar arasında kullanılabilecek bir şeydir. Azîz ve celîl olan Allah'a itaat kavramını nisbet etmek câiz değildir: Allah itaat etti, denemez. Dinlemek mânasına gelen sem' (سمع) kavramının nisbeti ise mümkündür, Resûlullah'ın, "semiallahu limen hamideh" (سمع الله لمن حمده) deyişi gibi[401].

Onlar, "Sözünü işittik fakat emrine isyan ettik" dediler. Ne var ki emrine isyan ettik ifadesi, işittik sözlerinin hemen ardından değil, bir süre sonra gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü denildiğine göre İsrâiloğulları bazı müeyyideler ve hükümler içerdiklerinden Tevrat'ın mesajlarını benimsemekten çekinince Allah Teâlâ Tûr dağını tepelerine yükseltmiş, üzerlerine düşürülmesinden korktukları için kabul edip "itaat ettik" demişler, § dağ oradan uzaklaşıp yerine 180
gidince de "isyan ettik" ifadesini kullanmışlardır. Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Ondan sonra sözünüzden döndünüz"[402]. Onların sözlerinden dönüş yapmaları bir süre sonra olmuştur.

Küfür ve inkârları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine sindirilmişti. Denildi ki uşribû (اشربوا) yani azîz ve celîl olan Allah'ı inkârları sebebiyle buzağıya tapma sevgisi kalplerine yerleştirilmişti. Bir de kendilerine buzağı sevgisi sokulmuştu (sükû') (صقع), diye de yorumlanmıştır. Nakledildiğine göre Hz. Mûsâ buzağıyı yakıp tozunu toprağını denize atınca ona olan tutkuları sebebiyle deniz suyundan içmeye başlamışlardı. Yine denildi ki buzağı yakılıp kalıntıları denize atılınca suyu yalamaya başlamış ve bu yüzden yüzleri sararmıştı. Bir

---

[400] bk. el-Bakara 2/63 tefsiri.

[401] Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İmam namazda, 'semiallahu limen hamideh' سمع الله لمن حمده (Allah kendisine hamdedene icabet etmiştir) dediğinde siz de, 'Allahümme rabbenâ leke'l-hamd' اللهم ربّنا لك الحمد (Ey Rabb'im olan Allahım! Bütün övgüler sana mahsustur) deyin. Şunu bilin ki bu hamd ve senayı yaparken söyleyişi meleklerin söyleyişine denk gelen kimsenin geçmiş günahları affedilir" (Buhârî, "Ezan", 51; Müslim, "Salât", 77).

[402] el-Bakara 2/64.

de şu yorum yapılmıştır: İsrâiloğulları Tevrat'taki uygulaması çetin hükümleri görünce buzağıya tapmak Tevrat'taki şeriatlardan kolaydır, demişlerdir. Bu yorumların hepsi buzağı sevgisinin yansımaları noktasında birleşir.

De ki: "Eğer inanıyorsanız imanınız sizi ne kötü şeylere yöneltiyor!" Şöyle mâna verilmiştir: Ey Muhammed, de ki buzağıya inanmanız sizi ne kötü şeye yöneltiyor: Azîz ve celîl olan Allah'ı inkâra. Bir de şöyle denildi: Tevrat'a imanınız sizi ne kötü şeye yöneltiyor! Çünkü siz orada vasıflarını bulduğunuz halde Muhammed'i inkâr ettiniz.

قُلْ اِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْاٰخِرَةُ عِنْدَ اللّٰهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

94. "De ki: Allah katında âhiret hayatının mutluluğu diğer insanlara değil de size özgü ise ve bu kanaatinizde samimi iseniz haydi ölümü temenni edin!"

De ki: "Allah katında âhiret hayatının mutluluğu diğer insanlara değil de siz özgü ise haydi ölümü temenni edin. Bunun açıklaması şudur ki Allah Teâlâ'nın düşmanları, şu ilâhî beyanlarla sâbit olduğu üzere âhirette cennet bize aittir, diyorlardı: "Cennete yahudi veya hıristiyandan başkası girmeyecektir"[403],
181 "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulmuş olasınız"[404], § "Biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz"[405]. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Peygamber'ine onlara şöyle demesini emretti: İddia ettiğiniz gibi âhiret yurdu size aitse ve siz yine söylediğiniz gibi Allah'ın oğulları ve sevdikleri iseniz, evet bunda samimi iseniz ölümü temenni edin. Çünkü kişinin kendi evine ve bahçesine intikal etmeyi hoş karşılamaması şöyle dursun bunu mutlaka arzu eder. Yine insan babasına, oğluna ve sevdiğine gitmeyi hiçbir zaman yadırgamaz, onların eziyet ve azabından endişe etmez, aksine onların yanında ikrâmlar ve hediyeler bulur. Durum söylediğiniz gibi ise dünyanın elem ve kederinden, ayrıca meşakkatlerine göğüs germekten kurtulmanız için ölümü temenni edin, eğer âhiret mutluluğunun size özgü kılındığı ve kendiniz Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduğunuz yolundaki iddianızda samimi iseniz.

---

403 el-Bakara 2/111.

404 el-Bakara 2/135.

405 el-Mâide 5/18.

Denilirse ki: Siz âhiretin müminlere ait olduğunu söylüyorsunuz. Ama hiç kimse, "Ölmeyi temenni et!" dendiğinde onu temenni etmez. Şu halde ölümü temenni etmeyi yahudilere karşı delil getirmenizin mânası nedir, ölüm müminler nezdinde nasılsa yahudiler nezdinde de öyledir?

Şöyle cevap verilir: İki yönden fark vardır. Birincisi yahudilerin Allah nezdinde kendileri için biçtikleri kadrü kıymeti müminler biçmemiştir[406]. Binaenaleyh yahudilerin ölümü temenni edişlerinde kendilerine yönelik olarak iddia ettiklerinin ispatı vardır, bundan çekinmelerinde ise Resûlullah'ın (s.a.) yaptığı ölümü temenni ediş teklifindeki doğruluğunun ispatı vardır, ikincisi değindiğimiz husustur ki onlar Allah'ın oğulları ve sevdikleri olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ölümü temenni edişlerinde iddia ettikleri dosta ve babaya kavuşturulmaları söz konusudur. Sevdiğinden ve babasından kaçıp nefret eden bir insan yoktur. Şu halde onların bundan çekinmeleri iddialarında samimi olmadıklarını gösterir. **Sadece Allah'tan yardım dileriz.**

§Bazıları "ölümü temenni edin", ilâhî beyanını hatırlatarak sorarlarsa ki 182
İsrâiloğulları ölümü temenni ettikleri takdirde kendileri için belirlenen vade (ecel) gelmeden ömürleri sona ermiş olmaz. Sözü edilen ifadede ise ecelleri belirlenen zamanın öncesine çekmek gibi bir durum söz konusudur. Halbuki Allah Teâlâ, "Her toplum için bir vade belirlenmiştir. Onların vadeleri gelince ne bir an gecikirler ne de bir an öne geçebilirler"[407] buyurmuştur.

Şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ geçmiş ezelî ilminde ölümü temenni etmeyeceklerini bilmiş ve vadelerini ona göre belirlemiştir. O'nun ilmi, temenni edecekleri şeklinde gerçekleşseydi vadelerini başlangıçta ona göre belirlerdi. "Hısım akraba ile ilişkileri sürdürmek ömrü uzatır"[408] meâlinde rivayet edilen hadis için de aynı açıklamanın yapılması münasiptir; burada Allah'ın, kişinin vadesini belli bir zaman için belirlemesi, bilâhare sıla-i rahim yapması sebebiyle onu arttırması bahis konusu olmadığı gibi ölümü temenni etmesi münasebetiyle belirlenip tesbit edilen vadeyi kısaltması da söz konusu değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

---

406 Semerkandî şöyle demektedir: "Peygamberler hariç her mümin -mertebesi ne kadar yüksek olursa olsun- son nefesini nasıl vereceği endişesini taşır. Hayatında bazı hatalar işleme durumunda kalan mümin de kaybettiği iyi hali yeniden sağlamak için zamana ihtiyaç duyar, bu sebeple de müminler ölümü temenni etmezler. Yahudilere gelince, cennetlik olduklarını iddia etmişlerdir. Cennette herhangi bir meşakkatin bulunmamasına rağmen dünya, zorluklar ve belâlar yurdudur. Şu halde iddialarında samimi iseler ölümü temenni etmekten çekinmelerinin bir anlamı yoktur" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 34b).

407 el-A'râf 7/34.

408 Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr", 16-17; Tirmizî, "Birr", 9.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ اَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ
بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

95. "Ama kendi elleriyle işledikleri günahlar yüzünden bunu hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Allah zâlimleri bütün yönleriyle bilmektedir."

Bunu hiçbir zaman istemeyeceklerdir. Bu beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatına işaret vardır. Şöyle ki o, azîz ve celîl olan Allah'tan naklen bunu asla istemeyeceklerini haber vermiş ve dediği gibi gerçekleşmiştir. Bu husus onun, sözü edilen realiteyi Allah'tan aldığı vahiy ile bildiğini göstermektedir.

Elleriyle işledikleri (günahlar) **yüzünden. Günahlar.** İsyan, Hz. Muhammed'i yalanlama ve kıskanma türünden. İsrâiloğulları **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** işledikleri günahların ve bu sebeple Allah'tan gelecek ceza
183 ve azabın farkında idi. § Buna rağmen âhiret mutluluğunun kendilerine özgü olduğunu söylemeleri inadına güçlük çıkarma, yersiz ve isabetsiz düşünüp davranma olgularından kaynaklanmaktaydı; bundan ötürüdür ki ölümü temenni etmemişlerdir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Allah zâlimleri bütün yönleriyle bilmektedir. Âyetin bu kısmı, "Sakın, Allah'ın zâlimlerin yaptıklarından habersiz olduğunu sanma! O, böylelerini korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne ertelemektedir"[409] meâlindeki beyanda olduğu gibi tehdit içermektedir. Şu mâna da ihtimal dahilindedir: Zalimleri bilmektedir, onları dünyada kesin delillerle yenilgiye ve zillete düşürür ve yalancılıklarını ortaya çıkarır, tâ ki kimse, Allah'ın onları, ne yapacaklarını bilmeden yarattığını sanmasın; aksine O, zâlimleri ne yapacaklarını bilerek yaratmıştır, zâlimleri meydana getirmede kendisine yönelik bir faydanın bulunmadığı ve davranışlarının O'na zarar getirmediğinin bilinmesi için yaratmıştır.

وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ عَلٰى حَيٰوةٍ وَمِنَ الَّذِينَ اَشْرَكُوا يَوَدُّ
اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ اَنْ
يُعَمَّرَ وَاللّٰهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

[409] İbrâhîm 14/42.

96. "Şundan emin ol ki onları, puta tapanlar da dahil, insanlar içinde yaşamaya en düşkün kimseler olarak göreceksin. Yahudilerden her biri bin yıl yaşamasını arzu eder. Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir. Allah bütün yaptıklarını görmektedir."

Şundan emin ol ki onları bulacaksın (göreceksin), **yani yahudileri, insanlar içinde yaşamaya en düşkün kimseler** (ve ölümden hoşlanmamaya en düşkün). Yahudilerin dünya hayatına düşkünlükleri iddialarında gayri samimi olduklarını gösterir **ve puta tapanlardan da düşkün. Yahudilerden her biri bin yıl yaşamasını arzu eder. Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir**. Puta tapanlarla Mecûsîler'i kastetmektedir. Yani yahudiler dünya hayatına Mecûsîler'den daha düşkündür, çünkü Mecûsîler yeniden dirilmeye ve kıyâmete inanmamaktadır, yahudiler ise inanırlar. Yeniden dirilmeye inanmaları ve kıyâmeti tasdik etmelerine rağmen dünya hayatına, bunlara inanmayan Mecûsîler'den daha düşkündürler.

Bir de şöyle denilmiştir: "Puta tapanlar" diye başlayan kısım yeni bir cümle olup âyette yahudiler ile putperestler arasında karşı karşıya gelme durumu yoktur. Buna göre mâna şöyle olur: **Puta tapanlardan**, yani Mecûsîler, **her biri bin yıl yaşamasını arzu eder.** Çünkü onlar aralarında şöyle derler: Bin yılın Nevruz ve bayramında bulunup ziyafete konasın! Farsça olarak da bin yıl yaşayasın diye ifade ederler. Allah Teâlâ dünyada uzun yıllar yaşamanın kişiyi âhiret azabından kurtarmadığını § ve ondan uzaklaştırmadığını haber vermiş- 183
tir. O da âyetin şu kısmıdır: **Oysaki uzun zaman yaşatılması onu azaptan asla uzaklaştıracak değildir.** Bu, şu ilâhî beyana benzemektedir: "Ne dersin! Biz onları yıllarca yaşatıp nimetlerimizden faydalandırsak, sonra da önceden haber verilen azap başlarına gelse yaşatıldıkları mutlu hayat kendilerine ne fayda sağlayabilir?"[410].

Allah onların yaptıklarını görmektedir, bu da tehdit içermektedir.

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللّٰهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾

97. "De ki: Cebrâil'e düşman olan kimse şunu iyi bilsin ki önce gelen kitapları tasdik eden, aynı zamanda inanacaklar için hidâyet ve müjde kaynağı olan Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur."

---

[410] eş-Şuarâ 26/205-207.

De ki: "Cebrâil'e düşman olan kimse şunu iyi bilsin ki önce gelen kitapları tasdik eden Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur." Yahudiler şöyle demişti: Muhammed'e vahiy getiren melek Mîkâil olsaydı ona uyar ve iman ederdik, çünkü yağmuru ve rahmeti getiren Mîkâil'dir. Cebrâil ise felâket, savaş ve meşakkatler getiren bir düşmanımızdır, bu sebeple onunla ilişkili olan Muhammed'e tâbi olmayız. Yahudilerle Cebrâil arasında -iddialarına göre-mevcut olan düşmanlığın başka bir izahı daha var. Yahudiler şöyle demiştir: Cebrâil vahyi ve risâleti İsrâiloğulları'na götürmekle görevlendirilmişti, fakat o, bize olan düşmanlık ve kini yüzünden onu İsmâiloğulları'na indirmiştir. Bu sebeple kendileriyle onun arasında düşmanlık ilân etmişlerdir. Allah Teâlâ da bu iddialarının asılsız olduğunu beyan sadedinde şöyle buyurmuştur: **Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur.** Yahudilerin ileri sürdüğü gibi değil; onun indirdiği felâket ve meşakkatleri de kendi tarafından değil O'nun emriyle indirir.

Aslında yahudilerin Cebrâil'e düşmanlık göstermelerinin temel sebebi azîz ve celîl olan Allah'a içten içe düşmanlık beslemeleriydi, ne var ki bu düşmanlığı açıkça dile getirmeye cüret gösterememişlerdi. Anlaşılmış oluyor ki bu tavır Allah düşmanlığının üstü kapalı bir ifadesidir. Bu husus aşırı Şiîler'in (Revâfız) Resûlullah (s.a.) hakkında reva gördükleri dil uzatmanın iç yüzüne de ışık tutmaktadır[411].

[Kur'ân'ın Lafzı ve Mânasıyla Nâzil Olması]

143 § **Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indiren odur.** Bâtıniyye der[412] ki Kur'ân Resûlullah'a şu anda okuduğumuz lafızlarla inmemiştir. O, Peygamber'in kalbine gelen bir ilhamdan ibaretti; sonra kendisi bu ilhamı şekillendirip lafız kalıplarına döküyor ve bizim okuduğumuz Arap diliyle ifade

411 Alâeddin es-Semerkandî şöyle der: "Yahudiler bu anlayışlarında Revâfız'ın Gurâbiyye zümresine benzemektedir. Onlar da Cebrâil aleyhisselâma dil uzatmış ve ona vahyi Hz. Ali'ye (r.a.) getirmesi emredildiği halde yanılarak Muhammed'e getirmişti. Çünkü Ali bir karganın diğerine benzemesi gibi Muhammed'e benziyordu. Gurâbiyye bu sebeple Cebrâil'e kin tutmuş, ona ve Resûlullah'a dil uzatmışlardı. Aslında bunun temel sebebi içlerinde besledikleri Allah düşmanlığı ve rubûbiyyet karşıtlığıdır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35a).

412 Semerkandî şöyle dedi: Bâtıniyye "Allah'ın izniyle onu senin kalbine indirdi" meâlindeki âyette tutundu. Zannettiki Kur'ân bizim okuduğumuz harflerle Resûlullah'ın kalbine inmedi. Harfler ve lafızlar kulaklarda duyulur ve kalb ile anlaşılır. Ancak şu var ki Muhammed aleyhisselam okuduğumuz arapça harfler ve sözlerle ifade etti. Asıl Kur'ân lafızların zâhirinde değil bâtınında saklıdır. İmam bir kaç yönden bu görüşlerinin yanlış olduğnu söyledi (bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35ab).

ediyordu[413]. Gerçek Bâtıniyye'nin söylediği gibi olsaydı Hz. Peygamber'in, getirdiği metnin "benzeri yapılamaz" niteliği taşıdığı yolunda inkârcılara karşı ileri sürdüğü delil temelinden sarsılırdı, "Şüphe yok ki biz onların, 'Kur'ân'ı ona mutlaka bir insan öğretiyor' dediklerini bilmekteyiz. Kendisine öğretim nisbet ettikleri kişinin dili yabancıdır. Halbuki Kur'ân gerçekleri ifade eden fasîh bir Arapça'dır"[414], meâlindeki âyette belirtildiği gibi; çünkü inkârcılar pekâlâ, "Kur'ân yabancı dilde inmiş fakat Muhammed onu kendi diline çevirmiştir" diyebilirlerdi. Yine şu âyet: "(Resûlüm!) onu çarçabuk alıp ezberlemek için dilini kıpırdatma"[415], yani unutup hafızasından gider endişesiyle; yine şu âyet: "Sana vahyedilişi tamamlanmadan Kur'ân'ı okumakta acele etme"[416]. Bütün bu âyetler Bâtıniyye'ye ait iddianın temelden çürüklük ve bozukluğunu, kendilerinin de Allah'ın dosdoğru dininden uzaklığını kanıtlamaktadır.

İnanacaklar için hidâyet ve müjde. Kur'ân dalâletten kurtarıp hidâyete sevkeden ve müminlere cenneti müjdeleyen bir kaynaktır.

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْر۪يلَ وَم۪يكَالَ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِر۪ينَ ﴿٩٨﴾

98. "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman ise şunu iyi bilsin ki Allah da o gibi kâfirlerin düşmanıdır."

Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mîkâil'e düşman ise. İki şekilde yorumlanabilir. Biri § Allah'a veya meleklerine yahut pey- 186
gamberlerine[417]. Bir de düşmanlığın melekler ve peygamberlerle değil Allah ile başlatılmış olması ihtimal dahilindedir. Bu durumda melekler ve diğerleri için saygınlık, Allah nezdindeki üstün dereceleri ve iyi akıbetleri söz konusudur (bunlara yapılan düşmanlık Allah'a yapılmış olur), tıpkı, "Şunu iyi bilin ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlü'ne aittir"[418] beyanında olduğu gibi. Burada ganimetin Allah'a aitmiş gibi gösterilmesinden amaç (kamuya ait olan) bu servetin önem ve konumunu belirlemek olup ille de O'na ait olduğunu ifade etmek değildir (zaten kâinatın mülkiyeti Allah'ındır).

---

413 bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35ab.

414 en-Nahl 16/103.

415 el-Kıyâme 75/16.

416 Tâhâ 20/114.

417 Fazla bilgi için bk. *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 35a.

418 el-Enfâl 8/41.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette de düşmanlığın Allah ile başlatılması bu amaca yönelik olup birinci yorum söz konusu değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾

99. "Gerçekten sana apaçık âyetler indirdik. Onları hak yoldan çıkanlardan başkası inkâr etmez."

Gerçekten sana apaçık âyetler indirdik. Âyetlerde açıklanan helâl ile haram, işlenecek ve işlenmeyecek fiiller, yasaklananlar ve emredilenler. Bir de Allah'ın Resûl'üne indirdiği âyetlerin amacı, kibir ve gururları yüzünden direnenlere karşı onu desteklemesinde yardımcı vazifesi görmeleri, şeklinde de düşünülebilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Onları hak yoldan çıkanlardan başkası inkâr etmez. Yani bu âyetleri fâsıklardan başkası inkâr etmez.

اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

100. "Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa içlerinden bir grup onu bozmuş değil miydi? Zaten onların çoğu gerçek anlamıyla iman etmez."

Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa içlerinden bir grup onu bozmuş değil miydi? Cenâb-ı Hak şunu haber veriyor: Ne zaman bir antlaşma yaptılarsa iç-
3/10 lerinden bir zümre onu bozmuştur. § Kendilerinden Tevrat'ta alınan ve Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme, gelecek bir peygamber diye iman ettikten sonra fiilen gelince inkâr etmeyip imanlarını sürdürmelerinden ibaret olan ahidler kastedilmiş olabilir. Yahut da Tevrat'ta yer alan özelliklerini kimseden gizlememeleri konusunda kendilerinden alınan sözdür. Fakat yahudiler verdikleri sözlerden caydılar, ahidlerini bozdular.

Âyette Kur'ân'ın kesin bir delil konumunda tutulduğunun ispatı vardır, çünkü **içlerinden bir grup onu bozmuştu** demiştir. Şayet iddia ettikleri karşı delil ve tâbi olma konumunda bulunan kendi kitaplarında bir şey bulunsaydı

onu mutlaka ortaya atacak ve yapılan istidlâl ve isnadı bertaraf edeceklerdi. Onların karşı fikir beyan etmeyişleri ile kendilerinin iddia ve tutumlarında gayri samimi oldukları ortaya çıkmış oldu.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ
مِنَ الَّذِينَ اُو۬تُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

101. "Onlara Allah tarafından ellerindeki vahiyleri tasdik eden bir elçi gelince Ehl-i kitap'tan bir grup sanki gerçeği bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını arkalarına atıverdiler."

Onlara Allah tarafından bir elçi gelince, yani Muhammed (s.a.), ellerindeki vahiyleri tasdik eden. Yani kitabı; gelecek elçinin Tevrat'ta yer alan niteliği Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile uyum içindeydi. Şöyle denildi: Muhammed (s.a.) peygamber olarak gelince önce Tevrat'ı mukabil bir vahiy diye gösterip karşı tavır aldılar, Tevrat ile Kur'ân'ın uyum içinde olduğu görülünce ikisini de arkalarına atarak şeytanların yazdığı sihir kitabına sarıldılar. Şöyle bir yorum da ihtimal dahilindedir: Hz. Muhammed (s.a.) zuhur edince geçmiş peygamberlerle muhalefet değil, uyum içinde olmuştur, çünkü bütün resûller gelecek olan bu sonuncaya da iman etmişti, onlar birbirlerini tasdik ediyordu.

Ehl-i kitap'tan bir grup Allah'ın kitabını arkalarına atıverdiler. Buradaki kitabullah, biraz önce değindiğimiz üzere Tevrat olabileceği gibi Kur'ân-ı Kerîm de olabilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Sanki gerçeği bilmiyormuş gibi. Yani biliyorlar, fakat hem Kur'ân'ı ter-
kettiler hem ellerindeki Tevrat'la amel etmediler § ve böylece bilmiyormuş gibi 183
oldular. Yahut bildiklerinden faydalanmadıkları için davranışları bilmeyenin davranışı çizgisinde seyretmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak bilmeyen kimsenin kitabı atması gibi onların da Allah'ın kitabını arkalarına attıklarını haber vermiştir; aslında sözü edilen kimseler bilmiyor değillerdi, fakat kitabı beyinsizlikleri ve aksilikleri yüzünden atmışlardı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلٰى مُلْكِ سُلَيْمٰنَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٰنُ
وَلٰكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَٓا اُنْزِلَ عَلَى
الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ اَحَدٍ حَتّٰى
يَقُولَٓا اِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ
بِهٖ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهٖ وَمَا هُمْ بِضَٓارّٖينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ
وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرٰيهُ مَا
لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا
يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102. "Yine onlar Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduğu şeylere tâbi oldular. Aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemişti, fakat şeytanlar inkâr yolunu tutup insanlara sihri ve Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Ama o iki melek, 'Biz sadece bir imtihan vasıtasıyız, sakın yanlış yolu tutup da küfre girme!' demeden kimseye sihir öğretmiyordu. İşte bunlardan kişi ile eşinin arasını açacak şeyler öğreniyorlardı. Büyücüler de Allah'ın izni olmadan öğrendikleri marifetlerle kimseye zarar veremiyordu. Bunun yanında kendilerine zarar veren, fakat hiçbir fayda sağlamayan şeyleri öğreniyorlardı. Yine onlar sihri tercih edenin âhirette hiçbir nasibinin olmayacağını da pekâlâ biliyorlardı. Kendilerini satarken aldıkları bedel (sihir ve küfür) ne kadar kötüydü, keşke bilselerdi!"

Yine onlar Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurduğu şeylere tâbi oldular. Aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemişti, fakat şeytanlar inkâr yolunu tutup insanlara sihri öğretiyorlardı. Denildi ki âyette yer alan **mâ-tetlû** (ما تتلو) şeytanların yazdığı sihir demektir. **Tetlûnun** (تتلو) "okumak" anlamındaki "tilâvet'ten geldiği de söylenmiştir. Bir de İbn Abbas'ın görüşüne göre **mâ-tetlû** şeytanların rivayet ettiği sihirdir, denilmiştir[419]. Bu yorumların hepsi aynı noktada toplanır.

[419] Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 98; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 326.

Bu âyet yahudilere karşı delil getirme konumundadır. Çünkü onlar takip ettikleri yolun Süleyman aleyhisselâmdan alındığını iddia ediyor, şayet bunda küfür ve inkârı gerektirecek bir şey varsa bu fiili Süleyman'ın işlediğini söylüyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah nebîsine Süleyman'ın küfre girmediğini, fakat şeytanların -insanlara sihir öğrettikleri için- küfür fiilini işlediğini haber vermiştir. Şu ihtimal de söz konusudur: Şeytanların yolunu izleyenler, onların öğretmesi sonucu sihre inanıp uygulamak suretiyle kâfir olmuşlardır. Onların küfrü buna sebep teşkil eden şeytanlara nisbet edilmiştir, tıpkı puta tapmanın kendilerine nisbet edilişi gibi, zira onların tahrikiyle putlara tapınılmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[Peygamberlerin İsmeti]

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Âsaf Hz. Süleyman'ın
kâtibiydi, ism-i a'zamı bilirdi; Süleyman'ın emriyle her şeyi yazıp tahtının al-
tında saklıyordu. Hz. Süleyman vefat edince şeytanlar yazılı evrakı çıkarmış,
her iki satır arasına sihir, küfür ve yalan ürünü şeyler yazarak, "Süleyman bun-
larla amel ediyordu" demişler. § Bunun üzerine insanların cahil kesimi Hz. 183
Süleyman'ı küfre nisbet etmiş, dil uzatmış, âlimler ise susmayı tercih etmiştir.
Câhil halkın sövgüsü sonraki dönemlerde de devam etmiş, nihayet azîz ve celîl
olan Allah Muhammed sallahu aleyhi ve selleme 'onlar şeytanların uydurduğu
şeylere tâbi oldular' diye başlayan âyeti indirmiştir[420].

Bazıları da şöyle demiştir: Şeytanlar sihir ve büyük etkinlikler içeren bir kitap icat etmiş, giderek onu insanlar arasında yayarak onlara muhtevasını öğretmiştir. Hz. Süleyman durumdan haberdar olunca oluşan kitapları toplayarak insanlar tarafından öğrenilmesi endişesiyle tahtının altında saklamıştı. Allah'ın nebîsi Süleyman aleyhisselâm vefat edince şeytanlar kitaplara yönelip yerlerinden çıkarmış, insanlara öğretmiş ve bunun Süleyman'ın gizleyip kendisine ayırdığı bir ilim olduğunu söylemişlerdir. İşte Cenâb-ı Hak, 'aslında Süleyman gerçeği inkâr etmemiş, fakat şeytanlar inkâr yolunu tutup insanlara sihri öğretiyorlardı' meâlindeki beyanı ve peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) tebligatı aracılığıyla nebîsi Süleyman'ın suçsuzluğunu ortaya koymuş ve yapılan isnattan aklamıştır[421].

Şöyle de denilmiştir: Süleyman aleyhisselâm vefat ettikten sonra halk arasında hastalıklar ve ağrılar ortaya çıkmış, insanlar, "Süleyman sağ olsaydı bunlardan kurtulmanın çaresini mutlaka bulurdu" demiş, bunun üzerine

---

[420] Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 419; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 367.

[421] Sihir hakkında faydalı bir bilgi için orijinal metnin dipnotuna bakınız, I, 189, dn. 6.

şeytanlar halka görünerek, "Süleyman'ın bu gibi durumlarda ne yaptığını size
190 gösterelim" deyip kitaplar yazmış ve bazı yerlere koymuştu. § Bir süre sonra insanlar, şeytanların yazdığı sihir muhtevalı ve seçili kitapların yerlerini bulup çıkarmış ve "Bunlar Süleyman'ın iş görürken dayandığı kitaplardır" demişler, bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah Süleyman gerçeği inkâr etmemişti ... şeklindeki beyanını indirmiştir.

Biz olayın nasıl cereyan ettiğini bilmemekteyiz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki yahudiler nebî ve resûllerin kitaplarını bırakıp şeytanların kitapları ile sihir ve küfür çağrılarına uymuşlardır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Bu ilâhî beyanda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır, çünkü o, yahudilere kendi kıssalarını olduğu gibi haber vermiştir. Bu husus, onun, kıssayı Allah sayesinde bildiğini göstermektedir. Ayrıca burada Hz. Süleyman'a -Allah'ın kendisini akladığı fakat mahiyetini beyan etmediği- nisbet edilen suça temas edilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah'ın bu olayı zikretmesinin iki hikmeti olmalıdır: Resûlünü bilgilendirmek ve Hz. Süleyman'a küfür niteliği taşıyan suçu nisbet edenlerin yalancı olduklarını açıklamak.

Süleyman'ın hükümranlığı üzerine, yani hükümranlığı hakkında, çünkü o dönemler şeytanların baskın geldiği dönemlerdi, sonra Allah onları Süleyman'ın emrine vermişse de onlar Hz. Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdukları şeyleri ona karşı direnenlerin diline gizlice aktarma imkânı bulmuştu, bu sonuncular öğrendikleri şeyleri ölümünden sonra Süleyman'a nisbet ederek nakletmeye başlamışlardı. Azîz ve celîl olan Allah bu âyette onları yalanlayarak nebîsinin mâsum olduğunu haber vermiş ve işin nasıl başladığını beyan etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın bu kıssayı beyan etmesinin hikmeti peygamberle görüşen herkesin rivayetine insanların itibar etmemesinin gereğidir. Çünkü böylelerinden asılsız rivayetin icat edilip muhatapları, resûllerin mûtat olan davranışlarını dahi yapmaya mecbur etmeleri ve bu çizgi üzerinde seyretmeyen rivayeti red cihetine gitmeleri zaman zaman vuku bulan bir husustur. Bu sebepledir ki âlimlerimiz umumun karşı karşıya bulunduğu hususlarda özel ve münferit habere itibar etmemiştir.

[Hârût ve Mârût Kıssası]

Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe. Denildi ki ve mâ unzile (وما انزل) nefiy konumunda olup ve mâ kefere Süleymânu (وما كفر سليمان) üzerine matuftur (Bâbil'de Hârût ile Mârût adlı iki meleğe bir şey indirilmemiştir). Bir de denildi

ki ve mâ unzile (وما انزل) [menfi değil müsbet konumunda olup], "Bâbil'de iki meleğe indirilen şeyler" demektir.

§ Bâbil diye isimlendirilmesinin sebebi halkının konuştuğu dillerin çeşitli 191
oluşudur, denildi. Bu husus ancak nakil yoluyla bilinebilir.

Hârût ile Mârût hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan-ı Basrî'nin kanaatine göre bu ikisi melek olmayıp fâsık ve inatçı iki adamdı[422]. Çünkü, "Emrettiği konularda Allah'a âsi olmazlar"[423], "O'ndan emir almadan konuşmazlar"[424] mealindeki âyetlerin de ifade ettiği üzere azîz ve celîl olan Allah meleklerini itaat etmek ve emrine uymakla nitelemiştir. Hasan-ı Basrî İblîs hakkında da aynı kanaati belirtir, o, meleklerden değildir. Biz bu meseleyi daha önce açıklamıştık[425]. Hasan-ı Basrî, âyetin devamında yer alan **biz sadece bir imtihan vasıtasıyız, sakın yanlış yolu tutup da küfre girme**, meâlindeki kısımla ilgili olarak yaptığı izahlarda biraz önce söylediği ile çelişir duruma düşerek şöyle demiştir: Bu tür gizemli şeylerden söz eden kimse, dinleyicinin konuya düşkünlüğünü, etkilenişini ve hiçbir şekilde vazgeçmeyip elinden geleni yapacağını bildiği takdirde sakındırıcı görünüm arzeden bu üslûpla hitap edileceğini ve aslında bunun bir tahrik niteliği taşıdığını bilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bazıları da şöyle der: Hârût ile Mârût iki melek olup ism-i a'zamı bilmekte ve onun etkisiyle isteklerine ulaşmaktaydı. Nihayet bilinen şeyler başlarına geliverdi. "Yahudilere âyetlerimizi verdiğimiz kimsenin haberini oku. O, âyetlerimizin etki alanından çıkmış, şeytanın oltasına düşmüş ve sonuçta azgınlardan biri haline gelmişti"[426] meâlindeki ilâhî beyanda söz konusu edilen Bel'am[427] hakkında da bu bakış açısından değerlendirme yapılmıştır.

§ Hârût ile Mârût hakkında başka fikirler de ileri sürülmüştür. Bazıları 192
onların sihir değil, gayret gösterdiği takdirde herkesin üstesinden gelebileceği ayrılık muskaları vb. etkinlikler gösterdiklerini söylemiş, bazıları da bu iki me-

---

422 Bu görüş kelimenin, "el-melikeyni" (الملكين) şeklinde okunmasına bağlıdır, yani âdemoğullarından iki erkek (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 459; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 52; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 138).

423 et-Tahrîm 66/6.

424 el-Enbiyâ 21/27.

425 bk. el-Bakara 2/34 tefsiri.

426 el-A'râf 7/175.

427 Bel'am b. Bâûr (Bâûrâ) duası kabul olunan iyi bir insanken sonradan hak dinden dönmüştür (bk. Taberî, *Târîh*, I, 258-259; a.mlf., *Câmi'u'l-beyan*, IX, 119; Ömer Faruk Harman, "Bel'am b. Bâûrâ", *DİA*, V, 389-390.

leğe aslında güzel ve doğru sözler (metinler) indirildiği, fakat şeytanın telkinleriyle karışarak sihre dönüştüğü kanaatini belirtmiştir. Diğer bir kısım âlimler de şöyle demiştir: Söz konusu edilen şey Hârût ile Mârût tarafından insanlara öğretilen bir sihirdi. Ne var ki öğretilmesi yasaklandığı ve öğrenenin tekfir edileceği türden olmayıp sadece inanılması yasaklanmıştı. Bu durumda sözü edilen sihir, mahiyeti öğretilen küfür gibidir ki bu, yasaklanmaz, çünkü öylesi öğretilip tanıtılmadan kötülüğü ve bozgunculuğu bilinemez, ancak öğrenilmesi sırasında gönülden bağlanılması yasaklanır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Şunu da belirtmeliyiz ki sözü edilen iki meleğin sakın yanlış yolu tutup da küfre girme demeleri kendi iradeleri dahilindedir, sihir kelimesi de aynı şekilde ifadelerinde geçmektedir, ancak küfür ve sihir fiillerinin oluşmasında kendilerinin gerçek bir etkinliği (صُنْع) bulunmamaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Aslında büyücüler Allah'ın izni olmadan öğrendikleri marifetlerle kimseye zarar veremiyordu. Bu kısımda yer alan "Allah'ın izni" ifadesi onun ilmi ve ezelî kaderini uygulaması (kazası), kulu kendi haline ve serbest bırakması şeklinde yorumlandığı gibi O'nun meşîet ve iradesi diye de anlaşılmıştır[428]. Buradaki iznin ilk bakışta görünen mânası ise sihrin mubah kılınması biçiminde olur ki aklın bunu kabul etmesi mümkün değildir. Şöyle de denilmiştir: Melek olan Hârût ile Mârût'a insan türünden herhangi birinin ulaşması mümkün değildi, binaenaleyh bunların arasında her konuda aracılık eden şeytandı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[Sihrin Türleri ve Sihirbazın Cezası]

183 § Sihir iki çeşittir. Biri uygulayıcısının tekfir edileceği sihirdir. Bunu icra eden kimse müslüman ise ölüm cezasına çarptırılır, çünkü onun fiili irtidad sayılır. Diğeri ise uygulayıcısının küfre nisbet edilemeyeceği sihirdir[429], bunu icra edene ölüm cezası verilmez. Ancak bulunduğu yerde insanları öldürmek,

---

[428] Vâhidî bu rivayeti müfessirlere nisbet ederek şöyle dediklerini nakletmiştir. Buradaki izin, fiilin oluşmasının istenmesidir. Yani sihir uygulayıcıları Allah'ın bu yolla zarar görmesini istediği kişiden başkasına bir kötülük yapamazlar (bk. Vahidî, *el-Vecîz*, I, 122).

[429] İslâm âlimlerinin, icra edicisine ölüm cezası verilmesine hükmettiği sihir kişinin kendisini veya yıldızları tek başına müessir olarak gördüğü türdür. Bu anlayış, her nesne ve olayıyla kâinatı idare edenin Allah olduğu ve tevhidin özünü oluşturduğu akîde ile ters düştüğünden küfür kabul edilmiş ve sözü edilen anlayış sahibi mürted durumunda görülmüştür. Bunun dışında kalan sihir etkinlikleri günah, hatta kebîre sayılmakla birlikte küfür ve inkâr derecesinde görülmemiştir (bk. Arapça metin, I, 193, dn. 1); Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a.

mallarına el koymak gibi bozgunculuk yaparsa ölümüne hükmedilebilir. Böylesi yol kesen gibi olup öylelerine uygulanan ölüm vb. cezalar buna da uygulanır. Tövbe ettiği takdirde tövbesi dikkate alınır. Görmez misin ki Firavun'un sihirbazları Hz. Mûsâ'nın mûcizelerini görünce iman edip öyle bir dönüş kaydetmişlerdir ki İslâm çevresinde yetişen bir müslümandan böylesi bir tövbede bulunması kolay kolay umulmaz. Şöyle ki Firavun ellerinin ve ayaklarının kesilmesi, asılmaları vb. işkence türleriyle kendilerini tehdit etmiş[430], onlarsa şöyle cevap vermiştir: "Hiç önemi yok, biz zaten Rabb'imize döneceğiz"[431].

Ebû Hanîfe radıyallahu anhtan sihir yapan kadın hakkında, bir ölümüne hükmedilir, bir de hükmedilmez şeklinde iki görüş nakledilmiştir. § Sihir icra 194
eden erkek hakkında da aynı kanaat aktarılmıştır. Ondan sihir icrası sebebiyle ölümüne hükmedileceği şeklinde rivayet edilen görüş sihir yoluyla insanları öldürmesi kaydına bağlıdır. Böylesinin mutlak mânada sihrine bakılmamış, yeryüzünde fesat çıkaran durumunda düşünülmüştür; yahut da müslüman iken sihir inancı yüzünden -bir mürted gibi- küfre dönüş yapmıştır. Sihirbazın öldürülmeyeceği yolundaki görüşü ise, sihrinin küfür türünden olmaması ve yeryüzünde fesat çıkarmaması biçimine aittir; Ebû Hanîfe bu pozisyondaki sihirbazın ölümüne hükmetmemiştir.

Ebû Hanîfe'nin yeryüzünde bozgunculuk yapan kimse hakkındaki içtihadı da şöyledir: Böylesi yakalanmadan önce tövbe ettiği takdirde ölüm cezası düşer; sihirbaz da aynıdır. İrtidad eden kimseye gelince, tövbe etmeden önce yakalandığı takdirde ölüm cezasına çarptırılır. İmamın sihirbaz kadın hakkındaki içtihadı da aynı çizgi üzerinde seyreder. "Öldürülmez" dediği yerde kadının icra ettiği sihrin küfrü gerektiren türden olduğu şeklidir, kadınlar irtidad sebebiyle öldürülmez. "Kadınlar da öldürülür" dediği yerde ise tıpkı erkek gibi yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışmaları halidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bazıları, "Sihirbazın tövbesi nazarı dikkate alınmaz" demişse de yanlıştır. Aslında tövbesi kabul edilmeye en çok lâyık olan kimse sihirbazdır, çünkü sihirbaz kesin kanıt teşkil eden ile etmeyeni en iyi şekilde ayırt eden kimsedir. Şu bir esastır ki peygamberler döneminde sihir gibi bir iddiası olan kimse, peygamberlerin benzeri ile mukabelede bulunmaları halinde -gerçek olanı bildiği için- hemen iman etmeye en müsait olan sihirbazdır. Sıradan insanlar ise kanıtları tasdik etmekten yana sadece yüzeysel bir bilgiye sahip olurlar. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

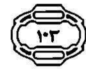
---

430 bk. el-A'râf 7/120-126; Tâhâ 20/70-76; eş-Şuarâ 26/47-49.

431 eş-Şuarâ 26/50.

195 **§ Onlar kendilerine dünyada zarar veren, âhirette ise fayda sağlamayan şeyleri öğreniyorlardı. Yine onlar şunu bilmişlerdir ki**, yani yahudiler Tevrat'tan; **onu satın alan kimsenin**, yani sihri tercih edenin. Şöyle de denilmiştir: Kendilerine zarar veren şeyleri, yani bildikleri takdirde âhirette kendilerine zarar verip fayda sağlamayacak şeyleri. **Onlar pekâlâ biliyorlardı ki onu satın alan kimsenin**, buyuruyor ki yahudiler çok iyi biliyordu ki Tevrat'ta sihri tercih eden için âyet vardır. **Âhirette hiçbir nasibi yoktur**, mükâfattan payı yoktur. Şöyle de denildi: Âhirette onun hiç bir payı yoktur, yani Allah katında hiçbir değeri yoktur.

Kendilerini satarken aldıkları bedel ne kadar kötüydü, keşke bunu bilselerdi! Yani karşılığında kendilerini sattıkları bedel ne kadar kötüydü! Yani karı ile kocayı birbirinden ayırmayı ve sihri bilen yahudiler. Denildi ki karşılığında kendilerini sattıkları şey, buyurur ki kendilerini satarken karşılığında aldıkları sihir ve küfür; Tevrat'ı okumayanları kastediyor. Bir de şöyle: Keşke kendilerini satarken karşılığında aldıkları şeyin mahiyet ve değerini bilseler, ne yazık ki bilmemişlerdir! Yani kendilerini satarken aldıkları şeyin sürekli azap olduğunu bilselerdi satış bedelinin ne kadar kötü olduğunu anlayacaklardı.

وَلَوْ اَنَّهُمْ اٰمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

103. "Eğer iman edip kötülüklerden sakınsalardı Allah katından gelecek mükâfat çok daha hayırlı olurdu. Keşke bunu anlasalardı!"

Eğer Allah'ın birliğine **iman edip** şirkten ve sihirden **sakınsalardı Allah katından gelecek mükâfat çok daha hayırlı olurdu.** Buyurur ki amellerinin karşılığı Allah katından olsaydı sihirden ve küfürden çok daha hayırlı olurdu. **Keşke bunu anlasalardı!** Fakat onlar, bunu, faydalanacak şekilde bilmemektedir. Bu, "Onlar sağır, dilsiz ve kördür"[432] meâlindeki beyana benzemektedir;
196 gerçekte sağır, dilsiz ve kör değillerdir, § ne var ki ondan faydalanmama bakımından sağırdır onlar, çünkü bilmek, görmek ve işitmekten amaç bunlar aracılığıyla faydalanmaktır. Sağlayacakları faydalar olmayınca kişi bilgisi, görmesi ve işitmesi yokmuş gibi olur, zira kendileri vasıtasıyla herhangi bir fayda temin edememekte, bunları çalıştıramamaktadır.

---

[432] el-Bakara 2/171.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا
وَلِلْكَافِر۪ينَ عَذَابٌ اَل۪يمٌ ﴿١٠٤﴾

104. "Ey iman edenler! [Peygamber'e hitaben], râinâ değil, unzurnâ deyin ve dinleyip itaat edin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır."

Ey iman edenler! "Râinâ" (راعنا) değil, "unzurnâ" (أنظرنا) deyin ve dinleyip itaat edin. Denildi ki ensar, İslâmiyet'i benimseyişlerinin başlangıcında bu hitabı Resûlullah'a (s.a.) yöneltiyorlardı, Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme ile onlara bunu söylemeyi yasakladı[433]. Şöyle de denildi: Yahudiler Hz. Peygamber'e "gevşek ve dağınık olmak" anlamındaki "ruûnet" (رعونة) kökünden türeyen râinâ hitabını sarfediyorlardı (Bu kökten erkek için türetilen sıfat er'an (أرعن), kadın için de ra'nâ'dır (رعناء)). Hasan-ı Basrî tenvin ile "râinen" (راعنًا) diye okurdu[434]. Kelbî şöyle demiştir: Râinâ kelimesi yahudi dilinde birbirlerine dil uzatmak için kullandıkları kötü bir sövgü ifadesiydi. Yahudiler Hz. Peygamber'in huzuruna gelir, râinâ (رعناء) diyerek gülerlerdi. Onların sergilediği davranışın aksine müminlere bu yasaklanmıştır.

§ Unzurnâ (أنظرنا) deyin. Bu, "bize anlat, açıkla" şeklinde yorumlanmıştır. 310
Mukâtil, "Bize yönelerek anlat" diye anlam vermiştir.

Şöyle denildi: Müslümanların Hz. Peygamber'den kendilerine bakmasını talep etmeleri iki açıdan şefaat ve şefkat dileme konumunda bulunur. Birincisi, Resûlullah'ın onları meclisinde bulundurması, kendilerine hitap etmesidir. Buna göre onların unzurnâ (انظرنا) demeleri, "Akıllarımız söylediğin şeylerin amaçladığı hedefi anlayamadığı için bize şefkatte bulun" mânasına gelir, ikincisi, Resûl-i Ekrem'le sohbette bulunmanın gerektirdiği seviyeden ve gereken mukabelede bulunmaktan âciz kalmalarıdır. Bunun yanında ona **râinâ** (راعنا) diye hitap etmek dış görünüş itibariyle, "Bizi gözetip kolla" anlamına gelir. Bu

---

433 Medineli müslümanlar İslâmiyet'i benimseyişlerinin başlangıcında, "Yâ Resûlallah, bize de kulak ver, bizi de dikkate al!" mânasında "râinâ sem'ak" (راعنا سمعك) derlerdi. Bu, Araplar'ın kendi aralarında kullandıkları bir söyleme biçimiydi. Yahudilerde ise "râinâ" (راعنا) sövgüye dayalı çirkin bir sözdü. Anlamı, "İşit, işitmeyesice" şeklindeydi. Yahudiler ensarın bu ifadesini duyunca kendilerinin anladığı mânada Resûlullah'a hitaben kullanmaya başlamışlardı. Bunun üzerine âyet-i kerîme nâzil olmuştur (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a).

434 Hasan-ı Basrî'nin bu okuyuşu -ki ahmaklık ve cehalet anlamına gelen bir kökten gelmektedir-müslümanların kırâatine aykırı olup câiz değildir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 472).

ise Hz. Peygamber'e karşı büyüklük taslamak, alçak gönüllülüğü ve boyun eğişi terketmektir[435].

Dinleyin. Yani ona icabet edin. Şöyle de denilmiştir: Dinleyin, yani dinleyip kavrayın.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ اَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَٓاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾

105. "Gerek Ehl-i kitap'tan olup da küfrü tercih edenler, gerek müşrikler size Rabb'inizden bir hayrın indirilmesini arzu etmezler. Halbuki Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir."

Arzu etmez. Yani istemez, temenni etmez. **Gerek Ehl-i kitap'tan olup da küfrü tercih edenler arzu etmezler**, yahudiler ve hıristiyanlar, **gerek müşrikler**, bunlar **size Rabb'inizden bir hayır gelmesini** arzu etmezler; bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi, onlar gelecek peygamberin, kendilerinin de mensup olduğu Ya'kūb soyundan olmasını arzu ediyor ve şiddetle istiyorlardı.
198 § Fakat arzu ve beklentilerinin aksine İsmâil aleyhisselâmın neslinden gelince gönülleri yatmamış, hatta hiç hoşlanmayarak olanca güçleriyle karşı çıkmışlardır. İkincisi, bu gelişmeye sempati ile bakmamışlardır, çünkü Resûlullah'ın (s.a.) zuhuruyla sahip oldukları avantaj ve liderlikleri ortadan kalkmıştı.

Bir hayrın, buradaki hayrın nübüvvet, İslâmiyet yahut Hz. Peygamber olduğu ifade edilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

[Aslah Fikrinin Reddi]

Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Bu âyet Mu'tezile'nin şöyle dile getirdikleri bir görüşü çürütmektedir: Herkese dinî açıdan en uygun olanı

[435] Râinâ (راعنا) kelimesi murâât (مراعاة) kökünden gelir. Buna göre bazı sahâbiler Resûlullah'tan kendilerini gözetmesi ve haklarını korumasını istemiş oluyordu. Allah Teâlâ onlara bunu yasaklamıştır, tâ ki Hz. Peygamber nezdinde hakları olup da buna riayet etmesini istemeleri gibi bir durum doğmasın. Bunun benzeri Allah'ın şu beyanıdır: "Onlar müslüman oldular diye seni minnet altına sokuyorlar. De ki: 'Müslümanlığınızı başıma kakmayın'" (el-Hucurât 49/7; *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37a).

(aslah) vermek Allah Teâlâ'ya her zaman vâciptir[436]. Şimdi, Allah için böyle bir şey söz konusu olsaydı rahmetini bazı kimselere özgü kılmasının bir anlamı kalmazdı. İkincisi, O, Allah büyük lütuf sahibidir, buyurmuştur. İnsanların nazarında lütufkâr, üzerine borç olanı değil, olmayanı lütfedip veren demektir, zira zaten vermek mecburiyetinde olduğu bir şeyi veren, yahut borcunu ödeyen kimse lütufkârlıkla nitelendirilemez. Şu halde bu ilâhî beyan, Cenâb-ı Hakk'ın büyük lütuf sahibi oluşuna, mecbur olmadığı bir lütufkârlıkla hak kazandığını ispat etmektedir. Eğer Allah'ın zâtına vâcip olsaydı "lütuf sahibi" değil, "adalet sahibi" buyururdu. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ
اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿١٠٦﴾

106. "Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak mutlaka onun daha hayırlısını veya dengini getiririz. Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmez misin?"

[Nesih ve Hikmeti]

Biz bir âyeti nesheder veya unutturursak. Ehl-i kelâm'dan bazıları şöyle dedi: Levh-i mahfûzdan siler, yahut arada bırakırsak. Şöyle de denildi: **Biz bir âyeti nesheder**, yani diğer âyet mukabilinde kaldırırsak § veya diğerine ter- 199
kedersek. Yine şöyle denildi: **Biz bir âyeti nesheder**, hükmünü ve kendisiyle amel edilmesini kaldırırsak, **veya unutturursak**, yani kırâat ve tilâvetini terk edersek. Âyetin tamamen kaldırılması câiz olduğu gibi hükmünün kaldırılıp metnin bırakılması da bazı sebeplere bağlı olarak câizdir. Birincisi neshin fiilen gerçekleşmesidir. Şu halde neshi inkâr edenin telakkisi kökünden yıkılmıştır, çünkü nesih fiilen vardır. Buna rağmen neshi inkâr eden, onun mahiyetini bilmemesinden inkâr eder. Nesih hükmün geçerliğinin belli bir zamanda sona ermesidir, bu yahudilerin ileri sürdüğü gibi bedâ (sonradan farkına varma) değildir[437]. İkincisi âyetle amel etmekte sevap bulunduğu gibi onu okumakta

---

436 "Yani Mu'tezile mensupları Allah'ın rahmetini birilerine özgü kılmasını ayrıcalık yapma şeklinde değerlendirmişler, dinin yararına olan bu tür lütuflarda mükellefler arasında eşitliği gerekli görmüşler, buna riayet edilmemesini de zulüm diye nitelemişlerdir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 37b).

437 "İmam şöyle demektedir: Yahudilerin neshi inkâr etmesi onun mâna ve mahiyetini bilmemelerindendir. Şayet bilselerdi şeriat ve hükümlerin neshedilişini inkâr etmezlerdi. Nesih

da vardır. Onun kendisiyle amel edilmesi sevabının kaldırılıp tilâvet sevabının devam etmesi mümkündür. Üçüncüsü birinci hükmün zaruret ve darlık haline, ikincisinin ise normal imkânların mevcudiyeti haline ait olmasıdır, şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere: "Kendiliğinden ölü hayvan (Allah adıyla boğazlanmadan ölen hayvan), kan, domuz eti ... size haram kılındı. Kim günaha meyletmeksizin açlıktan dolayı dara düşerse haram etlerden yiyebilir"[438].

200 § Bir de âyetin kendisinin (metninin) kaldırılıp okunmasının unutturulması (ve hükmünün devam etmesi) câizdir. Nitekim Hz. Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Biz Ahzâb sûresini Bakara sûresine denk tutardık, sonraları ondan bazı âyetler kaldırılmıştır (nesh), şu metin onlardan biridir: 'Yaşlı erkek ile yaşlı kadın zina ettiklerinde onları tereddütsüz recmedin'"[439].

Daha hayırlısını veya dengini getiririz. Farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki daha hayırlısını getiririz, yani bedenlere daha hafif gelen ve kolay uygulananını, "Oruç tutmaya gücü yetmeyenlere bir fakir doyuracak kadar fidye gerekir"[440] âyetinde olduğu gibi. Görüldüğü üzere oruç tutma emri bazı zamanlarda geçerli, bazılarında ise geçersiz hale gelmiştir, çünkü hüküm oruca güç yetirmekten ayrılıp fidyeye yöneldi. Ramazan gecelerinde yemek yemenin ve cinsel ilişkide bulunmanın önceleri yasaklanması, ayrıca kendiliğinden ölmüş hayvan gibi haram kılınan şeylerin yasaklanması hükmü de buna benzemektedir[441]. Zorluk veya zarurete bağlı olarak bunlar hakkında mubah ve

---

hükmün geçerliğinin belli bir vakitte sona ermesidir. Bunun sebebi hükmün vazedilişini gerektiren maslahatın (fayda, kamunun veya bireyin yararı) sona ermesi ve yeni zamanda, ilkinin sona ermesiyle başka bir maslahat için yeni hükmün beyan edilmesidir. Bununla birlikte birinci hükmün mevcut olduğu zamanda meşru ve maslahata uygun oluşu da kabul edilmelidir. Durum yahudilerin anladığı gibi sonradan farkına varma şeklinde değildir. Meselâ duyulur âlemde bir bina kurup da sonra amacına aykırı olarak hareket edip yanlış yaptığının farkına varan ve binasını yıkan adama benzemez. Duyulur âlemde neshin benzeri bu olmayıp doktorun şu biçimdeki davranışıdır. Doktor safra ve harareti baskın gelene safrayı kesen soğuk içecek kullanmasını emreder. Daha sonra safra ve hararetinin dindiği ve durumunun normale döndüğünü anlayınca soğuk içecekleri yasaklayıp mutedil olanlarını tavsiye eder. Tabibin bu davranışı bir sonradan farkediş hareketi ve bir çelişki değildir ..." (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 46b).

438 el-Mâide 5/3.

439 Buhârî, "Hudûd", 21, 22, 24; Müslim, "Hudûd", 12-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, VI, 243.

440 el-Bakara 2/184.

441 "Oruç gecesinde kadınlarınızla cinsel ilişkide bulunmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tövbenizi kabul etti. Artık onlara yaklaşabilir ve Allah'ın takdir ettiklerini isteyebilirsiniz.

helâl hükmü gelmeseydi biz sürekli haram oluşu bilecektik, halbuki mubahlık bedenler için daha hafif ve kolay bir uygulamadır.

Daha hayırlısını getiririz. Sevap ve sonuç açısından, denilmiştir. Bir de şöyle denildi: Daha hayırlısını getiririz, sağlayacağı fayda açısından, veya dengini, yine faydası açısından. Âyetteki "daha hayırlı veya dengi, hayr-misl" (مثل - خير) kavramları hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: **Daha hayırlısını getiririz**, bu, nesih sayesinde hayrın uyma konumunda, mislin ise emre muhatap olma konumunda size görünmesidir. Bu durumda neshi inkâr edenler ile kabul edenler ilk seviyeyi teşkil eden misli benimseme hususunda müşterek ve eşit hale gelirler. Ancak kabul edenler, nâsih niteliği taşıyan daha hayırlının ortaya çıkıp onu benimsemeleri sayesinde ötekilerine göre üstünlük kazanırlar. Bu meselenin örneği Beytülmakdis'e yönelerek namaz kılmaktır. Başlangıçta kıbleye yönelerek namaz kılma emrini benimseme noktasında müslümanların durumu yahudilerin konumu gibiydi. § Kıbleye yönelme emrinin ilk ortaya 301
çıkışı sırasında daha hayırlı (veya sadece hayırlı) olan şey müslümanlarca henüz bilinememiş, konu müphem kalmıştı. Neshi benimseyenin şahsında ve çevresinde (Resûlullah ve ashabı olabilir) zamanla şu husus ortaya çıktı ki yahudilerin bu meselede Resûl-i Ekrem'e uyması ille de onun kendisine uyulma hakkının gereği değil, nezdinde kesin delilin bulunması sebebiyledir. Neshi, bir uygulamayı kaldırıp yerine başkasını koyma konumunda gören kimse ise mensûhun yerine ruhsat ve helal olmayı (ibâha) koymuştur, ibâha hafifletme amacıyla gelir.

Neshin daima zor olanı değiştirmek için geldiğini düşünen kimseye, zina yapanlar hakkında nâzil olan âyetlerle karşı görüş ileri sürülmüştür. Böyleleri hakkında ilkin, "Onları ölüm alıp götürünceye kadar evlerde hapsedin"[442] buyrulmuş, daha sonra bu ceza çok daha ağır olan recm ile değiştirilmiştir, bunun da delili, "Cevabı benden alın, cevabı benden alın!" hadisidir[443].

Sabahın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye (tan yeri ağarmaya başlayıncaya) kadar yiyin, için" (el-Bakara 2/187).

442 en-Nisâ4/15.

443 Ubâde b. Sâmit'ten nakledildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cevabı benden alın, cevabı benden alın, Allah, zina eden kadınlar hakkında çıkış yolu belirlemiştir: Bekârın bekârla zinasının cezası 100 sopa ve bir yıl sürgün, üzerinden nikâh geçenin dengi ile zinasının cezası ile 100 sopa ve recmdir" (Buhârî, "Kefâlet", 1; Müslim, "Hudûd", 12-14; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 23; Tirmizî, "Hudûd", 8.)

Daha hayırlısını getiririz. meâlindeki beyanın bir yorumu daha var. O da önceki peygamberlere ait bazı (hissî) mûcizelerden ibarettir[444]. Mûcizeler kesin delillerdir. Buna göre anlam şöyle olur: Biz bir delili kaldırıp gözlerin algı alanı dışına çıkarırsak mutlaka kendini benimsetmekte ondan daha hayırlısını
238 yani kuvvetlisini § veya dengini getiririz. Şüphe yok ki nesih yoluyla sonra gelen mûcizeler (âyetler) kendilerini kabul ettirmeleri açısından görme algısının dışında kalanlara göre daha kuvvetlidir. Buna göre daha hayırlısını getiririz beyanı şöyle olur: ilkinden daha kuvvetli ve daha etkili bir delil getiririz, yahut da dengini.

Neshin hikmeti ve amacı nedir, diye sorulursa şöyle cevap verilir: Nesih inananlara yönelik bir imtihandır. Allah'ın, insanları, dilediği zamanda dilediği şeylerle imtihan etmesi tabiidir. Öyle ki zamanın bir döneminde bir şeyi emreder, sonra onu yasaklayıp başka bir davranış emrini verir. Bunda hikmet dairesinin dışına çıkmak söz konusu olmadığı gibi bedâ durumu da yoktur. Şüphe yok ki O, ezelden beri olanı ve olacağı bilmekte, yerli yerinde fiil işleyip hüküm vermektedir. Aşırıya kaçan söz söylemekten Allah'a sığınırız[445].

Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmez misin? Buradaki hitabın Resûlullah (s.a.) olması muhtemeldir. Bu durumda onun vasıtasıyla kastedilenler bir önceki âyette zikredilen Ehl-i kitab'ın kâfirleri ve ayrıca müşriklerdir. Allah Teâlâ dilediğine hayır indirmeye, bazılarını diğerlerine göre seçkin ve üstün kılmaya elbette kadirdir. Bunun yanında hitabı bilmiş olmasına rağmen yine Hz. Peygamber'e yönelik bulunması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda amaç hatırlatma ve dar zamanlarında ona mânevî güç vermedir. Yani zaten
203 sen Allah'ın her şeye kādir olduğunu bilmektesin. § Bu, "Bil ki Allah'tan başka ilâh yoktur"[446] meâlindeki âyete benzemektedir, burada da hitap Resûlullah'ın

---

444 "Denildi ki buradaki âyetten maksat hüccetin neshedilmesi ve geçmiş dönemlerde Allah'ın varlığı, birliği ve sıfatlarıyla ilgili hissî mûcizelerin ortadan kaldırılmasıdır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 38a).

445 "Allah Teâlâ, zâtının verdiği hüküm ve kararla şeriat ve hükümlerini sağlam hikmetler üzerine bina etmiş ve bunları kulların dünyaya ve âhirete yönelik dirliğine uygun biçimde vazetmiştir. İnsanların dirliğine vesile olan hususların zamanın, hal ve gidişlerin, ayrıca şahısların farklılığına bağlı olarak değişmesi akıl açısından tabiidir, sonuç olarak onlara ait hükümler de değişmeye açıktır. Her durumda yardımcımız Allah'tır. Duyulara hitap eden mûcizelerin (âyât) değişmesine gelince, Allah Teâlâ'nın farklı tecellilerle delil göstermesi tabiidir, bunun amacı, ne kadar değişik olursa olsun, yarattığı her şeyde birliğini kanıtlayan delillerinin bulunduğunun bilinmesidir. Bütün deliller hedefi gösterme açısından eşit olmakla birlikte onların bir kısmı gözlere daha belirgin, kalplere de daha etkili olabilir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 38b).

446 Muhammed 47/19.

tevhid ilkesine zaten vâkıf olduğu esasına dayanmaktadır. Biraz önce değindiğimiz üzere muhataplarına bildirip haber verme ihtimali de mevcuttur.

اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾

107. "Bilmez misin ki göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir. Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne bir yardımcı vardır."

Bilmez misin ki göklerin ve yerin hâkimiyeti Allah'a aittir. Bu ilâhî beyan da aynı çizgi üzerinde seyreder. Yani göklerin ve yerin hâkimiyetine sahip bulunan insanların bir kısmını diğerlerine göre seçkin ve üstün yapma kudretine de sahip olur; O, kâinatta dilediğine hükmeder, dilediği şeyi meydana getirir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Âyetin burada zikredilmeyen bazı olayların ardından gelmiş olması da mümkün olup bu yöntem Kur'ân'da çokça görülmektedir, ifadenin taşıdığı üslûp muhatabın (Hz. Peygamber'in) daralan gönlünü teskin etme amacına yönelik olarak kullanılır. Muhtevada göklerin ve yerin hâkimiyetinin Allah'a ait olduğunun özellikle belirtilmesinin sebebi insan bilgisinin bunlarla sınırlı bulunmasıdır, aslında bu âlemle birlikte âhiret âleminin hâkimiyetinin de O'na ait olduğu şüphesizdir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Sizin için Allah'tan başka ne bir dost ne bir yardımcı vardır. Bu kısım -her ne kadar zikredilmemişse de- âyetin bazı olayların ardından geldiğini göstermektedir.

اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

108. "Yoksa siz de (ey müslümanlar) daha önce Mûsâ'dan talep edildiği gibi peygamberinizden isteklerde mi bulunacaksınız? İmanı küfürle değiştiren kimse iyi bilsin ki doğru yoldan sapmış olur."

Yoksa siz de (ey müslümanlar) daha önce Mûsâ'dan talep edildiği gibi peygamberinizden isteklerde mi bulunacaksınız? Bu, güçlük çıkarmak için yöneltilen bir soru olup, "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana

inanmayacağız"[447] meâlinde yahudilerce problem çıkarmak için yöneltilen soruya benzemektedir. Denildi ki Resûlullah'ın muhatabı olan müşrikler -Hz. Mûsâ'nın muhataplarının peygamberlerinden sormaları gibi- aynı soruyu ken-
201 disine sormuşlardır. Yine denildi ki müşrikler Resûl-i Ekrem'den § Safâ tepesini altına çevirmesini istemişlerdir, şayet râvinin nakli sahih ise. Bir de şöyle denilmiştir: Müşriklerin talebi, "Bize meleklerin gönderilmesi veya Rabb'imizi görmemiz gerekli değil miydi?"[448] meâlindeki ilâhî beyanın muhtevasıydı; onların soru yöneltmesi doğru yolu ve hidâyeti bulmaya değil güçlük çıkarmaya yönelikti.

İmanı küfürle değiştiren kimse, denildi ki iman karşılığında küfrü tercih eden. Yine denildi ki âhiretin rahatlığı ve refahı karşılığında şiddet ve azabını tercih eden. Âyetin bu kısmı İbn Mes'ûd'un (r.a.) kırâatinde "kim iman karşılığında küfrü satın alırsa" meâlindeki lafızlarla yer almıştır. Bu yorumların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

Doğru yoldan sapmış olur, bu kısmın yorumunda orta yoldan, yolun takip ettiği istikametten ayrılan, yahut da hidâyet yoluna girmeyi başaramayan gibi açıklamalar yapılmıştır. Bunların hepsi aynı noktada birleşmektedir.

وَدَّ كَث۪يرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ ا۪يمَانِكُمْ
كُفَّارًاۚ حَسَدًا مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّۚ
فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِه۪ۜ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ
قَد۪يرٌ ﴿١٠٩﴾

109. "Ehl-i kitap'tan birçok kimse, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, ruhlarındaki kıskançlık yüzünden sizi imandan çıkarıp kâfir haline getirmek istemişlerdir. Yine de siz Allah'ın iradesini ortaya koyacağı güne kadar mukabelede bulunmayıp hoşgörülü davranın. Şüphe yok ki Allah her şeye kadirdir."

Ehl-i kitap'tan birçok kimse, ruhlarındaki kıskançlık yüzünden sizi imandan çıkarıp kâfir haline getirmek istemişlerdir. Âyette sözü edilen kimseler Resûl-i Ekrem'in ashabını Allah'ın dini olan İslâm'dan caydırıp kendi

[447] el-Bakara2/55.
[448] el-Furkân 25/21.

dinlerine çevirmek için ellerinden gelen gayreti sarfediyorlardı, tıpkı şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği gibi: "Ehl-i kitap'tan bir zümre sizi tuttuğunuz yoldan saptırmak istemişlerdir. Aslında onlar sadece kendilerini saptırırlar, ancak bunun farkına varmazlar"[449], "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir grubun söylediklerine kanarsanız sizi imanınızdan sonra kâfir haline çevirirler"[450], "Ey iman edenler! Küfür ve inkâr yolunu tutanlara uyarsanız sizi gerisin geriye döndürürler, bu durumda siz hüsrana uğramış olursunuz"[451]. Onların sergilediği bu davranışın sebebi -**Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- İslâm'dan önce sahip bulundukları liderliğin ellerinden çıkması korkusu, seviyesi düşük halk kesiminden sağladıkları menfaatlerinin yok olmasıydı. Bu sebeple onlar müslümanları eski dinlerine çevirmeyi arzu etmişlerdir.

§ Mu'tezile mensupları âyette yer alan **ruhlarındaki** (kendilerindeki) 305
kıskançlık yüzünden meâlindeki ilâhî beyanın ilk bakışta görünen (zâhirî) mânasına tutunarak bize karşı delil getirmek istemiş ve şöyle demişlerdir: Âyet haset eyleminin Allah nezdinden olmadığını göstermektedir, çünkü azîz ve celîl olan Allah hasedi kendi zâtından nefyederek Ehl-i kitaba nisbet etmiştir, ruhlarındaki kıskançlık yüzünden beyanıyla.

Buna şöyle cevap verilir: Hasedin Allah nezdinden olmadığı şeklindeki kanaatinizde haklısınız, biz de aynı kanaati paylaşır ve haset gibi kötü bir eylemi hiçbir şekilde Allah'a nisbet etmeyiz. Bunun yanında şöyle deriz: İnsanların teşebbüs etmesi üzerine haset fiilini onların şahsında yaratmıştır. Aynı şekilde pis ve iğrenilecek şeyler, yılanlar, akrepler ve benzerlerinin Allah Teâlâ'ya izâfe edilmesi câiz değildir. Hiçbir zaman, "Ey pisliklerin, yılanların ve akreplerin yaratıcısı!" gibi bir ifade kullanılamaz, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyin yaratıcısı olması açısından burada söylenilenlerin hepsi O'nun yaratığı ise de. Buna bağlı olarak Allah Teâlâ'nın teşebbüs halinde kulun yaptığı haset ve küfür fiilini yarattığını kabul eder, fakat haset ve küfrün Allah'a nisbet edilmesini câiz görmeyiz.

Mu'tezile mensupları bütün itaat ve iyiliklerin Allah katından olduğunu, fakat O'nun yaratma fiilinin eseri sayılmadığını ileri sürerler. Bir şeyin yani günahların (mâsiyetler) Allah'ın yaratığı olmayışının delili O'nun nezdinden gelmeyişi şeklinde belirlenseydi, O'nun katından gelenlerin mutlaka yaratığı bulunması gerekirdi. Fakat Mu'tezile bunu kabul etmemektedir. Şu halde on-

[449] Âl-i İmrân 3/69.
[450] Âl-i İmrân 3/100.
[451] Âl-i İmrân 3/149.

ların, günahların Allah'ın yaratığı olmadığı şeklindeki görüşlerinin bozuk, kökünden yanlış olduğu ve ilmî bir değer taşımadığı ortaya çıkmıştır.

Tekrar hatırlatalım ki Ehl-i kitabın haset göstermesinin sebebi nübüvvet ve risâletin kendi içlerinde olmasını istemeleri yahut da peygamberin çevresinde bolluk ve refahın ortaya çıkmasını arzu etmeleriydi, şu ilâhî beyanlarda işaret edildiği gibi: "Ona gökten bir hazine indirilmeli değil miydi?"[452], "Şu Kur'ân iki
200 şehirden birine mensup olan büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"[453]. §
Ehl-i kitabın kıskançlığı bu iki sebep yüzündendi.

Kendilerinden (ruhlarından) kaynaklanan haset, yani kendileri tarafından; yoksa Allah Teâlâ hasedi kendilerine emretmiş değildir, haset fiilini nihaî noktada Allah yarattığı için O'nun nezdindendir diye Allah'a nisbet edilemez, sadece emrettiği yahut mecbur kıldığı şeyler O'na izâfe edilebilir. Görmez misin ki bütün pislikler, kötü ve murdar şeyler ve şeytanlar, bunların hepsi Allah'ın yaratma fiilinin eseri olmakla birlikte O'nun nezdindendir diye Allah Teâlâ'ya nisbet edilemez. Söz konusu edilen haset de bunun gibidir. Şu da bilinen bir husustur ki Ehl-i kitap Allah'tan başka yaratıcı bir varlığın mevcudiyetini iddia etmiyorlardı ki âyette bu açıdan bir yadırgama yer almış bulunsun. Aksine onlar her şeyi doğrudan Allah'a nisbet ediyorlardı, âyetteki uyarı da bu anlayışlarına yönelik olmuştur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, yani Tevrat'ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin peygamber olduğu ve getirdiği dinin İslâm'dan ibaret bulunduğu hususu kendilerine açıklanmıştır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği üzere: "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"[454].

Yine de siz Allah'ın iradesini ortaya koyacağı güne kadar mukabelede bulunmayıp hoşgörülü davranın, bu ilâhî beyanın, müminlerin Ehl-i kitap'tan gördükleri eziyetin cezasını dünyada istemelerinin yasaklanmasına yönelik olması muhtemeldir ve bu hüküm neshedilmemiştir. Şöyle de denilmiştir: Âyette Allah'ın bu konudaki emri gelinceye kadar onlarla savaşmaya engel olma men hükmü vardır. Daha sonra şu âyet-i kerîme ile ilâhî emir gelmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen ... kimselerle savaşın"[455]. Bir de şöyle denilmiştir: Allah emrini gönderinceye kadar, yani azabını. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

452 Hûd 11/12.
453 ez-Zuhruf 43/31.
454 el-Bakara 2/146; bk. el-En'âm 6/20.
455 et-Tevbe 9/29.

Şüphe yok ki Allah her şeye kadirdir, azaba tâbi tutmaya, zulmettikleri kimselerin hakkını onlar namına almaya ve her şeye; bu ilâhî beyan neshedilmemiştir.

وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ﴿١١٠﴾

§ *110. "Namaz kılın, zekât verin. Önceden kendiniz için yaptığınız iyili-* 207
ği Allah katında mutlaka bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir."

[Namaz ile Zekâtın Önemi ve Hikmeti]

Namaz kılın, zekât verin. Azîz ve celîl olan Allah namaz kılmak ve zekât vermekle ilgili emrini Kur'ân'da çok defa tekrar etmiştir. Öyle ki nerede ise hiçbir sûre kalmamıştır ki bu iki husus orada birden fazla zikredilmiş olmasın. Bu olgu namaz ile zekâtın durum ve konumlarının yüce olması, Allah nezdindeki derece ve değerlerinin üstün bulunması sebebine bağlıdır. Bunun içindir ki Cenâb-ı Hak namaz ile zekâtı geçmiş peygamberlerin (Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun) şeriatlarına da koymuştur. Bu gerçeğin eseri olarak Hz. İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ'nın kendi sözleri veya Allah'ın onlara yönelik hitabı meyanında şu âyet-i kerîmelerin Kur'ân-ı Kerîm'de yer aldığına dikkat etmelisin. Hz. İbrâhim Cenâb-ı Hakk'a şöyle hitap etmiştir: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek kimseleri namazı devamlı kılanlardan eyle"[456]; yine Allah'ın Hz. Mûsâ ve Hârûn'a yönelik beyanı: "Mûsâ'ya ve kardeşine, 'Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve bu evleri namaz kılacak yerler haline getirin, namazlarınızı düzenli olarak kılın' diye vahyettik"[457]; Hz. Îsâ'nm şu sözü: "Allah yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti"[458]; Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı:"Allah şöyle buyurdu: 'Eğer namaz kılar ve zekât verirseniz ... mutlaka günahlarınızı bağışlayacak ve sizi eteklerinden nehirler akan cennetlere koyacağım'"[459].

Namaz ile zekâtın sahip oldukları bu önemin sebebi **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şudur ki namaz kul ile Allah arasındaki yakınlığı sağlar, bütün iyi davranışları bünyesinde toplar. Kulun Allah'a olan boyun eğiş ve itaat fiilinin

---

456 İbrâhîm 14/40.

457 Yûnus 10/87.

458 Meryem 19/31.

459 el-Mâide 5/12.

doruk noktası namaz içinde yer alır: Allah'ın huzurunda durmak, niyaz konumunda O'nunla konuşmak, Allah için eğilerek rükûa gitmek, secdeye kapanarak yüzünü toprağa sürmek gibi. Öyle ki bütün dinî duyguları Allah'a yönelik olma derecesinde bulunan bir kimseye, yaratıklardan herhangi biri için yüzünü yere sürme karşılığında dünyanın serveti verilmiş olsa bunu kabul etmez. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Zekât ise kalpler arasında ülfet ve birliğin sağlanması amacına yönelik olarak veren kimse ile diğer insanlar arasında etkili olan bir ibadettir. Zekâtta diğerlerine yönelik olarak şefkat ve merhamet unsurları bulunmaktadır. Bazılarına temas edilen sebeplerden ötürüdür ki Allah Teâlâ namaz ile zekâtın dindeki konumlarını yüceltmiş, durumlarını şerefli kılmış ve derecelerini üstün
305 mertebeye yükseltmiştir; bu unsurlara bağlı olarak § namaz ile zekâtı Kur'ân'da yer aldıkları hemen her yerde imanla paralel bir şekilde zikretmiş, ayrıca insanlar arasındaki kardeşliğin namaz ve zekâtla oluşacağını beyan buyurmuştur: "Müşrikler tövbe edip namaz kılar ve zekât verirlerse din kardeşlerinizdir."[460]

Namaz ile zekât aklen de gerekli görülen iki ibadettir. Çünkü namaz bütün iyi davranışları bünyesinde toplamakta, biraz önce de temas ettiğimiz üzere Allah'a yönelik boyun eğiş ve ürperişin doruk noktasına çıkışı namazda gerçekleşmektedir. Bu, nakil gelmemiş olsa da aklın gerekli bulduğu bir husustur. Benzer bir şekilde zekâtta da beşerî duygu ve arzuların arınmaya tâbi tutulması ve ayıklanması işlemi mevcuttur. Bu da akıl açısından gerekli olan hususlardan biridir.

Eğer denilirse ki: Namaz ile zekâtın farz kılınmasının hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Servet ve zenginlik, ayrıca bedenin bütün âfetlerden uzak kalma türünden olmak üzere Allah Teâlâ'nın kullarına yönelik ihsanlarını namaz ve zekât yoluyla izhar etmek azîz ve celîl olan Allah'ın lütfettiği nimetlerin şükrünü yerine getirme konumunda olur.

Eğer denilirse ki: İnsana bedenî ve malî açıdan verilen nimetlerin şükrünün edası yine kendi cinslerinden olmasının hikmeti ne olabilir, halbuki diğer nimetlerin şükrü kendi cinslerinden değildir?

Buna şöyle cevap verilir: Şükrün edası verilen nimetin cinsinin dışındaki bir şeyde gerçekleştiği takdirde durum şükretme konumundan çıkıp alışveriş ve mübadele şekline bürünür. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[460] et-Tevbe 9/11.

Bir de namaz ile zekâtın yanı sıra diğer ibadetlerin de farz kılınmasının sebebi şudur ki Allah Teâlâ bütün insanlara çeşitli nimetler lütfetmiştir, meselâ insanı tür olarak üstün konumda yaratmış, yeryüzündeki her şeyi onların emrine vermiş ve sayısız nimetleri ayaklarının altına sermiştir. Öyle ki bizzat çalışıp hak edileceklerin dışında, verilmemiş bir nimetin bulunduğunu kimse kabul etmez, işte bundan dolayıdır ki lütfettiği nimetlere mukabil Allah'a şükretmek insanlar için gerekli olmuştur.

§ Namaz, üzerlerinde Allah'a şükür borcu bulunan bedenin bütün organ- 200
larını çalıştırmayı içeren bir ibadettir. Şunu da ilâve etmek gerekir ki namazda insan bedeninde yaratılış gereği bulunan bütün yetenekleri son noktasına kadar iradî olarak kullanmak, kalbi niyet (ve Allah'a çevirme) yoluyla meşgul etmek, azabından endişe edip rahmetini ummak (havf ve recâ), hem zihni hem de aklı tâzim ve saygı ile uyanık halde tutmak gibi davranışlar bulunmaktadır. Sonuç olarak namaz kılanın her davranışı Allah'ın o noktadaki sınırsız nimetine mukabil bir şükür konumunda bulunur[461]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Servete mukabil şükretmenin durumu da bunun gibidir. Çünkü servet sahipleri dünya hayatında üstün konumda tutulmuş ve hayatın tadını almaları sağlanmıştır. Bu sebeple mallarının bir kısmını Allah için vermeleri emredilmiştir. Bir de yerküresi, içindeki her şeyle birlikte bütün insanların emrine verildiğine göre servete sahip olmayanlara yardım etmek gerekli olmuştur. Tâ ki Cenâb-ı Hakk'ın dünya ve âhiret saâdetini belirlediği yönden olmak üzere bütün insanlar yeryüzünün nimetlerinden faydalanmakta eşit hale gelsinler[462]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Önceden kendiniz için yaptığınız iyiliği Allah katında mutlaka bulacaksınız. Âyetin bu kısmı Mu'tezile telakkisinin aksini ifade etmektedir. Onlar şöyle demektedir: Büyük günah işleyen bir kimse namaz kılıp zekât verse, Allah yolunda cihad yapsa, hac görevini yerine getirse ve birçok hayır işlese de âhiret gününde bunlardan hiçbir şey bulamaz, onun bulacağı tek şey önce-

---

[461] "Namaz kıyam, rükû, sücûd ve kuud, elin gerekli yere konulması ve gözün başka yerlere bakmasından korunması merhaleleriyle bütün dış organların kullanılmasını içeren bir ibadettir. Durum iç organlar ve yetenekler açısından da buna benzemektedir, meselâ kalbin niyetle meşgul edilmesi, havf ve recâ duygularının sürdürülmesi, zihnin ve aklın tâzim ve saygı ile uyanık tutulması gibi. Tâ ki her organın fonksiyonu bu organa yönelik olarak kendisine verilen nimetin şükrünü eda etmiş ve elden geldikçe hakkını yerine getirmiş olsun" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 39a).

[462] "Yani Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiret mutluluğunu belirlediği yönden. Bu suretle zenginler fakirlere rızkın ulaşmasına vesile olmaları sebebiyle dünyada saygınlığa, âhirette de sevap ve mükâfata nail olurlar" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 39a).

den işlediği kebîredir. Mu'tezile'nin sergilediği bu davranış lütuf-kerem sahibi
210 ve cömert olan Allah'ın fiilinden değildir; Cenâb-ı Hak kendini böyle değil, §
söylediklerinin aksiyle nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: "Yaptıklarının en iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasında yer alacaktır. Bu kendilerine yapılan gerçekleşecek bir vaaddir."[463] Oysaki Mu'tezile önceden yaptıkları iyilikleri kabul etmeyeceğini ve günahlarını bağışlamayacağını ileri sürmektedir. Bu ise sınırı aşan bir ifadedir. Haddi aşan ifade kullanmaktan ve Allah hakkında hüküm vermekten yine Allah'a sığınırız. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Şüphe yok ki Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir, önceden yaptığınız iyilik ve kötülükleri. Bu, azîz ve celîl olan Allah'tan insanların kötülükten sakınmaları için bir uyarı ve iyilikleri işlemeleri için de bir teşviktir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ
قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

111. "Ehl-i kitap, 'Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek' dediler. Bu onların bir kuruntusudur. De ki: İddianızda haklı iseniz delilinizi getirin."

Ehl-i kitap, "Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek" dediler. Bu ilâhî beyan iki yoruma açıktır. Birincisi bu iddiayı her iki zümre de ileri sürmüş olabilir. Amaçları insanlara kendi aralarında uyum içinde bulundukları görünümünü vermek ve bu yolla dinlerine ilgi çekip kişileri İslâmiyet'ten soğutmaktı, ama gerçekte onlar anlaşmazlık ve düşmanlık atmosferi içinde bulunuyorlardı. Diğer ihtimal de sözü edilen iddiayı her bir zümrenin anlaşma içinde değil de ayrı ayrı ortaya atmasıdır. Bunun delili de, "Yahudiler, 'Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir' dediler, hıristiyanlar da, 'Yahudiler isabetli bir yolda değildir' dediler"[464] meâlindeki âyet-i kerîmedir. Bu ilâhî beyan iddianın iki grubun anlaşmasıyla değil herhangi bir muvafakat ve izin söz konusu olmadan her birinin ileri sürdüğü bir iddia konumunda bulunduğunu kanıtlamaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

463 el-Ahkâf 46/16.

464 el-Bakara 2/113.

Âyet-i kerîmede kendilerinden başkasının cennete girmeyeceğini söyleyen kimseye iddiasını kanıtlayacak delil getirme mecburiyetine temas edilmektedir; çünkü bahis konusu zümreler yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremeyecek demek suretiyle başkasının oraya girmeyeceğini söylemiş (nefy), bunun üzerine iddianızda haklı iseniz delilinizi getirin -yani sizden başkasının girmeyeceğine dair- denilmek suretiyle kesin delil göstermeleri istenmiştir.

Eğer denilirse ki: Yahudi ve hıristiyanlar, başkalarının cennete girme ihtimalini ortadan kaldırırken kendilerinin gireceğini iddia etme konumuna gelmiş oldular. Bu bakımdan onlardan, reddettikleri değil iddiada bulundukları meselede delil istenmiş olması gerekir.

§ Buna şöyle cevap verilir: Hayır, tartışmanın buna ihtimali yoktur, çünkü 211
onlar kendilerinin cennete gireceğini açıkça belirtmemiş, sadece başkalarının girişini reddetmiştir. Bu, "Şu eve falan falandan başkası girmez" diyen adamın ifadesine benzer; bu sözün kapsamında, "Bahis konusu falan falan girer" şeklinde bir muhteva yoktur, burada sadece başkalarının girişinin reddedilmesi mevcuttur. Olsa olsa şöyle diyebilirsin: Yahudi ve hıristiyanlar başkalarının cennete giremeyeceğini açık olarak söylemiş, kendilerinin gireceğini ise istidlâle dayanarak ileri sürmüşlerdir. Bu durumda onların istidlâli kanaatleri için değil açık iddiaları için delil istenir. Görmez misin ki azîz ve celîl olan Allah'ın, gerçek dışı beyanlarını ortaya koymak ve iddialarını reddetmek meyanında verdiği cevap kendilerinden başkasının cennete girmesini reddedişlerine yönelik olmuştur: "Hayır, kim olursa olsun kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah'a teslim eden kimse ..." cennete girecektir[465]. Yine, Resûlullah'tan, "Şahitsiz nikâh olmaz"[466] diye rivayet edilen hadise dikkat etmez misin? Bu ifadede şahit bulunduğu takdirde (başka bir şeye gerek kalmaksızın) nikâhın gerçekleştiği biçiminde bir hüküm yoktur, sadece şahit olmaksızın nikâhın olamayacağının açıkça belirtilmesi söz konusudur. Düşün ki, "Şahitsiz nikâh olmaz" diyen birine, "Neden şahit olmaksızın nikâh câiz değildir dedin?" diye sorulmaz. **Yahudi ve hıristiyanlardan başkası cennete giremez** meâlindeki beyan da bunun gibi olup bu ifadede onların cennete gireceğinin açık ispatı bulunmamakta, sadece başkalarının girmeyeceğinin açık iddiası yer almaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[465] el-Bakara 2/112.

[466] Tirmizî, "Nikâh", 15.

بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُٓ اَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ
عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

112. "Hayır, kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah'a teslim eden kimse için Rabb'inin nezdinde mükâfat vardır. Böyleleri ne korkacak ne de üzüleceklerdir."

Hayır, kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah'a teslim eden kimse. Biraz önce bu ilâhî beyanın yahudi ve hıristiyanlara cevap niteliği taşıdığını ve onların Allah hakkında hüküm verişlerine eleştiri yönelttiğini belirtmiştik. Şöyle: **Hayır**, cennete girer, **kâmil bir mümin olarak bütün varlığını Allah'a teslim eden kimse.**

Vechini Allah'a teslim eden kimse. Denildi ki inancını ve amelini Allah'a özgü kılan kimse veya kendini Allah'a teslim eden kimse. Vech (وجه) yani yüz organı zikredilerek zatın kastedilmesi mümkündür, "O'nun zatı hariç her şey
213 yok olmaya mahkûmdu"[467] meâlindeki beyanında olduğu gibi, § yani, "O hariç". Şöyle de denilmiştir: Esleme (اسلم), yani işini dinine havale edip samimi davranan. Bu mânalar birbirine yakındır. Kendini Allah'a teslim eden, yani kulluğunun bilincini taşımakla, "Allah çekişip duran birçok ortağın sahip olduğu bir adam ile yalnız bir kişiye bağlı ve ait olan (سَلَم) adamı misal verir"[468] beyanında olduğu gibi. "İslâm" kelimesinin mânası da budur: Varlığını Allah'a özgü kılıp ne mâbud kabul etme ne de ibadet etme açısından kimseyi ortak koşmaman.

Onun için Rabb'inin nezdinde mükâfat vardır. Böyleleri ne korkacak ne de üzülecektir. Bu kısmın mânasını daha önce açıklamıştık[469].

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى
لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ

---

467 el-Kasas 28/88.
468 ez-Zümer 39/29.
469 bk. el-Bakara 2/38 tefsiri.

لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

113. "Yahudiler, "Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir" dediler. Hıristiyanlar da, "Yahudiler isabetli bir yolda değildir" dediler. Oysaki her iki zümre de ilâhî kitabı okumaktadır. Kitâbı bilmeyenler de onların sözlerine benzer şeyler söylemişlerdir. Allah anlaşmazlığa düştükleri hususlarda kıyâmet günü hükmünü verecektir."

Yahudiler, 'Hıristiyanlar isabetli bir yolda değildir' dediler. Hıristiyanlar da, 'Yahudiler isabetli bir yolda değildir' dediler. Oysaki her iki zümre de ilâhî kitabı okumaktadır.

Eğer denilirse ki Cenâb-ı Hak yahudi ve hıristiyanları bu sözlerinden dolayı neden itâba muhatap kılmıştır, oysaki O, diğer bir âyette nebîsine (s.a.) şöyle demesini emretmiştir: "De ki: 'Ey Kitap ehli! Tevrat'ın, İncil'in ve Rabb'inizden size indirilen vahiylerin gereklerini yerine getirmedikçe isabetli yolu takip etmiş olamazsınız."[470] Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ nebîsine (s.a.), onlara Tevrat'ın gereklerini yerine getirmedikleri takdirde isabetli bir yol izlemiş olamayacaklarını söylemesini emretmiştir. Ama kendileri Tevrat'ın muhtevasını uyguladıkları takdirde -ki orada İslâmiyet'i benimseme ve Allah elçisi Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uyma emri vardır- nazarı itibara alınacak bir yolda bulunurlar. Bu ilâhî kelâmın anlamı **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Cenâb-ı Hakk'ın yahudi ve hıristiyanlara şöyle hitap etmiş olmasıdır: O sözü nasıl söyleyebilirsiniz, § oysaki elinizde -iyi düşünüp araştırdığı- 213
nız takdirde- gerçeği açıklayan, hak ile bâtılı birbirinden ayıran ve aranızdaki anlaşmazlığı ortadan kaldıran bir kitap vardır.

Burada şöyle bir fikir de yürütmek mümkündür ki yahudi ile hıristiyan zümrelerinden her biri diğeri için isabetli yol izlemediğini söylemiş, Cenâb-ı Hak da gerçek dışı beyanlarını ortaya koymak ve kendilerine cevap vermek üzere, "Hayır, Allah'a teslim olan kimse isabetli yoldadır" buyurmuştur; çünkü atalarından bu müsbet davranışı sergileyenler vardı. Diğer bir yorum da şöyle olabilir: Yahudi ve hıristiyanlar kendi iddialarını dile getirip Allah hakkında ulûhiyyet makamına lâyık olmayan şeyler söylerken isabetli bir yolda değillerdir, buna mukabil iki zümre ileri sürdükleri iddialarla birbirini yalanlarken isabetli bir yol izliyorlardı.

---

[470] el-Mâide 5/68.

Şöyle de denilmiştir: Yahudiler, "Hıristiyanlar din açısından isabetli bir yolda değildir" demek suretiyle, "Ne duruyorsun, Muhammed, bizim dinimize uy, görüyorsun ki hıristiyanlar isabetli yolda değildir!" demek istemiş, hıristiyanlar da yahudilere karşı aynı iddiayı ileri sürmüş ve aynı tavrı takınmıştır.

İslâm kelimesinin mahiyeti hakkında farklı fikirler öne sürülerek İslâm boyun eğiş ve teslimiyettir, İslâm davranışlar yoluyla samimiyetini ortaya koymaktır denmiştir. İslâm bütün varlığını Allah'a teslim etmek, yahut da bütünüyle inancını Allah'a özgü kılıp bunda ortak kabul etmemektir.

Kitabı bilmeyenler de onların sözlerine benzer sözler söylemişlerdi. Denildi ki bilmeyenler kitabı olmayanlar demektir ki maksat Arap müşrikleridir. Yine denildi ki bilmeyenler Kur'ân ve kitap okuyamayan ve muhtevasına nüfuz edemeyenler olup bunlar câhil kesimini teşkil eder.

Azîz ve celîl olan Allah İslâm'ı benimsemeyenlerin bilenleri ile bilmeyenlerini eşit durumda beyan etmiştir, çünkü içlerinden bilenler ilimlerinden faydalanmamak suretiyle hiçbir şey bilmeyenin durumuna düşmüştür. Biz bu konuyu daha önce, "Sağır, dilsiz ve kördür onlar" meâlindeki ilâhî beyanın tefsirinde anlatmış, azîz ve celîl olan Allah'ın lütfettiği âyet-mûcize ve diğer vasıtalardan yararlanmadıkları için onları bu sıfatlarla nitelediğini belirtmiştik[471].

213 **§ Allah anlaşmazlığa düştükleri hususlarda kıyâmet günü hükmünü verecektir.** Azap hükmünü, çünkü onlar kendi aralarında (bile bile) ayrılığa düşmüş ve Allah hakkında ulûhiyyet makamına lâyık düşmeyen sözler söylemişlerdir. Allah Teâlâ zâlimlerin uydurduğu yakışıksız sözlerden yüce, pek yücedir.

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فٖيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى
فٖى خَرَابِهَا اُو۬لٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَٓا اِلَّا خَٓائِفٖينَ لَهُمْ فِى
الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظٖيمٌ ﴿١١٤﴾

114. "Allah'ın mescid ve mâbedlerinde adının anılmasını engelleyen ve harap olmalarına gayret gösterenden daha zâlim kim olabilir! Böyleleri o mekânlara ancak korka korka girebilirler. Onlar için dünyada zillet, âhirette de büyük bir azap vardır."

---

[471] bk. el-Bakara 2/18 tefsiri.

Daha zâlim kim olabilir! Buyurur ki **Allah'ın mescid ve mâbedlerinde adının anılmasını engelleyenden** kendisine zulmedip itibarını düşürmekte daha ileri giden biri yoktur. **Mesâcidullah** terkibine farklı yaklaşım yapılarak denildi ki Allah'ın mescid ve mâbedleri yer küresinin tamamıdır. Resûlullah'ın (s.a.), "Yeryüzü ibadet yeri (mescid) ve temiz kılınmıştır"[472] hadisinin de belirttiği gibi arzın tamamı ibadete elverişlidir. Âyette işaret edildiği üzere küfür ehli müslümanları Allah'ın mescidlerinde adını anmalarına ve dinî etkinliklerini yapmalarına engel olmuşlardır.

Ve harap olmalarına gayret gösteren. Bu, "Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışırlar"[473] meâlindeki ilâhî beyana benzemektedir. Böyleleri o mekânlara ancak korka korka girebilirler, yani müslümanların ülkelerine ve şehirlerine ancak korka korka veya antlaşma ile girdikleri gibi, nitekim, "Yahudiler nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahdine ve müslümanların himayesine girmedikçe üzerlerine zillet damgası vurulmuştur"[474] meâlindeki âyet aynı hususa işaret eder, bu âyetteki "habl" (حبل) kelimesi ahid demektir. Böyleleri o mekânlara ancak korka korka girebilirler, beyanının bir yorumu da şöyledir: Allah'ın üzerlerindeki hakkı ve kendilerinin O'nu yüceltme görevi varken onların mescidlere girmesi ancak korku ve haşyetle olmalıdır. Çünkü mâbedler Allah'a ibadet etmek için edinilen ve onları saygın gösterme amacıyla O'na nisbet edilen mekânlardır[475]. Oysaki onlar mâbedlere tahrip amacı gütmek ve cemaatlerin Allah'a yönelik ibadetlerini engellemek üzere girmişlerdir.

§ Mesâcidullahın Mescid-i Harâm olabileceği de söylenmiştir. Şöyle ki 215
müşrikler Hz. Peygamber'in ve ashabının Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olmuş, onlar da geri dönmeye mecbur kalmıştı. Daha sonra azîz ve celîl olan Allah Mekke'nin fethini müyesser kılmış, bu defa da müşrikler korkarak girer hale gelmiştir; "Ey iman edenler! Şundan emin olun ki müşrikler mânevî kirliliğe bulanmış kimselerdir, o sebeple bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[476] meâlindeki ilâhî beyan konuya açıklık getirmektedir.

---

472 Buhârî, "Teyemmüm", 1; Müslim, "Mesâcid", 1-4.
473 el-Mâide 5/64.
474 Âl-i İmrân 3/112.
475 bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40a.
476 et-Tevbe 9/28.

Bir de şöyle denilmiştir: Allah mesâcidullah terkibi ile Beytülmakdis'i kastetmiştir. Nakledildiğine göre hıristiyanlar[477] Mecûsîler'in lideri olan Buhtunnasr'dan[478] yahudilere karşı yardım istemiş, giriştikleri saldırılarda mâbedleri tahrip edip hak dine mensup olanları öldürmüşlerdi. Daha sonra hak din mensupları yine mâbedler inşa etmişti. Ancak Hıristiyanlığa mensup olan bu mâbedlere korkarak ve gizlice girebiliyorlardı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Onlar için dünyada zillet vardır. Denildi ki âyetin bu kısmında yer alan hızy kelimesi cizye yahut da savaş anlamına gelir. Âhirette de büyük bir azap vardır.

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلٖيمٌ ﴿١١٥﴾

115. "Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır. Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir."

[Kıble ve Belirlenmesi]

Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır. Denildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashabından oluşan bir grup sefere çıkmışlardı; bu, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden önceydi. Namaz vakti gelmiş, ancak kıblenin yönünü belirlemede kesin sonuca kavuşamayarak şahsî tahminlerde bulunmuşlardı. Neticede kimi doğuya, kimi batıya yönelerek kılmış, farklı yönlere yönelmişlerdi. Bu durumla karşılaşan sahâbiler bilâhare Resûlullah'ın huzuruna çıkarak meseleyi arzetmişlerdi. işte bunun üzerine **nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır** meâlindeki âyet nâzil olmuştur.

216 § Âyetin bu kısmı ve nüzûl sebebi Şâfiî'nin, "Kıbleye isabet ederek kılmışsa namazı câizdir, değilse câiz değildir" şeklindeki kanaatini çürütmektedir. Âyette şu taraf değil de bu taraf diye bir belirleme bulunmayıp sadece doğu

---

[477] Müellifin herhangi bir değerlendirme yapmadan önem vermediği birinden naklettiği bu yorumun tarih açısından doğru olmadığı açıktır.

[478] M.Ö. 605-562 yıllarında Bâbil hükümdarlığını yürütmüş olup yahudi devletini yıkmış, Kudüs'ü ve Süleyman'ın mâbedini tahrip etmiştir (bk. Taberî, *Târih*, I, 318; Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, 380-381).

ve batı zikredilmiştir. Hadiste de doğu ve batıdan söz edilmektedir[479]. Şâfiî'nin görüşü biraz sonra zikredeceğimiz âyetin zâhirine bağlı kalmıştır. Bizim söylediklerimiz kıblenin net bir şekilde belirlenemeyip şahsî tahminin yapıldığı duruma aittir. Normal hallerde ise kıble, "Nerede olursanız olun yüzünüzü Mescid-i Hâram'a çevirin"[480] ilâhî emrine bağlıdır.

İbn Ömer radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre doğu da Allah'ındır, batı da, meâliyle başlayan âyet yolculuk halindeki nafile namazlar hakkında nâzil olmuştur[481]. Ancak bize göre biraz önce değindiğimiz üzere bütün namazlar içindir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Fe-semme vechullah (Allah'ın vechi [yüzü]) **oradadır.** Bu beyan hakkında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Allah'ın vechi oradadır, yani istediğiniz rızâsı oradadır veya Allah'ın kıblesi orasıdır. **Allah'ın vechi oradadır**: Allah oradadır; bu yorum daha önce temas ettiğimiz üzere[482] zatın (kendisi) kastedilerek vech kelimesinin kullanılabileceği yöntemine bağlıdır; yani Allah onlardan ayrı ve uzak değildir. Bunlardan başka Allah'ın rızâsı oradadır, Allah'ın rızâsına vesile edindiğiniz şey oradadır, mânası da verilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Sizi oraya yöneltenin vechi kendinizden yanlış bir davranışta bulunmadığı takdirde oradadır; tıpkı Resûlullah'ın (s.a.) oruçlu iken unutarak yiyen kimseye hitaben, "Seni Allah yedirmiş ve içilmiştir"[483] buyurması gibi. Bir de şu yorum yapılmıştır: Namazı eda etmekle hedeflediğiniz Allah'ın vechi ve rızâsına ulaşmanız o yönde mümkündür, yani hedefinize ulaşmış bulunuyorsunuz.

Kıbleye yönelmede farz olan tıpatıp isabet değil, kuvvetli bir zan ve en üst derecedeki kanaattir, zira Kâbe'nin ta kendisine yönelme imkânımız bulunmamaktadır. Aslında kıblenin belirlenmesi hiçbir yönüyle şüphe arzetmeyecek bir kesinlikle olmayıp sadece elden gelen fikrî gayretle gerçekleşir. Bu husus meselâ su, çamaşır-elbise § vb. gibi değildir. Bu nesneler aslında temiz olup 217
pislik (ibadete engel teşkil eden pislik) sonradan oluşur. Kişinin bunların aslî

479 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Doğu ile batı arası kıbledir" (İbn Mâce, "İkâme", 56; Tirmizî, "Mevâkîtü's-salât", 139).

480 el-Bakara 2/144, 150.

481 İbn Ömer'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Bu âyet sefer (yolculuk) esnasında nafile kılarken bineğinin seni çevirdiği yere doğru namaz kılman için nâzil olmuştur. Resûlullah (s.a.) Mekke'den dönerken bineğinin üzerinde namaz kılıyor ve başını Medine istikametine çevirmiş oluyordu" (Müslim, "Salâtü'l-müsâfır", 31-41; İbn Mâce, "İkâme", 56; Tirmizî, "Mevâkîtü's-salât", 139).

482 bk. el-Bakara 2/112 tefsiri.

483 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 359, 425; Buhârî, "Savm", 26; Müslim, "Sıyâm", 171.

hüviyetiyle temiz olanına ulaşması daima mümkündür. Kıble konusu ise tıpatıp kendisine isabet değil, araştırıp karar verilmesi esasına bağlanmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Allah rahmeti geniş olan ve her şeyi bilendir. Âyetin bu kısmında yer alan vâsi' (واسع) kelimesinin zengin veya cömert mânasına geldiği belirtilmiştir, çünkü kulların Allah rızâsına vesile kıldıkları şeyi kabul etmiş ve kıble konusundaki hareket alanlarını genişletmiştir. **Her şeyi bilendir**, içlerinden kurup niyet ettikleri şeyler.

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾

116. "Bir de, 'Allah evlât edindi' dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir. Hepsi O'nun iradesine boyun eğmiştir."

Bir de, "Allah evlât edindi" dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. Bu ilâhî beyanda Cenâb-ı Hakk'ın, hıristiyanların iddia ettiği yakışıksız şeylerden zâtını tenzih edişi ve iddialarının reddi vardır[484]. Âyetin mânası **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şöyledir ki duyulur âlemde çocuk sahibi olmak veya evlât edinmek buna ihtiyaç hissettiren üç sebepten birine bağlı bulunur: Baskın gelen şiddetli çocuk arzusunun yerine getirilmesi, hissettiği yalnızlığın şevkiyle arkadaşlık edeceği birine muhtaç hale gelmesi yahut da kendisini ezecek düşmanın defedilmesi için yardımını isteyeceği birine ihtiyaç duyması. Azîz ve celîl olan Allah herhangi bir şeye muhtaç olmaktan, yalnızlık hissine kapılmaktan veya düşmanına yenilmekten münezzeh olduğuna göre neden evlât edinsin?

Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir, Allah'a evlât nisbet edenlerin iddialarına cevaptır: Göklerin ve orada bulunanların, yerin ve oradaki her şeyin sahibi ve hâkimi olan varlık için herhangi bir ihtiyaç doğmaz ve hiçbir düşman O'nu yenilgiye uğratamaz, diye; zira bunların hepsi O'nun mülkü olup kendi planlamasının icrasına, emir ve tasarrufunun yürümesine hazır bulunur. Evlât edinme gibi bir şeyi talep etmesi ancak biraz önce değin-

---

484 "Hıristiyanlardan bu görüşü benimseyenler Nastûrîler olup, 'Îsâ gerçek mânada Allah'ın çocuğu olmayıp Cenâb-ı Hak onu evlât edindi' demişlerdir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40b).

diğimiz hususlardan birine mâruz kalması halinde bahis konusu olur. Oysaki Allah zâlimlerin ileri sürdüğü şeylerden yüce, pek yücedir.

§ Allah'a izâfe edilen evlât edinme iddiasının imkânsızlığı görüşüne "dost 216
edinme"[485] eylemine dayanarak karşı bir fikir öne sürülürse buna şöyle cevap verilir: Burada dostluk, dost edinecek varlığın özünden (cevherinden) olmayan biriyle oluşmaktadır, evlât ise sadece kendi özünden olur. Hüseyin (b. Muhammed en-Neccâr) bu kanaati benimsemiştir[486]. İkincisi, dostluk kişinin eskiden beri gerçekleştirdiği bazı eylemler sebebiyle konumunun yükselmesi ve mertebesinin üst derecelere çıkmasıyla oluşur; öylesi bu davranışlarıyla mükâfat anlamında dost edinilmeye hak kazanır. Birinin evlâdı olmaksa gerçekleştirilen bazı fiillerle değil, hak kazanacağı bir durum olmaksızın onun çocuğu olur. Allah Teâlâ çocuğun oluşmasına vasıta teşkil eden şeyi kendi zâtından uzaklaştırma bağlamında şöyle buyurmuştur: "O'nun eşi olmadığı halde çocuğu nasıl olabilir?"[487] Üçüncüsü Râvendî'nin şu yorumudur: Allah'ın zâtına evlât nisbet etme ya sadece bir isimlendirme -niteleme şeklinde veya gerçek mânasıyla olur. Dost diye isimlendirmenin gerçekleşme yönü bellidir ama bu ihtimal evlâdı olmakla nitelendirilmesinde bahis konusu değildir, evlâdın sadece bir isimlendirme-niteleme çerçevesinde Allah'a izâfesi hakkında da dînî bir izin gelmemiştir.

Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O'na aittir, meâlindeki beyana yönelik bir yorum daha vardır. Denebilir ki göklerde ve yerde bulunan herkes O'nun erkek ve kadın kullarıdır. Siz evlât sahibi olmaya şiddetle ihtiyaç duyduğunuz halde § köle ve cariyelerinizden evlât edinmeyi münasip görmezsiniz. 219
Peki, azîz ve celîl olan Allah'a -müstağni olmasına rağmen- aynı şeyi nisbet etmeyi nasıl yakıştırabilirsiniz? **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Her şey O'nun iradesine boyun eğmiştir. Âyetin bu kısmı için farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki göklerde ve yerde olan herkes, melekler, Îsâ, Üzeyir ve Allah'ın evlât edindiğini ileri sürdüğünüz diğerleri O'nun iradesine boyun eğmiş, Rab oluşunu benimsemiş, O'nun kulu olduklarını kabullenmiş-

485 Müellif, "Allah İbrâhim'i dost edinmiştir" (en-Nisâ 4/125) meâlindeki âyete işaret etmektedir (bk. *a.g.e.*, vr. 40b).

486 Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah en-Neccâr (ö. 220/835) -Mâtürîdî onu *Kitâbu't-Tevhîd*'inde el-Hüseyn diye anar- Neccâriyye fırkasının reisidir (bk. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 229; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, s. 217; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 75-77).

487 el-En'âm 6/101.

tir. Bir de kânitûn (قانتون) mutî'ûn (مطيعون) (itaat edenler) diye yorumlanmıştır, yani göklerde ve yerde olanların hepsi O'na itaat edip boyun eğmiştir. Şöyle de denilmiştir: Kânit (قانت) kâim (قائم) demektir. Ne var ki kâim iki şekilde olur. Biri ayakları üzerinde dikilip duran, diğeri de bir şeyi koruyup gözeten. Şimdi, buradaki kânit kavramıyla ayakları üzerinde dikilip duran mânasının kastedilme ihtimali bulunmadığına göre yorum Allah'a itaat etme ve üzerine düşen görevleri tesbit edip yerine getirme şekline döner; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Herkesin yaptığını gözetleyip kayda geçiren (Allah böyle olmayan putlar gibi olur mu?)"[488]. Burada Allah'ın gözetleyip kayıt altına aldığı şey kulun görevini yerine getirmesi ve ele geçirdiği rızıktır. **Hepsi O'nun iradesine boyun eğmiştir** meâlindeki beyanın bir yorumunun da insanların selim yaratılışlarının tenzih edilmesi şeklinde olabilir, zira herkesin fıtratı Rabb'ini evlât sahibi olma gibi ileri sürülen sıfatlardan tenzih eder[489]. Bir de şöyle söylenebilir: Hepsi O'nun iradesine boyun eğmiştir, genel bakışla bütün insanlar; şu âyet-i kerîmenin işaret ettiği gibi: "Onlara kendilerini kimin yarattığını soracak olursan, 'Şüphesiz ki Allah' diyeceklerdir."[490]

بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰٓى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ
فَيَكُونُ

117. "O, göklerin ve yerin sanatkârane yaratıcısıdır. Bir şeyin olmasına hükmedince sadece 'ol!' der, o da oluverir."

O, göklerin ve yerin sanatkârane yaratıcısıdır. Gökler ve yer mevcut (şey) değilken Allah onları ilkin yaratmıştır. Bedî' (بديع), mübdi' (مبدع) ve mübtedi' (مبتدع) aynıdır, mânaları da "benzerini kimsenin başaramadığı bir şeyi icat eden" demektir. Bu içerikten hareketle şahsî duygu ve düşüncelerine dayanarak
230 söz söyleyen veya fiil işleyen kimseye mübtedi' (مبتدع) denilmiştir, § daha önce öylesinin benzerini meydana getirmede kimsenin bulunmaması açısından. Bu ilâhî kelâmda Allah'ın evlât edindiğini söyleyen zümrelere karşı güçlü bir delil vardır. Bu kelâm şunu demektedir: Gökleri ve yeri hiçbir temel madde veya

---

488 er-Ra'd 13/33.

489 Semerkandî şöyle demektedir: "Bu yoruma göre âyette yer alan 'küll' (كل) kelimesi bütün yaratılmışları kapsar, çünkü bunların hepsinde sözü edilen hususa tanıklık özelliği bulunmaktadır. Bir önceki yorumda ise 'küll' (كل) ile insanların çoğu kastedilir. Bilindiği üzere dehrîler, tabiatçılar vb. Allah'ın varlığına inanmazlar" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 40b).

490 ez-Zuhruf 43/87.

vasıta olmadan yaratmaya güç yetiren Allah Îsâ'yı baba olmaksızın yaratmaya nasıl muktedir olmaz? İkincisi, sizin nazarınızda başarılması zor olup büyük önem taşıyan evreni yaratma fiiline yine sizin kriterlerinize göre iki harften ibaret bulunan "ol!" emriyle güç yetiren bir varlık Îsâ'yı baba olmaksızın var etmeye nasıl muktedir olmaz?

[Allah'ın Yaratması - Tekvîn Sıfatı]

Bir şeye hükmedip karar verince **sadece "ol!" der, o da oluverir.** Denildi ki ..., yani bir toplumun kökünden yok edilmesine hükmedince **sadece ona "ol!" der, o da oluverir. Kün fe-yekûn** (كن فيكون) ibaresi Allah'ın gerçekten kâf (ك) ve nûn (ن) harfleriyle "kün" (كن) demesi anlamına gelmez. Ancak bu anlaşılabilir tam bir mânayı en kısa sözle ifade edebilen bir ibaredir. Arap dilinde anlaşılabilecek bir muhtevayı iki harfle ifade edecek bundan daha kısa bir ifade tarzı bulunmamaktadır. Bunun dışındaki söyleme biçimleri bazı ek bağlantılar ve edatlardan ibaret olup muhtevalarına nüfuz etmek mümkün değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme, bir şeyi yaratmanın o şeyin ta kendisi olduğunu söyleyen kimseyi dolaylı bir şekilde reddetmektedir[491], çünkü Allah, "Bir şeye hükmedince" anlamında ve **izâ kadâ emren** (اذا قضى امرا) buyurdu, önce **kadâ** (قضى) sonra **emren** (امرا), ardından da **kün fe-yekûn** (كن فيكون) dedi. Tekvîn (تكوين) zaman ve oluşum açısından mükevven (مكوّن) ile aynı olsaydı fiilen yaratmayı (tekvîn) ifade etmek için önce "ol" onlamında **kün** (كن), sonra da "oluverir" anlamında **fe-yekûn** (فيكون) demesine gerek kalmazdı, yani kün emri aynı anda tekvînin (fiilen yaratma) kendisi olur ve şey (nesne, olay) vücut bulurdu. Şu halde sözü edilen ilâhî beyanın kuruluşu tekvînin mükevvenin aynı değil, gayrı olduğunu göstermektedir.

Şunun da belirtilmesi gerekir ki tekvîn sıfatı ya önceden yokken sonradan oluşmuştur veya ezelde mevcuttu. Önceden bulunmayıp sonra oluşmuşsa, § 231
bu oluşum ya kendi başına gerçekleşmiştir -ki bu mümkün olduğu takdir-

491 Allah'ın sıfatlarının zâtı gibi kadîm olduğu âlimlerce kabul edilmekle birlikte kâinatı yaratıp yönetmesini ifade eden fiilî sıfatları hakkında başta Mu'tezile ve kısmen Eş'arî kelâmcıları farklı bir tutum sergilemişlerdir. Bunun sebebi, Mâtürîdîler'ce tekvîn (oluşturmak, nesne ve olayları meydana getirmek) diye topluca ifade edilen fiilî sıfatların tecellisi olarak meydana gelen nesne ve olayların sonradan vücut bulmasıdır (hudûs). Dolayısıyla burada sıfatın (tekvîn) kadîm, eserinin (mükevven) hâdis olması problemi ortaya çıkmaktadır. Zaman unsurunun rol oynadığı bu meselede Mâtürîdî kelâmcıları sıfatın yani tekvînin kadîm olmasının eserinin yani mükevvenin de kadîm oluşunu gerektirmediğini kabul eder. Diğerleri ise aksini savunurlar.

de her konuda geçerli olur- veya başka bir oluşturma (ihdâs) sayesinde vuku bulmuştur. Bu ikinci durumda ise sonsuza kadar etkileşimler (birbirine bağlı ihdâslar) söz konusudur ki bunun yanlışlığı açıktır (teselsül). Sonuç olarak ihdâs ve tekvînin hâdis olmayıp Allah Teâlâ'nın ezelde onunla muhdis ve mükevvin diye nitelendiği ortaya çıkmıştır, tâ ki her şey O'nun murad ettiği zamanda vücut bulmuş olsun. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَٓا اٰيَةٌۜ كَذٰلِكَ قَالَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْۜ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْۜ قَدْ بَيَّنَّا الْاٰيَاتِ
لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

118. "Aşkın âlemin mahiyetini bilmeyenler, 'Allah bizimle konuşmalı veya tarafımıza maddî bir mûcize gelmeli değil miydi?' dediler. Onlardan önce gelenler de aynen kendi söyledikleri gibi söylemişlerdi. Kalpleri ne kadar birbirine benzemiş! Gerçekte biz, hakikatleri bilip kavramak isteyenlere âyetleri açık ve anlaşılır kıldık."

Aşkın âlemin mahiyetini bilmeyenler, "Allah bizimle konuşmalı veya tarafımıza maddî bir mûcize gelmeli değil miydi?" dediler. Bu ilâhî beyan hakkında birkaç yorum ortaya konulmuştur. Denildi ki bilmeyenler, gerçekte bildikleri halde birikimlerinden faydalanmadıkları için Allah tarafından böyle nitelendirilmiştir. Yine denildi ki Rab'lerinin birliğini **bilmeyenler** olup onlar da Arap müşriklerinden ibarettir. Bunlar Hz. Peygamber'e (s.a.), "Allah bizimle konuşmalı veya senin elçisi olduğunu bildiren bir âyet bize gelmeli değil miydi?" şeklinde hitap etmişlerdi. **Bilmeyenler**, Allah'ın kendileriyle konuşmasını temenni edecek bir dereceye ulaşamadıklarını bilmeyenler, demektir de denilmiştir. Bir de şu yorum yapılmıştır: Allah'ın kendileriyle konuştuğunun ve gerek vahiy yoluyla gerekse Peygamber'ine nübüvvetini kanıtlayan âyetler (mûcizeler) vermek suretiyle gerçekleri haber verdiğinin farkında değildirler, buna rağmen inat göstermeye devam ederler.

Onlardan önce gelenler de aynen kendi söyledikleri gibi söylemişlerdi. Denildi ki **onlardan önce gelenler** İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'ya Arap müşriklerinin Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme söyledikleri gibi söylemişlerdi. Müşriklerin talebi şöyleydi: "Huzurumuza çıkmayı arzu etmeyenler, 'Bize me-

lekler indirilmeli veya Rabb'imizi görmeli değil miydik?' dediler"[492]. Âyetin bu kısmı için, "Yahudiler hıristiyanlar gibi veya hıristiyanlar yahudiler gibi talepte bulundular" şeklinde de yorumlar yapılmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Kalpleri ne kadar birbirine benzemiş! Denildi ki kalpleri küfür ve dü- 222
şüncesizlikte birbirine benzemiş. Yine denildi ki kalpleri söyleyiş ve isteyişte birbirine benzemiş, çünkü onlar gerçek olanı sormak için değil, güçlük çıkarmak için istekte bulunmuşlardır.

Onlardan önce gelenler de aynı şeyi söylemişlerdi, iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi âyette yer alan muhteva. İkincisi gerçeği arama statüsünde değil, güçlük çıkarıp zorbalık taslama talebi; zaten Allah Teâlâ doğru yol peşinde bulunan için irşad âyetlerini göndermiş ve göstermiştir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Gerçekte biz, hakikatleri bilip kavramak isteyenlere âyetleri açık ve anlaşılır kıldık. Şöyle denildi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin, inadından vazgeçip inanmak ve tasdik etmek isteyen için Allah elçisi konumundaki durumunu ortaya koyduğumuz âyet ve delillerle açıkladık.

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

119. "Biz seni (ey Muhammed!) müjdeleyici ve uyarıcı bir peygamber olarak hak (ve Kur'ân) ile gönderdik. Sen cehennemliklerden sorumlu olacak değilsin."

Biz seni hak ile gönderdik. Denildi ki **biz seni**, ey Muhammed, muhataplarını tevhid inancından ibaret olan hakka davet etmen için **gönderdik. Hak ile (bi'l-hak)** ifadesi Kur'ân'la, kesin delil ve âyetlerle şeklinde de yorumlanmıştır. İtaat edene **müjdeleyici,** isyanda ve emrine muhalefette bulunanı cehennem ateşiyle **uyarıcı.** Bir de şöyle denildi: **Hak ile** Allah'ın insanlar üzerindeki ve onların birbirlerine karşı olan haklara dikkat çekmen ve yerine getirilmesine kılavuzluk etmen amacıyla.

Sen cehennemliklerden sorumlu değilsin. Bütün bunlardan sonra sen artık cehennemliklerden sorumlu değilsin, anlamında olması mümkündür. Nitekim bu ilâhî beyanın gelişinden sonra Resûlullah'ın onlardan sorumlu tu-

---

492 el-Furkān 25/21.

tulduğu nakledilmemiştir. Bu durumda beyan gayptan haber vermesi açısından Hz. Peygamber için bir mûcize özelliği taşır.

2/10 § Denildi ki Resûlullah (s.a.), "Keşke anne babamın ölüm sonrası hayatta ne yaptıklarını bilsem!" temennisinde bulunmuş, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir[493].

Âyetin bu kısmının ilk kelimesinde (لا تسأل) farklı iki okuyuş vardır. Biri te'nin (ت) üstün harekesiyle (lâ tes'el: sorma) şeklinde olup biraz önce naklettiğimiz rivayetle bağlantılıdır. Bununla birlikte aynı kelimeye şöyle bir mâna da verilebilir: Cehennemliklerle vakit geçirmemelisin, bu senin için bir külfet ve gereksiz bir meşgale olur. Bir de ta (ت) harfinin ötreli okunmasıyla sen cehennemliklerden sorumlu değilsin. Yani sen, ey Muhammed! Cehennemliklerin kalp hayatından sorumlu değilsin. Bu yorum şu âyet-i kerîmelerin muhtevasıyla benzerlik arzeder: "Siz onların yaptıklarından sorumlu değilsiniz"[494], "De ki: 'Allah'a itaat edin, Resûl'üne de itaat edin. Eğer yüz çevirirseniz şüphe yok ki onun sorumluluğu kendisine yüklenen, sizin sorumluluğunuz da size yüklenen görevlerdir"[495], "Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez"[496] ve benzerleri.

وَلَنْ تَرْضٰى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارٰى حَتّٰى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ بَعْدَ الَّذ۪ي جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَص۪يرٍ ﴿١٢٠﴾

120. "Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. De ki: Allah'ın rehberliği tek doğru rehberliktir. Sana yeterli bilgi geldikten sonra onların arzu ve heveslerine uyacak olursan artık kendin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur."

Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. Millet (ملة) kelimesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Milletin sünnetten (din anlayışı) ibaret olduğu söylenmiştir, "Allah'ın

---

493 Bu rivayetin nakli ve değerlendirmesi için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, I, 516; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 92.

494 el-Bakara 2/134, 141.

495 en-Nûr 24/54.

496 el-En'âm 6/164.

adı, Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile"[497] meâlindeki hadiste ve "İbrâhim'in temsil ettiği tevhide bağlı din anlayışına tâbi olan kimse"[498] anlamındaki âyette olduğu gibi. Başka bir yoruma göre millet din demektir. Nitekim Hz. Peygamber'in, "İki farklı dine (millete) sahip olan kişiler arasında veraset hakkı oluşmaz"[499] beyanındaki millet kavramı bu mânadadır. Bir de şöyle bir yorum yapılmıştır: Bu âyetteki millet kıble mânasına gelir, şu âyetin muhtevasında görüldüğü üzere: "Şundan emin ol ki (Resûlüm!) Ehl-i kitaba her türlü âyet ve mûcizeyi getirsen bile senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin."[500] Azîz ve celîl olan Allah bu beyanıyla, Resûl'ünde mevcut bulunan, "Ehl-i kitabın dinine ve kıblesine uyacakları" yolundaki ümidin gerçekleşmeyeceğini bildirmiştir, § zira onlar din ve kıble tercihini, gerçeği araştırıp be- 224
lirginlik kazanması ve kesin delilin bağlayıcılığına değil şahsî arzularına göre yapmaktadır. Şöyle ki hıristiyanların kıblelerini doğu olarak belirlemelerinin sebebi Hz. Îsâ'nın yaşadığı dağın doğuda bulunuşuydu, "Meryem ailesinden ayrılarak doğu tarafındaki bir yere çekilmişti"[501] meâlindeki beyanın ifadesiyle. Yahudiler ise batı tarafını tercih etmişti, çünkü Mûsâ aleyhisselâma risâlet verildiği ve Rabb'i kendisiyle konuştuğu sırada batıda bulunuyordu, "Mûsâ'ya emrimizi yönelttiğimiz zaman sen (Resûlüm) batı yönünde bulunmuyordun"[502] meâlindeki beyanında belirtildiği üzere.

Müslümanlara gelince, onların Kâbe'yi (Allah üstünlüğünü dâim kılsın) kıble olarak tercih etmeleri şahsî arzularına değil, ilâhî emre bağlıydı. Akıl da Kâbe'nin kıble olmasını gerekli görür, zira Kâbe dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen insanların yöneldiği bir merkezdi. Sonraları namaz için bir yöne dönülmesine ihtiyaç duyulunca, o mekân insanlar için yönelinecek en lâyık bir konum kazandı.

Ne yahudiler ne de hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça seni asla benimsemeyecektir. Azîz ve celîl olan Allah Resûl'üne hitap ederek, dinler hakkındaki anlayış ve iddialarının farklı olması sebebiyle yahudi ve hıristiyanları memnun etmeye güç yetiremeyeceğini haber vermektedir.

---

497 İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem cenazeyi kabre indirirken, "Allah'ın adı, Resûlullah'ın sünnet ve yöntemi ile" derdi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 27, 40, 59, 69; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 65; Tirmizî, "Cenâ'iz", 54).

498 en-Nisâ 4/125; en-Nahl 16/123.

499 Buhârî, "Hac", 44; Ebû Dâvûd, "Ferâ'iz", 10; Tirmizî, "Ferâ'iz", 15.

500 el-Bakara 2/145.

501 Meryem 19/16.

502 el-Kasas 28/44.

[Peygamberin Mâsum Oluşu - İsmet Sıfatı]

Eğir denilirse ki: Allah Teâlâ zaten uymayacağını bildiği halde Resûl'ünü sözü edilen zümrelerin dinlerini benimsemekten niçin sakındırmıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Günahlardan korunmuş olma (mâsumiyet - ismet) sınava tâbi tutulma ilkesini ortadan kaldırıp bertaraf etmez. Sınav günahlardan korunmuş olma halinde bile iki sebeple geçerli olur. Birincisi, peygamberin geçmişteki mâsumiyeti şu andakini gerekli kılmaz. İkincisi, bazı şeylerin kendisine yasaklanmasına en çok lâyık olan kimse ismet sıfatına mahzar kılınan insandır, şu sebeple ki yasağın bulunmaması halinde konu mubaha dönüşeceğinden mâsum olma özelliği kişiden kalkmış olur. Bundan dolayıdır ki tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmedeki beyan Ehl-i kitabı memnûn
225 edecek davranışı engellemeye yönelik olmuştur, § her ne kadar Resûlullah ilke olarak böyle bir davranıştan korunmuş ise de. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.** İlâhî emir ve nehyin mâsum olana da yönelmesinin kabul edilmemesi halinde mâsum olana ait faydanın ortadan kaldırılması bahis konusudur, çünkü ismet, emri yerine getirmesi ve yasaktan kaçınması için kişinin koruma altına alınması demektir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

De ki: "Allah'ın rehberliği tek doğru rehberliktir." Şöyle mâna verilmiştir: Hak din, yahudi ve hıristiyanların şahsî arzuları, âyet ve mûcizeleri red, inkâr ve inatçı direnişle karşılama çizgisinde tercih ettikleri değil, İslâm ehlinin Allah'ın emri, gönderdiği âyet ve mûcizeler çizgisinde tercih ettiği ilâhî dindir. Sana yeterli bilgi geldikten sonra onların arzu ve heveslerine uyacak olursan, buradaki hitabın Resûlullah'a değil de ashabına ve ondan sonra onun dinine girip kendisini tasdik edenlere yönelik bulunması da ihtimal dahilindedir. Bu üslûp Kur'ân'da yaygın olup, ilk muhatap Resûl-i Ekrem iken asıl kastedilenler başkaları olur.

Artık kendin için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur. Bu beyanın ilk bakışta görünen mânası şöyledir: Seni savunacak bir dost ve azaptan koruyacak bir yardımcı bulamazsın. Bunun yanında, "Sana yardımı sayesinde Allah'ın uygulayacağı azap kudretini etkisiz hale getirecek bir yardımcı bulamazsın" şeklinde bir anlama gelmesi de muhtemeldir.

اَلَّذ۪ينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِه۪ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِه۪
وَمَنْ يَكْفُرْ بِه۪ فَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

121. "Kendilerine kitap verdiklerimizden muhtevasının gereklerine riayet ederek okuyanlar vardır. İşte kitaba iman eden onlardır. Onu inkâr edenler ise hüsrana uğrayanların ta kendileridir."

Kendilerine kitap verdiklerimiz. Denildi ki Cenâb-ı Hak **kitap** ile Tevrat veya İncil'i murad etmiştir; Kur'ân'ı kastettiği de söylenmiştir. Kitâbı Tevrat ve İncil'e yorumlayanlar âyetin bu kısmında bir vav (و) harfinin dolaylı olarak bulunduğunu kabul ediyorlar; buna göre Allah şöyle buyurmaktadır: **Kendilerine kitap verdiklerimiz ve muhtevasının gereklerine riayet ederek onu okuyanlar, işte kitaba iman eden onlardır**, yani onu hakkıyla okudukları takdirde kendisine iman etmiş olurlar. Bir de şöyle denildi: **Onu hakkıyla okurlar**, yani gereğince amel ederler, onda Hz. Peygamber'in niteliğine dair olan âyetleri gizlemeyen ve tahrif etmeyenler. İşte kitaba iman eden onlardır. Bunlar Ehl-i kitap'tan müslüman olanlardır. Bazıları da **onu hakkıyla okurlar** meâlindeki beyanını ona hakkıyla uyarlar anlamını vermiştir ki yorumlar aynı noktada toplanır. Âyetteki kitap kelimesini Kur'ân'a yorana göre onu hakkıyla okuyan Resûlullah'ın (s.a.) ashabıdır.

يَا بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّت۪ٓي اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَنّ۪ي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَم۪ينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْز۪ي نَفْسٌ
عَنْ نَفْسٍ شَيْـًٔا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَاِذِ ابْتَلٰٓى اِبْرٰه۪يمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَاَتَمَّهُنَّ قَالَ
اِنّ۪ي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ اِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّت۪ي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي
الظَّالِم۪ينَ ﴿١٢٤﴾

§ 122. "Ey İsrâiloğulları! Lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere 226
göre üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın."

123. "Öyle bir günden korkun ki kimse başkasının yerine bir ödeme yapamaz, kimseden fidye kabul edilmez, kimseye de şefaat fayda vermez. O gün inkârcılara herhangi bir yardımda da bulunulamaz."[503]

124. "Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i birtakım buyrukları ile imtihan etti. İbrâhim bunları yerine getirince Allah, 'Ben seni insanlara önder yapacağım' dedi. İbrâhim, 'Neslimden de' diye niyazda bulununca Allah şöyle cevap verdi: Benim ahdim zâlimleri kapsamaz."

[Allah'ın İmtihan Etmesinin Anlamı]

Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i birtakım buyrukları ile imtihan etti. İbrâhim bunları yerine getirince. Şöyle denildi: Duyulur âlemde deneyip imtihana tâbi tutmak, sınanan kimsede gizli kalıp sınayınca bilinmeyen hususların mahiyetini öğrenmek ve böylece açıklığa kavuşmayan yönlerin bilgisine sahip olmak demektir. Duyu ötesinde ise bu durum söz konusu değildir, çünkü azîz ve celîl olan Allah her vuku bulanı ve sonsuza kadar zamanı gelince vuku bulacak olanları ezelden itibaren bilmektedir.

Allah'ın kulunu sınava tâbi tutması birkaç şekilde yorumlanır. Birincisi, bir şeyi emretme veya ondan sakındırma konumunda bulunur. Bu ilâhî fiil emir-nehiy statüsünde tezahür ettiği için Allah Teâlâ'nın kulunu imtihanı diye nitelendirilir. İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın vuku bulacağı şekilde ezelde bildiği bir şeyin fiilen vuku bulması[504] ve ilminde ileride vuku bulacak diye yer alan bir hususun gerçekte olması içindir. Nitekim, "Andolsun ki içinizden cihad edenler ile sabır gösterenleri bilmemiz ve haberlerinizi herkese duyurmamız için sizi imtihana tâbi tutacağız"[505] meâlindeki âyet bu hususa işaret etmektedir; "içinizden cihad edenleri bilmemiz için cihadı var olmuş bilmemiz için", ezelde var olacak diye bildiği gibi. "Gizliyi de aşikâreyi de (gayb-şehâdet) bilendir"[506] meâlindeki beyanı da buna benzemektedir; gaybı bilmesi meydana getirileceğini bilmesi, şehâdeti bilmesi de var olmuş olarak bilmesidir. Buna göre biraz

---

503 Bu iki âyetin tefsiri için bk. el-Bakara 2/47-48.

504 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ ezelde bu kişiden itaatin, şundan da isyan vuku bulacağını bilmiştir. İşte bu ilâhî ilmin doğrultusunda onu emretmiş veya yasaklamıştır, tâ ki aynı şeyi bu kez vuku bulmuş olarak bilsin. Böylece sözü edilen itaat veya isyan oluşmadan önce nasıl biliniyor idiyse emir ve nehiyden sonra aynı şekilde bilinmiş olur. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilmi var olmuşa da henüz var olmamışa da (mevcut-madûm) taalluk eder, arada hiçbir fark olmaksızın. Bir şey eğer ma'dûm ise Allah onu ma'dûm olarak bilir, mevcut ise mevcut olarak bilir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 42a).

505 Muhammed 47/31.

506 bk. el-En'âm 6/73; et-Tevbe 9/94, 105.

önce geçen âyetin mânası: "Tâ ki Allah'ın onlardan cihad edecek diye bildiği kimse mücahid olarak fiilen vücut bulsun ve yine onlardan sabır gösteren kimse fiilen bulunsun."

Şimdi, Cenâb-ı Hakk'ın İbrâhim'i (a.s.) imtihan ettiği kelimeler (buyruklar) konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazı âlimler sözü edilen kelimeler En'âm sûresinde zikredilen hususlardır, demiştir: § "Gecenin karanlığı basınca 227
bir yıldız gördü", ayı doğarken gördü, güneşi doğarken gördü[507], nitekim kavmine karşı, "İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir"[508] buyurarak ortaya koyduğu deliller de bunlardı. Bir de şöyle denildi: Allah Teâlâ Hz. İbrâhim'i on şeyle sınava tâbi tutmuş, o da bunları yerine getirmişti; bunların beşi başı, beşi de bedeniyle ilgiliydi. Ne var ki bunda önemsenecek bir hikmet yoktur, bu tür mükellefiyetleri herkes yerine getirebilir. Söz konusu sınavda asıl hikmet nakledildiğine göre onu, atıldığı ateşle sınamasıydı. İbrâhim sabır ve metanet gösterdi, öyle ki Cebrâil kendisine, "Benden yardım istiyor musun?" diye sorunca, "Senden mi, hayır!" cevabını vermişti[509]. Bundan başka Hz. İbrâhim aile fertlerini suyu, ekini ve ağacı bulunmayan bir vadide iskân etmekle, ardından küçük yaşta bulunmalarına rağmen onları bu vadide, susuz, yiyeceksiz ve gölgesiz bırakıp yanlarından ayrılmakla imtihana çekildi. Ayrıca Şam'a hicret etmek ve oğlunu kurban etmekle de sınava tâbi tutuldu. Hülâsa Hz. İbrâhim hiçbir peygamberin benzeri ile sınanmadığı şeylerle imtihan edildi, hepsini sabır ve metanetle karşıladı. Kanaatimce derinlik ve enginlik sözünü ettiğim bu hususlarda bulunmaktadır.

Bu âyetin başlangıç kısmında farklı bir kırâate bağlı başka bir yorum var: **Bir zamanlar Rabb'i İbrâhim'i bir takım buyruklarla imtihan etti.** İbrâhim kelimesinin ötre, Rab kelimesinin de üstün okuması şeklinde. Bu durumda

---

507 "Gecenin karanlığı basınca bir yıldız gördü ve 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca, 'Batıp kaybolanları sevmem' dedi. Ayı doğarken görünce, 'İşte Rabbim bu!' dedi. O da batınca, 'Doğrusu Rabbim bana rehberlik etmezse mutlaka yolunu şaşırmış topluluklardan olurum' dedi. Nihayet doğuşu sırasında güneşi görünce, 'Artık Rabbim bu olmalıdır, çünkü bu hepsinden büyüktür' dedi. Fakat o da batınca, 'Ey kavmim! Benim sizin tanrı diye Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden artık hiçbir ilgim yoktur' dedi" (el-En'âm 6/76-78).

508 el-En'âm 6/83.

509 Kurtubî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "İbrâhim'i ateşe atmak için bağladıkları zaman şu niyazda bulunmuştur: 'Senden başka tanrı yoktur. Âlemlerin Rabb'i olan seni yüceltirim. Övgüler sana, mülk senindir. Şerikin yoktur.'" Resûlullah sözlerine şöyle devam etti: "Sonra onu mancınıkla geniş bir alandan fırlattılar. Cebrâil karşısına çıkıp, 'İbrâhim! Herhangi bir talebin var mı?' diye sordu. 'Senden mi, hayır!" diye cevap verdi. Cebrâil, 'Rabb'inden iste!" dedi. 'O'nun halimi bilmesi istememe ihtiyaç bırakmaz' cevabını verdi" (Kurtubî, *el-Câmi'*, XI, 303; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, II, 250).

mâna -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şöyle olur: İbrâhim Rabb'inden bazı kelimeler(le) istedi, O da verdi. Bu (müfessir) Mukâtil'in yorumudur. Buna göre İbrâhim şöyle demiştir: Rabbim! Beni insanlara önder yap. Allah: Olur, buyurdu. Şu mekânı emin bir yer yap! Allah: Olur, buyurdu. İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar dedi, Allah: Olur, buyurdu. Yine İbrâhim, Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster, tövbelerimizi kabul et, şüphe yok ki tövbeleri kabul eden ve merha-
238 met dağıtan sen, yalnız sensin!'[510] dedi, Allah: Olur, buyurdu. § Burayı emin bir şehir yap dedi, Allah: Olur, buyurdu; Halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır[511] dedi, Allah: Olur, buyurdu. İbrâhim bunları ve benzerlerini Rabb'inden talep etti, O da verdi.

Ben seni insanlara önder yapacağım. Kendisine uyulan bir Allahelçisi yapması anlamı taşıması mümkündür, çünkü farklı inançlara bağlı din mensupları onun dinî önderliğini ve nübüvvetini benimsemiştir. Bunun yanında âyetteki imam kavramının devlet başkanlığı ve hilâfet olarak düşülmesi de muhtemeldir.

İbrâhim, "Neslimden de" diye niyazda bulununca Allah şöyle cevap verdi: "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz." Eğer denilirse ki: İbrâhim aleyhisselâmın neslimden de niyazına karşı benim ahdim zâlimleri kapsamaz beyanı nasıl cevap teşkil etmiştir, halbuki, "İbrâhim hidâyet ve nübüvvet niyazım ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı"[512] meâlindeki âyetten de anlaşılacağı üzere risâlet onun nesline aitti. Buna şöyle cevap verilir: Muhtemeldir ki İbrâhim "neslimden de" demek suretiyle risâletin ebediyen neslinde devam etmesini talep etmiştir, hem de peygamberler arasında kesintilerin bulunmayacağı biçimde. Ancak Allah nesli içinde zâlimlerin bulunacağını ve ahdinin onları kapsamayacağını haber vermiştir. Diğer bir ihtimale göre Hz. İbrâhim'in talebi, Cenâb-ı Hakk'ın risâleti İsmâil nesline tahsis etmesiydi, bilindiği üzere Araplar İsmâil aleyhisselâmın çocuklarından gelmiştir. Allah Teâlâ da bu çocukların arasında zâlimlerin bulunacağını ve ahdinin onları kapsamayacağını bildirmiştir. Ahd, yukarıda değindiğimiz üzere risâlet ve vahiydir. Hasan-ı Basrî, zâlimin âhirette ilâhî ahde nail olmayacağını söylemiştir. Yine bir ihtimale göre âyetteki ve min zürriyetî (ومن ذريتي) neslimden de ifadesi "ve zürriyetî" (وذريتي) (neslimi de [önder yap]) demektir,

---

510 el-Bakara 2/128.

511 el-Bakara 2/126.

512 ez-Zuhruf 43/28.

bunun üzerine Allah neslinin içinde bu makama elverişli olmayanların bulunduğunu haber vermiştir[513]. Bir başka ihtimal ise imam kelimesiyle nübüvvetin
değil devlet başkanlığının kastedilmiş olmasıdır, § başkanlık her zümre içinde 238
bulunmakla birlikte nübüvvet Hz. İbrâhim'in nesline özgüydü. Tartışılan meselede öne sürülebilecek bir ihtimal de İbrâhim'in kendi neslinin içinden bir seçim yapmasıydı[514]; onlardan bazılarının nübüvvete elverişli olmadığına ilâhî ilimle bilinmesi sebebiyle, bu durumda onun nübüvveti değil de imâmeti kastetmiş bulunması muhtemel görünmemektedir. Aslında Hz. İbrâhim "şu kişi" demek suretiyle belli bir şahıs belirlemesi de yapmış olabilir. Eğer yapmışsa kendisine şöyle denilmiştir: O senin neslindendir fakat yukarıda söylendiği gibi ilâhî ahid onu kapsamaz. Bundan dolayıdır ki İbrâhim devam eden dualarında neslinden küfre saplananları istisnâ ederek duasına sadece iman edenleri dahil etmiştir[515].

وَاِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهٖيمَ
مُصَلًّى وَعَهِدْنَا اِلٰٓى اِبْرٰهٖيمَ وَاِسْمٰعٖيلَ اَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّٓائِفٖينَ
وَالْعَاكِفٖينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

125. "Beytullah'ı insanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal yaptık. Siz, her biriniz Makâm-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin! İbrâhim ve İsmâil'e, 'Yeni gelip tavaf edenler, orada kalanlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tutun!' diye emrettik."

Beytullah'ı insanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal yaptık. Denildi ki âyette yer alan **mesâbe** (مثابة) kelimesi toplanma yeri demektir. Yine denildi ki mesâbe dönüp varılacak yer anlamına gelir. Bu kökten gelen yesûbûne (يثوبون) kelimesi dönüp gelirler, bir anlayışa göre de hac görevini yerine getirirler mânasını taşır.

---

513 Müellif (Allah rahmet eylesin) şunu belirtmek istiyor: Hz. İbrâhim'in, "Neslimden de önderler yap" niyazında bulunmasına mukabil Cenâb-ı Hakk'ın ahdinin ve vaadinin zâlimleri kapsamayacağını buyurması ilk bakışta neslinden hiçbir kimsenin önder olamayacağı anlamına alınabilir. Müellif sıraladığı ihtimallerle bu yanlış anlamayı bertaraf etmeye çalışıyor (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 42b).

514 "İbrâhim'in talebi, imâmetin, vefatından sonra İsmâil neslinden gelenlere özgü olması şeklinde düşünülebilir (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43a).

515 Bu dua bundan sonraki ikinci âyette yer alacaktır.

İnsanlar için gelip toplanacakları bir yer ve emin bir mahal. Çünkü insanlar güven duyup orada bir araya gelirler. Görülüyor ki Cenâb-ı Hak o mekânı bu niteliğe büründürmüştür. Şu halde bu ilâhî beyanda insanlara ait iradî fiillerin Allah tarafından yaratıldığının ispatı vardır.

Azîz ve celîl olan Allah insanların Beytullah'a olan şiddetli özlemlerini ve orada bulunma arzularını zikretmiştir, oysaki mesafenin uzaklığı ve tehlikelerin mevcudiyetinin yanı sıra zorluk ve güçlüklere göğüs germek ve malî yükümlülüğü de yerine getirmek söz konusudur. Sonuç olarak bu realite, Beytullah'ı lütfu ve keremi ile bizzat Allah Teâlâ'nın mümin gönüllere sevdirdiği, onu rubûbiyyet ve vahdâniyyet işaretlerinden kıldığı, ayrıca beşerî değil semâvî tedbir ve tasarrufa bağlı bulunduğu gerçeğini kanıtlamaktadır. §
230 Bu âyette ayrıca Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin nübüvvetinin ispatı vardır, zira o, geçmişte cereyan eden hususlardan haber vermiştir, dolayısıyla onun azîz ve celîl olan Allah'tan alıp haber verdiği anlaşılmıştır.

Ve güven vasıtası. Beytullah'a giren âhiret azabından emin olur. Denildi ki **güven vasıtası** demek oraya sığınan her suçlu için öldürülme vb. cezalardan güven vardır, "Oraya giren güven içinde bulunur"[516] yani işlediği her suçun cezasından, beyanında olduğu gibi.

[Harem'de Adam Öldürme]

Bize göre adam öldürüp de Kâbe'ye sığınan kimseye orada bulunduğu sürece kısas uygulanamaz[517], irtidâd eden kimse orada öldürülmediğine göre kısas da uygulanamaz. Bunun delili, "Mescid-i Harâm'da onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın"[518] meâlindeki âyet-i kerîme ile Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Mekke, gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren Allah Teâlâ'nın onu saygın kılmasıyla daima korunması gereken bir yerdir. Onun saygınlık ve korunmuşluğu ne benden önce bir kimse ne de benden sonraki biri için kaldırılmış değildir, ancak günün sınırlı bir zamanında benim için bir serbestlik tanınmıştır. Mekke Haremi'nin yaş otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanı ürkütülmez"[519]. Bir de İbn Ömer'in nakledilen şu sözü: "Babam Ömer'in kātilini Harem'de yakalasam kısasını talep etmem"[520]. Ancak

---

516 Âl-i İmrân 3/97.

517 Müellif bu sözleriyle, âyetin, karşı görüşü benimseyen İmam Mâlik ve Şâfiî aleyhine delil teşkil ettiğine işaret etmektedir.

518 el-Bakara 2/191.

519 Buhârî, "Hac", 43; Müslim, "Hac", 445-448.

520 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, IV, 13; bk. Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VII, 192, 194.

kişi Harem içinde birini öldürdüğü takdirde orada kısas uygulanır. Bunun gerekçesi şudur ki öylesinin Harem'de işlediği suçun karşılığı olan benzerini uygulamak hakkaniyete uygundur, çünkü bu ceza gerçekleştirdiği fiilin günahından kurtulması için bir kefâret konumundadır. Böyle bir durumda ibret oluşturması için verilecek cezanın en uygun yeri aynı mekândır. Kişi Harem sınırlarının dışında öldürme fiili işleyip § Harem'e sığındığı takdirde, Ebû 231
Hanîfe (r.a.) oradan çıkarılmaz, demiştir. Ebû Yûsuf (r.a.) ise bu yetkiyi devlet başkanına tanımış ve şu âyetle istidlâlde bulunmuştur: "Size karşı savaşanları yakaladığınız yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de çıkarın. Çünkü fitne adam öldürmekten beterdir. Mescid-i Harâm'da sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer savaşırlarsa onları öldürün"[521]. Görüldüğü üzere bu âyette, Cenâb-ı Hak, karşı tarafın çıkardığı yerden çıkarmayı, öldürdüğü yerde bilmukabele öldürmeyi emretmiştir. Bir de denildi ki öldürme fiilini Harem'de işlemediği takdirde orada öldürülemeyeceği gibi kendisi çıkmadıkça Harem'den de çıkarılamaz. Yahut şöyle de söyleyebiliriz: Kısas yoluyla da olsa öldürmek amacıyla birini Harem'den çıkarmak orada işlenmesi câiz olmayan bir şeye teşebbüs etmektir; bu tıpkı Harem sınırları dışına çıkarılan av hayvanı örneği gibidir, böyle bir durumda Harem'de hayvanın öldürülmesine verilen ceza uygulanır. İşte tehlikenin bulunduğu yerde kātile yönelik uygulanacak eylem de buna benzemektedir.

Bir de kātil Harem'den çıkarılacak olsa oranın (ilâhî beyanla) sağladığı güvenceden faydalanmamış olacak, aksine cezası artırılmış bulunacaktır, çünkü çıkarmak ayrı bir ceza teşkil eder, dolayısıyla cezaya ilâve yapılmış durumu doğar. Şu da var ki öldürülmeleri yasaklanan kâfirlerin katledilme amacıyla Harem'den çıkarılması câiz olmadığı gibi kātilin çıkarılması da câiz değildir.

Âlimlerden biri de kātilin Harem'den çıkarılmasını, Ebû Hanîfe'ye göre, suçu orada işlemese bile had cezasının uygulanması için suçlunun Harem'den çıkarılmasına denk tutmak istemiştir, zira suçluyu Harem'den çıkarmak orada durmasına göz yummaktan daha hafif bir sonuç doğurur. Ne var ki bu iddianın sahibi yanılmıştır, şundan dolayı ki çıkarma fiili ölüme götürdüğü için haddin fevkinde bir olaydır. § Bir de kısas yoluyla öldürmede tek bir ceza, Harem'den 283
çıkarmada ise iki ceza bahis konusudur. Ebû Hanîfe'ye göre öldürme fiilini Harem'de işlemediği takdirde tek ceza bile (kısasen öldürülme) gerekmediğine göre iki cezanın düzenlenmesi elbette öncelik kazanır.

---

521 el-Bakara 2/191.

Siz her biriniz Makām-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin! Makām-ı İbrâhim'in neresi olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları, aile fertleriyle ikamet ettiği Harem'in tamamının onun makamı olduğunu ve orada namaz kılınabileceğini kabul etmişken bazıları Hz. İbrâhim'in ibadet yeri olan Mescid-i Harâm'ı onun makamı ve dolayısıyla namazgah diye düşünmüştür. Bazı âlimler de onun makamı olarak belirginlik kazanan ve devesine binip indiği mahalli teşkil eden mekânın Makām-ı İbrâhim olduğuna hükmetmiştir. Rivayet edildiğine göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Mekke'ye gelince Rükn-i Yemânî'de durmuş, bunu gören Hz. Ömer'in, "Yâ Resûlallah, Makām-ı İbrâhim'i namaz yeri olarak edinsen!" demesi üzerine Makām-ı İbrâhim'den bir namaz yeri edinin âyeti nâzil olmuştur[522].

Bize göre, "Yüzünüzü ona, Mescid-i Harâm tarafına çevirin"[523], "Allah Kâbe'yi o saygıya lâyık evi insanlar için doğrulacağı yer kıldı"[524], meâlindeki -yani ibadetleri eda etme yeri- ilâhî beyanla kıble Beytullah'tır.

İbrâhim ve İsmâil'e emrettik. Bu ifadede Kâbe'nin inşa edilmesinin emri yer almaktadır[525], evimi temiz tutun diye. Buradaki temizleme kavramı iki anlamı içerebilir. Biri orada bulunabilecek putlardan ve Allah'tan başkasına tapınma mahalli olmaktan uzak tutulması, diğeri de camilerin âdabında zikredildiği üzere her çeşit pislikten ve alışveriş faaliyetlerinden arındırılmasıdır.

233 **§ Yeni gelip tavaf edenler, orada kalanlar, rükûa ve secdeye varanlar için.** Denildi ki tâif (الطائف) yeni gelen demektir, tâif denmesi tavafla giriş yapması sebebiyledir. Bir de denildi ki tâif denmesi tavafın müstahap oluşu açısındandır. Bundan dolayıdır ki âlimlerimiz tavaf yeni gelen için, namaz da önceden beri orada bulunan için daha faziletlidir, demiştir. Âkif (العاكف) orada mukim olan demektir. Rükûa ve secdeye varanlar ise bunların ikisinden oluşur. "Âkifun"un (العاكفون) ibadet amacıyla orada sürekli kalanlardır da denilmiştir.

---

522 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, III, 534; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 170.

523 el-Bakara 2/144, 150.

524 el-Mâide 5/97.

525 Bu ifade Beytullah'ı önce inşa etme, sonra da temizleme emri konumundadır, çünkü binayı yapmadan onu temizlemek bahis konusu olamaz. Şu halde temizleme emri kaçınılması mümkün olmayan bir gereklilikle inşa etmeyi de kapsamıştır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43b).

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَارْزُقْ اَهْلَهُ مِنَ
الثَّمَرَاتِ مَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهُ
قَلٖيلًا ثُمَّ اَضْطَرُّهُٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصٖيرُ ﴿١٢٦﴾

126. "İbrâhim, 'Rabbim!' diye duaya başladı. Burayı emin bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Allah buyurdu ki: Küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandırır, sonra cehenneme sevkederim. O ne kötü bir kalış yeridir."

İbrâhim, "Rabbim!" diye duaya başladı. "Burayı emin bir şehir yap!" Bir önceki âyette **âminen** kelimesinin yorumunu yapmıştık.

Halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Hz. İbrâhim Kâbe çevresinin yeşillik, ürün ve meyve yeri olmadığını anlayınca, buranın sakinlerine ve hariçten gelecek herkese şefkati sebebiyle Rabb'inden onları rızıklandırmasını niyaz etmiştir.

Hz. İbrâhim'in, duasında mümin kaydını koymasının birkaç yorumu vardır. Birincisi, Cenâb-ı Hak kendisi ile oğlu İsmâil'e Beytullah'ı putlardan temizlemelerini emredince, İbrâhim, bu çevrede müminlerden başkalarına ikamet hakkı vermeyeceğini zannetmiş, bu sebeple de duasını ve rızık talebini onlara tahsis etmiştir. İkincisi, Allah'ın iman yatağı olan Kâbe bölgesini âyetlerinden biri haline getirmesini istemiştir, tâ ki kâfirler de Allah'ın dinine özensin ve buranın sakinleri tek ümmet haline gelsin. Bu şu âyet-i kerîmenin çizgisini andırmıştır: "Şayet insanların küfürde birleşme tehlikesi bulunmasaydı Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkış merdivenlerini gümüşten yapardık."[526] Diğer bir yorum meyanında § şöyle denilmiştir: Daha önce 231
Allah tarafından Hz. İbrâhim'e, "Benim ahdim zâlimleri kapsamaz" denildiği için, muhtemeldir ki, mümin kaydı koymadığı takdirde duasının zâlimlerin isyanına destek sağlama statüsüne gireceğinden endişe etmiştir. Bu bakış açısından hareketle kâfirlerden yiyecek satın almanın sakıncalı olmadığını ve bunun izledikleri yolda onlar için bir destek mânası taşımadığını söylemek mümkündür. Ayrıca kâfirleri de kapsayacak şekilde kayıtsız duada bulunmanın yersiz bir davranış olma ihtimali de vardır, zira bu kâfirler Allah tarafından zâlim diye nitelendirilen ve Allah'tan başkasına tapan kimselerdi.

---

[526] ez-Zuhruf 43/33.

Allah buyurdu ki: "Küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandırırım", yani nimetlerle; çünkü dünya imtihan yurdu olup, nimetlere hak kazananla kazanmayan, ayrıca dost olanla düşman olan arasında ayırım yapmaya özen göstermeyi gerektirmez. Âhiret ise sınav değil, ceza ve mükâfat yeridir, orada nimetlere lâyık olanı olmayandan ayırmayı dikkate almak gerekmektedir.

Az bir süre, zaten ölümlü dünyanın tamamı az ve geçicidir. İmtihan da nimetlerle sınamak, zorluklarla sınamak biçiminde iki çeşittir.

Âyette yer alan fe-ümetti'uhü (فأُمَتِّعُه) kelimesi İbrâhim aleyhisselâmın duasının bir parçası konumunda düşünülerek cezim şeklinde fe-emti'hü (فأمتِعْه) olarak da okunmuştur ("küfür ve inkâr yolunu tutanı da az bir süre faydalandır" anlamında).

Eğer denilirse ki: İmtihanın büyüklüğü neden nimetlerin büyüklüğü ile orantılı olmamıştı? Bilindiği üzere imtihanın büyük oluşunun takdir edilişi aklın çok olmasına bağlıdır. Yine mâlûm olduğu üzere mümin sahip bulunduğu akıl sayesinde üstün konumdadır. Peki, neden imtihan, onun vesilesi olan nimetle yani akılla orantılı bir şekilde müminde daha büyük olmamıştır?

Buna şöyle cevap verilir: Gerçeği anlamaya vasıta olan akıl tek olup bu konuda kimsenin bir üstünlüğü yoktur. Bunun yanında imtihan vesilesi olan akıl da tektir. Şu halde hakkın idrak edilmesi noktasında mümin ile kâfir eşit durumdadır. Şu kadar var ki onlardan biri hakkı idrak eder ve onu uyar, diğeri de idrak eder fakat direniş gösterir; bu ikincisi de gerçeği anlama açısından akıl sahibidir, ancak ondan yüz çevirmiş ve bu sebeple "inatla direnen" diye nitelendirilmiştir; aslında aklı olmayan mecnun denir.

283 **§ Sonra onu cehennem azabına sevkederim.** Âyetin bu kısmında ıztırar (اضطرار) (mecbur etme) kavramı kullanılmıştır. "Yakalayın onu ve cehennemin ortasına sürükleyin"[527] ilâhî beyanında olduğu gibi- amaç oraya sevketmektir, tıpkı şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: "Günahkârları da susuz olarak cehenneme sevkettiğimiz gün"[528], onlar cehenneme kendi rıza ve iradeleriyle değil sürülüp itilerek[529] atılırlar.

O ne kötü bir kalış yeridir, yani vardıkları yer ne kadar kötüdür!

527 ed-Duhân 44/47.

528 Meryem 19/86.

529 Müellifin bu ifadesinde, "O gün cehennem ateşine itile itile atılırlar" (et-Tûr 52/13) meâlindeki âyete işaret vardır.

وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعٖيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
اِنَّكَ اَنْتَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٢٧﴾

127. "İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şu niyazlarda bulunuyorlardı: Rabbimiz! Amelimizi kabul et, şüphesiz duaları işiten, niyetleri bilen sen, evet yalnız sensin!"

İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şu niyazlarda bulunuyorlardı: "Rabbimiz! Amelimizi kabul et." Hz. İbrâhim ile İsmâil'e Beytullah'ı inşa edip yapısını yükseltmeleri emredildi, onlar da emri yerine getirdi. Ardından Rab'lerinden amellerini kabul etmesini istediler. İşte bunun gibi bir ibadeti veya Allah'a yakınlık sağlayacak bir görevi yerine getirmesi emredilen herkese gerekli olan şey, onu eda edip bitirdikten sonra amelini reddetmemesi ve dolayısıyla gayretinin boşa çıkmaması için Allah'a dua ve niyazda bulunmasıdır.

Şüphesiz kulların yaptığı duaları **işiten**, niyet ettikleri ve iç dünyalarında sakladıkları hususları **bilen sen**, evet yalnız **sensin**.

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا اُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَاَرِنَا
مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحٖيمُ ﴿١٢٨﴾

128. "Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster, tövbelerimizi kabul et. Şüphe yok ki tövbeleri kabul eden sen, yalnız sensin".

Rabbimiz! İkimizi de sana teslim olanlardan kıl. Daha önce de açıkladığımız üzere[530] İslâm kelimesi birkaç anlama gelir. Bunların birincisi teslimiyet ve boyun eğiş, ikincisi de ihlâstır. Kelâm âlimleri (ehl-i kelâm) âyette yer alan İslâm ve dolayısıyla iman konusunda farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Bazıları onun her zaman birimi içinde yenilendiğini[531] ve de peygamberler iman ve İslâm'ı sürekli olarak Allah'tan talep ettiklerini belirtmiştir, tıpkı şu

---

530 bk. el-Bakara 2/112 tefsiri.

531 Bu görüş imanın bir araz olduğu tezine dayanır (bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 43b). Öyle anlaşılıyor ki müellif ehl-i kelâm ile Ehl-i sünnet'i kastetmektedir.

288 âyette olduğu gibi: § "Ey iman edenler! Allah'a ve Resûl'üne iman etmeye devam edin"[532]. Bunun mânası yenilenen her zaman biriminde Allah'a iman etmiş olun, şeklindedir, şöyle ki mümin her zaman parçasında mutasavver küfür fiilini terketmek statüsünde olup bu yolla kendisinde iman yenilenmesi meydana gelmektedir. "Şu bir gerçek ki müminler Allah'ın adı anıldığında kalpleri ürperen, âyetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve Rab'lerine güvenip dayanan kimselerdir"[533] meâlindeki âyette yer alan ziyade kavramı hakkında benimsediğimiz yorum da bu esasa dayanır, öylesi için de iman yenilenir ve her yeni zaman biriminde artış kaydeder. Diğerleri ise[534] şu kanaati taşımaktadır: Hz. İbrâhim ile İsmâil'in (ve dolayısıyla peygamberlerin) İslâm ve imanı talep etmeleri iman üzerinde sebat ve devam konumunda bulunuyordu. Şunu hatırlatalım ki ismet ilke olarak imanın zeval olma endişesini ortadan kaldırmaz[535]. Aslında böyle bir dua ve talep Mu'tezile anlayışına göre yersizdir, çünkü Cenâb-ı Hak (aslah prensibine göre) insanların istedikleri şeyi vermeye muktedir değildir, aksine buna güç yetirebilen kendileridir, bu açıdan sözü edilen konuda dua ve niyazda bulunmak onlarca yersiz bir uğraş durumu arzeder. Görüş belirlerken aşırıya kaçmak ve hak yoldan sapmaktan Allah'a sığınırız. Belirtmiş olalım ki iman tasdikten ibarettir. Kalple gerçekleşen tasdik ise her vakit yenilenir. İnsan ister hareket halinde ister hareketsiz olsun kalp hiçbir durumda yenilenme tavrından uzak kalmaz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Neslimizden de sana teslimiyet gösteren bir ümmet çıkar. Âyetin bu kısmında geçen ümmeten müslime (أمّة مسلمة) Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ümmetidir. Şöyle ki Hz. İsmâil neslinden Resûlullah'tan başka bir peygamber gelmemiştir, oysaki Hz. İbrâhim ve İsmâil ikisi birlikte kendi nesillerinden bir resûl ve sadece Allah'a yönelip teslim olan bir ümmet istemişlerdi. Diğer resûller Hz. İshak'ın neslinden gelmişti. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bize ibadet usullerini ve yerlerini göster. Denildi ki kıyâmete kadar geleceklere göstermeyi kastetmiştir. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd'un, "Onlara ibadet usullerini ve yerlerini göster" mânasındaki kırâati bunu desteklemektedir[536]. Diğer imamların kırâatinde ise rü'yet (رؤية) duayı yapanın kendisine

---

532 en-Nisâ 4/136.

533 el-Enfâl 8/2.

534 "Bunlar Mu'tezile'nin çoğunluğu olup, kişide iman mevcut olunca onu iptal edip ortadan kaldıracak başka bir hal doğmadığı sürece devam edip gideceğini kabul ederler" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 44a).

535 bk. el-Bakara 2/20 tefsiri.

536 Taberî, *Camî'u'l-beyan*, I, 555; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 390.

nisbet edilmiştir[537]. § Mensik (منسك) Allah'a yakınlık demektir. Hac sırasında ifa edilecek ibadetlere menâsik denilmiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki Hz. İbrâhim ile İsmâil'in azîz ve celîl olan Allah'tan emir gelmeden talepte bulunmaları muhtemel görünmemektedir. Çünkü ilâhî bir emir vâki olmadan fazla ibadetin veya Allah'a yakınlık vesilesinin farz kılınmasını istemek hikmetle bağdaşmaz. Bu, konuyla ilgili olarak daha önce bir emrin verildiğini fakat mahiyetinin açıklanmadığını gösterir. Bunun üzerine sözü edilen iki peygamber hac ibadetinin mahiyetini ve yerine getirilme şeklini sormuş, Cebrâil de kendilerine öğretmiştir. Meselenin bu konumunda, yerine getirilmesi gerekli olan dinî bir görevin yerine getirilme şekli hakkındaki açıklamanın onun tebliğinden sonraki bir zamana kalabileceğinin ispatı vardır. İşte burada görüleceği üzere hac ibadetine çağrıda bulunma emri verilmiş ama onu yerine getirme şekli öğretilmemiştir. İkincisi, Hz. Âdem ve melekler İbrâhim aleyhisselâmdan önce Beytullah'ı hac statüsünde ziyaret etmişlerdir, demek ki hac emri daha önce verilmiştir. Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın haccın kendisi hakkındaki şu beyanıdır: "Beytullah'ın hac niyetiyle ziyaret edilmesi, Allah'ın, oraya ulaşabilen herkes üzerindeki bir hakkıdır."[538]

Aslında hac farz olmadan kişinin hac yolculuğu külfetine katlanması ihtimal dahilinde bulunmamaktadır. Zira kimse durup dururken, sonucunda kendisine bazı dinî vecîbe ve gerekliliklerin ortaya çıkacağı bir işe teşebbüs etmekle mükellef tutulmamıştır. Allah tarafından vâcip kılınan -meselâ zekât gibi- bir mükellefiyet lütfettiği nimetlerin şükrü karşılığındadır[539]. Bu husus da haccın mükellefe daha önce farz kılındığını fakat imkânların oluşması sonraki zamanlara kaldığını göstermektedir[540]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

537 Taberî, *a.g.e.*, I, 553.

538 Âl-i İmrân 3/97.

539 "Çünkü şeriat bir şeyin gerekli hale gelip kendisine farz olması için onun sebep veya şartını gerçekleştirmesini emretmez. Meselâ serveti olmayan birinin ille de zekât mükellefi olmak için çalışıp servet kazanması istenmez. Bunun gibi serveti olan birine arazi satın alıp ziraat yapması ve öşür mükellefi olması yolunda emir verilemez. Ancak bir mükellefin serveti veya ekini varsa, lütfettiği nimetler karşılığında Allah'a şükretme meyanında zekât vermesi kendisine farz olur" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 44a).

540 "Hac farîzasını yerine getirecek kimse bunu gerçekleştirebilmesi için yolculuk yapması gerekir. Aslında hac, sebebine imkân bulması açısından ona farz olmuştu. Ancak gerçek mânada imkân Mekke'ye ve menâsiki ifa edeceği yerlere ulaştığında tahakkuk eder" (*a.g.e.*, vr. 44a).

Beyanın vücûb emrinden sonra kalabileceğini benimseyen âlimler grubu, "Namaz kılın"[541] meâlindeki âyetlerle istidlâl etmiştir. Âyetin zâhiri namaz çerçevesinde bir boyun eğişi gerektirmesinin yanı sıra nassın gereğini ifa etmenin de lüzumunu gösterir, ama namazın mahiyetinin bilinmesi sonraları gerçekleş-
238 miştir. § Zekât da böyledir. Beytullah'ın hac niyetiyle ziyaret edilmesi Allah'ın herkes üzerindeki bir hakkıdır"[542] âyetinin zâhiri de aynı konumdadır. Sözü edilen âlimler zümresi, Resûlullah'ın (s.a.), namaz vakitlerini soran sahâbîye iki gün boyunca vakti geldikçe fiilen cevap vermesini de delil olarak kullanmıştır[543]. Aslında Hz. Peygamber'in sorunun yöneltilmesinin hemen ardından vakitleri öğretmesi mümkündü, fakat o, bunu ertelemiştir. Bu da emredilen bir hususun mahiyet ve keyfiyeti hakkındaki açıklamanın ilk tebliğ edilişinden (hitab-ı ilâhînin kulağa yansımasından) sonraya kalmasının mümkün olduğunu göstermektedir. Bir de beyanın tebliğden sonraya kalmasında muhatabın bir tür sınava tâbi tutulması, ilim öğrenmesinin emredilmesi ve ilâhî hitabın muhtevasıyla ne kastedildiği hususunda araştırma yapmasının istenmesi gibi hikmetler bulunmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İbadetlerin Hikmetleri. Haccın yerine getirilmesi sırasında yer alan çeşitli ibadetlerin (menâsik) her biri hakkında bazı hikmet ve gerekçeler çerçevesinde açıklamalar yapılmıştır. Ancak bunlar Hz. Âdem, İbrâhim ve Muhammed'e (s.a.) ait hallere yönelik olarak söz konusu edilmiştir, oysaki hac onlardan önce de mevcuttu. Safâ ile Merve arasında yapılan hervelenin (remel) Resûlullah ve beraberindeki ashabın bedenî güçlerinin devam ettiğinin bilinmesine yönelik olduğu zikredilmiştir[544]. Hatta Hz. Ömer (r.a.), "Yanında
250 kimse bulunmadığı halde omzumu neden sallayayım? § Fakat ben bu noktada da Resûlullah'a uymaktayım"[545], yahut buna benzer bir ifade kullanmıştır. Hervele İbrâhim (a.s.) kıssasında da zikredilmiş ve onun bunu uyguladığı ifade edilmiştir, halbuki onun döneminde karşısında bedenî sağlığının yerinde ol-

---

541 bk. meselâ el-Bakara 2/43, 83, 110; el-Müzzemmil 73/20.

542 Âl-i İmrân 3/97.

543 Abdullah b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Cebrâil Beytullah'ın yanında bana iki defa imamlık yapmıştır" (Mâlik, "Vukütü's-salât", 1; Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 1; Müslim, "Mesâcid", 166).

544 Remel hadisi için bk. Buhârî, "Megāzî", 55; Tirmizî, "Hac", 39.

545 Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ'nın İslâmiyet'i yerleştirdiği küfrü ve taraftarlarını ortadan kaldırdığı bu günde hervele yapmanın ve omuz açmanın ne gereği vardır? Bununla birlikte Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem döneminde yaptığımız şeyi bugün bırakmayız" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 45; İbn Mâce, "Menâsik", 29; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50).

duğunu göstereceği kimseler bulunmuyordu, durum diğer peygamberler için de aynıdır. Burada şöyle bir açıklama yapmamız mümkündür: Allah Teâlâ'nın hac menâsikini bu şekilde belirlemiş olması bu tür fiillere zaman zaman ihtiyaç duyulacağını bilmesinden ötürüdür. O, bu fiilleri hacca özgü birer ibadet kabul etmiş ve her zaman biriminde gerçek sebep bulunmasa da bu şekilleri ibadet statüsünde muhafaza etmiştir. Bu husus, "Sıla-i rahim ömrü artırır"[546] meâlinde rivayet edilen hadise benzemektedir. Bunun mânası şudur ki Allah Teâlâ önceden (ezelde) bildiği için sıla-i rahimde bulunan kimsenin ecelini uzatarak belirlemiştir. Bu kişinin ömrünü ezelde belirlenen güne uzatmanın sebebi budur. Bir de insanların ezelde kâfir veya mümin (şakî, saîd) olarak yazılıp belirlenmesi de buna benzemektedir. Bu belirleme, olacağı zamana bağlı olarak yapılmıştır ve benzeri örnekler. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Bu meselede hareket noktası şudur ki yüce övgülere lâyık bulunan Allah, kullarına beşer türünün yaşadığı her hal ve tavrı, ayrıca kendilerine mahsus her bir zevk için bir ibadet farz kılmıştır, tâ ki onların yerine getireceği her türlü ibadet, bunu ifa edenin sahip kılınıp yaşadığı ve istifade ettiği imkân ve nimetlere mukabil bir şükür olsun. Çünkü her lezzet ve hayatta faydalanılan her imkân, Allah'ın, sözü edilen lezzet ve imkânın sahibine tahsis ettiği bir nimet olup buna hak kazanması yolunda önceden mevcut olan herhangi bir hakkı yoktur. İşte bu tür nimetlere mazhar kılınan kulun onları lütfeden Allah'a şükretmesi hikmet açısından gerekli olmuştur. § Şimdi, insanın çeşitli zevk 3/10
ve refah hayatının farklı merhalelerinde ayakta bulunmak, oturmak veya yaslanmak gibi yaygın şekillerin bulunduğunu görmekteyiz. Bu ilâhî nimetlerin şükrü olarak ifa edilecek ibadetlerin de namazlarda olduğu gibi aynı merhaleleri içermesi tabiidir. Benzer şekilde toplum hayatında ast-üst, âmir-memur (رِقّ - عبودت) sistemi değişmeyen bir uygulamadır. Aynı çizgide Allah'ın yüceliğini benimseyip daima O'na gönül bağlamak dinî açıdan da her zaman birimi içinde gerekli olmuştur.

Sözü edilen esasa bağlı kalarak verilecek bir örnek de şudur ki yiyecek, içecek ve benzeri beşerî arzu ve ihtiyaçların yerine getirilmesi hayatın halden hale değişmesi sebebiyle bütün zaman dilimlerinde tekdüze değildir, çünkü insan (ayakta durma, oturmuş olma, yaslanma, sefer halinde bulunma gibi) hayatın çeşitli tecellilerinden ayrı kalamaz. Bu realiteye paralel olarak oruç ibadeti belli zamanlara tahsis edilmiştir. Hayatın maddî zevkleri kesintisiz olarak devam etmediği için oruç ibadetinin de lütf-i ilâhî ile kesintisiz olması hikmete

---

[546] Buhârî, "Edeb", 12; Müslim, "Birr", 16-17; Tirmizî, "Birr", 9.

uygun görülmemiş ve oruç yıl boyu değil senede bir ay ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte (kefâretler, adaklar ve nevâfil gibi) oruç hayatın çeşitli safhalarında başka sebeplerle de yerini almaktadır.

İnsanların sahip oldukları malî imkânlarda hem hayatlarını sürdürme hem de zevklerini tatmin etme hakları vardır. Servetin bir kısmı bedenin aslî ihtiyacı olup onunla faydalanmak kaçınılmaz bir sonuçtur. Bu kısımdan ayırıp başkalarına harcamak suretiyle Allah'a yakınlık derecesi kazanmak söz konusu değildir, servetin bu zaruri kısmının beden için harcanması bizzat bir derece kazanma konumundadır, kişinin bundan faydalanarak hayatını ve sağlığını koruması ona farz kılınmıştır. Malî imkânların bir kısmı ise aslî ihtiyaçtan fazla olup bundan başkaları için de harcamada bulunmak Allah rızâsına vesile kılınmıştır, çünkü bu kısım beden için zaruri olmayıp zevk almaya yöneliktir. Benzer şekilde insan bedeninin çeşitli etkinlikleri hayatın sürdürülmesi açı-
311 sından kaçınılmaz bir durum arzeder. § Bedenin bu imkânlarında hayatı korumaktan başka Allah rızâsını kazanmaya yönelik ifa edeceği bir görev yoktur. Bu seviyede sağlığı ve hayatı korumak insan için ihmal edilemeyecek bir farz olarak belirlenmiştir. Durum oruç ibadetinde de aynıdır. Oruç bedenin aslî gücünden değil üstesinden gelebileceği fazla güçten kaynaklanarak ifa edilir. Zekâta gelince, bu malî ibadet ifası kendisine farz kılınanın dışındaki biri vasıtasıyla gerçekleşen haklardan biri olup kişiye başkasına vermesi gerekli kılınmıştır. Bedenin fiilleri olarak gerçekleşen ilâhî hak ve ibadetler ise farz olmalarının sebebi başkaları değil bizzat mükellefin kendisidir ve yerine getirilmesi de onun fiiliyle mümkündür. Bu tür bir fiil mükellefin kendisinde gerçekleşir. Zekât iki sebebe bağlı olarak senede bir defa farz olmuştur. Birincisi, zenginin malında muhtelif harcamalara bağlı olarak peş peşe gelen vecîbeler vardır. Kolaylık sağlamak amacıyla zekât ödemesi sene sonuna ertelenmiştir. İkincisi, zekât ihtiyaçtan fazla olan servet için farz kılınmıştır. Fazlalık ihtiyaçtan sonra kalan şeydir. İhtiyaçlar ise aynı seviyede devam etmeyip zaman içinde yeni harcama alanları doğurabilir. Bu durumda azamisi bir yıl olan belli bir müddet içinde belirginlik kazanabilir.

312 § Hac ibadeti mükellefin ömründe bir defa farz kılınmıştır, çünkü bu ibadet -nadir istisnâlar bir yana- normal halde tercih edilemeyecek uzun yolculukları gerektirir. Bu sebeple de özel bir statüde tutularak yerine getirilmesi hayatta bir defaya münhasır kılınmıştır. Buna karşılık malî bir ibadet olan zekâtın her yıl ödenmesi öngörülmüştür, çünkü servet sahipleri servetin sağlayacağı fazla refahı göz önünde bulundurarak pekâlâ uzak ülkelere gidip gelmektedir, buna paralel olarak benzer bir dinî vecîbe gerçekleşmiştir.

Cihada gelince, bu faaliyet bedenin hayatiyetini sağlayan yiyecekler gibi toplum için önemli bir unsurdur. Cihadın terkedilmesi düşmanın hâkimiyet tehlikesini doğurduğu gibi bedenlerin, dinlerin ve servetlerin yok olmasına da götürür. Şu halde cihad temas ettiğim tehlikeler sebebiyle bedenlerin gıdasını sağlamak derecesinde farz kılınmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki yolculuğa çıkanlar (seferî), vakar ve güven, rahatlık ve neşe gibi konularda mukim olanlara göre elverişsiz durumlarda bulunurlar. Buna bağlı olarak sefer halinde iken namaz ve oruç farzları farklı statüde tutulmuştur. Bir bakıma başka etkinliklerdeki çeşitli meşgale safhalarını içeren cihad da buna benzemektedir, hatta hac ibadeti de. Şeytan taşlamak, hervele yapmak, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek gibi hac menâsiki de bu çizgi üzerinde seyreder. Bu türe giren hareket şekilleri farklı kategorilerde bulunsalar da yolculuklar için gerekli kılınmış, bu yolculukların dışındaki hayat safhalarında ise lüzumsuz görülmüştür. Tekrar hatırlatalım ki hak dinde yer alan ibadetler, kulların ibadet dışındaki hayatlarında bulundukları hal ve tavırlara paralel olarak şekillendirilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Burada sözü edilen yolculuk (sefer, esfâr) birbirinden uzak mekânlar için bahis konusu olup zaten bu mâna ve nitelik sefer için de düşünülmesi gereken bir konumdur. Aynı konum birçok mesafe katedilerek varılabilen Mekke'deki hac ibadetinde de mevcut gibi kabul edilmiştir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

§ Diğer yönden bilindiği üzere ibadetler çeşit çeşit kılınmıştır. Bunların 213
bir kısmı yerine getirilmesi bir yılı veya daha fazlasını içine alacak şekilde olup böylesinin eda edilme zamanını yapılabileceğinden daha aza indirmek isabetli değildir. İnsan ömrü bir yana, çeşitli beşerî merhaleleri topluca içerecek "yıl"dan başka bir zaman dilimi yoktur. Hac ibadetine gelince bazan bir yılı da aştığından yerine getirme zamanı yıl değil ömür olarak belirlenmiştir. Zira ömürden daha az olmak üzere belirlenecek zaman birimleri -meselâ yıl- herhangi bir özellik taşımayıp kendisinde mevcut olan özellikler önceki veya sonraki yıllarda da pekâlâ bulunabilir. Bir de şu var ki insan ömründe belli yıllara nisbet edilip bağlanılma ihtimali bulunmayan haller de bulunmaktadır; belli bir yıla nisbet edilen bir hususun diğer yılların her birine de nisbet edilmesi mümkündür. Bunun yanında insan ömrünün tamamına izâfe edilen bir şey onu teşkil eden yılların her birinde mevcut değildir. İşte bu sebeple haccın zamanı insan ömrü olarak tesbit edilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Zekât ihtiyaçtan fazla servet için farz kılınmış olup malın sayısını çoğaltma ve zenginliği arttırma yolunda mânevî bir koruyucudur. Ne var ki servet

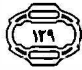
hayatın çeşitli safhaları için biriktirilen bir şey olup uzayan bütün yılların hesaba katılması nazarı itibara alınmamıştır. Bu sebeple de zekâtın verilme süresi ömür olarak belirlenmemiştir. Bir de zekât fakirlerin hakkı olarak farz kılınmıştır. Ödenme süresi ömür olarak belirlendiği takdirde servet başkasına intikal edebilir, bu durumda da önceki durum gibi bir gereklilik ortaya çıkar ve sonuç olarak zekât ortadan kalkıp fakirler geçinemez duruma düşer. Allah Teâlâ lütuf ve ihsanı ile yaratıkların yiyeceklerini yaratmış, bunun yanında servete sahip olma noktasında insanları birbirinden üstün kılmıştır. Öyle ki bazıları hiçbir şeye mâlik değilken bir kısmı ömrünün birkaç katına bile yetecek
244 zenginliğe ulaşmıştır. § Bu planlamadan anlaşılacağı üzere fazla servetten bir kısmı Allah'a ait olup fakirlere ait ihtiyaçların giderilmesi için harcanacaktır. Şüphe yok ki bu etkinliğin yürütülebilmesi için hem zengin hem de fakir için elverişli olacak bir sürenin belirlenmesi gerekmektedir.

Bütün yaratıklar için Allah Teâlâ tarafından halk edilen yeme-içme vb. imkânlar her yıl aynı plan içerisinde yenilenmektedir. Yaratıkların içinde fakirlerin muhtaç oldukları imkânlar zenginlerin servetleri içinde bulunduğundan zekât her yıl olarak gerekli kılınmıştır. Şu da var ki yaratıkların yaşama imkânları göğün ve yerin bereketlerine tevdi edildiğinden yılların yenilenmesiyle Cenâb-ı Hak tarafından geçim vasıtalarının da yenilenme statüsü yaratılmıştır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Namaz ve oruç bedenin güçlerine bağlı iki ibadettir. Bunların yerine getirilmesi için gerekli olan güç farklılık arzettiği oranda kendilerinin işlenmesi, terkedilmesi veya bazı ruhsat ve kolaylıklara tâbi tutulması da farklılık gösterir. Şu kadar var ki namaz ibadetinde nefsânî arzularla mücadele etme ve beşerî zevkleri uzaklaştırma gibi bir durum bahis konusu değildir. Zira ardı ardına devam edecek böylesi bir etkinliğe lezzet eleme, beşerî arzu da ağrıya dönüşeceğinden imkân bulunmamaktadır. Şu halde sürekli namaz kılmak ve oruç tutmak gibi bir durum bahis konusu değildir. Farz kılınan namazlar insanı yapacağı normal işlerden alıkoymaz. Sürekli oruç ise aksi durumda bulunur ve bedene zarar getirir. Bu sebeple namaz ibadeti her gün, oruç ibadeti ise uzun aralıklarla farz kılınmıştır. Çünkü oruç bedeni ayakta tutma amacına yönelik olarak planlanan gıda sistemine ters düşmektedir, yani sürekli oruç tutmada
255 bedenin yok olma tehlikesi söz konusudur. § Bu sebepledir ki ramazan dışındaki aylar içinde oruca hazırlıklı olmak üzere uzun süreli beslenmeye başvurulmuştur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Şöyle de diyebilirsin. Allah Teâlâ insan türüne gıda olup bedeni ayakta tutacak, ayrıca lezzet verip arzuları tatmin edecek nimetleri lütfetmiştir. Bundan başka kendileri için halk nazarında bir üstünlük ve itibar vesilesi olan servetler de vermiş ve bu nimetlerin her bir türü için onlara ibadet görevi yüklemiştir. Bu kuruluşa bağlı olarak da insan tabiatınca sevilip tercih edilen nimetlerden her birinden bir kısmının elden çıkmasını sonuçlandıracak ibadetler koymuştur[547]. Bu ibadetlerin edasından sonra nimetlerin devam ettiği sırada mükellefin aklı, kendisini, eksilenleri telâfi etmesine davet eder. Bir de bedenin güçleri kuvvetli arzulara, servet nimetlerinin artışı ise birçok gayret ve meşakkate bağlı kılınmıştır. Bu çizgiden hareketle servetin mükellefiyetleri hafif kılınmış ve az bir gayretle elde edilmemesi neredeyse mümkün olmayan basit bir miktar belirlenmiştir. İşte sadece bu kadarı, güçlerinin rahatlıkla yetebileceği bir mükellefiyet yüklenmiştir. Üstelik Cenâb-ı Hakk'ın kendileri için zorluk değil kolaylık dilediğini haber vermesi gibi bir avantajın mevcudiyeti ile[548]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tövbelerimizi kabul et. Şüphe yok ki tövbeleri kabul eden ve merhamet dağıtan sen, yalnız sensin. Hz. İbrâhim'in tövbelerinin kabul edilmesini Allah'tan talep etmesi peygamberlerden kasıtlı olmayarak bazı yanılma ve sürçmelerin (zelle) meydana gelebileceğini göstermektedir. Ayrıca âyetin bu kısmından -Hz. İbrâhim ile İsmâil'in herhangi bir belirleme yapmadan tövbelerinin kabulünü istemelerine bakılarak-, kuldan kasıtsız olarak çıkan küçük günahlar için de af dilemesinin münasip olacağı anlaşılmaktadır. Şayet Hz. İbrâhim ile İsmâil'den farkına vardıkları bir hata zuhur etmiş bulunsaydı tövbeleri sırasında bunu dile getirirlerdi. Böyle değil de affedilmelerini belirleme olmaksızın istemeleri, kişinin kasıtsız bir şekilde işlediği hatadan da sorumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

129. "Rabbimiz! Onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve mânevî hayatlarını arındıracak kendilerinden bir peygamber gönder! Şüphesiz yegâne galip ve tam hikmet sahibi sadece sensin."

---

547 Bedeni ayakta tutacak kadar nimete karşılık namazı, lezzet ve arzu seviyesinde olanlarına mukabil orucu, halk nazarında üstünlük sağlayan nimet için de zekâtı farz kılmıştır.

548 Müellif İmam Mâtürîdî (rahimehullah), "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez" (el-Bakara 2/185) meâlindeki âyet-i kerîmeye işaret etmektedir.

Rabbimiz! Onlara kendilerinden bir peygamber gönder. Âyetin bu kısmı birkaç yoruma açıktır. **Kendilerinden bir peygamber,** yani müslüman-
288 lardan. § Çünkü O, zâlimin ilâhî ahdinin çerçevesine giremeyeceğini haber vermiştir[549]. Yine kendilerinden bir peygamber ifadesi kendi cinslerinden, yani beşerden anlamına da gelebilir, zira insan türünden olan bir peygamber Allah'ı tanımaya ve sadakatli olmaya bu türden olmayanlara oranla daha öndedir, "Eğer Peygamber'i melek türünden gönderecek olsaydık onu mutlaka insan suretine sokardık"[550] meâlindeki âyette işaret edildiği üzere. Bir de kendilerinden bir peygamber, yani kendi kavimleri ve cinslerinden olan, dilleriyle konuşan; başka bir kavimden olan ve başka bir dille konuşan değil. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** "Andolsun size, sıkıntıya uğramanızın kendisine çok ağır geldiği bir Peygamber gelmiştir"[551] âyetinde olduğu gibi.

Senin âyetlerini okuyacak. Âyetler kesin deliller veya dindir, denilmiştir. Âyetin bu kısmının "onların senin bir olduğun gerçeğine davet edecek" mânasına gelmesi de muhtemeldir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Onlara kitabı öğretecek, yani Kur'ân'ı, orada insanlara yönelik olarak emrettiği, yasakladığı vb. şeyleri. **Ve hikmeti.** Hikmete fıkıhtır (kavrayıp anlama) diyenler olmuştur. Şöyle demek ister: Kitabı ve kavrayıp anlamaya bağlı muhtevasını onlara öğretecek. Denildi ki hikmet Kur'ân'da bulunan helâl ve harama dair hükümlerdir. Yine denildi ki hikmet burada (genel mânasıyla) sünnet demektir. Bir de hikmetin sözde ve fiilde isabettir, denilmiştir. Bu yorumların hepsi birbirine yakındır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.** Hasan-ı Basrî, "Hikmet Kur'ân'dır, kitaptan sonra onu bir daha anması tekit çerçevesinde bir tekrardır" demiştir. İbn Abbas (r.a.) ise hikmet fıkıhtır (anlama) demiştir.

Ve mânevî hayatlarını arındıracak. İbn Abbas mallarının zekâtını alır; bu onların mâneviyatını arındırır, demiştir, "Onların mallarından zekât al ki bu suretle kendilerini temizlemiş ve arındırmış olasın"[552] meâlindeki âyette olduğu gibi. Denildi ki onları arındıracak, arınmalarına vesile olacak davranışlara götürecek demektir. Yine amel-i sâlih ile arındıracak yorumu da yapılmıştır.

247 § Mu'tezile (i'tizâl) mezhebine mensup olanlardan biri bize derse ki: Azîz ve celîl olan Allah tezkiye ve hidâyet kavramlarını Resûl'üne izâfe etmiş değil

549 bk. el-Bakara 2/124.
550 el-En'âm 6/9.
551 et-Tevbe 9/128.
552 et-Tevbe 9/103.

midir, oysaki bu iki hususun hayata geçirilmesi Resûl'den olmadığı gibi yaratılıp meydana getirilmesi de onun tarafından gerçekleşmemektedir. Peki, Cenâb-ı Hakk'ın aynı kavramları kendi zâtına nisbet ettiğinde, bunun, tezkiye ve hidâyeti yaratmadığı konumunda bulunduğunu neden kabul etmiyorsunuz?

Şöyle cevap veririz: Evet, söylediğiniz gibi Allah Teâlâ sözü edilen kavramları şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere Resûl'üne nisbet etmiştir: "Şüphesiz ki sen doğru yola hidâyet etmektesin"[553], "Her toplumun bir hidâyet edeni vardır."[554] Şu kadar var ki Allah, Resûl'üne vermediği fazla bir hidâyeti kendisine ayırmış ve yine Resûl'üne nisbet etmediği ileri derecede tezkiyeyi yüce zâtına izâfe etmiştir, şu beyanlarında görüldüğü üzere: "Sen, ey Resûlüm, arzu ettiğini hidâyete erdiremezsin ama Allah dilediğine hidâyet verir"[555], "Allah'ın size yönelik lütuf ve merhameti olmasaydı içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Ne var ki Allah dilediğinin mânevî hayatını arındırır."[556] Bu âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın farklı hidâyet ve tezkiyeyi kendi zâtına izâfe etmesi Resûl'ünde bulunmayan etkin bir fiilin de O'nda mevcut olduğunu kanıtlamış durumdadır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Şimdi, Resûl-i Ekrem, başkasına ait bir fiilin kudretine -o kişi istediği takdirde icrasını gerçekleştireceği şekilde- mâlik değildir. Buna mukabil Cenâb-ı Hak insanları fiil işlemeye muktedir kılmış ve onlar da bu sayede kudrete sahip olmuşlardır. Bu açıdan Allah'ın insan fiiline etki yapması mümkündür. Bu kudretin Allah'ın zâtında işler hale gelmesiyle O'nun kulun fiilini yaratmasından söz edilebilir. Ancak böyle bir kudretin Resûlullah'ta (s.a.) bulunması ihtimal dahilinde bulunmamaktadır[557]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Şüphesiz yegâne galip (azîz) **ve tam hikmet sahibi** (hakîm) **sadece** 288
sensin. Azîz, yani hiçbir şey onu âciz bırakıp yenilgiye uğratamaz, kendinden

---

553 eş-Şûrâ 42/52.

554 er-Ra'd 13/7.

555 el-Kasas 28/56.

556 en-Nûr 24/21.

557 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Şu da belirtilmelidir ki mânevî arındırma fiili Peygamber tarafından gerçekleştirilemez, çünkü Peygamber başkasında fiil meydana getirme kudretine sahip değildir, şu sebeple ki beşer kudreti sonradan vücut bulma özelliği taşımakta olup süreklilik arzetmez ve bulunduğu yerin dışında etkili olamaz. Şu halde Resûlullah'ın (s.a.) başkasında fiil meydana getirmesi düşünülemez. İşte tezkiye ve hidâyetin ondan nefyedilmesinin gerekçesi bu türdendir. Allah Teâlâ ise ezelî ve ebedî kudrete sahip olduğundan bu kudretiyle insanların fiillerini yaratması mümkündür" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 45b).

galip ve üstün olup O'na kıyasla her şey aziz olmayıp zelildir. Azizin yüceliğine ulaşılamayan, yahut da düşmanlarından intikam alan mânalarına da geldiği söylenmiştir. Hakîm ise fiilinde isabet eden, hakîm emrinde ve nehyinde isabet eden, yine hakîm her şeyi sağlam ve düzenli kılıp birliğine delil olacak niteliklerine büründüren mânalarına da gelir.

Bazı müfessirler haccın yerine getirildiği mekânların ve oralarda yapılan fiillerin (menâsik) hikmetleri konusunda bazı açıklamalar yapmış ve şöyle demiştir: Arafat'a bu ismin verilmesinin sebebi Hz. İbrâhim'e "arefte" (عرفت) (bildin), Mina'ya da ona "temenneh" (تمنه) (orayı iste, temenni et) denilmesidir; taş atmanın sebebi ise şeytanın İbrâhim'e yönelip gelmeye çalışması sonucu ona taş atmasıdır. Ancak bu tür açıklamalar gönüllere sinmemekte ve insan tabiatınca benimsenmemektedir. Düşünmelisin ki Hz. Âdem kıssasında bütün bu açıklamalarda yer alan hususların işlendiği zikredilmiştir. Bu durumda İbrâhim aleyhisselâm için söz konusu edilen temel sebep ortadan kalkmış olur. Bir de nakillerde yer aldığına göre melekler Âdem'e, "Biz senden 2000 yıl önce Beytullah'ı ziyaret etmiştik" demiştir[558]. Demek ki melekler hepsinden önce hac menâsikinin tamamını yapmıştır.

Hac ibadetleri konusuna fiil açısından yaklaşım yaparak şöyle bir hikmet belirlemek mümkündür: Hac bilinen mekânı ziyaret etmeyi hedeflemekten ibarettir. Bu görevi yerine getirecek kimse, sayesinde ziyaretin gerçekleşeceği çeşitli fiilleri işlemekle emredilmiştir. Bu yönüyle hac namaza benzemektedir. Namaz bir boyun eğiş ve teslimiyetten ibaret olup kişi teslimiyetin yansımaları olan çeşitli fiilleri işlemekle emredilmiştir; o, bazan kıyam, bazan rükû, bazan sücûd haliyle teslimiyetini gerçekleştirir. Evet, hac ibadetinde ziyaret ve dolaşmayı içeren muhtelif fiillerin gerçekleştirilmesi emredilmiştir. Ancak namaz ile hac arasında fark bulunmaktadır. Şöyle ki namazda yer alan hareketler hayattaki hareketlere paralellik arzeder. Bu sebeple namaz kılan kimseye namazda ve hayatta tekrarlanan, kendisine teslimiyeti ve Allah'ın huzurunda bulunuşunu hatırlatan hal ve duruşu edinmesi emredilmiştir. Bundan dolayıdır ki namaz her yerde eda edilebilmektedir. Haccın fiillerine gelince, onlar hayatta gerçekleşen fiillere ve yönelişlere dış görünüş itibariyle yaklaşmakta fakat tıpatıp aynını temsil etmemektedir. Şu kadar var ki hacdaki hareketleri hayata geçirip uygulamanın zorluğu söz konusudur, bu sebeple de her mekânda yapılamamaktadır.

---

558 Fâkihî'nin *Ahbâru Mekke*'sinde kaydedildiğine göre Hz. Âdem hac ibadetini ifa ederken meleklerle karşılaşmış ve onlar kendisine şöyle demiştir: "Haccın makbul olsun! Biz şu Beytullah'ı senden 2000 yıl önce ziyaret etmiştik" (bk. İbn Hacer, *el-Kâffu'ş-şâf*, I, 189).

وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ اِبْرٰهِيمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ
فِي الدُّنْيَا وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾

§ 130. "İbrâhim'in dininden kendini bilmeyen düşüncesizden başka kim 249
yüz çevirir? Biz onu dünyada seçip mümtaz kıldık. Şüphe yok ki o, âhirette de sâlihlerden olacaktır."

İbrâhim'in dininden kim yüz çevirir? Millet kelimesi hakkında farklı görüşler belirtilerek onun din, genel mânasıyla sünnet veya İslâm olduğu ifade edilmiştir. Bu hususu daha önce anlatmıştık[559].

Kendini bilmeyen düşüncesizden başka. Düşüncesiz kimsenin davranışını sergilemesi dolayısıyla. Buradaki nefsehû (نفسه) kelimesinin bi-nefsihî (بنفسه) konumunda olması mümkün olup bu durumda nasb (fetha) halinde olması cer harfinin hazfedilmesine bağlı olur. Bir de "kendini (değer ve konumunu) bilmeyip onu konulması gerekenin dışında bir yere koyan" mânası verilmiştir.

Biz onu dünyada seçip mümtaz kıldık, nübüvvet, risâlet ve günahtan mâsum oluşla (ismet). Bundan başka Allah'ın, onu, dünyada güzel anılmakla mükâfatlandırması, bunun yanında âhiretteki mükâfatından eksiltmemesi şeklinde yorum yapmak da mümkündür. **Şüphe yok ki o, âhirette de sâlihlerden olacaktır.** Derece ve mükâfat bakımından. Sâlihlerden, mürsellerden anlamına da alınabilir. Diğer bir yorum da Allah'ın, kendisini, âhiret hayatında sâlihlerden olacağını dünyada iken müjdelemesi biçiminde de olabilir. Bu takdirde onun iyi bir hal ile dünyadan ayrılacağı (hüsn-i hâtime) hususunda bir vaad şeklini alır. Nitekim Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme de geçmiş ve gelecek günahların affını vaad etmişti. Bunda da **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** hüsn-i hâtime vaadi bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle Hz. İbrâhim'e olan müjdesini haber vermektedir. Peygamberlerin dünyada olduğu gibi âhirette de birbirinden farklı derecelerde bulunmaları câizdir.

اِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُٓ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

131. "Rabb'i ona, 'Teslim ol!' dedi, o da, 'Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum!' diye cevap verdi."

---

[559] bk. el-Bakara 2/120 tefsiri.

Rabb'i ona, "Teslim ol!" dedi, o da, "Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum!" diye cevap verdi. Âyette ki **eslim** (اسلم) kelimesi "samimi ve ihlâslı ol!" şeklinde yorumlandı. Bu ilâhî beyanın başlangıçta İslâm olmasına dair bir emir konumunda bulunması da mümkündür, daha önce zikrettiğimiz üzere iman önem ve özellik arzeden her zaman diliminde yenilenir. Yine Allah'ın Hz. İbrâhim'e yönelik bu emri kendisine indirilen bir vahiy statüsünde "şöyle de" konumunda bulunması, onun da gerekeni söylemiş bulunması muhtemeldir. Eğer bu beyan bir vahiy idiyse kendisini Allah'a teslim etmesini amaçlamıştır.

250 § Allah'ın **eslim** (اسلم) emrinin kalbin fıtrî olarak İslâm'ı benimsemesi yönünde olması muhtemeldir; şayet böyle ise emir tevhidi değil, İslâm'ı hedeflemiştir. Bundan başka ilk yaratılış İslâm'ı da ihtimal dahilindedir, "'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?,' Onlar da 'Evet, Rabb'imizsin' dediler"[560] beyanında olduğu gibi ki onlar bunu tabii yaratılışın bir gereği olarak söylemişlerdir. Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhim'e, "İnsanlar arasında haccı ilân et"[561] meâlindeki emri de bu çizgi üzerinde seyreder; İbrâhim emredilen çağrıyı yapmış, onlar da babalarının (ve annelerinin) dölünden var olacakları zamana bağlı olarak tabii yaratılışın bir gereği olarak icabet etmişlerdir[562]. Bir de ta başlangıçta hak dini kabul etmesi konumunda bir emir olması da muhtemeldir, şu âyet-i kerîmelerden anlaşılacağı üzere: "Gecenin karanlığı basınca bir yıldız gördü ve 'Rabbim budur' dedi ... 'Ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratan yüce varlığa çevirdim.'"[563] İşte bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın eslim (اسلم) emrinin karşılığı olur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَوَصّٰى بِهَٓا اِبْرٰه۪يمُ بَن۪يهِ وَيَعْقُوبُۜ يَا بَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدّ۪ينَ فَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَۜ ﴿١٣٢﴾

132. "İbrâhim aynı din ve teslimiyeti oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. İbrâhim şöyle dedi: Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçip belirledi. Şu halde siz mutlaka müslüman olarak can vermelisiniz!"

---

560 el-A'râf 7/172.

561 el-Hac 22/27.

562 Müellif rahimehullah Hac sûresindeki âyetin tefsirinde (22/27) bu yorumu nakletmiş, fakat Resûlullah'tan nakledilmediği için nazarı itibara alınmaması tavsiyesinde bulunmuştur (bk. *Te'vîlâtu Ehli's-sünne*, nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî, III, 366-367).

563 el-En'âm 6/76-79.

Onu vasiyet etti. Yani milleti. Millet biraz önce söz konusu ettiğimiz mânalara gelir[564]. İbrâhim aynı din ve teslimiyeti oğullarına vasiyet etti, Ya'kūb da. İbrâhim şöyle dedi: "Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçip belirledi, ki bu din İslâm'dır. Bu ilâhî beyan, bazı inkârcıların İbrâhim'in kendi dinlerinde olduğu yolundaki iddialarına cevaptır. Yahudiler onun kendi dinleri olan Yahudiliğe, hıristiyanlar da Hıristiyanlığa mensup bulunduğunu ileri sürmüş ve aynı noktadan hareketle başkalarına, "Yahudi veya hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız"[565] demişlerdir. Sözü edilen iki zümreden her biri Hz. İbrâhim'in kendi dinlerinde olduğunu iddia edince azîz ve celîl olan Allah onları yalanlamış §
ve cevap meyanında Hz. Muhammed'e şöyle demesini emretmiştir: "İbrâhim 231
yahudi veya hıristiyan değil, tevhid inancına bağlı bir müslümandı"[566].

Allah sizin için bu dini seçip belirledi. Şu halde siz mutlaka müslüman olarak can vermelisiniz! Azîz ve celîl olan Allah, dininin İslâm dini olduğu ve İbrâhim için seçip belirlediği dinin, onların tercih ettikleri Yahudilik ve Hıristiyanlık değil İslâm olduğunu haber vermiştir. "Yoksa insan her arzu ettiği şeye sahip olacağını mı zannediyor? Hayır! Sonuç da başlangıç da yalnız Allah'a aittir."[567] -Yani insana değil- meâlindeki âyet bunu ispatlamaktadır.

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَن۪يهِ مَا تَعْبُدُونَ
مِنْ بَعْد۪يۜ قَالُوا نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَاِلٰهَ اٰبَٓائِكَ اِبْرٰه۪يمَ وَاِسْمٰع۪يلَ
وَاِسْحٰقَ اِلٰهاً وَاحِداًۚ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

133. "Yoksa Ya'kūb'a ölüm gelip de oğullarına, 'Ben gittikten sonra kime kulluk edeceksiniz?' diye sorduğu zaman siz** -ey İsrâiloğulları- **orada mı idiniz? Onlar, 'Senin tanrın ayrıca ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın tanrısı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olmuşuzdur' diye cevap verdiler."

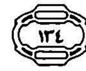
Yoksa siz orada mı idiniz? Şöyle buyurmaktadır: **Ya'kūb'a ölüm geldiği zaman siz yanında mı bulunuyordunuz?** Hayır, Ya'kūb'a ölüm geldiğinde siz yanında değildiniz. Şöyle denilmiştir: Muhtemeldir ki yahudiler Peygamber

---

[564] bk. el-Bakara 2/130 tefsiri.
[565] el-Bakara 2/135.
[566] Âl-i İmrân 3/67.
[567] en-Necm 53/24-25.

sallallahu aleyhi ve selleme, "Bilmez misin ki Ya'kūb öldüğü gün oğullarına Yahudilik dinini vasiyet etmiştir" demişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ **yoksa siz orada mı idiniz** diye başlayan âyet-i kerîmeyi göndermiştir. Yani Ya'kūb'un oğullarına yaptığı vasiyete tanık oldunuz mu? Hayır, olmadınız. Şu halde sözü edilen ifadeyi nasıl kullanabildiniz?

Âyetin bu kısmından sonra azîz ve celîl olan Allah Hz. Ya'kūb'un oğullarına olan vasiyetini haber verme meyanında şöyle buyurmuştur: **"Ben gittikten sonra kime kulluk edeceksiniz?" Onlar şöyle cevap verdiler: "Senin tanrın ayrıca atalarının tanrısına ... kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olmuşuzdur." Müslimûn** (مسلمون), yani tevhide, bütün ilâhî kitap ve peygamberlere içtenlikle inanmışızdır. Bizim durumumuz bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden yahudi ve hıristiyanlar gibi değildir. Onlar buna rağmen inançlarının Hz. İbrâhim ile oğullarının dini olduğunu iddia ederler. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin risâletinin ispatı vardır. Çünkü o, yahudi ve hıristiyanların kitaplarını incelemeden, onlardan dinleyip öğrenmeden kendilerine ait haberleri duyurmuştur. Bu husus onun sözü edilen bilgileri Allah'tan alıp öğrenerek haber verdiğini göstermektedir.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ

231 *§ 134. "Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz."*

Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz. Herhalde -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- Ehl-i kitap Hz. İbrâhim ile adı geçen diğer peygamberlerin kendi dinleri üzere olduklarını iddia edince Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Siz onların inanç ve amellerinden sorumlu olmayacağınız gibi onlar da sizin inanç ve amellerinizden mesul olacak değillerdir. Şunu bilmelisiniz ki herkes kendi dinî tutum ve amelinden sorguya tâbi tutulacaktır.

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا
وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾

135. "Onlar, 'Yahudi ve hıristiyan olun ki doğru yolu bulaşınız' dediler. De ki: Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. O herhangi bir şekilde Allah'a ortak koşanlardan değildi."

Onlar, "Yahudi ve hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. Allah Teâlâ yahudi ve hıristiyanların başkalarını dinlerine davet ettiklerini ve kendi dinlerini tercih edenin sapıklıktan (dalâlet) kurtulup doğru yolu (hidâyet) bulacağını ileri sürdüklerini haber vermiştir. Sonra da Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme iddialarını reddetmesini emretmiştir. **De ki: "Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. O herhangi bir şekilde Allah'a ortak koşanlardan değildi."** Hayır, biz hakka yönelen İbrâhim'in dinine uyarız. Hanîf kelimesinin samimi müslüman mânasına geldiği ifade edilmiştir.

قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَمَا اُنْزِلَ اِلٰى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ
وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَمَا اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَا
اُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ
مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

136. "Deyin ki: Allah'a, bize indirilene, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarına indirilene, ayrıca Mûsâ'ya ve Îsâ'ya verilenlere ve Rab'leri tarafından diğer peygamberlere gönderilen vahiylere inandık. Onların hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz O'na teslim olmuş kimseleriz."

[İman'da İstisnâ]

Deyin ki: "Allah'a ve bize indirilene ... inandık". Bu âyet-i kerîme imanda istisnâ yapanın ("Ben inşallah müminim" diyenin) görüşünü çürütmektedir. Çünkü Allah Teâlâ müslümanlara mümin olduklarını -istisnâsı ve şüphesi bulunmayacak şekilde- kesin bir dille söylemelerini emretmiştir. Nitekim, "Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar" meâlindeki ilâhî beyan da bunu desteklemektedir. Şimdi, tefsirini yapmakta olduğumuz

âyet-i kerîmenin, peygamberler arasında ayırım gözeterek bir kısmına inanıp
255 diğerlerini inkâr eden, § yine ilâhî kitapların bir kısmını benimseyip diğerlerini reddeden kâfirlere yönelik olması ihtimal dahilindedir. Azîz ve celîl olan Allah müminlere bütün peygamberlere ve kitaplara -sözü edilen kâfirlerin yaptıkları gibi ayırımda bulunmaksızın- inanmalarını buyurmuş ve onları bu inanca davet etmiştir. Bunun yanında âyetin azîz ve celîl olan Allah'tan inanacaklara yönelik başlangıçta bir iman öğretimi olması da ihtimal dahilindedir, sözü edilen bütün peygamberlere ve kitaplara iman öğretimi.

Hanîf kelimesinin yorumunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Hanîfin müslüman veya hacı anlamına geldiği belirtilmiş, ayrıca şöyle denilmiştir: Kendisinden sonra müslim (مسلم) kelimesinin zikredildiği her hanîf (حنيف) kelimesi hacı, zikredilmediği yerlerde ise müslüman (müslim) demektir. Bir de şu yorum yapılmıştır: Hanîf hakka ve İslâm'a meyledip onları tercih eden kimsedir.

فَإِنْ اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَٓا اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فٖى شِقَاقٍ فَسَيَكْفٖيكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمٖيعُ الْعَلٖيمُ ﴿١٣٧﴾

137. "Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Şayet yüz çevirirlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah kâfi gelip seni koruyacaktır. O hakkıyla işiten ve bilendir."

Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa. İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Onlar da, 'Sizin inandığınız şeylerin misline inanırlarsa' şeklinde okuma, çünkü Allah'ın misli yoktur. Fakat, 'Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa bi'llezî (بالذى) veya bimâ (بما) edatları ile diye oku". İbn Mes'ûd'un (r.a.) kırâatinde de bunu tasdik çerçevesinde benzer şekildedir: Allah Teâlâ'nın, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"[568] meâlindeki beyanı da aynı esasa bağlıdır. Bu âyetteki kâf (ك) harfi zait olup, "Leyse mislehû
256 şey'ün" konumundadır. § Bu sonuncu âyet İbn Mes'ûd kırâatinde de burada kaydedildiği gibidir. Âyet-i kerîmenin mânasının şöyle olması muhtemeldir: Onlar da sizin bütün peygamberlere ve kitaplara dilinizle iman ettiğiniz gibi dilleriyle ikrar ederlerse doğru yolu bulmuş olurlar. Bir de şu ihtimal var: Onlar da sizin, kendi lisanlarının dışında bir dil ile iman ettiğiniz gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.

---

568 eş-Şûrâ 42/11.

Mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Denildi ki şikâk muhalefet ve ayrılık demektir. Yine denildi ki şikâk (شقاق), içinde düşmanlık barındıran muhalefettir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Onlara karşı Allah kâfi gelip seni koruyacaktır. Bu beyan azîz ve celîl olan Allah'tan yahudi ve hıristiyanlara yönelik bir tehdit, ayrıca Peygamber'ine yaptığı bir zafer vaadidir. Çünkü onlar İslâm'a karşı aralarında yardımlaşıyorlardı. Azîz ve celîl olan Allah da Resûl'üne vaadde bulunarak bir kısmının öldürüleceğini, diğerlerinin de Şam'a ve diğer yerlere sürgün edileceğini haber vermiştir.

صِبْغَةَ اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

138. "Biz Allah'ın verdiği renk ile boyandık. Allah'ın verdiğinden daha güzel rengi kim verebilir? Biz sadece O'na kulluk edenleriz."

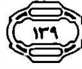
Biz Allah'ın verdiği renk ile boyandık. Âyette yer alan **sıbgatullah** (صبغة الله) Allah'ın dini, Allah'ın verdiği fıtrat diye yorumlanmıştır, "Her çocuk tabii fıtrat üzere doğar"[569] hadisinde olduğu gibi. Denildi ki sıbgatullah Cenâb-ı Hakk'ın yahudi ve hıristiyanlara karşı gösterdiği kesin delildir. Yine denildi ki sıbgatullah (صبغة الله) Allah'ın koyduğu kanundur.

Allah'ın verdiğinden daha güzel rengi kim verebilir? Âyetin bir önceki kısmıyla bağlantılı olan bu ilâhî beyandaki sıbga (صبغة) kelimesi din, sünnet (kanun) ve Allah'ın İslâm dininde gösterdiği deliller sayesinde anlaşılabilen hüccet mânasına gelir. Sözü edilen din hiçbir hüccet (حجة) ve delil olmaksızın yahudi ve hıristiyanların şaşkınlık ve gaflet üzerine inşa ettikleri din gibi değildir. Denildi ki hıristiyanlar mânevî arındırmaya tâbi tutmak için yeni doğan çocuklarını bir suya batırıyorlardı (vaftiz). § Buna mukabil azîz ve celîl olan 255
Allah sıbgatellah (صبغة الله) buyurmuştur, yani çocukları ve insanları mânevî arındırmaya tâbi tutan su değil, Allah'ın boyası olan İslâm'dır.

Biz sadece O'nun âbidleriyiz. Denildi ki muvahhidleriyiz, yine denildi ki O'na samimiyetle teslim olanlarız. Biz O'nun kullarıyız, mânası da muhtemeldir.

---

569 Fıtrat hadisi için bk. Buhârî, "Cenâ'iz", 8, 93; Müslim, "Kader", 22-25.

قُلْ اَتُحَآجُّونَنَا فِى اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ
اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ

139. "De ki: Allah bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz iken O'nun hakkında tartışmaya mı giriyorsunuz? Bizim yaptıklarımızın sonucu bize, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Biz O'na bütün samimiyetimizle bağlanmışındır."

De ki: "Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz?" İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Yahudi ve hıristiyanlar biz Allah'ın oğulları ve sevdikleriyiz, Allah'a sizden daha yakınız demiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "De ki: 'Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz?'" meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi indirmiştir. Âyetteki **fi'llah** (فى الله) Allah'ın dini hakkında demektir. Buna göre mâna şöyle olur: Allah'ın dini hakkında bizimle tartışmaya ve düşmanlık göstermeye mi kalkışıyorsunuz?

O bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz iken. Yani O'nun bizim de Rabb'imiz sizin de Rabb'iniz olduğunu bildiğiniz ve ikrar ettiğiniz halde Allah hakkında bizimle tartışmaya mı giriyorsunuz? Şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Andolsun ki onlara kendilerini kim yaratmıştır diye soracak olsan mutlaka Allah diyeceklerdir"[570].

Bizim yaptıklarımızın sonucu bize, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Şöyle denilmiştir: Bizim dinimiz bize, sizin dininiz de size aittir, "Sizin dininiz size, benim dinim de bana"[571] meâlindeki beyanında olduğu gibi. Şöyle bir yorum da ihtimal dahilindedir: Bizim amellerimiz bize aittir, siz onlardan sorumlu olmayacaksınız; sizin amelleriniz de size aittir, biz sizin amellerinizden sorumlu tutulmayacağız, "Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz"[572] meâlindeki âyetinde olduğu gibi.

Biz O'na bütün samimiyetimizle bağlanmışızdır, din ve amel açısından, başka hiçbir şeyi O'na ortak koşmayız.

---

570 ez-Zuhruf 43/87.

571 el-Kâfirûn 109/6.

572 el-Bakara 2/134.

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ
كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾

140. "Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir."

Yoksa siz İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve torunlarının yahudi veya hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: "Siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı?" Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Denildi ki âyetin başında yer alan "söylüyor musunuz" meâlindeki kelime "söylüyorsunuz" demektir. Yine denildi ki sözü edilen kelime dış görünüşte "söylüyor musunuz" biçiminde bir istifham ise de gerçekte red ve yadırgama konumundadır. Bunun izahı şöyledir ki yahudiler, "İbrâhim ve oğulları, Ya'kūb ve oğulları yahudi veya hıristiyandı" demiş, Allah Teâlâ da şöyle buyurmuştur: Ey Muhammed! De ki: Onların dinini siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı? Oysaki siz O'nun Rabb'iniz olduğunu, yerde ve gökte hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını kabul etmektesiniz. § Buradaki soru edatının mânası söyledikleri şeyleri red ve yadırgama 288
konumunda dile getirmekten ibarettir.

Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Denildi ki onlar nezdinde bulunan tanıklık kendilerinin İbrâhim, Ya'kūb ve evlâtlarının yahudi veya hıristiyanların dininde değil müslüman olduklarını bilmeleriydi. Yine denildi ki onlar nezdindeki tanıklık İslâm'ın Allah'ın hak dini olduğu gerçeğidir. Bir de şöyle denilmiştir: Yahudi ve hıristiyanlar nezdinde bulunan tanıklık Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemdi. Allah sözü edilen peygamberi onların kitaplarında beyan etmiş ve onun için kendilerinden söz ve ahid almıştır, şu âyet-i kerîmede belirtildiği üzere: "Allah kendilerine kitap verilen kimselerden onu insanlara açıklayacakları ve hiçbir şekilde gizlemeyecekleri konusunda sağlam söz almıştı"[573], fakat

---

573 Âl-i İmrân 3/187.

onlar Muhammed'in (s.a.) haberini gizlemiş ve onu yalanlamıştır. Allah'tan gelip nezdinde bulunan bir gerçeğe tanıklık etmeyip gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Buradaki gizleme fiilinin, yahudilerin İbrâhim aleyhisselâm ve sözü edilen diğer peygamberlerin yahudi veya hıristiyan olduklarını iddia etmeleridir, denilmiştir. Azîz ve celîl olan Allah buyuruyor ki: "Yanınızda konuyla ilgili olarak bulunan bilgiyi söylemekten çekinmeyin, zaten Allah sizin yalancı olduğunuzu bilmektedir." Denildi ki esbât (أسباط) Ya'kūb'un oğullarıdır. Kendilerine esbât (torunlar) denilmesinin sebebi her birinden bir topluluğun üremiş olmasıydı.

Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir. Bu beyan tehdit içermekte olup, "O'nun, yaptıklarınızdan gafil olduğunu sanmayın" demektir. Şu mânada olması da mümkündür: Allah onları, yapacaklarını önceden bilmeyecek şekilde yaratmamış, aksine bunu bildiği halde onları varlık sahasına çıkarmıştır. Tâ ki yaratıkların yapıp ettiklerinden herhangi bir şeye kendisinin ihtiyacının olmadığı ve dolayısıyla menfaat sağlamak hedefine bağlı olarak onları yaratmadığı gerçeği bilinmiş olsun. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Hülâsa Allah âsi olacaklarını bildiği halde onları yaratmıştır.

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ
عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾

141. "Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz."

Onlar peygamberlere muhatap olmuş birer toplumdu, gelip geçtiler. Onların yaptıklarının sonucu kendilerine, sizin yaptıklarınızın sonucu da size aittir. Siz o toplumların işlediği fiillerden sorumlu olacak değilsiniz. Bu âyetin yorumunu daha önce yapmıştık[574].

سَيَقُولُ السُّفَهَٓاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّت۪ي كَانُوا
عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ اِلٰى صِرَاطٍ
مُسْتَق۪يمٍ ﴿١٤٢﴾

---

574 bk. el-Bakara 2/134 tefsiri.

§ *142. "İnsanların içinden aklı kıt olanlar, 'Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?' diyecekler. De ki: Doğu da Allah'ındır, batı da. O, dilediğini daima doğru yola iletir."* 355

İnsanların içinden aklı kıt olanlar, "Şimdiye kadar yöneldikleri kıbleden müslümanları çeviren şey nedir?" diyecekler. Bu -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- azîz ve celîl olan Allah'ın Peygamber'ine (s.a.) kıblesini Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevireceğini bildirdiği bir vaadi, aynı zamanda değişiklik yapılmadan ve yahudiler Resûlullah'a henüz bir şey söylemeden dillerine neyi dolayacaklarını haber vermesidir. Nitekim, "Biz yüzünü göğe doğru çevirdiğini görmekteyiz"[575] meâlindeki âyete dikkat edersen şunu göreceksin: Burada kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi vaad edilmemiş olsaydı, Hz. Peygamber'in yüzünü bu şekilde göğe çevirmesi kendinden bir alternatif seçme ve Cenâb-ı Hakk'a bir şey dikte etme anlamına gelecekti. Halbuki, hiç kimsenin, dinî hüküm ve kurallarda veya başka alanlarda kendiliğinden alternatif belirleme yahut da O'na bir şey dikte etme hakkı yoktur[576]. Şu halde sözü edilen ilâhî beyan, Resûl-i Ekrem'e yapmak istediği şeyin gerçekleşeceğine dair bir vaadden ibaret olduğunu göstermektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Âyetin bu kısmında Hz. Muhammed'in (s.a.) Allahelçisi oluşunun da ispatı vardır; çünkü Allah kıblenin değiştirileceğini ve yahudilerin buna karşılık neler söyleyeceklerini önceden haber vermiştir. Demek ki o, bu hususları Allah sayesinde bilmiştir.

[Nesih Çeşitleri]

Bazı aklı kıt insanlar ifadesinde işaret edilen kimseler, yani es-süfehâ (السفهاء) konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki bunlar yahudilerdir ve bu sözü kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi sırasında söylemişlerdi, çünkü

575 el-Bakara 2/144.

576 Alâeddin es-Semerkandî şu açıklamayı yapmaktadır: "Bazı müfessirler şöyle demiştir: Resûlullah yüzünü göğe çeviriyordu, çünkü kıblesinin yahudilerin kıblesiyle aynı olması hoşuna gitmiyordu; bu yüzden Allah, onun içindeki hoşnutsuzluğu gidermek ve arzusunu karşılamak için kıbleyi Kâbe'ye döndürdü. Mâtürîdî şöyle demiştir: Fakat bu uzak bir ihtimaldir. Zira sıradan bir müslümanın bile Allah'ın emrettiği bir işte hoşnutsuzluk göstermesi ve O'nun hükmüne razı olmaması düşünülemezken, Allah Resûlü'nün, Beytülmakdis'e dönmesi emredildiği halde, böyle davrandığı nasıl düşünülebilir? Eğer söz konusu rivayet sahih ise bu onun iradî değil yaratılışının ve psikolojik yapısının hoşlanmayışı mânasında anlaşılmalıdır. Çünkü emredilen hususların çoğu insan tabiatına aykırıdır; ancak bunun terkedilmesi ve yüce Allah'ın rızâsına uygun biçimde tersi olan talebin tercih edilmesi gerekmektedir. Nefsin ve tabiatın hoşlanmaması onun akıl ve din açısından tercih edilmesiyle çelişmez" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr.47b).

onlar şer'î kuralların ve hükümlerin neshedilebileceğini kabul etmiyordu. Onlara göre nesih sonradan farkedip bir nevi görüş değiştirme (bedâ) ve önceki kararından dönüş yapma anlamına geliyordu. Bu ise işin nereye varacağını bilmeyen birinin sergileyeceği bir davranıştır; tıpkı bir bina inşa edip sonra onu yıkan kimse gibi ki, o ne yapacağını bilmediği için böyle davranmıştır. Ne var ki yahudilerin bu iddiası, neshin ne anlama geldiğini ve önemini bilmeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Onlar neshin ne olduğunu bilselerdi bazı şer'î kuralların ve hükümlerin neshine karşı çıkmazlardı.

Bize göre nesih, belirli bir süre neticesinde dinî hükmün sona erdiğini bildirmekten ibaret olup burada fikir değiştirme veya önceki hükümle bir çeliş-
288 kiye düşme söz konusu değildir. § Aksine bu, öncekisinin geçerlilik süresinin sona erdiği belirli bir vakitte yeni bir hüküm koymak ve öncekinin geçerliliğini kendi zamanında mâkul görmektir. Binaenaleyh nesih yahudilerin zannettiği gibi -verdikleri bina örneğinde olduğu üzere- sonradan farkına varmak ve geçmişi bozmak değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Âyet, bazı müfessirlerin dediği gibi, yahudilerle değil de Mekkeliler'le ilgili ise, bu onların şöyle demeleri sebebiyledir: Muhammed ilk kıblesinden bizim kıblemize dönünce dinimize de geri dönmüş olmaktadır. Azîz ve celîl Allah şöyle buyurmuştur: **De ki:** (Ey Muhammed!) **Doğu da Allah'ındır, batı da.** Yani bütün mekânlar ve yönler. O, batıya veya doğuya, dilediği yöne yönelmeyi emreder. Esas olan O'nun emrine itaat ve davetini kabul etmektir, kapıldıkları bir heves veya temenni ettikleri bir hedef için doğuya veya batıya dönmek değil. Zira yahudiler kıblelerini batıya çevirirken ilâhî emre uymak için değil, kendi arzu ve heveslerini tatmin etmek niyetindeydiler. Aynı şekilde hıristiyanlar da doğuyu kıble olarak benimserken hevâ ve heveslerini ölçü almışlardır. Bu sebeple Allah Teâlâ müminlerin kendi emrine uyduklarını haber vermekte ve emredildikleri yöne yöneldiklerini beyan etmektedir.

O dilediğini daima doğru yola iletir. Bu beyan Mu'tezile'ye karşı kullanılabilecek bir delildir. Çünkü Allah dilediğine hidâyet verdiğini bildirmektedir. O'nun hidâyet verdiği kimsenin hidâyet bulmaması mümkün değildir. Halbuki Mu'tezile, "Allah hidâyeti irade etmiştir ama onlar benimsememişlerdir" demektedirler. Sonuç olarak âyetteki **dilediğini** meâlindeki ifade Allah'ın hidâyet iradesinin herkesi kapsamadığını göstermektedir; Mu'tezile ise O'nun

hidâyetinin beyan olduğunu ve bunun herkese şâmil bulunduğunu iddia etmektedir[577].

§ Bu âyette sünnetin kitapla neshedilebileceğinin delili vardır, zira Beytül- 250
makdis yönündeki kıble kitapta belirtilmiş bir hüküm değildi, müslümanlar geçmiş din mensuplarının geleneğine göre hareket ediyorlardı. Bu Şâfiî'ye karşı kullanılabilecek bir delildir, çünkü o, Allah Resûlü (s.a.) amel etmedikçe, sünnetin kitapla neshini uygun bulmuyordu; Resûl-i Ekrem amel ettikten sonra ise yeni hüküm sünnet olmaktadır. Dolayısıyla sünnetin kitapla değil sünnetle neshi oluşmaktadır. Ne var ki bu, Şâfiî'nin ileri derecede yersiz bir fikridir. Söz konusu düşünce kitabın kâle alınmaması, terkedilmesi -ki biz müslümanlara bu yasaklandı- ve bir de yüce Allah'a bir şey dikte etme anlamı taşır. Çünkü Şâfiî, belirttiğimiz görüşüyle, Hz. Peygamber'in ameli olmadan, kitaba herhangi bir tasarruf yapma yetkisi vermemektedir. Görüş beyan ederken haddi aşmak ve doğru yoldan uzaklaşmaktan Allah'a sığınırız! Aslında Şâfiî neshin ve konumunun mahiyetini bilememiştir, şayet bilseydi bu türden sözler sarfetmezdi.

Bize göre nesih, yukarıda belirtildiği üzere hükmün belirli bir vakitte sona erdiğinin beyan edilmesidir. Azameti yüce Allah'ın her an hükümler koyma ve kurallar vazetmesi ulûhiyyet makamının gereğidir; bunu bazan kitapla bazan da Resûl'ünün (s.a.) lisanıyla açıklar. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.** Bir de Allah daha önce Resûl-i Ekrem'e Beytülmakdis'e yönelme yetkisi vermiştir. Sonra zamanı gelince kitap o hükmü neshetmiştir; diğer hükümlerde de durum benzer şekildedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

577 Semerkandî şöyle demektedir: "Allah'ın 'dilediğini yapar' şeklindeki sözünün anlamı, hidâyeti dilediği kimse için yaratır demektir, çünkü Allah'ın hidâyet dilemesine rağmen kişinin hidâyete ermemesi mümkün değildir. Aslında ihtida (hidâyeti benimseme) hidâyetten ayrılmaz; bu tıpkı 'kesr'in (كسر) 'inkisar'dan (انكسار) (kırılmanın kırmadan) ayrılmaması gibidir (yani ihtida ve inkisar dönüşümlü, sonuçları kendilerine dönen fiillerdendir). Mu'tezile'nin prensibine göre Allah'ın hidâyet etmesi ama kişinin hidâyeti benimsememesi mümkündür, buradaki hidâyet de Allah'ın onu beyan etmesi demektir. Dolayısıyla onlar hidâyeti, yaratılması değil, beyan olarak anlamaktadır. Ancak bu âyette hidâyeti beyan olarak anlamak mümkün değildir, çünkü Allah hidâyeti kendi dilemesine bağlamıştır. Beyan herkes için geçerlidir, zira Allah kesin deliller, âyetler ve resûllerle herkese hakkı ve hakkın yolunu açıklamıştır; bunun dilemeye bağlanmasının anlamı yoktur. Sonuç olarak bu hidâyetten anlaşılması gerekenin bizim ifade ettiğimiz şey olduğu anlaşılmış oldu. Bu, aynı zamanda kulların iradî fiillerini yaratanın da Allah olduğunu göstermektedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 46b).

وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ اُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَٓاءَ عَلَى النَّاسِ
وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّت۪ي كُنْتَ
عَلَيْهَٓا اِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلٰى عَقِبَيْهِ وَاِنْ
كَانَتْ لَكَب۪يرَةً اِلَّا عَلَى الَّذ۪ينَ هَدَى اللّٰهُ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُض۪يعَ
ا۪يمَانَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَؤُ۫فٌ رَح۪يمٌ ﴿١٤٣﴾

143. "Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti!) orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık. Tâ ki insanlar içinde hakikatin şahitleri ve canlı örnekleri olasınız, Resûl de sizin üzerinizde hakikatin temsilcisi olsun. Senin önceden beri arzuladığın Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'in izinden gidenleri ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmemiz içindi. Aslında bu değişiklik, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkası için büyük bir olaydır. Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Zaten Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."

260 § **Böylece sizi** (ey Muhammed ümmeti!) **orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir ümmet yaptık.** Âyette yer alan "böylece" anlamındaki ifade daha önce geçen bir hitaba atıf yapıldığı durumda kullanılır. Bu da -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- şu meâl ile başlayan ilâhî hitaptır: "Deyin ki: Allah'a, bize indirilene, İbrâhim'e ... indirilene inandık"[578]. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: Allah sizi belirtilen hususlara iman etmeye muvaffak kıldığı ve İslâm'a yönlendirdiği gibi aynı zamanda orta yolu tutan bir ümmet yapmıştır, insanlar üzerine şahit olmanız için. Âyetin ale'n-nâs (على الناس) kısmı konusunda âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. Denildi ki "alâ" (على) burada lâm (ل) harfi mânasına olup ifade "insanlar için" şeklinde anlaşılmalıdır. Bu, dil açısından imkân dahilinde bulunan bir kullanılıştır. Meselâ, "Fal okları üzerine kurban edilen" ifadesi[579], "Fal okları için, fal okları adına" mânasınadır. Yine denildi ki "alâ" asıl mânasını korumakta olup âyetin anlamı, "Peygamberler için risâleti tebliğ ettiklerine dair diğer ümmetler üzerine şahitlik etmeniz ve Resûlullah'ın da sizin doğruluğunuz üzerine şahitlik etmesi için" şeklindedir.

---

578 el-Bakara 2/136.

579 el-Mâide 5/3.

Bu âyette müslümanların diğer din mensupları aleyhine şahitlikte bulunmalarının kabul edileceğinin, buna mukabil onların bizim aleyhimize şahitliklerinin reddedileceğinin delili vardır; çünkü bizim onlar hakkında, risâletin kendilerine tebliğ edildiği yönündeki şahitliğimiz kabul edilip de kâfirlerin kendilerine tebliğ yapılmadığını söylemeleri bir çelişki ortaya çıkarırdı. Şu halde âyet göstermektedir ki bizim onların aleyhindeki şahitliğimiz kabul edilmekte, onların bizim aleyhimize olacak tanıklığı makbul sayılmamaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tâ ki insanlar üzerine hakikatin şahitleri olasınız. Yani peygamberlerin çağrısını benimsemeyenler üzerine. **Resûl de sizin üzerinizde hakikatin şahidi olsun.** Yani risâletini inkâr ettiğiniz takdirde. Sizi orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık, beyanının hedefi budur. Bu beyanda Allah onları orta yolu tutan bir ümmet kılınmasını kendisine nisbet etmiştir. Dolayısıyla O'nun bu fiilinde lütuf ve nimetlerini dile getirme hedefinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İşte böylece sizi vasat bir ümmet yaptık. Âyette geçen "vasat" (وسطا) adi anlamındadır. Azîz ve celîl olan Allah bu ümmeti "adi" niteliğine sahip kıldığını haber vermektedir. Adi "şahitlik yapma hakkına sahip olan ve şahitliği kabul edilen" demektir. Bu ilâhî beyanda Muhammed ümmetinin icmâının hüccet (otorite) konumunda olduğunun delili vardır, zira Allah ümmeti "adi" sıfatıyla nitelemiş ve onu şahitliği kabul edilenler sınıfından saymıştır. Ümmet
bir şey üzerine ittifak edip tanıklıkta bulunduğunda § bunun kabul edilmesi 201
ve gereğine göre hüküm verilmesi gerekir[580]. Ümmetin buradaki şahitliği, verdikleri hükmün kendilerine Allah'tan geldiği noktasınadır. İcmâın ikinci delili, "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun"[581] meâlindeki âyettir. Allah bu âyette müminlerde doğruluk sıfatının bulunduğunu ve bu sebeple onlara uyulması gerektiğini haber vermektedir. Üçüncü delil şudur: "Kendisine doğru yol belli olduktan sonra Peygamber'e karşı çıkan ve müminlerin izlediği yolun dışında bir yola giren kimseyi o yolda bırakır, fakat cehenneme atarız, o ne kötü bir yerdir!"[582] Böyle bir durum azap tehdidi, söz konusu edilen şeyin Allah katında bir gerçek olmaması halinde imkân dahili-

580 Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet bu şekilde anlaşıldığında sahâbe icmâının hüccet olduğuna delil teşkil eder. Onlardan sonra gelenlerin buna karşı çıkması câiz olmaz. Çünkü onların görüşü hüccet olmasaydı ve şahitliklerini kabul etmek gerekmeseydi yüce Allah'ın onları şahit kılmasının bir anlamı kalmazdı" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47a).

581 et-Tevbe 9/119.

582 en-Nisâ 4/115.

ne girmez. Dördüncüsü, "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûlüne arzedip onların talimatına uyun."[583] Bu âyette de azîz ve celîl olan Allah anlaşmazlık durumunda olayın Allah'ın kitabına ve Resûl'ünün (s.a.) sünnetine götürülmesini emretmektedir. Bunun anlamı anlaşmazlık olmadığı takdirde belirtilen mercilere başvurulmaksızın icmâa uyulmasının gerektiğidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız. İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah Teâlâ kıyâmet günü ümmetlere peygamberlerin ilâhî mesajı tebliğ edip etmediklerini soracak, onlar da inkâr edecekler, bunun üzerine Muhammed ümmeti huzura getirilecek ve onların görevlerini ifa ettiklerine şahitlik edeceklerdir. İşte âyetin tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız meâlindeki kısmı bu anlamdadır. Resûl de onlara, yani onların doğru söylediklerine ve dürüst olduklarına şahitlik edecektir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} **Tâ ki insanların üzerine hakikatin şahitleri olasınız** meâlindeki âyette iki boyut vardır. Birincisi inkârcıların aleyhine olmasıdır. Burada müslümanların inkârcıların aleyhine şahitliğinin kabulünün, onların ise müslümanlar aleyhine şahitliğinin reddinin delili mevcuttur; aksi takdirde ikisi arasında çelişki doğar ve inkârcıların aleyhindeki şahitliğin etkisi ortadan kalkar. İkincisi, Allah Resûlü'ne kavuşanların kendilerinden sonra gelenlere şahit olmalarıdır[584]. Burada sahabeden sonra gelenlerin onların
288 görüşlerinden ayrılmasını yasaklayan bir delil mevcuttur. § Resûl'ün de sizin aleyhinize şahit olması için mânasına alınırsa "siz ona karşı çıkıp âsilik yaptığınız takdirde" demektir.

Senin önceden beri arzuladığın Kâbe'yi kıble yapmamız, Peygamber'in izinden gidenleri ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenlerden ayırt etmemiz içindi. Bu âyetin gerekçesi **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** onların Resûl'e uymada iki gruba ayrılmalarıydı. Bir kısmı arzularına ters düşmediği için ona uymuşlar, diğerleri ise bunun Allah'tan gelen bir hak olduğunu bildikleri için.

---

[583] en-Nisâ 4/59.

[584] Semerkandî şöyle diyor: "Muhtemeldir ki âyetin bu kısmı, 'Allah Resûlü'ne (s.a.) kavuşanlar kendilerinden sonra gelip risâlet çağrısına icabet etmeyenlere şahit olsunlar diye' mânasınadır. Buna göre aleyhlerine şahitlik edilen kimseler, vefatını müteakip Muhammed ümmetinden kâfir olanlardır. Şahitler ise sahâbilerdir. Bu takdirde Resûl de sizin üzerinizde şahit olsun, beyanı kendi peygamberliğini ispat etmesi için mûcizeler ileri sürmesine işaret etmektedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47a).

Azîz ve celîl olan Allah, ona hevâ ve arzuları sebebiyle uyanlar ile emre bağlılık ve itaat için uyanları ayırt etmeleri ve bunun bilgisine ulaşmaları hikmetine binaen kendilerini imtihana tâbi tutmuştur.

Peygamber'in izinden gidenleri ayırt etmemiz için. Denildi ki: Ezelde Resûl'e kimin uyacağı hakkındaki bilgisine gerçekleşmiş halini eklemesi ve ezelde var olacağı şeklindeki ilmine var olmuş halini katması için. Yine denildi ki buradaki "ilim"den maksadın "mâlûm" olabilir; bu durumda mânası -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- şöyle olur: Ona uyan ile ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenin fiilen vücut bulması için.

Bu âyetin ve "Tâ ki aranızdan cihad edenleri bilelim"[585] meâlindeki ifadelerin anlaşılmasında hareket noktası şudur: Allah Teâlâ'nın yaratılmışlarla ilgili ezelî bilgisinin, fiilen sahip bulundukları durumdan farklı bir şekilde olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü O'nun bilgisinin yaratılmışların fiilen bulunduğu durumdan başka bir hal üzere olduğunu söylemek kendisini bilgisizlikle nitelemeyi andırır. Meselâ şöyle denilmesi câiz değildir: "Allah duran birini duruş ânında hareketli, yahut hareket ettiği anda sakin olarak bilir" veya, "Oturanı ayakta, ayakta olanı da oturur halde bilir." Aynı şekilde şu söz de ileri sürülemez: "Allah yokluk (عدم) halini var (mevcut)" veya "Var olanı -fiilen bulunduğu halde- yok (معدوم) diye bilir." Çünkü bu, fiilen olmayan bir şeyi fiilen var diye bilmekle nitelemek olur ki muhaldir. **Hatalardan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Denildi ki Allah tarafından bilinen bir şeyin yaratılmışlığı için kullanılan ilim kavramı yaratılmışın vaktini eklemek suretiyle zikredilir; § yani ilâhî 263
ilmin zikredilmesiyle ona konu teşkil eden şeyin (malûm) ezelde var olduğu anlaşılmasın diye, yaratılmışa taalluk eden ilim vakit kaydedilerek nisbet edilir. Buna mukabil Allah'ı, yaratılmıştan söz etmeden, kendi gerçekliğiyle nitelediğimizde O'nu ezelî sıfatı konumunda zikrederiz. Çünkü O, değişim, yok olma ve bir durumdan diğerine intikal etmekten münezzehtir.[586] **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Aslında bu değişiklik, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkası için büyük bir olaydır. Yani dinî emir gereği değil de nefsânî arzusu istikametinde Resûlullah'a uyan birine kıblenin değiştirilmesi çok ağır gelir. Ancak

---

585 Muhammed 47/31.

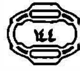
586 Meselâ, "Allah ezelde bilendir" ifadesi mutlak olup buradaki "ilm"in konusu (taalluku) belirlenmiş değildir. Fakat, "Allah falan adamın ne kadar yaşayacağını bilendir" denildiğinde ifadeyi, "Var olacağı zaman ne kadar yaşayacağını bilendir" şeklinde kullanmalıdır.

Allah'ın bu konudaki emrine uyan ve O'na itaatin gerekliliğini benimseyene ağır gelmez.

Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Bazı müfessirler şöyle demiştir: Bir grup müslüman Beytülmakdis'e dönerek namaz kılıyordu, sonra öldüler. Kıble Kâbe'ye çevrilince bazıları onlara acıyarak, "Kıldıkları namazlar boşa gitti" demiştir. Ancak bu doğru olmayıp ihtimal dışıdır. Çünkü sahâbeden İslâm'a inanan, Allah'ın ve Resûl'ünün enirinin konumunu bilen bir kimsenin aklına böyle şey gelmez ki herhangi bir soru sorsun. Hatta onlar, düşmanlarından birinin bile böyle bir şey düşünmeyeceği kadar Allah'ı biliyor ve tanıyorlardı. Ayrıca söz konusu kişiler Allah'ın emrine uyan, O'na itaat eden ve bu hal üzere ölen kimselerdi; geride kalanlar da onların mümin oluşlarından emindi. Nasıl olur da kendilerinden şüphe ederlerdi? Ama burada bir soru varsa o da dinî hüküm ve kurallarda neshin geçersiz olduğunu ileri süren yahudilerden gelmiş olmalıdır; çünkü onlar Allah Resûlü'nü (s.a.) parçalanmak ve fikir ayrılığına düşmeyi yasakladığı halde kendisini buna davetiye çıkarmakla eleştiriyorlardı. Yahut bunlar Allah Resûlü'ne (s.a.) eziyet eden, onu yalanlarken, farklı görüş serdederken ve düşmanlık sergilerken aşırıya kaçan müşriklerdi.
201 § Sonraları müslüman olmak istemiş fakat isyan ve yalanlamalarının İslâm'a kabul edilmeyi engelleyeceğini zannetmişlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Allah sizin iman talebinizi zayi edecek değildir** meâlindeki âyetini indirmiştir; yani inkâr durumundayken işlediğiniz kötülükler sebebiyle. Nitekim âyetin sonu buna işaret etmektedir: **Zaten Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.** Yüce yaratıcı tövbe edenleri affeden bir rahmete sahip olduğunu bildirmiştir. Diğer bir görüş de âyetin bu kısmının dinde nesih ve değişim olmadığına inanan bir topluluk hakkında olabileceği şeklindedir; onlar hükümlerin neshi ve değiştirilmesinin dinde ihtilâf ve ayrılığa yol açacağını düşünmekteydiler.

Deriz ki, aslında bir şeye inanmak bu yöne değil de şu yöne dönerek namaz kılmaya bağlı olmayıp emri benimseyerek boyun eğmeye dayanır. Ölen sahâbilerin imanı -Allah onların hepsinden razı olsun- emre itaat anlamında gerçekleşmişti. Onlar Beytülmakdis'e yönelme yönündeki emre imtisal etmişlerdi, dolayısıyla Kâbe'ye yönelme emrine de iman etmiş kabul edilirler. Burada imanda bir değişiklik veya ayrılık yoktur, çünkü esasında bu iman emre boyun eğme anlamında vâkidir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Allah sizin imanınızı zayi edecek değildir. Beyanın yorumu şöyledir: Allah sizin Beytülmakdis'e yönelerek namaz kılmaya imanınızı zayi etmeyecektir. Burada "iman" kelimesiyle kastedilen namaz ise iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, namaz imanla vücut bulabilir, şu halde iman namazın sebebidir; bazan bir şey sebebinin adıyla zikredilebilir. İkincisi, yahudiler namazı iman olarak biliyorlardı[587], ilâhî hitap onları bildiğine uygun olarak gelmiştir; tıpkı, "İbrâhim onların tanrılarına gizlice yaklaştı"[588] beyanında olduğu gibi. Aslında bu, Allah'tan başka ilâhlar olduğu anlamına gelmez, burada onların algılama biçimine uygun bir ifadede bulunulmuştur. Yine, "Yaratanların en iyisi olan Allah pek yücedir!"[589] meâlindeki beyanı O'nun dışında yaratanlar olduğu anlamına gelmez; ancak muhataplar bir şey yapıp düzenleyen herkesi yaratıcı olarak bildikleri için ifade onların algı dünyasına uygun gelmiştir. Önceki meselede de durum bunun gibidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَٓاءِۚ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَاۖ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِۜ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُۜ وَاِنَّ الَّذِينَ اُو۫تُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۜ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ

§ *144. "Biz (ey Peygamber!) yüzünü bir beklenti içinde sık sık semâya* 265
çevirdiğini elbette görüyoruz. Şimdi seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müslümanlar!) nerede olursanız olun namazda yüzünüzü onun tarafına çevirin. Şüphe yok ki Ehl-i kitap bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından asla gafil değildir."

Biz (ey Peygamber!) yüzünü bir beklenti içinde sık sık semâya çevirdiğini elbette görüyoruz. Şimdi seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Bunun Peygamber'e bir vaad olarak geldiğini belirtmiştik[590].

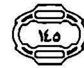
[587] Çünkü yahudiler, "Onların imanı Kâbe'ye dönmeleri sebebiyle zayi oldu" demişlerdi.
[588] es-Sâffât 37/91.
[589] el-Mü'minûn 23/14.
[590] bk. el-Bakara 2/142 tefsiri.

Memnun olacağın bir kıbleye. Bazı müfessirler şöyle demiştir: O bakışını göğe çeviriyordu, çünkü kıblesinin yahudilerin kıblesiyle aynı olmasından hoşnut değildi. Belirtmek gerekir ki bu oldukça uzak bir yorumdur, zira bu tür bir yaklaşım herhangi bir müslüman için bile düşünülemezken Resûlullah (s.a.) için nasıl tasavvur edilebilir? Belki fıtrat ve tabii duyguların hoşlanmayışı, denebilir; ancak iradî olarak hoşlanmama ihtimal dahilinde değildir. Nitekim şöyle bir yorum da yapılmıştır: Namaz Hz. Peygamber'e çok sevdirilmişti, hatta kılmadan duramazdı. Bir zaman geldi ki Beytülmakdis'e dönerek namaz kılması yasaklanmış ve başka bir yere dönmesi de henüz emredilmemişti. Buna göre yüzünü göğe çevirmesi başka bir yere döndürülmesi yönünde bir dilek konumundaydı. Yahut **memnun olacağın bir kıbleye** ifadesi için şöyle denebilir: Kâbe önceki peygamberlerin kıblesiydi; şüphe yok ki onu çok arzu ediyordu. Bu, konuşma üslûbunda daima olabilecek bir durumdur; meselâ adamın biri diğerine -ondan herhangi bir hoşnutsuzluk ve reddediş tepkisi görünmeden-, "Sana razı olacağın bir şey veriyorum" diyebilir.

Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müslümanlar!) nerede olursanız olun namazda yüzünüzü onun tarafına çevirin. Kıble ile ilgili görüş ve tartışmaları daha önce zikretmiştik[591].

Şüphe yok ki Ehl-i kitap, bunun Rab'lerinden gelen bir gerçek olduğunu iyi bilirler meâlindeki âyette "bir gerçek" ifadesi iki anlama gelebilir: Yani onlar kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye döndürülmesinin hak ve gerçek olduğunu bilirler ama inatlarına ve nefsânî arzularına uymaya devam ederler. Yahut da âyet, "Onların, kitaplarında açıklanan Muhammed'in gerçek bir Allahelçisi olduğunu bilirler" anlamında olabilir.

386 **§ Allah onların yaptıklarından asla gafil değildir.** Bu, daha önce zikrettiğimiz üzere tehdit ve uyarı konumundadır[592]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَئِنْ اَتَيْتَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ اٰيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ
وَمَٓا اَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ
اتَّبَعْتَ اَهْوَٓاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ اِنَّكَ اِذاً لَمِنَ
الظَّالِمِينَ

591 bk. el-Bakara 2/142 tefsiri.

592 bk. el-Bakara 2/140 tefsiri.

145. "Şundan emin ol ki (Resûlüm!) Ehl-i kitaba her türlü delil ve mûcizeyi getirsen yine de senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar birbirinin kıblesine de dönmezler. Şunu da bilmelisin ki sana gelen bunca bilgi ve tecrübeden sonra onların asılsız telakkilerine uyacak olursan, o takdirde hakkı çiğneyenlerden sayılırsın."

Şundan emin ol ki (Resûlüm!) **Ehl-i kitaba her türlü delil ve mûcizeyi getirsen yine de senin kıblene uymazlar.** Bu âyet Allah'ın iman etmeyeceklerini ve kıblesi konusunda Muhammed'e (s.a.) uymayacaklarını bildiği bir topluluk hakkında inmiştir, onların kendisine uymalarından ümit kesmesini dilemiştir. Eğer Ehl-i kitâbın hepsi hakkında olsaydı, onların, Allah Resûlü'ne (s.a.) karşı onu zorda bırakacak delilller ileri sürme ve yalan söylediğini iddia etme hakları olurdu, çünkü Ehl-i kitap'tan iman edenler vardı. Bu da gösteriyor ki onlar âyetin umum lafzından umum konumunda bir anlam kastedildiğini düşünmemiş, genel lafızdan dar kapsamlı (has) bir mâna çıkarmışlardır. Bu husus hem müslümanlar hem de inkâr ehli açısından açıkça anlaşılan bir şeydi. Bundan da lafzın umum konumunda gelmesi mutlaka umumi bir hüküm taşmadığı sonucu çıkmaktadır[593].

Burada Hz. Peygamber'in (s.a.) Allahelçisi olduğunun ispatı vardır, çünkü bu, onların kendisine uymaları ümidinin kalmadığını haber vermektedir ki böyle bir bilgiye ancak azîz ve celîl olan Allah'ın vahyiyle ulaşılır. Burada ayrıca âyet ve mûcizelerin kendi başına çokluğu ve büyüklüğünün inatçıyı arzusuna (heva) uymayan şeylerden alıkoyamadığı ve aynı mahiyetteki hususlara inanmasını sağlayamadığının da delili vardır.

Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Bu beyanda onun şimdi ve gelecekte günah işlemekten korunacağının vaadi bulunmaktadır. **Sen de onların kıblesine dönecek değilsin,** "Sen onların kıblesine uyma hakkına sahip değilsin" anlamına da gelebilir. Bu yorum daha uygun görünmektedir, § çünkü 265
âyetin sonunda yer alan **sana gelen bunca ilim ve tecrübeden sonra onların asılsız telakkilerine uyacak olursan** meâlindeki ifade Hz. Peygamber'e bir uyarı konumundadır. Daha önce mâsum oluşun (ismet) nehye muhatap olma-

---

[593] Semerkandî şöyle demektedir: "Âyet, bizim, 'Umum lafızlardan umumi bir mânanın kastedildiğine inanma konusunda hüküm vermekten kaçınmak gerekir ve (bunu söyleyebilmek için) lafzın dışında başka bir delile ihtiyaç vardır' şeklindeki görüşümüz lehine bir delildir. Tabii ki ihtiyat açısından âyetin umum ifadesinden zâhiren anlaşılana göre amel etmek vâciptir. Zira Allah'ın 'kitap verilenler' ifadesi dil kalıbı açısından genel olduğu halde muhatapla bu âyetin zâhirinden genel değil özel bir mâna anlamışlardır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 47b).

ya engel teşkil etmediğini belirtmiştik[594]. Ancak âyetin bu kısmıyla başkasının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾

146. "Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz o Peygamber'i öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder."

Daha önce kendilerine kitap verdiklerimiz o Peygamber'i öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder. Çünkü çocuklar bazı işaretler ve önceden geçen sebeplerle bilinirler. Buna göre peygamberlerin tanınması da delillerle ve bazı işaretlerle gerçekleşir. Sözü edilen delil ve sebepler Resûlullah'ta da apaçık mevcuttu. Ama onlar inat etmiş, inkâr yolunu seçmiş ve onun hak olduğunu bilmelerine rağmen bunu gizlemişlerdir. Bunun delili: **Buna rağmen içlerinden bir grup bile bile gerçeği gizlemeye devam eder** meâlindeki beyandır. Bir şeyi sürekli gizlemek onu bildikten sonra olur, zaten bir şeyi bilmeyen kişi onu gizlemekle nitelendirilemez. Abdullah b. Selâm'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben onu çocuğumu bildiğimden daha kesin olarak biliyorum, zira eşimin benim gıyabımda ne yaptığına vâkıf değilim. Bu âyette Hz. Peygamber'e ait (Tevrat'taki) özellik ve sıfatların o dönemde henüz değiştirilmediğinin delili vardır, demek ki daha sonra tahrif edilmiştir; çünkü âyet onların bunu (mevcut iken) gizlediklerini haber vermektedir.

288 § Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'i, kitaplarında buldukları nitelikleri sayesinde biliyor olmaları da mümkündür; azîz ve celîl olan Allah'ın buyurduğu gibi: "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar ..."[595]

اَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

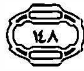
147. "Senin üzerinde bulunduğun yol Rabb'inden gelen gerçeğin ta kendisidir. Şu halde hiçbir şekilde şüpheye düşenlerden olma."

---

594 bk. el-Bakara 2/120 tefsiri.

595 el-A'râf 7/157.

Senin üzerinde bulunduğun yol Rabb'inden gelen gerçeğin ta kendisidir. Şu halde hiçbir şekilde şüpheye düşenlerden olma. Bu âyet iki anlama gelebilir. Hitap görünürde Hz. Peygamber'e olup başkası kastedilmiştir. Yahut hitap bizzat onadır. Aslında Cenâb-ı Hak onun kuşkulanmayacağını bilmektedir, ancak birçok yerde belirttiğimiz gibi **günahtan korunmuşluk** (ismet) herhangi bir şeyin yasaklanmasına mani değildir[596].

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ اَيْنَ مَا تَكُونُوا يَاْتِ
بِكُمُ اللّٰهُ جَم۪يعًا اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ

148. "Herkesin yüzünü çevirdiği bir yönü ve kıblesi vardır. Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya getirecek ve huzurunda toplayacaktır. Unutmayın ki Allah her şeye kadirdir."

Herkesin yüzünü çevirdiği bir yönü ve kıblesi vardır. Farklı şekillerde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın çevirip yönelttiği. Yine denildi ki namaz kılanın yüzünü yönelttiği. Bir başka yorumda vellâ (ولّى) kelimesinin kendisinden türediği öne veya arkaya dönmek anlamında olup "herkesin yüzünü döndüğü" anlamındadır.

Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. Beyanla ilgili olarak şöyle bir yorum da yapılabilir: "Sizden önce hak dini benimseyen her toplumun kıblesi Kâbe olarak belirlenmiştir."

Öyleyse iyi ve güzel işlerde birbirinizle yarışın. Farklı yorumlar yapılmıştır. Denildi ki: "Hayır ve itaat işlerinde geçmiş ümmetlerden önde bulunun. Yine denildi ki **istebikû** (استبقوا) kelimesinde kalabalık ve izdiham içeriği vardır. Bu açıdan şöyle buyrulmaktadır: Birbirinizle iyi davranışlar sergilemekte yarışmalısınız". Şu da muhtemeldir: Kâbe'ye yönelme konusunda dışınızdaki inkârcılardan önce davranın. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Nerede olursanız olun Allah hepinizi bir araya getirecektir. Denildi 238
ki ister uzak bölgelerde ister sağlam mekânlarda, nerede olursanız olun Allah sizin ruhlarınızı alacaktır. Nerede olursanız olun. Yani hangi durumda bulunursanız bulunun, çürümüş ve toprak olmuş kemikler olun Allah sizi toplayıp diriltecektir, bu O'na zor gelmeyecektir, şu âyette ifade edildiği üzere: "Bir de

596 bk. el-Bakara 2/120, 145 tefsirleri.

onlar dediler ki: 'Sahi biz, bir kemik yığını ve kırıntısı olmuşken yepyeni bir yaratılışta diriltilecekmişiz, öyle mi!' De ki: 'İster taş olun, ister demir, isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir yaratık, farketmez!' Diyecekler ki: 'Bizi hayata tekrar kim döndürecek?' De ki: 'İlk kez yaratan'".[597] Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir ki size göre çok zor olan bir şey Allah için zor değildir, O'nun diriltme ve hayata son verme fiilini güçleştirmez.

Unutmayın ki Allah her şeye kadirdir. Sözünü ettiğimiz dağınık ve farklı her şeye ve çürümüş kemikleri canlandırmaya.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ
لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾

149. "Nerede bulunursan bulun namazda yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Şüphe yok ki bu emir Rabb'inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir."

Nerede bulunursan bulun namazda yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, O buyurur ki hangi şehir ve bölgede olursan ol yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu tür âyetlerde geçen "şatr" (شطر) kelimesi yönü, tarafı ve doğrultusu demektir. Kelimenin bu mânası, "Harem, Beytullah'tan uzakta olan uzak memleketlerdekiler için kıbledir" diyenin görüşünü geçersiz kılar. Çünkü Allah, Peygamber'ine (s.a.) hangi şehirde olursa olsun Mescid-i Harâm tarafına dönmesini emretmiştir. **Hatalardan korunmak ve başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

{İmam (r.a.) şöyle demiştir:} Âyette Mescid zikredilmiştir, bunun anlamı onun bir parçasına yönel demektir. Uzak bölgelerde ve kapalı mekânlarda yön
270 tayini araştırma ile belirlenir; § mescidin kendisini görmekle değil. Bu konuda şer'î bir beyan da nakledilmemiştir.

Şüphe yok ki bu emir Rabb'inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Allah yaptıklarınızdan asla gafil değildir. Denildi ki "bu" yani kıblenin değiştirilmesi Rabb'inden gelen bir gerçeğin ta kendisidir. Yine denildi ki "bu" yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Rabb'inden gelen bir gerçektir. "..." ifadesinin, "O Kur'ân, Rabb'inden gelen bir gerçektir" mânasında olması da muhtemeldir.

---

[597] el-İsrâ 17/49-51.

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ
مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ
اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي
عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

150. "Evet, nerede bulunursan bulun yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Siz de (ey müminler!) nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü ondan yana çevirin ki insanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın. Ancak içlerinden gerçeği bile bile çiğneyenler müstesna. Siz onlardan korkmayın, benden korkun. Bu sayede size olan nimetimi güven ve zaferle tamamlayayım, siz de kıblenizi ve isabetli yolu bulmuş olasınız."

Evet, nerede bulunursan bulun, bu kısmı biraz önce açıkladık.

Siz de (ey müminler!) nerede bulunursanız bulunun yüzünüzü ondan yana çevirin. Allah herkese hitap edip nerede olurlarsa olsunlar oraya yönelmelerini emretmiştir, tâ ki bu hükmün sadece Peygamber'e mahsus olmayıp herkesi kapsamış bulunsun.

İnsanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın. Bu sözün tefsiri **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şudur ki yahudiler batı yönünü, hıristiyanlar da doğuyu kendi arzularıyla kıble edinince azîz ve celîl olan Allah şu âyetleri indirmiştir: "De ki doğu da Allah'ındır, batı da, dilediğini hidâyete erdirir"[598]; yine şöyle buyurmuştur: "Nereye dönerseniz Allah'a ibadet yönü orasıdır." Allah, bu âyetlerle, yahudilerin kitaplarında müslümanların kıblesini (bir müddet sonra) başka yöne (Kâbe'ye) döndüreceğine dair yaptığı açıklamaya paralel olarak onların ileri sürebileceği mâzeret ve argümanlarını geçersiz kılmaktadır. İşte insanların aleyhinizde kullanabilecekleri bir bahanesi kalmasın âyetinin mânası budur.

§ Gerçeği bile bile çiğneyenler hariç, insanların aleyhinizde kullanacak 271
bir bahanesi kalmasın, meâlindeki beyan hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki Allah insanlarla Ehl-i kitabı, gerçeği bile bile çiğneyenlerle de onların dışındaki inkârcıları kastetmiştir. Buna göre mâna şöyle olmaktadır:

---

[598] el-Bakara 2/142.

"Ehl-i kitabın ve diğer inkârcıların aleyhinize kullanabilecekleri bir bahanesi bulunmasın." Yine denildi ki burada insanlardan maksat Ehl-i kitap'tır, şöyle ki onlar, "Bu özelliğin, yani Muhammed'in bir zaman Beytülmakdis'e dönerek namaz kılacağı, sonra Kâbe'ye döneceği bilgisinin, kitaplarında yer almadığını" söyleyerek aleyhinizde konuşmasınlar. Aralarından haksızlık edenler müstesna, Ehl-i kitabın içinden delilsiz ve temelsiz konuşarak sözleriyle size haksızlık edenler hariç. Bu, dilde kabul edilebilir bir üslûptur. Meselâ başkasına şöyle diyebilirsin: Bana delilsiz konuşarak haksızlık etmen dışında aleyhime ileri sürebileceğin bir kanıt yoktur. Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ şöyle demiştir: Bu bir kimsenin diğerine şöyle demesine benzer: insanlar seni övmektedir, ancak haksızlık eden saldırgan hariç. Bu, mâna bakımından doğru, Arap dili açısından hatalıdır[599]. O bunun mümkün olduğunu (Farazdak'a ait olduğu söylenen)[600] şu şiirle de savunmuştur:

ما بالمدينة دار غير واحدة   دار الخليفة إلا دار مروانا

Medine'de halifenin evinden ibaret olan bir ev dışında kale alınacak mesken yoktur, bir de Mervân'ın[601] evi hariç.

Yani Mervân'ın evi de hariç anlamında (Kûfeli dilcilere göre).

252 § **Ancak içlerinden gerçeği bile bile çiğneyenler hariç.** Siz onlardan korkmayın. Yine denildi ki bu, önceki bölümden bağımsız yeni bir cümledir ve mâna şu şekildedir: Size verecekleri zarardan dolayı haksızlık edenlerden korkmayın. Fakat Kâbe'ye yönelmeyi terkettiğiniz takdirde benden korkun. Ya da şöyle denebilir: Onlarla savaşıp galip gelmek için adım atmaktan korkmayın. Bu, Allah'ın sizi düşmanlardan emin kılma nimetidir. **Bu sayede size olan nimetimi güven ve zaferle tamamlayayım** meâlindeki beyanı da bu konumdadır, yani düşmandan emin kılma nimeti. Güvenlik içinde olmak ve hakkı açıkça ortaya koymaktan daha büyük bir nimet yoktur. Şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Bugün size dininizi kemâle erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım."[602] Denildi ki buradaki nimet düşmanlardan emin olmaktır, yahut da Allah nimet ile İslâm, zafer ve diğer her türlü nimeti kastetmiştir.

Doğruya ulaşasınız, yani kıbleyi bulaşınız, doğru ve uygun yola ulaşasınız.

---

[599] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 89.

[600] Sibeveyh, *Kitâb*, II, 340.

[601] Şiirde adı geçen Mervan dönemin Medine valisi ve daha sonra Emevîlerin dördüncü halifesi olan Mervan b. Hakem'dir (623-685).

[602] el-Mâide 5/3.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ
وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا
تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾

151. "Verdiğimiz nimetler meyanında âyetlerimizi okuyan, sizi mânevî arınmaya tâbi tutan, kitabı, hikmeti ve ayrıca bilmediğiniz nice şeyleri öğreten sizden bir elçi gönderdik."

Verdiğimiz nimetler meyanında âyetlerimizi okuyan, sizi mânevî arınmaya tâbi tutan. Âyetin başında yer alan "kemâ" (كما), atıf ve bağlaç edatı olduğundan daha önce geçen bir söze binaen kullanılır. Bunun izahı -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- şöyle olmalıdır: **Verdiğimiz nimetler meyanında size bir elçi gönderdik.** Ve Allah size birliğinin bilgisini, ayrıca inkârcılarla fikrî tartışmanın yöntemini lütfetti. Bundan başka Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemi ikrâm etmek suretiyle ihsanda bulundu. Şu halde sizin de O'nu minnetle anmanız ve O'na şükretmeniz gerekir. Tefsircilerin dediği gibi bu ilâhî beyan takdim ve tehir üslûbunda da olabilir. Bir bakıma şöyle denmiş gibidir: Beni minnetle anın, **çünkü size içinizden bir elçi gönderdik.** Bu, Kur'ân'da çok kullanılan bir üslûptur. Ferrâ şöyle demektedir: **Verdiğimiz nimetler meyanında size içinizden bir elçi gönderdik**, şu halde, "Beni minnetle anın, ben de sizi anayım."[603] Bu durumda tefsirini yapmakta olduğumuz âyet şart, sonraki âyet de cevap cümlesi olur, bu yüzden de cezimlidir. Bu birinin şu sözü gibidir: "Ben sana iyilik ettiğim gibi sen de iyilik et"[604].

§ **Size kitabı** yani Kur'ân'ı ve **hikmeti öğreten.** Hikmet konusunda farklı ١٧١
görüşler ortaya konulmuştur. Şöyle: Hikmet dinî konuları tam anlamıyla kavramaktır, haram ve helâldir, Hz. Peygamber'in din anlayışıdır (sünnet), vaaz ve nasihattir, hakkı ve doğruyu yakalamaktır, bu mânadan hareketle bilge kişiye hakîm ismi verilmiştir, çünkü o doğruyu bulan kimsedir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Kitap ve hikmet aynı şey olup burada tekrar vardır, tıpkı, "Bunlar Kur'ân'ın ve apaçık kitabın âyetleridir"[605] âyetinde olduğu gibi ki burada Kur'ân ve kitap aynı şeydir.

603 Bir sonraki âyetten.
604 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 92.
605 en-Neml 27/1.

Sizi mânevî arınmaya tâbi tutan. İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir: Yani mallarınızın zekâtını alan, işte bunda onların arınması söz konusudur. Denildi ki "onları tezkiye eden", yani mânevî hayatlarının arınmasına ve dirlik düzenlik kazanmasına vesile olan şeylere davet eden demektir ki o da tevhid inancından ibarettir. Bu hususu daha önce açıklamıştık[606].

Bilmediğiniz nice şeyleri size öğreten. Yani tevhid, dinî hükümler, kâfirlerle ilmî tartışma yöntemi, Muhammed (s.a.) aracılığıyla lütfettiği iyilikler ve bağışladığı çeşitli diğer nimetler.

Sizden bir elçi. Cenâb-ı Hak Araplar'a bu beyanıyla hitap etmiş, onlara içlerinden bir peygamber göndermek ve kendi dilleriyle kitap indirmek gibi nimetler verdiğini hatırlatmıştır. Nitekim onlar bunu talep edip duruyordu, şu âyette anlatıldığı gibi: "Yahut, 'Bize de kitap indirilseydi hidâyeti onlardan daha ileri derecede benimserdik' demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)."[607] Bu şekilde onlara iyilikte bulunmuş, onlar da bu sayede başka toplumlara karşı üstünlük kazanmıştı; bu lütuf olarak yeter. Bir de şu meâldeki beyan: "Kendilerine bir uyarıcı peygamber geldiği takdirde hidâyeti herhangi bir milletten daha ileri derecede benimseyeceklerine bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi..."[608]

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾

152. "Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankör davranmayın!"

Öyleyse siz beni anın ki ben de sizi anayım. Denildi ki dünyada itaatle beni anın ki ben de âhirette günahlarınızı bağışlayarak sizi hatırlayayım. Yine denildi ki beni bollukta ve rahatlıkta anın ki ben de sizi sıkıntı ve darlık za-
274 manında hatırlayayım. Bir de § beni yalnızken anın ki ben de sizi insanların arasındayken hatırlayayım ve meleklerin arasında adınızı anayım."[609] Bir başka ihtimal de şudur: Beni lütfettiğim nimetlere şükrederek anın ki ben de sizi o nimetleri arttırarak hatırlayayım." **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

606 bk. el-Bakara 2/192 tefsiri.

607 el-En'âm 6/157.

608 Fâtır 35/42.

609 Muhtemelen bu yorum Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen şu hadîs-i kutsîye işaret etmektedir: "Azîz ve celîl olan Allah buyurur ki: 'Ben kulumun beni zannettiği hal üzereyim ve o beni andığında onunla birlikteyim; beni yalnızken anarsa ben de onu yalnızken anarım, beni insanlar arasında anarsa ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında anarım ...'" (Müslim, "Zikir", 25; İbn Mâce, "Edeb", 58; Tirmizî, "Da'avât", 132).

Bana şükredin, sakın nankör davranmayın! Yani nimetime karşı şükrünüzü bana yöneltin, başkasına teşekkür etmeyin. Bir başka ihtimal de şudur: "Şükrü yani kulluğu sadece bana hasredin, başkasına kulluk etmeyin." **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا اسْتَع۪ينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِر۪ينَ ﴿١٥٣﴾

153. "Ey iman edenler! Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile benden yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir."

Ey iman edenler! Hem sabır ve sebat hem de namaz ve dua ile benden yardım isteyin. Şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir. Bu âyetin te'vilini daha önce zikretmiştik[610].

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْيَٓاءٌ وَلٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

154. "Allah yolunda öldürülenler hakkında 'ölüler' demeyin. Aksine onlar diridirler, fakat siz anlayamazsınız."

[Şehid Olmanın Fazileti ve Diri Olmasının Anlamı]

Allah yolunda öldürülenler hakkında "ölüler" demeyin. Aksine onlar diridirler. Bu âyet hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denildi ki Araplar ölüyü artık anılmayan ve hatırlanmayan kişi olarak tanımlamaktaydı. Birinin anılmasına vesile olacak çocuğu yahut yakını olmadan öldüğünde, böyleleri için, "Onların adı sanı yok olmuştur" derlerdi. Bu âyette Allah Teâlâ Peygamber'ine (s.a.), Allah yolunda öldürülenlerin melekler topluluğu arasında anılmaları mânasında diri olduklarını haber vermiştir. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Müminlerin ruhlarına cennetleri, inkârcıların ruhlarına da cehennemleri gösterilir. Şehidlerin ruhlarını, § başka hiçbir ruh için söz konusu ol- 231
mayan bir zevk sarar. Firavun taraftarlarının ruhları da diğer inkârcılarınkiyle kıyaslanamayacak kadar ağır bir azaba uğratılır[611]. Şehidler başkalarından daha

---

610 bk. el-Bakara 2/45 tefsiri.

611 Sonuncu cümle ile muhtemelen şu âyete işaret edilmektedir: "Nihayet Allah, onların kurdukları tuzakların kötülüklerinden bu zâtı korudu, Firavun'un kavmini ise kötü azap

fazla bir zevk içinde bulunduklarından diri olma niteliğini hak etmişlerdir. Azîz ve celîl olan Allah şehid ruhlarının, gayb âleminde, dünyadakine benzer şekilde zevk duyacaklarını haber vermektedir.

Denildi ki şehid Rabb'inin nezdinde diridir; nitekim sözlükte şehidin hazır olan, bulunan anlamına geldiği bilinmektedir; azîz ve celîl olan Allah onların, sizden ayrılmış olsalar da Rab'leri katında bulunduklarını haber vermektedir[612]. Denildi ki hayat ve ölüm çeşit çeşittir. Tabii hayat ve tabii ölüm ile tabii (zatî) olmayan hayat ve ölüm bunlardan bazılarıdır. Tabii olmayan hayat uyanık ve bilinçli olmaktır, bu da din ile hayat bulmaktır; şu âyette olduğu gibi: "Ölü iken dirilttiğimiz ..."[613] Araplar'ın ilimle hayat bulma mânasına gelen, "O cehaleti içinde ölüdür" deyişleri de buna benzemektedir. Tabii hayat canlı bedenin devamını sağlayan, tabii ölüm de yok olmasına sebep olan şeydir. Şehidlik kişinin, sayesinde âhirette hayat bulduğu bir şeydir, bu sebeple ona diri denilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

376 § **"Ölüler" demeyin** meâlindeki beyan için şöyle bir yorum da yapmak mümkündür: Tabiatınız ölümden nefret ettiği için böyle demeyin. Aksine "diriler" deyin ki nefisleriniz cihadı arzulasın. Çünkü cihad din ve dünya hayatının düzenlenmesini sağlar. Bununla birlikte şu ihtimal de mümkündür: Allah lütuf ve keremiyle onlara hayatta olsalardı yapacakları şeylerin karşılığını verir, sanki onlar dünya hayatının kendilerine sunulmasıyla diridirler. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ
مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٦﴾

---

kuşatıverdi. Onlara sabah akşam o ateş gösterilir. Kıyâmetin kopacağı gün de, 'Firavun taraftarlarını azabın en çetinine atın' denilecek!" (el-Mü'min 40/45-46).

612 Şehid bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmadığı kimse demektir. Ayrıca şehid hazır ve mevcut olan anlamındadır; ... "Filanın meclisinde bulundum" anlamına gelir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "şhd" md.).

613 el-En'âm 6/122: "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"

155. "Şunu bilin ki biraz korku ve açlıkla, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz zayiat verdirmek suretiyle sizi imtihana tâbi tutacağız. Resûlüm! Güçlüklere karşı sabredenleri iyi bir gelecekle müjdele."

156. "Onlar ki başlarına bir musibet gelince, 'Hepimiz Allah'ın kullarıyız ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız' demenin bilincini taşırlar."

Şunu bilin ki biraz korku ve açlık ... ile sizi imtihana tâbi tutacağız. Burada azîz ve celîl olan Allah, başlarına gelebileceği belirtilen musibetler karşısında şikâyet etmemeleri için yaratıklarına uyarı yapmaktadır. Bu musibetlerin her birinde "az bir şey, biraz" anlamında **bi-şey'** (بشيء) kelimesi var kabul edilir, **biraz korku, biraz açlık** gibi. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'ın birden fazla âyetinde insanları ölüm ve yoksunluk için yarattığını, kendilerine verdiği dünya malı ve süslerinin tümünün yok olup ortadan kalkmaya mahkûm olduğunu haber vermiştir. Meselâ: "... Sizi sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"[614]; "Biz, kimlerin daha güzel bir davranış sergileyeceğini denemek için yeryüzündeki her şeyi kendisine özgü bir süs biçiminde yarattık. Hiç şüphe yok ki zamanı gelince oradaki her şeyi kupkuru toprağa çevireceğiz."[615] Allah bu beyanlarında dünyanın ve sahip olduğu çekiciliğinin yok olacağını haber vermiştir. Bütün bunların, sözü edilen sonuca mâruz kalacağını bilen bir kimse, karşılaşacağı hastalık, § açlık, mal ve can kaybı gibi 277
musibetlere daha kolay göğüs gerebilirler. Çünkü bunların hepsi bahis konusu akıbetten daha hafiftir. Bir de Allah'ın insanlara verdiği hayat, sağlık ve selâmeti hak ettikleri için değil, iyilik ve lütuf olsun diye vermiş ve bunu ebedî değil belli bir süreye bağlamıştır; sanki bu imkânlar süre dışında onlara değil, başkalarına aittir. Sonuç olarak insanlar imkânlar var oldukça O'na minnettar olacaklarını, alınca da buna hakkının bulunduğunu bilmiş olacaklardır.

[Belaya Mâruz Kalmanın Dini Konumu]

Âyette yer alan "korku" iki şekilde olabilir: Kulluğun yerine getirilmesi açısından korku, meselâ düşmanla cihad ve savaşma emri gibi, bir de kullukla ilgisi bulunmayan korku. Açlığın ibadet niteliğinde olması da mümkündür, oruç gibi. Bir de kıtlık zamanı çekilen açlık gibi bir musibet olabilir, Mekkeliler'in senelerce çektikleri kıtlık musibeti gibi. **Mallardan zayiat verdirme** meâlindeki ifade de aynı şekilde zekât ve sadaka vermekle insanların imtihan edilmesi olabileceği gibi malın kendisinin telef olması da olabilir. Yine

---

[614] el-Mülk 67/2.

[615] el-Kehf 18/7-8.

canların eksiltilmesi de sözünü ettiğim iki şekilde anlaşılabilir, ürünler ifadesi de aynıdır.

Ayrıca sınamanın sadece bu sayılan şeylerle olacağı anlaşılmamalıdır. Zira insanlar O'nun kulları olup tümünü her türlü yöntemle sınama hakkına sahiptir. Fakat âyetin burada söylemek istediği biraz önce de belirttiğimiz gibi yok olmak üzere her şey yaratıldığına göre zikredilenlerin bir kısmı aynı konumdadır, tâ ki bu tür kayıplar insanlara ağır gelmesin. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} **Şunu bilin ki biraz korku ile sizi imtihana tâbi tutacağız.** Allah onları zaten bildiği bir sonuca rağmen imtihan etmektedir; tâ ki bildiği şeyin emir-nehiy çerçevesinde ve sınav konumunda gerçekleşsin. Bu, zaten bildiği bir şeyi sorması gibidir. Ayrıca duyulur âlemde gizli şeylerin ortaya çıkarılması için uygulanacak imtihan emir ve nehiy şeklinde olur; sınavı yapana hiçbir şey gizli kalmadığı halde imtihan yöntemi emir ve nehiy biçiminde belirlenmiştir. Aslında durum, "Gizliyi de aşikâreyi de bilendir"[616] meâlindeki
278 § beyanında belirtildiği gibi olmakla birlikte duyular ötesini (gayb) duyu âlemi konumuna getirmesi O'nun için mümkündür. Böylece sınav duyular dahilinde cereyan etmiştir, tâ ki Allah'ın duyu ötesine dair olan bilgisi duyular dünyasına da ortaya çıkmış olsun, çünkü O, ezelde bunun bilgisiyle nitelendirilmiştir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Kul sahip olduğu her türlü imkân ve esenliğiyle birlikte gerçekte Allah'a aittir. Ancak Allah lütuf ve keremiyle kullarına isteme ve emretme hakkı olmayan biri gibi muamele etmektedir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: "Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır"[617]; "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin"[618]. Amaç bunun insanlara daha hoş gelmesini ve kendilerinden istediği harcamayı daha istekli bir biçimde gerçekleştirmelerini sağlamaktır; aslında karşılığında bir şey vaad etmeden bütün bunları kendilerinden istemesi câizdir. Azîz ve celîl olan Allah'ın sayılan şeylerle, "Sizi imtihana tâbi tutacağız" meâlindeki beyanı, O'nun, kendilerinden satın alma vaadinde ve harcama yapmaları talebinde büyük mükâfat ve bedel vereceğini bilmeleri içindir. Böylece istenilen şeyleri yapmaları onlara daha kolay gelir ve gönülleri hoş olur. Yahut da Allah işin başlangıcında belirtilen şeylerle kendilerini sınayacağını haber vermesi morallerini güçlü tutma-

[616] el-En'âm 6/73.

[617] et-Tevbe 9/111.

[618] el-Müzzemmil 73/20.

ları, gönüllerinin sıkılmaması ve sınava tâbi tutulduklarında sızlanmamaları hikmetine bağlıdır. Aslında insanın tabiatına aykırı olan her şey böyledir. Ona alıştırıldığı ve gelişinden önce zorluğu haber verildiği takdirde, bilmeden gelmesi durumuna nisbetle onu daha hafif ve daha kolay karşılar. Şu da var ki bu tür sıkıntılarda insanların kalbine olayları bazı yaratıklara nisbet etme ve
onları uğursuz sayma temayülü vardır. § Bu sebeple Allah sözü edilen konuda 376
önceden beyanda bulunmuştur, tâ ki insanlar meydana gelecek şeylerin O'nun bir planlamasının sonucu olduğunu bilsinler; şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Yeryüzünde vuku bulan veya sizin başınıza gelen bir musibet yoktur ki onu yaratmadan önce bir kitapta bulunmuş olmasın"[619]. Cenâb-ı Hak musibetlerin önceden insanlar hakkında yazıldığını bildirmiştir ki moralleri güçlensin ve gönülleri huzur bulsun.

İnsanların Allah tarafından imtihana tâbi tutulması konusunda hareket noktası şudur ki Kur'ân'da sınav konusu olarak zikredilen hayır ve şer türünden her şey gerçekte kulun hakkı olmayıp Allah'ın nimet ve lütuf eseridir. Cenâb-ı Hak insanı sonsuza kadar dünyada hayat sürmesi için yaratmamış ve ona verdiği yaşama nimetini de ebedî kılmamıştır. Buna paralel olarak lütfettiği nimetler de sonsuz değildir. Kul, yaratılışının bağlı kılındığı bu statüyü ve sahip kılındığı nimetleri bu çerçeve içinde gönülden benimsediği takdirde hayatı boyunca takip ettiği seyir kendisine münasip görünür ve gönül huzuruna kavuşur. O, mahzar kılındığı nimetlerin belli bir zamana tahsis edildiğini hiçbir şekilde unutmaz. Şunu da hatırlatmak gerekir ki insana lütfedilen nimetler aslında kendisine değil başkasına, Allah'a aittir. Bu sebeple ondan alınan nimet gerçekte başkasına ait bir şeydir. Gerçi azîz ve celîl olan Allah lütfettiği nimetleri zaman zaman sınav çerçevesinde kulundan almakta ve bunu iptilâ ve musibet diye nitelemektedir. Ancak -daha önce de değindiğim gibi- bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın kullarına yönelik muamelesinde onların hak sahibi olduğu şeklindeki lütfunun bir tecellisidir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Biraz korku ve açlık ile. Devamı ile birlikte bu ifadede yer alan her bir ünitede "şey" (شئ) kelimesi var kabul edilir, çünkü bunların her biri âyetin geçen kısmına atıf konumundadır; bir bakıma Allah şöyle buyurmaktadır: Biraz korku, biraz açlık... **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Cenâb-ı Hakk'ın âyette haber verdiği imtihan iki şekilde gerçekleşir. Birincisi (düşmanla savaşmak gibi) ibadet konumunda bulunan korku vb. şeylerle sınava tâbi tutmasıdır. İkincisi ibadet konumunda olmayan bir hususla

---

619 el-Hadîd 57/22.

imtihan etmesidir. Bu da içinde korku unsuru bulunan cihadla yahut da kendisine isabet edecek hastalık ve yorgunluk türleriyle onu imtihana çekmesidir, kul bu durumda kendi hayatından endişe eder. **Açlık yoluyla.** Bu sınav türü Allah Teâlâ'nın kulunu bir nevi açlık özelliği taşıyan oruç, geçim darlığı veya
260 pahalılıkla imtihan edişidir. **Mallardan zayiat**; bu, cihad, § hac, zekât ve servetler için tahakkuk ettirilen diğer mükellefiyetler yoluyla olabileceği gibi, ticaret hayatında iflâsa mâruz kalmak, ayrıca geçimini sağlama sırasında ortaya çıkan sıkıntılar yoluyla da olur. **Canlardan zayiat**; sınavın bu türü cihad ve düşmanla savaşma şeklinde gerçekleşmesinin yanı sıra çeşitli hastalıklarla da vuku bulabilir. **Ürünlerden zayiat**; böylesi yağmurun az olması, iş ve el becerisinin yetersizliği yahut da cihad ve hac gibi sebeplerle memleketinden uzak kalınması yollarıyla gerçekleşebilir.

Yüce Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyette biraz önce değindiğimiz hususlardan hepsi değil bir kısmı ile insanları sınava tâbi tutacağını haber vermiştir. Bu husus azîz ve celîl olan Allah'ın kullarının bütün çıkış yollarını kapamadığını göstermektedir, aksine sözü edilen nimetlerin her birine -eksik veya zor konumunda da olsa- ulaşabilmek için bir yol açmıştır. Aslında O'nun bütün yolları kapaması mümkündür, ancak Cenâb-ı Hak lütuf ve keremiyle kullarını korkuya sevkettiği her yerde daima bir ümit kapısını açık bırakmıştır. Benzer şekilde Allah Teâla sınav konusu olan bütün fiilleri ve bu sınava tâbi tutulan bütün insanları korku ile ümit arasında bulundurmuştur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Şimdi, Allah Teâla'nın, kullarını sınava tâbi tutma hakkı bulunmasına rağmen onlar için büyük bir müjde ve bol bir mükâfat üslûbu kullanmıştır. Böylesi bir mükâfat vermek imtihan ettiği kimseler üzerinde hiçbir hakkı bulunmayan kimse için tabii ise de her şeyin ve her hakkın kendisine ait bulunduğu bir varlık için ne büyük lütufkârlıktır! O şöyle buyurmuştur: **Güçlüklere karşı sabredenleri iyi bir gelecekle müjdele.** Ardından da sabredenleri şöyle nitelemiştir: **Onlar ki başlarına bir musibet gelince, "Hepimiz Allah'ın kullarıyız ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız"** demenin bilincini taşırlar. Bu âyet-i kerîmede Allah, musibetin gelmesi halinde kuluna tevhid inancına sığınıp dayanmasının yolunu göstermiştir, çünkü tevhidin özü bu ifadenin içindedir. Sözü edilen ifadede (istircâ) kulun, Allah'ın verdiği hükümde kendisine özgü bir tedbir ve çözüm şeklinin olmayacağının dile getirilişi vardır. Yine bu ifadede kulun, kendi varlığını ve buna ait olan her şeyi dilediği gibi tasarrufta bulunması için Allah'a teslim edişi vardır.

§ **Hepimiz Allah'ın kullarıyız.** Sabreden kullar adına Allah sanki şöy- 281
le demektedir: Aslında bizim kendimize ait olmayan hususlarda herhangi bir hükme varıp tasarrufta bulunmaya hakkımız yoktur, her zaman geçerli olan kurala göre bütün mülkiyetlerde hüküm ve tasarruf sahiplerine aittir. Böyle bir teslimiyetledir ki kul, kendi nefsini, sızlanmaktan korumaya ve onu (aslında iyi olan) hoşlanmadığı şeylere sevketmeye muktedir olur.

Ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız. Bir bakıma şöyle demektedir: Dönüşümüz O'na olacağına göre bunun hepimiz bir anda ya da yavaş yavaş ve gruplar halinde gerçekleşmesi arasında fark yoktur. Hatta parça parça olması bizim için bir nimettir, hepimizi değil bir kısmımızı yanına almayı kabul etmesi engin lütfunun eseridir. Âyetin bu kısmında yer alan teslimiyet (istircâ) ifadesinde kişiye akıbetini hatırlatma unsuru vardır, tâ ki o, ebedî karargâhında mutluluğunun temel unsurunu teşkil eden hususlardan bir kısmını şu anda hazırlayıp göndermiş biri gibi olsun. (Ölüm yoluyla gerçekleşen) bu fiilî haber amacına ulaşmıştır. Bilindiği gibi dünyada iken âhirete yönelik bu hazırlık, insanın psikolojik muhtevası ve gönül huzuru açısından, bütün mutluluk vesilelerinin dünyaya münhasır kalmasından daha iyidir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Hülâsa, içinde yaşadığımız dünya bizzat kendisi için yaratılmamış, fakat insanın, âhireti kazanmasına vesile olması için halk edilmiştir. Allah dünyadaki her şeyi iğreti ve sonlu kılmıştır ki kul bu sayede sonsuzu ve sürekliyi elde etmiş olsun. Bunun izahı şudur ki her insanın, eline geçirdiği imkân konusundaki temel görevi, o şeyin yaratılış gayesini görmesi ve uğrunda çaba sarfetme hedefini belirlemesidir. Kişi bu takdirde yaptığı ticaretten doruk noktasında kâr ettiğinin bilincine ulaşır ve fâniyi verip bâkī olan şeye sahip olduğunu anlar. Şu da var ki dünyadaki her şey sona erme ve yok olma âfetine mâruzdur. Dolayısıyla Allah'a teslim olan kişi âfete mâruz olanı olmayanla değiştirmiş bulunur. Bu amaçla mâruz kalacağı sıkıntıları makro plan açısından musibet saymaması gerekir. Aksine bunlar sevincin en üst mertebesini ve kârın doruk noktasını teşkil eder. Ne var ki insan türü, her çeşit elemden nefret eden ve aslında herkesin uzaklaşmak şöyle dursun arzu edeceği sonuçlardan habersiz bir tabiata sahip kılınmıştır. Yardım istenecek olan yalnız Allah'tır.

§ Biri şöyle derse: Bahis konusu edilen teslimiyet hasleti Muhammed üm- 282
metine özgü kılınmıştır. Hz. Ya'kūb kaybettiği oğlu için istircâda bulunmayarak, "Vah Yûsuf'um!"[620] diye sızlanmıştır.

[620] Yûsuf 12/84.

Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya, konuyla ilgili sahih bir rivayet gelmişse[621], telkin ve öğretim konumunda olmuştur, yani "innâ lillâh" (إنّا لله) deyiniz statüsünde. Aslında Hz. Ya'kūb'un istircâda bulunmaması ihtimal dahilinde değildir. Aksine Kur'ân'da haber verildiği gibi istircâda bulunarak, "Güzellikle sabretmekten başka çare yoktur"[622]; "Gam ve kederimi sadece Allah'a arzediyorum"[623] demiştir. Bir de Hz. Ya'kūb Yûsuf'un (gördüğü rüya sayesinde ta başta) haber vermesi, ayrıca vahiy yoluyla elde ettiği bilgi sonucunda oğlunun hâlâ hayatta olduğunu biliyordu. Ölümün vuku buluşundan sonra yapılacak istircâ (innâ lillah ve innâ ileyhi râciûn demek) durumu Hz. Ya'kūb için gerçekleşmemiştir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Allah Teâlâ Peygamber'ine (s.a.), imtihana tâbi tuttuğu kullarından karşı-
283 laştıkları belâlara sabredenleri, § sıkıntılardan dolayı sızlanmayıp "innâ lillâh
(انّا لله وانّا اليه راجعون)" diyenleri müjdelemesini emretmiştir. Çünkü bu ifadede azîz
ve celîl olan Allah'ın birliğini ve öldükten sonraki dirilmeyi kabul ediş vardır.

Denildi ki istircâ özelliği Muhammed ümmetine özgü kılınmış, diğer ümmetlere ise verilmemiştir, çünkü geçmiş ümmetlerden bu konuda herhangi bir rivayet intikal etmemiştir. Görmez misin ki Ya'kūb aleyhisselâmın, karşılaştığı zorluklar, belâlar ve oğlu Yûsuf'tan ötürü çektiği üzüntülere rağmen bu ifadeyi kullandığı nakledilmemiş fakat "vah Yûsuf'um!"[624] cümlesini kullanmıştır. Geçmiş ümmetlerde böyle bir ifade bulunsaydı diğerleri gibi ortaya çıkmış olacaktı. Bu da istircâın Muhammed ümmetine has olduğunu göstermektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, bir musibete uğrayıp da 'innâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn' (انا لله وانا اليه راجعون) diyen kimsenin sıkıntısını giderir, akıbetini hayırlı kılar ve kaybettiği kimsenin yerine memnûn kalacağı hayırlı birini lütfeder."[625]

Sabır kaybettiği şeyden ötürü nefsi sızlanmadan alıkoymaktır. Zaten kaybolanın tamamı azîz ve celîl olan Allah'a ait olup insanlar nezdinde emanet konumundadır. Başkasının olan bir şeyin elden çıkmasına feryat etmenin de bir anlamı yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın şu buyruğuna bakmaz mısın: "Elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın verdiği nimetlerden dolayı şımarmayasınız

---

621 Yani Resûlullah'a (s.a.) nisbet edilen şu rivayet sahih ise: "Sizden önceki ümmetlere istircâ yöntemi verilmemiştir" (Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, II, 576).

622 Yûsuf 12/18.

623 Yûsuf 12/86.

624 Yûsuf 12/83.

625 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, II, 330-331.

diye."[626] Allah bu beyanı ile elimizden çıkan şeye üzülmemizi yasaklamıştır, çünkü gerçekte o bize ait değildir. Bunun yanında lütfettiği imkânlardan ötürü de şımarmamızı yasaklamıştır, bunlar da hakikatte başkasınındır. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

157. "İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır, doğru yolu bulanlar da onlardır."

İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır. Denildi ki azîz ve celîl olan Allah'tan gelen salât birkaç şekilde yorumlanabilir: Biri O'nun rahmet ve bağışlaması, ayrıca meleklere karşı onunla övünmesidir. Bu ise Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında, "Orada bozgunculuğa yol açacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?"[627] diyen meleklere
karşı cevap teşkil etmektedir. § Bir bakıma Allah, "Bu sözü nasıl söylediniz, 284
halbuki Âdem'in evlâtları içinde şöyle deyip istircâda bulunanlar vardır?" demektedir. Yine denildi ki Allah'tan gelen salât sabredenleri övmesidir. Allah'ın sabırlı kullarını övmesinin fazilet ve yüceliğine hangi üstünlük yaklaşabilir!

Ve rahmet. Bazıları dedi ki "rahmet" ve "salât" aynı olup tekrar konumundadır. Rahmetin nimet yani cennet olduğu da söylenmiştir.

Doğru yolu bulanlar da onlardır. Azîz ve celîl olan Allah işini kendisine havale eden, O'nun icraat ve tasarrufuna, ayrıca ezeldeki takdirine teslim olan kimsenin hidâyet bulduğuna şehâdet etmiştir. Ezelî takdirin vuku bulması muhakkaktır, şu ilâhî beyanda ifade edildiği gibi: "Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki biz onu henüz yaratmadan önce bir kitapta yer almış olmasın"[628].

[Belaya Sabretmenin İyi Sonuçları]

Azîz ve celîl olan Allah, hükmüne boyun eğip icraatına rıza gösteren kimselere -ki kulun bu davranışına, "Allah ve Resûlü bir işe karar verdikten sonra inanmış bir erkek veya kadına o işi kendi isteğine göre yapma hakkı

---

626 el-Hadîd 57/23.

627 el-Bakara 2/30.

628 el-Hadîd 57/22.

verilmemiştir"[629] meâlindeki ilâhî beyanda da işaret edilmiştir- lütfedeceği nimetleri açıklama sadedinde şöyle buyurmuştur: İşte öylelerine Rab'lerinden gelen mânevî bir arındırılma, bağışlanma ve rahmet vardır, doğru yolu bulanlar da onlardır. Cenâb-ı Hak başka bir âyette de, "Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir"[630] buyurmuştur. O, lütuf ve kereminin bir eseri olarak sabra mukabil vaad ettiği mükâfatı, emeğin karşılığı anlamındaki "ecir" kavramıyla ifade etmiştir. Halbuki bilindiği üzere sabır Allah'ın, önceden lütfettiği büyük nimetlerinin gereği olarak kulları üzerindeki bir hakkıdır. Ancak O, kendilerine ihsan ettiği şeyi ecir diye nitelendirmiştir. Aslında kul kendisi için amel eder. Bu açıdan övgüsü yüce olan Allah'ın lütuf ve ikrâmı olmasaydı ameli ile ecir ve mükâfata hak kazanması ihtimal dahilinde bulunmazdı.

265 § Allah Teâlâ sabreden kuluna bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaad etmiştir.

a) Birincisi mânevî arındırması ve bağışlamasıdır (salât). Allah'ın salâtı meleklerine karşı övünmesi mânasına gelebilir; bunun sebebi kulun kendisini ve servetini Allah yoluna adamasını ve hakkındaki hükmüne rıza göstermesini Cenâb-ı Hakk'ın yüceltmesidir. Bu yorum Hz. Âdem'in yaratılışı sırasında meleklerin bir nevi itiraz sadedinde, "Biz seni övgüyle yüceltip aşkınlığını dile getiririz"[631] demiş olmalarına bağlıdır. İstircâ âyetinde yüce Allah meleklere şunu haber vermektedir: Bu kul musibetin gelmesi sırasında tam bir teslimiyetle sizin sunduğunuz tesbihi yerine getirmiş ve Allah'ın kendisi hakkındaki hükme rıza göstermiştir. Allah'tan sabreden kullarına gelen salât, onları bağışlaması ve ileri derecede mükâfata nail kılması anlamında da olabilir, tıpkı şu âyet-i kerîmelerde beyan edildiği üzere: "Allah yolunda katledilir veya ecelinizle ölürseniz, şunu bilin ki O'nun mağfiret ve rahmeti inkârcıların topladıkları bütün dünyevî şeylerden daha hayırlıdır"[632]; "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın, bilakis onlar diridirler; Allah'ın lütuf ve kereminden verdikleriyle sevinçli bir halde Rab'leri yanında nimetlere mahzar olmaktadırlar"[633]; "Ey iman edenler! Kendinizi acı azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?"[634] ve benzeri lütuflar. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.** Allah'ın salâtı sabredenleri iyi kullarının nezdinde övgüyle anması mânasına da ge-

---

[629] el-Ahzâb 33/36.
[630] ez-Zümer 39/10.
[631] el-Bakara 2/30.
[632] Âl-i İmrân 3/157.
[633] Âl-i İmrân 3/169-170.
[634] es-Saf 61/10.

lebilir, şu beyanlarında olduğu gibi: "Sakın Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyin"[635]; "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın."[636] Bütün bunlardan başka Allah'tan gelen salâtın dünya hayatında sabredene daha fazla hidâyet lütfetmesi anlamına gelebileceği de düşünülür; nitekim şu âyet-i kerîmeler buna işaret etmektedir: "Bizim uğrumuzda elden gelen gayreti sarfedenlere bize ulaşan yolları mutlaka göstereceğiz"[637]; "Allah doğru yolu tercih edenlerin hidâyetini arttırır ve kötülüklerden sakınma imkânları lütfeder."[638]

b) (İkincisi) rahmetidir. Buradaki rahmet daha önce zikrettiğimiz mânalara gelebilir. Ayrıca kulun teslimiyeti sayesinde kendisine ikrâm ettiği
özel rahmeti de olabilir. § Bunun yanında Allah'ın rahmeti nimeti veya kulları- 238
nın gönüllerine, sayesinde O'nu sevecekleri bir muhabbeti yerleştirmesi yahut da dünyada lütfedeceği başka bedeller mânalarına da alınabilir.

c) (Üçüncüsü) hidâyetidir. Cenâb-ı Hak sabreden kullarına hidâyet nisbet etmiştir. Buradaki hidâyet sözü edilen kulların O'nun dinine ve ayrıca musibetin gelmesi halinde O'na teslim olma bilincini lütfetmesine yol bulup benimsemeleri anlamına gelebilir. Bunun yanında cennetin yolunu bulmuş olmaları şeklinde de yorumlanabilir, nitekim Cenâb-ı Hak Allah yolunda şehid olanlara cennet yolunu göstereceğini vaad etmiştir[639]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Bir de, "Allah kendisine iman edenin kalbine doğru yolu gösterir"[640], yani istircâ diye anılan teslimiyetin yolunu gösterir. Hz. Peygamber'den, "İstircâ sizden önceki milletlere verilmemiş bir özelliktir"[641] buyurduğu rivayet edilmiştir. İşte bu beyan da biraz önce sözünü ettiğimiz çizgi üzerinde seyreder.

Teslimiyet özelliğine gelince, bunun sabır için belirlenen belli zaman içinde olması gerekir; nitekim Resûlullah'ın (s.a.), "Sabır belAnın geldiği ilk anda makbuldür"[642] buyurduğu nakledilmiştir. Hz. Enes'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Kul, uzun geçmişte de olsa, vuku bu-

---

[635] el-Bakara 2/154.

[636] Âl-i İmrân 3/169.

[637] el-Ankebût 29/69.

[638] Muhammed 47/17.

[639] Müellif İmam Mâtürîdî (r.a.) şu âyet-i kerîmelere işaret etmiş olmalıdır: "Allah kendi uğrunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacak, onlara cennet yolunu gösterecek ve gönüllerini şadedecektir" (Muhammed 47/4-5). Râgıb el-İsfahânî buradaki hidâyeti âhirette cennet yolunu gösterme mânasına almıştır (*el-Mufredât*, "hdy" md.).

[640] et-Tegābün 64/11.

[641] Kaynağı için yukarıya bakınız.

[642] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 130, 143, 217; Buhârî, "Cenâ'iz", 32, 42, "Ahkâm", 11; Müslim, "Cenâ'iz", 15.

lan bir musibeti sonradan hatırlayıp 'innâ lillâh' (إنا لله) dediği takdirde Cenâb-ı Hak her söyleyişi için sevabını yenileyip arttırır."[643] Muhtemeldir ki bu sonuncu müjde vuku bulan musibeti sakin bir şekilde kabul eden yahut da musibet öncesi işlediği hatadan dönüş yapıp tövbe eden kimseye aittir; önceki açıklamalar ise böylesinin dışında kalanlara mahsustur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

* * *

İstircâ âyetinden çıkarılabilecek önemli sonuçlar vardır. Birincisi, kula musibet geldiğinde nasıl davranacağının ve bu davranışları sonucunda ne gibi
283 mükâfatlara nail olacağının beyanıdır. § İkincisi, sözü edilen âyette insanın sağlığını, güvenliğini ve hayatının mukadder seyrini temin edip sürdürmenin hikmet açısından Allah Teâlâ için gerekli olmadığının tesbiti mevcuttur. Ne var ki O, lütuf ve keremiyle bu hususları sağlamaktadır. Aynı şeylerin bir kısmını sınava tâbi tutma konumunda geri alması da O'nun hakkıdır. Şayet sözü edilen hususları yerine getirme Allah'a vâcip olsaydı (aslah telakkisi) bunların mevcudiyetine mukabil kendisine şükretmek gerekli olmazdı. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.** Üçüncüsü, Cenâb-ı Hak bahis konusu âyette kullarını bazı musibetlerle imtihana çektiğini zikretmiştir. Bilindiği üzere sınavın bu türü diğer bazı kullar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Ancak O, bu fiilleri kendisine nisbet etmiştir. Bu suretle de kulların ihtiyarî fiillerinde ilâhî tedbirin bulunduğu ve bu yolla onları imtihana tâbi tuttuğu ortaya çıkmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Yine istircâ âyetinde Allah Teâlâ, "Şunu bilin ki sizi ... imtihana tâbi tutacağız" buyurmaktadır. Aslında âyette sıralanan imtihan vasıtaları ilâhî beyanın nüzûlü sırasında mevcut olmayıp sonradan ortaya çıkmıştır. Nitekim, "Yoksa siz öncekilerin başına gelenlerle karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"[644] meâlindeki âyet-i kerîme de aynı konumdadır. Bu âyetlere muhatap olan insanlar sözü edilen musibetlerle daha sonra karşılaşmışlardır, tâ ki Resûl-i Ekrem'in bu hususlara Allah sayesinde vâkıf olduğu hususu bilinmiş olsun. Yine aynı âyet bir nevi müjde ve sevinç vesilesi konumunda bulunmaktadır, şöyle ki sözü edilen ilâhî beyan insanlara zor gelip yaratılış gereği kaçmak istedikleri musibetleri içermektedir, Allah'ın emri, dolayısıyla yerine getirilmesi sonunda oluşan itaat ve rızâsı olmasaydı bunlarla insanları imtihan etmesi ihtimal dahiline girmezdi. Bir de istircâ âyetinde Cenâb-ı Hak

---

643 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 173, 177, 182; Buhârî, "Merdâ", 6-7; Müslim, "Cenâ'iz", 3-5.
644 el-Bakara 2/214.

korku unsurunu zikretmiştir, ilâhî beyanın genel muhtevasından, insanlardan korkmanın itikadı zayıflatmadığı anlaşılmaktadır. Bu husus şu âyet-i kerîmede zikredildiği gibidir: "Yolculuğa çıktığınızda inkârcıların size kötülük etmelerinden endişe ederseniz namazı kısaltmanızda herhangi bir sakınca yoktur."[645] Bunun gibi dünyevî şeylere ümit bağlayıp tamah göstermek de kâmil müminin itikadına zarar getirmez.

Hülâsa, dünya umuru mekanik-determinist bir sisteme bağlı olmayıp her şey belli sebeplere (sünnetullah) dayanmaktadır. Allah Teâlâ hüküm ve tasarruflarını bu sebeplere dayandırmıştır. Buna göre korku ve ümit, gerçekte sebebi yaratan Allah'tan gelmektedir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

İstircâ âyetinden çıkarılacak bir sonuç daha vardır ki dünyada karşılaşılan
belâların hepsi işlenen günahların ürünü değildir. § Allah Teâlâ'nın kullarını 388
iyi ve kötü tecellilerle imtihana tâbi tutması ulûhiyyet makamının tabii bir kuralıdır. Bu tür sınavlar imtihan edilen kişinin inancının ve mânevî hayatının zayıflığını göstermediği gibi kendisinden sâdır olan bir sürçmenin karşılığı da değildir. Nebî ve resûllerin durumu da bu esasa bağlıdır. Bu sonuncu konuya iki açıdan bakış yapmak mümkündür. Birincisi Cenâb-ı Hakk'ın dost edindiği birini -âhirette daha kâmil bir şekilde faydalanabilmesi için- dünya lezzetlerinden korumasıdır. İkincisi, nebî ve resûl gibi zümrelerin beşer türünün uzak kalamadığı küçük hataları (zelle) olabilir. Bunlar dünyada bazı musibetlere mâruz bırakılır ve kıyâmet gününe getirilince Cenâb-ı Hakk'ın sorumlu tutacağı hiçbir hataları kalmamış olur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Bütün bunlar ilâhî bir imtihan ve süzgeçten geçirme ameliyesi konumunda tutulmuştur.

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَٓائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ
عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

158. "Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret eden veya umre yapan kimsenin bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Gönüllü olarak iyilik işleyen insan şunu bilsin ki Allah bu tür davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir."

---

645 en-Nisâ 4/101.

[Kâbe'yi Tavaf ve Safâ ile Merve Arasında Sa'y]

Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Bu iki tepeye çıkmak hac görevini yapan kimse için gerekli olan hususlardandır. Nitekim Resûlullah sallahu aleyhi ve sellem Safâ tepesine çıkmış ve "Allah'ın (Kur'ân'da) başladığı yerle başlayalım"[646] buyurmuştur. Şanı yüce olan Allah bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur, buyurmuştur. Allah bu beyanında "beynehümâ" (بينهما) (Safâ ile Merve arasında) değil "bihimâ" (بهما) (Safâ ile Merve'yi) buyurmuştur. Buna göre Safâ ile Merve'ye çıkmayan kimse onları tavaf etmiş sayılmaz. Bir de Cenâb-ı Hak, "Allah'ın koyduğu ayırt edici güzel âdet ve alâmetlere (şeâir) saygısızlık etmeyin"[647] buyurmuştur. Sözü edilen iki tepeye çıkmamak Allah'ın belirlediği ayırt edici güzel âdet ve alâmetlere saygısızlık olur, çünkü O, Safâ ile Merve'nin belirlediği işaretlerden olduğunu açıklamıştır. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber devesi üzerinde Safâ ile Merve'nin arasını tavaf etmiştir[648]. Bilindiği gibi deve bahis konusu iki tepeye çıkamaz, kanaatimizce Resûlullah'ın
289 bu fiili mâzeretine bağlı bulunuyordu. § Belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber Safâ ile Merve tepelerine çıkarak kıbleye dönmüş ve "Allah'ın (Kur'ân'da) başladığı yerle başlayalım" demiştir. Bunun delili, İbn Cübeyr ve İbn Abbas (r.a.) yoluyla gelen ve Resûlullah'ın söz konusu iki tepe ile Beytullah'ı mâzereti sebebiyle devesinin üzerindeyken tavaf ettiğini haber veren rivayettir. Bu tavafın özürsüz olması muhtemel değildir. Çünkü "sa'y" (سعي) diye isimlendirilen fiil yaya olarak yerine getirilen harekettir, sa'y bunun için bahis konusudur, bineğinin üzerinde bulunan kişi sa'y edemez.

Şâfiî şöyle demiştir: Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah Beytullah'ı, ayrıca Safâ ile Merve'nin arasını devesinin üzerindeyken tavaf etmiştir, onun bu tavafla amacı eğitim pozisyonunda insanlara göstermekti. Şâfiî sözüne şöyle devam etmiştir: Câbir'in naklettiği haber İbn Cübeyr'inkinden daha uygundur. Öyle görünüyor ki Şâfiî tavaf haberinin sadece İbn Cübeyr'den nakledildiğini zannetmiştir. Halbuki söz konusu haber İbn Cübeyr yoluyla İbn Abbas'tan gelmiştir. İbn Abbas'ın haberi ise gerçeğe daha yakındır, çünkü mâzeret genelde sahibinde saklı kalan bir hal olup uzaktan bakmakla anlaşılamaz. Böylesi ancak iyiden iyiye düşünmek veya özür sahibinden duymakla öğrenilebilir. İbn Abbas'ın haberi ise bu sağlam esasa dayanmıştır. Şu da var ki Câbir'in haberi rivayet edildiği şekliyle sahih ise belirtildiği üzere insanlara

---

646 Buhârî, "Salât", 8, "Hac", 62, 74, 79-80, "Umre", 10-11; Müslim, "Hac", 189, 259, 264.

647 el-Mâide 5/2.

648 Müslim, "Hac", 253-258.

gösterme amacına yönelikti, öyle anlaşılıyor ki Resûlullah orada bulunanları bilgilendirmek istemiştir. Bu durum tebliğ statüsünde bulunduğundan Hz. Peygamber için bir mâzeret pozisyonundadır. Onun davranışı eğitimi hedeflemiştir. Aslında bu tür konularda insanları eğitmek Peygamber için gerekli olup terketmesi halinde kınanmaya konu teşkil eder, bu da tabii bir mâzeret teşkil eder. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** İkinci olarak Hz. Peygamber'in sözü edilen tavaf fiili aslî fiili değildi, zira onun bu konudaki temel hareket tarzım nasıl icra ettiği başka yollarla nakledilmektedir. Burada rivayet edilen deve üzerindeki tavaf şekliyse insanlara kılavuzluk etme amacına yönelikti, nitekim hac ve umre esnasında gelenekleşen fiiller (menâsik) aynı konumdadır: Delililer hacmin yapması gereken fiili kendileri için değil öğretim için yaparlar. Yukarıda Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen fiil de aynı durumda olmalıdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu alâmetlerdendir. Bu ilâhî beyanda 310
özellikle Safâ ile Merve arasında tavaf etmek değil bunların tepelerine çıkmak Allah'ın belirlediği alâmetlerden olduğunun ispatı vardır, nitekim bazı âlimler bu görüşü benimsemiştir. Bunun delili **bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur** meâlindeki ilâhî beyandır, Cenâb-ı Hak "aralarında tavaf etmesi" buyurmamıştır. Bir de Resûlullah'ın (s.a.), "Allah'ın başladığı yerden başlayalım"[649] dedikten sonra Safâ tepesine çıktığı rivayet edilmiştir.

Mukabil görüş beyan edilerek Hz. Peygamber'in, devesi üzerinde iken Safâ ile Merve arasında tavaf ettiği ve tepelerine çıkmadığı rivayet edilmiştir, denilirse şöyle cevap verilir: Muhtemeldir ki Resûl-i Ekrem, devesinin tepelere tırmanıp çıkması mümkün olmadığından kendisi de çıkmamış oldu. Yahut da bir mâzerete binaen çıkmamıştı; bilindiği üzere bazı fiiller, diğer hallerde mubah olmadığı halde mâzeret durumunda mümkün olabilir.

Safâ ile Merve'yi tavaf etmenin neden sakıncalı telakki edildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş, bunlardan ikisi belirginlik kazanmıştır. Birincisi, denilmiştir ki Safâ ile Merve'nin her birinde Câhiliye döneminden kalma birer put bulunuyordu, müslümanlar o dönemin davranışlarına benzemekten kaçınma amacıyla sözü edilen tavafı yapmakta tereddüt göstermişlerdir. İkincisi de adı geçen tepeler arasında putlar bulunduğundan müslümanlar buradaki tavaftan kaçınmışlardır[650]. Şâfiî şöyle demiştir: Safâ ile Merve arasındaki sa'y ve tavaf farzdır. Öyle ki hacı bunun bir adımını bile eksik bırakıp müslüman

---

649 Hadisin kaynağı için yukarıya bakınız.

650 Mâlik, el-Muvatta', "Hac", 129; Buhârî, "Hac", 79-80, "Umre", 10; Müslim, "Hac", 259, 264.

ülkelerin en uzağına gitse geri dönüp ayağını gerekli yere koyması ve gerekli adımı atması emredilir. Şâfiî bu görüşü benimserken Safiyye bint [Şeybe'nin][651] rivayet ettiği hadise dayanmıştır. Safiyye, bir kadının konuyu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sorduğunu işitmiş, o da şöyle buyurmuştur: "Allah Safâ ile Merve arasında koşmayı size farz kılmıştır, bu görevi yerine getirin."[652] Şâfiî
201 bazan hata ihtimali sebebiyle mürsel rivayetleri kabul etmez, § bazan da bilinmeyen ve adı zikredilmeyen bir kadının rivayetiyle istidlâlde bulunur.

Bu meselede isabetli görünen bakış şudur ki söz konusu rivayet mevcut ve sahih olsa bile Kur'ân nakledilenin dışındaki bir hükme ihtimal vermektedir. Safâ ile Merve tavafı farz olsaydı Kur'ân'da "ketebe" (كتب) yani, "Allah kesinlikle hükmetti" ifadesinin yer alması gerekirdi; nitekim şu âyetlerde durum öyledir: "Akraba olanlar Allah'ın kitabına (hükmüne) göre birbirlerine diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındır"[653]; "Allah'ın size olan emri (kitabı) budur"[654]. Denildi ki bu beyanların mânası, "Allah size bu hükmü farz kılmıştır" şeklindedir.

Diğer âlimler, Safâ ile Merve tavafı farz ve gerekli değildir demiş ve Übey [b. Kâ'b] kırâatinde yer alan, "Safâ ile Merve'yi tavaf etmemesinde bir sakınca yoktur" ifadesi ile istidlâlde bulunmuştur. Vâcip ve gerekli olan bir konuda böyle bir ifade kullanılmaz. İkinci olarak, âyette geçen "sakıncası yoktur" anlamına gelen "felâ cünâha" (فلا جناح) lafzı ruhsat özelliği taşımaktadır, farz veya vâcip olan bir hususun yapılmaması konusunda böyle bir ifade uygun görülmez.

Burada ortaya çıkan soruya iki şekilde cevap vermek mümkündür. Birincisi, Arap dilinde kullanılan "lâ" (لا) edatları ibareye bazan ilâve edilir bazan da ondan düşürülür[655]; ancak bu edatın ilâve edilmesi veya çıkarılması hükmün değişmesini gerektirmez, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Hak yoldan ayrılırsınız diye (endişesiyle) Allah size açıklama yapıyor"[656], yani ayrılmayasınız diye. Bu tür kullanılışlar Kur'ân'da çoktur. İkincisi, biraz önce değindiğimiz üzere müslümanlar Safâ ile Merve arasında putlar bulunduğundan buraları tavaf etmekten çekiniyordu. Azîz ve celîl olan Allah bu konuda bir çekinme unsuru-

---

651 Şâfiî, *el-Um*, II, 210; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 213.

652 Şâfiî, *a.g.e.*, II, 210; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 347; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, III, 247.

653 el-Ahzâb 33/6.

654 en-Nisâ 4/24.

655 "Yani amaçlanan mânanın ortaya çıktığı ve bir karışıklığın oluşmadığı durumlara göre" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 50a).

656 en-Nisâ 4/176.

nun bulunmadığını beyan etmiştir, yoksa durum, tavafın terkedilmesi halinde sakınca hissedilecek sıkıntıyı bertaraf eder şeklinde değildir.

§ Bize göre Safâ ile Merve tavafı gerekli olup nafile konumunda tutulama- 292
yacak bir görevdir. Kanaatimizce bu konularda hareket noktası şudur ki nafile (teberru) konumunda tutulmayan bir şey emredildiği takdirde vücûb ve lüzum statüsünde bulunur, tavaf, tilâvet secdesi, vitir, kurban ve diğerleri gibi. Hz. Âişe (r.a.), "Sa'y olmaksızın kişinin haccı tamamlanmış olmaz"[657] demiştir. Bu fâsid (bozuk) olma değil eksiklik nitelemesidir. Eksiklik ile tamam arasında ve fâsid oluşla cevaz arasında fark vardır.

Allah bu türlü davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir. Azîz ve celîl olan Allah lütuf ve keremiyle, kullarına, mallarında ve canlarında hiçbir hakkı yokmuş gibi muamelede bulunmuştur. Şöyle ki az bir ameli kabul edip bol mükâfat vereceğini vaad etmiş, kendilerinden (muhtaç insanlar adına) ödünç para isteyip karşılığında büyük ecirler vereceğini beyan etmiştir, sanki kulların bu imkânlarında kendisinin hiçbir hakkı yokmuş gibi. Meselâ, "Allah'a gönül hoşluğuyla ödünç verin. Kendiniz için önceden ne kadar iyilik hazırlarsanız onu Allah katında daha üstün ve daha büyük bir değerde bulursunuz"[658] meâlindeki âyette belirtildiği üzere. Bir de kullarını deneyip imtihana tâbi tutma konusundaki ifadesi, üzerlerinde hiçbir hakkı yokmuş gibi kendilerinden özür dileme konumunda olmuştur: "Şunu bilin ki biraz korku ... ile sizi imtihana tâbi tutacağız."[659] Sonra da aslında kendisine ait olan nimetlerden bir kısmını alması karşılığında sabreden kullarını cennetle müjdelemiştir. Allah'ın bu fiil ve beyanları lütuf ve kereminin doruk noktasında bulunmasından dolayıdır.

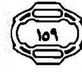
Denildi ki âyette geçen şâkir (شاكر) kelimesi "az bir amel karşılığında büyük bir mükâfatla onları ödüllendirir" demektir. Şâkirin mânası için "azı kabul edip çokla mukabele eder" yorumu da yapılmıştır. Her iki bakış aynı noktada birleşmektedir.

---

657 Buhârî, "Hac", 79-80; Müslim, "Hac", 259, 264.

658 el-Müzzemmil 73/20.

659 el-Bakara 2/155.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدٰى مِنْ بَعْدِ
مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَيَلْعَنُهُمُ
اللَّاعِنُونَ

159. "İndirdiğimiz apaçık âyetleri ve kitapta insanlara açıkladığımız hidâyet yolunu gizleyenlere hem Allah hem de lânet edebilecek herkes lânet eder."

İndirdiğimiz apaçık âyetleri gizleyenler. Denildi ki burada yer alan
201 "beyyinât" (البينات) kesin delilller demektir. Buna göre mâna, § "Allah'ın indirip kitaplarında yer alan kesin delilleri gizleyenler" şeklinde olur. Yine denildi ki, "Allah'ın Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme ait olmak üzere kitaplarında beyan ettiği sıfatları gizleyenler" anlamına gelir. Buradaki beyyinâtın Cenâb-ı Hakk'ın, insanların yapacağı ve yapmayıp sakınacağı, helâl ve haram olarak beyan ettiği hükümler mânasına gelmesi de mümkündür.

Âyette yer alan **hüdâ** (الهدى) kelimesi doğruluk mânasına geldiği belirtildiği gibi geçmiş peygamberlerin Hz. Muhammed'in durumu, hak peygamber oluşu ve tebliğ ettiği din hakkında ümmetlerine verdikleri haberler ve onu tasdik etmeleri bağlamındaki emirleri anlamına da gelebileceği ifade edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ehl-i kitap İslâm'ı gizlemişler, halbuki o, Allah'ın dinidir; Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin niteliğini gizlemişler, oysa bunu yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak bulmaktadırlar.

Kitapta insanlara açıkladığımız (hidâyeti). Âlimler bu ilâhî beyan hakkında farklı görüşler ortaya koymuştur. Denildi ki sözü edilen kimseler yahudiler olup Allah'ın kendilerine beyan etmesinden sonra hakkı gizlemişlerdir. "Yahudilerin Hz. Muhammed'e ait olmak üzere gizlediği nitelikleri müminlere açıkladık" şeklinde de mâna verilmiştir. Buradaki beyan kesin delil ve burhanlarla olabileceği gibi haber vermek suretiyle de gerçekleşebilir, yani Cenâb-ı Hak bu hususu müminlere haber vermiştir.

Allah onlara lânet eder. Bazı kelâm mensupları (ehl-i kelâm) Allah'a nisbet edilen lânet kavramının "şetm" (شتم) mânasına geldiğini söylemiştir. Ancak biz şetm kelimesini Allah'a nisbet etmeyi uygun görmeyiz, çünkü kendisine şetm (sövme, dil uzatma) kavramının nisbet edildiği kimse insanlar arasındaki fıtrî geleneğe göre kınanmaya müstahak olur. Biz "la'n" (لعن) kökünün sözlükte

uzaklaştırma ve kovma anlamına geldiğini kabul ederiz. Azîz ve celîl olan Allah âyette sözü edilen kimseleri hayır kapılarından uzaklaştırmıştır.

Onlara lânet edebilecek herkes de lânet eder. Yani lânet okuyanlar ki "lânet edenler" diye anılmıştır. Allah'ın lâneti kişileri hayırlardan ve itaat türü fiillerden uzaklaştırması anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bir de şöyle denilmiştir: Âyette söz konusu edilen "lânet ediciler" dilsiz hayvanlardır, şöyle ki gök yağmurunu tuttuğu, toprak da kuraklaştığı zaman hayvanlar, "Âdemoğullarının günahları sebebiyle yağmurdan yoksun bırakıldık, Allah böyle âsi kimselere lânet etsin!" dermiş.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا
التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾

160. "Ancak tuttukları yanlış yoldan dönüş yapanlar, iyi hal gösterenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna. Ben onların tövbelerini kabul ederim. Ben zaten tövbeleri çokça kabul eden ve fazlasıyla esirgeyenim."

Ancak tuttukları yanlış yoldan dönüş yapanlar, iyi hal gösterenler ve gerçeği açıklayanlar müstesna. Denildi ki şirkten dönüş yapanlar, kendileriyle Rab'leri arasındaki amel ve münasebetlerde iyi hal gösterenler § ve Mu- 294
hammed sallallahu aleyhi ve sellemin niteliklerini açıklayanlar. Yine denildi ki gerçeği gizlemekten dönüş yapanlar, gizlemek suretiyle bozdukları şeyleri düzeltenler ve gizlediklerini açıklayanlar.

Ben onların tövbelerini kabul ederim. Dönüş yapanın tövbesini kabul eder yahut onları tövbeye muvaffak kılar mânaları verilmiştir.

Âyetin sonunda yer alan **rahîm** kelimesinin burada "günahlarına karşılık cezalandırmaktan vazgeçen" mânasına geldiği ifade edilmiştir. Bir de "keder ve üzüntülerini gideren" şeklinde yorumlanmıştır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ
وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾

161. "Küfür ve inkâr yolunu tutup da bu hal üzere ölenlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir."

Küfür ve inkâr yolunu tutup da bu hal üzere ölenlere gelince, işte Allah'ın lâneti onların üzerinedir. Denildi ki burada yer alan "Allah'ın lâneti" onları cehenneme atması ve ebediyen orada bırakmasıdır; meleklerin lâneti ise şu ilâhî beyanlarda yer aldığı gibidir: "Bekçi melekler, 'Size peygamberleriniz açık açık deliller getirmedi mi?' derler"[660], bu onların azabın hafifletilmesi meyanındaki taleplerine cevap olarak söylenecektir. Ve şu ilâhî beyan: "Rabb'inize dua edin de şu azabı bir gün olsun hafifletsin"[661]; bir de şu âyet-i kerîme: "Rabbimiz! Bizi buradan çıkar, tekrar kötülük edecek olursak gerçekten kendisine yazık edenler durumuna düşeriz."[662] Melekler ise (Allah adına) kendilerine şöyle cevap verir: "İtibarsız ve güçsüz olarak orada kaim, benimle konuşmayın."[663] Bu, meleklerin lâneti açısından yapılan yorumdur. Bütün insanların lâneti konusunda da şöyle bir yorum yapılmıştır: Cehennemdekiler cennet ehlinden, "Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği nimetlerden bize de verin" dediklerinde cennet ehlinin, "Allah talep ettiğiniz bu iki şeyi kâfirlere haram kılmıştır"[664] şeklinde cevap vermesidir, işte bu insanların lânetidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

خَالِدٖينَ فٖيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

162. "Onlar lânetin ve dolayısıyla cehennemin içinde ebedî kalacaklardır. Ne azapları hafifletilecek ne de yüzlerine bakılacaktır."

Yüzlerine bakamayacaktır. Bunun açıklanması, "Affedilmeyecekler ve temenni ettiklerine kavuşturulmayacaklardır" şeklinde yapılmıştır, tıpkı şu ilâhî beyanda işaret edildiği gibi: "Acaba bizim için tevessül edecek şefaatçiler var mı yahut da yapmış olduğumuz kötü amellerin dışında iyi amel işleyebilmemiz
203 için geri döndürülmemiz mümkün mü?"[665] § Yine denildi ki "yüzlerine bakılmayacak" yani azapları ertelenmeyecek; yahut da cehennem görevlileri azabı tartışmak için kendilerini muhatap kabul etmeyecektir mânalarına gelir.

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحٖيمُ ﴿١٦٣﴾

---

660 el-Mü'min 40/50.
661 el-Mü'min 40/49.
662 el-Mü'minûn 23/107.
663 el-Mü'minûn 23/108.
664 el-A'râf 7/50.
665 el-A'râf 7/53.

163. "Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, Rahmân ve rahimdir."

Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. Burada "ilâh" kelimesinin zikredilmesinin sebebi Araplar'ca tapınılan her mâbudun ilâh diye isimlendirilmesidir; "Yavaşça putlarının yanına gitti"[666]; "Nefsânî arzularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü?"[667] meâlindeki âyetlerden de anlaşılacağı gibi. Bu yaygın kullanıştan dolayıdır ki âyet-i kerîmede ulûhiyyete ve ibadete lâyık olan ilâhınız zâtı itibariyle bir ve tektir, denilmiştir. Buradaki "bir" oluş yaratılmışlarda görüldüğü üzere sayı bakımından değildir, çünkü onlar sayılara, eş-çift olmaya ve benzeşmeye bağlı varlıklardır. Allah ise zâtında bir olduğu gibi azamet ve yüceliğinde, yaratıkların kendilerine ve sahip oldukları bütün niteliklere benzemekten münezzeh oluşta da birdir. Dilin yaygın kullanılışında, "Falan kendi zamanının yegânesi, bir ve tek olanıdır" denilir, bu sözle sayı bakımından bir oluş değil, konumunun yüksekliği ve mertebesinin yüceliği kastedilir, sayı bakımındansa ona denk ve benzer olanlar çoktur.

Sizin tanrınız bir tek Tanrı'dır. Bu ifadede tek ilâhın ispatı vardır. O'ndan başka ilâh yoktur, bunda da düşünülebilecek diğer tanrıların reddedilmesi bahis konusudur.

Eğer denilirse ki: Bu ilâhî beyan dış görünüşü itibariyle bir tez ve dava konumunda iken delil olarak kabul edilmesi nasıl mümkün olabilir?

Buna şöyle cevap verilir: O'nun birliğinin delili bu beyanın ardından gelen ve "Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde ..." meâlindeki ifadelerle başlayan âyet-i kerîmedir.

اِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاخْتِلَافِ الَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ
مِنَ السَّمَاۤءِ مِنْ مَاۤءٍ فَاَحْيَا بِهِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ
كُلِّ دَاۤبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاۤءِ
وَالْاَرْضِ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

---

666 es-Sâffât 37/91.

667 el-Furkān 25/43.

326 § *164.* ***"Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara fayda sağlayan yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölü toprağı dirilttiği suda ve bu sayede yeryüzünde her türlü canlıyı yaymasında, bunlardan başka rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekletilen bulutları yönlendirmesinde aklını kullananlar için nice mesajlar vardır."***

[Allah'ın Varlığı ve Birliği]

Yüce Allah gökleri yaratmış ve oraya birtakım faydalar yerleştirmiş, yeri yaratıp kuruluş ve işleyişine yaratılmışların yararlanması için birçok mekanizmalar eklemiştir. Bunun yanında aralarındaki uzak mesafeye rağmen göğün sağlayacağı imkânları yere yerleştirdiği mekanizmalarla bağlantılı hale getirmiştir. Çünkü bu ikisinden birinin yaratılmışlara sunacağı faydalar diğerinin imkânları olmadan gerçekleşmeyecek bir durum arzeder. Meselâ Cenâb-ı Hak, yeryüzünde gidilecek yere ulaştıracak yolların bulunmasını yıldızlar sayesinde mümkün kılmış, üzümlerle diğer meyvelerin olgunlaşıp kemale ermesini güneşe ve aya bağlamış, ayrıca kuru toprağın canlandırılmasını, orada bulunup da yemeye, içmeye ve giyinmeye vesile olacak bitkilerin ortaya çıkmasını yağmur mekanizmasına emanet edip bırakmıştır. Binaenaleyh yer ile gökten birinin faydalarının diğerine bağlı ve onunla ilişkili oluşu her ikisinin de yaratıcısının bir olduğunu göstermektedir. Şayet bunlar iki tanrı tarafından yaratılmış olsaydı biri irtibatı kestiği zaman diğeri onu sağlar, biri ilişkiyi sağladığı zaman diğeri keserdi. Durum böyle değil de her ikisinin birbirine bağlı olduğu müşahede edildiğine göre aradaki irtibatın tek tanrının eseri olduğu kanıtlanmış oldu. Bu ise iki tanrı anlayışına sahip Seneviyye'nin[668] ve Zenâdika'nın[669] görüşlerinin geçersiz olduğunu ortaya koyar.

---

[668] Seneviyye, iyilik ve kötülük tanrısı olmak üzere evrene hükmeden iki tanrının bulunduğunu iddia eden bir fırkadır. Maniheizm'in, Deysâniyye, Mezdekiyye ve Markayûniyye gibi kolları vardır. Mâtürîdî gerek *Te'vîlât* gerekse *Kitâbu't-Tevhîd*'inde bu fırkaların görüşlerini ele alıp eleştirmiştir (bk. *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 57, 175, 239, 267; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, II, 268, 278-279).

[669] Zenâdıka (tekil şekli: zındîk) Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar demektir. Zındık, içindeki duygu ve düşüncenin zıddını sergileyen bir münafıktır. Bazılarına göre zındık kelimesi "zen" ve "din" kelimelerinden mürekkep olup kadın dinine bağlı kimse demektir. Sahih olan görüşe göre zındık, iki tanrının varlığını savunan Mecûsî Zerdüşt'ün kitabı *Zend*'e inanan kimse mânasına gelen zendîden Arapça'ya uyarlanan bir kelimedir. Zındık, Hz. Peygamber'in (s.a.) nübüvvetini kabul etmesine rağmen kâfirdir. Zenâdıka, ayrıca meczuplar içinde yer alıp bâtıla saplanan teşbih taraftarı bir gruptur (bk. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 140).

§ **Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde.** Yine gece ile gündüzün 337
birbiri ardınca gelmesi bunları yaratanın bir ve tek olduğunu gösterir, zira gece ile gündüzü iki tanrı yaratmış olsaydı, biri geceyi devreye sokacağı sırada diğeri gündüzü getirmek suretiyle engel olur, beriki gündüze rol vereceği sırada öbürü geceyi karşısına çıkararak mani olurdu. Bu durumda ise insan hayatının dumura uğraması söz konusudur, bunun da sonucu beşer yaşantısının silinip yokluğa mahkûm olmasından ibarettir. Şu halde mevcut düzen Allah'ın tek olduğunu göstermektedir. İkinci husus, yüce Allah, insanlar için gece ile gündüzün değişiminde bazı faydalar yaratmış ve karşıt konumda bulunmalarına rağmen bunları birbiriyle ilişkili kılmıştır, Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanında işaret edildiği gibi: "O, rahmetinin bir tecellisi olarak sizin için gece ile gündüzü yaratmıştır: Geceleyin dinlenesiniz, gündüz O'nun lütuf ve kereminden rızkınızı arayasınız ve dolayısıyla şükredesiniz diye".[670] Sonuç olarak farklı hal ve zıt konumda bulunmalarına rağmen gece ile gündüzün faydalarının birbirine bağlı kalışı bunların yaratıcısının tek olduğunu gösterir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîmede belirttiğimiz hususlardan başka tabiatın yaratılmış olduğuna da işaret vardır. Bunun da sebebi daha önce değindiğimiz üzere içindeki nesne ve olayların değişikliğe uğraması ve halden hale geçmesidir. Tabiattaki bu hareketlilik ve değişim yaratılmışlığını gösterirken ondaki nesnelerin ilk yaratılış biçimlerinden habersiz olmaları ve kendilerini var edecek benzer bir gücü ortaya koymaktan âciz kalmaları, kendilerini yaratan bir varlığın mevcudiyetini gösterir. Diğer bir husus, bunlardan yani gece ile gündüzden her biri diğerinin gelişiyle yenilgiye uğrayıp ortadan kalkmasıdır. Şayet kendilerini aşan bir varlığın düzenlemesi bulunmasaydı gece ile gündüzden her biri galip ve hâkim konumundayken diğerinin gelmesiyle ortadan kalkmazdı. Şu halde bu durum her ikisinin bir yaratıcısı bulunduğunu ve bunun tek olduğunu göstermektedir.

Gece-gündüz değişimi olayında öldükten sonra dirilmeye ve ikinci hayatın devamına da işaret vardır. Çünkü gece denilen tabiat olayı gündüzün üzerine gelir ve hiçbir iz kalmayacak şekilde onu ortadan kaldırır. Aynı şekilde gündüz de gecenin üzerine gelir, geride hiçbir eser kalmamak üzere varlığına
son verir. § Ardından bunların her biri daha önce olduğu gibi mükemmel bir 298
şekilde yeniden meydana gelir. İşte bu durum Allah'ın -geride hiçbir eseri kalmasa da- öldürdüğü veya yok ettiği bir şeyi yeniden yaratmaya kādir olduğunu göstermektedir; tıpkı geceyi yok edip yerine gündüzü yaratmaya, gündüzü or-

---

670 el-Kasas 28/73.

tadan kaldırıp geride hiçbir eser kalmasa da yerine geceyi koymaya gücünün yetmesi gibi.

Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde. Denildi ki gece ile gündüzün birbiri ardınca gidip gelmesinden (yer değiştirmesinden) maksat birinin karanlık iken diğerinin aydınlık olmasıdır. Yine denildi ki bunların ihtilâf etmesi kısalmaları ve uzamalarından kaynaklanmaktadır, çünkü birinden eksilen şey diğerine eklenmektedir. Şu halde bunların kısalması ve uzaması (eksilmesi ve artması) yaratanın tek olduğunu gösterir. Eğer yaratıcı birden fazla olsaydı bunlardan her biri diğerini artırma ve eksiltme konusunda engellerdi. -**Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür**- ki bu durumda düzen bozulur ve her yıl tabiatın seyri, önceki yılda olduğu gibi devam etmezdi.

İnsanlara fayda sağlayan yüklerle denizde seyreden gemiler. Bu âyet, Mu'tezile'nin görüşünü geçersiz kılmaktadır. Çünkü azîz ve celîl olan Allah denizde yüzüp giden gemileri varlığının ve birliğinin işaretleri kılmış, Mu'tezile ise gemiyi marangozların varlığını gösteren işaretlerden kabul etmiştir. Gemi, üzerinde çalışılmadan ve işleme tâbi tutulmadan önce gemi olarak değil, kereste diye isimlendirilir. İnsanların gemi üzerindeki çalışmaları yüce Allah'ın yapma ve yaratma fiilinin kapsamında bulunmasaydı bunların istidlâl konusu yapılması ve âyet olarak adlandırılması imkân dahiline girmezdi. Bu husus gemi yapımında Allah'ın müdahalesi ve takdiri bulunduğunu gösterir. Bu sebepledir ki gemi yapımı Allah'ın eşsiz âyetlerinden sayılmıştır.

Bu ilâhî beyanda bir hârikulâdelik bulunmaktadır. Şöyle ki insan yapısı,
288 dalga ve tehlikelerini bildiği için denizde iş yapmaktan hoşlanmaz. § Bunun yanında Allah, güven ve emniyet içinde insanları denizde taşıyan gemileri onlara büyük âyetlerinden (mûcizelerinden) biri olarak göstermiştir. Bu ise sözü edilen olayın her şeye güç yetiren, bütün incelikleri bilip her şeyden haberdar olan Allah tarafından yapıldığına işaret eder. Burada Allah'ın birliğini gösteren bir delil de bulunmaktadır: Aradaki uzaklığa ve zıtlığa rağmen karada yaşayan varlıklar denizdekilerden, denizde yaşayanlar da karadaki varlıklardan faydalanabilmektedir. Bu, her ikisinin yaratıcısının bir olduğunu kanıtlamaktadır.

[Nübüvvete Olan İhtiyaç]

Âyet-i kerîmenin bu kısmı tehlikelerinin yanı sıra zorluk ve meşakkatlerine katlanarak ticaret yapmanın mubah olduğunu gösterir. Konunun bu yönü nübüvvetin varlığını da kanıtlamaktadır. Çünkü geminin yapılışını ve sağladı-

ğı faydaları bilmek insanın planlayabileceği bir şey değildir.[671] Öyle anlaşılıyor ki o, bu hususu, nesnelerin mahiyetini bilen, işe yarayanla yaramayanına vâkıf olan birinden (peygamberden) öğrenmiştir. Buna olan ihtiyaç ortaya çıktığına göre insan türüne peygamber göndermenin gerekliğine hükmetmek de kaçınılmaz hale gelmiştir.

Allah'ın gökten indirip ölü toprağı diriltiği suda. Bu ilâhî beyanda yukarıda bulunan tabiat nesnelerinin aşağıdakilerden üstün olduğuna işaret vardır. Çünkü gökten inen su tatlı iken yerden çıkan su farklı olup bir kısmı tatlı, bir kısmı tuzlu ve acıdır. Bu ise yukarıda olanın aşağıda olandan üstün olduğunu gösterir.

Ölü toprağı diriltiği su. Âyetin bu kısmında öldükten sonra dirilmeye işaret bulunduğunu daha önce anlatmıştık.

[Peygamberliğin Gerekliliği]

Yeryüzünde yaymasında. "Besse" (بثّ) kelimesinin "yarattı" yahut da "yaydı ve dağıttı" mânalarına geldiği belirtilmiştir. **Her türlü canlıdan.** Denildi ki "yerkürede hareket eden her türlü canlıdan bulundurmuştur" demektir. Bunların bir kısmı yenilmek ve birçok yönden faydalanılmak üzere yaratılmış
olup, § amaç cennette bulunacağı vaad edilen hayvanları andırması ve bu yola 300
teşvik etmesidir. Bir kısmının ise yenilmesi ve faydalanılması söz konusu değildir. Aksine Cenâb-ı Hak bunları insanların düşmanı yapmıştır. Bunun da hikmeti cehennemde bulunacağı haber verilen türleri göstermek ve bu yolla oraya götüren fiillerden insanların sakınmasını sağlamaktır.

Rüzgârları yönlendirmesinde. Yönlendirmenin iki mânaya ihtimali vardır. Birine göre rüzgârlar bazan âfet için (kasırga), bazan da çeşitli faydalar için yönlendirilir. Çünkü Allah rüzgârlarda yaratılmışlar için birçok fayda icat

---

671 Bu konuda Semerkandî şöyle demektedir: "Şu kesin olarak bilinmektedir ki yaratıcının mevcudiyetini kabul eden kimse, bütün varlığı Allah'ın yarattığını ve hayatlarını görüldüğü üzere gıda ile devam ettirdiğini bilir. Bundan başka Allah, insanların, hayatlarını devam ettirdiği gıdayı, sıhhatlerini korudukları ilâçları da yaratmasının yanında aynı cins gıda ve ilâç özünden öldürücü zehirler ve yok edici nesneler de icat etmiştir. İnsanların sahip olduğu duyu gücü ve aklî yetenek bunları birbirinden ayırt edecek, aralarındaki farkları sezecek güçte değildir. Yok olma tehlikesi bulunduğundan beşer aklının bunları bizzat tecrübe etme imkânı da yoktur. Yine ölüme yol açma tehlikesinden dolayı başkasını kullanması da mümkün değildir... Yüce yaratıcı gıdaları ilâçlardan ve zehirlerden ayırmamış, akıl sahipleri de belirtilen sebepten ötürü bunları denemeye cesaret edememiştir. Nihayet faydalı olanla zararlı olanın birbirinden ayrılması için peygamberlik müessesesinin bulunuşuna hükmetmenin zarureti ortaya çıkmıştır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51a).

etmiştir: Gemiler denizlerde rüzgâr sayesinde gider, bulutlar havada onunla dağılır, bazı şeyler rüzgârla ayıklanıp temizlenir, insanlara ait olan tane, hayvanlara ait olan saman onunla ayrılır. Bu örneklerde olduğu gibi rüzgârın pek çok faydası mevcuttur. Şu da var ki havayı, ne kadar hafif olursa olsun hiçbir şeyin orada tutunup kalamayacağı özellikte yaratmasının Allah'ın büyük lütuflarından biri olduğu bilinmektedir. **Bulutları yönlendirmesinde.** Şeffaf, yumuşak ve ince olmasına rağmen havayı, katı ve yoğun bulutların yerleştiği bir mekân yapmıştır ki bu konuda Allah'tan başka birinin söz sahibi olmadığı bilinsin. Diğer bir yoruma göre ise yaratıcı rüzgârları çeşitli faydalara binaen bazan doğuya, bazan batıya, bazan güneye -tatlı ve hafif- bazan sağa, bazan da sola yönlendirmiştir.

Âyetin bu kısmında rüzgârın araz değil, cisim olduğuna işaret vardır. Çünkü azîz ve celîl olan Allah, rüzgârı, yönünde duranları sadece sersemleten değil, dokunan ve engelleyen bir varlık olarak da yaratmıştır. Bu ise arazların değil, cisimlerin özelliğidir. Ancak rüzgâr, şeffaflığından dolayı görülemez. Bu da onun cisimlerden olduğunu kanıtlar. Bazı cisimler vardır ki ne gözle görülür ne de elle dokunulur. Tıpkı hava gibi, hava gözle görülmeyen ve elle dokunulamayan bir cisimdir. Bir de belli açıdan yansıyan güneşteki zerreler var, görülür fakat elle dokunulamaz.

301 § Şunu da belirtmek gerekir ki azîz ve celîl olan Allah, bu âyette, havada yarattığı ve daha önce temas edilen faydaları bünyesinde barındırdığı rüzgârlar aracılığıyla bulutları hizmete hazır hale getiren, evet bu iki tabiat gücünü yöneten varlığın bir olduğunu işaret yoluyla bildirmiştir. Çünkü düzenleme ve yönetim iki varlık tarafından meydana getirilseydi mutlaka çelişki doğururdu. Şöyle ki tanrılardan her biri diğerinin aksine iş görür, onun yapıp yönettiğini bozmaya çalışırdı. Müşahede edilen işleyişin âhenkli oluşu ve düzenlemenin mükemmel bulunuşu Rabb'inizin bir ve tek olduğunun delilini yansıtmaktadır; bu tabiat nesnelerinin sizi birliğine davet edip kulluğuna boyun eğdirdiği Rab. Zira O, bir sanat eseri konumunda meydana getirdiği evrene, birliğinin delillerini ve rubûbiyyetinin hârikulâde tecellilerini yerleştirmiştir.

Bütün bu gerçekler sebebiyledir ki Cenâb-ı Hak **aklını kullananlar için nice mesajlar vardır,** buyurmuştur, ta ki sözü edilen hususlarda bulunan dolaylı ve doğrudan kanıtlardan sonuç çıkarsınlar. Çünkü bahis konusu nesne ve olayların meydana getiriliş hikmetini anlamayan, bunların niçin, hangi amaç ve hikmete yönelik olarak yaratıldığının bilincini taşımayan kimseye göre eşyanın yaratılması ile yaratılmaması arasında fark yoktur.

Tekrar belirtmek gerekir ki tefsirini yaptığımız ilâhî beyanda Allah'ın gökleri, yeri, gece ve gündüzü, rüzgâr ve bulutları yaratmasının sebebi O'nun birliğine ve rubûbiyyetine tanıklık etmeleridir. Allah ayrıca bunları insanların emrine ve hizmetine vermiştir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ
اللّٰهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُٓوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُٓوا اِذْ يَرَوْنَ
الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

165. "İnsanların içinde Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar diye kabul edenler vardır ki bu tanrıları Allah'a özgü olması gereken bir sevgi ile severler. Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır. Keşke zâlimler, ileride azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kudretin Allah'a ait bulunduğunu ve azabının şiddetli olduğunu önceden bilselerdi!"

İnsanların içinde Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar diye kabul edenler vardır. Burada birkaç yorum yapılmıştır. Denildi ki **Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar edinir**, yani onlara tapınır. Yine denildi ki **Allah'tan başkasını O'na denk tanrılar edinir**, yani "Allah'a denk tanrı" diye isimlen-
dirir. **Tanrı edinir** demek § bazı maddeleri döküm yapmak veya yontmak su- 238
retiyle tanrı edinir demektir, yahut da insan eliyle oluşmayı andıran biçimde. Her nimeti verene ve her türlü hayrı nasip edene kulluk etmeyi bırakıp kendi elleriyle yontup tanrı edindikleri şeylere kullukta bulunmaları sebebiyle, Allah, onları tutarsız olmakla nitelendirmektedir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Onları Allah'a özgü olması gereken bir sevgi ile severler. Denildi ki Allah'a kulluk ve itaati sevdikleri gibi putlara da kulluk ve itaatte bulunmayı arzu ederler. Çünkü müşrikler, "Putlara sırf bizi Allah'a yaklaştırmaları için tapıyoruz"[672] ve, "Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir"[673] derler. Yine denildi ki putlara tapınmayı müminlerin Rab'lerine kulluk etmeyi sevmesi gibi severler. Denildi ki müminlerin Rab'lerini sevdikleri gibi onlar da putlarını severler.

---

672 ez-Zümer 39/3.

673 Yûnus 10/18.

Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır. Yani Allah için olan sevgileri çok daha fazladır. **Tek Tanrı'ya inananların Allah'a olan sevgisi ise çok daha fazladır.** Yani inananların Allah'a olan itaate yönelik iradeleri ve emirlerine bağlılığı çok daha güçlü, O'nun emrine yönelik tâzim ve hürmetleri müşriklerin putlarına olan saygı ve hürmetlerinden üstündür. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Şunu da belirtmek gerekir ki muhabbet şehvet arzusu ve temayül mânasına alınırsa böylesi yaratılmışlara yönelik olup Allah hakkında kullanılmaz. İtaat etmek, emrini her şeyin üstünde tutmak ve yüceltmek mânasına alınırsa Allah hakkında mümkündür.[674]

203 **§ Keşke zâlimler, ileride azabı gördüklerinde anlayacakları gibi, bütün kudretin Allah'a ait bulunduğunu önceden bilselerdi!** Âyetin bu kısmında yer alan velev yerâ (ولو يرى) ifadesi hem yâ (ى) hem de tâ (ت) ile okunmuştur. Tâ (ت) ile okuyan, âyetle Hz. Peygamber'e (s.a.) hitap edildiğini belirtir. Bu durumda âyetin mânası şöyle olur: "Ey Muhammed! Zulmedenlerin senin hak peygamber olduğuna tanıklık ettiklerini, ayrıca bütün güç ve kudretin Allah'a özgü bulunduğunu itiraf ettiklerini bir görsen!" âyeti yâ (ى) ile okuyanlara göre de mâna şöyle olur: "Dünyada zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kudretin Allah'a ait olduğunu anlayacaklarını keşke önceden bilselerdi!" Burada bir başka mâna da şöyledir: "Zulmedenler bütün kudretin Allah'a ait olduğunu âhiret azabını gördüklerinde öğreneceklerini keşke bu günden bilselerdi!" Buradaki **gördüklerinde** ifadesinden "cehenneme girdiklerinde" mânası da anlaşılabilir. Nitekim, "Görene cehennem açık bir şekilde gösterildiği zaman"[675] âyetindeki "görene" ifadesi de "cehenneme girene" anlamındadır.

---

674 Semerkandî şöyle demektedir: "Sevmek övmek, ibadet ve itaat etmek, saygı duymak ve yüceltmek mânalarına gelir ki müminlerin Allah'ı sevmeleri bu anlamdadır. Bazan da hoşlanmak ve arzulamak mânasına gelir ki kâfirlerin sevmesi bu kabildendir. Şehvetin sebep olduğu ve göze hoş gelen maddî sevgi budur. Müminin Allah'ı bu şekilde sevmesi ne doğru ne de mümkündür, çünkü Allah aklın tam olarak kavramasından, zihnin şekillendirmesinden berîdir, şekle girmekten ve tasavvura sığmaktan münezzehtir. Bu durumda gerçek mânada Allah sevgisi O'nu yüceltmek, emirlerine uymak, Peygamber'ine gerçek dost olmak, onun üzerimizdeki haklarının şuurunu taşımak ve ona itaat etmektir. Bu sebepledir ki Allah Resûl'üne (s.a.) insanlara şöyle demesini emretmiştir: 'De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tâbi olun' (Âl-i İmrân 3/31). Bu âyette Allah, kendisini sevmenin Hz. Peygamber'e saygı göstermek, onun davetine katılmak, emrine teslimiyetle uymaktan geçtiğini beyan buyurmuştur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51b).

675 en-Nâziât 79/36.

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْأَسْبَابُ

166. "O zaman kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşacak, hepsi azabı görecek ve aralarındaki bağlar kopacaktır."

O zaman kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler, yani önderler, **uyanlardan,** yani onlara tâbi olanlardan ve ayak takımından **hızla uzaklaşacak.** Her biri diğerinden, yani idare edenler idare edilenlerden, idare edilenler de idare edenlerden uzaklaşacak. Tıpkı şu âyet-i kerîmelerde görüldüğü üzere: "Sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!' diyecekler. Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler: 'Sizin bize bir üstünlüğünüz yok'"[676]; Bir de şu beyanı: "Büyüklük taslayanlar zayıf sayılanlara diyecekler... Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara diyecekler..."[677]; ve şu meâldeki beyanı: "Nihayet kıyâmet günü gelip çattığında birbirinizi tanımazlıktan geleceksiniz"[678].

§ Denildi ki **kendilerine uyulup peşlerinden gidilenler,** yani şeytanlar, 201
uyanlardan, yani insanlardan **hızla uzaklaşacak.** Yine denildi ki Allah kıyâmet gününde onların her birine, ne putlarının ne kendilerini saptırıp Allah'a ortak bildikleri şeylerin ne de ileri gelenlerinin kesinlikle fayda vermeyeceğini gösterecektir. Çünkü cehennemle karşı karşıya geldiklerinde putlarla aralarındaki irtibat kesilecektir.

---

676 "Allah buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!' Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecekler. Hepsi birbiri ardından cehennemde toplanacak, sonrakiler öncekiler için, 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!' diyecekler. Allah da, 'Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz' diyecektir. Öncekiler de sonrakilere şöyle diyecekler: 'Sizin bize üstünlüğünüz yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın'" (el-A'râf 7/38-39).

677 "Büyüklük taslayanlar zayıf sayılanlara kıyâmet gününde, 'Size hidâyet geldikten sonra ondan biz mi çevirdik sizi? Bilakis siz sürekli suç işleyen bir topluluktunuz' diyecekler. Zayıf sayılanlar da büyüklük taslayanlara, 'Hayır! Gece gündüz işiniz tuzak kurmaktı. Çünkü siz daima Allah'ı inkâr etmemizi, O'na ortaklar koşmamızı bize emrederdiniz' diyecekler" (Sebe' 34/32-33).

678 "İbrâhim onlara dedi ki: 'Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Nihayet kıyâmet günü gelip çattığında birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve karşılıklı lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer de cehennemdir, orada hiç yardımcınız bulunmayacaktır'" (el-Ankebût 29/25).

Ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Denildi ki bağlardan maksat aralarındaki hısımlık ve akrabalık ilişkileridir. Nitekim, "Akrabalık bağları kalmamıştır"[679] ve, "İşte o gün kişi kardeşinden kaçar"[680] âyet-i kerîmelerinde bu hususa işaret edilmiştir. Yine denildi ki maksat, dünyada aralarında yaptıkları anlaşmalar ve yeminlerdir. Aynı şekilde denildi ki bağların kopup parçalanmasının mânası şudur: Dünyada aralarında kurdukları irtibat ve dostluk onlara hiçbir yarar sağlamayacaktır, çünkü dünyada iken onlar birbirine yarar sağlama amacıyla irtibat ve dostluk kuruyorlardı; şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: "O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar bile birbirlerine düşman kesilirler"[681].

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا
كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ
مِنَ النَّارِ

167. "Başkalarına uyanlar, 'Keşke hayata dönüş mümkün olsaydı da bugün bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!' diyecekler. Böylece Allah onlara dünyada yapıp ettiklerini acı bir pişmanlık duygusu içinde gösterecektir. Onlar artık cehennem ateşinden çıkamayacaklardır."

Başkalarına uyanlar, "Keşke dünyaya dönüş mümkün olsaydı da bugün bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık!" Kötülere uyanlar, "Keşke dünyaya dönmemiz mümkün olsaydı da âhirette bizden uzaklaştıkları gibi biz de önderlerimizden uzaklaşsaydık" diyecekler.

Böylece Allah onlara dünyada yapıp ettiklerini gösterecektir. Denildi ki Allah rızası için yapmadıkları amelleri Cenâb-ı Hak kendilerine büyük bir özlem ve **acı bir pişmanlık duygusu içinde** gösterir. Yine denildi ki Allah'tan başkası için yaptıkları her türlü amel kıyâmet günü onlara üzüntü kaynağı olacaktır. Aynı şekilde denildi ki Allah onlara cenneti gösterdiği ve kendilerine ayrılan mekânların başkalarına ait ve başkalarının adına kayıtlı olduğunu gör-

---

679 "Sûra üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini de arayıp sormazlar" (el-Mü'minûn 23/101).

680 "İşte o gün kişi kardeşlerinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar. O gün herkesin kendine yetip artacak bir derdi vardır" (Abese 80/34-37).

681 ez-Zuhruf 43/67.

dükleri zaman dünyada yaptıkları ameller üzüntü ve pişmanlık kaynağı olacaktır.

§ {Mâtürîdî şöyle dedi}: Bana göre bu doğru değildir. Çünkü Allah'ın 238
bir kimse için cennette bir pay ayırıp daha sonra kişiyi ondan mahrum etmesi düşünülemez.[682] Bu durum ancak vaad prensibine uygun olarak mümkün olabilir. Allah kendisine itaat edene cenneti, isyan edene de cehennemi vaad etmiştir. Vaad prensibine göre insanlar itaat etmişlerse payları cennette verilir, isyan etmişlerse cehennemden nasiplerine düşeni alırlar. Yahut bu kişilere cennette pay verilmesinden söz edilmesi kendi iddialarıdır. Nitekim şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere Ehl-i kitap bu tür iddialarda bulunmuşlardır: "Yahudiler veya hıristiyanlardan başka kimse cennete girmeyecektir."[683] Bu söz sebebiyle onlar cennetten mahrum kalacak, cennette kendilerine ait diye iddia ettikleri şeylere başkaları vâris olacaktır. Nitekim şu ilâhî beyanda aynı yaklaşım gözlenmektedir: "Onun dediğine biz vâris oluruz (malı ve evlâdı bize kalır); kendisi de yapayalnız huzurumuza çıkacaktır"[684].

يَٓا اَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْاَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾

168. "Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin; şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Şunu iyi bilin ki o, açık bir düşmanınızdır."

Bu âyetle ilgili birkaç yorum yapılmıştır. Denildi ki [Câhiliye Arapları] bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî gibi özel konum biçtikleri hayvanları yemeyi ve onlardan faydalanmayı haram sayıyor, bunlardan yararlanmanın yasaklandığını ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: **Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan nimetlerin helâl ve temiz olanlarından yiyin,** onlardan faydalanın, çünkü Allah onları size haram kılmamıştır. Nitekim Cenâb-ı

682 "İmam Mâtürîdî şöyle demiştir: Çünkü kimin hayatını iman ve saâdetle sona erdirip cenneti hak edeceğini, kimin küfür üzere ölüp cennetten mahrum kalacağını Allah ezelde bilmektedir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 51b).

683 el-Bakara 2/111.

684 "(Resûlüm!) Âyetlerimizi inkâr eden ve, 'Muhakkak surette bana mal ve evlât verilecek' deyen adamı gördün mü? O, gaybı mı bildi, yoksa Allah'ın katından bir söz mü aldı? Kesinlikle hayır! Biz onun söylediğini yazacağız ve azabını uzattıkça uzatacağız. Onun dediğine biz vâris oluruz (malı ve evlâdı bize kalır); kendisi de yapayalnız huzurumuza çıkacaktır" (Meryem 19/77-80).

Hak şöyle buyurmuştur: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey meşru kılmamıştır"[685].

306 § Denildi ki Allah yeryüzünde helâl ve haram olan şeyler yarattı, helâl olanlardan yemeyi mubah kıldı, haram olanları da yasakladı.

Yine denildi ki bir insan grubu değerli yiyeceklerden yemeyi ve değerli giyeceklerden giymeyi haram sayıyor, buna mukabil değersiz şeylerden yiyip giyiniyorlardı. Bu âyetle onlara sözü edilen davranış yasaklandı.

Yiyecekleri nitelendiren "tayyiben" (طَيِّبًا) kavramıyla helâl olanlar değil, insanın yemekten hoşlandığı şeyler kastedilmiş olmalıdır. Çünkü insan tabiatı her helâl olanı yemekten hoşlanmayabilir. Buna mukabil kendisine daha leziz ve uygun düşen yiyeceklerden yemek ister. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Nitekim, "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"[686] meâlindeki âyet yapılan son açıklamalar ışığında anlaşılmalıdır. Buna göre yeryüzündeki yiyecekler helâl de haram da olabilir. Yine belirtmek gerekir ki helâl olan yiyeceklerden hoşa gidenler bulunduğu gibi gitmeyenler de vardır. Allah imkânı olanlar için hoşa giden yiyeceklerin yenmesini emretmiştir, çünkü hoşa gittiği ölçüde psikolojik açıdan değeri artar. Bu durumda insan vicdanında hoşa giden nimeti verene şükretme, onu ikrâm edene saygı duyma isteği artar. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Denildi ki şeytanın izlerine, vesveselerine veya yollarına uymayın demektir. Nitekim Allah'ın şu meâldeki beyanı sonuncu anlama işaret etmektedir: "Başka yollara uymayın."[687] Bütün bu mânalar aynı noktaya varır.

Şunu iyi bilin ki o, açık bir düşmanınızdır. Cenâb-ı Hak şeytanı zikrettiği başka bir âyette "dost" olarak vasıflandırmıştır, şu beyanıyla: "İnkâr edenlere
238 gelince, onların dostları da tâğuttur."[688] § Şeytanın bazı insanların dostu olması gizliden gizliye mahvolmalarını istemesine rağmen açıktan onlara dost görün-

685 el-Mâide 5/103.

686 "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyâmet gününde müminlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz" (el-A'râf 7/32).

687 "Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. Başka yollara uymayın, çünkü onlar sizi Allah'ın yolundan ayırır" (el-En'âm 6/153).

688 "Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğuttur, kendilerini aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar cehennemlikler olup orada devamlı kalacaklardır" (el-Bakara 2/257).

mesi demektir.[689] Bu durumda şeytan gerçekte insanın düşmanıdır. "Kâfirlerin dostu şeytandır" mânasındaki beyanı, "Şeytan kâfirlere daha münasip biridir" şeklinde anlamak da mümkündür, çünkü kâfirler işlerini onun emrine uyarak yapmaktadır.[690] Yahut da şeytanlar kâfirlerle gönül birliği yaptığı ve kötülükte beraber hareket ettiği için dostları gibi görünmüş, fakat gerçekte onların düşmanı olmuştur, çünkü bu beraberlik onların mahvolmaları sonucunu doğurmuştur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** "Şüphe yok ki şeytanın kurduğu düzen zayıftır"[691] meâlindeki âyette şeytanın kurduğu düzen zayıf olarak nitelendirilmiştir. Çünkü şeytan vesvese verir ve çağrıda bulunur. İnsan ona itaat ederse şeytan için ne âlâ, etmezse insan üzerinde bunun dışında bir otoritesi yoktur. Binaenaleyh şeytan zayıf bir yaratıktır.[692] Şüphe yok ki kendisine

---

689 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyette şeytan bütün insanların düşmanı olarak nitelendirilmiş, başka bir âyette ise inkâr edenlerin dostu olarak belirtilmiştir: 'İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur' âyetinde olduğu gibi. Bu durumda görünürde bir çelişki ortaya çıkmaktadır, denirse şöyle cevap verilir: Burada çelişki yoktur, çünkü, 'Şeytan sizin açık bir düşmanınızdır' meâlindeki âyet onun insanlara gerçekten düşman olduğunu beyan etmektedir. Şeytan Âdem'e (a.s.) düşman olduğu için onun neslinden gelen insanoğluna da düşmanlık beslemekte, hep beraber cehenneme girmek için kendisi gibi onların da mahvolmasını istemektedir. 'İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâğûttur' meâlindeki âyet (el-Bakara 2/257) ise şeytanın bir dış görünüşüdür. Zira şeytan onlara dost görünüp yaptıkları kötü amelleri hoş göstermekte, dünyanın menfaatlerine tamah ettirip cehennemde birlikte olmak için gizliden gizliye mahvolmalarını hedeflemektedir. Bu ise düşmanlığın son noktasıdır. Aslında özdeki gerçeklikle dış görünüş arasında bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü çelişki, birbirine zıt olan iki şeyin aynı yer ve zamanda bir arada bulunması sonucu meydana gelir, iki ayrı yerde bulunması ise çelişki doğurmaz. İçten düşmanlık beslemekle dıştan dost görünmek birbirinden ayrı iki husustur" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

690 Semerkandî şöyle demektedir: "'İnkâr edenlere gelince, onların velileri tâğûttur' meâlindeki âyetten maksat, velâyet (dostluk) değildir. Aslında velâyet sevgi ve sadakat demektir. Eğer böyle olsaydı bu, düşmanlığın zıddı olur ve aralarında çelişki doğardı. Bu âyetten maksat -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- 'vilâyet' olup bu da veli tayin etmek ve yetki vermek mânasına gelir. Arapça'da işlerini görme konusunda daha yetkili olan kimse için 'yetimi idare etti, onun velisi oldu' ifadesi kullanılır. İşlerini görme hususunda daha yetkili oldukları için tâğût ve şeytanlara inkâr edenlerin velisi denmiştir, inkâr edenler yaptıkları işleri onların emri ve çağrısı üzerine yapmaktadır. Bundan dolayı bir çelişki söz konusu değildir, zira şeytan her ne kadar işlerini evirip çeviriyor görünse de aslında düşmanını mahvetmek için velisi olur ve onu idare eder" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

691 en-Nisâ 4/76.

692 Semerkandî şöyle demektedir: "Onlara denir ki bu ikisi arasında bir çelişki yoktur, çünkü şeytanın zayıf olmasından maksat, onun tuzaklarına dikkat edip vesveselerinden korunan kimse için zayıf durumunda bulunmasıdır. Şeytan insanlara vesvese verir ve onları şehevî arzulara ve dünyanın yaldızlı süslerine çağırır. Kişi bunların şeytanın vesvesesi olduğunu düşünürse bu hususların gerçekten zayıf olduğunu, hayalden ibaret cılız şeyler niteliği taşıdığını ve susamış birine serabın su gibi görünmesi özelliği arzettiğini farkeder. Bunları

uyanlar üzerinde sözden başka bir yaptırım gücü bulunmayan kimse zayıf demektir; bu kişi zafiyet niteliğini haizdir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Şeytan, tuzaklarına dikkat edip vesveselerinden korunan kimse karşısında zayıf bir yaratıktır.

إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

308 **§ *169. "O sizi sadece kötülük işlemeye, iğrenç ve çirkin işler yapmaya ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye davet eder."***

O sizi sadece kötülük işlemeye, iğrenç ve çirkin işler yapmaya... davet eder. Denildi ki kötülüğün çirkinlik (السوء - الفحشاء) ve çirkinliğin kötülük anlamına gelmesi mümkündür, çünkü bunların her biri her türlü günahı kapsamaktadır. Bununla birlikte kötülüğün gizli günahları, çirkinliğin ise açıktan işlenen günahları ifade etmesi de muhtemeldir. Yine denildi ki kötülük, dinî cezayı (had) gerektirmeyen, çirkinlik ise zina etmek ve şarap içmek gibi had gerektiren suçları ifade eder. Ayrıca denildi ki çirkinlik aklın çirkin gördüğü, kötülük ise yasaklanınca kişinin kendiliğinden vazgeçtiği günahlardır.

Ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye davet eder. Âyetin bu ikinci kısmı birinci kısmıyla bağlantılıdır. Yani şeytan insanlara kötülüğü ve çirkin olanı yapmalarını emreder, onlar da yaparlar ve, "Allah emretti"[693] derler.

Ve Allah'a hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyleri isnat etmeye... Bu ilâhî beyan, müşriklerin, "Allah bunları (yukarıda sözü edilen hususları) haram kıldı" şeklindeki ifadelerine işaret edebileceği gibi çocuk isnat etmeleri ve kullukta başkalarını ortak koşmaları gibi hakkında bilgi sahibi olmadıkları hususları O'na nisbet etmeleri anlamına da gelir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

düşünüp de şeytana itaat etmeyen kişi üzerinde onun herhangi bir otoritesi söz konusu olamaz, tıpkı şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: 'Şüphesiz kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur'" (el-Hicr 15/42; *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52a).

693 "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman, 'Babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti' derler. De ki: 'Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri nasıl söylüyorsunuz ?'" (el-A'râf 7/28).

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَٓا اَلْفَيْنَا عَلَيْهِ
اٰبَٓاءَنَاۜ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَٓاؤُ۬هُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْـٔاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

170. "Onlara, 'Allah'ın indirdiği vahye uyun' denildiği zaman, 'Hayır, biz atalarımızdan devraldığımız yola uyarız' diye cevap verirler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse?"

Onlara, "Allah'ın indirdiği vahye uyun" denildiği zaman, "Hayır, biz atalarımızdan devraldığımız yola uyarız" diye cevap verirler. Âyetin bu kısmının iki mânaya ihtimali bulunmaktadır. Ya ataları kendilerine dinlerini terketmemeyi tavsiye etmiş, bu sebeple, "Atalarımızın tavsiyesini terkedemeyiz" demişlerdir yahut da isabetsiz düşündükleri ve taklitçi oldukları için, "Biz başkalarını değil ancak atalarımızı taklit ederiz" cevabını vermişlerdir, şu âyet-i kerîmede belirtildiği gibi: "Bunu (yani Allah elçisi için büyücü veya mecnun demeyi) nesilden nesile birbirlerine vasiyet mi ettiler? Doğrusu onlar azgın bir topluluktur."[694]

Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyse? Bu ilâhî
beyan iki şekilde anlaşılabilir: § "Hiçbir şeyi anlamamamış olsalar da atalarını- 309
zı taklit edecek misiniz?" Veya **ya ... idiyse** ifadesi, "Atalarınız zaten hiçbir şey anlamamıştı, onları nasıl taklit edersiniz?" demektir, tıpkı şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Ben size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem (yine mi buna uymazsınız)?"[695]. Buradaki "getirmişsem" ifadesi "getirmiş bulunuyorum" demektir. Yahut da şöyle: Atalarınızı kendilerine uyulacak önderler yapan kimdir?

وَمَثَلُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذ۪ي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ اِلَّا دُعَٓاءً
وَنِدَٓاءًۜ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

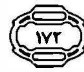
171. "İnkâr yolunu tutanların durumu, çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey duymayan hayvanların durumuna benzer. Çünkü sağır, dilsiz ve kördür onlar, anlayıp düşünemezler."

---

694 ez-Zâriyât 51/53.
695 ez-Zuhruf 43/23.

İnkâr yolunu tutanların durumu, çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey duymayan hayvanların durumuna benzer. Âyetin bu kısmında iki yorum yapılmıştır: Denildi ki bizim durumumuzla kâfirlerin durumu seslenen o çobana benzer ki muhatapları bağırıp çağırmadan başka bir şey duymaz. Kâfirler sesi duymakta fakat muhtevasını anlamamaktadır. Bir de denildi ki "yen'ıku" (ينعق), "ellezî" (الذى) ile birlikte ism-i fâil konumunda zikredilmiş, ancak ondan ism-i mef'ûl mânası kastedilmiştir. Yani "kendisine seslenilen kişi" demektir [Kâfirlerin durumu kendisine seslenilen o kişiye benzer ki söylenen şeyden, bağırıp çağırmadan başka bir şey duyup anlamaz]. Nitekim, "Artık o, memnûn kalınacak bir hayat içindedir"[696] meâlindeki âyet-i kerîmesinde de ism-i fâil olan râzıye (راضية) kelimesi zikredilmiş, ism-i mef'ûl olan marzıyye (مرضية) kastedilmiştir. Tefsirini yaptığımız âyet de böyledir. Bu, dilde mümkün ve geçerli bir kullanımdır.

Çünkü sağır, dilsiz ve kördür onlar, anlayıp düşünemezler. Allah gerçekte böyle olmadıkları halde kâfirleri bu şekilde nitelendirmiştir, zira onlar sözü edilen organlardan gereği gibi faydalanmamışlardır. Halbuki organlardan maksat kendilerinden yararlanmaktır. Bu sebeple de kâfirleri beyinsiz olarak nitelendirmiştir, onlar bilgileri ve akıllarından istifade etmemişlerdir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ
كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

172. "Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin, gerçekten O'na kulluk ediyorsanız."

Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin. Bu âyet, iman edenlerin yiyebilecekleri ve Allah'ın bu hususta emrettiği şeylerin helâl yiyecekler olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyetin bu kısmında rızkın bir kısmının helâl ve temiz, bir kısmının ise pis ve haram olduğuna da delil vardır. Şayet yiyeceklerin temiz olan ve olmayan türleri bulunmasaydı onlarda temiz olma şartı aranmaz, sadece "size verdiğimiz rızıklardan yiyin" denilirdi.

---

696 el-Hâkka 69/21.

§ Eğer denilirse ki: Harâm olan şeylerin rızık olarak yaratılmasının imti- 310
han açısından hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Her hususta imtihana tâbi tutulmanın nirengi noktası budur. Allah insanların gıdasını, yaklaşmamalarını emrettiği şeylere de tevdi ettiği gibi nefsanî arzularının tatminini, kaçınmalarını istediği haramlara da koyar. Zaten zorluklarla denenmekten anlaşılan mâna da budur.

Ve Allah'a şükredin. Temiz olan şeyleri size mubah kılması sebebiyle. **Gerçekten O'na kulluk ediyorsanız.** Yani bunca nimetin O'ndan geldiğini kabul ediyorsanız. **Gerçekten O'na kulluk ediyorsanız,** bir yoruma göre O'nu bir ve tek kabul ediyorsanız, demektir. Bir başka yoruma göre ise anlamı şöyledir: Eğer kullukta hedefiniz sadece O ise ibadetinizi O'na özgü kılın, hiçbir şekilde hedef değiştirerek başkasına kulluk etmeyin. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Denildi ki âyette yer alan "in" (إن) edatı "iz" (إذ) anlamına gelir. Buna göre anlamı şöyledir: O'na kulluk etmeyi tercih ettiğinize göre kendisine şükredin.

Başka bir yoruma göre **Allah'a şükredin** ifadesinin anlamı, size dini, peygamberi, Kur'ân'ı ve diğer nimetleri ihsan etmesine mubakil Allah'a şükredenler olun, demektir.

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ
اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾

173. "Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir."

Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bu âyette ölmüş hayvan zikredildi. Bunun anlamı, Allah leş yemenizi haram kılmıştır, şeklindedir. Âyette yün, kıl, kemik gibi yenilmeyen ancak kendisinden faydalanılabilen şeylerin haram kılındığına dair bir işaret yoktur. Çünkü bunlar canlı koyundan koparılıp alınsa ölmüş

meyte (ميتة) sayılmayıp kendilerinden faydalanılabilir.[697] Bunların dışındakiler -meselâ et gibi- koparılsa ölmüş statüsüne girer. Nitekim, "Canlı hayvandan koparılan şey leş hükmündedir"[698] buyrulmuştur. Bir de şu var: Yün, süt ve
311 benzeri şeyler canlı değildir § ki hayvanlarda olduğu gibi hayatına son verilmesiyle ölmüş olsun. Nitekim az önce zikredilen hadiste buna değinilmiştir. Hz. Ömer'e (r.a.) dayanan bir habere göre kendisine ölü hayvanın içinden çıkarılan "peynir mayası" infaha[699] hakkında soru sorulmuş, o da, "İçinde kan bulunur mu?" demiş, "hayır" cevabını alınca, "Sakıncası yok, yiyebilirsiniz, çünkü ondaki süt nitelikli madde temizdir veya buna benzer bir söz söylemiştir".[700] İbn Ömer'den (r.a.) de sakıncası yok mahiyetinde bir rivayet gelmiştir[701].

Eğer denilirse ki: Süt temiz olmayan bir kaba konulduğunda temizlik niteliğini kaybettiği gibi memenin murdarlığı sebebiyle süt de murdar olmaz mı?

Buna şöyle cevap verilir: Bir şey diğer bir şeyin mekânı veya yatağı olursa mekânın bozulması o şeyin bozulmasını gerektirmez. Görmez misin ki kan deri ile et arasından akmaktadır. Hayvan kesildiğinde kanın aktığı yer olan et bozulmuş olmaz. Memedeki süt de bunun gibidir. Hayvan derisine gelince, deri tabaklandığı zaman temiz olur. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hangisi olursa olsun deri tabaklandığı zaman temiz olur"[702].

Âyetin bu kısmında belirtilen kandan maksat akıtılmış kandır. "Veya akıtılmış kan"[703] meâlindeki ilâhî beyan bunun delilidir. Binaenaleyh haram kılınan kan akan kandır. Görmez misin ki koyun öldüğünde, ondaki kanın pasif ve dolayısıyla murdar hale gelmesi sebebiyle koyun da leş statüsüne girer.

Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Al-

---

697 Semerkandî şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerîme, ölü hayvanın yününden, tüyünden, kemiğinden ve sütünden vb. istifade edilmesinin mubah olması konusunda Şâfiîler karşısında bizim için bir delil teşkil eder" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 52b).

698 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 218; İbn Mâce, "Sayd", 8; Tirmizî, "Et'ime", 4; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, VIII, 146.

699 Buzağının veya oğlağın midesinden çıkarılıp maya olarak kullanılan özel bir madde (*el-Mu'cemu'l-vasît*, "nfh" md.).

700 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 149.

701 *a.g.e.*, I, 147-148.

702 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Sayd", 16-18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 219, 227, 237; Müslim, "Hayız", 100-107.

703 el-En'âm 6/145.

lah bağışlayan ve esirgeyendir. Bu âyette birkaç yorum ileri sürülmüştür. Denildi ki: **Başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla** meâlindeki ifadesi **bunlardan yemeye mecbur kalan kimse** sözünün tefsiridir. Tıpkı "iffetli, zina etmeyen § ve gizli dost tutmayan"[704] âyetinde olduğu 312
gibi. Bu âyetteki zina etmeyen ve gizli dost tutmayan ifadesi, iffetli sözünün tefsiridir, çünkü kadın iffetli ise zina etmiş ve gizli dost tutmuş biri değildir. Buna göre kişi sözü edilenlerden yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına tecavüz etmiş ve haddi aşmış kimse olmaz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Yine denildi: Sözü edilen âyetteki **ğayre bâğin** (غير باغ) onların yenmesini helâl telakki etmeden, **velâ âdin** (ولا عاد) açlığını gidermenin ötesinde bir şey yapmadan, demektir. Bir de şöyle denildi: **Ğayre bâğin** (غير باغ) sınırı aşmadan, **velâ âdin** (ولا عاد) sınırın gerisinde kalmadan demektir.

Diğer taraftan zaruret halinde ölü hayvan etinin bizâtihi haram veya helâl olması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: Bazı âlimler ölü hayvan etinin bizâtihi haram olmayıp helâl olduğunu söylemişken diğerleri bizâtihi haram olduğunu, ancak yemesinin mubah kılındığını belirtmiştir, Hanefî âlimlerimizin görüşü de bu ikincisidir. Zarurete binaen ölü hayvan etinin bizâtihi helâl olduğunu söyleyenler bunu şöyle izah ederler: Bir şeyin haram veya mubah oluşu aslında o şeyin kendisiyle ilgili değildir. Bizâtihi ölü hayvan eti üzerinde helâl veya haramlık yönünden bir değerlendirme yapılamaz. Helâl veya haram oluş, helâl veya haramlığını gerektiren ve kendisine sonradan ârız olan bir niteliktir. Harâmlık niteliği zaruret sebebiyle ortadan kalkar ve et aslî hüviyeti üzerinde helâl kalır. Ölü hayvan etinin bizâtihi haram ancak ondan yemenin helâl olduğunu söyleyenler ise bunu şöyle izah ederler: Hayvan ölünce veya Allah'tan başkası adına kesilince haramlık ortaya çıkar. Helâlliğin zaruret sebebiyle oluşması haramlık niteliğinin kalkmasına ait illetin zaruretten ibaret olduğunu gösterir, aslında bizâtihi haramlık ortadan kaldırılmamıştır. Ancak bu haramlık devam ettiği halde ölü hayvan etinin yenmesi zarurete binaen mubah kılınmıştır.

Ne var ki mubahlık zaruret esasına bağlı bulunduğundan bu ve benzeri konularda ölü hayvanın bizâtihi haram veya helâl oluşundan bahsetmemek gerekir. § Çünkü Allah, bizâtihi helâl olan bir şeyi zaruret durumunda haram 313
kılabileceği gibi, bir şeyi zaruret yokken haram kılıp zaruret halinde yenmesini helâl de kılabilir. Binaenaleyh bu tür yerlerde fikir beyan etmek fuzuli bir

704 en-Nisâ 4/25.

meşgale ve zorlama bir gayret özelliği taşır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Meşru yönetime karşı çıkan ve bâğî-âdî (الباغي العادي) olan kimseyle ilgili meseleye gelince, böylesinin zaruret durumunda ölü hayvan eti yemesi haram olur mu olmaz mı? Bazı âlimler (Şâfiîler) birkaç sebepten dolayı haram olacağını belirtmişlerdir. Birincisi onun zâlim oluşudur. Ölü hayvan eti yemesini engellemek zulme engel olmaktır; onu mubah görmek, zulme destek vermektir. Bu sebeple söz konusu et öylesi için haramdır. İkincisi, kātil Harem bölgesine sığınınca, mecbur kalıp dışarı çıkması için kendisiyle birlikte yiyip içmemek ve yanında oturmamak suretiyle cezalandırılır. Bâğî de bunun gibidir. Vazgeçinceye kadar bir tür cezalandırılarak ölü hayvan eti yemesi engellenir. Üçüncüsü, bâğî müslüman topluma karşı isyan etmek suretiyle büyük bir cezaya lâyık olmuştur, böylesi ölü hayvan eti yememek suretiyle de cezalandırılır. Bu görüşte olan kimse ayrıca şöyle demiştir: İsyan eden kişi (bâğî) otoriteye itaat eden kesimin mallarına zarar getirdiği takdirde ödettirilmesi cihetine gidilmez. Aynı şekilde otoriteye itaat eden kimse âsi kesimin mallarına zarar getirirse tazminat ödemesi gerekmez, çünkü tazminat bir tür cezadır.

Peki, sözü edilen iki grup -biri zâlim de olsa- tazminat ödememe konusunda eşit kabul edildiğine göre ölü hayvan eti yeme konusunda neden eşit olmazlar? Aradaki ayırımı gerektiren şey nedir? Sonra bu karşı görüş sahibine sorarız: İsyan eden kişi (bâğî) ikamet halinde bir gün ve bir gece boyunca mest üzerine meshedebilir. Ancak sefere çıktığında (size göre) meshetmesine ruhsat verilmez. Oysaki meshetmek, ikamet halinde olduğu gibi sefer halinde de ruhsattır. Peki her ikisinde de zulüm ve isyan mevcutken birinde ruhsatın mubah, diğerinde haram olması nasıl izah edilebilir? Karşı görüş sahibi şöyle cevap vermektedir: Ölü hayvan eti yemenin gerekçesi zarurettir; bu konuda ruhsat vardır. Fakat zâlim için ruhsat söz konusu değildir, çünkü ruhsat kolaylık getirmektir.

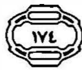
Bu meselede hareket noktası şudur ki müslümanlara karşı isyan eden kimse onların hükümlerine boyun eğmez, şayet boyun eğmiş olsaydı isyanından vazgeçmesi istenirdi. Hükümlere boyun eğmeyince kuşkusuz ölmüş hayvan eti yememeye de itaat etmez. Aslında sonuç vermeyecek şey emredilmez. Ayrıca ölü hayvan etinin yasaklanması onu yemesini engellemez. Çünkü haram olduğunu bilmesine rağmen canı istediği için isyan etmiştir. Şu halde yemeye mecbur kaldığı bir şeyden haram olduğu için nasıl vazgeçebilir? Oysaki o, nefsinin isyan arzusunu öne çıkarmış ve ona hâkim olmamış biridir. Böylesinin

nefsini sözü edilen etten engelleme teşebbüsü de aynı çizgi üzerinde seyreder. § Binaenaleyh bu kimseye isyanı sebebiyle ölmüş hayvan etini haram kılmanın 314
bir anlamı yoktur.

Bu konuda dayanak kabul edilecek delil azîz ve celîl olan Allah'ın şu beyanıdır: "Kendinizi öldürmeyin"[705] ve, "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın."[706] Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak insanların kendilerini tehlikeye atmalarını ve öldürmelerini haram kılmıştır. Ölü hayvan eti yeme ruhsatını zorunlu durumlarda tanımamak haram olan bir şeyi [kendini ölüm tehlikesine atmak] mubah kılmaktır. Bu ise öyle birine daha ağır gelecek bir şey olup onu yerine getirmesi beklenemez.

Kâtilin Harem'e sığınması halinde orada bulunanların kendisiyle birlikte yemesi ve içmesinin yasaklanması, buna mukabil engel olunmayacağı için kâtilin bundan alıkonmaması görüşüne gelince, bu konuda fikir beyanında bulunmak sunî bir durumdur, isyan eden kişiyle ile ilgili yorum da aynı mahiyettedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Âsinin yemesi câiz olan miktar konusuna gelince, bize göre buradaki ruhsat zaruretten kaynaklanmıştır. Binaenaleyh yenmesi câiz olan miktar zarureti ortadan kaldırıp yok eden miktardır. Bu ise şiddetli açlığın giderilmesidir. Zaruretin ortadan kaldırılmasında esas olan budur.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا أُولٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللّٰهُ
يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

174. "Allah'ın indirdiği kitaptan bazı bölümleri gizleyip onu değersiz bir paha ile değişenler, böylelerinin yiyip karınlarına doldurdukları gıdalar ateşten başka bir şey değildir. Kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmayacak ve kendilerini günahtan arındırmayacaktır. Onlara elem verici bir azap vardır."

Allah'ın indirdiği kitaptan bazı bölümleri gizleyenler. Allah'ın indirdiği kitapta demektir. Âyetin bu kısmının iki yoruma ihtimali bulunmaktadır. Bi-

705 en-Nisâ 4/29.
706 el-Bakara 2/195.

rine göre onlar kendi kitaplarında bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.) risâletine ve niteliklerine dair bilgileri gizlemişlerdir. Diğer yoruma göre onlar dinen belirlenmiş cezalar (hadler) ve recm gibi hükümleri gizlemişlerdir. Bunları daha önce belirtmiştik[707].

Onu değersiz bir paha ile değişenler. Bu kısmın yorumunu daha önce zikretmiştik[708].

315 **§ Böylelerinin yiyip karınlarına doldurdukları gıdalar ateşten başka bir şey değildir.** Bu ilâhî beyan iki şekilde yorumlanabilir: Yani onlar dünyada iken ancak âhirette ateş yemelerini gerektirecek şeyler yemektedirler. Diğerine göre onlar dünyada iken yedikleri şeyi âhirette de yiyeceklerdir.

Kıyâmet gününde Allah onlarla konuşmayacak; denildi ki Allah onlarla iyi bir sözle değil, başka sözlerle konuşur. "Yıkılıp gidin, benimle konuşmayın artık!"[709] beyanında olduğu gibi. Yine denildi ki Allah kendilerine gazap ettiği için onlarla konuşmaz, nitekim bir insan diğerine kızdığı zaman falan kişi falanla konuşmuyor, denir.

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِۚ فَمَٓا اَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾

175. "Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azabı satın almışlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış!"

Onlar hidâyet karşılığında dalâleti, mağfiret karşılığında azabı satın almışlardır. Denildi ki dalâleti hidâyete tercih etmişlerdir. Yine denildi ki mağfirete karşı azabı seçmişlerdir. (Müfessir) Kelbî'nin söylediği en güzel olanıdır: Onlar, azaba sebep olan Yahudiliği mağfirete vesile olan iman karşılığında satın almışlardır. Bu tür yorumlara daha önce de temas etmiştik.[710]

Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıymış! Denildi ki ateşte ne kadar kalıcıdırlar. Yine denildi ki ateşe girmelerini gerektirecek amelleri yapma konusunda ne kadar dayanıklıdırlar. Ayrıca denildi ki cehennemliklerin işledikleri amelleri yapma hususunda ne kadar cesurdurlar. Aynı şekilde denildi ki ce-

---

707 bk. el-Bakara 2/140, 159.

708 bk. el-Bakara 2/8.

709 el-Mü'minûn 23/108.

710 bk. el-Bakara 2/16.

hennemliklerin amellerini ne kadar çok işlemektedirler. Hasan-ı Basrî şöyle demiştir: Aslında onların ateşe karşı hiçbir dayanıklılığı yok, buna rağmen ateşe karşı ne kadar cüretkârdırlar.[711] Nitekim uzun süre hapiste bulunan kimseye, "Hapse karşı ne kadar dayanıklısın" denir. Bu söz, gerçek bir dayanıklılığı ifade etmek için değil, o kişinin hapiste bulunması dikkate alınarak söylenir.

ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَاِنَّ الَّذٖينَ اخْتَلَفُوا فِي
الْكِتَابِ لَفٖي شِقَاقٍ بَعٖيدٍ ﴿١٧٦﴾

176. "Bu azabın sebebi, Allah'ın kitabını gerçeğin ta kendisi olarak indirmesidir. Böyle bir kitap hakkında karşı görüş taşıyanlar elbette gerçekten uzak kalan bir anlaşmazlığın içindedir."

Böyle bir kitap hakkında karşı görüş taşıyanlar. Yani muhalefet edenler. Aslında iman edenler de küfür ehli de ihtilâf etmişlerdir. Ancak buradaki ihtilâf ile -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır**- muhalefet kastedilmiştir. Buna göre anlam, kitaba karşı tavır alıp onunla amel etmeyenler, şeklindedir.

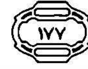
§ Elbette gerçeğe uzak olan bir anlaşmazlığın içindedir. Âyetin bu kıs- 316
mı derin bir muhalefet, uzun süren bir sapıklık, şiddetli bir düşmanlık diye yorumlanmıştır. Denildi ki "baîd" (بعيد) kelimesi, tehdit sadedinde ümitsizlik ifade eder. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Onların içinde bulunduğu anlaşmazlık süresizdir[712].

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيّٖنَ
وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكٖينَ
وَابْنَ السَّبٖيلِ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى
الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ

---

[711] Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 123; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 242.

[712] Bu değerlendirmeyi Ebû Hayyân zikretmiştir (bk. *el-Bahru'l-muhît*, I, 496).

وَالضَّرَّاۤءِ وَحِينَ الْبَأْسِ اُو۬لٰۤئِكَ الَّذ۪ينَ صَدَقُوا وَاُو۬لٰۤئِكَ هُمُ
الْمُتَّقُونَ

177. "İyilik yüzünüzü doğu veya batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden kimsenin davranışıdır. Bunun yanında o, yakınlara, yetimlere, fakirlere, yolda kalmışlara, dilenenlere, kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Böyleleri antlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler. Ayrıca sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabrederler. İşte dine bağlılık iddialarında sadakat gösteren bunlardır, takvâ sahibi de bunlardır."

İyilik, yüzünüzü doğu veya batı tarafına çevirmeniz değildir. Denildi ki iyilik, iman olmaksızın bizâtihi belirtilen hususlara yönelmeniz değildir. Burada şöyle bir yorum da mümkündür: İyilik bunların zâhiren yapılmasında değildir, iyilik yönelme amacına bağlıdır, çünkü bu fiiller ortaya çıkan bazı ihtiyaçlardan da kaynaklanabilir, bu durumda ise ibadet sınırından çıkar. Şu yorum da imkân dahilindedir: İyilik bunlara yönelmek değildir, ancak iyilik Allah'ın emrine uymak ve O'na boyun eğmektir. "Birr" (البر) gerçek mânada boyun eğmek demektir. Denildi ki iyilik, yüzü doğuya veya batıya çevirmek değildir, iyilik kalpte yerleşen ve uzuvların da onayladığı boyun eğiştir. Ayrıca denildi ki iyilik sadece namaz kılmak ve namazın dışındaki ibadetleri yerine getirmekten ibaret değildir. Bütün bunlar aynı mânaya işaret etmektedir.

Özetle anlam şöyledir: İyiliğin tamamı yüzü doğuya veya batıya çevirmek değildir, ancak iyilik âyette belirtilenlerin tamamıdır. Çünkü Resûlullah'ın muhatapları yüzün doğuya veya batıya çevrilmesini çok önemsiyorlardı. Öyle ki Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Yemin olsun ki (Resûlüm!) Ehl-i kitaba her türlü âyeti (mûcizeyi) getirsen yine de senin kıblene dönmezler"[713]. İkinci bir husus ise yüzü doğuya veya batıya çevirmenin haddizatında iyilik olmayışıdır, bu davranış ancak emredilmesi halinde veya belirtilen iman ve hayırlı amellerle birlikte iyiliğe dönüşür. Bu iki nitelikten yoksun kalan bir davranış iyilik olmaktan çıkar.

311 § **Asıl iyilik o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a inanır,** Allah'ın bir olduğuna, eşi ve ortağı bulunmadığına. Yani Allah'ı tasdik eder, bir olduğunu ve ortağı bulunmadığını onaylar. **Âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve pey-**

---

713 el-Bakara 2/145.

gamberlere inanır. Amellerin karşılığının verileceği yeniden diriliş gününe inanır, kitapları, melekleri ve peygamberleri tasdik eder.

Âyetteki "birr = iyilik" (البر) kelimesi hakkında iki yorum söz konusudur. Biri buraya kadar belirtilenlerdir. Diğeri ise dolaylı bir ifadenin mevcudiyetidir. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İyilik, yüzünü doğuya veya batıya çeviren kişinin yaptığı değildir. Asıl iyilik Allah'a inanan kimsenin yaptığı iyiliktir. Nitekim şu âyette de aynı biçimdeki ifade söz konusudur: "(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ... Allah'a inananın ... imanı ile bir mi tutuyorsunuz?"[714] Bu âyetin tefsiri için denildi ki: Siz hacılara su vereni, Allah'a iman edenle bir mi tutuyorsunuz? Bir de şöyle denildi: Âyetteki "birr" "bâr" (البار) anlamındadır. Buna göre Allah şöyle buyuruyor: İyilik eden yüzünü falan yöne çeviren değildir, asıl iyilik eden Allah'a (şirk koşmadan) inanandır.

Sevdiği maldan harcar. Denildi ki ihtiyacı olmasına rağmen verir. Yine denildi ki baba tarafından yakınlarına verir. Başkasını kendine tercih eder, şu âyet-i kerîmede belirtiliği gibi: "Zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler"[715].

Denildi ki **alâ hubbihî (على حبه)**, yakınlarına demektir. Âyetin bu kısmı önce yakınlarına, sonra yetimlere bağışta bulunmanın daha faziletli olduğunu gösterir. Çünkü yetimleri korumak bütün müslümanların görevidir. Ayrıca yetimler fakirlere göre daha zayıf konumdadır. Bu sebeple kişi yetimlere yardıma fakirlerden önce başlamalıdır. Resûlullah'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Fakir bir iki lokma, bir iki hurma verdiğin kimse değildir." O halde fakir kimdir, ey Allah'ın Resûlü! denilince Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: "İhtiyacını giderecek imkânı bulamayan, el açıp § insanlardan bir şey isteye- 318
meyen, sadaka vermek için farkına varılamayan kimsedir"[716].

Yolda kalmışlara. Denildi ki yolda kalmış, kişiye gelip misafir olandır. Yine denildi ki hacca veya savaşa giderken imkânı tükenmiş olan demektir. Ayrıca denildi ki yolculuğu sırasında konup giden kimsedir. Bu mânaların hepsi aynı noktada toplanır. **Kölelere.** Denildi ki maksat hürriyetini eline almak için efendisiyle sözleşme yapmış kölelerdir. **Namaz kılar, zekât verir.** Mânası açık-

---

714 "(Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm'ı onarmayı Allah'a ve âhiret gününe iman edip Allah yolunda elden gelen gayreti gösterenin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Oysaki bunlar Allah katında bir olamaz. Allah zâlimler grubunu hidâyet ve selâmete erdirmez" (et-Tevbe 9/19).

715 el-Haşr 59/9.

716 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 384, 446; Buhârî, "Zekât", 53; Müslim, "Zekât", 101-102.

tır. **Böyleleri antlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler.** Diğer insanlarla veya Rab'leriyle yaptıkları antlaşmalar demektir. Allah'a söz vermenin mahiyetini daha önce açıklamıştık[717]. İbn Mes'ûd âyetin bu kısmını mecrûr (مجرور) olan daha önceki bir kelimeye bağlayarak "ve'l-mûfîne" (والموفين) şeklinde okumuştur[718]. Denildi ki antlaşmadan maksat sözle verdiğin bir taahhüdü amelinle ve bilfiil yerine getirmendir.

Diğer taraftan Kur'ân'da imanın şartlarını bu derece kapsayan başka bir âyet yoktur. Yine Hz. Peygamber'e (s.a.) iman hakkında soru sorulduğunda cevaben bu âyeti okuduğu rivayet edilmiştir.[719] Aynı şekilde rivayet edildiğine göre İbn Mes'ûd'a da imanla ilgili soru sorulmuş, o da cevabında bu âyeti okumuştur[720].

Sıkıntı, hastalık ve çetin zamanlarında sabrederler. Denildi ki âyetteki bazı kelimeler yer değiştirmiştir. Buna göre anlam açısından sıralama "ve's-
319 sâilîne ve fi'r-rikabi ve's-sâbirîne" (والسائلين وفي الرقاب والصابرين) şeklindedir.[721] Nitekim İbn Mes'ûd'un § "ve'l-mûfîne bi'ahdihim" (والموفين بعهدهم) okuyuşu da buna dayanır. **"Be'sâ'"** (البأساء), fakirlik demektir. **"Darrâ'"** (الضراء) hastalık, **"hîne'l-be's"** (حين البأس) de savaş esnasında demektir.

İşte dine bağlılık iddialarında sadakat gösteren bunlardır. Onlar sadakat gösterip imanlarında sebat etmiş, Rab'lerine itaat konusunda her türlü zorluğa göğüs germişlerdir. **Takvâ sahibi de bunlardır.** Denildi ki imanlarında sadakat gösterenler müttakilerin tâ kendileridir.

---

717 bk. el-Bakara 2/27.

718 bk. İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 234; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 7.

719 Hadisi İbn Kesîr Ebû Hâtim'e, o da Mücâhid'e dayandırarak aktarmıştır. Ebû Zerr'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'e (s.a.) iman hakkında soru sormuş, o da bu âyeti okumuştur. Ebû Zerr'in ikinci defa aynı soruyu sorması üzerine yine aynı âyeti okumuştur. Soruyu üçüncü defa sorduğunda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İman, iyilik yaptığında kalben sevinç duyman, kötülük yaptığında da içten ona karşı buğzetmendir." Ebû Hâtim hadisin münkatı' olduğunu belirtmiştir, çünkü Ebû Zer çok önce vefat ettiği için Mücâhid'in onunla görüşme imkânı yoktur. Ayrıca bu hadisi Kurtubî de Katâde'ye dayandırarak şöyle rivayet etmiştir: Anlatıldığına göre bir adam Hz. Peygamber'e (s.a.) gelerek "birr" nedir diye sormuş, bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir (bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 237-238; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 296; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 169).

720 Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 169.

721 Ferrâ bu görüşe değinerek ona cevap vermiş, İbn Cerîr de aynı konuya temas ederek hatalı olduğunu açıklamıştır (bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 247; Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 137).

Amr b. Şürahbîl'den[722] şöyle bir rivayet aktarılmıştır: Bu âyetle amel eden kimse imanın gereklerini tamamlamış demektir[723].

{Fakih şöyle dedi:}Bir şeyin tam olması onu güzelleştiren şeylerin bir arada bulunmasıyla mümkündür. Görmez misin ki namaz kılan biri sadece farzları yerine getirse namazı tam kılmış olmaz[724].

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىۜ اَلْحُرُّ
بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىۜ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخ۪يهِ
شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَٓاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍۜ ذٰلِكَ تَخْف۪يفٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌۜ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَل۪يمٌ

178. "Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır: Hür için hür, köle için köle ve kadın için kadın. Ancak hangi kâtilin cezası kardeşi (yani maktûlün velisi) ***tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı ve kâtil maktûlün velisine gereken diyeti güzellikle ödemelidir*** [yahut hangi veliye din kardeşi konumundaki kâtilden diyet ödemesi yapılırsa veli hakkaniyete uymalı, kâtil de ödemeyi güzelce tamamlamalıdır]. ***Bu, Rabb'inizden gelen bir hafifletme ve esirgemedir. Buna rağmen hakkaniyet sınırlarını aşan kimse için acıklı bir azap vardır."***

---

722 Ebû Meysere lakabını tayışan Amr b. Şürahbîl el-Hemedânî Kûfeli'dir. Ebû Mûsâ'nın belirttiğine göre Amr Câhiliye döneminde de yaşamıştır. Ebû Vâil onu Mesrûk'tan üstün tutmuştur. Amr Hz. Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Selmân, Hz. Âişe ve diğer bazı sahâbilerden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Vâil, Ebû İshak es-Sübey'î, Muhammed b. Münteşir, Kāsım b. Muhaymere ve diğerleri hadis nakletmiştir. İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde âbidlerden olduğunu belirtmiştir. Ebû Cuhâfe'den önce 63'te (683) vefat etti. Zehebî'nin İbn Sa'd'dan naklettiğine göre Amr Abdullah b. Ziyâd'ın valiliği sırasında Kûfe'de vefat etmiştir (bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, IV, 135-136; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 113).

723 Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 170.

724 "Şeyh şöyle dedi: Görmez misin ki namaz kılan biri sünnetleri ve âdâbı bırakıp sadece farzları yerine getirse namazı tam kılmış olmaz. Çünkü iman tasdikten ibarettir. Bazı Hanefîler'e göre tasdik yanında dil ile ikrarın da bulunması gerekir. Ameller ise imanın bir parçasıdır. İmanda artma ve eksilme olmayacağını söylemiştik. Ancak bu imanın aslı itibariyledir. İmanın niteliğine gelince, bu amellerle güzelleşip kemale ulaşır. Nitekim insanın kuruluşu da böyledir. Kuruluşun tam olması organların tam olmasına bağlıdır. İnsanın niteliklerinin güzelleşmesi ve kemale ermesi ise yüzün kırmızı, gözün beyaz ve sürmeli olması gibi birtakım özelliklerin bulunmasıyla mümkündür. Diğer hususlar da bunun gibidir" (Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 53b).

Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır. Denildi ki bu âyet birbiriyle savaşan ve biri diğerinden daha itibarlı olan iki Arap kabilesi hakkında nâzil olmuştur. İtibarlı kabile kısas için kendilerinden öldürülen köleye karşılık diğer kabileden hür birini, yine kadına karşılık öteki-
320 lerden erkek istemişlerdi. § Bunun üzerine Allah Teâlâ **hür için hür, köle için köle, kadın için kadın** (öldürülür) meâlindeki beyanı göndermiştir. Ancak bu beyanın hükmü sonradan kaldırılmıştı (nesih), çünkü burada öldürme fiilini gerçekleştirenden başkasının öldürülmesi söz konusudur. "Haksız yere öldürülen kimsenin velisine yetki verdik. Ancak o, kısasta ileri gitmesin"[725] âyeti yukarıdaki hükmü kaldırmıştır. Denildi ki "ileri gitme" demek velisi olduğun kimseyi öldürenden başkasını öldürme demektir. Yine denildi ki "ileri gitme" kısas için öldürürken müsle[726] (مثلة) yapma demektir. Bir de şöyle mâna verildi: "Öldürmede ileri gitme" sen kātil olma demektir, çünkü öldürülenin velisine kısas yetkisi verilmiştir. Velisi bulunduğu kişinin kātilinden başkasına kısas yapılamaması yukarıdaki hükmün kaldırıldığını göstermektedir, çünkü kātilin dışındaki birinin öldürmesine izin verilmemiştir. Bir de şu âyet-i kerîme var: "Tevrat'a onlar için şu hükmü koyduk: Cana can... kısas edilir"[727]. Bu âyet kātilden başkasının kısas edilmesine imkân vermemektedir. Âyetin devamında yer alan, "Kim kısası bağışlarsa bu, kendisi için bir kefâret olur" meâlindeki ilâhî beyanı bunun delilidir, kātilin dışındaki birinin bağışlanması söz konusu değildir. Sonuç olarak tefsirini yapmaya çalıştığımız âyetin mensûh olduğu anlaşılmıştır. Buradaki neshin bir diğer delili de, "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır"[728] meâlindeki âyettir. Kişi birini öldürmeyi planlarken bilâhare kendisinin de öldürüleceğini düşünerek vazgeçince hem kendisi hem de öldüreceği kişi kurtulmuş olur. Şayet kātilden başka birinin kısas edilmesi söz konusu olsaydı böyle bir sonuç ortaya çıkmaz ve bu durumda kātil kendi canını kaybetme korkusuna düşmezdi.

Ortaya koyduğumuz bu istidlâller hür ile köle, kâfir ile müslüman arasında kısasın gerekli olduğunu kanıtlamaktadır. Bu kısas uygulanmayacak olsa kimse diğerini öldürmekten çekinmezdi, çünkü öldürmesi halinde kendi canını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmeyecektir. Sonuç olarak sözü edilen kimseler arasında kısas uygulanır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

725 el-İsrâ 17/33.

726 Müsle: Öldürülen kimsenin ayrıca burnunu, kulağını veya bir organını kesip koparmak.

727 el-Mâide 5/45.

728 el-Bakara 2/179.

§ Şimdiye kadar söylediklerimiz, âyetin, yukarıda temas edildiği üzere iki 201
Arap kabilesi hakkında değil de sebebi olmaksızın nâzil olduğu biçiminde kabul edilmesine bağlıdır. Burada şunun belirtilmesi gerekir ki bir şeyin belli bir şekilde zikredilmesi kendisine ait hükmün o şekle tahsis edilmesi ve şeklin hüküm için şart kılınıp bu hükmün başka bir şekilden kaldırılması mânasına gelmez. Bunun delili Resûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadistir: "Zina edenler hakkında verilecek hükmü benden öğrenin, benden öğrenin! Allah o kadınlar hakkında başka çıkar yollar ortaya koymuştur. Bekâr erkek bekâr kadınla zina ederse 100 sopa ve bir yıl sürgün, evli erkek evli kadınla zina ederse 100 sopa ve ölüm cezası (recm) gerekir"[729]. Şimdi, (hadiste belirtilmeyen bir şekil olarak) bekâr erkek evli kadınla zina etse her birine kendisiyle ilgili hüküm gerçekleşir. İşte bu, bir şeyin belli bir şekilde zikredilmesinde kendisine ait hükmün o şekle bağlı olmadığını ispat eder. Böyle yerlerde kişi, fiili işlediği takdirde şekli ne olursa olsun hüküm geçerli olur. Buna göre hür bir kimse başkasını öldürdüğünde kısas uygulanır, hür oluş imtiyaz kabul edilip kısası engellemez. Köle de başka birini öldürürse ceza olarak öldürülür, köleliğin düşük bir statü kabul edilmesi kısasa engel teşkil etmez. Bunun gibi kadın da başkasını öldürdüğü takdirde kısasla cezalandırılır, zayıf bir varlık oluşu kısasın ona uygulanmasına engel değildir. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Yukarıdaki beyanda dikkati çeken bir yön daha vardır. Kadın için kadın, denildi. Kadınlardan köle olanlar da vardır, onlara da birbirlerini öldürmeleri halinde kısas uygulamasının yapılması emredilmiştir. Şayet hususi bir ifade ile belirtileni tahsisli kabul etmek gerekiyorsa genel bir ifade ile zikredileni de genel mânalı kabul etmek icap eder.

Eğer denilirse ki: Bir kavram bir yerde umumi diğerinde ise hususi bir mâna ile ifade edilirse?

Buna şöyle cevap verilir: Öyle değil. Bir nitelikte ortaklık durumunun bulunması, ona ait hükmün bu nitelikte ortak olmayandan kaldırılmasını gerektirecek olsaydı ortaklık için bahis konusu olan özellikler çerçevesine onun dışında kalan bazı özellikler dahil olmazdı. Gerçekte dahil olduğuna göre bazı farklıkların bulunduğu durumlarda bile ortaklığın oluşmasından, her yönüyle ona benzemeyen alternatiflerin onun için de düşünülmesinin aynı çizgi üzerinde seyrettiği anlaşılmıştır.

---

[729] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 8, 89; Buhârî, "Hudûd", 21-22; Müslim, "Hudûd", 12-34.

Şunun da belirtilmesi gerekir: Adam öldürme olaylarında kölenin hayat hakkı efendisine değil, kendisine aittir. Efendinin köle üzerindeki yetkisi onun sahipliği ve malî yönüdür. Görmez misin ki köle kendisine kısas uygulanması gerektiği itirafında bulunsa buna itibar edilir, efendisi itiraf etse dikkate alınmaz. Bu da hayatını ilgilendiren konularda yetkinin efendisine değil kendisine ait olduğunu gösterir, tıpkı hür birinin canı üzerinde yetki sahibi olması gibi. Binaenaleyh köle öldüren hür bir kimseye kısas uygulanır, çünkü köle hayatı ilgilendiren konularda hür ile eşit konumdadır. Bundan dolayı kısas uygulamasında da eşit olmaları gerekir.

Bazı âlimler köleye karşılık hür statüsündeki birine kısas uygulanmaya-
323 cağını ileri sürmüştür, § çünkü hür köleden üstündür. Ama aynı görüş sahibi kadına mukabil erkeğin öldürüleceğini belirtir, halbuki erkeğin üstünlüğü vardır. Yine o, Kur'ân'da kısasın müminlerle ilgili olarak zikredildiğini kabul etmektedir. Sözü edilen âlim grubu âyette belirtilmemesine rağmen mümini öldüren kâfire kısas uygulanacağını belirtmiş, ancak kâfire karşı müminin kısas yoluyla öldürülmesine değinmemiştir, zira ona göre kısasa dair ilâhî hitab müminleri bağlıyordu. Peki, bir yandan kısası söz edildiği konuya indirgemek, diğer yandan kısas hakkını kullanma bağlamında belirtilmeyeni bu sınırın içine almak câiz oluyor da kısasın ardından söz konusu edilen ve hepsinin kısas çerçevesine girdiği belirtilen kişiler nasıl inkâr edilebilir? Diğer taraftan farklı statüte bulunsalar da kadına karşılık kadına kısas uygulamak gerekirken bu durum hür erkekler için neden geçerli değildir? Bu konuda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da şudur ki kısas hususunda kişiler arasında sayı bakımından eşitlik göz önünde bulundurulmaz. Görmez misin ki bir kişiye karşılık birkaç kişi öldürülebilmektedir. Meselâ rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a.) bir kadına karşılık birkaç erkeği öldürmüştür. Yine onun bir kadına mukabil yedi kişiyi öldürdüğü ve şöyle dediği nakledilmiştir: Bütün San'alılar bu işe karışsaydı hepsini öldürürdüm.[730]

Hür bir kişiye köleye mukabil kısas uygulanamayacağı görüşünde olan kimse Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edilen hadisle de istidlâl etmek istemiştir: "Müslüman kâfire mukabil öldürülmez."[731] Bu görüşün sahibi daha sonra şöyle demiştir: Bir kâfir diğer bir kâfiri öldürdükten sonra müslüman olsa işlediği fiile mukabil öldürülür. Bu kanaati benimseyen kişi -büyük günah işlemiş ve fâsık olmuş bir müslümanı değil- kâfire karşılık İslâm'ın arındırdığı temiz ve

---

730 Mâlik, *el-Muvatta'*, "'Ukûl", 19; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 251.

731 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 79, 119, 122; Buhârî, "Diyât", 31; İbn Mâce, "Diyât", 21.

itaatkâr bir müslümanı ölüme mahkûm etmektedir. Kâfiri öldüren müslüman, kısas cezasına, müslümanı öldüren kâfirden daha çok lâyıktır. Çünkü müslüman kâfiri öldürmek suretiyle İslâm'ın tanıdığı dokunulmazlık hakkını ihlâl etmiştir; şu sebeple ki o, İslâm inancını benimsemekle müslüman toplumun himayesine giren (zimmî) gayri müslim birinin can güvenliğini de benimsemiş oldu. Böylesi gayri müslimi öldürmekle inancını hafife almış olur. Gayrimüslime gelince, o, kendi dinine inanmakla müslümanların can güvenliğini benimsemiş olmaz. Sonuç olarak zimmî müslümanı öldürmekle kendi inancını hafife almış sayılmaz, müslüman ise aksi konumdadır. § Bundan dolayı da 323
kâfire nisbetle kısasa daha çok lâyık olmuştur. Bilmez misin ki Harem bölgesinde birini öldüren kimseye kısas uygulanır, çünkü o, Harem'in saygınlığını ihlâl etmiş ve onu hafife alanın durumuna düşmüştür. Buna mukabil dışarıda birini öldürüp Harem'e sığınan kimse oradan çıkmadıkça öldürülmez, çünkü böylesi Harem'i hafife almış durumda değildir, ama önceki bu durumdadır. Bundan dolayı bu ikisi birbirinden farklıdır. Gayrimüslim ile müslüman kātilin durumları da bunun gibidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bize göre yukarıdaki hadis iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, nakledildiğine göre Câhiliye döneminde bir topluluk birbirini öldürmüş, sonra bir kısmı müslüman olmuştu. Ötekiler müslüman olanlardan kısas talep edince Hz. Peygamber (s.a.), "Müslüman kâfir karşılığında öldürülmez" demiştir. O şöyle de buyurmuştur: "Câhiliye dönemindeki bütün kan davaları kaldırılmış olup hepsi şu ayağımın altındadır"[732]. İkincisi, Resûlullah kâfir sözüyle güvenliği sağlanmış gayri müslimi (müste'men) kastetmiş olabilir. Çünkü o şöyle demiştir: "Müslüman kâfir mukabilinde, anlaşmalı da anlaşma süresince öldürülmez." Burada Resûl-i Ekrem'in "anlaşmalı" ifadesi "müslüman" kelimesi paralelinde olmuştur. Buna göre hadisin mânası şöyle olur: Ne müslüman ne de anlaşmalı kimse kâfir karşılığında öldürülür. Süresi içinde bulunan anlaşmalının öldürülmediği bir kâfire karşılık müslüman da öldürülmez. Zimmîye gelince, onun öldürülmesi karşılığında anlaşmalı kimseye kısas cezası verilir, buna paralel olarak müslümana gayri müslim karşılığında kısas uygulanır. Ancak bir müslümana müste'meni (kendisine eman verilmiş kişi) öldürmesi mukabilinde kısas yapılmaz, gayri müslim için de durum aynıdır. Bütün bunlar hadisteki kâfir kelimesiyle gayri müslim değil, müste'menin (kendisine eman verilmiş kişi) kastedildiğini kanıtlamaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

732 Buhârî, "Diyât", 31; Müslim, "Kasâme", 32; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 175-176.

Ancak hangi katilin cezası, kardeşi (yani maktûlün velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı. Bu ilâhî beyanın yorumunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları, bundan maksat cezası bağışlanan kātildir demiştir. Buna göre anlam şöyle olur: Kātilin kısas cezası affedildiği takdirde kendisi istesin istemesin maktûlün velisi diyeti takip edip alır. Bu görüşün sahibi, Hz. Peygamber'e (s.a.) kardeşinin kātilini dava eden adam hakkındaki hadisle delil getirmiştir. Resûlullah adama, "Onu affediyor musun?" diye sordu, adam, hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" diye sordu. Adam, hayır, dedi. "Öldürecek misin?" dedi, adam, evet cevabını verdi.[733] Anlaşılacağı üzere Resûl-i Ek-
323 rem adama diyet teklif etmiştir, § şayet adamın hakkı olmasaydı teklif etmezdi. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Öldürülenin velisi iki seçenek, yani öldürme ve diyet alma seçenekleri arasındadır"[734].

Bize göre **ancak kime kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa** beyanından maksat kātil değildir, o, bağışlanmıştır; yine o, birini takip eden değil takip edilendir. Bu beyandan maksat öldürülenin velisidir. Zira kendisine bağış ve ödemede bulunulan kişi kātil değil, velidir, zaten veliye uygun bir yol takip etmesi emredilmiştir. Âdeta şöyle denmiştir: Kardeşi tarafından kendisine ödeme yapılması gereken kişinin bunu uygun ve yaygın bir çerçeve içinde kabul etmesi gerekir. Böyle bir yorum dil açısından da mümkündür. Çünkü "afv" (عفو) kelimesi dilde vermek, lütfetmek mânasında da kullanılır. Nitekim, "Huz mâ âtâke afven safven" (خذ ما آتاك عفوا صفوا) yani sana içtenlikle verilen şeyi al. Abdullah b. Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Fe-men 'ufiye lehû (فمن عفي له) kime verilirse demektir. Bize göre isabetli olan başka değil kısasın uygulanmasıdır. Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: "Bağışlanma durumu hariç kasten öldürmenin cezası kısastır."[735] Bazı rivayetlerde

733 Vâil b. Hucr'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Hz. Peygamber'in (s.a.) yanında iken bir kātil boynuna yular takılarak getirildi. Resûlullah (s.a.) öldürülenin velisini çağırarak, "Affediyor musun?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Öldürecek misin?" dedi, adam evet, dedi. Peki, "Kātili götür" dedi. Adam sırtını çevirip giderken, "Affediyor musun?" diye sordu, adam hayır, dedi. "Diyet alır mısın?" dedi, adam hayır, cevabını verdi. "Öldürecek misin?" diye sordu, adam evet, dedi. "Al götür" buyurdu. Bu durum tekrar edilip dördüncüsüne sıra gelince Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: "Kâtili affedersen hem kendisinin hem de öldürdüğü kişinin günahını çekecek" dedi. Vâil haberi şöyle bitirdi: Bu defa veli kātili affetti; adamın yularını hâlâ sürükleyip taşıdığını gördüm (Müslim, "Kasâme", 32; Ebû Dâvûd, "Diyât", 3).

734 Buhârî, "Diyât", 8; Müslim, "Kasâme", 32.

735 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, V, 436; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 94; İbn Hacer, *ed-Dirâye*, II, 260.

"fidyede anlaşırlarsa"[736] ifadesine yer verilmiştir. Fidyede anlaşmak (müfâdât), iki taraf arasında gerçekleşir, tarafların rızası ve anlaşması olmadan gerçekleşmez.

Yorumunu yapmaya çalıştığımız âyette öldürme olayında isabetli yöntemin kısas olduğuna dair işaret bulunmaktadır, nitekim **size kısas farz kılınmıştır** buyrulmuştur. Âyet farz kılınan ve ortaya konulan hükmün kısas olduğunu bildirmektedir. Şayet velinin -kātil istesin veya istemesin- kısas talep etmek, affetmek veya diyet almak arasında tercih hakkı bulunsaydı kātile kısasla
hükmedilmez ve **size kısas farz kılınmıştır §** beyanının bir faydası kalmazdı, 325
sadece geride kalan iki seçenekten biriyle mükellef olurdu. Bunun yanında adam öldürme kefâretinde farz olanın sadece köle âzat etmek olduğu söylenemez, burada farz olan üç seçenekten biridir[737]. Allah **size kısas farz kılınmıştır** buyurunca diyetin kısas yerine geçtiği anlaşılmış oldu. Hz. Peygamber'in öldürülenin velisine söyledikleriyle ilgili rivayete gelince, bu hadiste veliye, "Kātili affediyor musun?" diye sormuş, o da hayır demiş, "Diyet alır mısın?" diye sormuş, o da hayır demişti. Resûlullah'ın veliye diyet teklifinde bulunması kātilin buna rıza göstereceğini bilmesinden ileri gelmektedir. Diğer bir rivayete göre bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek eşinden nefret ettiğini söylemiş, Peygamber de (s.a.), "(Mehir olarak verdiği) Bahçesini ona iade eder misin?" diye sormuş, o da evet, fazlasını da veririm demişti. Resûl-i Ekrem, "Fazlasına gerek yok" buyurmuştur. Resûlullah'ın kadına böyle demesi bahçe iade edildiğinde kocanın boşamaya razı olacağını bildiği içindi. İşte diyet konusu da bunun gibidir. Bağışlama lafzı diyetin gerekliliğini bildirmiş olsaydı, Resûl-i Ekrem hem bağışlamaya hem de diyetin alınmasına işaret etmeye gerek görmezdi. Böylece bağışlayan velinin bu hareketiyle diyet alma hakkının bulunmadığı sâbit olmuştur.

Ancak kimin cezası kardeşi tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı meâlindeki ilâhî beyan hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Âyet, içlerinden birinin kātili bağışladığı ancak diğerlerinin usulünce haklarını aradıkları bir topluluk hakkında nâzil olmuştur.

---

736 Cessâs zikretmiştir ki, Evzâî Yahyâ b. Kesîr ve Ebû Seleme kanalıyla Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Yakını öldürülen veli iki seçenek yani öldürmek ve fidyede anlaşmak arasında serbesttir." Fidyede anlaşmak iki kişi arasında gerçekleşir. Nitekim savaşmak, mudârebe yapmak ve küfürleşmek de böyledir. Bu da göstermektedir ki Hz. Peygamber'in diğer hadislerindeki maksadı diyet almaktır (*Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 192).

737 Mâtürîdî, "Yanlışlıkla olması dışında müminin mümini öldürme hakkı yoktur" diye başlayan âyet-i kerîmeyi kastetmektedir (en-Nisâ 4/92).

Çünkü bu beyanda bir miktar (şey') ifadesi yer almıştır. Bu ifade hakların bir kısmının bağışlaması demektir. Binaenaleyh bu, bir kısım hakların bağışlanması durumunda diğerlerinin haklarını takip etmelerini gerekli kılmaktadır. Böylece bağışlamanın diyet ödemeyi gerekli kılmadığı sonucu ortaya çıkmış olur. Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine
323 göre § maktûlün velilerinden bir kısmının bağışlaması durumunda bağışlamayanların sadece diyet alabileceklerini öngörmüşler ancak bağışlamanın hangi şartlarda gerçekleştiğini yani bunun diyet mukabilinde yapılıp yapılmadığını ilgililere sormamışlardır. Eğer bağışlama karşılığı diyet gerekli olsaydı bunu mutlaka belirtirlerdi. Bu da bağışlamanın diyet gerektirmediğine işaret etmektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Diğer taraftan veli ya hakkı olan kısası talep eder; ancak diyet almak suretiyle kısastan vazgeçmesi de mümkündür, bu durumda ise diğer velinin kısas yerine rızası olmadan diyet almasını zorunlu hale getirir ki bu, akılla izahı mümkün olmayan bir durumdur. Yahut da kısastan vazgeçene diyet, diğerine kısas talep etme hakkı verilir ki, bu da yine mâkul değildir. Binaenaleyh birlikte karar vermedikçe velilerden herhangi birinin tek başına ne kısas ne de diyet talep etme hakkı vardır. Ancak onlardan biri kayıp iken diğeri iki alternatiften birine karar verebilir. Bu durumda kātili bağışlamak velinin kısas hakkını iptal eder, çünkü bağışlamak kısastan vazgeçmek demektir.

Bu görüşün sahibi ayrıca şöyle demektedir: Diyet almak Allah'ın hayatta bırakılmasını emrettiği bir canı hayatta bırakmak, diyeti ödememek ve onun için harcama yapmamak öldürmeye izin vermek demektir. Halbuki herkesin ittifak ettiği bir husus da şudur: Bir kimse diğerine beni öldür dese, bu izin geçerli olmaz. Şayet diyeti ödememek öldürme izni mânasına gelirse buna izin verilmez.

Bu görüşü dile getirene şöyle denir: İlgisiz şeyler arasında kıyas ve benzetme yaptın, çünkü bizim bahsettiğimiz meselede öldürmeye izin mevcut olup bununla ilgili açık emir vardır. Senin bahsettiğin hususta ise böyle bir emir söz konusu değildir. Nitekim Allah **kısas size farz kılınmıştır** buyurmuştur. Bu iki durum birbirine nasıl benzetilir ve nasıl kıyaslanabilir! Şöyle de söylenebilir: Eğer mesele senin belirttiğin gibiyse sulh kātilin sahip olduğu malın tamamı üzerinde cereyan edebilir. Canın telef olması demek olan bu işlemin kātil tarafından reddedilmesi de imkân dahiline girmezdi. Halbuki ittifakla kātilin bunu reddetme hakkı vardır. Diğer taraftan bütün servetinin yok olmasını doğuran sulh da olabilir. Böylece sözü edilen görüş sahibine ait, "Diyet ödemek-

ten kaçınmak öldürme izni demektir" şeklindeki telakkinin vehimden ibaret olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak benim söylediğim yani diyetin ödenmesi, kısas yerine öngörülen bir durumdur ama § zorunlu değildir. Şayet kendisinin telef 337
olmasına (açlıktan ölmesi) mukabil diyet zorunlu olsaydı, yukarıda değinildiği gibi "beni öldür" diyeni kişinin öldürmesi mümkün olurdu, fakat bu durumda fiilinin karşılığını ödemeye mecbur kalırdı. Bu, bir adama zaruret durumunda varlığını sürdürebilecek bir şeyi satın almasına izin verilmesine benzer. Eğer satın almazsa kişi buna zorlanmaz. Kātilin diyet ödemesi de bunun gibidir. Yani ortada değeri bundan ibaret olan bir canlının yok olması söz konusudur. Diyet de buna benzer.

Velinin diyet almak ile diğer seçenekler arasında serbest bırakılmasına dair yukarıda zikredilen hadise gelince -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır** ya- seçeneklerin helâl olması ve onlara ruhsat verilmesi mânasına gelmiş olmalıdır. Denildiğine göre Tevrat'ın adam öldürme olayındaki hükmü öldürme olup bağışlamak da diyet almak da câiz değildir. İncil'e inananlar için ise af hükmü geçerli olup ne kısas talep edebilir ne de diyet alabilirler. Azîz ve celîl olan Allah Kur'ân'a inananlara da ister kısas, ister af, isterse diyet alma hükmünü getirmiştir. Öyleyse bu seçme serbestliği bir helâllik ve ruhsat göstergesidir. Tabii ki diyet ödemekle yükümlü olan kişinin kendisinden istenildiğinde buna rıza göstermesi gerekir. Ancak bu velinin seçim hakkına engel teşkil etmez. Bundan dolayı gerek "...oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir"[738], gerekse kefâret seçenekleriyle ilgili beyanda öngörülen seçim hakkının alana değil, yükümlüye ait olduğunu söylüyoruz. Çünkü burada hakkın ödenmesi tek tarafı ilgilendirir. Bundan dolayı seçim yapmak hakkı ödeyene aittir. Hakkın ödenmesi tarafları ilgilendirirse her ikisinin de rızasının bulunması şarttır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bu, Rabb'inizden bir hafifletme ve esirgemedir. Biraz önce belirtildiği gibi Kur'ân, bağışlamak -ki diğer kitaplarda bu hüküm seçenekleri yoktur- ve diyet almak veya kısas talep etmek gibi hükümleri mubah kılmıştır. Halbuki Tevrat ve İncil'de bu hükümlerden ancak bir tanesi mevcuttu. Tevrat'ta bunlardan ikisinin bulunma ihtimali de vardır[739]. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur:

---

738 "Haccı da umreyi de Allah için tam olarak yerine getirin. Eğer bazı görevlerden alıkonursanız imkân dahilindeki bir kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana yahut başından bir rahatsızlığı bulunana oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir" (el-Bakara 2/196).

739 Yani bağışlama veya öldürme hükmü.

"Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur"[740]. Kur'ân'ın kısası hem bize hem de başkalarına meşru kılmış olması muhtemeldir. "Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur" ifadesi ise sadece müslümanlara mahsustur[741].

338 § **Ve esirgemedir,** ifadesi büyük günah işleyen birinin Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğine işaret eder, çünkü Allah hafifletmenin dünyada bir rahmet olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hak öylelerinin ümidini dünyada kesmediği gibi âhiret için de kesmemiştir.

[Büyük Günah İşlemek]

Ancak hangi veliye din kardeşi konumundaki kātilden ödeme yapılırsa. Bu beyanda büyük günah işlemekle kişinin imandan çıkmayacağına işaret vardır. Çünkü kātilden arada nesep yakınlığı bulunmadığı halde "kardeş" diye söz edilmiştir. Kātil kardeş diye nitelendirildiğine göre buradaki kardeşlik (uhuvvet) din kardeşliğidir. Tıpkı şu âyet-i kerîmede görüldüğü üzere: "Eğer müminlerden iki grup birbirlerini öldürmeye başlarsa aralarını bulun"[742]. Bu ilâhî beyan, birbirlerine saldıran ve adam öldürme fiilini gerçekleştiren taraflar mümin olarak nitelendirilmiştir. Bu ise büyük günahın kişiyi imandan çıkarmadığını göstermektedir. Sözü edilen âyetlerin bu kuruluşu Mu'tezile'nin konuyla ilgili görüşünü reddetmektedir. Çünkü onlar büyük günah işleyen kişinin bu davranışının kendisini imandan çıkardığını söylemektedir. Bir insanı kasten öldürmenin kişiyi ebedî cehenneme götüreceğine dair âyet[743] ise iki şekilde anlaşılabilir: Biri mümini öldürmeyi helâl telakki ettiği için. Diğeri

---

[740] el-Mâide 5/145.

[741] Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu beyan sulh yoluyla mal almanın mubah olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu, Tevrat'ta belirtilen hükümden farklıdır. Çünkü orada öldürme dışında bir seçenek yoktur. İncil'de de karşılıksız bağışlama dışında bir seçenek mevcut değildir. Bununla birlikte Tevrat'ta hem bağışlamanın hem de öldürmenin meşru olma ihtimali bulunmaktadır. Bu durumu yüce Allah'ın şu beyanından anlamaktayız: "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can... Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur." Bağışlamak affetmek demektir. Bu da bize bağışlamanın Tevrat'ta meşru olduğunu gösterir. Tevrat'taki hükmün bağışlamanın meşru olmadığı şeklinde bulunması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda, "Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can..." beyanı kısasın hem bizim için hem de diğer ümmetler için meşru kılındığını haber vermiş olur ve haber verme, "Yaralar da kısasa tâbidir" beyanıyla son bulur. "Kim kısası bağışlarsa kendisi için kefâret olur" kısmı ise diğer dinlerin bir hükmünü bildirmeyi değil, bağışlamanın özellikle bizim dinimizde meşru kılınmış yeni bir hüküm olduğunu ifade eder. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır**" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 54a).

[742] el-Hucurât 49/9.

[743] Müellif şu âyete işaret etmektedir: "Kim bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah böylesine gazap etmiş, onu lânetlemiş ve kendisi için büyük bir azap hazırlamıştır" (en-Nisâ 4/93).

Müslümanlığına kastettiği için. Aksi takdirde iki ilâhî beyan dış görünüşü itibariyle -yani yaptığımız yorumlara tâbi tutulmadığı takdirde- çelişkiye düşer. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Buna rağmen hakkaniyet sınırlarını aşan kimse için acıklı bir azap vardır. Denildi ki bağışladıktan veya diyet aldıktan sonra kātile saldıran kimse demektir. Yine denildi ki **bundan sonra,** yani kātilin öldürülmesi yasaklandıktan sonra demektir. Ayrıca denildi ki bağışlama iradesini ortaya koyup diyet aldıktan sonra kātili öldürmeye teşebbüs eden kimse, işte bu haddi aşmak (i'tidâ) olur.

Âyetin bu kısmının anlaşılmasında iki görüş ileri sürülmüştür. Bir grup âlim şöyle demiştir: Bağışladıktan veya anlaştıktan sonra kātili öldüren kimse hakkında kısas uygulanmaz, çünkü onun için âhirette elem verici azabın varlığı âyette bildirilmektedir. Diğeri ise kātili öldüren kişiye kısas uygulanırsa elem verici azaptan kurtulur, uygulanmazsa kurtulmaz, şeklinde kanaat belirtmiştir. § Bize göre âyette haber verilen azap dünyada uygulanan kısastır. 323
Zira birinin hayatına son vermek tasavvur edilebilecek elem ve ıstırabın son noktası olduğundan tatbik edilecek başka bir ceza kalmamıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَلَكُمْ فِى الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَٓا اُولِى الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

179. "Ey salim akıl sahipleri! Kısas sisteminde sizin için hayat vardır. Umulur ki bu yolla katil suçundan kurtulursunuz."

Ey salim akıl sahipleri! Kısas sisteminde sizin için hayat vardır. Bu âyet hakkında iki yorum yapılmıştır, aksi takdirde görünüşü itibariyle kısasta hayat yoktur. Denildi ki kişi, başka birini öldürdüğü takdirde kendisinin de öldürüleceğinin muhasebesini yaparsa onu öldürmekten vazgeçer, bu durumda her iki can da kurtulur. İkinci olarak kişi, işlediği adam öldürme fiili sebebiyle başkasının öldürüldüğünü görünce kendisi adam öldürmekten vazgeçer. Bu durumda bütün canlar hayatta kalmış olur.[744] Bundan dolayı farklı konumlarda (hür-köle, müslüman-zimmî) bulunsalar da kişiler hakkında kısasın farz oldu-

---

[744] Semerkandî (r.a.) şöyle demektedir: "Diğerine gelince, kasten öldürme söz konusu olduğunda maktûlün velileri intikam almak için kātili öldürmek isteyebilir. Bu durumda kātilin velileri kendi adamlarını korumak için tabii biçimde savaş konumu alabilirler, dolayısıyla aralarında karmaşa ve savaş başlar. Şayet kısas yapılırsa bu karmaşa sona erer ve her iki tarafın hayatta kalması sağlanır. Çünkü karmaşa (fitne) birbirini yok etmenin sebebidir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 54b).

ğunu savunuyoruz. Çünkü farklılığa binaen bazıları arasında kısas yapılmamış olsa kısasta hayatın vücut bulması imkân dahiline girmezdi. Hatta kısas en çok farklılıkların bulunduğu durumlarda gereklidir. Zira soylu biri düşük statüdeki birini kızdığı veya küçümsediği için öldürebilir. İşte bundan dolayı kısas meşru kılınmıştır. Vâris de mirasçısının malına bir an evvel ulaşmak için onu öldürmeye teşebbüs edebilir. Öldürme sebebi belirtilenlerle sınırlı değildir. Bu sebep aşırı bir kızgınlık olabileceği gibi miras hususlarında kızmanın dışında bir de bir an önce ulaşma arzusu vardır -kâfiri öldürme sebebi ise kātilin onun dinini küçümsemesi olabilir- bu sebeple katlin cezası olarak cana kıymama
250 özelliği taşıyan § mirastan mahrum bırakma alternatifi tercih edilmiştir. Bu anlayış gereği kâfiri öldüren müslümana kısas uygulanır. Zira o, barış içinde yaşadığı kendi ülkesinde kâfiri küçümseyebilir, bu da onu öldürmeye sevkeder. Bunda ise hayatın kaybedilmesi sonucunu doğuran özellik vardır. Şu halde hayatın korunması amacına ulaşmak için kâfiri öldüren müslümana kısas uygulamak gerekir. Buna bağlı olarak köleye karşılık hür öldürülür, çünkü hür kimse köleyi küçümseyebilir, bu da onu öldürmeye kadar götürür. Bu durumda köleye karşılık hür kimseye kısas uygulanır.

Şöyle de diyebiliriz: Babasını öldüren evlâda da kısas uygulanır. Çünkü evlât bir an önce babasının malına ulaşmak istemiş, bu da onu öldürmeye sevketmiştir. Bu sebeple hayatı koruyacak unsuru geçerli hale getirmek gerekmiştir. Babaya gelince, onda evlâdını öldürmeye engel olacak şefkat ve sevgi vardır, onun için babaya kısas uygulanmaz. Hz. Peygamber'in (s.a.), "Evlâdından dolayı babaya kısas uygulanmaz"[745] sözünün mahiyeti de budur. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

{İmam (r.a.) şöyle dedi:} Baba evlâdını torunu için sever, çünkü o evlâdının çocuğu olmasını ister. Evlât ise babasını kendisi ve çıkarları için sever. Babada torun sevgisi olunca ona kısas uygulanmaz.

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۚ اَلْوَصِيَّةُ
لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَب۪ينَ بِالْمَعْرُوفِۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّق۪ينَۜ ﴿١٨٠﴾

180. "Sizden birine ölüm geldiği ve servet bırakacak durumda bulunduğu takdirde anasına, babasına ve yakınlarına vasiyet etmek suretiyle müna-

---

745 Tirmizî, "Diyât", 9; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 178; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 65; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 250-251.

sip bir mal intikal ettirmesi sizin için gerekli kılınmıştır. Bu, Allah'ın saygılı kulları üzerindeki bir hakkıdır."

[Vasiyetin Konumu ve Nesh Edilip Edilmediği Meselesi]

Sizden birine ölüm geldiği ve servet bırakacak durumda bulunduğu takdirde anasına, babasına ve yakınlarına vasiyet etmek suretiyle münasip bir mal intikal ettirmesi sizin için gerekli kılınmıştır. Âlimler bu konuda farklı yorumlar yapmıştır: Denildi ki azîz ve celîl olan Allah başka bir âyette miras paylarını açıkladığı için bu beyan neshedilmiştir[746]. Bazıları da neshedilmediğini belirtmiştir. Bu görüşte olanlar tarafından âyet hakkında iki yorum yapılmaktadır. Denildi ki vasiyet öngörülmüştür, çünkü insanlar İslâm'a yeni giriyorlardı, § 331
kişi müslüman olurken anne babası olmuyordu. Binaenaleyh **vasiyet gerekli kılınmıştır** ifadesi miras alamayacak olanlara dairdir. Bazıları ise vârislere vasiyet yapılabileceğini, dolayısıyla âyetin neshedilmediğini söylemiştir. Âyetteki vasiyet emri ise orada sayılan kişilerden vâris olamayacaklarla ilgilidir[747]. Ancak vasiyet ifade edilirken "kütibe" (كُتِبَ) kelimesi kullanılmıştır ki bu, farziyeti gerektirir. Dost edinilmesi yasaklanan kişilere iyilikte bulunmanın farz kılınması da mümkün değildir, nitekim şöyle buyrulmaktadır: "Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin"[748] ve, "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun ... dostluk ettiğini göremezsin"[749]. Bilindiği şekliyle farz olmayı gerekli görmek dostluk ilişkisini devam ettirmek ve sevgi beslemeyi zorunlu hale getirmek demektir. Halbuki bu yasaklanmıştır. Binaenaleyh âyetin bilinen şekliyle vâris olanlar hakkında indirildiği ancak daha sonra neshedildiği ortaya çıkmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[746] Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 117; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1, 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 212.

[747] Semerkandî (r.a.) şöyle demektedir: "Denildi ki âyet neshedilmemiştir. Çünkü o, kâfir olduğu için miras alamayacak olanlara vasiyet edilmesini öngörerek inmiştir, zira sahâbiler İslâm'a yeni girmiş insanlardı. Kişi müslüman olurken anne babası ve yakınları müslüman olmuyordu. İslâm dini ise miras ilişkisini kaldırmıştır. Bundan dolayı akrabalık hakkına riayet etmek için vasiyet farz olmamak üzere meşru kılınmıştır. Âyetteki "kütibe" (كُتِبَ) ifadesinden farz oluş değil, gerçek mânasıyla yazmak veya hükmetmek kastedilmiştir. Bu izaha göre âyetin hükmü mensûh olmayıp belirtilen kişilere vasiyet câizdir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 54b).

[748] "Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorlarsa babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. Sizden onları dost edinenler zâlimlerin ta kendileridir" (et-Tevbe 9/23).

[749] "Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlü'ne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin" (el-Mücâdile 58/22).

Bir kısım âlimler hayır, bu beyan hem vâris olabilecek hem de olamayacak kişileri kapsamaktadır. Çünkü âyette **sizin için gerekli kılınmıştır** buyrulmaktadır. Binaenaleyh bu tür bir vasiyette bulunmak onlara farz olmak üzere emredilmiştir.

Öte yandan vasiyet emrinin mensuh olduğunu savunanlar delil olarak şu âyete dayanmışlardır: "Allah size, çocuklarınız ... hakkında miras vermenizi emreder"[750]. Bu âyette her hak sahibinin hakkı belirtilerek vesâyet kavramıyla bir emir verilmiştir. Allah'ın emir verdiği kişinin kendisine farz kılınanı yerine getirmeme hakkı yoktur[751]. Ancak önceki beyanın bu beyanla neshedilmediğine dair iki şekilde delil getirilebilir: Birincisi, "Allah size... emreder" beyanı ilk
233 beyandaki gibi bir "tavsiye" ihtiva etmektedir. § Bu beyanda hak başkalarına verilmiş müstakil bir hak gibi düzenlenmiştir, çünkü burada mirasla birlikte belirtilip sonra mirasın ortadan kaldırıldığı bir vasiyet söz konusu değildir. Diğeri, Cenâb-ı Hak miras âyetinde "yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra"[752] buyurmuştur. Bu beyanda miras hükmünü vasiyet şartına bağlamış ve mirasa sahip olmayı vasiyetten sonra zikretmiştir. Böylece vasiyet hükmünün devam ettiği ortaya çıkmıştır[753].

---

750 en-Nisâ 4/11.

751 Semerkandî şöyle demektedir: "Denildi ki âyet müslümanlar arasında anne baba ve akrabalara vasiyetle ilgili olarak inmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu kişilere vasiyette bulunmak farzdı. Bu konuda takdir yetkisi vasiyette bulunana aitti. Sonra söz konusu âyetin hükmü şu âyetle kaldırılmıştır: 'Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe kadının payının iki misli miras vermenizi emreder.' Bu beyanda vesâyet kavramı kullanılarak her hak sahibinin hakkı tek tek açıklanmıştır. Önceki vasiyetteki takdir vasiyette bulunana bırakılmıştı. Allah miras miktarını açıklayınca vasiyette bulunan artık bunu artırma veya eksiltme hakkını kaybetmiştir. Bu iki emri uzlaştırmak mümkün olmayınca ilk emrin ikincisiyle kaldırıldığı kabul edilir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 54b-55a).

752 en-Nisâ 4/12.

753 Semerkandî şöyle demektedir: "Burada nesih olmadığının birinci delili şudur: İlk âyette yüce Allah vasiyette bulunacak kimseye anne baba ve akrabalara vasiyet etmesi farz kılmıştır. İkinci âyette ise mûsînin vasiyetine engel olmadan ve onu yasaklamadan mûrislere emir vermesi söz konusudur. İmkân nisbetinde bu iki beyanın uzlaştırılması gerekir ki kitapla sâbit olan bir hüküm zaruret olmadan ortadan kalkmasın. Çünkü Allah'ın nefyederek veya yasaklayarak neshine dair herhangi bir açık ifade kullanmadığı yerde bir hükmün neshine ancak çelişkinin kaçınılmaz olması halinde karar verilir. Burada iki vasiyet veya iki emir arasında malın tamamında bir uzlaşma mümkün değilse de birinci âyeti malın üçte biriyle, diğerini de vâris olmayanlara vasiyette olduğu gibi geri kalanıyla ilgili düşünülürse bir uzlaşma meydana gelir. Bu durumda izah ettiğimiz gibi akrabalar arasında miras meşru kılınmakla birlikte âyette belirtilenlere yönelik vasiyetin meşruluğu da devam eder. İkinci delil de şudur ki Allah Teâlâ 'yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra' buyurmuştur. Bu beyanda yabancılarla akrabalar arasında bir ayırım yapmadan miras vasiyetten sonraya

Nesih iddiasının isabetli olup olmadığı hususunda iki yorum daha yapılmıştır: Bazı âlimler, "Allah size çocuklarınız hakkında ... emreder" beyanı mirastan pay almayan ve miras ehlinden olmayan kişiyle ilgili olduğunu söylemiştir. Böylesi için bilâhare miras hakkının doğması önceki hakkına engel teşkil etmez. Bazıları da bu beyanın zaten vâris statüsünde bulunanla ilgili olduğunu söylemiştir. Bu durumda sonra gelen beyan önceki hakkına engel teşkil eder.

Âlimlerin bir kısmı vasiyet beyanının şu âyetle neshedildiğini savunmaktadır: "Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır [Yine anne babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır]. Gerek azından, gerek çoğundan belli bir hisse ayrılmıştır"[754]. Allah'ın kendilerine mirastan belli bir hisse ayırmasına rağmen vârise vasiyet yapılabilseydi o takdirde ayrılan payın azı değil daima çoğu tahsis edilmiş olurdu. Şu halde kendilerine az veya çok payın ayrılmasıyla önce belirlenen vasiyet hükmü kaldırılmıştır.

Bize göre vasiyet hükmü bazı âlimlerin iddia ettikleri gibi bu âyetlerle mensuh olmamışsa Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisiyle hükmü kaldırılmıştır: "Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur"[755].
§ Resûlullah bu hadisiyle, Allah'ın her hak sahibine gerekeni verdiğini ve 334
vârislere yönelik vasiyetin kaldırıldığını açıklamış bulunmaktadır.

Diğer taraftan, "Yüce Allah her hak sahibinin hakkını vermiştir, artık vârise vasiyet yoktur" meâlinde rivayet edilen hadis hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları, âyetin neshedilmesi câiz değildir, çünkü sünnet kitabı neshedemez demiş, diğerleri ise hayır, sünnet kitabı neshedebilir, ancak bu hadis haber-i vâhiddir, şeklinde kanaat belirtmiştir. Haber-i vâhidler sizin görüşünüze göre kendi statüsünde bir haberi bile neshedemezken âlemlerin Rabbi'nin kitabını nasıl neshetsin?

Sünnetin kitabı neshedemeyeceği biçimindeki birinci görüş hakkında daha önce açıklama yapılmıştı[756]. Onları bu görüşe sevkeden husus neshin konumunu bilmemeleridir, şayet bilselerdi inkâr etmezlerdi. Daha önce be-

---

bırakılmıştır. Bu da âyetleri uzlaştırarak anlamanın mümkün olduğunu ve neshe gerek kalmadığını gösterir." (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 55a).

754 en-Nisâ 4/7.

755 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186; Dârimî, "Vesâyâ", 38; İbn Mâce, "Vesâyâ", 5; Tirmizî, "Vesâyâ", 5.

756 bk. el-Bakara 2/33-34.

lirttiğimiz üzere nesih, bir hükme ait hükmün önceden belirlenen zamanda sona erdiğinin beyanından ibarettir. Hadisin haber-i vâhid olduğunu söyleyenlere gelince, bu konuda isabetli tesbit şudur: Sözü edilen hadis rivayet açısından haber-i vâhiddir, kendisiyle amel edilmesinin bilinmesi açısından ise mütevâtirdir (fi'lî tevâtür)[757]. Benimsediğimiz ilkeye göre amelle oluşan tevâtür kullanılacak en değerli haberdir. Çünkü asır asır bilinegelen ve âlimlerce mesned kabul edilen mütevâtirin en belirgin özelliği şöhret bulmasıdır. Bu tür bir rivayet çok açık olduğu ve gizlilik niteliği taşımadığı için âlimler onu rivayet etme ihtiyacını duymamıştır. Bundan dolayı, "Azı dişi bulunan her türlü yırtıcı hayvanı yasakladığı"[758] şeklinde nakledilen hadisine dayanarak Resûlullah'tan gelen başka bir haberi reddedebiliyoruz. Evet, azı dişli hayvan haberi rivayet açısından haber-i vâhiddir, ancak âlimlerin nesiller boyu bu hükümle amel
331 etmesi § ona dair bilginin ameli gerektirdiğini göstermektedir. Çünkü kitap ve sünnette başka şekilde yer aldığını bildikleri bir meselede ümmetin ittifak etmesi mümkün değildir. Aksi takdirde hep birlikte kitap veya sünneti dikkate almamış konumuna düşerlerdi. İşte üzerinde bulunduğumuz mesele de bunun gibidir. Vârise vasiyeti terketme konusunda âlimlerin yegâne delili, "Vârise vasiyet yapılmaz" hadisidir. Vasiyet hükmünü nesheden başka bir ilâhî beyan veya amel edilmesi gereken sünnet yoktur. Bu sebeple fiilî tevâtür konumundaki hadisle vasiyetin neshedildiği sonucuna varmış olduk. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَٓا اِثْمُهُ عَلَى الَّذٖينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمٖيعٌ عَلٖيمٌ ﴿۱۸۱﴾

181. "Vasiyeti işittikten ve kabullendikten sonra değiştirmeye kalkışanların günahı kendi üzerlerinedir. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir."

Vasiyeti işittikten ve kabullendikten sonra değiştirmeye kalkışanlar. Bu beyan hakkında iki yorum yapılmıştır: Anne baba için yapılması farz olan

[757] "Bu sözüyle Mâtürîdî mütevâtirin iki çeşit olduğuna işaret etmektedir: Biri rivayet yönünden mütevâtir, diğeri ise hiçbir red ve inkârla karşılaşmadan asırlar boyu onunla amel edilmesi açısından mütevâtir. Bu durumda fiilî tevâtür gerçekleşmektedir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 55a).

[758] İbn Abbas'tan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.) azı dişi bulunan her türlü yırtıcı hayvanı ve pençesi bulunan her çeşit kuşu yasaklamıştır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 147, 244, 289; Buhârî, "Zebâih", 28-29; Müslim, "Sayd", 11-12; bk. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, IV, 190; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 192).

bu vasiyete inanmayıp, "Birinize ölüm geldiği zaman ... vasiyet etmek size farz kılındı" beyanına rağmen vasiyeti şahsî arzusuna göre yapan kimsenin günahı kendi boynunadır. Şu mâna da mümkündür: Vasiyet edenden işittikten sonra onu değiştirenin günahı kendi boynunadır.

Bu âyet ayrıca iki şekilde yorumlanabilir: Vasiyet edenin ölümünden sonra vasiyetin değiştirilmesi kastedilmiş olabileceği gibi, vasiyet sırasında orada bulunan şahitlerin onu değiştirmesi de kastedilmiş olabilir[759].

§ **Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve bilendir.** Yani vasiyet edenin sözünü 335
ve vasiyetini işitir, onun yaptığı haksızlığı ve zulmü bilir. Yahut onun değiştirmesini bilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِۜ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

182. "Vasiyet edenin haksızlığa düşmesi veya günaha girmesinden endişe edip de vârislerin arasını bulan kimseye yüklenecek bir vebal yoktur. Şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir."

Vasiyet edenin haksızlığa düşmesi veya günaha girmesinden endişe edip de vârislerin arasını bulan kimseye yüklenecek bir vebal yoktur. Bu konuda iki görüş ileri sürülmüştür. **Endişe eden**, yani vasiyet edenin terekenin üçte birinden fazlasını vasiyetine katması suretiyle vârislere haksızlık edeceğini bilen kimsenin, vasiyet sahibinin hayatında onu değiştirip üçte bire indirmesinin herhangi bir vebali yoktur. Bir de şu söz konusudur: Vasiyet sahibinin ölümünden sonra onun yanlışlık ve haksızlığa saptığını öğrenen kimsenin, vasiyeti değiştirip câiz ve sahih şekle dönüştürmesinde hiçbir günahı yoktur. Aslında vasîlere düşen görev dinî açıdan doğru olanla amel etmektir, vasiyet edenin dinî sınırları aşacak şekilde belirlemeler yapsa da durum değişmez.

{İmam rahimehullah şöyle dedi:} Âyette yer alan "havf" (خوف) korku veya endişe kavramını ilim anlamına almak daha isabetlidir. Çünkü burada söz konusu edilen şey vasiyetin değiştirilmesidir. Aslında vasiyetin değiştirilmesi

---

759 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Bu beyandan, vasiyet edenden veya bir başkasından işittikten sonra vasiyete bir şeyler katmak yahut da çıkarmak suretiyle haksızlık ve kötü niyetle değiştirenler mânası kastedilmiş olabileceği gibi vasiyete şahit olanların işittiklerini aynen nakletmeyip bir şeyler ekleyerek veya eksilterek değiştirmeleri mânası da kastedilmiş olabilir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 55a).

Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanmış[760], ancak haksızlığın oluşması halinde buna müsaade edilmiştir. Vasiyette haksızlığın bulunduğunun bilinmemesi durumunda tasarrufta bulunmak haklı sebep olmaksızın onu değiştirmek anlamına gelir. Bazı durumlarda havf kavramına -kuvvetli tahminin o yönde olması halinde- ilim konumu biçmek mümkündür, tıpkı zor kullanılması halinde küfür gerektiren ifadelerin kullanılmasına izin verildiği gibi. Böyle bir olguda kullanılan zorlamanın gerçekleşmesine dair oluşan kanaat ilim yerine geçmektedir.

Vârislerin arasını bulan kimse, yani vasiyet edenin ölümünden sonra vârislerin arasını bulup da terekenin üçte birinden fazlasını payları oranında aralarında bölüştüren kimse.

356 § **Şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir.** Yani vasinin durumu değiştirip hakkaniyete çevirmesi halinde vasiyet sahibinin yaptığı haklılık ve zulmü bağışlayandır. Yahut da vasiyet sahibinin haksızlığa meyline vasiyet esnasında engel olan kimseyi bağışlayandır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Vârislere vasiyet etme meselesinin çözümünde hareket noktası şudur ki vasiyet ve miras konularına müslümanların ihtiyaç duyduğu ilk zamanlarda miras âyetleri henüz nâzil olmamıştı. Bu açıdan başlangıçta bugün miras dediğimiz şeyin vasiyet yoluyla intikal ettirilmiş olması mümkündür. Bu konuya ışık tutan rivayetlerden biri Uhud Savaşı'nda şehid edilen Sa'd b. Rebî'in iki kızı hakkında Resûlullah'tan nakledilen beyandır. Sözü edilen kızların amcası kardeşinin mirasına sahip çıkmış, bunun üzerine kızların annesi Resûl-i Ekrem'e başvurarak meselenin çözümünü sormuştu. Hz. Peygamber başlangıçta, "Bu hususta herhangi bir şey nâzil olmamıştır" demiş, bir müddet sonra ise ilgilileri çağırarak yeni gelen miras âyetinin beyanına göre[761] Sa'd'ın terekesinden haklarını vermiştir. Benzer şekilde vefat eden kocaların terekesinden vasiyet statüsünde olmak üzere hanımlara bir yıllık nafaka verilmekteydi[762]. İlk dönemlerde vasiyet yoluyla yapılan uygulamayla bağlantılı olarak Allah'ın miras taksimi emri gelmiş, "Allah size şunları şunları vasiyet çerçevesinde emreder" buyurmuş[763] ve dolayısıyla ölünün ardından yapılması gereken mal taksimini beyan etmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de şöyle buyurmuştur:

---

760 Bir önceki âyete bakınız.

761 en-Nisâ 4/11. bk. İbn Mâce, "Ferâ'iz", 16; İbn Kesîr, "Tefsîr", 1/457.

762 bk. el-Bakara 2/240.

763 en-Nisâ 4/11.

"Allah Teâlâ her hak sahibine kendi payını vermiştir, artık bundan böyle mirasçıya vasiyet etmek yoktur"[764].

Mirasçılar için vasiyet etme meselesini açıklayan hususlardan biri de şu-
dur ki bilindiği üzere başlangıçta mirasçı için yapılan vasiyet belli sisteme bağlı
bir veraset konumunda bulunmuyordu, çünkü sözü edilen sistem daha sonra
oluşmuştur. Bu realite karşısında vasiyet edilene verilen mal vârislere ait olan
paylardan birini teşkil eder. § Aslında kişinin sözü edilen çerçevede ne her- 355
hangi biri ne de vârisleri için de vasiyet etmesi câiz değildir. Şimdiye kadar anlatılan hususlar ilk dönemlerde vâris için yapılan vasiyetin miras hukukunun henüz açıklanmadığı zamana tesadüf ettiğini gösterir. Bu sebeple de birinin lehine yapılan vasiyet gerçekte bir başkasına ait payın buna verilmesi konumunda bulunmuyordu. Bu açıdan da meşru sayılıyordu. Bu husus bilâhare sünnetin beyanıyla ortadan kaldırılmıştır, zira sözü edilen meselenin beyanı Kur'ân'ın zâhirinde bulunmamakta, ondan dolaylı çıkarım ve nesih yoluyla elde edilebilmektedir. Bu yolla varılan sonuç sünnetle varılan sonuçtan daha cılız kalmaktadır. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Şunu belirtmek gerekir ki bize göre tevatür, âlim ve imam zümrelerinden aksi bir fikir ve yadırgama olmaksızın bir şeyle amel edilmek suretiyle fiilen oluşur. İşte tartışmakta olduğumuz konuda da fiilî tevatür oluşmuş, sonraları farklı bir görüş söz konusu olmaksızın imamların fetvası da buna eklenmiştir. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Allah Teâlâ miras âyetlerinde, "Kimse zarara uğramaksızın; bunlar Allah'tan size bir vasiyettir"[765] buyurmuştur. Vârislere vasiyette bulunmak başkalarını zarara uğratmaktan başka Cenâb-ı Hakk'ın yaptığı paylaştırmanın aksine olmak üzere şahsî görüşü işler hale getirmektir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذ۪ينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾

183. "Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı, umulur ki bu yolla kötülüklerden sakınırsınız."

---

[764] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 186; Dârimî, "Vesâyâ", 38; İbn Mâce, "Vesâyâ", 5; Tirmizî, "Vesâyâ", 5.

[765] en-Nisâ 4/12.

Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı. Buradan itibaren yer alan âyetlerde orucun farz oluşu **kütibe** (كُتِبَ) yazılmıştır beyanıyla sâbit olmuştur. Söz konusu farz oluşu, mâzeret halinde oruca bedel bir işlemin yapılması ve tutulmayan günlerin kaza edilmesinin buyurulması da desteklemektedir, bu sonuncu işlem ve emir farz seviyesine ulaşmayan bir nafile konumunda bulunmamaktadır. Bir de azîz ve celîl olan Allah, "Hasta veya yolcu olan kimse tutamadığı günler sayısınca başka günlerde kaza eder. Allah sizin için zorluk değil, kolaylık ister"[766] buyurmak suretiyle bize olan lütuf ve nimetini hatırlatmaktadır. Bu âyette söz konusu edilen kolaylık "mâzeret halinde oruç tutmamanıza izin vermeyi murad eder" mânasına gelmektedir. Oruca başlamak ilke olarak farz olmasaydı mâzerete binaen tutmamaya izin verilmesinin bir
338 anlamı kalmazdı, § hem de tutulmayan günler sayısınca kaza edilmesinin şart kılınmasıyla, ilgili âyetlerde oruca böyle bir konumun verilmesi ve yerine getirilmeyen bir hususun temel statüsünün korunması kaza edilmesinde bir eksikliğin doğmaması esasına bağlıdır, ümmetin icmâı da aynı şekildedir.

Azîz ve celîl olan Allah oruç tutmanın bu ümmete özgü olmadığını beyan etmiştir. Muhammed ümmeti Allah'ın kendilerine verdiği özellikler sebebiyle Allah'ın affetme ve kusurlarını cezalandırmaktan vazgeçme lütfunu kullandığı ümmetlerin en önde gelenidir. Çünkü Allah onları bütün insanlığın yararlanması için dünya sahnesine gönderilmiş en hayırlı ümmet kılmış[767], din alanında kendilerine zor gelecek hükümlerin konulmadığını haber vermiş[768], lütuf ve keremi sayesinde kendilerine yapılması zor ibadetler yüklememiş ve onları bütün insanlık için hakikatin şahitleri konumunda tutmuştur[769]. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Bu ilâhî beyanda yer alan kemâ (كما) (gibi) edatı iki şekilde yorumlanabilir: Önceki ümmetlere farz kılınan sayı kadar; yahut da öncekilere farz kılınanın tıpatıp aynı değil konum bakımından benzer olarak farz kılınmıştır. Bu sebeple kemâ (كما) edatındaki kâf (ك) harfinin zâid mi yoksa belli bir mânaya işaret edecek gerçek konumda mı olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

---

766 el-Bakara 2/185.

767 Âl-i İmrân 3/110.

768 "Allah yolunda elinizden gelen gayreti sarfedin. O sizi seçkin bir ümmet yapmış ve din alanında size zor gelecek bir yük yüklememiştir" (el-Hac 22/78).

769 "Böylece sizi (ey Muhammed ümmeti!) orta yolu izleyen ölçülü ve dengeli bir toplum yaptık; tâ ki insanlar içinde hakikatin şahitleri ve canlı örnekleri olasınız" (el-Bakara 2/143).

Âyet-i kerîmede söz konusu edilen orucun mahiyeti hakkında farklı görüşler belirtilmiştir. Ashâb-ı kirâmdan (Allah'ın rızâsı hepsinin üzerine olsun) bir grup bu orucu aşure günü ile kamerî ayların 13, 14, 15. günlerine özgü kılmış, sonraları bunun ramazan orucuyla neshedildiğini kabul etmiştir. "Ramazan ayının orucu mevcut olan diğer bütün oruçları neshetmiştir"[770] meâlinde merfû bir hadis rivayet edilmiştir. Diğer bir ashap grubundan ise aşure orucu
hakkında şöyle bir nakil yapılmıştır: § "Ramazan orucuna dair âyet gelinceye 339
kadar aşure orucunu tutuyorduk, bundan sonra ise Resûlullah (s.a.) sözü edilen orucu ne emretmiş ne de yasaklamıştır.

Bu meselede aslolan şudur ki ilk dönem orucu benimsenip yerine getiriliyordu. Kur'ân'da yer alan oruç âyetlerinin ilki bununla ilgili ve farz konumunda idi ise bu, ramazan orucu ile değiştirilmiş, böylece farz oluşu ortadan kalkmış oldu. Şu da var ki kişi sözü edilen farzın uhdesinden başka bir oruç ile (fidye, bedel) geldiği takdirde artık farz olma niteliği ortadan kalkar ve sadece fazilet statüsü kalır. Zaten oruç konusundaki nesih bizzat orucun kendisi açısından vuku bulmuş değildir, çünkü bu tür bir nesih yine oruçla değil başka çeşit bir ibadetle gerçekleşir. Böylece ilk dönem orucunun farz oluşu ortadan kaldırılmış, nafile ve sevap çerçevesinde kalmıştır. Artık oruç hakkında nesih işleminin yürüdüğü ve bunun sonucunda ilk dönem orucunun ramazan orucu konumunda bulunmadığı apaçık ortaya çıkmıştır; nitekim "sizden hasta olan"[771] diye başlayan âyet-i kerîme bunu ispat etmektedir. Zira ilk dönem orucu bu âyette söz konusu edilen ramazan orucu statüsünde bulunmamaktadır. Kur'ân'da oruçla ilgili olarak yer alan âyetlerin hepsi aynı oruç hakkında olsaydı bu hususun bir yerde zikredilmesi tekrarına ihtiyaç hissettirmezdi. Şu halde âyetlerin oruç konusundaki nesih olayını dile getirdiği kanıtlanmış bulunmaktadır. Muâz b. Cebel'in (r.a.), "Oruç üç çeşit değişikliğe uğratılmıştır" dediği ve sözünü nesih işleminin yürüdüğü şeklinde sürdürdüğü rivayet edilmektedir[772]. Bununla birlikte ilk oruç âyeti ile ramazan orucunun kastedilmesi de ihtimal dahilindedir. O takdirde sonraki âyetlerin aynı şeyi tekrar etmesi, fidye verme

---

[770] İbn Abbas, Muâz b. Cebel, İbn Mes'ûd, Atâ, Katâde ve Dahhâk b. Müzâhim'den rivayet edildiğine göre şöyle demişlerdir: Oruç İslâm'ın ilk dönemlerinde önceki ümmetlerde olduğu gibi her aydan üç gün şeklinde idi. Dahhâk ise sözü edilen orucun Hz. Nuh'tan itibaren sürüp geldiğini ve ramazan ayı orucuyla neshedildiğini bu rivayete eklemektedir (bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, III, 414; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 313; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 177; ayrıca bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 174).

[771] el-Bakara 2/185.

[772] Ebû Dâvûd, "Salât", 28; Hâkim, *el-Mustedrek*, II, 274; Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, III, 414; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 173-177.

işlemine izin verilmesi, kolaylık gösterilmek suretiyle ilâhî lütfun dile getirilmesi yahut da oruç günlerinin sayısının tesbit edilmesi hikmetine bağlı olur. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.** Durum nasıl olursa olsun, aslında bu meselenin mahiyetine vâkıf olma ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz oruç ibadetinin nasıl başladığıyla değil, son şeklini alan farz oluşuyla yükümlü tutulduk. Bu da hakkında kuşku bulunmayan ramazan orucudur.

Övgüsü yüce olan Allah oruç tutma konusunda "ey iman edenler" buyurmak suretiyle müminleri muhatap tutmuştur. Onun bu hitabı hakkında iki
310 izah yönü bulunmaktadır. § Birincisi Cenâb-ı Hak müminlere hitap etmiştir. Bu ilâhî hitaba konu teşkil edenler iman kavramının kendilerini kapsadığını anlamıştır. Zira mümin diye bilinen hiçbir kimseden, iman niteliğine lâyık olmasını sağlayacak ameli yerine getirmediğinden bu âyetin içerdiği hükmün dışında kaldığını zannettiği şeklinde bir nakil zikredilmemiştir. Dinin diğer ibadet fiilleri de aynı konumdadır[773]. Bilinmesi gereken açık hususlardan biri de şudur ki iman Allah'a yakınlık ifade eden bütün görevlerin toplamıyla oluşan bir şey değildir, aksine iman olayını gerçekleştirmek Allah'a yakınlık fiillerini bu konuma getirmektedir. Oruç âyetinde, "Ey inşallah müminiz diyenler!" buyrulmadığına göre böyle bir ifadenin kullanılmamasının gereği ayrıca bunun insanların akîdesini bozmak için şeytandan gelen bir telkin olduğu ortaya çıkmıştır; nitekim iman dışındaki bağlayıcı akidlerde "inşallah" ifadesini kullanması kişinin bütün akidlerini iptal etmektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

İkincisi Allah Teâlâ ibadetleri müminlere has kılmış ve başkalarının bu fiillerle yükümlü kılınmadığını beyan etmiştir. Onlar için gerekli olan şey inanmak olup itikadla var olabilecek fiiller değildir. Aslında itikad ibadet fiillerinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan bir vasıta değildir, yani iman diğer bazı fiillerin, sayesinde gerekli hale gelmesi için bir ön vasıta ve sebep duru-

---

773 Semerkandî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ iman niteliğini taşıyan herkese oruç tutmalarının gerektiği şeklinde hitap edince, Allah'ın birliğini tasdik ve ikrar eden herkes bu hitabın çerçevesine girmiştir, bunların içinde kebîre işleyen ile işlemeyen arasında herhangi bir fark yoktur. Bütün insanlar iman niteliğini taşıyan herkesin bu hitaba dahil olduğunu anlamıştır. Büyük günah işlemesi sebebiyle bu hitabın dışında kaldığını zanneden herhangi birinin mevcut olduğu da haber verilmemiştir. Aksine müminler âyetin ifade ettiği hükmün kebîre işlemiş olsun olmasın herkes için geçerli olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Müminlere farz olan diğer ibadetler hususunda da durum aynıdır" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56a).

munda bulunmamaktadır. Aksine, kendisi var olduğu için diğer fiiller gerekli hale gelmektedir[774].

§ Görmez misin ki iman, dünyada da âhirette de kendisini taşıyanlardan hiçbir şekilde ayrılmaz, halbuki diğer ibadetlerin sahiplerinden ayrı kalması söz konusudur. Şu halde iman etmeye yönelik ilâhî emrin haricî bir sebepten değil kendi özünden ötürü olduğu ve iman olmaksızın diğer kulluk vasıtalarının vücut bulamayacağı ortaya çıkmış oldu. Şu da kanıtlanmış oldu ki kişinin, sayesinde ibadet fiillerini yerine getirmeye ehil olabilmesi için gerekli olan temel unsur imandan ibarettir. Bu sebeple de sözü edilen unsur olmaksızın herhangi bir ibadetin emredilmesi imkân dahiline girmemektedir. 341

[İbadet Yükümlülüğü Olan Kişiler ve Oruca Dair Hükümler]

İman olmaksızın ibadetlerle yükümlü tutulmayı imkânsız kılan iki husus daha vardır. Birincisi akıldır. Kulluk bilincini taşımayan ve risâlet (peygamberlik) müessesesini benimsemeyen birinin ibadette bulunmak ve resûle uymakla mükellef tutulması mantık dışı bir şey olduğu açıktır. Adam pekâlâ, "Birincinin gerekliliğini bize kabul ettirin ki ikincisi de gündeme gelmiş olsun!" diyebilir. Bu, âlimlerin, peygamberlerin gönderilişinin hak olduğu konusunu Allah'ı ve dolayısıyla peygamber gönderecek varlığı inkâr eden kimselerle tartışmanın muhal olduğunu söylemelerine benzemektedir. Evet, iman-ibadet ilişkisi de bu konumda bir meseledir. Aksine Allah'a yakınlık konumundaki her davranış ancak imanın bulunması halinde gereklilik kazanır, çünkü onsuz yerine getirilemez. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** İkincisi, ibadetlerin ifa ediliş vaktinden

[774] Şârih Alâeddin es-Semerkandî (Allah rahmetini üzerinden eksik etmesin) şöyle demektedir: "İman olmaksızın ibadetlerin gerçekleşmesi söz konusu değildir. Burada şöyle bir fikrin ileri sürülmesi mümkündür: Kâfirler iman etmek şartıyla ibadetleri yerine getirmekle yükümlüdür. Ancak bu görüş kabule şayan değildir, çünkü bu tarz bir düşüncede, imanı, ibadetlerin gerekli hale gelmesi için sebep konumunda tutma esası bulunmaktadır. Dolayısıyla iman namazın gerekli olması için şart olan hadesten tahâret durumunda olur ve onu başka şeye bağlı hale getirme şekli doğar. Halbuki iman her şeyin aslı olup o bulunmaksızın diğer kulluk vasıtaları gerçekleşmez; aksine ibadetler ancak iman sayesinde Allah'a yakınlık ve itaat niteliği kazanır. Bundan dolayıdır ki ibadetler imana bağlı davranışlar (tevabi') diye nitelendirilmiştir. Bu sebepledir ki -diğer kulluk vesilelerinin aksine- iman dünyada da âhirette de hiçbir şekilde sahiplerinden ayrılmaz. Bu bağlamda iman başkası sayesinde değil kendinden ötürü bir ibadettir, diğer iyiliklerse ancak iman sayesinde var olabilmektedir. Bu düşünce tarzına göre imanı diğer ibadetlerin gerekli olması için ön şart konumunda tutmak abdestin gerekli olması için namazın farz oluşunu öne geçirmeye benzer. Bu durumda imanı başka şeylere tâbi olanlar grubu içinde mütalaa etme sonucu doğar ki bu, şeriatın belirlediği konumu ters yüz etmekten başka bir şey değildir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56a).

sonra müslüman olan kimsenin bu ibadetleri kaza etmesinin gerekmediğine hükmetmektir.

Bu ikinci şıkkın da göz önünde bulundurulması gereken iki yönü vardır. Birincisi, böyleleri şu anda sahip bulunup kazayı gerektiren bir durumları bulunmadığından geçmiş ibadetleri kaza etme emrine muhatap değillerdir, benzer şekilde yerine getirme emrine de muhatap değillerdir, zaten İslâm'da bir ibadeti kaza etme gereği yapılmasının lüzumlu oluşuna bağlıdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

213 § İkincisi, müslüman olduktan sonra geçmiş ibadetleri kaza etmek gerekli olmadığı gibi küfür halinde iken yapılması da söz konusu değildir. Aksini iddia etmek, Allah'ın, yerine getirilmesinin imkânını mükellefe vermediği bir şeyle kişiyi yükümlü kılmaktır. Oysaki azîz ve celîl olan Allah mükellef tutmanın bu türünden şu beyanıyla zâtını tenzih etmiştir: "Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz"[775]. Bir de Cenâb-ı Hak, "Küfür ve inkâr yolunu tutanı az bir süre faydalandırır, sonra cehennem azabına sevkederim"[776] meâlindeki âyetiyle kâfire tanınan dünyadan faydalanma imkânının orada ibadet etmesi için olmadığını beyan etmiştir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Yukarıda zikrettiğimiz âyetle bütün müminlerin oruç tutma hitabına dahil olduğu kanıtlanmış oldu, çünkü Cenâb-ı Hak mâzereti bulunan kimsenin sonradan kaza etmek şartıyla oruç tutmamasına izin verildiğini beyan etmiştir. Oruç tutmamakta mâzereti bulunan kişi daha sonra kaza etme vecîbesine yönelik hitaptan hariç tutulmadığına göre mâzereti olmayanın oruçla mükellef tutmamasına cevaz verilemeyeceği kendiliğinden ortaya çıkmış oldu.

Aynı çizgi üzerinde seyreden şu olay da ayrı bir delil teşkil eder: Resûl-i Ekrem (s.a.), ramazanın gündüz vaktinde eşiyle cinsel ilişkide bulunan sahâbînin malî durumunu soruşturduktan sonra kendisine kefâret gerektiğini beyan etmiş ve hasta veya yolcu olmadığını tesbit etmekten başka herhangi bir halini araştırmamıştır[777]. Hz. Peygamber'in bu hükmünde orucun farz olmasının pekiştirilmesinden başka kefâretin gerektiği hususu vardır, çünkü bahis konusu kişi müsaade edilme ihtimali bulunmayan bir durumda orucunu kesmiştir, halbuki sözü edilen fiilin ramazan gecelerinde olması mümkündü. Bu

---

775 el-Bakara 2/286.

776 el-Bakara 2/126.

777 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 28-29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 140; Buhârî, "Savm", 30-31; Müslim, "Sıyâm", 81, 87.

tür davranışta bulunanların kefâretle emredilmelerinin sebebi, cinsel ilişkiyi uykudan fedakârlık edip nefislerine fırsat tanıma imkânına sahip bulunmalarından değil, oruç farîzasının (hasta ve yolcu olmayan) bütün müminleri kapsamasından ötürüdür.

Azîz ve celîl olan Allah, "Sizden bu ayı (ramazan) idrak edenler onu oruçlu olarak geçirsin"[778] buyurmuştur. Burada geçen "şehr" (شهر) kelimesi bütün
aylar için kullanılan bir kelimedir. § Eğer ondan maksat aşure ile kamerî ay- 3-13
ların orta günleri olsaydı oruç (aynı âyetin baş tarafında zikredilen) ramazan ayının dışına kayardı, çünkü diğer ayların gelişiyle ramazan ayının varlığı ortadan kalkar. Bir de bir çelişki ortaya çıkar, zira Allah, "O ayı (ramazanı) oruçlu olarak geçirsin" buyurmuştur. Buna göre kişinin ramazan orucunu kendi ayının dışında tutması ilke olarak imkânsız bir şeydir. Şu halde ilâhî beyanın yorumu "ramazan ayının zaman dilimlerinden herhangi birine yetişen kimse onu oruçlu olarak geçirsin" şekline bürünmüş olur. Bu zaman içinde delirme hastalığına yakalanan kimse bile ilâhî hitabın kapsamına girmiş olur. Burada söz konusu edilen şekil orucun farz kılınmasının gerçekleşmesinden sonra da oluşabilir. Şöyle ki kişi oruç gecesini aklı yerinde iken idrak edip tutmaya niyet etse orucun farz olması gerçekleşir ve o, ilâhî hitaba dâhil olur. Böylesine diğer gecelerde delirme mâzereti gelince, bu, orucun farz olmasına değil, niyet etmeye engel teşkil eden bir mâzerettir; binaenaleyh hastalıktan kurtulunca tutamadığı oruçları kaza eder. Çünkü o, yukarıda naklettiğimiz âyetin hükmüne ve anlattığımız biçimde farzı yerine getirmeye ehil biridir, ne var ki niyet etme konumundan yoksun kaldığından orucu fiilen tutamamıştır. Durumu tasvir edilen bu kişi hastalık, yolculuk ve hayız gibi mâzereti sebebiyle oruç tutamayan kimseye benzer; ancak oruç emrini içeren âyetin kendisini de kapsadığını bilmektedir. Böylesinin oruçlarını kaza etmesi gerekir[779]. Bu bakış açısından hareketle çocuk ile kâfirin bahis konusu âyetin hükmüne girmediklerini ve

---

778 el-Bakara 2/185.

779 Semerkandî şöyle demektedir: "Bu bakış açısına göre ramazanın ilk gecesinde aklı yerinde olup sonra cinnet getirip ardından afiyet kazanan yahut da ayın başında afiyette olup diğer günlerinde cinnete mâruz kalan kimse, bize göre tutmadığı günleri kaza eder, Şâfiî'ye göre ise kaza etmez. Bizim delilimiz şudur ki böylesi aklı yerinde iken ramazan ayının bir dilimini idrak ettiğinden ilâhî hitaba dahil olup âyetin getirdiği hükmün mükellefidir ki bu da oruç delillerinin geçerliliğidir. Çünkü bu kişi ramazan ayının başlangıcında aklı yerinde olup ilk gecede oruca niyet etmiş, fakat günün devam eden zamanı içinde cinnete mâruz kalmıştır; söz konusu kimsenin o günkü orucu yerini bulmuştur. Sonraki günlerde ise cinnet mâzereti oruç tutmaya aday olmayı değil niyet etmesini engellemiştir. O artık hastalık, yolculuk veya hayız mâzeretine binaen oruç tutamayan biri gibi olmuştur" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 58").

farz olan orucu kaza etmelerine hiçbir şekilde ihtimal bulunmadığını söyle-
meliyiz. Bu orucun ramazan dışında kaza edilmesi ona farz olma konumu ka-
zandırmaz, bu açıdan da kazası gerekmez. İmam Muhammed'den (r.a.) rivayet
edildiğine göre ramazanı aklı yerinde olmayarak idrak edip de ay içinde zihin
sağlığı düzelen kimse -yukarıda benim de değindiğim üzere- geçen günleri
kaza etmez. Ebû Hanîfe'den de (r.a.) (çocuk hakkında) nakledildiğine göre ra-
mazanın başında ergenlik çağında bulunan kimse tutmadığı günleri kaza eder,
daha önce temas ettiğim gibi böylesinin orucu niyet etmediği için câiz olma-
233 mıştır. Çocuk § veya kâfir bizâtihi mükellef değildir. Buna mukabil şahsen ni-
yet etmediği için orucunu kaçıran kimse farz olma hükmüne dahil olup kaza
etmesi gerekir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.** Ramazan ayının tamamını
cinnet halinde geçiren kimse oruçlarını kaza etmez, çünkü ramazanı sağlıklı
olarak idrak etme şartına rağmen söz konusu kişi onu bu çerçevede idrak ede-
memiştir. Oruç tutmaya yönelik ilâhî hitabın ilk bakışta görünen anlamı kaza
edilmesini gerektirir gibi olsa da, burada, biraz önce kaydedilen başka, kaza
hükmünün düşürülmesine imkân sağlayan bir delil daha vardır, o da müzmin
hastalığa müptelâ olan ve sürekli yolcu durumunda bulunan kimselerle muka-
yese edilmesidir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Umulur ki bu yolla sakınırsınız, yani nefsinizi arzu ettiği gıdalardan uzak tutmak suretiyle çeşitli maddî lezzetlerden sakınırsınız, yahut dünyada fiillerinizle Allah'a muhalefet etmekten ve dolayısıyla âhiretteki azabından korunmuş olursunuz. Şüphe yok ki şanı yüce olan Allah ibadetleri, sürekli yerine getirenler için kendisine âsi olmaktan ve beşerî arzularda O'na muhalefet etmekten kaçınma eylemini destekleyici konumda kılmış ve bu husus için şöyle buyurmuştur: "Sabır, namaz ve dua ile Allah'tan yardım isteyin"[780], "Şüphe yok ki namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar"[781]. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

Gerçek şudur ki ibadetler, onları yapanlara, iradesini her durumda yürüten yüce varlığın huzuruna çıkacakları zamandaki dehşet verici hallerini hatırlatır, ayrıca âhiret hayatı için kendilerine vaad edilen mutluluğun nazlarını hissettirir. Bunlar etkileyici iki önemli faktördür. Birincisi, huzur-i ilâhîde duruşu ve kahhâr olan Cenâb-ı Hakk'ın bütün sırlarına vâkıf oluşu bilincinin sağlayacağı "kötülükten sakınma" faktörü, ikincisi de ebedî hayat için vaad edilen zevkten yana kalbî hissiyatının ilham edeceği "iyilik yapma" faktörü:

---

780 el-Bakara 2/45.
781 el-Ankebût 29/45.

Kendisinin dışındaki her lezzetin yok olacağı, kul ile ebedî hayatın mutluluğu arasına girebilecek her türlü beşerî arzunun söneceği bir zevk. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Umulur ki bu yolla sakınırsınız, yemekten, içmekten ve cinsel ilişkiden. Diğer bir yoruma göre mâsiyetlerden. Çünkü nefis acıktığında diğer arzu ve heveslerinin hepsinden doymuş olur. Yemekten doyduğunda ise diğer arzu ve istekleri tatmin etmenin derdine düşer. Umulur ki sakınırsınız beyanı, bir de Allah'ın azap ve cezalandırmasından korunursunuz, anlamına gelebilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ
أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا
فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

§ 184. "Oruç sayılı günlerden ibarettir. İçinizden hasta olan yahut yol- 238
culuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Oruç tutmaya gücü yetenlere (yetmeyenlere) *bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Bununla birlikte gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimseye daha çok mükâfat vardır. Şundan emin olun ki oruç tutmanız -kulluk bilincini koruduğunuz takdirde- sizin için daha hayırlıdır."*

Oruç sayılı günlerden ibarettir. Bu meâldeki ilâhî beyanda, önceki âyetin ramazan ayından başka bir oruç hakkında olduğunun ispatı vardır, çünkü ramazan orucu belli günlerle değil, ramazan ve şevval aylarının hilâlleri ile tesbit edilir. Ne var ki Cenâb-ı Hak, ihtiyaçları olmasa da bu gibi şeyleri günlerle sayıp belirleme şeklinde insanlar arasındaki yaygın geleneğe vâkıf olduğundan **oruç sayılı günlerden ibarettir** demiş olabilir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden, "Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadardır" dediği, bu sırada iki eliyle işarette bulunup son defasında parmaklarından birini büktüğü rivayet edilmiştir[782]. Ayrıca birden fazla sahâbîden, "Resûlullah döneminde

---

782 İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) ramazandan söz etmiş, sayı bildirmek amacıyla ellerini birbirine vurarak, "Ramazan ayı şu kadar, şu kadar ve şu kadar olur" demiş ve üçüncüsünde baş parmağını bükmüş, ardından sözlerine şöyle devam etmiştir: "Ramazan hilâlini görünce oruca başlayın, şevval hilâlini görünce de tutmayı bırakın. Şayet hava kapalı olursa otuz günü tamamlayın" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 184; Buhârî, "Savın", 1 l; Müslim, "Sıyâm", 5-6).

otuzdan çok yirmi dokuz gün oruç tutuyorduk" dedikleri nakledilmiştir[783]. Bu haberler karşısında, Allah Teâlâ'nın, oruç sayılı günlerden ibarettir, buyurarak, "İnsanlar bu günleri sayı ile belirler" gibi bir muhtevayı kastetmesi imkân dahilindedir. **Başarıya ulaştıran sadece Allah'tır.**

İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Allah Teâlâ âyetin bu kısmında mâzeretlerin bulunması halinde oruç tutulmamasından söz etmemiştir; O, diğer günlere ertelenmeye sebep teşkil eden hastalık ve yolculuk orucunun türüne (aşure mi ramazan orucu mu) işaret etmediği gibi diğer günlerin mahiyeti hakkında
238 da bilgi vermemiştir. Benzer şekilde § bazı hükümleri hakkında mâlûmat zikrettiği orucun başlangıç vaktini bildirirken de orucun türüne işaret etmemiş, sadece, "İçinizden o ayı idrak eden kimse onu oruçla geçirsin"[784] buyurmuştur. Şu kadar var ki mâzeret halinde oruç tutulmayacağı hem nakil hem de akıl yoluyla bilinmektedir. Nakil yolculuk ve hastalık halinde oruç tutulmasına izin veren nasların muhtevasıdır. Nitekim, "sayısınca diğer günlerde (kaza eder)" buyurulmuş olmasında önceki dönemde oruç tutulmadığı gerçeği dolaylı olarak mevcuttur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Akıl yoluyla ispata gelince, Allah Teâlâ hastalık ve yolculuk olgularını oruç tutmamaya izin verilmesinin sebepleri kılmıştır. Bu iki mâzeretin doğması, oluşmalarından önceki dinî vecîbenin artmasına sebep teşkil etmesi mâkul değildir. Şunu da hatırlatmak gerekir ki oruçla ilgili olarak devam eden bir sonraki âyette, "Allah sizin için kolaylık diler"[785] buyurulması, hastalık ve yolculuk halinde oruç tuttuktan sonra bir de kaza edilmesi gerekseydi bu, dinde güçlük doğururdu, oysaki Allah Teâlâ din hususunda bizi zor bir mükellefiyet altında bırakmadığını beyan etmiştir[786]. Nitekim bazıları bu bakış açısından hareketle hasta ve yolcu olanlar bu dönemlerinde oruç tutmamışlarsa kaza etmeleri gerekli olur demişlerdir. Onlar bu kanaati benimserken Kur'ân'da oruç tutulmaması konusuna temas edilmemesinin yanında "sayısınca diğer günler"den söz edilmesini delil göstermişlerdir; bir bakıma ilâhî beyan bahis konusu iki mâzeret sahibinin oruç tutma vaktini diğerlerine ait vakitten ayrı tutmuştur. Resûlullah'tan (s.a.), "Yolculukta

---

[783] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 184, 218, 235, 258; Tirmizî, "Savm", 6; Ebû Dâvûd, "Savm", 4, 6.

[784] el-Bakara 2/185.

[785] el-Bakara 2/185.

[786] Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Allah yolunda son noktasına kadar gayret gösterin. O sizi seçkin bir ümmet yapmış ve din hususunda yerine getirilmesi zor bir mükellefiyet altında bırakmamıştır" (el-Hac 22/78).

oruç tutan mukim iken tutmayan gibidir"[787] meâlindeki hadis de bunu desteklemektedir. Bilindiği üzere mukimken oruç tutmayanın oruçsuz geçen günleri kaza etmesi gerekir, hadisin zâhirine göre yolculuk esnasında tutanın da kaza etme mecburiyeti vardır.

Bize göre ise söz konusu âyette (oruç tutmadığını dile getiren) dolaylı bir ifade bulunmaktadır. § Nitekim Kur'ân'da yasak zikredildikten sonra ruhsatlar 310
söz konusu edilmiştir, şu ilâhî beyanda olduğu gibi: "Allah size ölü hayvanı ... haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla ..."[788]. Görüldüğü üzere burada adı geçen şeylerden yemenin mubah olduğu zikredilmemiştir. Azîz ve celîl olan Allah şöyle de buyurmuştur: "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin"[789]. Cenâb-ı Hak bu beyanının devamında, "Eğer bunlardan alıkonursanız ..." buyurmuş, bunun yanında ihramdan çıkışı zikretmemiştir. Ne var ki hac ve umre ibadetlerine özgü olan bu fiiller bulunmadığı takdirde sonuçları da gerçekleşmez, çünkü bir konuda mâzeretli durumuna düşmek farzın artmasına sebep teşkil etmez. Biraz önce zikredilen âyetin devamında, "Kurban, yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin" buyurulmuş, ardından, "İçinizden hasta olan ..." beyanıyla devam edilmiştir. Bu ifade başını tıraş etmeyi dile getirmektedir. Böylesine tıraş fiilinden sonra fidye ödemek gerekli hale gelir, bu, baştaki eziyetin ve hastalığın fidyeyi gerektirdiği mânasına gelmez. İşte oruç hakkında zikredilen husus da buna benzemektedir.

Tartışılmakta olan mesele hakkında hareket noktası şudur ki kimse ramazan ayının orucunu -bu ayı idrak edemediği takdirde- başka bir ayda tutmakla mükellef kılınamaz, halbuki söz konusu ettiğimiz meselenin mükellefi bununla yükümlü kılınmıştır. Şu halde bu yükümlülüğün ramazan ayının vaktine özürsüz olarak ulaşmış olmasından doğduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, "Tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder" buyurmuş

---

787 İbn Mâce, "Sıyâm", 11; Nesâî, "Sıyâm", 46, 62, 74; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 214; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, II, 461.

788 "Allah size ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kılmıştır. Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz; şüphe yok ki Allah bağışlayan ve esirgeyendir" (el-Bakara 2/173; bk. el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115).

789 "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince ifa edin. Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin" (el-Bakara 2/196).

ve beyanının devamında, "Bu, sayıyı tamamlamanız ... içindir"[790] demiştir. Bunun sebebi sözü edilen kimseye yüklenen kaza etme görevinin ramazan ayına mâzeretsiz olarak yetişmiş olmasına dayandığının anlaşılabilmesidir. Buradaki uygulama abdestsizlik veya cünüplükten temizlenmeden yapılması mümkün
348 olmayan ibadetler için bu temizliklerin yerine getirilmesi § ve hacca dair ibadetler esnasında işlenen bazı hatalara gereken cezaların bilâhare de olsa icra edilmesi esasına bağlıdır. Ramazan ayının durumu da bunun gibidir. Bunun delili biraz önce zikrettiğimiz bakış açısıdır, bir de Resûlullah (s.a.) ve ashabından sefer esnasında oruç tutanların ve tutmayanların bulunduğu yolundaki sahih rivayetlerdir[791]. Şu halde yolculuk esnasında oruç tutmanın câiz olduğu kanıtlanmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki hastalık ile yolculuk olgularının kendileri oruç ibadetiyle çelişen şeyler değildir, çünkü bunların mevcudiyeti halinde oruç tutmak câizdir. Nitekim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isteyen kimse yolcu konumunda bulunduğu halde oruç tutmakla emredilmiştir, zira bu mükellefiyet Mescid-i Harâm civarında oturanlara yüklenmemiştir. İhramlıyken avlanan, ayrıca hasta olan veya başından rahatsızlığı bulunan kimselerin durumu da oruç tutmakla çelişmez. Bir de şu var ki ramazan ayı içinde tutulamayan oruçların sonra kaza edilmesi ilgili âyetin zâhirî hükmünden anlaşılmaktadır. Bundan da hastalık ve yolculuk esnasında oruç tutmanın câiz olduğu sonucu ortaya çıkar. Oruç sözü edilen durumlarda câiz olduğuna göre tutulmayıp ertelenmesi de câizdir, ancak tutmanın daha faziletli olduğu anlaşılmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Yolculuk sırasında oruç tutulmamasına dair nakledilen hadis ise[792] oruçlu olmanın ölüm endişesi verecek kadar yorduğu kimse hakkındadır. "Sefer halinde iken oruç tutmak ihmal edilmemesi gereken itaat türünden sayılmaz"[793] anlamındaki hadis de ayrı bir delil teşkil eder. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

[790] Bir sonraki âyetin bir parçasıdır.

[791] Ebü'd-Derdâ şöyle demiştir: "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte şiddetli sıcağın hâkim olduğu bir ramazan ayında sefere çıktık, öyle ki bazılarımız aşırı sıcaktan ötürü elini başının üzerine koyuyordu. İçimizde Resûlullah ile Abdullah b. Revâha'dan başka oruç tutan yoktu." Buhârî ve Müslim'de de Hz. Âişe'den naklen şöyle kaydedilmektedir: "Ashâb-ı kirâm'dan Hamza b. Amr el-Eslemî, 'Ey Allah'ın resûlü, ben çokça oruç tutan biriyim, yolculuk esnasında da tutmalı mıyım?' diye sormuş o da şöyle cevap vermiştir: Arzu edersen tut, etmezsen tutma" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 22, 232; Buhârî, "Savm", 33, "Cihâd", 71; Müslim, "Sıyâm", 52-54).

[792] "Yolculukta oruç tutan hazar halinde tutmayan gibidir" meâlindeki hadise işaret edilmektedir. Hadisin kaynağı yukarıda geçmiştir.

[793] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 22; Buhârî, "Savm", 35; Müslim, "Sıyâm", 52; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 155; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, IV, 235.

Âlimlerimizin ramazan ayı orucunu tutmamaya zorlanan kimse hakkında verdikleri fetva da bu esas üzerine oturur. Böylesi hasta veya yolcu ise oruç tutmamaktan çekinmesi doğru değildir, zira yolculuk esnasında iken ortaya çıkan zaruret durumunda oruç tutmanın menedildiğine dair hadis vardır. Sözü edilen kimse sağlam ve mukim durumunda bulunuyorsa -tutmamasına özel olarak müsaade edilmemişse de- tutmayabilir. Böylesi tutmadığı günleri kaza eder[794]. Şunu da söylemek gerekir ki § bahis mevzuu edilen kimseye 349
bulunduğu durum içinde oruç tutmama izninin bulunmamasına rağmen tutmaya devam etmesi dinî konulara verdiği önemin bir göstergesi olarak kabul edilir. Aslında bu konuda dinî bir yasak nakledilmiş değildir. Burada durumu tasvir edilen kişi cevaz dairesi içinde yer alıp ölü hayvan etini yemeye zorlanan kimse gibi değildir, çünkü bu kişinin işleyeceği fiilin telâfi edilmesi mümkün değildir. Bahis konusu meselelerde telâfisi olan ile olmayan problemler arasında ayırım yapılmıştır, meselâ başkasının malını yok etmek ile ölü hayvanın eti yemek gibi. Bir de icbar altında işlenen fiillerin temel sebebi mecburiyet ise de sefer halinde oruç tutmamanın sebebi sefer değildir, çünkü oruç tutmama bazan yolculuk dışındaki hallerde de câizdir; yolculuk kişinin zaruri durumu değil mâzeretidir, bu açıdan illet konumunda anlaşılmamalıdır. Yolculuk esnasında oruç tutma fiilinde dine saygı gösterme unsuru bulunmasına rağmen ölmüş hayvan etinin yenmesinde böyle bir şey yoktur. Yolculuğunun beşerî imkânları az olan çöl gibi özel yerlerde olması şart değildir, şehirler arasında yapılacak sefer de oruç tutulmaması için mâzeret teşkil eder. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

[Dinî Açıdan Seferî Sayılmanın Hikmetleri]

Dinî açıdan bazı ruhsatlara sebep teşkil eden yolculuğun belli mekânlar arasında olmasının söz konusu edilemeyeceği noktasında ittifak oluşmuştur, zira şehirler arası yolculuk sırasında oruç tutmamanın da meşruiyeti nakledilegelmiştir. Bu açıdan bakıldığında sefer ruhsatlarının dış sebepler bahis konusu olmaksızın bizzat sefer için olduğu ortaya çıkmaktadır. Seferin mahiyeti evinden ve iskân ettiği yerden ayrılmaktan ibarettir, bu açıdan yolculuk bazan arazi ve kır mıntıkalarına çıkmakla da oluşur, ancak böyle bir gezinti için oruç tutmamaya izin verilmemiştir. Şu halde dinî hükme konu teşkil edecek yolculuk belli kriterler çerçevesine girendir. Âlimlerin kanaatleri bu noktada birleşmektedir.

---

[794] bk. Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 56b.

Bize göre ruhsatlara konu teşkil eden yolculuk için belirlenen sınır üç gündür, bunun da üç sebebi vardır. Birincisi üç günlük seferin ruhsatlara açık olduğu noktasında ittifak edilmiş, ondan az olanı konusunda ise farklı kanaatler belirtilmiştir. Bir konuda farklı görüşlerin ortaya çıkması ruhsatlarla fet-
250 va vermeyi değil, duraklayıp yeniden incelemeyi gerektirir. § Bu durumda ise oruç tutma fiilinin emredilmesi hali gerçekleşir.

İkincisi, konuyla ilgili olarak iki kanaldan naklin gelmesidir. Bunların ilki mest üzerine mesh etmenin yolculuk esnasında üç gün olarak takdir edilmesidir[795]. Bilindiği üzere yolculuk olgusu mest üzerine mesh yapılma izni için bir kriter ve süre belirleme vasıtası kılınmıştır. Çeşitli fiiller için belirlenen vakitler o fiillerin yerine getirilme süresinden daha az olmaması noktasında benzer konumda olurlar. Dinî mânada yolculuk mesafesinin tesbitinde gecelerin hesaba katılmamasının herhangi bir önemi yoktur, çünkü yolculuklar mesafe katetme ve ilerleme esasına dayandırılmışsa da sürekli seyir hali yolcuyu aşırı derecede yorar, bunda ise yolculuğun ortadan kalkması söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında yol alma esnasında istirahat için ayrılan vakitler seferin genel çerçevesi içinde mütalaa edildiği anlaşılır. Bundan ötürüdür ki yolculuk esnasındaki gece istirahatları yokmuş gibi kabul edilir, dolayısıyla mesh süresi içinde geceler de dahil olur. Diğeri, kadınların mahrem olmaksızın üç günlük mesafeyi bulan yolculuğa çıkmalarının yasaklanmasına dair nakledilen hadistir[796]. Hakkında yasak beyanı geldiğinden bu üç günlük mesafe menedilmiştir. Bundan az mesafeye yapılan yolculuk hususunda ise farklı görüşler ortaya konulmuştur. Şimdi, burada üç günle başlayan kâmil mânadaki sefere -aralarındaki benzerlik sebebiyle- üç günden az olan yolculuğa gösterilen müsamaha tanınmamış ve yasak çerçevesinde kalmıştır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Üçüncüsü, yolculuk bir mâzerettir. Mâzeretler ilke olarak üç ile sınırlandırılmıştır, günler de bunun gibidir, çünkü sefer bu üç günle gerçekleşir. Nitekim Allah Teâlâ, "Sapasağlam olduğun halde üç gün"[797], "Üç gün, işaretten başka"[798]

---

[795] Ebû Hureyre'den (r.a.) nakledildiğine göre, "Ey Allah'ın elçisi, mest üzerine mesh etmenin süresi ne kadardır?" diye sorulmuş, o da şu şekilde cevap vermiştir: "Yolcu için üç gün ve gece, mukim için bir gün ve gece" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 14, 20, 28, 32, 35, 44; Müslim, "Vudû", 33, 35, 48).

[796] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 79, 119, 122; Buhârî, "Diyât", 31; İbn Mâce, "Diyât", 21.

[797] "(Zekeriyyâ) 'Rabbim!' dedi, 'Çocuğum olacağına dair bana bir işaret ver' dedi. Allah, 'Sana işaret sapasağlam olduğun halde üç gün insanlarla konuşmamandır' buyurdu" (Meryem 19/10).

[798] "(Zekeriyyâ) 'Rabbim! Oğlum olacağına dair bana bir alâmet göster' dedi. Allah buyurdu ki: 'Senin için alâmet insanlara üç gün işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabb'ini

buyurmuştur. Mûsâ aleyhisselâm da şöyle dedi: § "Bundan sonra (yani üçüncü 381
kez) sana bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Artık benim tarafımdan ileri sürülebilecek mâzeretin sonuna ulaşmıştır"[799].

Aslında hastalığın mutlak mânada oruç tutulmamasına sebep teşkil etmesi isabetli değildir, bazan hastalık orucu hafifletir ve hastanın işini kolaylaştırır. Yerine getirilmesi kolay olana kolaylık göstermek zor olanı da zorlaştırmak mâkul olmaktan uzak bir şeydir. Şu halde oruç tutmama izni mutlak hastalıktan ötürü olmadığı anlaşılmaktadır, icmâ da bu yöndedir. Buradaki izin -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- yememek suretiyle hastalığının artması endişesine bağlı olmalıdır. Aslında kişinin iradeli olarak hastalanması ve zararlı şeyleri alması tasvip edilmeyecek bir husustur, bu sebeple hastanın oruç tutmamasına müsaade edilmiştir. Söz konusu müsaade dinde kolaylılığın esas alınışının yönlerinden birini teşkil eder, çünkü bu kolaylıkta mükellefin hastalığını hafifletme yahut da kendisine gelebilecek zararı engelleme faktörü vardır. Meselâ âlimlerimiz yakalandığı göz ağrısının artmasından endişe eden kimseye oruç tutmama müsaadesi tanımıştır. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hasta oruç tutmayabilir, ayrıca çocuğunu düşürme endişesi taşıyan hamile ile yavrusunun zarar göreceğinden korkan emzikli hanım da oruç tutmayabilir"[800]. Öyle anlaşılıyor ki oruç tutmamaya yönelik müsaade muhtemel zarardan ötürüdür. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Abdullah b. Ömer'in Resûlullah'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Gücü olduğu halde yeme ve içmeyi azaltma yüzünden ölen kimse cehennemliktir"[801]. Yardım ancak Allah sayesinde mümkündür.

Oruç tutmaya gücü yetenler (yetmeyenler). Bazıları "fidye vermeye gücü yetenler" diye yorumlamışlardır. Bu ilk dönemlerde yolcu ve hasta için bahis konusu olup öylesinin diğer günlerde kaza etmesi yahut da fidye vermesi câizdi. Ancak âyetin devamında oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır, § 323
yani kaza etmeniz, buyurulmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bundan başka ilk dönemlerde oruç tutması gereken birinin -tutmak daha hayırlı olmakla birlikte- tutmakla fidye verme arasında muhayyer bırakıldığı mânasına da gelebilir. Ancak bu husus birinci yoruma göre şu âyet-i kerîme ile neshe-

---

çok an, sabah akşam tesbih et"(Âl-i İmrân 3/41).

799 el-Kehf 18/76.

800 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 104; IV, 347, 418; V, 29; Buhârî, "*Tefsîru'l-Kur'ân*", 25; Tirmizî, "Savm", 21.

801 Bu rivayet hakkında kaynak bulunamamıştır.

dilmiştir: "İçinizden ramazan ayını idrak eden kimse o ayı oruçlu geçirsin"[802], bu ilâhî beyan her durumda orucun kaza edilmesini gerekli kılmıştır. Âyetle ilgili yorum ikinci şekilde olursa, "Oruçlu geçirsin" beyanı her durumda orucu gerekli kılmaktadır. Muâz b. Cebel'in Asr-ı saâdet'te orucun üç değişikliğe uğradığını söylemesi de buna benzemektedir, o dönemde kişi oruç tutmamak, fidye vermek ve tutmak arasında serbest iken bu hüküm sonradan kaldırılmıştır[803]. Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır, beyanının yolculuk ve hastalığın ardından gelmesinde sefer esnasında oruç tutmanın tutmamaktan, fidye vermekten yahut da başka günlerde kaza etmekten daha hayırlı olduğunun ispatı vardır; bununla birlikte, biraz önce zikrettiğim hususlara da ihtimali bulunmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Buraya kadar anlattığım çerçevede neshin gerçekleşmiş olması icmâ konumunda olup âyette mutlak ifadenin kullanılması fidye yoluyla oruç mükellefiyetinden çıkılacağı mânasına gelmemektedir. Nitekim neshin mevcudiyeti de bu yolla bilinmiştir. Aslında ilgili âyetin kesinlik içeren ifadesi iki şıktan birine, yani oruç tutmaya veya kaza etmeye yöneliktir. Bitkin ihtiyar (şeyh-i fâni) hakkında âlimlerin verdiği kabule şayan hüküm de aynı esasa dayanmaktadır. Kaza etmeye gücü yetmeyen bu kişi oruç tutmayıp fidye verir; çünkü orucun fidye vermek suretiyle yerine getirilebileceği (bir zamanlar) ihtimal dahilinde bulunuyordu, ancak sonradan neshedilmiştir. Bitkin ihtiyarlar gibi malî ibadetlere muhatap olan kişiden aczi sebebiyle oruç imkânsız hale gelince, böylelerinin fidye vermek suretiyle oruç mükellefi olmaları meşru görülmüştür. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden ölmüş kimse adına oruç tutma emri şeklinde nakledilen haber de aynı esasa dayanmaktadır[804]. Bu son örnekteki oruç fiilen yerine getirme imkânı olmayan birinin orucudur ki fidye şeklinde gerçekleştirilmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

337 § Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan yutîkûnehû (يطيقونه) kelimesinin yutavvikûnehû (يطوّقونه) şeklinde de kırâatı vardır, bu durumda mânası "oruçla mükellef tutulan fakat yerine getirmeye gücü yetmeyenler" şeklinde olur. Şu kadar var ki âyetin devamında oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır

---

802 el-Bakara 2/185.

803 Muâz b. Cebel'in haberinin kaynağı daha önce verilmiştir.

804 İbn Abbas'tan nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bir sahâbî Resûlullah'a gelmiş ve "Yâ Resûlallah, annem vefat etmiştir, üzerinde bir aylık oruç borcu bulunmaktadır, bunu annem adına yerine getirebilir miyim?" diye sormuş. Resûlullah da, "Evet" dedikten sonra sözüne şöyle devam etmiştir: "Allah'a olan borç borçların içinde ödenmeye en lâyık olanıdır" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 216, 224; Buhârî, "Savm", 41; Müslim, "Sıyâm", 153-158).

buyurulmaktadır. Şayet oruca güç yetiremeyecek olsalardı buna teşvik edilmezlerdi, ancak gücünün son noktasına kadar dayanması şart koşulursa söz konusu kırâat isabetli görülebilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bununla birlikte gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimseye daha çok mükâfat vardır. Şundan emin olun ki oruç tutmanız -kulluk bilincini koruduğunuz takdirde- sizin için daha hayırlıdır. Burada zikredilen "daha fazlasını yapmak" fidyeyi daha çok vermek yahut hayır yapmaya alışkanlık sağlanması için farz kılınmayan diğer iyilikleri arttırmak anlamına gelebileceği gibi bu sözle fidyeye müsaade edilmesine rağmen oruç tutmak gibi hususlar da kastedilmiş olabilir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Ramazan ayına ramazan diye isim koymayın, çünkü o Allah Teâlâ'nın isimlerinden biridir; bu aya Kur'ân'ın nisbet ettiği ismi verin"[805].

"Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin"[806]. Azîz ve celîl olan Allah bu beyanında "onu oruçla geçirsin" buyurmak suretiyle oruç fiilini aya nisbet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında kişi ramazan ayı orucunu tutmaya karar verdiği takdirde bunun farz olmasına niyet etmese bile orucu geçerlidir. Diğer farzlar da bunun gibi olup meselâ öğle ve ikindi namazlarını kılmaya karar verip de farz diye belirlemese, Allah'ın belirlediği statü gerçekleşir ve bu namazlar câiz olur. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.** Buna bağlı olarak ramazanda bu ay dışındaki bir oruca niyet eden kimsenin orucu ramazan orucuna mahsup edilir. Çünkü biz sözü edilen ayda ramazan orucunu tutmakla emredilmişizdir, orucu diğer bir türe nakletmekle değil. Ramazan ayı ise fiilen mevcut olup mükellefin onu (niyetiyle de olsa) icat etmeye ihtiyacı yoktur, bu sebeple bu ayda tutacağı oruç her konumda ramazana ait olur. § Bunun gibi belli bir şeye tahsis edilmiş bütün hak ve görevler de ona 283
ait olup mükellef niyetini başka bir tarafa çeviremez; meselâ birine nitelikleri belli falan şeyi satın almayı emreden kimse niyetini değiştirmek suretiyle bu nesneden cayamaz. Bir de bu husus öğle, ikindi vb. namazları gibi olup bunların yerine getirilmesi sırasında başka bir şeye niyet etmek imkânsızdır. Zaten herkes bu konumda başka bir şeyin câiz olmadığı görüşünde ittifak eder. Şu halde ramazan ayı orucuyla mükellef olan kimsenin başka bir oruçla yükümlü

805 Herhalde sözü edilen aya sadece ramazan değil, "ramazan ayı" deyin, anlatılmak istenmektedir. İbn Hacer, İbn Kesîr, Kurtubî, Hafız İbn Adî ve muhaddis âlimler bu hadisi zayıf görüp terkedilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (bk. İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 217; Kurtubî, *el-Câmi'*,11, 292; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, IV, 135.

806 Bir sonraki âyet.

olması mümkün olmayıp tuttuğu oruç sadece ramazana ait olur. Bu noktadan hareket eden Ebû Hanîfe yolculuk esnasında başka bir orucun tutulmasını câiz görmüştür, zira yolcuya ramazan orucunu erteleme müsaadesi verilmiş olup aynı kişinin uhdesinde ertelemesine müsaade edilmeyen zıhâr (bir nevi karısını boşama teşebbüsü) ve adam öldürmenin cezası olarak oruç bulunabilir. Bu durumda sözü edilen kefâret oruçlarını tutması câizdir. Buradaki bakış açısı şudur: Sefer halinde olan kimse için ramazan orucu başka bir zaman diliminde tutulabilecek bir konuma geçer, bu durumda ramazan ayı hükmen başka bir orucun vaktini teşkil eder. Ancak bu, yolcu veya hastanın ramazan ayında oruca niyet etmesine benzemez, çünkü kendisi için tutmama izni vardır. Bununla birlikte oruç tutacak olursa hasta veya yolcu olmayan kimseye nisbetle fazla bir sevaba nail olur ve farz orucu tutmuş konumda bulunur. Bir de nafile ibadet (oruç) bu niyetle olmayarak da câiz olur. Bu açıdan bakıldığında sözü edilen kimse bir bakıma nafile oruca niyet etmemiş biri olup Allah'ın verdiği ruhsatla değil azimet yoluyla amel etmiştir. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

Hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Bazıları hasta ve yolcuya oruç tutsalar bile diğer günlerde kaza etmelerini gerekli görmüştür. Bunlar âyetin zâhiriyle istidlâl ederek ilâhî beyanın, tutmamaktan söz etmeksizin oruçların kaza edilmesinin gerekliliğini vurguladığını iddia etmişlerdir. Bir de Resûlullah'tan (s.a.), "Yolcu iken oruç tutan kimse mukim iken tutmayan gibidir"[807] meâlinde zikredilen hadisle istidlâlde bulunmuşlardır. Bu hadis sefer halinde oruç tutan birinin oruç tutmayan hükmünde olduğunu vurgulamıştır. Bahis konusu oruç yerini bulmamış ve sanki vaktinden önce tutulmuş oruç konumuna geçmiştir.

355 § Bizim kanaatimize göre sözü edilen âyette dolaylı olarak oruç tutmama anlamı yer almış bulunmakta olup sanki şöyle buyurulmuştur: Hasta olan yahut yolculuğa çıkan -ve oruç tutmayan- kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Bu ilâhî beyan azîz ve celîl olan Allah'ın hac ve umre sırasında başından rahatsız olan kimse için, "İçinizden hasta olan yahut başından rahatsız bulunan kimse fidye versin"[808] beyanına benzemektedir; yani "başından rahatsızlığı olup -tıraş olmak suretiyle onu gideren kimse- fidye versin" demektir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın zaruret halinde bulunan kişi hakkında, "Zarurette kalan kimse başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak

807 Hadisin kaynağı daha önce gösterilmişti.
808 el-Bakara 2/196.

şartıyla -haram kılınan şeylerden yerse- günahkâr olmaz"[809] buyurması gibidir. Bu tür kullanımlar Kur'ân'da çok olup kimsenin biraz önceki hükmü doğru bulması mümkün değildir. Şu da var ki hastalık ve yolculuk meşru mâzeretler olup bu mâzeretlerin sahiplerine kolaylık olması için oruç tutmamaya izin verilmiştir. Durum yukarıda söylendiği gibi olsaydı kolaylık yerine darlık bahis konusu olurdu. Bir de ileri sürüldüğü üzere hasta veya yolcu bu mâzeretleri sırasında geçen günleri kadar orucu ramazanda tutmakla birlikte sonradan kaza ettiği takdirde ramazanda geçen günler yerine kaza eder. Şayet o günler ve o hal içinde tutulan oruç câiz olmasaydı bu günlerin yerini tutacak olan sonraki zaman ve halde kaza edilmesi emredilmezdi. Sonuç olarak gerçeğin söylediğimiz gibi olduğu kanıtlanmış bulunmaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Tartışılmakta olan konunun aslı, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden sefer halinde bazan oruç tuttuğu[810] bazan da tutmadığı[811] şeklinde nakledilen rivayetlere dayanmaktadır. Ashâb-ı kirâmdan da yolculuk sırasında oruç tuttukları rivayet edilmiştir[812]. Yolculuk sırasında oruç tutmak câiz olmasaydı Hz. Peygamber ile ashabının tuttukları orucu açıklamak imkân dahiline girmezdi. Resûlullah'ın, "Seferde oruç tutan mukim iken tutmayan gibidir" meâlindeki beyanı ise bizim kanaatimize göre, orucun, kendisini fazlaca yorup zayıf düşürmesi durumuna mahsus olup böylesinin tutmaması gerekir, tutması halinde mukim iken tutmamış gibi olur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Hz. Enes'in
(r.a.) § oruç daha faziletli olup tutmamak bir ruhsattan ibarettir dediği de ri- 376
vayet edilmiştir[813].

Oruç tutmaya gücü yetenlere (yetmeyenlere ...). Bazıları kelimeyi "mükellef tutulurlar (ama güç yetiremezler)" anlamında yutavvekûnehû (يطوّقونه) şeklinde okumuştur. Bazıları da "güç yetiremezler" diye yorumlamıştır. Fakat bu ihtimal dahilinde bulunmamaktadır, çünkü Cenâb-ı Hak oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır buyurmuştur. Buna göre güç yetiremezler mânası

809 el-Bakara 2/173. Bu iki âyette iki tire arasına alınan kısım metinde dolaylı olarak var sayılır.

810 Müslim, "Siyâm", 95.

811 Ümmü'l-Fazl bint Hâris'ten şöyle dediği nakledilmiştir: Beraberce bulunduğumuz bir arefe günü Resûlullah'ın oruç tutup tutmadığı hususunda bazıları tereddüde düşmüş, bir kısmı oruçlu olduğunu, bir kısmı da olmadığını söylemişti. Bunun üzerine Arafat'ta devesi üzerinde duran Resûlullah'a bir bardak süt gönderdim, o da içti (Müslim, "Sıyâm", 110).

812 Bu konuda birçok hadis nakledilmiştir. Bunlardan biri Enes b. Mâlik'in hadisi olup şöyle demektedir: Hz. Peygamber'le yolculuğa çıkardık, bu sırada o, oruç tutanı da tutmayanı da ayıplamıyor ve birbirine tercih etmiyordu (bk. Buhârî, "Savm", 33-39; Müslim, "Sıyâm", 88- 109).

813 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 153.

ihtimal dahiline girmez. Şöyle denildi: Oruç âyetinin nâzil olduğu ilk zamanlarda dileyen oruç tutar, dileyen de tutmayıp her gün bir fakiri doyuruyordu. "Ramazan ayı" diye başlayan müteakip âyet gelince oruç tutabilen için önceki uygulamayı neshetmiş, güç yetiremeyenlere ise müsaade edilme hükmünü getirmiştir; bunlar da bitkin ihtiyar, hamile ve yavrusunun zarar göreceğinden endişe eden emzikli kadındır.

Bu meselede asıl olan şudur ki orucu kaza etmekten âciz olan kimseler için doğrudan kendisini yerine getirmekten âciz olmaları sebebiyle fidye verme yöntemi getirilmiştir, bitkin ihtiyar ve diğerleri gibi. Kaza etmekten âciz olmayan kimse içinse fidye vermek suretiyle oruç borcunu ödemiş olma yöntemi kabul edilmemiştir ki bunlar emzikli ve hamile kadınlar, hasta ve yolculardır, çünkü sözü edilen kimseler farz orucun kendisini yerine getirmekten âciz değillerdir, fidye vermek suretiyle bedel yöntemine başvurmak mükelleflerin ibadetin aslını ifa etmekten âciz bulunmaları haline münhasırdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Gönül rızasıyla daha fazlasını yapan kimse. İki yoruma açıktır. Birincisi orucuna mukabil vermesi gereken fidyeyi çoğaltarak veren kimse. İkincisi ramazan günlerinde güçlüğüne dayanarak oruç tutan kimse. Bu, hac veya umre sırasında "gönül rızasıyla fazlasını yapan" meâlindeki beyana benzemektedir ki tavafı fazla yapmaya yahut da haccın kendisini yerine getirmeye yöneliktir[814]. Burada söz konusu edilen "gönül rızasıyla amel (tatavvu')" kavramının temel mânası her türlü nafile iyiliğin kişi için hayırlı olacağı şeklinde de düşünülebilir, çünkü tatavvu' kelimesinin kök mânası hayırdan ibarettir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذٖى اُنْزِلَ فٖيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ
الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ
مَرٖيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرٖيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ
وَلَا يُرٖيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا
هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

814 Müellif şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şiarlardandır. Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret eden veya umre yapan kimsenin bunları tavaf etmesinde bir sakınca yoktur. Gönüllü olarak bir iyilik yapan insan şunu bilsin ki Allah bu türlü davranışlara fazlasıyla mükâfat veren ve her şeyi bilendir" (el-Bakara 2/158).

§ 185. "O sayılı günler ramazan ayıdır ki Kur'ân bu ayda inmeye başla- 333
mıştır; insanlara rehber olan, içinde doğru yolun ve hak ile bâtılı ayırt eden hükümlerin açık delilleri bulunan Kur'ân. Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin. Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk çekmenizi istemez. Bütün bu lütuflar oruç günlerini tamamlamanız, size kurtuluş yolunu gösterdiği için Allah'ı yüceltmeniz ve O'na şükretmeniz içindir."

O sayılı günler ramazan ayıdır ki Kur'ân bu ayda inmeye başlamıştır; insanlara rehber olan, içinde doğru yolun ve hak ile bâtılı ayırt eden hükümlerin açık delilleri bulunan Kur'ân. İbn Abbas radıyallahu anh şöyle demiştir: Kur'ân levh-i mahfûzdan dünya semâsına ramazan ayında, kadir gecesinde, o mübarek gecede bütünüyle nâzil olmuş, daha sonra ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde muhtelif ay ve günlerde peyderpey gelmiştir.

İnsanlara rehber olan, sayesinde doğru yolu buldukları Kur'ân. Bir de insanlara dalâletten uzaklaşmanın yolunu gösteren anlamı verilmiştir. **Hidâyetin açık delilleri bulunan Kur'ân.** Denildi ki iyiden iyiye düşündükleri takdirde insanlara kesin deliller sunan. Yine denildi ki âyetteki beyyinât Kur'ân'da yer alan helâl ile haramlar, hükümler ve şeriatlar demektir.

Furkān. Hak ile bâtılı birbirinden ayırt eden. Bir de furkānın kişiyi din alanında şüphe ve dalâletten çıkarıp kurtaran mânasına geldiği söylenmiştir.

Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin. Şöyle yorumlamak mümkündür: **Sizden ramazan ayını** mukım ve sağlıklı iken **idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin.** Âyetin devamında hasta ve yolcu olana oruç tutmama izni verilmiş ve şöyle buyurulmuştur: **Hasta veya yolcu olan, tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Sizden ramazan ayını idrak eden kimse**, yani aklı başında iken idrak eden **onu oruçlu geçirsin.** Buna göre ilâhî hitaba deliler ve çocuklar girmez. Görmez misin ki hitabın başlangıcı, "Ey iman edenler! Oruç size farz kılınmıştır"[815] buyurulmak sure-
tiyle müminlere yönelmiştir. § Deli ve çocuklar ise bu hitaba dahil değildir. 358
Şu halde sizden ramazan ayını idrak eden kimse yani aklı ile idrak eden onu oruçlu geçirsin yorumunu yapmanın gerektiği ortaya çıkmıştır.

Şimdi, orucun farz oluşunun, azîz ve celîl olan Allah'ın onu oruçlu geçirsin beyanı ile gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bununla değil de oruç günlerini tamamlamanız için beyanıyla farz haline gelmesi de ihtimal dahilinde-

---

815 el-Bakara 2/183.

dir, çünkü geçmiş oruçları hesap ederek sayıyı tamamlamak ancak farz olması konumunda gerekli olur. İkinci olarak Cenâb-ı Hak Allah sizin için kolaylık ister buyurmuştur, hasta ve yolcuya oruç tutmama müsaadesi vermesi sebebiyle. Oruç farz olmasaydı bize kolaylık dilemesi münasebetiyle lütufkârlığını hatırlatmasının bir anlamı kalmazdı, zira yapılmaması da mümkün olan bir konuda minnettarlık ifadesi kullanılmaz. Bu durum da orucun farz olduğunu kanıtlar. Bir de orucun farz olmasının, azîz ve celîl olan Allah'ın, "Oruç size farz kılınmıştır"[816] meâlindeki beyanıyla gerçekleşme ihtimali vardır, burada yer alan "kütibe" (كُتِبَ) kelimesi "farz kılınmıştır" demektir. Buna göre sözü edilen âyet onun farz oluşunu kanıtlamış bulunmaktadır.

Yolculuk veya hastalık sebebiyle tutulmamasına müsaade edilen orucun kaza edilmesi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları bunun ardarda olmasını gerekli görmüştür. Übey b. Kâ'b'ın "ardarda olan diğer günlerde" anlamında rivayet edilen kırâati de bunu göstermektedir. Bize gelince, bahis konusu oruç ardarda da aralıklı olarak da kaza edilebilir. Bu hüküm, "İsterse ardarda isterse aralıklı olarak kaza eder" şeklinde Resûlullah'ın beş sahâbîsinden gelen rivayete dayanmaktadır. Hz. Ali (r.a.) ise, "Asıl olan ardarda tutmasıdır ancak ayrı ayrı kaza ederse yine câizdir" demektedir[817]. Yine Hz. Ali, Abdullah
359 b. Abbas, § Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre (r.a.) ve şu anda zikretmediğim bir başkası da[818] ayrı ayrı tutulmasını câiz görmüşlerdir. Bu durum karşısında kaza oruçlarının ardarda olma şartının mevcut olup sözü edilen sahâbilerce bilinmemesi yahut da bildikleri halde terketmeleri ihtimal dahilinde bulunmamaktadır. Buna göre yolculuk ve hastalık münasebetiyle tutulmayan oruçların kaza edilmesinde peş peşe olma şartının sıhhati kanıtlanmamıştır. Bu husus İbn Mes'ûd'un kırâatinde yer aldığı gibi yemin kefâreti için şart olan peş peşe oruca benzememektedir. Çünkü onun bu hükme esas teşkil eden kırâatine ashâb-ı kirâmdan hiçbiri muhalefet etmemiş, dolayısıyla bu kırâat mütevâtir (metlüv) konumuna geçmiştir. Ashâb-ı kirâm öbür oruç hakkındaki kırâatinde Übey b. Kâ'b'a muhalefet etmiş, bu sebeple de bu kırâat tevatür seviyesine çıkamamıştır ve sonuç olarak kaza oruçları ile kefâret oruçları ayrı ayrı statülere girmişlerdir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

816 el-Bakara 2/183.

817 Hz. Ali şöyle demiştir: "Ramazan orucunu ardarda kaza et, ayrı ayrı tutman da câizdir" (Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 208).

818 Bunun Hz. Âişe olması muhtemeldir (bk. Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 208; Semerkandî, *Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 57a; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 282).

Übey b. Kâ'b'ın kırâati -şayet sıhhati sâbitse- bağlayıcı olmayıp mendup durumundadır; bunun da sebebi ashabın icmâından başka sözü edilen ramazan orucunun belli bir vakte bağlı olarak farz oluşudur. Belli bir vakte bağlı olarak farz kılınan oruç o vaktin dışında yerine getirilmesi halinde ardarda olması şart değildir. Şayet şart olsaydı ramazan orucu ile mâzeretten dolayı orada tutulamayan oruçların kazası arasına fasıla koymak mümkün olmazdı, böylece kaza orucu ramazan orucuna eklenmiş olurdu. Ancak gerçekte böyle olmayıp aslî olan ile kaza konumunda bulunan iki blok orucun arasına fasıla koymak meşru telakki edildiğine göre bu oruçların kendi aralarında da ilke olarak fasıla koymak meşrudur. Çünkü bu iki tür orucun her birinin, başlanıp yerine getirilme veya başlanmama konumu vardır. Buna göre kaza edilecek her bir gün oruç da diğer günü dikkate almadan bağımsız bir konumda bulunur, zira orucun statüsü bundan ibarettir. Terkedilirse kaza olur, yapılırsa edâ olur[819]. **Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.**

§ Bu konuyla ilgili olarak ileri sürülen bütün meseleler söz konusu ettiğim 200
esasa bağlıdır. Şöyle ki orucun kendisine yönelik ardarda oluş şartında, kesintisiz tutma imkânının bulunması halinde ara verilmesine müsaade yoktur, böylelerinin hep bir arada yapılması şartı artık kanıtlanmıştır. Bizim üzerinde durduğumuz ramazan orucu meselesinde ise ilke olarak her bir günün orucunun bağımsız düşünülmesi ve başka sebeplerle yapılmasının ertelenmesi ihtimal dahilindedir, bu orucun kazası da aynı durumdadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Şunu da belirtmek gerekir ki ramazan orucu kazasının peş peşe oluşu şart koşulsaydı **tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder ve ayrıca**

---

819 Alâeddin es-Semerkandî şöyle demektedir: "Eğer derlerseki: Orucun kazası edâ edilişinin statüsünde gerçekleşir. Edası peş peşe farz kılındığına göre kazası da öyle olmalıdır. Şöyle cevap verilir: Orucun edâsındaki peş peşe oluş bu ibadetin kendisi için değil vakit unsurundan ötürüdür. Şöyle ki mükellefe belli bir ayı oruçlu geçirmek farz kılınmıştır, o bir aylık orucun tamamını ancak peş peşe tutmak suretiyle gerçekleştirebilir. Bu durumda ardarda oluş, oruç fiilinin kendisi için değil, sınırları çizilmiş bir süre içinde onu tamamlama zaruretinden dolayıdır. Bu meselede hareket noktası şudur ki oruca bağlı olarak peş peşe şartıyla emredilen her oruçta ne zaman ifa edilirse edilsin ardarda tutulması şarttır. Zaman faktöründen dolayı peş peşe olması şartıyla emredilen oruçta ise o zamanın ortadan kalkması üzerine -fiilin kazası gerekliliğini korumakla birlikte- peş peşe şartı hükmünü yitirir. Meselâ, "Allah rızâsı için şâban ayını oruçlu geçireceğim" diyen kimseye bu ayda oruç tutması gerekir. Bazı günleri tutamamışsa isterse aralıklı, isterse peş peşe kaza eder, çünkü bu pozisyona ardarda şartı şâbanın geçmesiyle düşer. Buna mukabil kişi, "Allah rızâsı için peş peşe bir ay oruç tutacağım" dese mutlaka bu şarta riayet etmek mecburiyetindedir, adağını başka şekilde yerine getirmiş olamaz, öyle ki ay ortasında tek bir gün tutmasa yeniden başlaması gerekir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 57a).

oruç günlerini tamamlamanız ... için meâlindeki beyanların büyük bir faydası olmazdı, çünkü "peş peşe oluş" (tetâbu') kavramı içinde tamamı bulunup kişi sayıyı hesap etmekle yükümlü tutulmaz; bu durumdaki mükellefe gerekli olan, sayıyı tamamlamak için hesap tutması değil kaza süresinin sonuna varmasıdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bu meselede aslolan şudur ki bizzat yapılması açısından peş peşe olması emredilen her oruçta peş peşe kaydı o fiil var oldukça mevcuttur. Yapılış vakti açısından peş peşe olması gereken oruçlar ise o vaktin elden çıkması ile peş peşe şartı düşer.

Fıkıh âlimleri bu esas üzerine bazı meseleler vazetmişlerdir. Kişi, "Şâban ayını oruçla geçirmeyi Allah için adadım" dediği takdirde bu orucu peş peşe geçirmesi gerekir, ancak şâbanın bazı günleri oruçsuz geçtiği takdirde sonraki zamanda dilerse peş peşe, dilerse aralıklı olarak kaza eder, çünkü vakte bağlı olarak koşulan ardarda oruç şartı o vaktin elden çıkmasıyla düşer. Buna mukabil, "Bir ay peş peşe oruç tutmayı Allah rızâsı için adadım" dediği takdirde gerek edâ (yerine getirme) gerekse kaza şeklinde olsun peş peşe tutmak mecburiyetindedir, böyle olmaksızın adağını yerine getirmiş olamaz, zira buradaki ardarda şartı oruca bağlanmış olup hiçbir şekilde düşmez. İkinci olarak Cenâb-ı Hak **Allah sizin için kolaylık ister** buyurmuştur. İzin ve müsaade demek olan kolaylık kavramında peş peşe oluş gibi bir güçlük ve darlığın şart koşulması isabetli değildir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Sizden ramazan ayını idrak eden kimse onu oruçlu geçirsin meâlindeki ilâhî beyanda bu orucu başka bir ayda tutmasının câiz olmadığına dair işaret vardır, çünkü azîz ve celîl olan Allah orucu ramazan ayına nisbet etmiş ve onu oruçlu geçirsin buyurmuştur. Şayet ramazan orucunu başka bir ayda tutmak mümkün görülürse orucun Allah'ın belirlediği zamanın dışında bir aya nisbet edilmesi hali ortaya çıkar, bunda ise Allah'ın emrine müdahale etme ayrıca verdiği hükme ortak koşma tehlikesi mevcuttur. Allah Teâlâ'dan, haktan sapma tehlikesinden bizi korumasını niyaz ederiz.

361 **§ Allah sizin için kolaylık ister, zorluk çekmenizi istemez.** Mu'tezile şöyle demiştir: Yolculuk veya hastalık sırasında oruç tutan kimse Allah'ın dilemediği şeyi yapmış olur, çünkü azîz ve celîl olan Allah zorluk çekmemizi değil kolaylık istediğini haber vermiştir, kişi hastalık veya yolculuk esnasında oruç tuttuğu takdirde zorluğu tercih etmiş olur, Allah Teâlâ ise bunu dilemediğini beyan etmiştir, dolayısıyla kul Allah'ın dilemediğini yapmış olur.

Bize göre ise durum şöyledir: Cenâb-ı Hakk'ın **Allah sizin için kolaylık ister ...** meâlindeki beyanının anlamı, yolculuk esnasında oruç tutmamanıza müsaade etmek suretiyle sizin için kolaylık diler demektir. Zira fıkıh âlimleri sefer halinde oruç tutmanın daha faziletli, tutmamanın ise ruhsat olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Allah'ın -Mu'tezile'nin ileri sürdüğü gibi- daha faziletli olanı değil de onun daha az faziletli olanı dilediği söylenemez. Buna mukabil oruç tutmamayı isteyene kolaylığı, tutmak isteyene de güçlüğü dilemiştir, denir. O'nun iradesi her durumda geçerli olup bir yönde geçerli, diğerinde ise geçersiz olduğunun söylenmesi mümkün değildir.

Allah sizin için kolaylık ister. Yani oruç tutmamaktan sakındırmak suretiyle işinizi zorlaştırmak değil buna izin vermek suretiyle kolaylaştırmayı diler. Bu ilâhî beyanda Allah'a nisbet edilen "kolaylık dileme" niteliği kişinin oruç tutması anlamına da gelebilir, ancak hiçbir kimseden, "Allah Teâlâ kulu için kolaylık dilemiş, o da oruç tutmuştur" şeklinde bir anlayış nakledilmemiştir. Sonuç olarak burada da O'nun kolaylık dileme iradesinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Şunu da ilâve etmek gerekir ki Mu'tezile mensuplarının anlayışına göre de yolculuk esnasında oruç tutan kimsenin fiilinin ilâhî iradenin içinde bulunmamış olması mümkün değildir, çünkü böylesi Allah'ın farz kıldığı bir ibadeti yerine getirmiş ve O'na itaatte bulunmuştur. Mu'tezile, farz konumunda olanlar bir yana her türlü itaat fiilinin ilâhî irade dahilinde bulunduğunu kabul eder.

Size kurtuluş yolunu gösterdiği için Allah'ı yüceltmeniz için. Denildi ki bu beyan, "Sizi dininin bir konusuna iletip muvaffak kıldığı için Allah'ı yüceltmeniz" demektir. Buradaki tâzim (tekbir) kavramı ile Cenâb-ı Hakk'ın tevhid, İslâm vb. çeşitli nimetleri lütfetmesine mukabil kendisine şükrü emretmiş olması da mümkündür.

§ Ve şükretmeniz için. Yani size lütfettiği bu nimetlere mukabil Rabb'inize 362
şükretmeniz için. Âyetin bu son kısmı ile yolculuk ve hastalık esnasında oruç tutmamaya izin verdiği için Allah'a tâzim ve şükürde bulunmayı emretmiş olması da muhtemeldir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا
دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

186. "Kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım. Dua edenlerin yakarışına daima karşılık veririm. Şu halde onlar da benim davetime uysunlar ve bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar."

Kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) **bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım.** Bu ilâhî beyanda **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır** yadolaylı bir ifade yer almakta olup Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmaktadır: Kullarım, yakarışlarına olumlu karşılık vermem açısından beni soracak olurlarsa, de ki ben kendilerine çok yakınım. **Ben kendilerine çok yakınım** beyanı birkaç şekilde yorumlanabilir. Birincisi, bana itaat edene lütuf, vefakârlık ve ihsanla yakınım. İkincisi, ben ilmim ve yakarışlara cevap vermemle yakınım. Buradaki yakınlık insanların fizik açıdan birbirlerine yakın oluşları gibi mekân ve zat yakınlığı değildir, çünkü ezelde Allah vardı fakat mekân yoktu, O daima aynen var olmaya devam eder. Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetler de aynı konumdadır: "Üç kişi gizli konuştuğu takdirde dördüncüsü mutlaka O'dur"[820], "Biz ona şah damarından daha yakınız"[821], "Biz ona sizden daha yakınız, fakat göremezsiniz"[822]. Bu ve benzeri ilâhî beyanlarda yer alan yakınlık (kurb) kavramı ilim ve ihata yakınlığı anlamına yönelik olup yukarıda zikrettiğimiz gibi mekân ve zatî yakınlık bahis konusu değildir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme hakkında bazı müfessirlerin naklettiği kıssa sahih ise yahudiler Resûlullah'ın huzuruna çıkıp şöyle demişler: Senin Rabb'in dualarımızı nasıl işitebilir ki iddiana göre bizimle gök arasında 500 yıllık mesafe mevcut olup her bir gök katının derinliği de 500 yıllık mesafe kadardır. Bunun üzerine kullarım beni soracak olurlarsa (Ey Peygamber!) bilsinler ki ben kendilerine çok yakınım meâli ile başlayan âyet-i kerîme nâzil olmuştur[823]. Yahudilerin bu davranışı evrenin yaratıcısını yeterince bilmemele-
363 rinden kaynaklanmıştır. § Görmez misin ki onlar Allah'a evlât ve ortaklar koşmuşlardır. Onların sorusu -şayet vâki olmuşsa- gerçeği arayanın değil güçlük çıkarmak isteyenin sorusuydu.

İcabet ederim. Yani dua edenin yakarışına, başka bir deyişle muvahhidin tevhidine karşılık verir ve onu kabul ederim. Nitekim İbn Abbas (r.a.), "Bana

---

820 "Üç kişi gizli konuştuğu takdirde dördüncüsü mutlaka O'dur, beş kişi fısıldaştığında altıncısı O'dur. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar Allah mutlaka onlarla beraberdir" (el-Mücâdile 58/7).

821 Kâf 50/16.

822 el-Vakı'a 56/85.

823 Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 308.

dua edin ki duanızı kabul edeyim"[824] meâlindeki beyanına, "Bir olduğuma inanın ki günahlarınızı bağışlayayım" anlamını vermiştir[825]. Bir yoruma göre de dua edenin yakarışına icabet ederim demek gerçek mânasıyla icabet yani kabuldür.

Şu halde onlar da benim davetime uysunlar ve bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar. Yani davet ettiğim şeye icabet etsinler. İcabet ederim beyanında zikrettiklerimizle bağlantılı olarak burada anlam şöyle de olabilir: Bana itaat ve emirlerime boyun eğişle icabet ettiğiniz takdirde ben de size icabet ederim. Diğer bir ihtimale göre bana yönelik duayı içtenlikle yaptığınız takdirde size icabet ederim, mânası söz konusudur. Bir de doğrudan tevhidle emretme mânası ihtimal dahilindedir, sanki, "Benim bir ve tek olduğumu kabul ve ikrar edin" buyurmuştur. Görmez misin ki O, beyanına şöyle devam etmiştir: Bana iman etsinler, belki bu sayede doğru yolu bulurlar, söylenenleri yaptıkları takdirde.

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ اِلٰى نِسَٓائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ
وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ
عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْـٰٔنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ
وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ
الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ
وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا
كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

187. "Oruç günlerinin gecelerinde kadınlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz. Allah nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi, tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşabilir ve Allah'ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları bekleyebilirsiniz. Şafak vaktine, yani günün ağarması gecenin karanlığından

[824] el-Mü'min 40/60.

[825] Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, XXIV, 78; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 47.

(beyaz iplik siyah iplikten) ***farkedilebilecek zamana kadar yiyin için, sonra da orucu akşama kadar sürdürün. Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlar olup sakın yaklaşmayın. İşte böylece Allah insanlara kötülüklerden sakınıp korunmaları için âyetlerini açıklar."***

Oruç günlerinin gecelerinde ... helâl kılındı; Allah Teâlâ "oruç gecesi" (ليلة الصيام) tamlamasını kullandı, geceyi gününe bağlayarak; sanki "oruç gününün gecesi -oruç gününden önceki gece-" buyurmuştur. Gerçekte gece vaktinde oruç yoksa da gündüzün orucu, öncesindeki gecede beklendiğinden böyle ifade edilmiştir. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledildiğine göre şöyle buyurmuştur: "Namazı bekleyen kimse bu durumda bulundu-
364 ğu sürece namazda imiş gibi sevap alır"[826]. § Bunun gibi, "Sizden ramazan ayına ulaşan kimse onu oruçlu geçirsin"[827] meâlindeki ilâhî beyanda da Cenâb-ı Hak orucu ramazan ayına nisbet etmiştir ki buna gece ve gündüz dahildir, çünkü ay anlamına gelen şehr (شهر) kelimesi geceyi de gündüzü de içermektedir.

Kadınlarınıza yaklaşmanız. Denildi ki âyette yer alan refes kelimesi cinsel ilişki demektir, bu görüş İbn Abbas'a aittir[828]. Bir de denildi ki refes (رفث) erkeklerin kadınlara yönelik cinsel ilişki, dokunma, öpme ve diğer ihtiyaçlarıdır.

Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbise gibisiniz. Denildi ki onlar sizin için, helâl olmayan şeylere birer perde ve engel, siz de onlar için aynı durumdasınız, erkek eşiyle kadın da kocasıyla iffetini korur. Bir de şöyle denildi: Onlar sizin için sükûnet ve huzur vesilesi, siz de onlar için sükûnet ve huzur vesilesisiniz; erkek hanımıyla, kadın da eşiyle sükûnet ve huzur bulur. Bu mâna, "Geceyi insanı bürüyen elbise gibi sükûn ve huzur vesilesi kıldık"[829], "içinde huzur bulmanız için geceyi sizin için yaratmıştır"[830] meâlindeki ilâhî beyanlarda yer alan "libâs" (لباس) ve "sükûn" (سكون) kavramla-

---

826 Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kul namaz yerinde namazı beklediği sürece o ibadetin içinde bulunmuş sayılır ve melekler kendisi için şöyle dua eder: 'Allahım, günahını bağışla, ona merhamet et!' Kulun bu durumu namaz yerinden ayrılıncaya veya abdestini bozuncaya kadar devam eder" (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Salât", 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 144; II, 235; III, 42; V, 451, 453; Buhârî, "Salât", 38, "Ezan", 36; Müslim, "Mesâcid", 271-282).

827 el-Bakara 2/185.

828 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 161; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 407; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 238.

829 en-Nebe' 78/10.

830 el-Mü'min 40/61.

rına benzemektedir. İkisinden birinin geceleri diğerinin elbisesi olması şeklindeki mâna da ihtimal dahilindedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Allah nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi, tövbenizi kabul edip sizi bağışladı. Âyette yer alan "tahtânûne" (تختانون) ve ayrıca "tehûnûne" (تخونون) kelimeleri aynı mânadadır. Âyet-i kerîme Hz. Ömer (r.a.) hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki İslâm'ın ilk dönemlerinde müslümanlar oruç tutup akşam vakti -imsak henüz girmeden önce de olsa- uyuduklarında ertesi günün akşamına kadar yemek yeme ve cinsel ilişkide bulunma yasağıyla karşı karşıya bulunuyordu. Hz. Ömer bir süre uyuduktan sonra eşiyle ilişkide bulunmuş, ertesi gün Resûlullah'a gelerek halini arzetmişti. Bunun üzerine Allah nefsinize karşı zaaf gösterdiğinizi bildi meâlindeki âyet-i kerîme nâzil olmuştur[831]; yani kendinize yazık edersiniz, çünkü her hıyanette bulunan kendisine yazık etmiş olur. Âyetin nüzûlüyle Allah Teâlâ Ömer'in tövbesini kabul etmiş ve onu bağışlamıştır.

Âyet-i kerîmede bundan sonra cinsel ilişkiye müsaade edilerek artık onlara yaklaşabilirsiniz buyurulmuştur, bu bir ruhsat konumunda olup emir hükmü taşımamaktadır.

Allah'ın sizin için mukadder kıldığı sonuçları bekleyebilirsiniz. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın size nasip ettiği çocuğu bekleyebilirsiniz. Yine denildi ki ramazan ayında Allah'ın lütfettiği Kadir gecesini ve ilâhî rahmetin gelişini bekleyebilirsiniz. Bir de şöyle denildi: Allah'ın sizin için belirlediği § oruç gecelerinde cinsel ilişki için ruhsat ve izni ayrıca uyuduktan 305
sonra imsak vaktine kadar yiyip içmeyi benimseyip uygulayabilirsiniz. Bu şu hadise benzemektedir: "Gösterdiğimiz kolaylıkları zor uygulanabilen fiiller (azâim) derecesinde benimsemeyen kimse bizden değildir"[832].

Şafak vaktine, yani günün ağarması gecenin karanlığından (beyaz iplik siyah iplikten) **farkedilebilecek zamana kadar yiyin için, sonra da orucu akşama kadar sürdürün.** Adî b. Hâtim'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: Bu âyet geldikten sonra yastığımın altına beyaz ve siyah olmak üzere iki iplik koyup renklerini ayırabileceğim zamana kadar yiyip içiyordum. Bir gün Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme giderek durumu anlattım, şöyle buyur-

---

831 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 460; Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 165; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 315.

832 İbn Ömer'den nakledildiğine göre bir adam kendisine gelerek, "Ben yolculuk halinde de oruç tutmaya güç yetiririm" demiş, bunun üzerine İbn Ömer şöyle cevap vermiştir: Resûlullah'ın (s.a.), "Allah'ın gösterdiği kolaylığı (ruhsat) kabul etmeyen kimsenin üzerine Arafat dağları kadar günah yüklenir" buyurduğunu işittim (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 71; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, III, 381; Münâvî, *Feyzu'l-kadîr*, II, 225).

du: "Bu konuda göz önünde bulunduracağın yastık daha uzundur", yani göz önünde bulunduracağın tan vakti (fecir) ufukta enine uzayan beyazlıktır[833]. Resûlullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Göğe doğru uzayan beyazlık sizi aldatmasın, gerçek fecir ufukta enine doğru yayılmış olanıdır"[834]. Onun yine şöyle dediği nakledilmiştir: "Fecir iki türlüdür, göğe doğru uzanan fecir ile ufukta enine doğru uzayan fecir. Oruç tutana yemeyi yasaklayan ve sabah namazının kılınmasına müsaade eden fecir bu ikincisidir"[835]. Yine ondan rivayet edilmiştir: "Bilâl'in ezanı sizi aldatmasın, çünkü o gece henüz devam ederken ezan okuyup uyuyanlarınızı uyandırmakta ve teheccüd namazı kılanı biraz istirahat etmeye sevketmektedir."[836] Bazı rivayetlerde ise bu hadis, "Bilâl'in ezanı sizi sahur işlerinizden alıkoymasın, çünkü o geceleyin ezan okur" meâliyle nakledilir veya buna benzer bir söz[837].

260 § Bu meselede hareket noktası şudur ki azîz ve celîl olan Allah oruç tutmanın sınırını günün belirginleşmesinden güneşin batışına kadar tayin etmiştir. Güneşin batışından günün belirginleşmesi zamanına kadar yemeyi, içmeyi ve cinsel ilişkide bulunmayı kulun hayatını kolaylaştırma lütfu çerçevesinde mubah kılmıştır.

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Âyette yer alan mübâşeret kavramı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Denildi ki mübâşeret ile cinsel ilişki ve onun dışındaki hususlar kastedilmiş olup oruçlular bunlardan menedilmiştir. Yine denildi ki mübâşeret doğrudan cinsel ilişkiden kinayedir.

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Âyetin bu kısmı birkaç hükme işaret etmektedir. Öyle görünüyor ki âyet ilk dönemdeki müslümanların karşılaştıkları bir sıkıntı üzerine gelmiştir, yoksa itikâfta olan müminlerin mescidlerde hanımlarıyla ilişkide bulundukları gibi bir olay söz konusu değildir, çünkü mescidler onların nazarında kadınlarla ilişkiye mekân teşkil etmekten çok daha saygıya değer yerlerdi. Aslında **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** itikâf, kişinin bir yere çekilmesi ve hem mescidden ibaret olan bu yerde kaldığı hem de ihtiyaçları için dışarı çıktığı zaman dai-

---

833 Kaynakların belirttiğine göre Hz. Peygamber'in sözü şöyledir: "Göz önünde bulunduracağın yastık daha uzun olup gecenin karanlığı ile gündüzün beyazlığından ibarettir" (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 377; Buhârî, "Savm", 17; Müslim, "Sıyâm", 33-35).

834 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 171; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 223.

835 Buhârî, "Ezan", 13; Müslim, "Sıyâm", 38.

836 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 386; Buhârî, "Ezân", 13; Müslim, "Sıyâm", 38-40.

837 bk. Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, 140.

ma itikâfa dair kendine düşen göreve uyması demektir. Âyet-i kerîme ibadet amacıyla halvete çekilmenin kendi konumu, bu süre içinde her durumda cinsel ilişkiyi haram kıldığını beyan etmektedir. İtikâf, oruç gibi mükellefiyetleri, kişilerin içinde bulundukları vaziyet ve zamana göre değişen ve mescidlerde olmadıkları sırada yasakları yürürlükten kalkan bir ibadet değildir. Âyetin bu kısmı itikâfta bulunanların mescidlerde olmasalar bile orada bulunmanın statüsünü daima taşıdıklarının bilincine sahip olmalarını hedeflemiştir. Şayet itikâf döneminde mescidlerde bulunulmadığı sırada bile yasaklar yürürlükte olmasaydı âyet-i kerîmede mescidler (المساجد) kelimesi zikredilmeksizin "siz itikâfta iken" buyrulmakla yetinilirdi, çünkü cinsel ilişkinin yasaklanmasını içeren bu âyetin gelişi sırasında onlar mescidlerde bulunmuyorlardı. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin bu kısmında itikâfın sade- 367
ce mescidde yapılabileceğinin delili vardır, zira ilâhî beyan mescidleri diğer mekânlardan ayırarak tahsis etmiştir. Ayrıca âyet itikâfta bulunan kimsenin bu yerin dışına çıkabileceğinin de delilini içermektedir, ancak bu zaruret halinde olmalıdır. Nitekim Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledildiğine göre o, itikâfta iken sadece beşerî ihtiyaçları için çıkardı[838]. Kişinin bu noktadaki ihtiyacı iki türlü olabilir: Kendisine arzedilen ve mescidde çözümü mümkün olmayan bazı problemler, bir de mescidde yerine getirilmesi mümkün olmayan malûm beşerî ihtiyaçlar.

İtikâf halinde dışarıya çıkış iki sebeple olabilir. Biri kişinin kendisi için, diğeri de gerçekleştireceği bazı fiiller için. Buna dayanarak âlimlerimiz cuma namazlarına çıkmanın farz olduğunu söylemişlerdi, çünkü cumaya gitmemek üzere itikâfa girmeye kalkışan kimseye izin verilmez, şu sebeple ki farz olan bir ibadeti yerine getirmemek suretiyle farz olmayan ibadeti icra etmeye izin verilmesi câiz değildir; buna bağlı olarak itikâfa giren için söylediklerimiz de bu esasa dayanır.

Eğer denilirse ki: Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre o, itikâfta iken cenazeye gitmek ve hasta ziyaret etmek amacıyla itikaf yerinden ayrılıyordu[839].

---

838 Mâlik, *el-Muvatta'*, "İ'tikâf", 1-2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 104, 181, 235; Buhârî, "İ'tikâf", 2-3; Müslim, "Sıyâm", 6.

839 Hz. Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "İtikâfa giren cenazeye gider ve hasta ziyaret edebilir; mescidden çıktığı zaman dönüp gelinceye kadar başını örter" (Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 310).

Buna şöyle cevap verilir: Bu rivayet sahih ise Hz. Ali itikâf yerinden çıkmasına izin verilebilecek bir ihtiyaç için ayrılmış olmalıdır; bu sebeple çıkmış-
288 sa hasta ziyaretine gitmiş § veya cenazede bulunmuştur, bu ise câizdir. Cenaze gibi ibadetler için izin verilecek olsa diğer her biri için de verilmesi gerekir, çünkü cenaze hizmetlerini yeterli sayıda insan yerine getirince bu görevin farz oluşu düşer, bu durumda diğer bir iş için izin verilmez. Burada söz konusu edilen dinî görev izin verilemeyecek konumda veya onun dışında bulunmaktadır, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker gibi. Öyle anlaşılıyor ki bu husustaki haber anlattığım çizgi üzerinde seyretmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Hz. Âişe radıyallahu anhâdan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "İtikâfa girenin o yerden ayrılmaması sünnettendir"[840]. Bu rivayet şayet gerçekse Ali b. Ebû Tâlib'in biraz önce değindiğimiz sebeplerden ötürü itikaf yerinden çıktığına işaret eder[841].

Mescidlerde itikâfa çekildiğiniz dönemlerde eşlerinize yaklaşmayın. Bu ilâhî beyanda itikâfın bütün mescidlerde olabileceğinin delili vardır, çünkü mescidleri genel bir şekilde belirtilmiştir. İtikâfın sadece Mescid-i Harâm'da olacağı şeklinde nakledilen rivayet şayet sahih ise nesih işlemine tâbi tutulmuştur[842], çünkü Hz. Peygamber (s.a.) Medine mescidinde itikâfa girmiş, dolayısıyla onun bu fiili önceki anlayışı neshetmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlar olup sakın yaklaşmayın. Denildi ki itikâf halinde kadına yaklaşmak günah olup buna yaklaşmayın demektir; buradaki emir yaklaşmama şeklinde sınırlandırılmıştır. Yine denildi ki Allah her
368 çeşit itaat, emir ve yasak için bir sınır ve hedef belirlemiş olup § bu sınırın ötesine geçilmeyeceği gibi gerisinde de kalınmamalıdır. Bunlar Allah'ın farzlarıdır, yahut sünnetleridir, şeklinde de yorumlanmıştır. İlk yorum daha isabetli görünmektedir.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾

---

840 Âişe şöyle demiştir: "İtikâfa girenin bulunduğu yerden çıkmaması sünnettendir, ancak beşerî bir ihtiyaç için olması hariç; öylesi cenazeye gidemez, hasta ziyaret edemez, kadına dokunamaz ve yaklaşamaz" (Cessâs, *a.g.e.*, I, 309).

841 Cessâs'ın isnadını göstererek Hz. Ali'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: "İtikâfa giren kimse cumaya gider, hasta ziyaret eder ve cenazeye katılır." Benzer rivayet Hasan-ı Basrî, Amir ve Sa'd b. Cübeyr'den de nakledilmiştir (bk. Cessâs, *a.g.e.*, I, 309).

842 bk. Cessâs, *a.g.e.*, I, 302; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, V, 114.

188. "Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin, başkalarına ait malların bir kısmını bile bile ve gayri meşru yöntemlerle yemek için yetkililere rüşvet olarak vermeyin."

Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin ve onları yetkililere rüşvet olarak vermeyin. Bu ilâhî beyanda iki yorum vardır. Birincisi için denildi ki birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin ve onları yetkililere rüşvet olarak vermeyin. Nitekim Übey b. Kâ'b'ın kıraâtinde bu anlam ile uyuşan bir "lâ" (لا) harfi bulunmaktadır, tıpkı, "Hakkı bâtıl ile karıştırmayın ve hakkı gizlemeyin"[843] beyanında olduğu gibi, yani "ve lâ tektümû" (ولا تكتموا). İkinci yorum için de şöyle denildi: Birbirinizin malını yetkilileri şaşırtarak ve asılsız kanıtlar getirerek haksız yollarla yemeyin. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilen şu hadis de bu yorumu desteklemektedir: "Aranızdaki anlaşmazlıklar sebebiyle bana gelmektesiniz, bir kısmınızın iddiasını ispatlaması diğerininkinden daha etkili olabilir; kimin lehine müslüman kardeşine ait bir hakla hüküm vermişsem ona cehennem ateşinden bir parça ile hükmetmiş gibi olurum"[844].

Birbirinizin malını haksız yollarla yemeyin. Cenâb-ı Hak kişinin müslüman kardeşine ait malı onun kendi malı, canını da kendi canı konumunda tutmuştur, "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret hariç mallarınızı haksız yollarla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin"[845] meâlindeki beyanının da işaret ettiği gibi. Kişi müslüman kardeşinin malını haksız yollarla yiyince bu fiilinin bir benzeri kendisine yönelik olur, Allah Teâlâ böylesini kendi malını haksız yollarla yiyen gibi kabul eder. Yine Allah, müslüman kardeşini haksız yere öldürme fiilini aynı şekilde kendisini öldürme statüsünde tutmuştur, çünkü bir insan başkasını haksız yere öldürdüğünde kısas olarak kendisi de öldürülür.

Bazıları bu âyete dayanarak şu görüşünden dolayı Ebû Hanîfe'ye (r.a.) karşı istidlâlde bulunmuştur: "Şahitler bir konuda tanıklık ettiği, hâkim de kararını verdiği takdirde -bilâhare şahitlerin yalancı olduğu ortaya çıksa bile- akid yürürlüğe girer." İmama eleştiri yöneltenin kanaatine göre Cenâb-ı Hakk'ın birbirinizin malını... yemeyin beyanı ile Resûlullah'tan biraz önce nakledilen ve haksız yere başkasının malını alanın cehennem ateşinden bir parça eline geçirdiğini ifade eden hadis buna engel teşkil eder; bu hususlar helâl olmadığına göre sözü edilen akid de yürürlüğe girmiş olmaz. Ne var ki bize göre meselenin

843 el-Bakara 2/42.
844 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 290; Müslim, "Akzıye", 4; Nesâî, "Âdâbu'l-kudât", 13, 23.
845 en-Nisâ 4/29.

aslı şöyledir: Davacı ile davalı (yalancı şahitlere de dayansa) velâyeti kendile-
338 rine ait bulunan bir akid üzerinde anlaştıkları, § hâkim de buna hükmettiği takdirde akid geçerli olur[846].

Başkalarına ait malların bir kısmını bile bile ve gayri meşru yöntemlerle yemek için. Burada yer alan ferîkan (فريقاً) kelimesi başkalarına ait malların bir kısmı demektir.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ
الْبِرُّ بِاَنْ تَاْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَاْتُوا
الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189. "Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir. İyi davranış evlere arka taraflarından girmeniz değildir. Asıl iyilik kötülüklerden sakınan kimsenin yaptığı şeydir. Şu halde siz evlere kapılarından girin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."

Sana ayın geçirdiği merhaleleri yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir. Âyette geçen **yes'elûneke** (يسئلونك) ifadesi sana hilâlleri sordular anlamına gelebileceği gibi bundan sonra soracaklar anlamına da gelir. Şayet ikinci şık tercih edilirse bu ilâhî beyanda Hz. Muhammed'in risâletinin kanıtı vardır, çünkü sonraki zamanlarda durum haber verdiği gibi gerçekleşmiştir.

Hilâlleri sormalarının sebebi **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şudur ki o dönemin insanları güneşin daima aynı şekilde doğduğunu görmüş, ayın ise küçülme-büyüme şeklinde çeşitli hallere büründüğünü müşahede etmişlerdir. Onların bu müşahedesi kendilerini sözü edilen soruyu yöneltmeye sevketmiştir. Azîz ve celîl olan Allah hilâli vakitleri, çeşitli münasebetlerle belirlenen vade ve süreleri ve ayrıca hac zamanını insanlara bildiren bir vasıta olarak yarattığı-

---

846 "Ebû Hanîfe bu görüşünü, davacı ile davalının hukukî yönden velâyetine sahip bulundukları bir konuda anlaştıkları meseleler için vermiştir. Haddizatında yalancı şahitlere de dayansa, böyle bir konuda hâkim de hükmünü verdiği takdirde akid geçerli olur; burada taraflar bir bakıma akdi üstlenmiş durumda bulunur. Ancak biraz önce zikredilen âyet ile hadis hukukî bir gerekçe olmaksızın verilen hüküm hakkında olup bu meselede biz de kendimize eleştiri yöneltenlerle aynı kanaati paylaşıyoruz" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 59a).

nı haber vermiştir. Zira Cenâb-ı Hak sözü edilen şeylerin bilgisini güneş sistemi çerçevesindeki günlerle bildirecek olsaydı bunun hesaplanması kendilerine zor gelecek, dolayısıyla yılların ve zaman dilimlerinin gün hesabıyla bilinmesi neredeyse imkânsız hale gelecekti, işte bu sebeple Allah Teâlâ lütuf ve rahmetiyle ayın merhalelerini yansıtan hilâl sistemini yaratmıştır, tâ ki insanlar bu sayede vakit ve süreleri bilsinler, hac ve zekât zamanlarını belirlesinler. Allah'ın bu fiili kullarına yönelik bir hafifletme ve kolaylaştırma lütfudur.

İnsanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için. Allah Teâlâ hilâllerin hepsini hac ibadeti için vakit olarak belirlemiştir. Bu sebepledir ki âlimlerimiz ihrama girmenin bütün zaman dilimlerinde câiz olduğunu söylemiştir, ihramın bütün zamanlarda devam edebileceği anlamında. Hac ibadetine özgü fiillere (menâsik) gelince, bunlar sadece haccın fiilen eda edileceği zamanda geçerli olur, bu zaman da, "Hac bilinen aylarda yapılır" meâlindeki
âyet-i kerîmenin işaret ettiği aylardan ibarettir. § Burada sözü edilen aylar hac- 391
ca ilişkin fiillerle bağlantılıdır; bunun da delili âyetin devamında yer alan, "Hac ibadetini bu aylarda yerine getirecek kimse ..."[847] meâlindeki ifadedir. İhramsız hiçbir hac fiili farz olmaz, bu husus da Cenâb-ı Hakk'ın nakledilen beyanları ile hac fiillerini kastettiğini gösterir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber tek başına ihrama hac dediği gibi Kâbe'yi tavaf etmeye, Arafat'ta vakfe yapmaya da hac demiş, "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktır"[848] buyurmuştur. Resûl-i Ekrem, "Haccın en faziletlisi yüksek sesle lebbeyk ... demek ve kurban kesmektir"[849] buyurmak suretiyle kurban kesmeye de hac demiştir. Bunların her biri için hac kelimesini kullanması Cenâb-ı Hakk'ın sözü edilen her görev için eda edileceği zaman belirlemesi sebebiyledir. İhrama gelince, Allah bütün ayları şu beyanı ile onun vakti olarak belirlemiştir: Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar. De ki: Onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir.

İyi davranış evlere arka taraflarından girmeniz değildir. Asıl iyilik kötülüklerden sakınan kimsenin yaptığı şeydir. Şu halde siz evlere kapılarından girin. Âyet-i kerîmenin bu ikinci kısmını muhtemel bir sorunun

---

847 el-Bakara 2/197.

848 Rivayet edildiğine göre Necid halkından bir grup müslüman Arafat'ta vakfe halinde bulunan Resûlullah'ın yanına gelmiş ve ona soru sormuştur. Hz. Peygamber görevlendirdiği bir kimse vasıtasıyla şu mesajını herkese duyurmuştur: "Hac Arafat'ta vakfe yapmaktan ibarettir. Fecir doğmadan önce toplanma gecesinde gelen kimse Arafat'a yetişmiş olur. Mina zamanı üç gündür. Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geride kalan da girmez" (Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 5, 169-170; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 391).

849 Dârimî, "Menâsik", 8; İbn Mâce, "Menâsik", 6, 16.

mevcudiyeti düşünülmeden birinci kısmına bağlamak mâkul görünmemek-
173 tedir. Herhalde Resûlullah'ın etrafındaki insanlar ona hilâlleri § ayrıca evlere arka taraflarından girmeyi sormuş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak evlere arka taraflarından girmenin iyilik sayılmadığını, iyiliğin takvâda olduğunu haber vermiştir.

Evlere giriş meselesinin gündeme gelişi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarının kaydettiğine göre Araplar'dan biri ihrama girince eve normal kapısından değil arka tarafından giriyordu, bunun sebebi kapısından girdiği takdirde başını örtme sakıncasıydı.

Bir de şöyle denilmiştir: Araplar'dan biri herhangi bir ihtiyacı için evden çıkıp da onu yerine getirmeden döndüğü takdirde evine kendi kapısından değil arka tarafından giriyordu, çünkü başarısız bir şekilde eve girmeyi hoş karşılamadığı gibi süregelen geleneğe göre Araplar böyle bir olguyu uğursuzluk sayıyor ve sonraki bir ihtiyacın da yerine gelmeyeceği konusunda bir belirti konumunda kabul ediyorlardı. İşte bu sebeple azîz ve celîl olan Allah sizin yapmakta olduğunuz şeyin iyilik ve kötülükle ilgisi yoktur, iyi ve güzel olan şey kötülüklerden sakınan, Allah'ın emrine uyup yasaklarından kaçınan ve evlere normal kapılarından girenlerin sergilediği davranıştır, buyurmuştur.

Âyetin bu ikinci kısmının içerdiği kelimelerin gerçek anlamlarında değil temsil ve remiz konumunda (mecaz) olması da muhtemeldir, şu ilâhî beyanlarda olduğu gibi: "Onlar ise bunu arkalarına attılar (kulak ardı ettiler)"[850], "Onlara Allah tarafından ellerindeki vahiyleri tasdik eden bir elçi gelince Ehl-i kitap'tan bir grup sanki gerçeği bilmiyormuş gibi Allah'ın kitabını arkalarına atı verdiler"[851]. Bu âyet-i kerîmelerde yer alan "arkaya atış" hakikat anlamında olmayıp Allah'ın kelâmını işitmiyor, ona önem vermiyor, ayrıca Resûlullah'ın kelâmını işitmiyor ve dikkate almıyorlardı demektir. Bu temsilî ifadeyle Cenâb-ı Hak, kendisiyle amel etmedikleri kelâmın arka tarafa atılmış gibi olduğunu haber vermiştir. İşte tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin ikinci kısmında da durum bunun gibidir. Bu âyette O, iyi ve güzel davranışın Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme uymamak ve emrini benimsememekte olmadığını, yani iyi ve güzel davranışın Muhammed aleyhisselâma muhalefet etmek değil, aksine ona uymak ve emirlerini benimsemekten geçtiğini haber vermiştir.

---

850 "Allah kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacak ve hiçbir tarafını gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı edip az bir dünyalığa değiştiler. Yaptıkları alışveriş ne kadar kötüydü!" (Âl-i İmrân 3/187).

851 el-Bakara 2/101.

Karmatîler[852] şöyle dedi: Âyette geçen ebvâb (ابواب) kelimesinden maksat Ali b. Ebû Tâlib, ﵁ büyûttan (البيوت) maksat da Resûlullah'tır. İnsanlar Resûlullah'a 355
Hz. Ali'den geçerek ulaşmakla emredilmiştir, zaten Resûl-i Ekrem'in şöyle buyurduğu bilinmektedir: "Ben hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır; eve girmek isteyen kimse kapının yanına gelip oradan girmesi gerekir"[853].

Ne var ki Karmatîler'in aşırı yoruma tâbi tuttukları âyetin bu kısmında Cenâb-ı Hak evlerden ve kapılarından (büyüt, ebvâb) çoğul kalıplarıyla bahsetmiştir, şu halde evler de kapıları da çoktur. Buna göre Hz. Ali ile Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi sahâbiler (Allah'ın rızâsı hepsinin üzerine olsun) bu konuda aynı çizgi üzerinde bulunur. Görmez misin ki Resûl-i Ekrem, "Ben hikmetin şehriyim" buyurmuş. Şehrin tek değil birkaç kapısı vardır. Şu halde Karmatîler'in özel olarak Hz. Ali hakkında yaptıkları yorumun doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. **Hatalardan korunmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Allah'a karşı gelmekten sakının. Yani O'ndan korkun, kendisine karşı çıkmayın, emrini hiçe saymayın, yasaklarından kaçının.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

190. "Size savaş açanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırı gitmeyin. Unutmayın ki Allah haddi aşanları sevmez."

Allah yolunda savaşın. Allah'ın yolu (sebîlullah) dini ve itaati ifade eder, yani dinini izhar edip yayma yolunda. Denildiğine göre bu ilâhî beyan savaşı emretme meyanında ilk gelen âyettir. Savaşı emretme konumunda ilk gelen

---

852 Karmatîler aşırılığa kaçan Şîa gruplardan biri olup Kûfeli Hamdan Karmat'a nisbet edilir. Bu akımın zuhuru dört halifenin vefatından sonra ortaya çıkan Mecûsîler'in etkisiyle olmuştur. Bu zümrelerin amacı dinî konuları müslümanların zihninde karışık hale getirip küfür ve inkâra davet etmekti. Karmatîler'in temel görüşü Bâtınîliğe dayanmaktadır. Buna göre her sözün bir iç yüzü bir de dış yüzü bulunmaktadır. Kendilerinin, kelâmın ve dolayısıyla Kur'ân'ın iç yüzünü bildiklerini iddia ederler. Seb'iyye diye de anılırlar (bk. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, s. 237-240; Tehânevî, *Keşşaf*, "Karâmita", "Seb'iyye" md.leri; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, 510-514.

853 Hadis diye nakledilen bu metnin rivayet zinciri hakkında kuvvetli eleştiriler yapılmış, metnin Resûlullah'a dayanan bir hadis olmadığı ve kendisiyle istidlâlde bulunulamayacağı ifade edilmiştir (bk. Şevkânî, *el-Fevâ'idu'l-mecmûa*, s. 348).

âyetin, "Kendilerine savaş açılarak zulme uğratılan müminlere mukabelede
331 bulunma izni verilmiştir"[854] § mealindeki beyan olduğu da söylenmiştir. Zikredilen sonuncu âyetin haber verme konumunda bulunması ihtimal dahilindedir. Buna göre önceleri düşmanlarına karşılık vermek müslümanlara yasaklanmıştır, sonra tefsirini yapmakta olduğumuz âyetle izin verilerek savaşmışlar fakat (hani, dininizde savaş yoktu, denilmek suretiyle) yadırganmış, bunun üzerine sonuncu âyet yeni bir haber getirme konumunda nâzil olmuştur. Söz konusu âyetlerin hangisinin daha önce geldiği bilinmemekle birlikte bu ilâhî beyanlarda savaşma emrinin bulunduğu açıktır. Âyette yer alan aşırı gitmeme konusunda çocukları, kadınları ve bitkin ihtiyarları öldürmeme yorumu yapılmıştır, nitekim Hz. Peygamber'in gönderdiği bir askerî birliğe çocuğu ve ihtiyarı öldürmemeleri emrini verdiği nakledilmiştir[855]. Bir de şöyle denildi: Allah müminlere haram ayda savaşmayı yasaklamıştır, ancak müşrikler savaşı başlatırsa bu hariç. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Unutmayın ki Allah haddi aşanları sevmez, O haddi aşma fiilini sevmediğinden haddi aşanı da sevmez.

وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ فٖيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَٓاءُ الْكَافِرٖينَ ﴿١٩١﴾

191. "Size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden çıkarın. Şundan emin olun ki şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten beterdir. Yalnız Mescid-i Harâm'ın yanında sizinle savaşmadıkça kendileriyle savaşmayın. Şayet savaşırlarsa onları öldürün. İşte inkârcıların müstahak olduğu ceza bundan ibarettir."

Size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün. Denildi ki haysü kelimesi mekân içeriği taşır. Buna göre âyette müşrikleri her yerde öldürme izni vardır; mekânları kapsayan bu genelleme zamanları da içine almaktadır. Âyetin genelleme ifade eden bu kuruluşundan Mescid-i Harâm mutlak konumunda

---

854 el-Hac 22/39.

855 bk. Mâlik, *el-Muvatta'*, "Cihâd", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 300; Müslim, "Cihâd", 2-7.

istisnâ edilmektedir. "Sana haram ayı sorarlar"[856] meâlindeki âyet-i kerîmede yer alan Mescid-i Harâm istisnâsı ise umum ifade etmeyip kayıtlıdır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Bazıları müşriklerin Harem sınırları içinde ve hac aylarında öldürmenin 378
câiz olduğunu bu âyet-i kerîmenin zâhirine dayanarak söylemiş, bazıları da her iki yer ve zamanda adam öldürme fiilinin yapılamayacağını belirtmiştir.

Bizim âlimlerimiz ise (Allah rahmet eylesin) şöyle demiştir: Müşrikler Harem sınırları içinde öldürülemezse de haram aylarda öldürülebilir, ancak kendileri Harem içinde savaşa başlarlarsa mukabelede bulunmamız mümkündür. Âlimlerimiz benzer şekilde şunu da söylemektedir: Birini öldürüp de Harem'e sığınan kimseye orada bulunduğu sürece kısas uygulanmaz, fakat beraberce yeme içme ve oturmaya müsaade edilmez tâ ki çıkmaya mecbur kalıp kısas uygulansın; Harem sınırları içinde adam öldürme fiilini işlediği takdirde kısas uygulanır. Buna bağlı olarak karşı taraf savaşmaya başlamadıkça Harem içinde savaşılmaz, başladığı takdirde ise savaş ve öldürme helâldir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette, size savaş açanları nerede yakalarsanız öldürün, meâlindeki âyetin zâhiri bütün mekânlarda öldürülmelerini mubah gösteriyorsa da Harem sınırları içinde savaşı başlatan kendileri olmadığı sürece savaşmak câiz değildir, çünkü aynı âyette, Mescid-i Harâm'ın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın buyurulmaktadır. Görüldüğü üzere bu ilâhî beyan Harem bölgesini diğer mekânlardan istisnâ etmektedir. "Sana haram ayı, yani o ayda savaşmayı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır"[857] meâlindeki âyete gelince, bu beyanın zâhiri hac aylarında savaşmayı yasaklamaktadır. Ancak aynı âyette savaşın helâl olduğunun delili de yer almaktadır: "Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten daha büyük bir günahtır", Allah buradaki fitne ile şirki kastetmektedir. Cenâb-ı Hak bu sonuncu âyette adam öldürme fiilini büyük günah addetmiş, devamında ise şirkin bundan daha büyük ve daha korkunç bir günah olduğunu bildirmiştir.

Bize göre aslolan şudur ki ortaya çıkan sosyal problem iki yönlü olduğu takdirde bunlardan kolay ve hafif olanı tercih edilir. Buna dayanarak Harem sınırları içinde adam öldürme fiilini yapma alternatifinin tercih edildiğini söy-

---

[856] "Sana haram ayı, yani o aydaki savaşmayı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır" (el-Bakara 2/217).

[857] el-Bakara 2/217.

ledik, aksi takdirde şirkten ibaret olan daha büyük ve daha korkunç fitnenin sürüp gitmesi söz konusudur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın. Hudeybiye yılında sizi çıkardıkları Mekke'den onları çıkarın, diye yorumlanması mümkündür. Bunun yanında Cenâb-ı Hakk'ın, müslümanlara, müşriklere baskı yapıp Mekke'den çıkmaya mecbur tutmalarını emretmiş olması da ihtimal dahilindedir, tıpkı daha önce Mekkeliler'in müslümanlara yaptığı gibi. Ayrıca buradaki çıkarma emrinin şu meâldeki hadise yönelik olması da muhtemeldir: "Şuna dikkat edin ki içinde bulunduğum bu yıldan sonra hiçbir müşrik bu mekânlarda hac
376 yapmayacaktır"[858]. § Bir de çıkarma emriyle müşriklerin Mescid-i Harâm'a girmelerine engel olmaları mânasının kastedilmesi mümkündür, "Ey müminler! Müşrikler mânevî açıdan pistir, onun için bu yıldan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar"[859], "Allah müminlerin dostu olup onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"[860] beyanlarında olduğu gibi. Allah Teâlâ bu âyetlerde şirki yasaklamayı ve karanlıklardan kurtarmayı çıkarma (اخراج) fiiliyle ifade etmiştir.

Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten beterdir, yani şirk fiili Allah nezdinde Mescid-i Harâm'da adam öldürmekten daha büyük bir suçtur.

Mescid-i Harâm'ın yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de kendileriyle savaşmayın. Şayet savaşırlarsa onları öldürün. Bu ilâhî beyanla âyetin başında yer alan, onları nerede yakalarsanız öldürün, beyanının kendilerini cezalandırma statüsünde bulunduğunu bilirtmiştik. Âyetin bu son kısmına şöyle de anlam verilmiştir: Onlar sizi Mescid-i Harâm'da öldürmedikçe siz de onları öldürmeyin.

Eğer denilirse ki: Müşrikler bizi öldürdüğü takdirde bizim onları öldürme imkânımız kalmaz, şu halde bu sözün anlamı nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Mescid-i Harâm'ın yanında sizi öldürmedikçe onları öldürmeyin, yani sizden birini öldürdükleri takdirde siz de onları öldürebilirsiniz. Yahut öldürmeyi başlatan onlar olmadıkça siz öldürmeye teşebbüs etmeyin. Veya şöyle deriz: Bir kısmınızı öldürmedikçe adam öldürme fiilini işlemeyin, ancak öldürürlerse siz de mukabelede bulunursunuz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

---

858 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 79; Buhârî, "Hac", 67; Müslim, "Hac", 435.

859 et-Tevbe 9/28

860 el-Bakara 2/257.

İşte inkârcıların müstahak olduğu ceza bundan ibarettir. Yani Allah'ın nimetlerini kabul etmeyen ve şükürle karşılamayanın cezası böyledir. Bir de Harem'de savaşa başlayanın cezası böylece öldürülmektir.

فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَح۪يمٌ ﴿١٩٢﴾

192. "Şayet savaştan vazgeçerlerse şunu bilsinler ki Allah günahları bağışlayan ve kullarını esirgeyendir."

Şayet savaştan vazgeçerlerse şunu bilsinler ki Allah günahları bağışlayan ve kullarını esirgeyendir. Bu iki şekilde yorumlanabilir. Biri şirkten vazgeçip İslâm'ı benimserlerse Allah Teâlâ kendilerini rahmetiyle bürür. Diğeri
savaşı başlatmaktan vazgeçer müslüman olurlarsa § gafûr olan Allah kendile- 377
rine merhamet edip günahlarını bağışlar.

وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدّ۪ينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ اِلَّا عَلَى الظَّالِم۪ينَ ﴿١٩٣﴾

193. "Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya ve kulluk sadece Allah'a yönelik oluncaya kadar onlarla savaşın. İnkâr ve baskıdan vazgeçmeleri halinde artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur."

Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya kadar onlarla savaşın. İslâmiyet'i benimsemeleri için kâfirlerle savaşmakla emrolunduk.

Eğer denilirse ki: Dış görünüşü itibariyle aklen güzel olmayan kâfirleri öldürme fiilinin hikmeti nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Kendileriyle müslüman olmaları için savaşırız, İslâmiyet'e karşı (diretmedikçe onları öldürmeyiz. Onların diretmesi, bizim de mukabelede bulunmamamız halinde ebediyen müslüman olmazlar; bu sebepledir ki onları öldürürüz; bu tür öldürmede şirk fitnesinin ortadan kalkma sonucu vardır.

Yeryüzünden şirk ve baskı kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Yani şirk sebebiyle ortaya çıkacak fitne kalkıncaya kadar. Bazıları şöyle demiştir: Buradaki fitne kavramı azap demektir, buna göre anlam inkârcıların müslümanlara işkence uygulamaya güç yetiremeyeceği zamana kadar kendileriyle savaşın.

Ve kulluk sadece Allah'a yönelinceye kadar. Yani yeryüzünün dini şirk değil Allah'ın dini oluncaya kadar; buradaki din hükümranlık demektir.

Zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur. Eğer denilirse ki: Hükümranlığın tamamı Allah'a ait olunca zaten ortada zâlim diye biri bulunmaz, şu halde bu beyanın anlamı nedir? Buna şöyle cevap verilir: Bilâhare zulüm yapacak olan zâlimden başkasına düşmanlık yoktur. Yahut da onlardan zulüm zihniyetine sahip kimselerden başkasına düşmanlık yoktur.

Eğer denilirse ki: Bu âyette udvân (عدوان) düşmanlık, aşırılık kavramı neden kullanılmıştır, oysaki udvân veya i'tidâ (اعتداء) ilâhî sınırları aşıp helâl olmayan şey demektir.

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü gerçekleştirilmesinden söz edilen eylem aslında udvân değilse de bu nitelikteki bir davranışın cezasıdır, bu sebeple onun ismiyle anılmıştır; tıpkı kötülüğün karşılığı -hakikatte kötülük olmadığı halde- kötülük diye isimlendirildiği gibi, şu ilâhî beyanda olduğu üzere: "Kötülüğün karşılığı kendisi gibi bir kötülüktür"[861]; ayrıca saldırının karşılığı -hakikatte öyle olmasa da- saldırı olarak nitelendirildiği gibi[862]; bahis konusu edilen âyette de durum bunun gibidir.

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى
عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ الْمُتَّقٖينَ

378 **§ *194. "Müslümanların önemseyeceği saygın ay inkârcıların da önemsemesi gereken saygın aya bedel olup saygınlıklar karşılıklıdır. Size saldıran kimseye siz de misilleme olacak kadar saldırın. Allah'tan korkun ve Allah'ın, diğer kötülüklerin yanı sıra saldırganlıktan sakınanlarla beraber olduğunu bilin."***

Müslümanların önemseyeceği saygın ay inkârcıların da önemsemesi gereken saygın aya bedel olup saygınlıklar karşılıklıdır. Denildi ki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem haram ayda Mekke'ye varmayı planlayarak sefere çıkmış, ancak müşrikler şehre girmesine engel olmuştu. Resûlullah ertesi yıl

---

861 eş-Şûra 42/40.

862 Bir sonraki âyete işaret etmektedir.

yine haram ayda Mekke'ye gelerek üç gün kalmış, önceki yıl yapamadığı umre ibadetini kaza etmiştir. Nitekim onun bu ziyaretine umretü'l-kazâ (عمرة القضاء) denilmiştir. Âyette yer alan **saygınlıklar karşılıklıdır** ifadesinin yorumu bundan ibarettir, yani ikinci ziyaret birincisine karşı gelip onun yerine geçmiştir. Yine denilmiştir ki Câhiliye dönemi insanları haram ayını saygın görüyor ve bu ayda savaşa girmiyordu. İslâmiyet ortaya çıkınca müslümanlar da aynı duyguyu benimsemiş ve bu ayda savaş yapmamıştır. Ancak bir süre sonra müşrikler sözü edilen ayda müslümanlara saldırmaya ve üstünlük sağlamaya başladılar. Bunun üzerine haram aya olan saygınlık belli çerçevede neshedilmiş ve bu süre zarfında açılan savaşa mukabelede bulunma emri verilmiştir, şu ilâhî beyanla: "Şirk inancından kaynaklanan baskı ve direniş adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. Onlar güçleri yettiği takdirde sizi dininizden döndürünceye kadar savaşa devam ederler"[863]. Bir anlamda Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Saygın aya yönelik ihlâliniz onların yaptıkları ihlâlin karşılığı durumundadır.

Size saldıran kimseye siz de misilleme olacak kadar saldırın. Bunun yorumunu daha önce yapmıştık[864].

Allah'tan korkun. Allah'a muhalefet etmekten veya azabından korkun.

Allah'ın müttakilerle beraber olduğunu bilin. Yani bütün müminlerle. Bir de şu mânanın verilmesi muhtemeldir: Harem'de karşı taraf başlamadan önce ilk defa siz savaşmaktan sakının. Şunu unutmayın ki Allah zafer ve yardım lütfetmesi açısından bu tür savaştan sakınanlarla beraberdir.

وَاَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا
اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

195. "Allah yolunda maddî karşılık beklemeksizin harcama yapın. Kendinizi tehlikeye atmayın. Bir de elinizden geldikçe iyilik yapmaya gayret gösterin. Unutmayın ki Allah güzel davranışlar sergileyenlere muhabbet eder."

Allah yolunda maddî karşılık beklemeksizin harcama yapın. Kendinizi tehlikeye atmayın. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki § Allah Teâlâ 379
cihada çıkmayı özendirmek amacıyla harcamada bulunulmasını emretmiştir.

---

[863] el-Bakara 2/217.

[864] bk. el-Bakara 2/190 tefsiri.

Aksi takdirde her insan muhtaç olduğunu bildiği konuda tabii olarak harcama yapar ve elini sıkı tutmak suretiyle kendisini yok olmaya sürüklemez.

Kendinizi tehlikeye atmayın. Denildi ki kişinin günah işleyip affedilmekten ümit kesmesi şeklindedir. Yine denildi ki **harcama yapın** yani sonraki dönemde sıkıntıya mâruz kalmak korkusuyla harcamada cimrilik göstermeyin, çünkü Allah harcadığınız servetin yerini doldurur. Bir de şöyle denildi ki **harcama yapın** yani cihada giren arkadaşlarınıza yardım edin; malî harcamada bulunmak, savaş araç ve gereçlerini sağlamak için lâzım gelen yardımı terketmek suretiyle onları tehlikeye atmayın. Âyetin bu kısmı, Allah rızâsı için harcayın, çünkü bu davranışınızda bedeninizin ve mânevî hayatınızın devamı vardır, şeklinde de yorumlanmıştır.

Elinizden geldikçe iyilik yapmaya gayret gösterin. Unutmayın ki Allah güzel davranış sergileyenlere muhabbet eder. Denildi ki yardımda ve malî harcamada bulunmak suretiyle arkadaşlarınıza iyilik edin. Yine denildi ki Allah rızâsı için harcamada bulunurken yerini doldurması hususunda O'nun hakkında hüsnüzan besleyin. Bir de savaşa çıkarken sizi başarılı kılacağı konusunda Rabb'inize hüsnüzanda bulunun. Âyetin bu kısmında yer alan ve **ahsinû** (احسنوا) kelimesi ve eslimû (اسلموا), yani müslüman olun, diye de yorumlanmıştır. Âyetin **unutmayın ki Allah güzel davranışlar sergileyenlere muhabbet eder** meâlindeki devamı bu mânaya bağlıdır, yani müminlere muhabbet eder.

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُ۫سَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا اَوْ بِه۪ٓ اَذًى مِنْ رَاْسِه۪ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ
فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ
عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196. "Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince ifa edin. Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan kimse oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin. Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse kolayına gelen bir kurban kessin. Kurbanlık temin edemeyen ise hac günleri üç, memleketine döndüğünüzde de yedi gün olmak üzere oruç tutar, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten daima sakının ve cezasının çetin olduğunu bilin."

Haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin. Bu kısmın yorumu ve kırâati konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazıları § umre 388
bu âyetin işaretiyle farz konumundadır, çünkü Allah âyette haccın tamamlanmasını emrettiği gibi umrenin ikmal edilmesini de emretmiştir, demiştir. Umrenin küçük hac olduğu da söylenmiştir. Bize göre ise umre farz değildir, **haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin** meâlindeki ilâhî beyanda farz oluşunu delili de bulunmamaktadır. Çünkü biz haccın farz oluşunu bununla değil, "Yoluna gücü yetenlerin Beytullah'ı hac maksadıyla ziyaret etmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"[865] meâlindeki âyet-i kerîme ile bilmekteyiz.

Hac ve umrenin ikmal edilmesine dair verilen emir hakkında birkaç yorum yapılmıştır. Birincisi o dönemdeki müslümanlar haccı umre ile başlatıyorlardı, bu umrenin tamamlanması emredilmiştir. Nitekim Hz. Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.) döneminde uygulamada bulunan iki mut'ayı ben yasaklıyor ve cezaya bağlıyorum: Hac mut'ası ve kadın mut'ası"[866]. İkincisi, İslâm öncesi Araplar'ı umreyi Allah için değil putlar için yapıyorlardı, bu âyetle bunun Allah için yapılması emredilmiştir. İbn Mes'ûd'dan gelen kırâat rivayetinde onun âyet-i kerîmeyi okurken umre kelimesini mübtedâ konumunda merfû okuduğu ("Umre Allah rızâsı içindir") nakledilmiştir[867]. Söz konusu tamamlama emrinin Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan (r.a.) nakledilen şu rivayet çizgisinde olması da muhtemeldir. Adı geçen iki sahâbîye haccı da umreyi de Allah rızâsı için gereğince yerine getirin

865 Âl-i İmrân 3/97.

866 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 365; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 392.

867 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 181; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 151.

mânasındaki âyet-i kerîme sorulmuş, onlar da hac veya umrenin tamamlanmasının bir şekli de ihrama ailene ait evceğizin yanından itibaren girmendir, diye cevap vermişlerdir[868].

Âlimlerimiz umrenin farz olmadığı konusunda Hz. Câbir'den (r.a.) nakledilen şu rivayetle de istidlâlde bulunmuşlardır: Bir sahâbî Resûlullah'a gelerek umre farz mıdır, diye sormuş o da, "Hayır, umre yapman senin için hayırlıdır"[869] cevabını vermiştir. Yine Resûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiş-
381 tir: "Hac farz, umre ise nafile bir ibadettir"[870]. Bazı rivayetlerde ise § "Hac cihad olup, umre nafile bir ibadettir" demiştir. İbn Mes'ûd'dan (r.a.) nakledildiğine göre şöyle demiştir: "Hac farz olup, umre nafiledir." Hz. Âişe'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Yâ Resûlallah! Bütün aile fertlerin haccın yanında umre ile dönerken ben mi hariç kalacağım, diye sızlandım, o da "Haccı yapmaya çalış, senin için yeterlidir"[871] şeklinde cevap vermiştir. Âlimlerimiz bu haberlere itimat etmiştir.

Aslında bu meselede âlimlerimiz aklî açıdan da istidlâlde bulunmuştur. Şöyle ki Allah namazı, zekâtı ve orucu kendilerine tahsis ettiği zamanlarda farz kılmıştır. İlim ehli sadaka vermek, namaz kılmak ve oruç tutmak suretiyle nafile ibadet yapmak isteyen kimsenin bunları vakte bağlı olmayarak icra edebileceğine ve onlar umrenin belli bir vaktinin bulunmadığını ittifakla benimsemiştir. İşte bu husus da umrenin nafile konumunda bulunduğunu ispat etmektedir, çünkü farz olsaydı diğerleri gibi eda edileceği özel bir vakti bulunurdu.

Eğer denilirse ki: Nafile hac, farz olanı gibi belli bir zamana tahsis edilmiştir. Nafile haccın belli zamana bağlanmasının farziyetine delil teşkil etmemesi gibi umrenin herhangi bir zaman içinde yapılabilir oluşu da onun nafile konumunda bulunduğunu göstermez.

Buna şöyle cevap verilir: Farzların tamamının belli bir vakte tahsis edildiğini görmekteyiz, nafile ibadetler ise ikiye ayrılıp, içlerinden hacda görüldüğü üzere belli bir zamana tahsis edilenler, bunun yanı sıra namaz, oruç ve zekâtta olduğu gibi edilmeyenler de vardır. Farz ibadetlerde belli bir zamana bağlı olmayanı bulamadığımıza göre zamana tahsis edilmeyen bütün ibadetlerin farz

---

[868] Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 207; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 365; Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, 16; Şevkânî, *Neylu'l-evtâr*, V, 27.

[869] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 357; Tirmizî, "Hac", 88; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 368.

[870] Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 212; Şâfiî, *el-Üm*, II, 132; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 330-331.

[871] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 197-198; Buhârî, "Hac", 31; Müslim, "Hac", 111, 113, 115.

değil nafile konumunda bulunduğuna hükmettik. Âlimler şununla da istidlâl ederek demişlerdir ki umrenin hac aylarında yapıldığını görmekteyiz, buna mukabil bir vakitte iki farz namazın eda edildiğini müşahede etmemekteyiz, sadece farz namaz vaktinde nafile kılınabilmektedir. İşte bununla da kıyas edildiği ve aynı vakitte hac ile umrenin yapıldığı göz önünde bulundurulduğu takdirde umrenin tıpkı öğle veya diğer vakitlerde kılınabilen nafile namaz gibi nafile statüsünde tutulduğu kanıtlanmış olur.

Umrenin farz olduğunu kabul eden grup kendi tezini kanıtlama bağlamında şöyle demiştir: Nafile konumunda bulunan her ibadetin farz statüsünde
bir aslının bulunduğunu görmekteyiz. § Şayet umre nafile olsaydı farz statü- 283
sünde bir aslının bulunması gerekirdi.

Buna şöyle cevap verilir: Umre tavaf ve sa'yden ibarettir, bu iki uygulama farz statüsündeki hacdan asıl teşkil eden karşılık vardır. Bir de itikâfın nafile ibadet olarak meşru kılındığını görmekteyiz, oysaki bunun farz konumunda bir aslı yoktur, umre de bunun gibidir.

Tartışılan meselede aslolan şudur ki Allah Teâlâ kullarına ilk olarak farz kıldığı her ibadetin belli zamanlarda yapılmasını farz kılmış yahut da bunların edası için vakitler belirlemiştir. Umrenin ise gerek farz oluşu gerekse edası için herhangi bir vakti yoktur. Şu halde onun Allah'ın farz kıldığı ibadetlerden olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olan yahut başından rahatsızlığı bulunan kimse oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin. Bu ilâhî beyanda dolaylı olarak yer alan gizli bir ifadenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bir bakıma **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şöyle buyurmaktadır: Eğer bazı sebeplerle hacdan engellenir ve "ihramdan çıkmak isterseniz" kolayınıza gelen bir kurban kesin. Çünkü engellenmiş olmanın kendisi (ihsâr) kurban kesmeyi gerektirmez, ancak ihramdan çıkmak istediği takdirde kurban keser. Nitekim, "İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkan kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder"[872] meâlindeki âyet de bu konumdadır. Burada **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: İçinizden hasta olan yahut yolculuğa çıkıp "oruç tutmayan" kimse tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kaza eder. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette yer alan yahut başından

872 el-Bakara 2/184.

rahatsızlığı bulunan kimse oruç tutmak suretiyle fidye versin meâlindeki beyan da buna benzemektedir. Bu beyanın mânası -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- şöyle olmalıdır: Yahut başında rahatsızlığı bulunan "ve onu gideren" kimse. Aksi takdirde kişinin başında bulunan eziyeti izâle etmediği takdirde fidye vermesi gerekmez. Nitekim, "Mecbur kalan kimse -başkasının hakkına tecavüz etmemek ve haddi aşmamak şartıyla- günahkâr olmaz"[873] meâlindeki âyette de durum aynı olup, "Bunlardan yemeye mecbur kalan kimse ..." demektir, zira mecbur kalma halinin kendisi günah gerektirmez.

398 § İlim ehli ihsârın (احصار) mahiyeti, nasıl oluştuğu, muhsar (محصَر) (engellenmiş) durumunda bulunan kişinin ihramdan çıkıp çıkamayacağı ve ne ile çıkabileceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüştür. İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Kişi hastalığı, hapse atılması, kırık çıkığının oluşması ve benzeri sebeplerle hac veya umre ibadetini yerine getirmekten alıkonulduğu takdirde kurban gönderir, kurban yerine varıp kararlaştırdığı günde kesilinceye kadar ihramlı olarak bekler, böylesine ertesi yıl hem hac hem de umre gerekir"[874]. İbn Zübeyr ile Urve b. Zübeyr'den nakledildiğine göre şöyle demişlerdir: "Her yönüyle engellenmiş olan kimse düşmanın hapse attığı veya hastalığın alıkoyduğu kişidir"[875]. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Kırık çıkığı veya topallığı ortaya çıkıp ihramdan çıkan kimsenin ertesi yıl hacca gitmesi farzdır"[876]. Bu hadiste yer alan "ihramdan çıkan kimse anlamına gelen fekad halle (فقد حلّ)" ifadesi "ihramdan çıkabilir" demek olup bunun kurbansız olması mümkün değildir, çünkü Allah Teâlâ böylesine ancak kurban kesmek suretiyle ihramdan çıkmaya izin vermiştir. Bize göre bu hadisteki anlatım tarzı Resûlullah'ın (s.a.) şu hadisindeki ifadesine benzemektedir: "Gece yüzünü, gündüz de sırtını çevirip güneş battığı zaman oruçlu iftar eder"[877]. Bunun mânası oruçluya iftar etmek helâl olmuştur, demektir. Biraz önceki hadiste de durum aynı olup ihramdan çıkması imkân dahiline girmiştir, mânasına gelmektedir.

---

873 el-Bakara 2/173.

874 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, I, 317.

875 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 232.

876 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 103-104; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 450; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 44; Tirmizî, "Hac", 96.

877 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Sıyâm", 8; Buhârî, "Savm", 43; Müslim, "Sıyâm", 52-54.

§ Kisâî[878] ve Ebû Muâz[879] gibi bazı dilciler ihsârın hastalıktan, hasrın da 334
düşmandan oluşabileceğini söylemişlerdir[880].

Şâfiîler'ce İbn Abbas ve İbn Ömer'den (r.a.) engellenmenin sadece düşmandan gelen etki yoluyla teşekkül ettiği rivayet edilmiştir, diye karşı fikir ileri sürülürse şöyle cevap verilir: Şayet sâbit olmuşsa bu görüşte Kur'ân'ın sözü edilen iki sahâbînin sözüyle neshedilmesi bahis konusudur. Aslında Şâfiî Kur'ân'ın sünnetle neshedileceğini kabul etmez, nasıl olur da ashâb-ı kirâmdan birilerinin görüşü ile bunu câiz görür? Üstelik o, İbn Abbas ile İbn Ömer'in görüşlerini terketmiş bulunmaktadır, çünkü İbn Abbas'tan yaptığı bir rivayete göre hac ve umrede engellenme durumu artık kalkmıştır[881].

Şâfiî'ye (r.a.) şöyle denmelidir: Düşmandan korkmama konumunda bulunan kadını, kocası tarafından mani olunabileceği için engellenmiş kabul ettiğine göre, -ileri sürdüğün iddianın gereği olarak Kur'ân'daki nas sadece düşmanın etkilemesine münhasır olsa da- hastayı da neden kadın statüsünde tutmuyorsun? Şâfiî şöyle cevap verebilir: Çünkü kadını yetkisi bulunan kocası engellemiştir, bu açıdan kadın yetkili bulunmayan düşmanın engellediği kimseden daha kötü durumdadır. Kendisine şöyle cevap verilir: Hastayı da yetkisi
bulunan Cenâb-ı Hak bu hale koymuştur, § şu halde hastayı yetkisi bulunma- 305
yan düşmanın engellemesinden daha kötü halde olduğunu kabul et, yahut da kadın ile hasta arasında bir ayırım yap. Şâfiî şöyle diyebilir: Aralarında fark vardır, şöyle ki düşmandan korkan kimse kendisinin öldürüleceğinden endişe eder, ancak Allah Teâlâ savaşta hayatını tehlikede gören kimseye bulunduğu

---

878 Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kûfî el-Kisâî kurrâ-i seb'adan (yedi kurrâ) biri olup nahiv, lügat ve kırâat ilimlerinde imam kabul edilmiştir. Sîbeveyhi ve Ebû Muhammed el-Yezîdî ile münazaraları olmuştur. Kendisinden Ferrâ, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve başkaları rivayette bulunmuştur. 189 (804) yılında Rey'de vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III, 295).

879 Ebû Müslim Muâz b. Müslim el-Herrâ en-Nahvî el-Kûfî olmalıdır. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin âzatlı kölelerinden olup kendisinden Kisâî kırâat ve rivayette bulunmuştur. Kur'ân kırâati konusunda birçok anekdotu nakledilmiştir. Nahiv alanında çok sayıda eser telif etmişse de sonraki yüzyıllara intikal etmemiştir. Şiîliğe mütemayil olup şair Kümeyt b. Zeyd'in dostuydu. 190 (805) yılında vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, V, 218-221).

880 İhsâr ile hasr arasındaki fark için bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 203-204.

881 İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Düşmanın etkisinden başka engelleme yoktur." Râvilerden birinin, "Artık bugün engellenme kalmamıştır" şeklinde de bir ilâvesi vardır (bk. Şâfiî, *el-Müsned*, I, 367; Beyhakī, *es-Sünenu'l-kübrâ*, V, 219).

yerden ayrılıp başka bir gruba iltihak etmesine müsaade etmiştir[882], bu sebeple böylesi korku halinden güven durumuna geçebilir. Şöyle cevap verilir: Cenâb-ı Hak düşmandan endişe edene izin verdiği gibi hasta olana da savaşa katılmama izni vermiştir[883]. Bu sonuncusuna tanınan hak öbüründen daha çoktur. Şâfiî şöyle diyebilir: Hasta yapılacak anlaşmalarla iyileşmez ama düşmandan korkan kimse güvenli hale gelebilir. Şöyle cevap verilir: Ortaya çıkan mâzeretler sebebiyle verilen ruhsatlar mâzeretleri ortadan kaldırmak için değil, güçlüğü asgariye indirmek içindir.

Şâfiî'ye şöyle de denebilir: Kocası tarafından alıkonan kadını, hayatından endişe etmediği halde engellenmiş konumunda tuttun, oysaki hayatî tehlike bulunmadığından onun mâzereti yok durumundadır. Şâfiî şöyle cevap verebilir: Siz yolunu şaşıran hacı adayını, haccını yapmaya gidemediği için engellenmiş kabul etmediniz; peki, böylesi ile hasta arasında ne fark var? Buna şu cevap verilir: Yolunu şaşıran hacı adayını engellenmiş (muhsar) kabul ettiğimiz takdirde, adına kesilmek üzere Harem'e kurban göndermedikçe kendisinin ihramdan çıkması câiz değildir. Böylesi Harem'e gidip kurbanını kesecek birini bulduğu takdirde yolunu şaşırmış sayılmaz, çünkü yol gösterecek bir kılavuz bulmuştur, bu sebeple de sözü edilen iki kişi farklı konumlarda bulunmaktadır.

Şimdi, ihsâr konusunda hastalık mâzereti düşmandan korkma ve benzeri hususlardan daha önemli bir durum arzeder, zira kişi düşman veya yırtıcı hayvanlarla mücadele edip engelli durumunu ortadan kaldırabilirse de hastalığın yok edilmesinin çaresi bulunmamaktadır. Buna göre hastalığın mâzeret kabul edilmesi öncelik kazanmaktadır. Bazıları da şöyle demiştir: Hasta hac ibadeti açısından engellenmiş kabul edilirse de umre açısından edilemez, çünkü hac,
386 mevsimi sona erdiği için elden çıkmış olabilir, umre ise böyle değildir. § Bize göre kişi hem hac hem de umre açısından engellenmeye mâruz kalabilir, çünkü azîz ve celîl olan Allah ihsârı, eğer bazı sebeplerle engellenecek olursanız kolayınıza gelen bir kurban gönderin meâlindeki beyanında yer alan umrenin hemen ardından zikretmiştir. İbn Ömer'in (r.a.) rivayet ettiği habere göre Resûlullah (s.a.) umre niyetiyle Medine'den çıkmış, fakat Kureyş kâfirlerinin

---

[882] Müellif İmam Mâtürîdî (r.a.) şu âyet-i kerîmeye işaret etmektedir: "Tekrar savaşmak amacıyla bir tarafa çekilme veya diğer savaş timine ulaşıp mevzi tutma durumu hariç, savaş gününde düşmana arka çeviren kimse Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner" (el-Enfâl 8/16).

[883] "Zayıflara, hastalara ve savaş için hazırlık yapacak malî imkâna sahip bulunmayanlara (savaşa iştirak etmeme konusunda) günah yoktur" (et-Tevbe 9/91; bk. el-Feth 48/17).

Kâbe'ye ulaşmasına engel olması üzerine kurbanını kesmiş ve Hudeybiye'de başını tıraş etmiştir[884].

Kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin. Bu beyanda gönderilen kurbanın kesilmesine kadar engellenmiş kimsenin hali üzere bulunup ihramdan çıkmamasının ispatı vardır. İlim ehli fidye kurbanının nerede kesileceği hususunda farklı kanaatler benimsemiştir. Bize göre sözü edilen kurban sadece Harem'de kesilebilir. İbn Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: Kurbanını gönderir ve belli bir gün belirler, kurbanı kesildiğinde ihramdan çıkar[885]. İbn Abbas'tan da benzer bir görüş nakledilmiştir. İbn Zübeyr ve Urve b. Zübeyr'den de (r.a.) nakledildiğine göre engellenmiş kimse kurbanını gönderir, kesildiğinde tıraş olabilir[886]. Kur'ân'ın zâhiri de sözü edilen kişilerden rivayet edilenleri desteklemektedir, şöyle ki Allah Teâlâ kurban yerine varıp kesilinceye kadar başınızı tıraş etmeyin buyurmak suretiyle kurban için ulaşacağı bir yer belirlemiş ve ayrıca, "Kâbe'ye varacak bir kurban"[887] buyurmak suretiyle yerini de beyan etmiştir. Buna göre Kâbe, avlanmanın cezası ve engellenmenin fidyesi olarak kurban kesme yeri konumunda bulunmuştur.

{İmam radıyallahu anh şöyle dedi:} Âyette yer alan "mahil" (مَحِل) kelimesi varılan yer için kullanılan bir isimdir. Şayet fidye kurbanı için her yer kesim mekânı teşkil etseydi âyette mahillin söz konusu edilmesinin bir anlamı kalmazdı. Bu konuda âlimlerimize muhalefet edenler ﷺ Resûlullah'ın Hudeybiye 398
gününde kurban kesmesiyle istidlâlde bulunmuş ve onun kurbanını Harem'de kestiğine dair bize bir haber ulaşmamıştır, demişlerdir. Şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber'in Hudeybiye günündeki kurbanını Harem'de kestiği rivayet edilmiştir, bu rivayet Mervân b. Hakem yoluyla gelmiştir[888]. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah Hudeybiye'de konaklamış, müşrikler Mekke'ye gelmesine engel olmuş, diğer taraftan Süheyl b. Amr gelip barış teklif etmiştir. Hz. Peygamber kendileriyle barış anlaşmasını akdetmiş ve kendilerine teslim ettiği kurbanlıkların istediği mekânda kesilmesini istemiştir[889]. Burada müşriklerin, Resûlullah'a kurbanını istediği yerde kesmesine müsaade etmelerine rağmen Harem'in yakınında, belki de içinde bulunmasıyla birlikte onu Ha-

884 Buhârî, "Muhsar", 2; Nesâî, "Menâsik", 60; Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 37.
885 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 222.
886 Buhârî, "Muhsar", 4; Nesâî, "Menâsik", 100.
887 el-Mâide 5/95.
888 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, IV, 45; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, I, 427.
889 Buhârî, "Muhsar", 2; Müslim, "Hac", 154-155.

rem dışında kestiği düşünülemez. Mervân ile Misver b. Mahreme'nin de şöyle dedikleri nakledilmiştir: Resûlullah Hudeybiye'de, Harem dışında konaklamış fakat Harem'de namaz kılmıştır[890]. Bu haber Hz. Peygamber'in kurbanını Harem içinde ve namaz kıldığı yerde kesebileceğini göstermektedir. Bu durumda gücü yettiği halde kurbanını Harem'de kesmeyi terkettiğini söylemek ihtimal dahilinde bulunmamaktadır. Bir de Hudeybiye Hil ile Harem'in birleştiği bir yerdir, buna göre onun kurbanını Hil'de değil Harem'de kesmiş olması gerekir, belirttiğimiz üzere Harem imkânı bulunuyorken Hil'de kesmesi muhtemel değildir.

Eğer denilirse ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Hudeybiye yılında kurban kesmeden ihramından çıkmıştır, çünkü kestiğinden söz edilen kurbanı engellenmiş durumu için değil umresi için göndermişti, buna göre kurbanını ilk niyetine göre kesmiş ve ihsâr durumundan kurban kesmeden çıkmıştır.

368 § Buna şöyle cevap veririz: Bize göre durum böyle değildir. Resûl-i Ekrem'in Allah'ın kurban emrine rağmen kesmeden ihramdan çıkmış olması düşünülemez.

Eğer derse ki: Hudeybiye barışını haber veren hadiste iki kurban kestiğinden söz edilmemektedir, o tek kurban kesmiştir, bunun yorumu sizce nasıl olacaktır?

Buna şu cevap verilir: Bize göre bunun yorumu **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** şöyledir ki Hz. Peygamber'in gönderdiği kurban ya mut'a veya kıran kurbanı idi. Kâbe'ye varmaktan alıkonduğuna göre kıran kurbanı yükümlülüğü düşmüştür, buna göre gönderdiği hayvanı ihsâr kurbanına niyet etmiştir.

Eğer denilirse ki: Resûlullah'ın kurbanı belirlediği yönden başka tarafa çevirdiğini nasıl söyleyebilirsin ki senin anlayışına göre kurbanını satan kimse günah işlemiş olur?

Buna şu cevap verilir: Resûl-i Ekrem kurbanını Allah rızâsı ve O'na yaklaşma yolunda kesilme konumundan başka tarafa çevirmemiş, sadece niyetini önceden tasarlanan ibadetten daha faziletli ve daha gerekli olana çevirmişti, o, bu fiilinde Allah'ın rızâsına uygun yolda bulunmuştur. Kurbanlığını satan kimseye gelince, Allah rızâsına niyet ettikten sonra onu bu yoldan çevirmiş ve kurban etmeyi terketmiştir, bu sebeple de günaha girmiştir. Hz. Peygamber'in

---

890 Buhârî, "Şurût", 15.

kurbanını ihsâr durumu için gönderdiğinin bir delili de yerine ulaşıp kesilmedikçe tıraş olmaması ve "Ey insanlar, kurbanınızı kesin ve ihramdan çıkın!"[891] buyurmasıdır.

Bir de şu husus vardır ki hac ve umre yolunda engellenmiş kimseye ihramdan çıktıktan sonra neyi kaza etmesi gerekir? Âlimlerimizin telakkisine göre sözü edilen kişi hac için ihrama girmişse buna mukabil haccı kaza etmesi ve zamanında yerine getirmediği için de umre yapması gerekir.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse. İlim ehli bu beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürmüştür.** İbn Abbas'tan (r.a.) engellenmiş kişi hakkında gelen rivayete göre şöyle demiştir: Korkudan veya hastalıktan kurtulup iyileştiğiniz takdirde umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse, yani hac aylarında umre yapar. İbn Abbas bu sözüyle şunu demek ister: Böylesine tavaf yapmadan ihramdan çıktığı için umre yapması gerekir, şayet bunu erteleyip mevsiminde hacla birlikte kaza ederse ikisini bir arada yaptığı için kurban kesmesi gerekir.
§ İbn Abbas'tan umre için niyetlenip muhsar (engellenmiş) durumuna düşen 389
biri için şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kurbanını gönderir, yerine vardığında ihramdan çıkar; hemen o dönemde iyileşip umre yaparsa kurban kesmesi gerekmez, ertesi yıl yapacağı hacdan sonra umre yaparsa yine kurban gerekmez, şayet ertesi yıl hacla birlikte umre yaparsa kurban gerekir.

Hülâsa hac yolunda bulunan kimse engellendiği takdirde kurban gönderir, kurban yerine ulaşıp kesilince ihramdan çıkar. Şayet o dönemde iyileşip umreyi yerine getirirse ertesi yıl haccını yapar, kurban kesmesi gerekmez. Aynı dönemde Kâbe'yi ziyaret edip hac görevini yerine getirmek suretiyle umre ve haccı tek yolculukta yapmadığı takdirde ikinci bir kurban kesmesi gerekir: İki sefer bir kurban veya iki kurban bir sefer. Bazıları da tek hac yapmasıyla yetinir demişlerdir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah yerine getirilmeyen görevlerin karşılığının yapılmasını emretmiştir[892], bu durumda sizden tek görevi kabul eder mi? Yani eda edilemeyen hacca bir hac, yine eda edilemeyen umreye bir umre. Hz. Ömer'in Resûlullah'tan (s.a.) naklettiğine göre şöyle buyurmuştur: "Bu durumda kişi ihramdan çıkar, kendisine ertesi yıl hac

---

[891] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 174; Buhârî, "Şurût", 15; Müslim, "Cihâd", 97; Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 45.

[892] Burada şu âyet-i kerîmeye işaret edilmektedir: "Saygın ay saygın aya bedeldir ve saygınlıklar karşılıklıdır" (el-Bakara 2/194).

yapması lâzım gelir"[893]. Bu hadis, muhsar durumunda bulunan kimseye ertesi yılın hac gerektiğini söyleyip umreden bahsetmeyen İbn Abbas'ın görüşünü desteklemektedir. Şu kadar var ki hadiste zikredilmese bile böylesine umrenin gerekli olması da muhtemeldir, nitekim hadiste zikredilmediği halde kurban
390 kesmek onun için gerekli olmuştu. § Buna bağlı olarak hadiste bahis konusu edilmese de engellenmiş kimseye umrenin gerekli olması ihtimal dahilindedir. Alimlerin, muhsar durumda bulunan kimseye, haccının tavaf etmeksizin geçersiz hale gelmesi sebebiyle umre gerektirdiğini ve yapamadığının yerine hac ibadeti yapması lâzım geldiğini söylemesine gelince, hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse meâlindeki ilâhî beyanın yorumu -İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve İbn Zübeyr'in de dediği gibi- "ihramdan çıkması sebebiyle kendisine lâzım gelen umre" şeklinde ise âlimlerin sözü edilen görüşü için yeterli bir delil teşkil eder. Âyetin yorumu başka şekilde ise, şunu görmekteyiz ki hacdan alıkonan kimseye önce Beytullah'ı tavaf etmesi, sonra da haccı kaza etmesi gerekmektedir. Buna dayanarak âlimler muhsar durumunda bulunan kimseye, haccından alıkonana lâzım gelen tavaf yerine bir umre yapmasını gerekli gördükleri gibi Harem sınırları içine girdiği için haccın da kendisine farz kılındığını belirtmişlerdir.

Eğer denilirse ki: Haccını kaçırana vâcip olan umrenin muhsardan düşmesi gerekir, çünkü haccını kaçıran kimse kurbanla değil tavaf etmek suretiyle ihramdan çıkar. Muhsar ise kurban keserek serbestliğe kavuşur, buna göre muhsarın kestiği kurbanın haccını kaçıran kimsenin tavafının yerini tutması gerekir.

Buna şöye cevap verilir: Engellenmiş kimse bu mâzeretinden dolayı kurban kesmediği takdirde Beytullah'a varıp tavaf imkânı buluncaya kadar birkaç yıl bile sürse ihramından çıkmaması gerekir. Böylesi daha sonra kendisine borç olan haccı kaza eder. Muhsarın bir an önce ihramından çıkıp kendisine lâzım gelen tavafı tehir etmesi için kurban kesmesi icap etmiştir. Evet, böylesinin ihramdan çıkması imkân dahiline girmiş, fakat tavaf borcunu ortadan kaldırmamıştır. Kurban tavaf borcunu kaldırmadığı ve buna bedel olacak bir alternatif getirmediği için böylesinin yeni bir ihramla gelmesi gereklilik kazanmıştır, onun bu yeni gelişi umre olur.

---

893 Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre şöyle diyordu: "Resûlullah'ın sünneti size yetmiyor mu? Biriniz hacdan alıkonulduğu takdirde Kâbe ile Safâ ve Merve'yi tavaf eder, sonra da ihramdan çıkar, ertesi yıl hac ibadetini yerine getirip kurban keser, bulamazsa oruç tutar" (Buhârî, "Muhsar", 4). Şârih Semerkandî'nin ise ibaresi şöyle: "Hz. Ömer Resûlullah'tan naklettiğine göre muhsar hakkında, 'Öylesine ertesi yıl hac vâcip olmuştur' buyurmuş ve umreden söz etmemiştir" (*Şerhu't-Te'vîlât*, vr. 61a).

Eğer denilirse ki: Muhsarın keseceği ve sayesinde ihramdan çıkabileceği kurbanın üzerine vâcip olan tavaf yerini tutmayıp bir an önce ihramlı durumundan kurtulması için vâcip olduğunun delili nedir?

Buna şöye cevap verilir: Şu sebeple ki ilim ehli hac ibadetini kaçıran kimsenin kendisi için gerekli hale gelen tavafı kurban kesmek suretiyle bertaraf etmesinin mümkün olmadığı konusunda ittifak etmişlerdir. Bu durum onun kestiği kurbanın tavaf yerine geçmesi için değil bir an önce ihramdan çıkması için olduğunu kanıtlamaktadır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ **Kolayına gelen bir kurban kessin.** Hz. Ali ve İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet 391
edildiğine göre kurbanın koyun olması gerekir. Bizim âlimlerimiz de mut'a, ihsâr ve fidye için koyunu yeterli görmektedir. Bu konudaki delilleri ise ashâb-ı kirâmın kanaatleri ve bir de Resûlullah'ın (s.a.) Kâ'b b. Ucre'ye hitaben, "Kurban koyundur"[894] buyurmasıdır. Âlimler de koyunun bayramda kurban olmasının yeterli olduğu noktasında ittifak etmişlerdir.

Başındaki eziyetten ötürü tıraş olan ihramlı kimseye gelince Allah Teâlâ oruç, sadaka veya kurban olmak üzere fidye versin beyanıyla böylesinin başını tıraş etmesine fidye karşılığında müsaade etmiştir. Kâ'b b. Ucre'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.) bana, "Kâ'b! Başındaki (bit, pire gibi) böcekler sana eziyet veriyor mu?" diye sordu ben de, "Evet yâ Resûlallah!" deyince şöyle buyurdu: "Başını tıraş et ve bir koyun kes yahut da altı fakiri doyur." Kâ'b, "Bu âyet benim hakkımda nâzil olmuştur" diyordu[895].

İlim ehli bahis konusu edilen kurbanın kesileceği yer hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Fidye kurbanının Mekke'de kesilmesi gerekir. Bunun dışındaki sadaka veya orucu dilediği yerde öder. Onlara göre fidye kurbanı mut'a kurbanına benzer; mut'a kurbanının gerekliliği kişinin hac ile umreyi bir seferde cemetmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında böylesinin, hac ile mut'anın her biri için müstakil sefere çıkma hakkı vardır, bunu yapmayıp da ruhsat yolunu tuttuğu için kendisine kurban gerekmiştir. Fidye kurbanı da bunun gibi olup § başını tıraş etme konusunda ruhsat 392
alternatifini tercih ettiği için gerekli hale gelmiştir.

Bu açıdan her iki çeşit kurban da eşit olup Mekke'de kesilmeleri gerekir. Benzer şekilde ihsâr kurbanı da başını tıraş edip ihramdan çıkması için ruhsat

---

894 bk. Buhârî, "Muhsar", 8, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 24; Müslim, "Hac", 80-86; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 42; ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, II, 232.

895 Bu hadisin kaynağı biraz önce gösterilmiştir.

yolunu tutması sebebiyle vâcip olmuştur. Bunun da Mekke dışında kesilmesi câiz değildir. Fidye kurbanı nerede olursa olsun mükellefin başını tıraş etmesi için verilen ruhsat dolayısıyla vâcip olmuştur.

Âyette zikredilen sadaka, Kâ'b b. Ucre'nin haberinde yer aldığı üzere 3 sa' (صاع) (2,75 litre) hacmindeki yiyeceğin altı fakire dağıtılmasından ibarettir.

Fidye orucuna gelince temettu' haccı yapan kimse kurban bulamadığı takdirde hac sırasında üç, ailesine döndüğü zaman da yedi gün oruç tutar. Âlimler böylesinin yedi gün orucu Mekke'de de onun dışında da tutabileceği noktasında ittifak etmiştir. Fidye orucu da bunun gibidir. Üç gün oruç bize göre umre ihramından çıktıktan, muhaliflerimize göre ise hac ihramından çıktıktan sonra Mekke'de veya başka bir yerde tutulabilir. Fidye orucu da temettu' orucuna kıyas edilmek suretiyle istediği yerde tutabileceği kabul edilmiştir.

Fidye sadakası Şâfiî'ye (r.a.) göre sadece Mekke'de ödenebilir, Mekke halkı kurbandan istifade ettikleri gibi bundan da faydalanmalıdır. Kendisine sorulur: Ne dersin, kurbanı Mekke dışında kesip Harem ehline dağıtsa üstesinden gelmiş sayılır mı? Şayet yok derse şöyle karşılık verilir: Bu durumda ileriye sürdüğün temel sebep ortadan kalkmış demektir, çünkü Harem ehline dağıtmayı geçerli saymadın. Sonuç olarak kurbanın Harem'de kesilmesinin gerekli oldu-
338 ğu ortaya çıkmıştır, zaten Allah Teâlâ § kurban yerine varıp kesilinceye kadar buyurmuştur. Sadakaya gelince nerede dağıtılırsa dağıtılsın yerini bulur.

Mâzereti (başında eziyeti) olmayan muhsarın (engellenmiş kimse) kurban kesmeden önce tıraş olması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ebû Hanîfe (r.a.) kurban kesmesinin gerektiğini belirtmiştir. İmamın dayandığı delil yüceler yücesi Allah Teâlâ'nın engellenmiş kimseyi, (muhsar) kurbanı yerine varıp kesilmeden önce tıraş olmaktan menetmesidir. Böylesi başındaki eziyetten ötürü tıraş olursa ikinci bir kurban keser, çünkü tıraş olmakla ilgili hüküm içeren ve biraz önce zikredilen ilâhî beyan muhsar hakkındadır. Başında eziyeti olup da izin verilen zamandan önce tıraş olan kimseye fidye gerektiğine göre benzer şekilde izin verildiği zamandan önce tıraş olan herkese de gerekir, hatta başından mâzereti bulunmayıp tıraş olan kimse fidye ödemeye diğerlerinden daha çok müstahaktır. Ebû Hanîfe belirttiği kanaatinde daha da titizlik göstererek, "Böylesinin hatasını kurbandan başka hiçbir şey karşılayamaz" der. Yine o başından eziyeti olan kimseyi kurban kesme, sadaka verme veya fakirleri doyurma fidyeleri arasında -Allah Teâlâ'nın emri uyarınca- serbest bırakır, belirtilmelidir ki Kur'ân'dan oluşan delil onun bu görüşüne tanıklık etmektedir. İlim ehlinden bir grup, muhsar olmayıp da kurban kesmeden tıraş olan kimse

hakkında Ebû Hanîfe'ye muhalefet etmiş, muhsar konusunda ise onun görüşünü benimsemiştir. Sözü edilen âlimler kurban kesmeden önce tıraş olan biri hakkında yöneltilen soruya cevap olarak Hz. Peygamber'in "sakıncası yoktur"[896] buyurması ile istidlâlde bulunmuşlardır. Ne var ki Resûlullah'ın "sakıncası yok" şeklindeki beyanı kefârete değil günaha yöneliktir, yani yapacak olsa sakınca doğurmaz, demektir. Zira kefâret kişinin yanlışlıkla ve bilmeden işlediği hatalar yüzünden gerekli hale gelir, sadece bu durumda. Şu halde bahis konusu hadis kefâretin olmayacağı konusunda istidlâlde bulunmak isteyen kimse için delil teşkil etmez.

§ Ebû Hanîfe'nin bu meselede dayandığı prensip şudur ki zaruret halle- 394
ri hükmün hafifletilmesi ve kolaylaştırılması için sebep teşkil eder, zaruret ve mâzeret halleri dışında hükmü böyle bir işleme tâbi tutmak mümkün değildir. Hanefiyye âlimlerinin bütün temel ilkeler alanındaki kanaatleri aynı mahiyettedir: Zaruret ve mâzeret halinde verilecek hüküm bunların bulunmadığı normal haldeki hükümden ayrıdır. Âlimlerimizin bu esasa dayanan meseleleri kabarık bir sayı teşkil eder.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette ihramlı iken yağ (koku) sürünen kimsenin de fidye vermesinin gereğine ait delil vardır. Çünkü Allah Teâlâ içinizden hasta olan ... buyurmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz üzere bu beyanda dolaylı ve gizli olarak "bu halde iken ihramdan çıkan kimse" gibi bir ifade bulunmaktadır. Hastanın bu durumda iken yağlanmaya olan ihtiyacı malûmdur, dolayısıyla bu husus bir bakıma âyette zikredilmiş gibidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Engellerden kurtulup güvenli hale geldiğinizde, içinizden hac zamanına kadar umrenin mânevî konumundan faydalanmak isteyen kimse kolayına gelen bir kurban kessin. Bu konudaki meseleleri ve âlimlerin görüşlerini daha önce zikrettik.

Kurbanlık temin edemeyen ise hac günlerinde üç gün oruç tutar. Müfessirler bu ilâhî beyanın yorumunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Bazıları oruç tutma zamanının ihrama girişten başlayıp arefe gününde bitebileceğim belirtmiştir. İbn Ömer'den (r.a.) nakledildiğine göre şöyle demiştir: İhrama girmeden oruç tutmaya başlamamalıdır. İbn Abbas ise hilâlin görünmesi ile arefe günü arası tutar demiştir. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: Hac günleri üç gün oruç tutar: Telbiyeden bir gün önce, telbiye günü ve arefe

---

[896] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 76; Buhârî, "Hac", 125, 130, 131; Müslim, "Hac", 327, 334.

günü[897]. Bu günleri kaçırdığı takdirde teşrik gününden sonra üç gün oruç tutar.

Tartışılmakta olan meselede mükellefin tutacağı üç gün orucu sonu arefeye gelecek şekilde ertelemesinin sebebi kurban bulma ümididir. Bunun benze-
323 ri, § kendisini teyemmümden müstağni kılacak suyu bulma ümidiyle kişinin namazını vaktin sonuna doğru ertelemekle emredilmesidir. İşte bunun gibi engellenmiş kimse de kurban bulma ümidiyle tutacağı orucu son günü arefeye gelecek şekilde erteler.

Bahis konusu edilen üç gün orucu ihramdan çıkıp umreyi bitirdikten sonra tutması konusunda yine farklı kanaatler izhar edilmiştir. Bunu câiz görmeyen fakih Cenâb-ı Hakk'ın hac sırasında üç gün meâlindeki beyanına dayanmış, bunu ihramlı olma şeklinde yorumlamıştır. Durumun bu âlimin dediği şekilde olması mümkündür, ayrıca "hac aylarında" mânasına gelmesi de muhtemeldir. Görmez misin ki Allah Teâlâ, "Hac bilinen aylarda yapılır"[898] buyurmuştur. Bunun mânası -**nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya**- hac bu aylarda yapılır, onun edası için bilinen aylar vardır, şeklindedir. İlgili âyetin aktardığımız bu mânalara gelebileceğini görünce şunu da tesbit ettik ki temettu' yapan kimsenin hac için terviye akşamı ihrama girmesi sünnettir. Nitekim Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah (s.a.) ile birlikte zilhiccenin dördüncü gecesinde hac niyetiyle telbiyede bulunarak Mekke'ye geldik. Hz. Peygamber Beytullah'ı tavaf etti, Safâ ile Merve'de sa'y yaptı ve ihramdan çıkmadı, çünkü kurban göndermişti. Kurban göndermeyenlerin tavaf, sa'y ve tıraştan sonra ihramdan çıkmalarını emretti. Nihayet terviye günü gelince hac için telbiyede bulunmalarını emretti[899]. Peki, temettu' yapan kimseye terviye gününün akşamı hac için ihrama girmesini emrettiğimize göre ondan sonra kendisine kalan tek gün için üç gün orucu nasıl tutsun? Bu anlattıklarımızın sonunda kişinin umreyi bitirip ihramdan çıktıktan sonra üç gün orucunu tutabileceğini kanıtlamış oldu. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Memleketinize döndüğünüzde de yedi gün. Farklı görüşler ileri sürülüp, Mina'dan döndüğünde denildiği gibi dönüş vakti geldiği zaman, diye de yorumlanmıştır. Bir de ailenizin yanına döndüğünüzde, anlamı verilmiştir.

---

897 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, IV, 94-97; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 293-294; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 225.

898 el-Bakara 2/197.

899 Buhârî, "Hac", 24; Müslim, "Hac", 134-138.

Hepsi tam on gündür. Denildi ki oruçlar ayrı zamanlarda tutulmuşsa da hac konusunda bir arada tutulmuş gibidir. Şöyle de denildi: Kurban yerini tutan ve onun edasını tam olarak karşılayan on gündür. Yine denildi ki tutulan bu oruçlar mükâfatı karşılama statüsünde tam on gündür, yani sevap ve mükâfatı kurbanın mükâfatı gibidir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ Bu söylenenler ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar için- 396
dir. Allah Teâlâ âyetin biraz önceki kısmında temettu' yapan ve muhsar olan kimse için vazettiği hükmü ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlara özgü kılmıştır. İbn Abbas'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Mekke halkı için mut'ada kurban gerekli değildir[900]. Bir de Mekke halkı taşradan gelenler gibi olsaydı kendileri için özel bir beyanın sevkedilmesinin anlamı kalmazdı. Hac aylarında umre yapan kimse ailesinin yanına gidip o yılda hac görevini yaparsa kurban kesmez. Mekke halkından olan biri umresinden sonra kendi evinde kalır, böylesi aynı yıl hac ibadetini ifa ederse mut'a kurbanının kendisine gerekli olmamasına diğerlerinden daha lâyıktır. Ancak mut'a haccı yapacak olursa ihramdan çıkabilmesi için kurban kesmesi gerekir, çünkü öylesine temettu' haccı yasaklanmıştır.

Mescid-i Harâm civarında oturanların kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âlimlerimiz (r.a.) şöyle demiştir: Mîkat sınırlarının içinde veya Mekke'ye daha yakın yerlerde olanlar oraya ihramsız girebilirler, bunların hepsi Mescid-i Harâm civarında oturanlar konumundadır. İbn Ömer'den nakledildiğine göre kendisi Mekke'den çıkıp Medine'ye yönelmişken yol üzerinde bulunan Kudeyd'de, fitne çıkarma konumundaki ordulardan ikisinin Medine'de bulunduğu haberini almış ve geri dönüp ihrama girmeksizin Mekke'ye girmiştir[901]. Bize göre ise kişi bütün mîkat sınırlarını geçtikten sonra geri döndüğü takdirde ihrama girmek mecburiyetindedir. Bazıları da Mescid-i Harâm civarında oturanlar sadece Harem halkıdır demişlerdir. Âlimlerimizin delili biraz önce zikrettiğimiz husustur. Böylelerinin ihsâr statüsünde bulunmadığının delili ise, ihsâr alıkonmak ve Mekke'ye girmelerine engel olmaktır. Kişiler zaten Mekke'de ise her zaman biriminde Beytullah'ı tavaf etme imkânına sahiptirler. Bundan ötürüdür ki ihsâr durumları bahis konusu edilemez.

---

900 Taberi, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 110-111; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 234-235.

901 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 238; Dârimî, "Menâsik", 88; Buhârî, "Cezâü's-sayd", 18.

اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ
وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَتَزَوَّدُوا فَاِنَّ
خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَٓا اُو۬لِي الْاَلْبَابِ

391 **§ *197. "Hac bilinen aylarda ifa edilir. Hac ibadetini bu aylarda yerine getirecek kimse, bu esnada kadına yaklaşmanın, dinî buyrukların dışına çıkmanın ve kavga etmenin yasak olduğunu bilmelidir. İyilik namına yaptığınız her şeyi Allah bilmektedir. Yakın ve uzak yolculuk*** (hac ve ölüm) ***için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri, emirlerime karşı gelmekten sakının!"***

Hac bilinen aylarda ifa edilir. İbn Ömer'den nakledildiğine göre şöyle demiştir: **Hac bilinen aylarda ifa edilir**: Şevval, zilkade, zilhicceden on gün[902]. İbn Abbas'tan da benzer bir rivayet gelmiştir[903]. Hasan-ı Basrî, Şa'bî, Mücâhid, Cübeyr ve İbrâhim b. Yezîd'den de benzer rivayetler nakledilmiştir[904]. Abdullah b. Mes'ûd ise şevval, zilkade ve zilhicce demiştir[905]. Abdullah b. Mes'ûd'un diğerlerinin söylediğinin aynını kastettiği kanaatindeyiz, çünkü Mina günlerinden sonra hac ibadetlerinden geride kalan bir şey bulunmamaktadır. Şu halde hacılar Mina'dan ayrıldıktan sonra hac günlerinden ortada ne kalabilir? Aslında bu dönemden sonra hacıların yapacağı bir şey yoktur.

Hac aylarından önce hac niyetiyle ihrama giren kimsenin durumu nedir, ihrama girişi yerini bulmakta mıdır? İbn Abbas'tan gelen rivayete göre şöyle demiştir: Haccın sünnetlerinden biri de bu ibadete ait ihrama girişi hac ayları içinde yapmasıdır[906]. Câbir'in de şöyle dediği nakledilmiştir: Mükellef hac aylarından önce hac ihramına girmemelidir[907].

---

902 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 115-117; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 299; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 236.

903 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.

904 Ebû İmrân (Ebû Ammâr) İbrâhim b. Yezîd el-Esved fıkıh imamlarından biri ve tâbiî. 96 (714) tarihince vefat etmiştir (bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, I, 25-26).

905 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 114; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 552; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 269.

906 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.

907 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 235.

§ Âlimlerimiz hac aylarından önce bu ibadet için ihrama girmeyi mekruh sayarlar. Onlar bu görüşü belirtirken seleften nakledilen bundan yasaklama anlayışına uymuşlardır. Şu kadar var ki âlimlerimiz ihrama girdiği takdirde câiz olduğunu kabul ederler. Onların bu konuyla ilgili istidlâli şöyledir: Haccın ihram giymek için sınırları çizilen belli mekânları ve muayyen zamanı vardır. Bununla birlikte söz konusu mekânlara gelmeden hac ihramına giren kimsenin bu fiilinin sahih olduğu noktasında fakihler ittifak etmiştir. Buna bağlı olarak vaktinden önce ihrama girenin bu davranışı da sahihtir. 398

Bazıları hac bilinen aylarda ifa edilir meâlindeki ilâhî beyanda geçen "bilinen aylar"ın bütün ayları kapsadığını söylemiştir, şu âyet-i kerîmede olduğu gibi: "Allah'ın katında ayların sayısı on ikidir"[908], bunlar da bilinmekte olan bütün aylardır, bir de, "Sana ayın merhalelerini yansıtan hilâlleri sorarlar, de ki onlar insanların çeşitli işleri ve özellikle hac mevsiminin tesbiti için belirlenmiş vakit ölçüleridir" beyan-ı ilâhîsi gibi[909]. Şayet âyetin anlamı bu ise bu beyanda hac ihramına girmenin bütün aylarda olabileceğinin delili vardır.

Diğer bazı âlimler ise hac bilinen aylarda ifa edilir beyanını, hac kendi mevsimi için belirlenmiş aylarda ifa edilir, şeklinde anlamışlardır. Bu aylar da bir grup selef âliminden naklettiğimiz gibi şevval, zilkade ve zilhicceden on gündür. Şu kadar var ki bu görüş iki yoruma açıktır. Birincisi, hac fiili için bilinen aylar vardır, bunun delili **hac ibadetini bu aylarda yerine getirecek kimse** meâlindeki beyandır. Cenâb-ı Hak burada bahis konusu fiile, onu gerektiren sebepten sonra hac demiştir. Bununla da ihramdan sonra olan fiillerin hac konumunda bulunduğu anlaşılmıştır.

İkincisi, hacca mahsus malûm aylar mevcut olup bu ayların belirlediği zaman birimine hacdan başka bir ibadet girmez. Şu kadar var ki umre ruhsat konumunda olmak üzere bu zaman birimine dâhil edilmiştir. Bunun delili Hz. Peygamber'in iki elinin parmaklarını birbirine geçirmek suretiyle, "Umre şöylece hac zamanının içine girmiştir" buyurmasıdır[910]. Bunun mânası şöyle olmalıdır: Hacca mahsus aylar vardır, yani yerine getirilebilmesi için belli aylar vardır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

§ **Hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren kimse.** 398
Haccın hangi başlangıç fiiliyle farz olduğu konusunda farklı görüşler belirtilmiştir. Bazıları hacca niyet ettiğinde telbiyede bulunsun bulunmasın ihrama

908 et-Tevbe 9/36.

909 el-Bakara 2/189.

910 Buhârî, "Hac", 34; Müslim, "Hac", 158-159; Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 262.

girmiş sayılır, demiştir. Diğerleri de şöyle bir görüş ileri sürmüştür: Hacı adayı bu ibadetle ilgili olarak emrolunduğu her şeyi yapmaya, nehyedildiği her şeyden de uzaklaşmaya niyet ettiğinde ihrama girmiş sayılır. Bize göre ise hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren kimse, yani hac aylarında telbiyede bulunan kişi demektir. Bunun delili İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demeleridir: Hac ibadetini bu aylarda yerine getirmeye kesin karar veren, yani telbiyede bulunan kimsedir[911]. Sadece bir niyetle ise ihrama girmiş olmaz. Bir de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen şu husustur ki kendisi üzüntülü gördüğü Hz. Âişe'ye, "Ne oldu sana?" diye sormuş o da, "Umremi bitirdim, hacca sıra gelince, o beni aybaşı mâzeretine sevketti" şeklinde cevap vermiş, bunun üzerine Resûl-i Ekrem şöyle buyurmuştur: "Bu, Allah Teâlâ'nın Âdem'in kızları için mukadder kıldığı bir durumdur. Sen hac görevlerini yerine getir ve müslümanların hac sırasında söyledikleri şeyleri sen de söyle"[912]. Resûlullah'ın Hz. Âişe'ye, "Sen hac görevlerini yerine getir ve müslümanların hac sırasında söyledikleri şeyleri sen de söyle" meâlindeki talimatı telbiyenin farz olduğunu göstermiştir, zira müslümanlar telbiye yapıyordu, Hz. Peygamber Âişe'ye bu noktada da onlara uymasını emretmişti. Âişe radıyallahu anhâdan nakledildiğine göre şöyle demiştir: "İhrama sadece telbiyede bulunan kimse girebilir"[913]. Nakledtiğimiz bu nebevî hadisler telbiyenin haccın farzlarından biri olduğunu kanıtlamakta ve tartışılmakta olan mesele, dini kendilerinden alıp öğrendiğimiz, dolayısıyla farklı davranışlarda bulunmaya ve yollarından ayrılmaya imkân bulunmayan sözü edilen din imamları ve benzerlerinin beyanları ile sâbit olmuştur.

Alimlerimiz (Allah kendilerine rahmet eylesin) şöyle demiştir: Adam gerdanlığını taktığı hac kurbanlığı ile yola çıkmış ve ihrama niyet etmişse ihrama girmiş sayılır, onun bu fiili telbiye yerine geçer. Bu hükmün delili şudur
100 ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem § hac yaparken ashabına umreden çıkmalarını emretmiş, onlar ise sen çıkmadın diye karşılık verince şöyle buyurmuştur: "Ben hac kurbanlığımın gerdanlığını taktım, bu sebeple kesim gününe kadar ihramımdan çıkamam." Hz. Peygamber sözünü şöyle sürdürmüştür: "Geçmişte yaptığım şeyi bir daha yapacak olsam hac kurbanlığını getirmezdim"[914]. Resûl-i Ekrem bu sözlerinde kendisini ihramını bırakma-

---

911 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 306; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 236.

912 Buhârî, "Umre", 5-7, "Hayız" 1, 7; Müslim, "Hac", 111-112.

913 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Hac", 52; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II,86.

914 Buhârî, "Hac", 33; Müslim, "Hac", 130.

sından alıkoyan şeyin hac kurbanlığına gerdanlığını takması olduğunu ve tavaftan sonra oluşan bu hususun ihram yerine geçtiğini haber vermiştir. Hz. Ali, Abdullah (b. Mes'ûd) ve Câbir'den (r.a.) şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hac kurbanlığının gerdanlığını taktığı takdirde ihrama girmiş sayılır"[915]. İbn Abbas da aynı şeyi belirtmiştir: Kişi hac veya umreye niyet edip kurbanlığına gerdanlık takınca ihrama girmiş olur. Hz. Âişe'nin, "İhrama sadece telbiyede bulunan girmiş olur" meâlindeki sözü, bize göre, kurbanlığına gerdanlık takan fakat onu yanına almayan kimse hakkında olup böylesi ihrama girmiş sayılmaz. Görmez misin ki Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resûlullah kurbanlığını gönderir fakat kendisi gitmezdi ve bu durumda ona hiçbir şey yasak olmazdı.

Bu esnada kadına yaklaşmak yoktur. Denildi ki âyette geçen refes (رفث) kelimesi erkeklerin kadınlara olan bütün ihtiyaçlarıdır. İbn Abbas ise refes cinsel ilişki demektir, demiştir[916]. İbn Ömer de aynı şeyi belirtmiştir[917]. İlim ehli ihramda olan kimsenin eşini öpmesi ve cinsel duygularla ona dokunmasının câiz olmadığı noktasında ittifak etmiş, bu tür fiilleri işleyene kurban kesmenin gerektiğini belirtmiştir. İbn Ömer şöyle demiştir: İhramlı kimse eşiyle ilişkide bulunduğu takdirde kurban keser[918]. Hz. Ali de ihrama girmiş kimsenin karısını öptüğü takdirde kurban kesmek mecburiyetindedir, demiştir[919]. Hz. Âişe'ye
ihramlı olan kimsenin, eşinden kendisine nelerin helâl olduğu sorulmuş, § o 401
da konuşmaktan başka her şey kendisine haramdır[920], şeklinde cevap vermiştir.

Dinî buyrukların dışına çıkmak yok. Denildi ki âyette yer alan "füsûk" (فسوق) dil uzatarak incitme veya dinî buyrukların dışına çıkış niteliği taşıyan her türlü davranıştır. "Fısk"ın temel mânası ilâhî emrin dışına çıkmaktır, nitekim Allah, "İblîs Rabb'inin emrinden çıktı" (فسق)[921] buyurmuştur.

Hacda kavga etmek yok. Denildi ki cidal (جدال) tartışmak demektir. Bunun izahı şöyledir ki Câhiliye dönemi Araplar'ı haram ayları bazan sonraya bırakıp bazan öne alıyorlardı. Nitekim, "Harâm ayları ertelemek inkârda ileri

915 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, I, 218-219.
916 Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-mikbâs*, s. 31.
917 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 307; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 124.
918 Cessâs, *a.g.e.*, I, 308.
919 a.y.
920 bk. *a.g.e.*, I, 305-309.
921 el-Kehf 18/50.

gitmekten başka bir şey değildir"[922] buyurulmuştur. Resûlullah (s.a.) bu çarpık durumu açıklığa kavuşturma meyanında şöyle buyurmuştur: "Şunu bilin ki ayları ile birlikte yıl dönmüş ve Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yarattığı gündeki aslî şekline gelmiştir."[923] Buna bağlı olarak hac mevsimi de aslî yerine gelmiştir. Artık ondan ne öne gelebilir ne de arkada kalır. Bu konuda herhangi bir şüpheye düşmemelisiniz. Açıklamaya çalıştığımız âyetin bu kısmı için İbn Abbas, "Arkadaşınla kızdıracak kadar tartışmaya girme" mânasını vermiştir[924].

Âyetin yorumunda **-nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** takip edilmesi gereken gerçeğe en yakın yol şudur ki yüce Allah, ihramda iken, ilâhî beyanda zikredilen emir dışına çıkmak, günah işlemek, tartışmak ve düşmanca davranışta bulunmaktan dilini ve ut (avret) yerini korumayı ayrıca fiilî ve sözlü cinsel davranıştan kaçınmayı emretmiştir. Bu yorumu destekleyen hususlardan biri şudur: Fazl b. Abbas'tan rivayet edildiğine göre kendisi deve üzerinde seyreden Hz. Peygamber'in arkasında bulunuyor ve gençlik duygularıyla kadınların tarafına dönüp bakıyor, Resûlullah ise elini arkaya uzatarak Fazl'ın yüzünü çe-
102 viriyordu. § O bu münasebetle şöyle buyurmuştur: "Bugün kulağına, gözüne ve diline hâkim olanın bağışlanacağı gündür"[925], yahut buna benzer bir söz. Yine onun şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Hac ibadetini yerine getirip de ihramda iken cinsel ilişkide bulunmayan ve günah niteliğindeki fiilleri işlemeyen kimse anasından yeni doğmuşçasına günahları bağışlanmış olarak memleketine döner"[926].

Yaptığınız her iyiliği Allah bilmekte ve mükâfatını vermektedir. Bu ilâhî beyanda her türlü iyiliği yapmaya teşvik vardır.

Yakın ve uzak yolculuk (hac ve ölüm) için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Denildi ki hac ve umre esnasında yüzünüzü dilencilik yapma zilletinden koruyabilecek kadar azık edinin, insanlara yük olacak biçimde gerekli azığı hazırlamadan hac yolculuğuna çıkmayın. Buradaki ilâhî emrin âhiret için hazırlık yapma mânasına gelmesi de muhtemeldir. Nitekim âyetin devamında, şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır, buyurulması bunu desteklemektedir. Cenâb-ı Hak şunu buyurmaktadır: Allah'a karşı gereğince saygılı olmak dünyevî azıktan çok daha hayırlı bir hazırlıktır.

---

922 et-Tevbe 9/37.

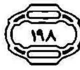
923 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 72; Buhârî, "Bed'u'l-halk", 2; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, II, 353.

924 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, II, 234; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 14; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 212.

925 Buhârî, "Hac", 1; Müslim, "Hac", 147.

926 Buhârî, "Muhsar", 9-10; Müslim, "Hac", 438; Taberî, *a.g.e.*, IV, 150-153.

Ey akıl sahipleri, emirlerime karşı gelmekten sakının! Bu beyanın günahlarda, yasaklarda ve her türlü din dışı fiillerde benden sakının, mânasına gelmesi muhtemeldir. İfadede takdim ve tehir yapıp Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söylemek de mümkündür: Ey akıl sahipleri, hac için gerekli hazırlığı yapın ve insanların huzurunda dilencilik yapma konusunda benden korkun.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَاِذَا اَفَضْتُمْ مِنْ
عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ
وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ

198. "Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp sel gibi (Müzdelife'ye) ***akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın ve O'nu size gösterip öğrettiği gibi zikredin. Unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz."***

Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah yoktur. Denildi ki buradaki fazlen (فضلا) kelimesi ticaret demektir. Bu
ilâhî beyanla ilgili ön açıklama şöyledir ki Câhiliye Arapları hac mevsiminde
zilhiccenin on günü içinde ticaret yapmaktan çekiniyordu. İslâm dönemin-
de de müslümanlar aynı sıkıntıyı hissetmiş ve dünyevî hiçbir işe bulaşmadan
sadece hac ibadetini yerine getirmeyi arzu etmişti. Azîz ve celîl olan Allah
ise hacının bu görevi ifası sırasında ticaret yapmak suretiyle Allah'ın lütfunu
istemesine izin vermiştir. İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre $ ada- 403
mın biri kendisine şöyle bir soru yöneltmiştir: Biz hac işlerinde çalıştırılan bir
zümreyiz, haccımızın kabul edilmediğini söylüyorlar. İbn Ömer, "Siz ihrama
girip Arafat'ta vakfe yapmıyor musunuz?" diye sorunca, adam, "Yapıyoruz"
diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Ömer, "Siz de hacısınız" dedi. İbn Ömer
rivayetine şöyle devam etmiştir: Sahâbilerden biri Resûl-i Ekrem'e gelip senin
sorduğun soruyu sormuş ve bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil olmuştur:
**Hac mevsiminde ticaret yoluyla Rabb'inizden rızık istemenizde bir günah
yoktur**[927]. İbn Abbas'tan da benzer bir rivayet gelmiştir[928]. Âlimlerimiz (Allah
kendilerine rahmet eylesin) işçinin ve tacirin haccını tam olarak kabul eder-

---

927 Ebû Dâvûd, "Menâsik", 6; bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 194; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 125.

928 bk. Taberî, *a.g.e.*, IV, 165; Begavî, *a.g.e.*, I, 125; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 274; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 239.

ler[929]. Kur'ân'ın zâhiri de bunu desteklemektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu tür soruları soran insanların kanaatine göre ibadet alanında işçi çalıştırmanın câiz olmadığı açık bir husustu, bununla birlikte yine de soru yöneltmişlerdi. Bu meselede hareket noktası şu olmalıdır ki hac başkasına iş görmeye engel bir ibadet olmayıp bu açıdan oruca benzemiştir, oruçluya işçilik ücreti ödemek câiz olduğu gibi hac ibadetini yerine getirmekte olana da ödemek câizdir. Namaza gelince, eda edildiği sırada başka fiillerin yapılmasına engel teşkil eder, bu sebeple namazla diğer iki ibadet arasında farklılık oluşmuştur.

Arafat'tan ayrılıp sel gibi (Müzdelife'ye) **akın ettiğinizde.** Şöyle denilmiştir: Câhiliye dönemindeki Araplar Arafat'tan güneşin batışından önce, Müzdelife'den ise doğuşundan sonra ayrılıyorlardı. Müslümanlar ise Arafat'tan ayrılmayı güneşin batışından sonra, Müzdelife'den ayrılmayı da güneşin doğuşundan önce yapmak suretiyle her iki hususta da onlara benzememekle emrolunmuştur. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Nakledilen bir hadiste, "Her iki ayrılışta da Câhiliye insanlarına muhalefet edin" anlamında bir ifade kullanılmıştır[930]. Âyette yer alan ifâza (الإفاضة) kavramı sözlükte, koşarak yürümek de-
·104· mektir. § İfâzanın yukarıdan aşağıya inme mânasına geldiği de söylenmiştir.

Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı anın, yani Müzdelife'de. Allah'ı anın beyanının akşam ve yatsı namazına olduğu gibi her ikisinde dua etmeye de ihtimali bulunmaktadır. İbn Abbas (r.a.) Meş'ar-i Harâm'ın Cebîl ve çevresinden ibaret olduğunu söylemiştir[931]. Burası vakfe yapılan dağ olup Kuzah diye isimlendirildiği gibi akşamla yatsı namazının yatsı vaktinde kılınmasını sağlayan bir mekân olduğu için Cem' diye de isimlendirilir. Bir kanaate göre Cem' diye isimlendirilmesi Âdem ile Havvâ'nın orada buluşması sebebiyledir[932]. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Arafat'a bu ismin verilmesinin sebebi, Cebrâil aleyhisselâmın Hz. İbrâhim'e hac ibadetine ilişkin esasları öğrettiğinde İbrâhim'in kendisine "bildim bildim" (عرفت عرفت) demesidir[933]. İşin mahiyetini Allah bilir.

O'nu size gösterip öğrettiği gibi zikredin. Unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz. Bu beyan birkaç şekilde yorumlanabilir. "Lütfettiği nimetler karşılığında kendisine şükredilmesini emretmesi" anla-

---

929 Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 309-310.

930 bk. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 201; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 231.

931 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, III, 176.

932 bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "cm'" md.

933 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, IV, 174; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 559.

mında zikredilmesini buyurması muhtemeldir. Bundan başka hac ibadetlerini size gösterip öğrettiği gibi yerine getirmek suretiyle O'nu zikredin mânası da ihtimal dahilindedir. Bir de kendisinin bir ve tek olduğunu tasdik ve ikrar etmeyi emretmiştir, denebilir. Buna göre bu kısmın mânası şöyle olur: Sizi hak olan dinine eriştirdiği şekilde O'nun bir olduğunu kabul edin. Nitekim unutmayın ki siz daha önce yolunu şaşıran kimselerdendiniz meâlindeki beyanı bu sonuncu yoruma dayandırılmıştır, yani unutmayın ki siz daha önce hak yoldan, hac ibadetlerinden ve ilâhî nimetlerin kıymetini bilip şükrünü eda etmekten gafil olan kimselerdendiniz. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

{İmam radıyallahu anh şöyle dedi:} Hidâyet iki şekildedir. Hedâ: Bir olduğunu tasdik ve ikrar etmeleri için yol gösterdi; hedâ: Kendisine itaatte bulunulmasına muvaffak kıldı.

ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

§ ***199. "Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin ve Allah'tan af*** 405
dileyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."

Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin. Şöyle denilmiştir: Mekke halkı Arafat'ta vakfe yapmıyor ve şöyle diyordu: Biz Allah'ın Harem'inin ehliyiz, taşradan gelenler gibi Arafat'ta vakfede bulunup zamanı gelince oradan ayrılanlar gibi yapmayız. İşte bunun üzerine Allah bu âyet-i kerîmeyi indirerek Mekke halkına Arafat'ta vakfe yapmalarını ve zamanı gelince diğer insanların ayrıldığı yerden kendilerinin de ayrılmalarını emretmiştir. Hz. Âişe'nin (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Kureyş mensuplarıyla onların dinini benimseyenler Arafat'ta değil Müzdelife'de vakfe yapıyorlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ **sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin** meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi göndermiştir[934]. Bu âyette Arafat'ta vakfe yapmanın farz oluşunun delili yer almaktadır, konuyla ilgili olarak hadisler de nakledilmiştir. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, "Hac Arafat'ta vakfedir"[935] buyurduğu gibi, "Geceleyin Arafat'a ulaşan ve Müzdelife'deki Cem' mevkiinde bizimle namaz kılan kimsenin haccı tamamlanmıştır"[936] da demiştir.

---

[934] Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 35; Müslim, "Hac", 151-153. bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, III, 184.

[935] Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 304; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 282; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 240.

[936] Cessâs, *a.g.e.*, I, 311; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 276; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 241.

Sonra herkesin dönüp gittiği yerden siz de gidin meâlindeki ilâhî beyan başka bir mânaya da alınabilir. Şöyle ki Mekke halkı taşradan gelenlerin Harem sınırları dışında ihrama girdiklerini, kendilerinin ise Harem dahilinde girmekle emrolunduklarını görünce bu özelliklerine kıyasla ihram dışındaki ibadetleri Harem'de ifa edeceklerini zannetmişlerdir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

{İmam Ebû Mansûr rahimehullah şöyle dedi:} Cenâb-ı Hak ifâzayı (الافاضة) Müzdelife'den söz ettikten sonra "sümme" (ثم) edatı ile başlatmıştır, halbuki Arafat'tan dönüş Müzdelife'den öncedir. Bu suretle "sümme" edatının her zaman atıf değil başlangıç için de kullanılabileceği ortaya çıkmıştır.

فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَاۤءَكُمْ اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَاۤ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَاۤ اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾

200. "Hac ibadetlerinizi bitirince önceleri atalarınızı andığınız gibi hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öylesi vardır ki, 'Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver!' derler. Onun âhiretten alacağı bir payı yoktur."

201. "Bir kısmı da, 'Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru' diye dua eder."

Hac ibadetlerinizi bitirince önceleri atalarınızı andığınız gibi hatta on-
406 **dan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın.** § Bu konuda iki yorum yapılmıştır. Denildi ki Câhiliye dönemi Arapları hac ibadetlerini eda ettikten sonra bir yerde toplanır, atalarını ve onlara ait meziyetleri anıp övünürlerdi. İslâmiyet'i benimsediklerinde ise Allah Teâlâ İslâm döneminde Câhiliyet'te atalarını andıkları gibi hatta bundan daha kuvvetli bir şekilde Rab'lerini anmayı emretmiştir, çünkü bu, atalarının hâtırasını canlandırmaktan daha güzel bir davranıştır. Bir de şöyle denildi: Araplar'ın atalarını anmaları onların kendilerine yönelik iyilik ve lütufları sebebiyle ise bu kez Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: Atalarınızın hâtırasını canlandırdığınız noktada onların yerine beni anıp hatırlayın, zira sizin de atalarınızın da sahip olduğu nimetleri veren benim, şu

halde anma ve teşekkür eyleminizi atalarınıza değil bana yönelik olarak gerçekleşirin.

İnsanlardan öylesi vardır ki, "Rabbimiz, bize nasibimizi dünyada ver!" derler. Onun âhiretten alacağı bir payı yoktur. Bir kısmı da, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru" diye dua eder. Bu ilâhî beyanın ilk kısmı âhirete ve öldükten sonra dirilmeye iman etmeyip âhiretin değil dünyanın iyilik ve güzelliklerini talep eden ve istedikleri dünya nimetlerine nail kılınan kimseler hakkındadır. Sözü edilen âyet Cenâb-ı Hakk'ın şu beyanı konumundadır: "Dünya debdebesini isteyene ondan bazı şeyler veririz, fakat öylesinin âhirette hiçbir nasibi yoktur." Böylelerine talep ettikleri pay verilmiştir. "Âhiret hayatının mutluluğunu isteyen kimsenin payını artırırız"[937], yani böylesine hem dünya hem âhiret güzelliği verilir. Burada zikredilen ilk grubun meyli dünyaya yönelik olduğundan ondan başka bir şey talep etmeye ihtiyaç görmemişlerdir. Âhirete ve öldükten sonra dirilmeye iman edenler ise hem dünya hem âhiret güzelliğini istemişlerdir, şu ilâhî beyanda görüldüğü üzere: Bir kısmı da, "Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru" diye dua eder. İmanlı zümrenin dünya güzelliklerini talep etmesinin sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın dünyayı âhiret için hazırlanma mekânı statüsünde kılmasıdır. § Şunu hemen belirtmek gerekir ki dünyayı müminler için ebedî 265
kalacakları bir yer yapmamış, aksine müminleri şu beyanından da anlaşılacağı üzere âhiret için yaratmıştır: "Yakın ve uzak yolculuk (hac ve ölüm) için azık edinin. Şunu bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"[938].

Dünyadaki güzellik ile âhiretteki güzelliğin neden ibaret olduğu hususunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Denilmiştir ki dünyanın güzelliği ilim ve ibadet, âhiretin güzelliği de cennet ve mağfirettir. Yine denildi ki dünyanın güzelliği zafer ve bol rızık, âhiretin güzelliği de rahmet ve Allah'ın rızâsıdır. Bu yorumların ikisi de aynı noktada birleşmektedir. Resûlullah'ın (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah'ın öyle kulları vardır ki afiyet içinde yaşarlar, huzur içinde ölür ve rahatlıkla cennete girerler." Yâ Resûlallah, bunu ne ile temin ederler, diye sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Rabbena âtinâ ... (ربنا آتنا)

937 "Âhiret hayatının mutluluğunu isteyen kimsenin payını artırırız. Dünya hayatının debdebesini isteyene de ondan bazı şeyler veririz, fakat öylesinin âhirette hiçbir nasibi yoktur" (eş-Şûrâ 42/20).

938 el-Bakara 2/197.

âyetini çok okumaları suretiyle (Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru)"[939].

أُولٰٓئِكَ لَهُمْ نَصٖيبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَرٖيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾

202. "İşte onlar yaptıkları iyi amellere mukabil nasiplerini alacak olanlardır. Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir."

Şüphesiz Allah hesabı pek çabuk görendir. Bu hususta farklı yorumlar yapılmıştır. Bir kanaate göre ifadede takdim ve tehir mevcut olup bir anlamda Cenâb-ı Hak "hesap görmesi süratlidir" buyurmaktadır. Denildi ki Allah'ın hesap görmesinin süratli oluşu şu sebepledir ki hesap görmede yavaş hareket etmek düşünme ve hatırlama zorunluluğu, ayrıca parmakla onar onar yapılan hesabın akılda tutulmasına olan ihtiyaç yahut da başka meşgale yüzündendir. Allah Teâlâ ise bütün bunlardan yani sözü edilen ihtiyaçlarla nitelendirilmekten veya başka bir şeyle meşgul olmaktan münezzehtir. Bir de denildi ki hesabı serî' demek vakti gelmişçesine yakın demektir, "Kıyâmetin kopması yaklaşmıştır"[940], "Gerçekleşmesi muhakkak olan kıyâmet yaklaşmıştır"[941], "Allah'ın emri geldi"[942] yani yaklaştı meâlindeki beyanlarda olduğu gibi. Bir de şöyle denilmiştir: "Hesabı çabuktur" ifadesi azabının şiddetli oluşundan kina-
108 yedir, yani cezası ve azabı şiddetlidir. § Bu sonuncu yorum Hz. Peygamber'in, "İnceden inceye hesaba çekilen kimse azaba mâruz kalmış demektir" meâlindeki hadisine benzemektedir[943].

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖٓي اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖي يَوْمَيْنِ فَلَٓا اِثْمَ
عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَٓا اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا
اَنَّكُمْ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

203. "Bir de sayılı günlerde Allah'ı anın. Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez. Ama

---

939 bk. Buhârî, "*Tefsîru'l-Kur'ân*", 27; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 217.
940 el-Kamer 54/1.
941 el-Enbiyâ 21/97.
942 en-Nahl 16/1.
943 Buhârî, "İlim", 35, "Rikâk", 49; Müslim, "Cennet", 79-80.

bunlar kötülüklerden sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun."

Bir de sayılı günlerde Allah'ı anın. Bu beyanın iki şekilde yorumlanabileceği ifade edilmiştir. Denildi ki Allah Teâlâ sayılı günler ile kurban kesme günlerini kastetmiştir, buna göre mâna Allah'ı kurban kesmek suretiyle bu günlerinizde anın şeklinde olur. Bunlar Ebû Hanîfe'ye göre (Allah rahmet eylesin) kurban kesme günüyle onu takip eden iki gündür. Bir de denildi ki Allah sayılı günler ile şeytan taşlama günlerini kastetmiştir, bunun da delili **acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmez** meâlindeki ilâhî beyandır. Bunlar da kurban gününü izleyen ve teşrîk günleri diye isimlendirilen üç gündür. Hz. Ali'nin de (r.a.) şöyle dediği nakledilmiştir: Sayılı günler kurbanla onu izleyen iki gün olup tercih ettiğin birinde kurban kesebilirsin, ancak en faziletlisi birinci gündür. Hz. Ömer'den de benzer bir kanaat rivayet edilmiştir[944]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez. Denildi ki kurban bayramından sonra iki günle yetinip güneşin batışından önce Mina'dan ayrılan kimse günaha girmediği gibi ayrılmayıp güneşin batışından sonra üçüncü güne kalan ve şeytan taşlamasını yaptıktan sonra ayrılan kimse de günaha girmez.

§ Bir de şöyle denildi: Teşrik günlerinin ilk ikisinde acele edip Mekke'ye 109
dönen kimse günaha girmediği gibi teşriklerin üçüncü gününe kalan kimse de girmez.

Acele edip iki gün içinde Mekke'ye dönen kimse günaha girmediği gibi geri kalan da girmez meâlindeki beyanın her ikisini kapsayıp hem acele etmeye hem de geri kalmaya izin verildiği ve bunlar için bir vebalin doğmadığı mânasına gelmez. Çünkü acele etmeye izin verilmesi bahis konusu olunca gecikmeye izin kalmaz, benzer şekilde gecikmeye izin verildiğinde acele etmeye izin yoktur. -**Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** buradaki yorum İbn Abbas'ın dediği gibi olmalıdır: İki günle yetinenin günahları bağışlandığı gibi gecikip üçüncü güne kalan kimsenin o gün içinde yapması muhtemel bulunan günahları da bağışlanır[945]. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Bir de Allah Teâlâ'nın kişiyi serbest bırakması da ihtimal dahilindedir, şunu veya bunu gerçekleştirdiği tak-

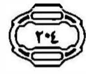
---

944 Taberî, *Cami'u'l-beyan*, III, 234; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 109; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, I, 245; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 215.

945 Taberî, *Câmi'u'l-beyan*, IV, 217.

dirde günaha girmez. İbn Mes'ûd'dan nakledildiğine göre günaha girmez beyanının mânasını, bağışlanmış olarak oradan ayrılır, şeklinde belirlemiştir[946].

Ama bunlar kötülüklerden sakınanlar içindir. Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun. Birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki ihramda iken avlanmadan kaçman kimse içindir, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın Allah'tan korkun emri buna yönelik olup, ihramda iken av hayvanını öldürmeyi helâl telakki etmeyin, demektir. İbn Abbas (r.a.) Allah'a âsi olmaya sebep teşkil eden her davranıştan sakınan için mânâsını vermiştir. Bir de ihramlı olmanın yasakladığı cinsel ilişki, günah, tartışma ve benzeri hususların hepsinden sakınan kimse içindir, denilmiştir. Nitekim Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna çıkarılacağınızın bilincinde olun meâlindeki beyan bu esas üzerine oturmaktadır. Azîz ve celîl olan Allah hac görevini yerine getirecek kimseleri her zaman diliminde bütün kötülüklerden korunmaları için uyarmıştır. Buradaki hitap dış görünüş itibariyle müminlere yöneliktir, bunun yanında kâfirleri içermesi de ihtimal dahilinde olup, Cenâb-ı Hak kendilerini Allah'a şirk koşmaktan ve ibadetlerinde başkalarını da amaçlamaktan kaçınmalarını emretmekte, bu bağlamda âhiret gününü ve orada kötü davranışların cezalandırılacağını hatırlatmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ
عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ

410 *§ 204. "İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair görüşleri senin hoşuna gider. Üstelik kalbindeki samimiyete Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, kısır tartışmanın en inatçı ve çetin tarafıdır."*

İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatına dair görüşleri senin hoşuna gider. Üstelik kalbindeki samimiyete Allah'ı şahit tutar. Denildi ki inkârcı zümreden biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme gelip kendisini sevdiğini söylüyor, ona iman edeceğine, getirdiği din için kendisine biatta bulunacağına söz veriyor, bütün bunlar için yemin ediyordu. Resûl-i Ekrem de onun bu hareketinden hoşlanıyor, meclislerde yanına yaklaştırıyordu; oysaki adamın kalbinde başka duygular barınıyordu. Bunun üzerine azîz ve celîl olan Allah **insanlardan öylesi vardır ki görüşleri senin hoşuna gider** meâliyle başlayan âyetini inzal etmiştir. Yine denildi ki bu âyet-i kerîme münafıklar hakkında

---

946 Taberî, *a.g.e.*, IV, 217.

gelmiştir, çünkü onlar din konusunda Hz. Peygamber'le uyum içinde oldukları gösterişinde bulunuyor, onun dinine ve gidişine ayak uydurdukları izlenimini veriyorken iç hayatlarında aykırılık ve düşmanlıklarını gizliyor, fakat dış görünüşlerinde samimi olduklarına yemin ediyorlardı. Bu sebeple Allah Teâlâ **insanlardan öylesi vardır ki görüşleri senin hoşuna gider** meâliyle başlayan âyet-i kerîmeyi indirmiştir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Halbuki o, kısır tartışmanın en inatçı ve çetin tarafıdır. Burada tamlama halinde yer alan beyan kısır tartışmanın en çetin tarafı veya bâtıla tutunarak en zor tartışmacı şeklinde yorumlandığı gibi, buna düşmanlık yaparken hiçbir zaman doğru yolu izlemeyip haksızlığa en çok meyleden kimse diye de anlam verilmiştir.

وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ
وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾

205. "Öylesi hâkimiyeti eline geçirince yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez."

Öylesi hâkimiyeti eline geçirince yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez. Farklı şekillerde yorumlanmıştır. Denildi ki **ekini yok eder**, kadınları öldürür demektir, çünkü onlar, "Kadınlarınız sizin için neslin üreme kaynağıdır"[947] meâlindeki âyet-i kerîmede görüldüğü üzere insan neslinin üreme mahallidir. Kadınların yok edilmesi neslin tükenmesini sonuçlandırır. Yine denildi ki Cenâb-ı Hak hars (حرث) kelimesi ile ziraattaki ekinin kendisini kastetmiştir, nesil ise hayvanlar demektir. Buna göre bozguncu kimse ekini yakar ve bütün hayvanları
kısırlaştırır. Bir de şöyle denilmiştir: § O dönemin inkârcıları bozgunculuk 311
yapmakta ve günah işlemekteydi, bu sebeple de Allah yağmur göndermemekte, dolayısıyla gerek insanlar gerekse diğer canlılar sıkıntı ve helâke mâruz kalmaktaydı. Şunu da belirtmek gerekir ki ekini yok etmeye çalışır meâlindeki beyan insanoğlunu öldürme mânasına da gelebilir; insanların öldürülmesinde ise üreme ve türemeye vasıta olan her şeyin ortadan kalkması bahis konusudur, çünkü tohumu eken ve üreyen onlardır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Oysaki Allah bozgunculuğu sevmez, mânası açıktır.

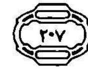
---

[947] el-Bakara 2/223.

وَاِذَا ق۪يلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ

206. "Böylesine, 'Allah'tan kork!' denildiğinde günaha bulanmış bir gurura kapılır. Onun hakkından cehennem gelir. O ne kötü bir mekândır!"

Böylesine, "Allah'tan kork!" denildiğinde günaha bulanmış bir gurura kapılır. Öyle birine yeryüzünde fesat çıkarmaya gayret gösterme eyleminden ötürü, "Allah'tan kork!" denildiğinde gurura kapılır ve taassubu kendisini günaha sevkeder. Bu tipler için Allah Teâlâ Resûl'üne haber verme meyanında **onun hakkından cehennem gelir** buyurmaktadır. **-Nihaî gerçeği bilen Allah'tır ya-** Cenâb-ı Hak şunu demeyi murad etmektedir: Resûlüm! Böylesinden yüz çevir, kendisini yaptığı işle baş başa bırak, iyi bilmelisin ki onun varacağı yer cehennemin tâ kendisidir. Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: İnsanlar içinde sevilmemeye en çok müstahak olan kişi kendisine, "Allah'tan kork!" denildiğinde, "Sen kendinle ilgilen!" diye cevap veren kimsedir[948].

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْر۪ي نَفْسَهُ ابْتِغَٓاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُ۫فٌ بِالْعِبَادِ

207. "İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızâsına nail olma uğrunda kendini feda eder. Allah kullarına karşı daima şefkatlidir."

İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah rızâsına nail olma uğrunda kendini feda eder. Âyette yer alan "kendini feda eder" ifadesi Allah'a ibadet ve itaat uğrunda gayret göstermek suretiyle kendini adar (satar) mânasına gelebilir; böylesinin kendini satması bundan ibarettir. Yine "kendini feda eder" ifadesi Allah yolunda cihad etmek için öz varlığını feda eder şeklinde yorumlanabilir. Bu yorum şu ilâhî beyana benzemektedir: "Allah müminlerin mallarını ve canlarını kendilerine verilecek cennet karşılığında satın almıştır; onlar Allah yolunda savaşırlar."[949] Bu sonuncu âyette söz konusu edilen kimseler de öz varlıklarını feda etmişlerdir, bunun bedeli olarak azîz ve celîl olan Allah cenneti

---

948 Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 131; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 15; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, II, 117.

949 et-Tevbe 9/111.

kendilerine feda etmiştir, işte âyette zikredilen alışveriş bundan ibarettir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Burada tasvir edilen husus, rivayet edildiği üzere Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.), müşriklerin Resûlullah'ı öldürmeye yöneldikleri bir
sırada kendisini onun önüne atması türünden bir fedakârlıktır[950]. § Bu rivayet- 213
te Ebû Bekir'in, bedenen zayıf da olsa ashâb-ı kirâmın en cesur ve en azimli şahsiyeti olduğunun işareti vardır, çünkü ashaptan hiçbiri onun yaptığına cesaret edememiştir. Ayrıca Ebû Bekir'in hilâfetinin ilk döneminde irtidâd eden gruplarla tek başına savaşa çıktığı yolundaki rivayet de bunu desteklemektedir. Bütün bunlar onun ashabın en cesuru ve dine bağlılık konusunda en kararlısı olduğunu göstermektedir. Bir de şöyle denildi: Tefsir etmekte olduğumuz âyet, aile fertlerini ve servetini dini karşılığında feda eden Suheyb[951] hakkında nâzil olmuştur.

Allah kullarına karşı daima şefkatlidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanıyla bütün kulları kastetmiş olması muhtemeldir; şöyle ki kâfir bile müslüman olup dininde ihlâs gösterdiği takdirde Allah Teâlâ onu rahmetine bürüyerek imanını kabul eder, şirk ve küfür halindeki günahlarını bağışlar. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.** Allah'ın bu beyanıyla sadece mümin kullarını kastetmesi de mümkündür, çünkü O, mümin kullarına daima şefkatlidir.

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَٓافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ
الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

208. "Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin. Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Unutmayın ki o sizin apaçık bir düşmanınızdır."

950 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 295-3 01.

951 Suheyb b. Sinan b. Mâlik er-Rûmî, küçükken Bizanslılar tarafından esir alındığından Rûmî diye anılmıştır. İbn Sa'd'ın rivayetine göre Suheyb Medine'ye hicret ettiği sırada bir grup müşrik tarafından izlenerek sorguya tâbi tutulmak istenmiş, kendisi onlara şöyle demişti: Ey Kureyşliler! Ben içinizde ok atmasını en iyi bilen biriyim, yanımdaki bütün okları size fırlatmadan bana ulaşamazsınız, ardından da kılıcımla üzerinize darbeler indiririm. Şayet malımla yetinmek isterseniz yerini size göstereyim. Müşrikler rıza gösterince Suheyb geri dönerek malının yerini göstermiş, onlar da almışlardı. Kendisi Resûlullah'ın huzuruna gelince Hz. Peygamber, "Alışverişin kârlı olmuştur" demiş, bunun üzerine de tefsirini yapmakta olduğumuz âyet-i kerîme nâzil olmuştur. Halife Ömer (r.a.) ölüm hastalığı sırasında cenaze namazının Suheyb tarafından kıldırılmasını ve müslümanlar bir devlet başkanı üzerinde ittifak edinceye kadar namazlarda onun imam olmasını vasiyet etmiştir. Suheyb 38 (658) veya 39 yılında yetmiş yaşında vefat etmiştir (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 364-366).

Ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin. Bu beyanda yer alan silm (السِّلْم) kelimesi selm (السَّلْم) şeklinde de okunabilir. Silm olarak okuyana göre mânası İslâm'dır, selm diye okuyana göre ise barış demektir[952], tıpkı, "Müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa onları barıştırın"[953] meâlindeki âyette olduğu gibi.

Eğer denilirse ki: Allah Teâlâ zaten barış içinde olan müminlere neden barışa girmelerini emretmiştir, bilindiği üzere ey iman edenler! Hepiniz birden barış ve selâmet yoluna girin ifadesiyle müminlere hitap etmiştir.

Buna şöyle cevap verilir: Birkaç sebebi vardır. Birincisi şu mânaya gelmiş
113 olma ihtimalidir: Ey dilleriyle iman edenler, kalplerinizle de iman edin! § İkincisi Ey Îsâ, Mûsâ ve diğer bazı peygamberlere inananlar, Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme de iman edin! Denildi ki Allah'ın müminlere barışa girmeleri yolunda emir yöneltmesi barışta sâbit kalıp ayrılmamaları buyruğu mânasına gelir. Yine denildi ki Allah Teâlâ'nın barışa girmelerini emretmesinin sebebi şudur ki iman her zaman diliminde yenilenme ve tekrar oluşma konumunda bulunan bir olgudur; çünkü o bir fiildir, fiiller süreklilik değil kesinti ve sona eriş durumu arzeder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle buyurmuştur: Ey zamanın geçmiş dönemlerinde iman edenler, onun gelecek dönemlerinde de imanınızı sürdürün! Nitekim, "Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlü'ne imanınızı tazeleyin!"[954] meâlindeki âyet-i kerîme de bu konumdadır.

Şeytanın adımlarına ayak uydurmayın. Unutmayın ki o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Bunun yorumunu daha önce yapmıştık[955].

فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ عَز۪يزٌ حَك۪يمٌ ﴿٢٠٩﴾

209. "Size bunca açık delil geldikten sonra yine de doğru yoldan ayrılacak olursanız iyi bilin ki Allah yenilmeyen yegâne galiptir ve bütün fiillerini yerli yerinde icra edendir."

---

952 Râgıb el-İsfahânî gerek "silm"in gerekse "selm"in barış mânasına geldiğini belirtir (bk. *el-Mufredât*, "sim" md.).

953 el-Hucurât 49/9.

954 en-Nisâ 4/136.

955 bk. el-Bakara 2/168 tefsiri.

Size bunca açık delil geldikten sonra yine de doğru yoldan ayrılacak olursanız. Yani hak yol sizce belirgin hale geldikten sonra yüz çevirip onu terkederseniz. **İyi bilin ki Allah yenilmeyen yegâne galiptir ve bütün fiillerini yerli yerinde icra edendir.** Azîz kelimesinin tefsirinde hak ortaya çıktıktan sonra yüz çevirip onu terketmeniz sebebiyle intikam alandır, denilmiştir. Azizin kendisine itaat edip ibadette bulunmanıza ihtiyacı yoktur, mânasına gelmesi de muhtemeldir. Şöyle de denilmiştir: Baskı altında tutulmaktan, boyun eğdirilmekten ve yenilgiye uğratılmaktan münezzehtir, anlamına gelir, çünkü azîz zelilin karşıtıdır. Bir de şöyle yorumlanmıştır: Allah azîz olup kimse O'na ulaşmaya veya kendisini zor ve baskı altında tutmaya güç yetiremez; nitekim "ulaşılması hayal edilemeyecek kadar yüce" denilir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ف۪ي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ
وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ﴿٢١٠﴾

210. "Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve her şeyin bir anda bitirilmesini mi bekliyorlar? Şunu bilmelidirler ki bütün işler yalnızca Allah'ın huzuruna arzedilip sonuçlandırılır."

Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve her şeyin bir anda bitirilmesini mi bekliyorlar? Bu ilâhî beyan birkaç şekilde yorumlanmıştır. Denildi ki Allah'ın emrini getirmesini mi bekliyorlar, demektir, bu Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür[956]. Yine denildi ki Allah'ın gelmesi, yani emrinin gelmesi demektir; bu şu âyet-i kerîmeye benzemektedir: "inkârcılar, kendilerine meleklerin veya Rabb'lerinin emrinin gelmesini mi bekliyorlar?"[957], "Onlar meleklerin gelmesini veya senin Rabb'inin gelmesini yahut Rabb'inin bazı âyetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?"[958] Tefsir etmekte bulunduğumuz ilâhî beyanda "emr" kelimesinin bulunduğu farzedilerek.

§ Buluttan gölgeler içinde. Âyetin bu kısmında yer alan "zulel" (ظلل) ke- 114
limesinin başındaki fî (في) harf-i cerinin bâ (ب) mânasına geldiği ifade edilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hak, "Allah'ın buluttan oluşmuş gölgeler getirmesi" buyurmuş olmaktadır. Fâ'nın bâ yerine kullanılması câizdir, çünkü ikisi de cer harflerindendir, Araplar bu kullanışı tekrar etmekten çekinmemektedir.

---

956 Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, I, 134.
957 en-Nahl 16/33.
958 el-En'âm 6/158.

Bu ve benzeri hususlarda hareket noktası şudur ki sözü edilen bazı fiillerin azîz ve celîl olan Allah'a nisbet edilmesi onların cisimlerde olduğu gibi O'ndan gerçek mânada vuku bulması anlamına gelmez, zira kendisinden sâdır olmayan bir şeyin O'na nisbet edilmesi mümkündür. Bu hususun örneklerle delillendirilmesine gelince, başımıza korkunç bir şey geldi, hak geldi bâtıl gitti, falan adam filanın emrini getirdi, size bir elçi geldi ve benzeri örneklerde zikredilen gelme kavramının (mecî', ityân) işaret ettiği fiil nisbet edildiği şeyler tarafından gerçek mânada ifa edildiğini göstermez. İşte bunun gibi azîz ve celîl olan Allah zâtına nisbet ettiği mecî', ityân ve istivâ (tahta oturma) fiilleri hiçbir zaman cisimlerde olduğu gibi gerçek mânasıyla Allah'tan çıkmış değildir. Duyulur âlemde hükümdarların bizzat üstlenmeyip emirleriyle meydana getirilen işleri kendilerine nisbet ettikleri bilinmektedir. Bunun gibi şanı yüce olan Allah tefsirini yapmakta olduğumuz âyette kıyâmetin kopması fiilini önemi sebebiyle kendi zâtına nisbet etmiştir.

Bu meselede aslolan şudur ki duyulur âlemde gelmek, bir yerden bir yere geçmek veya yok olmak (ityân, intikal, zeval) iki sebepten ötürü vuku bulur. Biri, beliren bir ihtiyaçtan ötürü olup ihtiyacı duyan kimse bir halden diğer bir hale geçmek ve bir mekândan diğerine intikal edip onu yerine getirmek ister. Diğeri, kendisini bıkkınlık, ürkeklik ve yalnızlık duyguları sarar, bunları izâle etmek için bir mekândan diğerine geçmesini gerekli görür. Burada sözü edilen iki şık da mekân işgal eden varlıklar için söz konusudur. Yüce Allah ise mekândan münezzehtir; O, mekân yokken vardı, şu an (ve her zaman) ezelde olduğu gibi vardır. Yine Cenâb-ı Hak ihtiyaç duymaktan, bıkkınlık ve ürkekliğe mâruz kalmaktan münezzehtir. Şu halde O'nu gerçek mânasıyla ityân (الاتيان), mecî' (المجئ) (geliş, varış), bir halden diğerine veya bir mekândan başka bir mekâna intikal edişle nitelendirmenin kökünden yanlış olduğu anlaşılmıştır. **Başarıya ulaşmak ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.**

Denildi ki istivâ ve mecî' kavramlarının Allah'a nisbet edilişi nasla sâbit olmuş, yukarıdan aşağıya inişi ve görülebilir oluşuna (nüzûl ve rü'yet) dair de
415 nakil gelmiştir. Bunun yanında § hiçbir şeyin Allah'ın benzeri olamayacağı hususunda da nas bulunmaktadır. Bunlara göre yaratıklara benzemeyi (teşbih) andıran naslarda yer alan bu tür kavramları Allah'ın zâtından nefyetmek gerektiği gibi Allah nezdinden gelen sıfat âyetlerini nasıllık ve açıklama (keyfiyet ve tefsir) talebinde bulunmaksızın tasdik etmek zaruret haline gelmiştir. Bu hususta uygulanacak yöntem Allah'tan gelen nassa inanmak ve mahiyetini araştırmamaktır. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

Duyulur âlemde araz niteliğindeki şeye nisbet edilen ityân (geliş) onun zuhuru, cisme nisbet edilen ityân ise bir mekândan diğerine geçmesi mânasına gelir. Şanı yüce olan Allah ise cisim ve araz olmakla nitelendirilemeyeceği gibi O'na nisbet edilen geliş cisim veya arazların gelişi gibi olması da mümkün değildir. Allah'a özgü bu ityânın keyfiyeti bilinemez; nitekim araz ve cisim olmayan zâtının varlığı bazı deliller aracılığıyla ispat edilebilmekte fakat bu sebeple O, arazlara ve cisimlere benzememektedir. **Nihaî gerçeği bilen Allah'tır.**

BİBLİYOGRAFYA

Abdülkâhir el-Bağdâdî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire, ts., (Dârü'l-ma'rife).

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürezzak Hümam b. Nafi', *el-Musannef*, (Hiburrahman el-A'zami), Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, 1992/1413.

Alâaddin es-Semerkandî, *Mîzânu'l-usûl fi netâci'l-ukül*, (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar 1404/1984.

Beyâzîzâde, Ahmed b. Hasan b. Sinaneddin, *el-Usûlu'l-munife*, (thk. İlyas Çelebi), İstanbul 2000/1420.

Beyâzîzâde, Beyâzîzâde Kemâleddin Ahmed Efendi Bosnevî, *İşârâtu'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*, (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi, *el-Câmi'u's-sahîh*, İstanbul 1978.

Cessâs, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Ali Lupalled el-Becâbî), Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife).

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Abdullah Haşim Yemânî el-Medenî) Beyrut 1386.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayân Esirüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Ceyyânî el-Endelûsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*, Kahire 1328-29 → [Baskı yeri yok] 1403/1683 (Dâru'l-fikr).

Ebu'l-Yusr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Sadrülislâm Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî, *Usûlu'd-dîn*, (nşr. H. P. Linss), Kahire 1383/1963.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn*, (thk. Helmut Ritr), Beyrut, ts., (Dâru İhyai't/Turasi'l-Arabi).

Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Teymî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Kahire, ts. (el-Matbaatü'l-behiyye el-Mısriyye) → Tahran, ts. (Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye).

Fîrûzâbâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kub, *Tenvîru'l-mikbâs*, (thk. Muhammed Ali Beyzun), Beyrut 2000/1421.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *el-Mustedrek*, (thk. Mustafa Abdülkadir Ata), Beyrut 1411.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye).

Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecma'u'z-zevâ'id*, (thk. Abdullah ed-Derviş), Beyrut 1994/1404.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad 1988/1409.

İbn Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Tehzîbu't-Tehzîb*, (Halil Le'mûn Şeyha - Ömer es-Selâmî - Ali b. Mes'ûd), Beyrut 1996/1417.

_____, *el-İsâbe*, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud - Ali Muhammed Muavvaz), Beyrut 1995/1415.

İbn Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şihabedin Ahmed b. Ali b. Muhammed, *ed-Dirâye*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

_____, *el-Kâffu'ş-şâf*, Beyrut 1995/1415.

_____, *Fethu'l-bârî*, Kahire 1986/1407.

_____, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut 1988/1408.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Vefayâtu'l-a'yân*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1978/1398.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Nişam b. Eyyûb, *es-Sîre*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'), Beyrut 1990/1411.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Ahmed Abdülvehhab Futeyh), Kahire 1993/1414.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân*, Beyrut 1981/1401.

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Malik b. Enes , *el-Muvatta'*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), İstanbul 1992/1413.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerremb. Ali, *Lisânu'l-Arab*, Tahran 1405.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed tel-Becavi), Beyrut, ts., (Dâru'l-Ma'rife).

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Sıfatu's-safve*, (thk. Mahmud Fahuri - Muhammed Revvas Kal'ci), Beyrut 1979/1399.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin İbnü'l-Esir Ali b. Muhammed b. Muhammed Abdülkerim, *el-Lubâb*, Beyrut 1994/1414.

İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnavut), Beyrut 1993/1414.

İbnü'l-Kıftî, Cemaleddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-ruvât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Kahire 1986/1406.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak b. Muhammed, *el-Fihrist*, Beyrut 1978/1398.

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şehfur b. Tahir b. Muhammed, *et-Tebsîr fi'd-dîn*, (thk. Kemal Yusuf et-Hut), Beyrut 1983.

el-Keşşî, Ahmed b. Mûsâ b. Îsâ, *Mecmû'u'l-havâdis ve'n-nevâzil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, nr. 547.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (nşr. Ebû İshak İbrâhîm), Kahire 1386-87/1966-67.

el-Leknevî, Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (nşr. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs), Kahire 1324.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd*, (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1986; a.e. (Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003.

_____, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, (trc. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002.

Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, İstanbul 1982.

Münâvî, Abdurrauf b. Tacü'l-Arifin b. Ali, *Feyzu'l-kadîr*, Kahire 1938/1356.

Necmeddin en-Nesefî, Ebû Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî, *el-Kand fî ulemâi Semerkand*, (nşr. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Riyad 1412/1991.

Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ahmed, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp., Hamidiye nr. 176.

_____, *Şerhu't-Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Ktp., Medine nr. 179.

Sezgin, Fuat, *Târîhu't-turâsi'l-Arabî (GAS [Ar])*, (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî v.dğr.), Riyad 1402-1408/1982-88.

Süyûtî, Ebu'l-Fazl, Celaleddin Abdurrahman, b. Ebi Bekr b. Muhammed, *ed-Durru'l-mensûr*, Beyrut 1993.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *el-Um*, Beyrut 1976/1397.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed, *el-Milel ve'n-nihal*, Beyrut 1992/1413.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Fevâ'idu'l-mecmû'a*, (thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani), Beyrut 1972/1392.

_____, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Fikr).

_____, *Neylu'l-evtâr*, Beyrut 1973.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk. Mahmud et-Tahhân), Riyad 1995/1416.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Cami'u'l-beyan an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (nşr. Sıdkî Cemîl el-attâr), Beyrut 1415/1995.

_____, *Târih*, Beyrut 1987/1407.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Ezdî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, (thk. Muhammed Zühri en-Neccâr), I-IV, Beyrut 1987/1407.

Takıyyüddin el-Hindî, Alaeddin Ali b. Hüsameddin Abdülmelik, *Kenzu'l-ummâl*, (thk. Mahmud Ömer ed-Dimyati), Beyrut 1419.

Topaloğlu, Bekir, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, Ankara 2002.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, (DİA), I-XLIV, İstanbul 1988-2013.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihabeddin Yakut b. Abdullah el-Bagdadi, *Mu'cemu'l-udebâ'*, Beyrut, ts., (Dâru'l-Meymûn).

Zebîdî, Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *İthâfu's-sâdeti'l-muttekîn bi-şerhi esrârı İhyâi ulûmi'd-dîn*, Kahire 1311.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânu'l-i'tidâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire 1963/1382.

_____, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, (thk. Şuayb et-Arnavut). Beyrut 1998/1419.

_____, *Tezkiretu'l-huffâz*, Beyrut 1419.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Beyrut 1995/1415.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye*, (thk. Muhammed Yusuf el-Benuri), Kahire 1357.

DİZİN

A

B

C

F

G

I

İ

K

L

M

N

O

Ö

P

Z

ISBN: 978-605-9991-64-3
9 786059 991643